2018

Türk Dış Politikası Yıllığı

Editörler: *Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner*

SETA

TÜRK DIŞ POLİTİKASI YILLIĞI

2018

TÜRK DIŞ POLİTİKASI YILLIĞI

2018

EDİTÖRLER

BURHANETTİN DURAN
KEMAL İNAT
MUSTAFA CANER

SETA

SETA Yayınları

ISBN: 978-605-7544-29-2

© 2019 SET Vakfı İktisadi İşletmesi

1. Baskı: Mart 2019, İstanbul

Bu yayının tüm hakları SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

Editör: Mehmet Akif Memmi

Düzelti: Bahar Albayrak, Hasan Hüseyin Çağıran, Mustafa Said İşeri

Kapak: Erkan Söğüt

Baskı ve Cilt: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

İletişim: SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara
Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90
www.setav.org | kitap@setav.org

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7

Liberal Dünya Düzeninin Krizi ve Türkiye'nin Direnci
BURHANETTİN DURAN 9

Türkiye'nin İran Politikası 2018
KEMAL İNAT | MUSTAFA CANER 27

Türkiye'nin Irak Politikası 2018
RECEP TAYYİP GÜRLER | MUSTAFA ŞEYHMUS KÜPELİ 53

Türkiye'nin Suriye ve Lübnan Politikası 2018
ENES DEŞİLMEK | TALHA İSMAİL DUMAN 81

Türkiye'nin Mısır Politikası 2018
İSMAİL NUMAN TELCİ 113

Türkiye'nin Körfez Ülkeleri ve Yemen Politikası 2018
MEHMET RAKİPOĞLU 131

Türkiye'nin İsrail, Filistin ve Ürdün Politikası 2018
HAYDAR ORUÇ 157

Türkiye'nin ABD Politikası 2018
KILIÇ BUĞRA KANAT 183

Türkiye'nin AB Politikası 2018
OĞUZ GÜNGÖRMEZ 209

Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya Politikası 2018
BİLGEHAN ÖZTÜRK 233

Türkiye'nin Kıbrıs Politikası 2018
ENES BAYRAKLI 261

Türkiye'nin Balkanlar Politikası 2018
MEHMET UĞUR EKİNCİ | DİLEK KÜTÜK 287

Türkiye'nin Afrika Politikası 2018
RAMAZAN ERDAĞ 315

Türkiye'nin Orta Asya ve Pakistan Politikası 2018
TAMER KAŞIKCI 339

Türkiye'nin Uzakdoğu-Asya Politikası 2018
M. CÜNEYT ÖZŞAHİN 357

Türkiye'nin Latin Amerika Politikası 2018
MUSTAFA YETİM 385

Değişen Dünyanın Yeni Mücadele Alanı
Doğu Akdeniz
GÖKHAN GÖKÇE 403

AÇIK OTURUM
2018'de Türk Dış Politikası 425

ÖNSÖZ

Türk Dış Politikası Yıllığı bu sayısıyla beraber onuncu yılını tamamlamış oluyor. Bu durum almanak geleneğinin hala tam oturmadığı ülkemizde ciddi bir başarıyı işaret etmektedir. Bu süre zarfında onlarca yazar kitabımıza katkıda bulunmuş ve bu geleneğin sürmesinde pay sahibi olmuştur. Elbette kitabımıza yıllar boyunca teveccüh gösteren değerli okurlarımız da bizlere bu serinin sürdürülmesinde önemli motivasyon sağlamıştır. Aynı doğrultuda eserimiz pek çok siyasal bilimler öğrencisinin başvuru kaynağı olmuş, literatürde kendine özgün bir yer edinmiş, üniversite öğreniminde ve akademik üretimde de temel referanslardan biri haline gelmiştir. Türk dış politikası konusunda yazan başarılı akademisyenlerin hemen hepsinin yolları kariyerlerinin bir noktasında *Türk Dış Politikası Yıllığı* ile kesişmiştir. Bu anlamda yıllık aynı zamanda bir okul niteliği taşımaktadır.

Türk Dış Politikası Yıllığı bu sayısında onuncu yılına özgü olarak bağımsız makale sayısını azaltmış ve farklı bir formatı okuyucularına sunmayı tercih etmiştir. TRT Haber kanalında canlı yayımlanan "Dışa Bakış" isimli programın yorumcuları *Türk Dış Politikası Yıllığı*'nda yayımlanmak üzere SETA İstanbul'da 2018'i değerlendiren bir söyleşi gerçekleştirmiştir. Galatasaray Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Beril Dedeoğlu, Altınbaş Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Çağrı Erhan, Sakarya Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Kemal İnat ile TRT Uluslararası Haber Kanalları Genel Yayın Yönetmeni Serdar Karagöz'ün katıldığı söyleşinin moderatörlüğünü Gökhan Gökçe yapmıştır. Gökhan Gökçe ayrıca Doğu Akdeniz üzerine yaz-

mış olduğu bağımsız bir makaleyle yıllığımızın bu sayısına katkı sunmuştur.

Türk Dış Politikası 2018, Burhanettin Duran'ın liberal dünya düzeninin kriz yaşadığı bir dönemde Türkiye'nin uluslararası hukuk ve diplomasi eksenli politikasını ele alan makalesiyle başlıyor. Ardından farklı bölgelere ilişkin Türk dış politikası gelişmeleri ele alınıyor. Türkiye'nin Ortadoğu politikaları Kemal İnat, Mustafa Caner, Recep Tayyip Gürler, Enes Deşilmek, Talha İsmail Duman, İsmail Numan Telci, Mehmet Rakipoğlu ve Haydar Oruç imzalı makalelerde incelenmiştir. Kılıç Buğra Kanat ve Oğuz Güngörmez sırasıyla Türkiye'nin ABD ve AB politikalarını, Bilgehan Öztürk de Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya politikasını kaleme almıştır. Türkiye'nin Kıbrıs politikası Enes Bayraklı, Balkanlar politikası Mehmet Uğur Ekinci ve Dilek Kütük, Afrika politikası Ramazan Erdağ, Orta Asya ve Pakistan politikası Tamer Kaşıkçı, Asya-Pasifik politikası M. Cüneyt Özşahin ve Latin Amerika politikası da Mustafa Yetim tarafından yazılmıştır.

Kitabımıza katkıda bulunan değerli yazarlarımız ve SETA çalışanlarına teşekkür eder, Türk dış politikasının yaşayan hafızası olan kitabımızın daha nice on yılları görmesi dileğiyle siz kıymetli okuyucularımıza faydalı olması adına eserimizi takdim etmekten mutluluk duyarız.

Burhanettin Duran
Kemal İnat
Mustafa Caner

LİBERAL DÜNYA DÜZENİNİN KRİZİ VE TÜRKİYE'NİN DİRENCİ

BURHANETTİN DURAN

Prof. Dr., İbn Haldun Üniversitesi ve SETA Genel Koordinatörü

2018 belki de liberal dünya düzeninin "iflas" ettiğinin en sık konuşulduğu yıl olarak kayıtlara geçecektir. Başkan Trump'ın iki yıllık performansı ABD'nin küresel rolünü sorgulattığı gibi, Transatlantik ittifakının da çözüldüğü tartışmalarını başlatmıştır. Bu konular medya ve akademi dünyasının ilgi alanı olmakla kalmamış, devlet başkanlarının bir araya geldiği toplantılara da damgasını vurmuştur. Bunlardan birisi de Arjantin'de yapılan G20 zirvesidir. Küresel ekonomik krizleri engelleme ve bunun için de reform yapma amacıyla toplanan liderlerin gündeminde korumacılık, ABD-Çin ticaret savaşı, Rusya-Ukrayna krizi, Kaşıkçı cinayeti ve İran yaptırımları gibi konular yer almıştır. Zirve ikili ilişkilerin –çok taraflılık aleyhine– önem kazandığının görüldüğü konuşmalara tanıklık etmiştir.

Uluslararası sistemin içine girdiği "çok yönlü bunalım"ın derinleşmesinin sebeplerinden başta geleni ABD'nin sistemdeki hege-

monyasını kendi ekonomik çıkarları için ve diğerlerinin ekonomik büyümesinin aleyhine olacak şekilde kullanmasıdır. Söz konusu gidişat Trump yönetiminin "Önce Amerika" sloganıyla yürüttüğü tek taraflı politika ile hız kazanmaktadır.

Soğuk Savaş bittiğinde "liberal demokrasilerin zaferi"ni ve "tarihin sonu"nu ilan eden yaklaşımlar çoktan tarihin sayfalarındaki yerini almıştır. Bir zamanların liberal öz güveninin yerini şimdilerde kaygılar almış durumdadır. "Batı liberal demokrasileri tehlikede mi?", "Otoriter dalga Avrupa'yı da esir alır mı?", "Yükselen popülist, milliyetçi sağ AB'nin sonunu getirir mi?" ya da "ABD'de demokrasi ölüyor mu?" sorularının cevapları aranmaktadır.

Çin'in ekonomik yayılmacılığı, Rusya'nın Batı demokrasilerindeki seçimlere siber müdahaleleri, Doğu Avrupa'da otoriter liderlerin artışı ve Batı Avrupa'da popülist akımların merkezi tehdit etmesi tehlike çanlarını çaldırıyor. Bütün bu gelişmelere ABD'nin küresel sorumluluklarını terk etme eğilimi de eklendiğinde meselenin ciddiyeti daha iyi anlaşılabilir. Daha şimdiden "demokrasilerin ölümü" üzerine ciddi bir akademik literatür oluşmuştur. Yerleşik demokrasilerde gençlerin yaşlılara oranla daha fazla askeri yönetimlere onay verme eğiliminde olduğu üzerine kitaplar yayımlanmaktadır. Yine Trump'ın başkan seçilmesiyle birlikte ABD yayın dünyasında milliyetçilik önemli bir çalışma konusuna dönüşmüştür.

Uluslararası sistemin "normlar"a göre işlediğini düşünen liberaller kuşkusuz bu gidişatı "çok tehlikeli" bulmaktadır. Aslında "liberal dünya düzeni"nin ABD'yi bağlayan normlarla ve uluslararası örgütler kanalıyla işlediğini öne sürmek hiçbir zaman anlamlı değildir. Askeri güç kullanımına geldiğinde ABD'nin Birleşmiş Milletler'i (BM) ya da müttefiklerini önemsemediği pek çok örneğe şahit olunmuştur. Afganistan ve Irak işgallerinde iddia edilenlerin çıkmadığı anlaşılsa bile milyonları ölüm ve sürgüne götüren bu savaşların hesabını hiçbir yapı soramamıştır. Ancak yeni gelişme ABD'nin kendi

küresel rolüne dair yaşadığı değişimdir. Avrupa demokrasilerinin de mülteci korkusuyla popülizm ve İslamofobi sarmalına girmeleridir.

BATI'NIN LİBERALİZMDEN UZAKLAŞMASI

ABD'nin liberal düzeni koruma isteğini kaybetme süreci Obama döneminde başlamış ve Trump'lı yıllarda radikal bir şekilde yaygınlık kazanmaktadır. Ayrıca söz konusu değişimin teorik anlamda destekçileri de bulunmaktadır. ABD'nin gücünün sınırlarını bilmesini isteyen realist yaklaşımın savunucuları Barry Posen ve John Mearsheimer gibi yazarlar liberal düzen fikrini "bir illüzyon" olarak nitelemektedirler.[1]

Dünyayı olduğu gibi kabullenme iddiasıyla ABD'nin Asya ve Avrupa'daki masraflı angajmanlarını sınırlandırmasını ve hatta Ortadoğu'dan da tedricen çekilmesini önermektedirler. Çin'in yükselişini en önemli mesele olarak gören Mearsheimer'a göre liberalizm içeride iyi olmakla birlikte dış politikada takip edilen "liberal hegemonya" başarısızlık getirmiştir. NATO'nun Rusya aleyhine genişlemesini de eleştiren Mearsheimer, ABD'nin Doğu Asya, Körfez ve Avrupa'da bulunmasını da önermektedir.[2] ABD'nin liberal hegemonyasının terk edilmesi fikrine karşı çıkan bir çizgi de söz konusudur. Bu çizgideki yazarlar öncelikle gerçek dünyanın ne olduğu tartışmasını yapmakta ve ABD'nin çekilmesinin maliyetlerini işaret etmektedir.

Yeni bir güçler dengesi kurmanın zorluğundan bahseden Robert Kagan'a[3] göre İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan liberal düzen zaten bir anomalidir. Arkasında milli ideolojisini liberal prensiplere göre oluşturan ABD'nin gücü vardır. Şimdi dünya yeniden "orman

[1] Bkz. John J. Mearsheimer, *The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities*, (Yale University Press, New Haven ve Londra: 2018); Barry R. Posen, *Restraint: A New Foundation for U.S. Grand Strategy*, (Cornell University Press, New York: 2014).

[2] Bkz. Mearsheimer, *The Great Delusion*.

[3] Robert Kagan, "The Cost of American Retreat", *Wall Street Journal*, 7 Eylül 2018.

kanunlarının işlediği bir jungle'a geri dönüyor." Bu düzeni kuran ABD'nin sorumluluklarından geri çekilişi sebebiyle söz konusu dönüş gerçekleşmektedir. Kagan'a göre liberal düzenin sonunu getiren şey temel bir mutabakatın ABD tarafından terk edilmesidir. O da ABD'nin, stratejik hegemonyasını diğer güçlerin ekonomik büyümesini engellemek için kullanmayacağı prensibini artık ihlal etmesidir.[4] Yani Trump'ın hegemonik konumda olmanın gücünü ABD'nin ekonomik menfaatleri için kullanmasıdır.

Ticaret savaşları, korumacılık, çok taraflı anlaşmaları yeniden müzakere etme isteği ve yaptırımların yaygınlaşması ABD'nin kendi koyduğu kuralları tanımaması anlamına gelmektedir. Bu ihlalin temelinde de küreselleşme ve iletişim teknolojisinde yaşanan devrimlerin ABD dışı dünyanın imkanlarını genişletmesinden duyulan rahatsızlık bulunmaktadır.

ABD'nin gittikçe sertleşen bir milliyetçiliğe sürüklenmesi ve buna paralel Avrupa'da yükselen popülizm Batı dünyasında da "illiberal demokrasi" olgusunu güçlendirmektedir. Yerleşik demokrasiler giderek liberalizm ile milliyetçilik arasındaki gerilimde milliyetçilik lehine tavır almaktadır. Bu da liberalizm ile demokrasi arasındaki makası açmaktadır. Bunun da anlamı azınlık haklarına saygısı olmayan çoğunlukçu bir popülizmin ABD ve Avrupa'da yükselmesidir.

Harvard Üniversitesi'nden Yascha Mounk "liberalizm ile demokrasinin ayrışması"na dikkat çeken bir akademisyendir. Ona göre bu trendin merkezinde Trump'ın başkan seçilmesi bulunmaktadır. Askeri yönetimi demokrasiye tercih edenlerin sayısı sadece ABD'de değil diğer yerleşik demokrasilerde de (Britanya, Hindistan ve Almanya gibi) artmaktadır. Mounk'a göre[5] Trump'ın üstüne

[4] Kagan, "The Cost of American Retreat"; Robert Kagan, *The Jungle Grows Back: America and Our Imperiled World,* (Knopf Publishing, New York: 2018).

[5] Bkz. Yascha Mounk, *The People vs. Democracy: Why Our Freedom is in Danger & How to Save It*, (Harvard University Press, Cambridge: 2018).

bindiği dalganın gösterdiği üzere kitleler elitlerin halkın çıkarlarını gerçekleştirmekten uzaklaştığı eleştirisinde haklıdır. Ancak azınlıkların dışlanması, göçmen karşıtlığı ve yabancı düşmanlığı gibi olgular Batı toplumlarında bir arada yaşama tecrübesini tehdit etmektedir. Çoğunluğun popülist taleplerinin ekonomiye dair olanlarını karşılamak nispeten daha kolay görünmektedir. Müslüman karşıtlığı ya da göçmenlerden duyulan rahatsızlık etrafındaki taleplerin ise demokrasiyle meşrulaştırılması açık şekilde liberal prensiple çatışmaktadır. Daha önemlisi Avrupa'da çoğunluğun popülist taleplerinin karşısına çıkabilecek hareketler ve liderler zayıflamaktadır. Bu gidişle Merkel'in bir milyon Suriyeliyi ülkesine alma cesareti bir istisna olarak kalabilir. William A. Galston'a göre liberaller göçmenler olgusuyla yüzleşme cesareti göstermedikçe "popülist ateş yayılacaktır."[6]

Demokrasinin düşüşü literatüründeki diğer bir isim Timothy Snyder ise Batı demokrasilerindeki krizi Putin yönetimindeki Rusya'nın politikasına bağlamaktadır. Putin kendi yönetimini koruyabilmek için Batı'nın demokrasi modelini hedef almakta ve gözden düşürmeye çalışmaktadır. Ayrıca ABD ve Avrupa'daki milliyetçi, illiberal politikacıları da desteklemektedir.[7] Trump'ı zafere taşıyan danışman Steve Bannon'ın Avrupa'da aşırı sağ politikacıları organize etmekle uğraşması da somut bir örnek olarak zikredilmektedir.

Brexit kararı, Transatlantik ittifakın zayıflamasının getirdiği stratejik boşluk ve ticaret savaşlarının kaosu küresel düzeydeki bunalımın Avrupa demokrasileri nezdindeki etkilerini derinleştirmektedir. Mesele artık Rusya ve Çin'in estirdiği otoriterlik dalgası olmaktan çok öteye geçmiştir. Kriz, Batı içinde, demokrasinin beşiği olduğu söylenen Batı ülkelerindedir. Küresel bunalım Batı demok-

[6] Bkz. William A. Galston, *Anti-Pluralism: The Populist Threat to Liberal Democracy*, (Yale University Press, New Haven ve Londra: 2018).

[7] Bkz. Timothy Snyder, *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*, (The Bodley Head, Londra: 2018).

rasilerinin krizini beslemektedir. Aynı şekilde Batı uygarlığının değerlerindeki bu bunalım küresel düzensizliği ve güçler mücadelesini büyütmektedir. Bununla birlikte demokrasilerin direnç gösterme konusunda yeni bir bilince doğru ilerlediğini de belirtmek gerekir. Ancak bu mücadelenin zorlu geçeceği açıktır.

Trump'ın iki yıldır konuştukları ve yaptıkları ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında kendi kurduğu düzenden vazgeçme sürecinin olanca hızıyla devam edeceğini göstermektedir. *Foreign Affairs*'teki makalesinde Charles A. Kupchan'ın belirttiği gibi Trump, BM konuşmasıyla ABD'nin yetmiş yıllık grand stratejisinden ayrılmaktadır. "ABD'nin egemenliğinin seçilmemiş, hesap vermeyen bir global bürokrasiye bırakılamayacağını" söylerken İkinci Dünya Savaşı öncesinin Amerikan stratejilerine (izolasyonizmine) dönmektedir.[8] Ancak bu dönüş dünyanın her yerinde askeri üsleri olan ve doları küresel ölçekte bir silah olarak kullanan süper gücün dönüşüdür.

Bu sebeple Trump'ın ülkesini ve dolayısıyla dünya düzenini taşıdığı yeni dönem klasik anlamda İkinci Dünya Savaşı öncesi ABD politikalarından çok farklı olacaktır. ABD'nin tek süper güç olmanın getirdiği avantajları ve operasyon kabiliyetlerini bırakmadan hatta aksine yeniden ücretlendirerek yeni bir stratejiye geçtiği söylenebilir. Egemenlik adına meşrulaştırılan tek taraflı politikalar küresel ölçekte "kendi başının çaresine bakma" zorunluluğu üretecektir. Bu zorunluluk sadece düzen kuran ABD'nin yokluğunun getireceği kaosla yüzleşmek değil aynı zamanda "nobran" bir süper gücün "bencil tercihler"inin meydan okumasıdır.

Uluslararası sistemdeki değişim ittifakların anlamını sorgulatan yeni bir düzleme geçmektedir. Trump'ın NATO'yu eleştiren açıklamaları, sadece hasımlarını değil müttefiklerini de yaptırımlarla tehdit eden yaklaşımı yeni bir siyaset, diplomasi ve güçler denge-

[8] Charles A. Kupchan, "Trump's Nineteenth Century Grand Strategy", *Foreign Affairs,* 26 Eylül 2018.

si denklemi yaratmaktadır. Her ülkenin milli menfaatlerini temin etmede kendi başının çaresine bakacağı ve ittifak angajmanlarının eski önemini kaybettiği bir döneme gidilmektedir. Aslında bu gidişatı Suriye iç savaşının etkileri olarak Türkiye 2013'ten bugüne artan bir şekilde hissetmektedir. Türkiye, Arap isyanlarının ürettiği bölgesel kaosu, komşularındaki iç savaşlar ve terör örgütlerinin (DEAŞ ve PKK) güçlenmesi olarak yaşamıştır. PKK-YPG'nin Suriye'nin kuzeyinde bir terör koridoru kurmasına Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı harekatlarıyla engel olmuştur. Ancak bu süreçte YPG'ye verdiği destekten dolayı ABD ile çok sık gerilimler yaşarken Rusya ile önce gerginlik (2015) ve sonrasında iş birliği dönemine geçmiştir. 2018'de ise Türkiye bölgesel kaos ile uluslararası sistemdeki değişimin birleşmesinden kaynaklanan bir meydan okumayla yüzleşmiştir. Bir yandan Rusya ile İdlib'de çatışmasızlığı koruma, Astana sürecini çalıştırma, S-400 hava savunma sistemlerinin alınması konularını görüşürken diğer yandan da ABD ile Rahip Brunson krizi, FETÖ elebaşının iadesi ve Suriye'nin kuzeyindeki YPG'nin geleceği konularını müzakere etmiştir. Yine 2018'de gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın Suudi Arabistan'ın İstanbul Başkonsolosluğunda öldürülmesi de dünya gündemini uzun süre meşgul eden ve merkezinde Türkiye'nin yer aldığı bir olaydır. Bütün bu gerilimli konular Ankara'nın başta lider görüşmeleri olmak üzere çok yoğun bir diplomasi trafiği yürütmesine sebep olmuştur.

YENİ DÖNEMDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI: DİPLOMASİ VE İNSANİ DEĞERLER

Uluslararası sistemdeki güç dengesi değişimleri, ticaret savaşlarının hız kazanması, korumacılığın yaygınlaşması, aşırı sağın yükselişi, terörle mücadele, insani yardım ve mültecilerin geleceği gibi konular Türk diplomasisini 2018'de meşgul eden konular olmuştur. Ankara bu sorunlara çözüm sunulmasında argüman üreten ve

uluslararası kamuoyuna seslenen bir başkent durumundadır. Hem uygulamada (Suriye ve Filistin'den Somali'ye kadar çatışma bölgelerinde) hem de insani değerlere dayalı (tanıma, adalet ve iş birliği) bir gelecek perspektifi sunma konusunda Türkiye'nin politikaları küresel ölçekte gündem olmuştur.

Daha önemlisi Türkiye terörle mücadele, insani yardım-kalkınma ve mültecilerin uyumu konularını bir arada yürütebilmektedir. Hem kendine yönelik terör tehditleriyle (FETÖ, PKK ve DEAŞ) etkili şekilde mücadele etmekte hem de Suriye iç savaşının getirdiği büyük maliyetleri karşılamaktan geri durmadan siyasi çözüm için diplomatik, askeri ve insani hamleleri eş zamanlı olarak gerçekleştirmektedir. İnsani yardımı siyasi çıkarlarla değil kalkınmayla sentezleyen yapıcı bir örnek teşkil etmektedir.

2018 Türkiye'nin bahsedilen diplomatik hareketliliğinin farklı örneklerine tanık olmuştur. Başkan Erdoğan'ın İdlib'de kapsamlı bir operasyona hazırlanan Rusya'yı ateşkese ikna etmesi, BM Genel Kurulu'nda "eleştiri ve vizyonu" birlikte sunan konuşması ve Almanya seyahati, Kaşıkçı cinayetinde sergilenen insani tutum ve Almanya, Fransa ve Rusya devlet başkanlarının İstanbul'da Suriye'yi konuşmak üzere bir araya gelmesi öne çıkan stratejik hamlelerdir.

DİPLOMASİNİN PARLADIĞI AN: SOÇİ MUTABAKATI

Başkan Erdoğan'ın Rusya Devlet Başkanı Putin ile Soçi'de görüşerek İdlib'e askeri operasyonu engellemesi önemli bir diplomasi başarısıdır. Milyonların yerlerinden olmaması ve on binlerin hayatının kurtulması açısından da Türkiye'nin insani değerlere dayalı dış politikasının bir diğer örneğini teşkil etmiştir. Soçi mutabakatı Türkiye, Rusya ve İran'ın birlikte yürüttüğü Astana sürecinde oluşan birlikte çalışma iradesinin bir sonucudur.

Böylece İdlib'de sağlanan ateşkesle Türkiye ve Rusya ilan edilen 15-20 kilometrelik bölgeyi Hizb-i Tahriru'ş-Şam ve diğer radikal

gruplardan arındıracak ortak bir askeri iş birliğine girmiştir. Zaman zaman uygulamada sıkıntılar yaşansa da bu mutabakat İdlib sonrasında Suriye'nin nasıl şekilleneceği konusunda Ankara ve Moskova'yı daha da birbirine yakınlaştırmıştır.[9]

ABD, Suriye'deki güçlerin odağını korumasındaki YPG bölgesinin geleceğine çevirmiştir. Gelinen nokta Suriye iç savaşının başından bu yana değerlendirildiğinde oldukça manidardır. 2011'de Esed rejiminin bir an önce gitmesi için –diplomatik görüşmeleri bile önemsemeden– harekete geçme isteğindeki Obama yönetimi 2013'ten itibaren ise Suriye iç savaşını kendi seyrine terk etmiştir. Türkiye'nin güvenli bölgeler kurma ve ılımlı muhalifleri destekleme önerisini göz ardı ederek DEAŞ ve benzeri radikal grupların iç savaşa ağırlık koymasına sebep olmuştur.

Esed rejiminin sallantıda olduğu Eylül 2015'ten itibaren de Rusya, Suriye iç savaşına ağırlığını koymuştur. Obama yönetimi "bataklığa saplanacağı" zehabıyla Putin'in Ortadoğu'da kritik bir rol üstlenmesinin önünü açınca bölge başkentleri Moskova ile görüşme ve ikili ilişkilerini geliştirmede yarışa girmiştir. İran ve Esed rejimiyle birlikte çalışmasına rağmen Rusya, ABD'nin klasik müttefikleri için de bir diplomasi merkezine dönmüştür.

Türkiye için Suriye'de Başkan Obama'dan geri kalan bir diğer maliyet de ABD'nin YPG'ye verdiği destek olmuştur. Terör örgütü PKK'nın kolu olan YPG'nin silahlandırılması müttefik olmanın anlamını buharlaştırmıştır. Aynı zamanda terörle mücadele kavramının büyük güçlerce –hem de "dostlar"a karşı– nasıl istismar edildiğinin çarpıcı bir örneği olmuştur.

Bu ortamda Türkiye zorlu bir politikayı tercih etmiştir. Suriye'de doğrudan karşısında olan Rusya ve İran ile birlikte çalışmanın yolunu bulmuştur. Hem ılımlı muhalifleri koruyabilmek hem de

[9] "Erdoğan ve Putin'den İdlib'de Silahsız Bölge Kararı", NTV, 17 Eylül 2018.

YPG konusunda inisiyatif oluşturabilmek için bu yola girilmiştir. Önce Fırat Kalkanı ve sonra Zeytin Dalı harekatlarıyla PKK-YPG terör koridoru parçalanmıştır.[10] YPG'den temizlenen bölgeler Türkiye'nin baştan beri önerdiği güvenli bölgeleri kendisinin kurmasına karşılık gelmiştir. İdlib ateşkesi de bu çabanın son hamlesini teşkil etmiştir. Rusya, Türkiye ve İran'ın bütün çatışan menfaatlerine rağmen Astana sürecini çalıştırabiliyor olmaları Suriye'de bir geçiş süreci yaşanabileceğine dair bir ümidi yeşertmektedir. İleri aşamada ise Astana ile Cenevre süreçlerinin birleştirilmesinde Türkiye kritik bir rol oynayabilecektir.

BM'DE ADİL BİR YENİ DÜNYA ÇAĞRISI

Başkan Erdoğan'ın BM 73. Genel Kurulu'nda yaptığı konuşma Türkiye'nin yeni dönemde uluslararası sistemde kendisini nasıl konumlandırdığını anlamak açısından önemlidir. Mevcut dünya düzenindeki adaletsizliklere dikkat çeken Erdoğan kaos üreten ABD'ye de sert eleştirilerde bulunmuştur. Erdoğan "Dünya beşten büyüktür" ifadesini tekrarlamakla kalmamış aynı zamanda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) reformu için öneri getirerek 194 ülkenin her birinin katılabileceği "dönüşümlü üyelik" formülünü sunmuştur. Terörle mücadeleden mültecilere ve insani yardıma kadar Türkiye'nin yürüttüğü insani diplomasi uygulamalarını anlatmıştır. İslam medeniyetinin merkezi kavramlarından birisi olan "adalet dairesi" ile liderleri daha adil bir dünya kurmaya çağırmıştır.[11]

[10] Bkz. Ufuk Ulutaş ve Burhanettin Duran, "Türkiye'nin DEAŞ'la Mücadelesinin Kritik Dönemeci: Fırat Kalkanı Harekatı", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2016*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, (SETA Yayınları, İstanbul: 2017); Necdet Özçelik ve Can Acun, *Terörle Mücadelede Yeni Safha: Zeytin Dalı Harekatı*, (SETA Rapor, İstanbul: 2018); Murat Yeşiltaş, Merve Seren ve Necdet Özçelik, *Fırat Kalkanı Harekatı: Harekatın İcrası, İstikrarın Tesisi ve Alınan Dersler*, (SETA Rapor, İstanbul: 2017).

[11] "Cumhurbaşkanı Erdoğan BM'ye Hitap Etti", TRT Haber, 25 Eylül 2018.

Başkan Erdoğan'dan önce konuşan Başkan Trump'ın mesajlarıyla karşılaştırıldığında bu çağrının anlamı daha da belirginleşecektir. Trump ülkesinin egemenliğinin altını çizerek bir ABD ürünü olmasına rağmen "küreselleşme ideolojisi"ni reddetmiştir. Amerikalılar için önerdiği "vatanseverlik doktrini"ni korumacılık, ekonomik yaptırım, İran, Venezuela ve OPEC'e tehditlerle süslemiştir. Bu doktrin ışığında uluslararası kuruluşların ve çok taraflı anlaşmaların ABD çıkarlarına uygun olarak radikal bir şekilde gözden geçirilmesini istemiştir. BM'yi oluşturan diğer ülkelere de sanki "Güçlü olanın dediği olur" hükmünü hatırlatan cümleleri kendisi kurmamış gibi egemenlik ve bağımsızlık önerisinde bulunmuştur.[12]

ABD'nin bu tavrı karşısında Türkiye bir yandan BMGK'deki adil olmayan temsil ve karar verme mekanizmasının değiştirilmesini talep ederken diğer yandan da bütün üye ülkelerin eşit oy hakkına sahip olduğu Genel Kurul'u dünya sorunlarının çözümü konusunda çalıştırmaya gayret etmiştir. Bu çerçevede ABD'nin Kudüs'ün İsrail başkenti olduğuna dair hukuksuz kararına karşı Genel Kurul'un aldığı karara öncülük etmiştir.[13]

[12] "Trump: Küreselleşme Doktrinini Reddediyoruz", Bloomberg HT, 25 Eylül 2018.

[13] Aralık 2017'de Trump Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak ilan etti ve Amerikan büyükelçiliğini Kudüs'e taşıyacağını ifade etti. Pek çok ülkenin tepki gösterdiği bu adım BM'de gündeme geldi. Trump'ın tehditlerine rağmen sonuç değişmedi. Tek tek aramalarla yapılan baskıya rağmen dünya devletleri ABD'yi yalnız bıraktı. BM Genel Kurulu 128 kabul, 9 ret ve 35 çekimser oyla Türkiye ve Yemen öncülüğündeki tasarıyı kabul etti. Böylece BMGK'nin 478 sayılı kararı bir kez daha teyit edildi. İki devletli çözüme ve "Madrid şartnamesini, Arap Barış İnisiyatifi'ni ve Ortadoğu Dörtlüsü Yol Haritası'nı temel alan kapsamlı, adil ve kalıcı bir barışa" duyulan inanç pekiştirildi. Trump'ın çıplak güce dayalı milliyetçi yaklaşımı ABD'nin küresel rolü hakkında geri dönüşü olmayan bir meşruiyet krizi doğurdu. Kurduğu "liberal düzen"i şimdilerde kendisi tarumar eden ABD'nin ürettiği kaosu yakın vadede bile yönetmekte zorlanacağı çok aşikardır. Söz gelimi Kudüs konusu Batı ittifakı içindeki ayrışmayı bir kez daha gösterdi. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin bazıları ABD'nin baskısıyla çekimser oy verse de AB'nin önde gelen ülkeleri Trump'ın yaklaşımına karşı çıktı. İsrail yayılmacılığı bir "adalet" sorunu olarak dünya halklarının gündemine oturdu.

KAŞIKÇI CİNAYETİNİN ORTAYA ÇIKARILIŞI

Suud hanedanı içindeki bölünme sebebiyle muhalefete geçen ve Veliaht Selman'ın hedefi haline gelen Kaşıkçı'nın vahim bir şekilde öldürülmesi sıradan bir siyasi cinayetten öte anlamlar taşımaktadır. Türkiye bu cinayetin ardından yürüttüğü diplomasiyle Arap isyanlarını bastıran karşı devrimci yönetimlerin ne ölçüde kanlı bir iktidar oyunu oynadıkları tüm dünya halklarına göstermiştir. Hatta bu durumu "Ortadoğu'da otoriterliğin çöküşü" olarak niteleyenler de olmuştur. Kuşkusuz şimdilik bu otoriter rejimlerin ayakta olduğu açıktır. Ancak Kaşıkçı'nın katledilmesinin bölge halkında yeni adalet, özgürlük ve onur taleplerini canlandırdığı ileri sürülebilir. On yıl sonra mevcut otoriter rejimlerden hangisinin tek parça kalacağının kestirilemeyeceği bir istikrarsızlık dönemine girildiği de rahatlıkla söylenebilir. Dahası yeni bir bölgesel dizayn peşinde koşan ABD-Suudi Arabistan-BAE-İsrail-Mısır hattının Ortadoğu'ya istikrar, barış ve huzur getirmekten uzak olduğu ve bu cinayet sebebiyle öncelikle Suudi Arabistan sonra da ona destek veren ülkelerin derin bir meşruiyet krizinin içine savrulduğu aşikardır.

Veliaht Selman için Washington'da hazırlanarak pazarlanan "ılımlı, reformcu" lider algısının yerini yine Washington ve diğer dünya başkentlerindeki "cinayetten şüpheli" veliaht imajı almıştır. Sorgulanan durum hem ABD'nin Ortadoğu politikalarını yürütürken kimlerle ortak ilişki kurduğu hem de bu şüpheli ortakların bölge için hangi emelleri beslediğidir. İslam dünyasına liderliği tartışılan ve rol model olarak sunulan Veliaht Selman'ın içine yuvarlandığı meşruiyet krizi bölgesel aktörlerin politikalarını da yeniden muhasebe etme zorunluluğunu doğurmuştur.[14]

İran'ın yayılmacı hırsının gündem yapılarak sınırlandırılması için Trump yönetimiyle gizli pazarlıklara giren ve "Arap NATO"su

[14] "Cemal Kaşıkçı Olayı: Suudi Prens Muhammed bin Selman'ın Balayı Dönemi Sona mı Erdi?", BBC Türkçe, 16 Ekim 2018.

peşinde koşan Suudi Arabistan'ın bölgesel yaklaşımının da benzer yıkıcı etkilerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Yemen iç savaşına Suud müdahalesi milyonları açlıkla yüz yüze getirmiştir. Kaşıkçı cinayeti ise BAE ile yakın iş birliği içindeki Suud'un bölgesel operasyonlarını tartışmalı hale getirmiştir. İran ve Suud'un bölgede yürüttüğü kutuplaştırıcı politikalar Türkiye'yi bir istikrar adası olarak öne çıkarmaktadır.

Kaşıkçı cinayetinin üstünün örtülmesini engelleyen Türkiye halkların adalet duygusuna tercüman olmakla kalmamakta aynı zamanda bölgesinde dengeleyici ve istikrarı arayan bir politika yürütmektedir. Otonom dış politika ve dünyayla entegre olmayı sentezleyen bir tecrübeyi yansıtmaktadır. Söz konusu olan romantik bir "model" tartışmasından ziyade somut bir tecrübenin başarılarıdır.

SURİYE'NİN GELECEĞİ VE İSTANBUL ZİRVESİ

2018'de Türkiye'nin ev sahipliğinde toplanan dörtlü zirve Türk diplomasisinin başarısını gösterdiği anlarından birisi olarak görülmelidir. Suriye sorunundan en fazla etkilenen ülke olarak Türkiye mültecilere sahip çıkmakla kalmamış aynı zamanda Astana sürecindeki rolü çerçevesinde Rusya, Fransa ve Almanya'yı Suriye'de siyasi çözümün aktif unsurları olarak bir araya getirmiştir. Esed rejimini siyasi çözüme zorlayan bu zirve Suriye'nin bütünlüğü ve terör gruplarıyla mücadeleye yaptığı vurguyla Türk dış politikasının ana çizgisine katkı sağlayan bir doğrultuda sonuçlanmıştır. Ortak bildiride "ayrılıkçı gruplar"ın hedefe koyulması Ankara'nın YGP politikasını güçlendirecek bir mahiyet taşımaktadır.[15]

Ayrıca "Fırat'ın doğusu" meselesini dünyanın daha fazla gündemine taşıyan bir zirve olmuştur. Nitekim Başkan Erdoğan'ın Fırat'ın doğusuna yönelik hazırlıkların tamamlandığını açıklaması

[15] "İstanbul'da Dörtlü Suriye Zirvesi", *Sabah,* 20 Ekim 2018.

yakın vadede Suriye'nin kuzeyinin hareketleneceğini göstermektedir. Aslında bu zirve "gelen dünyanın belirsizliğini karşılamada model ülke" diye görülebilecek Türkiye'nin yeni bir diplomasi başarısıdır. Avrupa ile Rusya'yı bir araya getiren zirvede Türkiye'nin dengeleyici ve birleştirici bir rol üstlenmesinin uzun vadeli gidişat açısından kritik bir önemi bulunmaktadır.

ABD'nin olmadığı zirve Washington'ın Suriye'de ana belirleyici aktör konumunu kaybettiğini de işaret etmektedir. Suriye'de ikincil aktör konumuna düşülmesi İran'ı Suriye'de sınırlandırma hedefini de sonuçsuz bırakacak bir konum olacaktır. Daha fazla angajman ise Trump yönetiminin ABD'nin küresel rolüne ilişkin görüşlerinin tersi bir gelişmedir. O halde ABD için Suriye krizinde az maliyetle yeni ortak (eski stratejik müttefik de diyebiliriz tabii) ihtiyacı ortadadır. Cenevre sürecinde aktif olmak isteyecek Washington'ın Ankara ile yakınlaşmaktan başka çaresi bulunmamaktadır. Bunun için de Obama döneminden kalan YPG politikasının revizyonu kaçınılmazdır. Hem Kaşıkçı suikastı hem de Suriye'deki gidişat Türkiye'nin bölgedeki en önemli muhatap olduğunu göstermektedir.

ERDOĞAN DİPLOMASİSİ

Bölgesel ve küresel türbülansın yoğunlaştığı bir dönemde Türk dış politikasında Başkan Erdoğan'ın yürüttüğü lider diplomasisi öne çıkmaktadır. Suriye'deki çözüm arayışı, küresel adaletsizliğe itiraz ve Kaşıkçı cinayetinin ortaya çıkarılması gibi örneklerin gösterdiği gibi Başkan Erdoğan'ın siyaset tarzı ve diplomaside sergilediği yaklaşım gerek Türk dış politika yapımında gerekse uluslararası arenada belirgin farklar yaratmaktadır. Bu farkların Türkiye'nin ileride karşılaşacağı risklerle mücadele ve fırsatları kullanmada önemli bir avantaj sağlayacağı anlaşılmaktadır. Son dönemde Cumhurbaşkanlığı sistemine geçişin katkısıyla netleşen Erdoğan diplomasisinin ayırt edici özellikleri on maddede sıralanabilir:

1. Başkan Erdoğan iç ve dış siyasetteki uzun erimli tecrübesiyle hem siyasetin aktörlerinin ve menfaatlerinin reel analizini yapabilecek bir yerdedir hem de uluslararası sistemin gidişatını, trendlerini erkenden okuyabilme ve buna bağlı olarak proaktif adımlar atabilme özelliğine sahiptir. Bu özellik Türkiye'nin stratejik konumunun bir sonucu olarak her türlü belirsizliği ve türbülansı önceden yaşamasıyla da yakından irtibatlıdır.

2. Normalde birçok kez iktidardan uzaklaştırılmayla sonuçlanabilecek müdahaleleri başarıyla aşan Erdoğan kriz yönetiminde cesur, kararlı, tutarlı ve ısrarcı bir siyaset tarzı göstermektedir. Her krizde sandığa giderek kendisini güçlendiren Erdoğan bu krizlerin dış politikada alanını daraltmasını da engellemiştir.

3. Başkan Erdoğan ikili ilişkilerde oluşan tıkanıklıkları lider görüşmeleriyle aşmayı tercih etmektedir. Putin ve Trump ile yürüttüğü lider diplomasisi bunun en önemli örnekleridir. Gerektiğinde ısrarcı olmayı seçmektedir. Trump ile YPG konusundaki müzakereleri buna bir misaldir. Gerektiğinde de pragmatik yeni değerlendirmeler yapmaktadır. Putin ile savaş uçağı düşürülme krizini aşması bunu örneklemektedir.

4. Gerginlik dönemlerinde içe kapanmayan Başkan Erdoğan iletişimini çeşitlendirme yolunu seçmiştir. ABD ve AB ile tansiyonun yükseldiği dönemlerde yaptığı eleştiriler hiçbir zaman diplomasinin yerine geçmemiştir.

5. Diplomasinin çoklu ve karmaşık dünyasında Erdoğan alternatif kanalları birbiriyle çelişmeden kullanmayı bilmiştir. ABD, Rusya, AB ve İran ile çok boyutlu, esnek ve dinamik bir diplomatik faaliyet yürütmüştür.

6. Dış politikada ve uluslararası gündemin sıcak konularına müdahalede realizm ve değerler arasında bir sentez oluştur-

muştur. İsrail, Mısır ve Suriye rejimlerine eleştirileri, Kaşıkçı cinayetinde takip ettiği ilkeli politika ve Kudüs konusunda Trump yönetimine karşı duruşu buna örnek olarak verilebilir.

7. Liderler arasındaki müzakerelerle yetinmeyen Erdoğan halkların nabzını tutmayı ve kamuoylarını yanına çekmeyi bilmiştir. Özellikle uluslararası sisteme getirdiği adalet eleştirisi (BMGK gibi) Batı dışı dünyada büyük bir ilgi çekmiştir. İslam dünyası ve Ortadoğu'da "Erdoğan etkisi" başlı başına incelenmeye değecek mahiyettedir.
8. Başkan Erdoğan medyanın algı operasyonları karşısında güçlü bir şekilde durmasıyla istisnai bir örnek teşkil etmektedir. Batı medyasının "diktatör" suçlamalarını bu ülkelerle yürütülen diplomasiden ayırabildiği gibi kendisini ve pozisyonunu ısrarla anlatmaktan da geri durmamıştır.
9. Başkan Erdoğan dış politikanın farklı, birbiriyle çelişen gündemlerini eş güdümle yönetmektedir. Rusya ile İdlib uzlaşması ve S-400'lerin alımını görüşebilirken ABD ile de Patriot'ların alımı ve ilişkilerde yeni bir sayfa açmayı müzakere edebilmektedir. Bu yaklaşım müttefikler ve rakiplerle hem gerilimlerin yönetilmesini gerektirmekte hem de konu bazlı uzlaşmaları üretebilmektedir.
10. Başkan Erdoğan diplomasi alanındaki kısa vadeli pazarlıkları ülkesinin uzun vadeli stratejik çıkarlarıyla bir araya getirmeye çalışmaktadır.[16]

Önümüzdeki yıllarda Türkiye'nin en büyük avantajı küresel ve bölgesel riskleri Erdoğan yönetiminde karşılayacak olmasıdır. Hem yeni bölgesel stratejik dengelenme hem de Cumhurbaşkanlı-

[16] Bkz. Burhanettin Duran, "Türkiye'nin Şansı Erdoğan Diplomasisi", *Kriter,* Sayı: 31, (Ocak 2019).

ğı sisteminin yerleştirilmesinde Erdoğan'ın tecrübesi önem kazanmaktadır. Bu çerçevede 2019'da da dış politikada Türkiye'nin çok önemli adımlar atacağı tahmininde bulunmak yerinde olacaktır.

SONUÇ

Obama'nın ikinci döneminde başlayan ve Trump'ın başkanlığı ile derinleşen "liberal düzenin krizi" sadece ABD'nin küresel rolünü dönüştürmemekte aynı zamanda büyük ve bölgesel güçleri de yeni grand stratejik değerlendirmelere itmektedir. Ortadoğu gibi türbülansı yoğun bir bölgede olan Türkiye de dış politikasında bir dönüşüm yaşamaktadır. Arap isyanları sırasında beklenen demokratik dalganın anti-statükocu devletler tarafından kışa çevrilmesi Türk dış politikasına ciddi bir meydan okuma getirmiştir. Suriye iç savaşının getirdiği olumsuz sonuçlar (DEAŞ ve YPG terörü gibi) Ankara'yı sert güç seçeneklerine yöneltmiştir. ABD, Rusya, AB, İran ve Suudi Arabistan gibi güçlerle ikili ilişkiler gerilim ile iş birliği sarkacında gidip gelen yeni bir zemine oturmuştur.

Türkiye; FETÖ, YPG, mülteciler, Kudüs ve Kaşıkçı cinayeti gibi hususlarda uluslararası sistemin normları kaybettiği bir süreci deneyimlemek durumunda kalmıştır. Küresel ve bölgesel belirsizliklerin birleştiği bir atmosferde hem reel güç hesaplamalarıyla menfaatlerini korumaya çalışmakta hem de adalet ve paylaşım gibi değerleri seslendiren bir söylemi öne çıkarmaktadır. İnsani yardımlar ve mültecilere ev sahipliğiyle de evrensel normlara sahip çıkan bir performans sergilemektedir. Erdoğan'ın lider diplomasisi bu konularda gündem oluşturan müdahalelerde de bulunmaktadır. Türkiye bir yönüyle liberal düzenin krizinin ürettiği sorunlara çözüm aramaya çalışmakta diğer yönüyle de kendi güvenliği ve milli menfaatlerini temin etme noktasında ciddi bir direnç ve kararlılık göstermektedir. Bu tercihin zorlukları, sınırları ve imkanları Türk dış politikasının yakın gelecek performansını belirleyecektir.

TÜRKİYE'NİN İRAN POLİTİKASI 2018

KEMAL İNAT

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

MUSTAFA CANER

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

Türkiye-İran ilişkilerinde –daha önceki yıllarda olduğu gibi– 2018'de de Suriye, Irak ve terörle mücadele gibi bölgesel sorunların yanında ABD ve Rusya gibi küresel aktörlerin politikalarının Ortadoğu yansımaları belirleyici olmuştur. Suriye ve Irak konularında Ankara ve Tahran bazı görüş ayrılıklarına rağmen bir önceki yıl başlattıkları iş birliği arayışlarını artırarak devam ettirirken ABD Başkanı Trump'ın Mayıs'ta İran nükleer anlaşmasından çekildiğini ve yatırımları yeniden başlatacağını açıklaması Türkiye-İran ilişkilerinin gelişmesinin önünde önemli bir engel teşkil etmiştir. Türkiye her ne kadar yaptırımların haksız olduğunu ve kendisini bağlamadığını açıklasa da ABD yaptırımlarına maruz kalmaktan

korkan iş dünyası İran ile ekonomik bağlarını zayıflatma yoluna gitmiştir. Yaptırımlar nedeniyle Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacmi 2018'de son on bir yılın en düşük seviyesine gerilemiştir. Bu gerilemenin daha çok Türkiye'nin söz konusu ülkeye ihracatında görülmesi, yaptırımlar nedeniyle İran ekonomisinin alım gücünde yaşadığı sorunun iki ülke arasındaki ticaret hacmindeki düşüşün asıl nedeni olduğunu göstermektedir. İthalat ayağına bakıldığında Türkiye'nin 2018'de İran'dan yaptığı petrol ve doğal gaz transferinin bir miktar azalttığı görülmektedir.

Türkiye-İran ekonomik ilişkileri ABD yaptırımlarının gölgesinde olumsuz bir seyir izlerken siyasi açıdan 2018 iki ülkenin Suriye sorununun çözümü konusunda yürütülen çabaların önemli iki aktörü olarak öne çıktıkları bir yıl olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve İran Cumhurbaşkanı Ruhani Suriye sorununa çözüm çerçevesinde Rusya Devlet Başkanı Putin'in de katılımıyla Nisan'da Ankara ve Eylül'de de Tahran'da iki defa bir araya geldiler. Bölgenin en önemli sorununun çözümü konusundaki ciddi görüş ayrılıklarına rağmen iki ülkenin diyaloğu sürdürme konusundaki kararlılıkları son dönemde Türkiye-İran siyasi ilişkilerinin normalleşme eğiliminde olduğunun göstergesi olarak okunabilir. Aralık'ta beşincisi gerçekleştirilen Türkiye-İran Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi toplantısında her iki tarafın verdiği iş birliği mesajları da Ankara ve Tahran'ın ilişkileri geliştirme niyetini ortaya koymuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu toplantıda ABD yaptırımları karşısında İran halkının yanında durmaya devam edeceğini tekrar dile getirmesi Tahran tarafında memnuniyetle karşılanmıştır.[1] İran da Ağustos'ta Amerikan yönetiminin Brunson Davası nedeniyle Türkiye'ye karşı uygulamaya başladığı yaptırımlar karşısında Ankara'ya desteğini açıklamıştır. İran Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Behram Kasımi

[1] Erdinç Çelikkan, "Erdoğan ve Ruhani'den Birlik Mesajları", *Hürriyet*, 20 Aralık 2018.

milletlerin iradesinin zorbalık ve tehditlerle değiştirilemeyeceğini söyleyerek Amerikan yaptırımları karşısında Türkiye'nin yanında olduklarını belirtmiştir.[2]

SURİYE

2011'de patlak verdiğinden bu yana Suriye iç savaşı Türk dış politikasının en önemli gündem maddelerinden birini oluşturmuştur. Savaşın yarattığı ortamda kendine yer bulan terör örgütlerinin Türkiye'ye yönelik tehdit ve saldırıları bunun en temel sebeplerinden biridir. Savaştan kaçan Suriyelilerin Türkiye'yi öncelikli sığınak olarak görmesi de Ankara'nın Suriyeli misafirleriyle ilgili idari, ekonomik ve güvenlik tedbirleri almasını gerektirmiştir. Türkiye terör örgütlerini bölgeden temizleyip ulusal güvenliğini sağlamak ve arındırılan bölgelere Suriyeli sığınmacıların geri dönüşünü kolaylaştırmak amacıyla iki önemli askeri harekat gerçekleştirmiştir. Ağustos 2016'dan Mart 2017'ye kadar devam eden Fırat Kalkanı Harekatı (FKH) neticesinde Cerablus ve el-Bab bölgeleri DEAŞ unsurlarından temizlenmiştir. Cerablus ve el-Bab'ın temizlenmesinin ardından Fırat'ın batısında kalan Afrin'deki PKK/YPG unsurlarının temizlenmesine sıra gelmiştir. Türkiye'nin 2018'de Suriye özelindeki öncelikli meselesi bu bölgeyi terörden arındırma gayesiyle icra ettiği Zeytin Dalı Harekatı (ZDH) olmuştur. 20 Ocak'ta başlayan harekat 18 Mart gibi sembolik bir tarihte Afrin ilçe merkezinin kontrol altına alınmasıyla başarıya ulaşmıştır.[3] ZDH'nin düzenlenmesi bölgedeki birçok hassas dengenin gözetilmesi sayesinde mümkün olmuştur. Bu bağlamda İran, Suriye sahasında hesaba katılması gereken önemli bir aktördür. Harekat sürecinde Türkiye, İran ile koordinasyon sağlamış ve bu sayede Tahran'dan gelen tepkiler de sınırlı düzeyde kalmıştır.

[2] "İran Türkiye'nin Yanında", *Yeni Şafak*, 12 Ağustos 2018.

[3] "Son Dakika Haberi... Afrin Merkezi Ele Geçirildi", NTV, 18 Mart 2018.

ZDH'ye İran tarafından gelen ilk tepki Dışişleri Bakan Yardımcısı Hüseyin Cabir Ensari kanalıyla olmuştur. Ensari harekatın Rusya'nın Soçi kentinde düzenlenecek Suriye Ulusal Kongresi'ni olumsuz etkileyebileceğini ifade etmiştir.[4] Daha sonra Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Behram Kasımi aynı doğrultuda açıklamalarda bulunmuştur. Kasımi 21 Ocak'ta yaptığı açıklamada "İslam Cumhuriyeti, Afrin şehrindeki gelişmeleri kaygıyla yakından takip etmektedir" ve "İran bu harekatın en kısa zamanda sonlandırılmasını ve Türkiye-Suriye sınırındaki krizin derinleşmesi ve yayılmasının önlenmesini umut etmektedir" diyerek[5] Türkiye'nin operasyonuna esastan karşı çıkmamış ancak "kaygılıyız" mealindeki ifadeleriyle hoşnutsuzluğunu dile getirmiştir. Kasımi'nin çıkışı aslında İran'ın Suriye'deki nüfuzunu Türkiye ile paylaşmama isteğinin ifadesidir.

İran, Türkiye'nin Afrin bölgesindeki askeri varlığını kendi çıkarlarına aykırı görmektedir. Çünkü Türkiye'nin varlığı İran için bölgede kendisine rakip ve bölgenin geleceği açısından anlaşması gereken bir ülkenin güç kazanması anlamına gelmektedir. Ancak Astana görüşmeleri devam ederken daha sert bir tepki hem sürece zarar verebilir hem de Rusya'nın da hoşuna gitmeyebilirdi. Zira ZDH öncesinde Rusya da bölgeden kendi askerlerini çekerek harekata yeşil ışık yaktığını göstermiştir.[6]

Buna ek olarak iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşmesini arzu etmeyen Tahran yönetimi Batı Azerbaycan vilayetine bağlı Urumiye kentinde Afrin operasyonunun protesto edilmesine izin vermemiştir. Valilikçe yapılan açıklamada "Tüm boyutlar

[4] "İran: Suriye'de Herhangi Bir Askeri Operasyon Soçi'deki Kongreyi Etkileyebilir", Sputnik Türkiye, 20 Ocak 2018.

[5] "قاسمی: ایران بر احترام به حاکمیت ملی سوریه تاکید دارد/ امیدواریم عملیات در عفرین فورا پایان یابد (Kasımi: İran Suriye'nin Ulusal Egemenliğine Saygıya Vurgu Yapıyor/ Umuyoruz Ki Afrin'deki Operasyon Bir An Önce Son Bulur)", IRNA, 21 Ocak 2018.

[6] "Rusya, Afrin'deki Askerlerini Çekmeye Başladı", Anadolu Ajansı, 19 Ocak 2018.

değerlendirilerek gösteri çağrısı için izin verilmemiştir. Yapılacak her türlü protesto yasa dışı olup ihlalciler hakkında yasal işlem yapılacak" denilmiştir.[7] Aynı doğrultuda Ankara Büyükelçisi Muhammed İbrahim Tahiriyan Ferd'in açıklamaları da İranlı siyasilerin olumsuz söylemleri sonrasında oluşabilecek bir gerginliğin önüne geçme amacını taşımıştır. Tahiriyan Ferd IKBY referandumu konusunda iki ülke nasıl iş birliği yaptıysa diğer bölgesel meselelerde de iş birliği yapılabileceğini söyleyerek olumlu mesajlar vermiştir.[8]

Söylem düzeyindeki siyasi uyuşmazlığın askeri ve teknik konulardaki koordinasyonu aksatmasına izin verilmemiştir. İranlı siyasilerin çekinceleri ve karşı çıkışlarına rağmen askeri yetkililer harekat boyunca Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ile temas halinde olmuştur. Örneğin operasyonun başlamasından bir gün sonra Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar ile İran Genelkurmay Başkanı Muhammed Bakıri bir telefon görüşmesi gerçekleştirerek hem ZDH'yi hem de Suriye'deki genel durumu değerlendirmiştir. Bu görüşmede İran tarafının Türkiye'nin operasyonun amacı konusunda kendilerini aydınlatması talebine karşılık Genelkurmay Başkanı Akar Türkiye'nin tek amacının sınır güvenliğini tehdit eden terör gruplarını bölgeden temizlemek olduğunu açıklamıştır. Aynı zamanda Türkiye'nin Suriye'nin toprak bütünlüğünü savunduğunu da sözlerine eklemiştir. Bakıri ise ABD'nin fırsattan istifade ederek bölgede elini güçlendirmemesi gerektiğini söylemiş ve Astana görüşmelerinin devamlılığının önemine vurgu yapmıştır.[9]

[7] "İran Afrin Protestosuna İzin Vermedi", *Hürriyet,* 25 Ocak 2018.

[8] طاهریان: تجربه مقابله با بحران اقلیم کردستان نمونه خوبی از همکاری ترکیه، ایران" و عراق بود (Tahiriyan: IKBY Krizine Karşı Koyma Tecrübesi Türkiye, İran ve Irak Arasındaki İş Birliğinin İyi Bir Örneği Oldu", Tasnim, 26 Ocak 2018.

[9] تماس تلفنی رییس ستاد ارتش ترکیه با سردار باقری درباره عفرین" (Afrin Hakkında Türkiye Genelkurmay Başkanı ile Başkomutan Bakıri'nin Telefon Görüşmesi)", ISNA, 21 Ocak 2018.

Bu diyaloğa rağmen İranlı yetkililer bir müddet daha olumsuz açıklamalarına devam etmiştir. İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Hüseyin Caberi Ensari 27 Ocak'ta Suriye Devlet Başkanı Beşar Esed ile görüşmüştür. IRNA[10] ikilinin gündeminin "Türkiye'nin Suriye topraklarına tecavüzünden kaynaklanan tehditlere" ve "Türkiye'nin işgalci hedeflerine" karşı mücadele olduğunu iddia ederek düşmanca bir tutum takınmıştır.[11] 5 Şubat'ta İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Behram Kasımi, Türkiye ve Rusya ile Suriye konusunda sürekli irtibat halinde olduklarını belirtmiş ve bir an önce operasyonu durdurulması talebini yinelemiştir.[12] 6 Şubat'ta Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile görüşen İran Cumhurbaşkanı Ruhani Rusya ve Türkiye ile Suriye konusunda olan iş birliklerini vurgulayarak "Suriye'nin kuzeyindeki gerilim kimsenin yararına değildir. Ümit ediyorum ki bütün bölge ülkeleri Suriye'nin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygı gösterirler" ifadeleriyle Türkiye'den operasyonu sonlandırmasını istemiştir.[13]

Ruhani'nin açıklamasından bir gün sonra Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Tahran'ı ziyaret etmiştir. Önce İran Dışişleri Bakanı Cevat Zarif ile bir araya gelen Çavuşoğlu, Suriye başta olmak üzere diğer bölgesel meseleleri konuşmuş ve ardından da İran Cumhurbaşkanı Ruhani ile görüşmüştür.[14] Ruhani görüşmede

[10] Islamic Republic News Agency (İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı)

[11] "بشار اسد:سوریه باهمکاری ایران و روسیه همچنان درحال مبارزه با تروریسم است (Beşar Esed: Suriye, İran ve Rusya ile İş Birliği İçerisinde Terörizmle Mücadele Etmektedir)", IRNA, 27 Ocak 2018.

[12] "وزارت خارجه ایران: عملیات ترکیه در سوریه باید متوقف شود (İran Dışişleri Bakanlığı: Türkiye'nin Suriye'deki Operasyonu Durmalı)", Radio Farda, 5 Şubat 2018.

[13] "روحانی در تماس تلفنی با پوتین: مخالف حضور نیروهای خارجی در سوریه هستیم (Putin ile Telefonda Görüşen Ruhani: Suriye'de Yabancı Silahlı Güçlere Karşıyız)", Tasnim, 6 Şubat 2018.

[14] "Tahran'da Suriye Zirvesi", *Yeni Şafak,* 8 Şubat 2018.

Türkiye'ye yönelik oldukça olumlu mesajlar vererek bölgesel meselelerdeki iş birliğinden iki ülkenin ticari ilişkilerinin artırılmasına kadar pek çok hususta "dostane" ilişkilerin artması arzusunda olduklarını belirtmiştir.[15]

Türkiye'nin askeri operasyonunun devam ettiği günlerde Rusya'nın Soçi kentinde Suriye Ulusal Diyalog Kongresi (29-30 Ocak) toplanmıştır. Türkiye, Rusya ve İran'ın garantör ülkeler olarak hamiliğini yaptığı barış sürecinin bir parçası olan kongre Suriyeli rejim temsilcileri ile muhalifleri bir araya getirme amacı taşımıştır. Ancak muhalefet son anda kongreye katılmaktan vazgeçerek temsil yetkisini Türk heyetine devretmiştir. Sonuç bildirgesinde açıklanan Suriye'de bir "anayasa komitesi" kurulmasına ilişkin kararda Türk heyeti de olumlu rol oynamıştır.[16] Türkiye'nin sürecin en etkili aktörlerinden biri olduğunu gösteren bu gelişme aynı zamanda Türk Silahlı Kuvvetlerinin askeri operasyonunun kongre organizasyonunu etkilememesiyle birlikte düşünüldüğünde İran'ın ZDH'ye yönelik itirazlarını da boşa çıkarmıştır.

Astana ve Soçi süreçlerinin bir parçası olarak üst düzey siyasi görüşmeler devam etmiştir. Türkiye, Suriye'deki askeri operasyonlarına paralel olarak siyasi çözüm sürecine de aktif katkı sağlamayı sürdürmüştür. Erdoğan ve Ruhani 7 Mart'ta bir telefon görüşmesi gerçekleştirerek Doğu Guta'daki insani dram, Suriye meselesi ve Nisan'da Türkiye'de düzenlenecek liderler zirvesini konuşmuştur.[17] Bu anlamda 4 Nisan'da Ankara'da Türkiye-Rusya-İran Üçlü Zirvesi toplanmıştır. Zirve öncesinde Türkiye ve

[15] روحانی: گسترش روابط دوستانه با ترکیه اصلی مهم در سیاست منطقه ای ایران است/وحدت سوریه باید حفظ شود (Ruhani: Türkiye ile Dostane İlişkilerin Gelişmesi İran'ın Önemli Temel Bölgesel Politikasıdır/Suriye'nin Bütünlüğü Korunmalı)", IRNA, 7 Şubat 2018.

[16] "No: 30, 30 Ocak 2018, Soçi'deki Suriye Ulusal Diyalog Kongresi'nin Sonuçları Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_-30_-socideki-suriye-ulusal-diyalog-kongresinin-sonuclari-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 29 Ocak 2019).

[17] "Cumhurbaşkanı Erdoğan Telefonda Ruhani ile Görüştü", NTV, 7 Mart 2018.

İran cumhurbaşkanları özel olarak görüşmüştür.[18] Daha sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan, İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'i Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde ağırlamış ve üç lider ortak basın toplantısı düzenlemiştir. Toplantıda Suriye'nin toprak bütünlüğü, Astana ve Soçi zirveleriyle başlayan çözüm sürecinin önemi, Ocak'taki Suriye Ulusal Diyalog Kongresi kararları ve yeni bir anayasa yapımı gibi konular vurgulanmıştır.[19]

Ağustos'ta İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Behram Kasımi,- Türkiye ile ilişkilerinin iyi bir seviyede olduğunu ifade etmiş ve oldukça olumlu mesajlar vermiştir. Türkiye'nin kendisine karşı yürütülen ekonomik savaştan galip çıkacağını söyleyen Kasımi Eylül'de Tahran'da Suriye konulu liderler zirvesi yapılacağını da sözlerine eklemiştir.[20] Kasımi'nin mesajları ZDH'nin ve diğer bölgesel meselelerin Türkiye-İran ilişkilerine zarar vermediğinin net ifadesi olmuştur. Sözü edilen zirve 7 Eylül'de İran'ın başkenti Tahran'da Türkiye, Rusya ve İran liderlerinin katılımıyla düzenlenmiştir. Zirvenin en önemli gündem maddesi İdlib'e yapılması planlanan askeri operasyondur. Cumhurbaşkanı Erdoğan söz konusu askeri operasyonun "felaketle sonuçlanacağı"nı söyleyerek ateşkes çağrısında bulunmuştur. Sonuç bildirgesinin okunması sırasında "ateşkes" kararının bildirgede yer almadığını gören Erdoğan canlı yayında itiraz ederek tüm dünyanın gözü önünde muhtemel felaketin önüne geçilmesini istemiştir. Erdoğan'ın çağrısı Putin tarafından "cesurca" şeklinde değerlendirilmiş, Rus lider "taraflara silah bırakma çağrısında bulunduklarını" belirtmiş, İran

[18] "Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Ruhani Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 4 Nisan 2018.

[19] "Beştepe'de Türkiye-Rusya-İran Üçlü Suriye Zirvesi (3)", *Hürriyet,* 4 Nisan 2018.

[20] "İran'dan Türkiye'ye Destek", Sputnik Türkiye, 20 Ağustos 2018.

Cumhurbaşkanı Ruhani de zirveden çıkan sonuçları olumlu bulduğunu kaydetmiştir.[21]

IRAK

Önceki yıllarda Irak Merkezi Hükümeti ile Türkiye arasında sorun oluşturan meseleler 2017'de IKBY'nin hukuksuz bağımsızlık referandumuna karşı Türkiye, Irak ve İran'ın ortak tavır almasıyla gündemden kaybolmuş ve yerini iş birliğine bırakmıştır. İki ülke arasındaki iş birliğinin 2018'de de büyük oranda devam etmesi Irak üzerinden yaşanan sorunları da azaltmıştır. Bunun yanında Irak'ta varlık gösteren terör örgütü PKK'nın güvenlik tehdidine yönelik Türkiye'nin zaman zaman gerçekleştirdiği askeri operasyonlara hem Irak hem de İran'dan zayıf da olsa tepkiler yükselmiştir.

Bu anlamda Türkiye Haziran'da Kandil'deki PKK hedeflerine yönelik operasyon hazırlıklarına başlamıştır. Bu operasyon için İran ile de iş birliği yapılması ihtimali gündeme gelmiştir. Operasyon sırasında teröristlerin Tahran yönetiminin kontrol ettiği bölgelere kaçma riskine karşılık İran'ın 63 önleyici gözlem noktası kurduğu kaydedilmiştir.[22] Milli Savunma Bakanı Nurettin Canikli Tahran'a ortak operasyon teklif ettiklerini, bunun için şartların oluşmadığını ancak İran'ın operasyonu desteklediğini belirtmiştir.[23] Buna ek olarak Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da İran ile Kandil operasyonu konusunda görüştüklerini söylemiştir.[24] Fakat tüm bu açıklamalara rağmen operasyonun başlamasının ardından İran Genelkurmay Başkanlığı sözcüsü Tuğgeneral Ebulfazl Şikarçi operasyonu

[21] "Tahran'da Erdoğan, Putin ve Ruhani'nin Gerçekleştirdiği İdlib Zirvesi Sona Erdi!", *Habertürk,* 7 Eylül 2018.

[22] "İşte Özel Kandil Planı! İran da Harekete Geçti", Haber 7, 7 Haziran 2018.

[23] "Milli Savunma Bakanı Canikli: Kandil için Bir Sonraki Aşamaya Geçiyoruz, Kuzey Irak'ta Kalacağız", Sputnik Türkiye, 12 Haziran 2018.

[24] "Çavuşoğlu: Kandil Operasyonu için İran'la Görüşmeler Sürüyor", Sputnik Türkiye, 13 Haziran 2018.

desteklemediklerine dair açıklamalarda bulunmuştur. Şikarçi "İran İslam Cumhuriyeti her türlü terörle mücadele eylemini desteklemesine rağmen ilgili ülkedeki yasal hükümetin izni olmadan terörizmle mücadele bahanesiyle üçüncü bir ülke sınırları içine operasyon yapılmasını gayrimeşru bir eylem olarak görüyor" diyerek Tahran'ın operasyonu onaylamadığını ortaya koymuştur.[25] Şikarçi'nin açıklamaları operasyon öncesinde gerçekleştirilen temasların İran'ın operasyona destek olması anlamında sonuç vermediğini göstermiştir. Ancak İran'ın tepkisi yine de bu açıklamayla sınırlı kalmış ve daha öteye geçmemiştir.

TERÖR KONUSUNDA İŞ BİRLİĞİ

İran'ın Kandil'de düzenlenen operasyona karşı çıkmasına rağmen teröre karşı iş birliği hususunda başka düzlemlerde gelişmeler yaşanmıştır. Bu noktada iki ülkenin içişleri bakanlıklarınca atılan adımlar dikkat çekmektedir. Bu durum iki ülkenin yalnızca dış güvenliklerinin değil iç güvenliklerinin de karşılıklı iş birliğiyle tahkim edildiğini göstermektedir. İran İçişleri Bakanı Abdurrıza Rahmani Fazlı 11 Ekim'de Türkiye'ye gelerek İçişleri Bakanı Süleyman Soylu ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Oldukça olumlu bir atmosferde geçen görüşmede bölgesel güvenlik konuları üzerinde durulmuştur. Özellikle terör ve sınır güvenliği konuları bu görüşmenin ana omurgasını oluşturmuştur. Süleyman Soylu "Her zor dönemde karşılıklı iş birliğimiz ve adımlarımız, bizleri hem umutlandırmış hem cesaretlendirmiş hem de kuvvetlendirmiştir" diyerek iki ülke arasındaki iş birliğinin önemini vurgulamıştır.[26] İçişleri bakanlarının görüşmesi bir ay sonra pratik sonuçlar vermeye başlamıştır. İçişleri

[25] "İran'dan Kandil Açıklaması: Desteklemiyoruz", *Habertürk,* 16 Haziran 2018.

[26] "Bakan Soylu İran İçişleri Bakanı Abdurrıza Rahmani Fazli ve Beraberindeki Heyeti Kabul Etti", T.C. İçişleri Bakanlığı, https://www.icisleri.gov.tr/bakan-soylu-iran-icisleri-bakani-abdurriza-rahmani-fazli-ve-beraberindeki-heyeti-kabul-etti, (Erişim tarihi: 29 Ocak 2019).

Bakan Yardımcısı Muhterem İnce 20 Kasım'da Türkiye-İran Ortak Çalışma Grubu Üçüncü Toplantısı için Tahran'da bulunduğu sırada İranlı mevkidaşı Hüseyin Zülfikar ile görüşmüştür. İnce ve Zülfikar terör örgütlerine karşı iş birliğinin önemine vurgu yaparak teröre karşı istihbarat paylaşımı ve ortak operasyon düzenlenmesi konularını içeren bir mutabakat zaptı imzalamıştır.[27] Bu mutabakat zaptıyla birlikte terörün yalnızca Türkiye ya da İran'ın değil her iki ülkenin de ortak problemi olduğu teyit edilmiştir.

Özellikle son yıllarda Türkiye gibi İran da artan terör eylemleriyle güvenliği zarar görmüştür. DEAŞ'ın 2017'de eş güdümlü düzenlediği Humeyni Türbesi ve Parlamento saldırıları ülkede şok etkisi yaratmıştı. Benzer bir şok Eylül 2018'de yaşandı. 22 Eylül'de İran'ın Ahvaz kentinde bir askeri geçit törenine düzenlenen terör saldırısı sonucu yirmi beş kişi hayatını kaybetti. Saldırıyı hem DEAŞ hem de Ahvaziye isimli Ahvaz bölgesinin bağımsızlığını savunan örgüt üstlendi ancak Ahvaziye daha sonra sorumluluğu reddetti.[28] Türk Dışişleri Bakanlığı saldırıyı kınayan bir açıklama yayımlamakta gecikmedi. Yapılan açıklamada "Bu menfur terör saldırısını şiddetle kınıyoruz. Hayatını kaybedenlere Allah'tan rahmet, yaralananlara acil şifa diliyoruz. İran halkına ve hükümetine içten başsağlığı dileklerimizi sunuyoruz"[29] denilerek teröre karşı İran'ın yanında olunduğu mesajı verildi. Dışişleri Bakanlığının açıklamasının ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan da saldırıda hayatını kaybedenler için İran halkına başsağlığı diledi.[30] Bahsi geçen açıklamalar Türkiye'nin kaynağı ve hedefi ne olursa olsun kararlı bir biçimde teröre karşı durduğunun tutarlı bir ifadesiydi.

[27] "Son Dakika | İran ve Türkiye Anlaştı! Bundan Sonra İki Ülke...", *Milliyet*, 20 Kasım 2018.

[28] "Iran Arrests '22 People' over Ahvaz Attack", BBC, 24 Eylül 2018.

[29] "Dışişleri Bakanlığından İran'daki Saldırı Kınandı", CNN, 22 Eylül 2018.

[30] "Turkey Condemns Deadly Terrorist Attack in Iran", *Daily Sabah,* 23 Eylül 2018.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye-İran ekonomik ilişkileri bazı siyasi gelişmelerden dolayı son yıllarda olumsuz bir etki altındaydı. Gerek Türkiye'nin İran ile yaşadığı sorunlar gerekse ABD gibi küresel aktörlerin Tahran'a yönelik sınırlandırıcı politikaları bu olumsuz etkilerin öne çıkanlarıydı. 2017 ve 2018'de Türkiye ile İran aralarındaki sorunları azaltma konusunda önemli adımlar atıp siyasi meselelerin ekonomik ilişkileri gölgelemesinin önüne geçmeye çalıştı. Özellikle Suriye sorununun çözümü konusunda –Rusya'nın da katıldığı– iş birliği ve Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması çerçevesinde Kuzey Irak'ta gerçekleştirilen referanduma karşı çıkılması konusunda gösterilen ortak tavrın 2018'e de uzandığı görüldü. Böylece Suriye ve Irak sorunları Ankara ile Tahran arasındaki ekonomik ilişkileri gölgeleyen meseleler olmaktan yavaş yavaş çıktı.

Ancak 2018'de bu defa başka bir siyasi gelişme Türk-İran ekonomik ilişkilerine darbe vurmaya başladı. ABD Başkanı Trump'ın 8 Mayıs 2018'de İran nükleer anlaşmasından çekildiğini ve yaptırımları yeniden devreye sokulacağını açıklaması İran'ın diğer birçok ülkeyle olduğu gibi Türkiye ile de ekonomik ilişkilerini olumsuz etkiledi. Trump'ın açıklamasına göre 7 Ağustos'ta birinci, 5 Kasım'da da ikinci aşaması başlayacak yaptırımlar İran'ın gıda ve ilaç ithalatı dışında uluslararası finans trafiğinden (SWIFT sisteminden) dışlanması, ABD doları kullanmasının yasaklanması, petrol ihracatının engellenmesi, otomotiv, alüminyum, çelik ve kömür sektörüne yönelik yatırımların yasaklanması, sigortacılık ve lojistik sektörlerine yönelik kısıtlamaları öngörmekteydi.

Washington yönetimi yaptırımlarla birlikte Tahran'ın ekonomik açıdan dünyadan izole edilmesini ve yaşayacağı ekonomik zorlukların ardından yeniden masaya oturup Ortadoğu'da ABD, İsrail ve Suudi Arabistan'ı rahatsız eden politikalarından geri adım atmasını hedefliyordu. ABD'nin hedefleri arasında İran'daki İslamcı rejimin

yıkılması ya da bu ülkeye karşı askeri bir operasyonun olup olmadığı meselesi ise Washington'daki aktörlerin pozisyonlarına göre değişkenlik arz ediyordu. Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton ile Dışişleri Bakanı Mike Pompeo gibi şahinlerin baskıyı İran'daki rejimin yıkılmasına kadar sürdürme niyetleri olduğundan bahsedilse de Trump'ın İran'ın nükleer çalışmaları, balistik füze programı ve Ortadoğu politikasında atacağı bazı geri adımlarla mutmain olacağı tahmin ediliyor.

ABD'nin İran yaptırımlarında en fazla öne çıkan petrol ithalatının sonlandırılması konusunda Türkiye ilk etapta muafiyet tanınan sekiz ülke arasında yer almıştır. Washington muafiyetin söz konusu olduğu altı aylık süre içerisinde Ankara'nın Tahran'dan ithal ettiği petrolü günde 60 bin varile kadar azaltmasını beklemiştir. Bu durumun yanı sıra yaptırımlar nedeniyle ABD Hazine Bakanlığının baskısına maruz kalmaktan korkan şirketlerin İran pazarına girmekten kaçınmasından dolayı Türkiye-İran ekonomik ilişkileri 2018'de yaptırımlardan hayli etkilenmiştir. Türkiye'nin İran'a yönelik ihracatı 2018'de bir önceki yıla göre yaklaşık yüzde 26,5'lik düşüşle 2,39 milyar düzeyinde gerçekleşmiştir. Buna karşılık Türkiye'nin İran'dan ithalatı yaklaşık yüzde 7,5'lik düşüşle 6,93 milyar dolar düzeyinde kalmıştır. Bu rakamlarla birlikte Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacmi 9,3 milyar dolarla son on bir yılın en düşük seviyesine gerilemiştir. Bu durum 2013'ten beri iki ülke arasındaki ticarette yaşanan düşüş trendinin ardından 2017'deki yükselişle birlikte oluşan iyileşme beklentisini de boşa çıkarmıştır. Önceki yaptırımlarla birlikte 2013'ten itibaren düşmeye başlayan Türkiye-İran ticaret hacminin 2017'deki kısa bir iyileşmeyle birlikte 10 milyar doların üstüne çıkmasının ardından yaptırımların başlamasıyla yeniden düşüşe geçerek tekrar 10 milyar doların altına inmiştir. ABD'nin Irak'ta olduğu gibi İran'daki sert politikaları Türkiye'ye ekonomik açıdan zarar vermeye devam etmektedir.

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN İRAN İLE DIŞ TİCARETİ (2017-2018, MİLYON DOLAR)			
Yıl	İhracat	İthalat	Toplam
2017	3.259	7.492	10.751
2018	2.393	6.931	9.324
Değişim (Yüzde)	-26,5	-7,5	-13,2

Kaynak: TÜİK ve TİM verilerinden derlenmiştir.

Türkiye'nin İran'a yönelik ihracatına biraz daha yakından bakıldığında 100 milyon doların üzerindeki ihracat kalemleri arasında en büyük düşüşün yüzde 52 ile otomotiv sektöründe yaşandığı görülmektedir. Otomotiv sektörünün İran'a 2017'de 452 milyon dolar olarak gerçekleşen ihracatı 2018'de 217 milyon dolar düzeyinde kalmıştır. Benzer şekilde elektrik-elektronik, makine ve diğer sanayi sektörleri ile demir-çelik ürünleri, tekstil, kağıt ve mobilya sektöründe de ciddi ihracat düşüşleri söz konusu olmuştur. Buna karşılık konfeksiyon ihracatında ise yüzde 9'luk bir ihracat artışı yaşanmıştır.

İthalat açısından bakıldığında en büyük düşüşün "mineral yakıtlar" kaleminde olduğu görülmektedir. 2017'de Türkiye'nin toplam mineral yakıt ithalatında İran'ın payı yüzde 16,4 iken 2018'in ilk on ayında bu oran yüzde 13,8'e gerilemiştir. Söz konusu oranlar mineral yakıtlar açısından Türkiye'nin İran'dan ithalatını önceki yaptırım dönemlerindeki düşük seviyelere yaklaştırmıştır (2015 yüzde 12,9 ve 2016'da yüzde 13,1). Ancak mineral yakıt ithalatının detayına bakıldığında Ocak-Ekim dönemindeki asıl azalmanın yaptırımların doğrudan hedefi olan petrolden ziyade doğal gaz ithalatında yaşandığı görülmektedir. 2017'nin aynı dönemiyle karşılaştırıldığında Türkiye'nin İran'dan doğal gaz ithalatında Ocak dışındaki bütün aylarda düşüş söz konusudur. Haziran ve Ağustos'ta bu düşüşün yüzde 40'ın üzerine çık-

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN İRAN'A İHRACATINDA ÖNE ÇIKAN ÜRÜN GRUPLARI (2017-2018, MİLYON DOLAR)			
	2017	2018	Değişim (Yüzde)
Otomotiv Endüstrisi	452	217	- 52
Çelik	141	86	- 39
Elektrik, Elektronik ve Hizmet	202	126	- 37
Demir ve Demir Dışı Metaller	154	98	- 36
Makine ve Aksamları	268	181	- 32
Tekstil ve Ham Maddeleri	450	337	- 25
İklimlendirme Sanayii	104	78	- 24
Mobilya, Kağıt ve Orman Ürünleri	296	236	- 20
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	512	469	- 8
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar	112	105	- 6
Hazır Giyim ve Konfeksiyon	118	129	9

Kaynak: TİM verilerinden derlenmiştir.

tığı görülmektedir. Ancak 2018'de Ocak ve Şubat dışında Türkiye'nin genel doğal gaz ithalatında da azalma söz konusu olduğu için İran'dan alınan doğal gaz miktarındaki düşüşün bu bilgiyle birlikte analiz edilmesi gereklidir. Fakat bu açıdan bakıldığında da İran'dan alınan doğal gaz miktarındaki düşüşün Nisan ve Eylül dışında genel doğal gaz ithalatındaki düşüşten hayli yüksek olduğu görülür.

Bu rakamların Türkiye'nin ABD yaptırımlarına İran'dan ithal ettiği doğal gaz miktarını azaltarak tepki verdiği şeklinde yorumlanması kısmen mümkün olabilir. Zira aynı dönem içerisinde Türkiye'nin boru hatlarıyla ithal ettiği gaz miktarını azaltırken tankerlerle ithal ettiği sıvılaştırılmış gaz (LNG) miktarını artırması söz konusudur. Türkiye bu şekilde doğal gaz temininde boru hatlarına olan bağımlılığını azaltmaya ve spot piyasadan daha az maliyetle

TABLO 3. TÜRKİYE'NİN İRAN'DAN DOĞAL GAZ İTHALATI (2017-2018 OCAK-EKİM, MİLYON SM³)											
		Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim
2017	Miktar	789	749	877	810	722	751	840	874	530	722
	Pay (Yüzde)	13,3	14,2	17,2	19,1	19,3	20,8	20,3	21,7	14,4	17,4
2018	Miktar	836	685	739	798	499	388	611	487	493	587
	Pay (Yüzde)	13,4	12,7	15,6	21,7	16,6	13,2	16,8	16,0	15,0	15,8
Değişim (Yüzde)		5,9	-8,5	-15,8	-1,5	-30,7	-48,3	-27,2	-44,2	-6,9	-18,6
Toplam Değişim (Yüzde)		5,1	2,8	-7	-13,6	-19,2	-19,0	-12,0	-24,4	-10,8	-10,3

Kaynak: EPDK Petrol Piyasası aylık sektör raporlarından derlenmiştir.

LNG temin ederek enerji ithalat maliyetini düşürmeye çalışmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye 2018'de doğal gaz ithalatında LNG'ye geçiş çerçevesinde boru hatlarıyla gaz aldığı ülkelerden Azerbaycan dışında azaltmaya giderken daha çok ABD yaptırımlarına maruz kalan İran'dan gaz miktarını azaltmayı tercih etmiştir. Rusya'dan alınan gaz miktarında da azalma söz konusudur ancak bu oran İran'daki kadar değildir.

2018'de İran'dan petrol ithalatına bakıldığında ise ilginç bir tablonun söz konusu olduğunu ifade etmek gerekir. 2017'de Türkiye'nin toplam petrol ithalatında İran'ın payı yüzde 22,5-37,2 aralığında gerçekleşirken 2018'in ilk on ayında bu aralık yüzde 15,7-67,6 şeklinde oldukça açılmıştır. Haziran'da Türkiye'nin toplam petrol ithalatında İran'ın payı yüzde 15,7 seviyesine gerilerken Nisan'da bu oran yüzde 67,6 gibi çok yüksek bir rakama ulaşmıştır. ABD Başkanı Donald Trump'ın İran'a karşı yaptırımların yeniden başlayacağını açıkladığı Mayıs'ta Türkiye toplam petrol ithalatının yarıdan fazlasını İran'dan gerçekleştirmiştir. Haziran'da bu alanda ciddi bir düşüş söz konusu olmuş ve Türkiye'nin petrol ithalatında İran'ın payı yüzde 15,7'ye gerilemiştir. Daha sonraki aylarda bu oranın yeniden yüzde 30'larda seyretmesi Haziran'daki keskin düşüşü ABD yaptırımlarına bağlamanın doğru olmadığını göstermiştir. Zira Temmuz, Ağustos ve Eylül'de Türkiye'nin petrol ithalatında İran'ın payı 2017 ortalamasının üzerindedir. Ancak Eylül ve Ekim'de TÜPRAŞ'ın yaptırımlara kısmen kendisini hazırladığı ve İran'dan ithal ettiği petrol miktarını bir önceki yılın aynı aylarına göre biraz azalttığı görülmektedir. İran'dan ithal edilen toplam petrol miktarı açısından bakıldığında ise Ocak-Ekim dönemi baz alındığında Türkiye'nin İran'dan ithal ettiği ham petrol miktarında 2018'de bir önceki yıla göre yüzde 35'lik bir düşüş söz konusu olmuştur.

Yaptırımların İran'ın petrol satışını engellemeyi hedefleyen ikinci aşamasının yürürlüğe girdiği Kasım'da TÜPRAŞ'ın İran'dan hiç

TABLO 4. TÜRKİYE'NİN İRAN'DAN HAM PETROL İTHALATI (2017-2018 OCAK-EKİM, BİN TON)											
		Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim
2017	Miktar	833	856	935	1.209	1.159	1.088	1.343	965	1.229	1.154
	Pay (Yüzde)	23,9	31,9	28,5	34,9	29,2	30,9	37,2	22,5	32,4	29,9
2018	Miktar	575	643	858	999	930	287	867	647	640	554
	Pay (Yüzde)	39,0	48,9	64,2	67,6	51,6	15,7	38,1	31,1	30,8	27,3

Kaynak: EPDK Petrol Piyasası aylık sektör raporlarından derlenmiştir.

petrol talep etmediğine yönelik haberler medyada yer aldı.[31] Yaptırımlar kapsamında Türkiye'nin de muafiyet tanınan sekiz ülke arasında bulunması dolayısıyla TÜPRAŞ'ın neden böyle bir yol izlediği bilinmese de Aralık'ta yeniden İran'dan petrol alımına başlandığı da haberlerde paylaşıldı.[32] Ancak gerek devlet gerekse TÜPRAŞ yetkililerinin ABD'nin ilgili kurumlarıyla görüşerek Türkiye'ye tanınan muafiyet kapsamında izin verilen petrol ithalat rakamını (60 bin v/g) artırmaya ve altı ay sonunda da muafiyet süresini uzatmaya çalıştıkları bilinmektedir.[33]

Türkiye'nin petrol ithalatında İran ile Irak'ın payı karşılaştırıldığında Haziran'dan itibaren Irak'ın en büyük tedarikçi konumuna yükselerek İran'ı ikinci konuma ittiği görülür. Bu da yaptırımlarla beraber Türkiye'nin petrol ithalatında daha fazla Irak'ı öne çıkararak İran'a bağımlılığını azaltmaya çalıştığının göstergesi olarak okunabilir.

ABD'nin İran yaptırımlarının Türkiye ekonomisine zarar verdiği bir başka alan da turizm olmuştur. 2017'de 2,5 milyona ulaşan İran'dan gelen turist sayısının yaptırımlar, yaşanan ekonomik kriz ve döviz sıkıntısı nedeniyle 2018'de yüzde 25 civarında azalması beklenmektedir. İran'dan gelen turist sayısında yaşanan ve 2019'da da sürmesi beklenen bu azalmanın özellikle yoğun olarak tercih edilen Van şehrinin ekonomisine olumsuz etkilerinin hissedilir düzeyde olacağı tahmin edilmektedir.

[31] Julia Payne, "Turkey Resumes Iranian Oil Imports under U.S. Sanctions Waiver", Reuters, 8 Ocak 2019; EPDK'nın Kasım'a ilişkin Petrol Piyasası Aylık Sektör Raporu'nda da "Ülkelere Göre İtahalat" tablosunda İran'ın yer almaması bu bilgiyi doğrulamıştır. Bkz. "Petrol Piyasası Sektör Raporu Kasım 2018", EPDK, https://www.epdk.org.tr/Detay/DownloadDocument?id=gUQL9g9su5w, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[32] Reuters'in bir haberinde Aralık'ta da TÜPRAŞ'ın İran'dan ithalatının muafiyetler kapsamında izin verilen miktarın altında 54 bin v/g olarak gerçekleştiği iddiası yer aldı. Bkz. Julia Payne, "Turkey Resumes Iranian Oil Imports under U.S. Sanctions Waiver", Reuters, 8 Ocak 2019.

[33] Bu kapsamda altı aylık süre içerisindeki muafiyet çerçevesinde izin verilen petrolün miktarının 120 bin v/g düzeyine çıkarıldığı yönünde haberler söz konusudur.

YAPTIRIMLAR KONUSUNDA TÜRKİYE'NİN POLİTİKASI

Trump yönetiminin İran nükleer sorununa uluslararası çözüm bulan anlaşmadan çekilip yeniden yaptırım uygulama kararı Türkiye tarafından kabul edilir bulunmamıştır. Gerek Cumhurbaşkanı Erdoğan gerekse Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ve ekonomiyle ilgili bakanlar yaptıkları açıklamalarda Ankara'nın yaptırımlarla bağlı olmayacağını söyleyerek İran halkına zarar verecek yaptırımların Türkiye ve diğer bölge ülkeleri açısından da olumsuz sonuçları olacağına dikkat çekmişlerdir.

TABLO 5. TÜRKİYE'NİN HAM PETROL İTHALATINDA İRAN VE IRAK'IN YERİ (2018, BİN TON)

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haz.	Tem.	Ağst.	Eylül	Ekim
Irak	138	289	137	225	352	646	1.107	732	1.090	777
İran	575	643	858	999	930	287	867	647	640	554

Kaynak: EPDK Petrol Piyasası aylık sektör raporlarından derlenmiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye'ye de olumsuz etkilerinin olacağını vurguladığı yaptırımları "uluslararası hukuk ve diplomasiye aykırı" olarak tanımlamıştır. Yaptırımların dünyanın dengesini bozmaya yönelik bir adım olduğunu ifade eden Erdoğan Türkiye'nin yaptırımlara kesinlikle uymayacağını belirtmiştir.[34]

Erdoğan'ın partisinin TBMM'deki grup toplantısının ardından gazetecilere yaptığı açıklamada dile getirdiği "Emperyal dünyada yaşamak istemiyoruz. Emperyalist baskılarla bir dünyada yaşamak istemiyoruz. İnsanların huzurlu, barış içinde, güven içinde yaşadıkları dünya istiyoruz. Benim imkanım, gücüm var dolayısıyla ben her şeyi yaparım olmamalı" şeklindeki sözleri yaptırımları emperyalist bir baskı aracı olarak değerlendirdiğini gösteriyordu. Erdoğan İran'dan petrol ithalatı konusunda Ankara'ya tanınacak muafiyet ve

[34] "Erdoğan: İran'a Yaptırımları Doğru Bulmuyorum", *Yeni Şafak*, 6 Kasım 2018.

mevcut enerji anlaşmalarının akıbetiyle ilgili bir soruya ise Türkiye'nin enerji ihtiyacının İran'dan petrol ve doğal gaz almasını zorunlu kıldığına vurgu yaparak şöyle cevap vermiştir:

> Yaptırımlar konusunda bizim duruşumuz hep net oldu. Petrole yönelik konularda bunu hep söyledik. Alternatifsiz bir şeydir. Böyle bir yaptırıma kesinlikle uymayız. Biz buradan 10 milyar metreküp yılda doğal gaz alıyoruz. Almadığımız zaman vatandaşımı kışın soğuğunda donduracak mıyım? Öyleyse böyle bir şeye uyamayız, kabullenemeyiz.[35]

Cumhurbaşkanı Erdoğan Aralık'ta Ankara'da beşincisi gerçekleştirilen Türkiye-İran Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi toplantısında da İran'a karşı yaptırımlar konusundaki tavrını benzer şekilde tekrar ortaya koymuştur. "İran'ın plan kapsamındaki taahhütlerini yerine getirdiği Uluslararası Atom Enerji Ajansı tarafından teyit edilmiştir. ABD'nin İran'a yönelik yaptırım kararının bölge güvenliğini tehlikeye attığını bir kez daha vurgulamak isterim. Bu dönemde kardeş İran halkının yanında durmaya devam edeceğiz" sözleriyle yaptırımlar karşısında Tahran yönetimine destek veren Erdoğan, İran ile ticaret hacminin artırılması ve 30 milyar dolarlık hedefe ulaşılması konusundaki arzusunu yeniden dile getirmiştir. İran Cumhurbaşkanı Ruhani de ABD yaptırımlarını hukuksuz ve "terörist bir eylem" olarak niteleyerek bu konuda İran'a destek veren Türkiye'ye teşekkür etmiştir.[36]

Çankaya Köşkü'nde yapılan Türkiye-İran İş Forumu'nda konuşan Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan da "bugüne kadar İran'ın karşılaşmış olduğu güçlüklerde daima Türkiye İran'ın yanında olmuştur" sözleriyle İran'a destek verirken iki ülke arasındaki ticaret hacminde 2018'de yaşanan düşüşe değinmiş ve ABD yaptırımlarından İran'dan sonra en fazla Türkiye'nin etkilendiğini ifade etmiştir. Pekcan ayrıca 2015'te iki ülke arasında imzalanan Tercihli Ticaret

[35] "Erdoğan: Yaptırımları Yanlış Buluyorum", CNN, 6 Kasım 2018.

[36] "Yaptırımlar Karşısında İran'ın Yanındayız", *Sabah*, 20 Aralık 2018.

Anlaşması'nın genişletilmesi için müzakerelerin sürdüğünü hatırlatmış, gerçek dostların kara günde belli olduğu gibi büyük işlerin de zor zamanlarda yapıldığını vurgulayarak özel sektörü bu zor zamanlarda inisiyatif alıp İran'da yatırım yapmaya çağırmıştır.[37]

Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci de yaptırımların yeniden başlayacağının duyurulduğu Mayıs'ta Türkiye'nin "Birleşmiş Milletler kararlarına uyarak İran ile ticaret yapmaya devam edeceğini" açıklamış[38] ve ABD'nin aldığı kararların Türkiye'yi bağlamayacağını ifade etmiştir.[39]

Türkiye uluslararası hukuka aykırı bulduğu yaptırımlara karşı çıkmakla birlikte daha önceki yaptırım döneminde olduğu gibi ABD'nin ikincil yaptırımlarına maruz kalmamak için ABD Hazine Bakanlığı yetkilileriyle yaptırımlardan muafiyet çerçevesinde görüşmeler yürütmüştür. Zira ikincil Amerikan yaptırımlarının kendilerini hedef almasından korkan birçok Batılı firma İran'daki ekonomik faaliyetlerini durdurma kararı alırken, başta SWIFT siteminden kaynaklanan ödeme zorlukları olmak üzere birtakım sorunlar halledilmeden İran ile ekonomik ilişkileri olduğu gibi sürdürmek oldukça zordur. Söylem düzeyinde siyasetçilerin yaptırımların hukuksuzluğuna dikkat çekmeleri ve Türkiye açısından bağlayıcı olmadıklarını ifade etmeleri doğru olduğu kadar devletin yaptırımlardan çekinen özel sektörün önünü açacak çözümler üretmesi de gereklidir. Türkiye gibi yaptırımlara karşı çıkan Avrupa ülkelerinin de bu çözümleri üretme konusunda başarısız oldukları göz önünde bulundurulduğunda, Ankara'nın Washington ile doğrudan karşı karşıya gelmeden bu soruna çözüm bulması

[37] "Ticaret Bakanı Pekcan: İran ile Ticari ve Ekonomik Bağ Yeni Boyut Kazanacak", *Sabah*, 21 Aralık 2018.

[38] "Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci: ABD'nin İran Kararı Türkiye için Fırsat", A Haber, 11 Mayıs 2018.

[39] "Zeybekci: ABD'nin Kararı Bizi Bağlamaz", *Habertürk*, 27 Haziran 2018.

zor görünüyor. ABD'nin bu konuda İran ile ekonomik ilişkileri olan ülkelere fazla seçenek bırakmaması işleri zorlaştırıyor. Bu seçenekler ya yaptırımlara ayak uydurup ciddi ekonomik zararlara uğramak ya da yaptırımlara karşı çıkıp ABD ile gerginliği göze almaktan ibaret.

SONUÇ

Türkiye-İran ilişkileri 2018'de görece istikrarlı bir seyir izlemiştir. Özellikle 2016'in sonundan itibaren yakalanan ivmenin sonucunda oluşan Suriye ve Irak konularındaki kazanımların korunması bu yıl içerisinde mümkün olmuştur. Bu konularda Türkiye'nin kendi gündemini takip etmesi ve güvenliğini tehdit eden unsurlara karşı harekete geçmesi, İran ve Rusya ile sağlanan uyumun bir sonucudur. Bölgesel meselelerdeki uyuma mukabil iki ülke arasında yıllardan beri arzu edilen ancak bir türlü yakalanamayan yüksek seviyedeki ticaret hacmi konusunda ise yine istenen sonuçlar elde edilememiştir. Bu meseledeki en önemli sorun kaynağı ABD'nin hem Türkiye hem de İran üzerinde uyguladığı ekonomik ve siyasi baskı araçlarının ülke ekonomilerinde yarattığı negatif dalgalanmalardır. Trump'ın nükleer anlaşmadan çekilmesi ve yaptırımları yeniden devreye sokması Türkiye-İran ticari ilişkileri üzerindeki en önemli baskı aracıdır. Bunun yanında daha önceden tek taraflı ABD yaptırımlarının hukuksuzluğuna karşı hareket eden Türkiye'ye Halkbank üzerinden siyasi bir ceza kesilmeye çalışılması gibi hamleler de İran ile ticaret yapan kesimleri geleceğe dair endişelendirmektedir. Bu şartlar altında siyaset ve güvenlik konularında yaşanan olumlu gelişmelerin ekonomi alanında yaşanmaması normal gözükmektedir. Ancak bu durumun sürdürülemezliği de ortadadır. Nihai kertede ekonomik bunalımların siyasi sonuçlarının doğması mukadderdir. Bu yüzden iki ülkenin siyasi iradelerinin

küresel ve bölge dışı aktörlerin müdahalelerini etkisiz kılacak bir ekonomik ilişki biçimi gündeme getirmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde istikrarlı ilişkilerin zemini tesis edilebilir.

KRONOLOJİ

20 Ocak	Türkiye'nin PKK/YPG terör örgütüne karşı icra ettiği ZDH başladı.
29-30 Ocak	Rusya'nın Soçi kentinde Suriye Ulusal Diyalog Kongresi toplandı.
7 Şubat	Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Tahran'a bir ziyaret gerçekleştirerek mevkidaşı Cevat Zarif ve İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ile görüştü.
	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Erdoğan ve İran Cumhurbaşkanı Ruhani bir telefon görüşmesi gerçekleştirerek bölgesel meseleleri ele aldı.
4 Nisan	Ankara'da Türkiye-Rusya-İran üçlü zirvesi toplandı.
8 Mayıs	ABD Başkanı Trump İran nükleer anlaşmasından çekildi.
7 Eylül	Türkiye, Rusya ve İran liderlerinin katıldığı İdlib konulu zirve İran'ın başkenti Tahran'da gerçekleştirildi.
11 Ekim	İran İçişleri Bakanı Abdurrıza Rahmani Fazlı Türkiye'yi ziyaret ederek İçişleri Bakanı Süleyman Soylu ile görüştü.
20 Kasım	İçişleri Bakan Yardımcısı Muhterem İnce Tahran'da düzenlenen Türkiye-İran Ortak Çalışma Grubu Üçüncü Toplantısı'na katıldı.
	İçişleri Bakan Yardımcısı Muhterem İnce ve İranlı mevkidaşı Hüseyin Zülfikar teröre karşı iş birliği amacıyla bir mutabakat zaptı imzaladı.
20 Aralık	Beşinci Türkiye-İran Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi toplantısı iki ülkenin cumhurbaşkanları başkanlığında karşılıklı bakanlar ve üst düzey bürokratların katılımıyla Ankara'da düzenlendi.

TÜRKİYE'NİN IRAK POLİTİKASI 2018

RECEP TAYYİP GÜRLER

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

MUSTAFA ŞEYHMUS KÜPELİ

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

Türkiye-Irak ilişkileri 2017'de yakaladığı olumlu ivmeyi 2018'de de devam ettirmiştir. Geçen yılın ikinci yarısından itibaren Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) ile gerginleşen ilişkiler 2018'in ikinci yarısında yerini görece yumuşamaya bırakmıştır. Ancak gerginliğin tam anlamıyla geçtiğini söylemek mümkün değildir. Buna karşılık Irak Merkezi Hükümeti ile ilişkiler ise karşılıklı üst düzey ziyaretler ve olumlu açıklamalarla iyileşmeye devam etmiştir. Bu noktada hem Ankara hem Bağdat'ın terörle mücadele, karşılıklı ticaretin artırılması ve Irak'ın toprak bütünlüğünün sağlanması üzerinde durdukları ortak noktalar olarak ön plana çıkmıştır.

Ayrıca 2017'nin ikinci yarısından itibaren durgunluk gösteren Türkiye-Irak ekonomik ilişkileri 2018'in ikinci yarısından itibaren yükselişe geçmiştir. Ekonomik ilişkilerin yeniden yükselişe geçmesinde 2018'de yaşanan şu üç gelişmenin etkisi olmuştur. Birincisi IKBY referandumu sonrasında birbirine daha da yakınlaşan Ankara ve Bağdat'ın olumlu ilişkileri yıl boyunca devam etmiştir. İkincisi Erbil-Bağdat ilişkilerinin çatışma boyutundan çıkıp normalleşme sürecine girmesidir. Kasım'da Mesut Barzani'nin Bağdat ziyaretiyle birlikte ilişkilerin kısa sürede eski haline dönmesi dahi gündeme gelmiştir. Bu durum Türkiye'nin Erbil ile Bağdat arasında bir tercih yapmasının önüne geçerek önemli bir ticaret noktası olan IKBY'nin tekrar Ankara'nın gündemine girmesini sağlamıştır. Üçüncüsü ABD'nin İran'a uyguladığı yaptırımlarla birlikte Irak'ın yönünü Türkiye'ye dönmesidir. Kasım'da Kerkük petrollerinin tekrar Ceyhan Limanı üzerinden ihraç edilmeye başlanması bunun bir göstergesidir.

2018'de Türkiye'nin Irak politikasını belirleyen bir diğer önemli gündem maddesi de PKK terör örgütünün Irak içindeki varlığının devam etmesi olmuştur. Ankara geçtiğimiz yıllarda olduğu gibi hem Bağdat hem de Erbil'e bölgedeki PKK varlığını sona erdirmeleri ve buradan Türk topraklarına düzenlenen terör saldırılarını engellemeleri için uyarılarda bulunmuştur. Fakat ne Bağdat ne de Erbil'in bunu engelleme yönünde başarı sağlayamamaları üzerine Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) Irak'ın kuzeyindeki terör kamplarına sık sık operasyon düzenlemiştir. Bu bölgelere ilave olarak TSK Bağdat yönetiminin kontrolü altındaki Sincar ve Karaçok Dağı civarındaki PKK hedeflerine de hava operasyonu gerçekleştirmiştir.

Kısacası 2018 içerisinde Türkiye, Irak'ın Bağdat yönetiminin egemenliği altında toprak bütünlüğünün devam etmesi ve bölgedeki terör örgütlerine destek verilmemesi şartıyla hem Bağdat hem de Erbil ile iyi ilişkiler geliştirme niyetini açıkça ifade etmiş ve uygulamada da bunu göstermiştir.

IRAK MERKEZİ HÜKÜMETİ İLE İLİŞKİLER

2017'deki IKBY referandumuna kadar çalkantılı bir seyir izleyen Ankara-Bağdat ilişkileri referandumun ardından normalleşmiş ve 2018'in başlarında da durum seyrini sürdürmüştür. Ankara'nın Irak'ın toprak bütünlüğünü kararlı bir şekilde desteklemesi Bağdat tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Irak Merkezi Hükümeti bu memnuniyetini göstermek ve ilişkileri daha da geliştirmek adına Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nu Bağdat'a davet etmiştir. Yıl içerisinde de karşılıklı ziyaretlerle ikili ilişkiler ilerletilmiştir.

Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da 21 Ocak'ta Iraklı mevkidaşı İbrahim Caferi'nin davetine icabetle Bağdat'a ziyarette bulunmuştur. Görüşmenin ardından iki bakan ortak basın toplantısı düzenlemiş ve ikili iş birliğinin gelişmesi konusunda kararlılıklarını dile getirmiştir. Görüşmede ön plana çıkan konular başta terörle mücadele olmak üzere ekonomi ve Irak'ın yaşadığı su sorunu olmuştur. Gergin ilişkilere sahip olunan Erbil yönetimine de mesaj veren Çavuşoğlu "Erbil tavsiyelerimizi dinlemedi, bir referanduma gitti. Eminim bu referandumun nasıl bir yanlış adım olduğunu kendileri de idrak etti. Burada herkesin Irak Anayasası'na, Irak kanunlarına ve Anayasa Mahkemesinin verdiği kararlara saygı duyması gerek. Aranacak bir hak varsa onun yeri Bağdat'tır, başka yer değildir"[1] demiştir. Caferi'nin ardından Irak Başbakanı İbadi ile de bir araya gelen Çavuşoğlu bu görüşmede Türkiye'nin Irak'ın toprak bütünlüğüne olan desteğini yinelemiştir. Ayrıca göüşmede iki ülke arasındaki ticaretin daha da geliştirilmesi konusundaki ortak kararlılık vurgulanmıştır.[2]

[1] "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Irak Dışişleri Bakanı Caferi ile Görüştü", TRT Haber, 21 Ocak 2018.

[2] "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Irak'ı Ziyareti, 21 Ocak 2018", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 21 Ocak 2018.

14 Ağustos'ta ise bu sefer Irak Başbakanı Haydar İbadi Ankara'ya resmi bir ziyarette bulunmuştur. İbadi, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay tarafından resmi törenle karşılanmıştır. Bu ziyaretin Kandil'e başlatılan operasyonlardan kısa bir süre sonra ve Sincar'a düzenlenecek muhtemel bir operasyonun sıkça gündeme geldiği günlerde gerçekleşmesi görüşmenin ana gündem maddesinin terörle mücadelede iş birliği olduğunu ortaya koymuştur. Fakat bunun yanında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, Irak'ta 12 Mayıs'ta gerçekleşen parlamento seçimlerinin değerlendirilmesi ve ülkenin yeniden imarı için gerekli adımların atılması konuları da görüşmede önemli yer tutmuştur.

Irak Başbakanı İbadi'yi kabulünün ardından düzenlenen basın toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan "Başta DEAŞ olmak üzere tüm terör örgütleriyle mücadelede Irak ile dayanışma içinde olmayı sürdüreceğiz. PKK terör örgütüyle mücadelede Irak tarafından beklentilerimizi aktardım. PKK'nın Irak'tan tamamen temizlenmesi istikametinde çabalarımızı artırma hususunda görüş birliğine vardık" ifadelerini kullanmıştır. Terör meselesi ve sınır güvenliği konusunda hemfikir olduklarını belirten Başbakan İbadi de Irak topraklarından Türkiye'ye saldırılar düzenlenmesini hiçbir zaman istemeyeceklerini ve özellikle Irak'ın kuzeyinden gerçekleşen saldırıların karşısında olduklarını belirtmiştir. Ayrıca Türk şirketlerine Irak'ta yatırım yapma çağrısında bulunan İbadi "Basr ve Musul'da tekrar Türkiye başkonsoloslukları açılacaktır ve yatırımların, kültürel, siyasi ve sosyal alandaki ilişkilerin daha da gelişmesi için bir vesile olacaktır" şeklinde konuşmuştur.[3]

Ekim'de karşılıklı iki önemli ziyaret gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki 10 Ekim'de Irak Meclisinin yeni başkanı Muhammed Halbusi'nin Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ziyaretidir. Dolmabah-

[3] "Tüm Terör Örgütleriyle Mücadelede Irak ile Dayanışma İçinde Olmayı Sürdüreceğiz", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 14 Ağustos 2018.

çe'deki Cumhurbaşkanlığı Çalışma Ofisi'nde gerçekleşen görüşmeye Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu da katılmıştır. Basına kapalı olarak gerçekleşen ve kırk beş dakika süren görüşmede öne çıkan konular Irak'ta hükümet kurma süreci, su sorunu ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi olmuştur. Irak'ın güneyinde yaşanan su sıkıntısına değinen Halbusi Bağdat'ın ülkenin tüm eyaletlerine özellikle de Basra'ya su artırımı konusundaki taleplerini Türkiye'nin kabul ettiğini açıklamıştır.[4]

Halbusi'nin ziyaretinin hemen ardından 11 Ekim'de bu kez Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Irak'a kapsamlı bir ziyarette bulunarak önde gelen hemen hemen bütün Iraklı siyasilerle görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu isimler arasında Irak'ta yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Adil Abdülmehdi, Ulusal Hikmet Akımı'nın lideri Seyyit Ammar Hekim, Irak Meclis Başkanı Muhammed Halbusi, Irak Türkmen Cephesi Başkanı Erşat Salihi, Türkmen siyasetçiler, Irak Cumhurbaşkanı Berham Salih, Bedir Örgütü lideri Hadi Amiri, eski Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve Karar Partisi lideri Usame Nuceyfi ve mevcut Irak Başbakanı Haydar İbadi yer almıştır.[5] Görüşmelerde özet olarak belirtmek gerekirse Irak'ta yeni hükümetin kurulma süreci, güvenlik sorunları, su ve altyapı krizi, Irak'ın yeniden imarı ve ikili ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi üzerinde durulmuştur. Daha sonra Necef'i ziyaret eden Çavuşoğlu burada 12 Mayıs seçimlerinden galip ayrılan Sadr Hareketi lideri Mukteda Sadr ile görüşmüş ve Hz. Ali Türbesi'ni ziyaret etmiştir.[6] Çavuşoğlu'nun bu kapsamlı görüşme ve ziyaret trafiği arasında Erbil'in yer almaması ise dikkat çekici bir ayrıntı olmuştur. Bu durum ikili iliş-

[4] "Turkey Agrees to Release More Water to Iraq-Halbusi", *The Baghdad Post*, 10 Ekim 2018.

[5] "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Irak'ı Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 11 Ekim 2018.

[6] "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Irak'ta", TRT Haber, 11 Ekim 2018.

kileri iyileştirme noktasında adımlar atılmasına rağmen IKBY referandumu sonrasında oluşan olumsuz havanın halen devam ettiğini göstermektedir.

Karşılıklı ziyaretlerin yanında iki ülke ilişkilerinde Kerkük'te yaşanan problemler ve Türkmenlerin durumu da önemli bir yer tutmuştur. Özellikle Kerkük'te Türkmenlere yönelik saldırı ve suikastlar Ankara tarafından yakından takip edilmiştir. Cumhurbaşkanı Sözcüsü İbrahim Kalın Türkmenlerin yalnız olmadığını ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin daima onların yanında olduğunu belirtmiştir. Kerkük Türkmenlerinin yaşadığı sorunlar İbadi'nin Ankara ziyaretinde de gündeme gelmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ortak basın toplantısında Irak Türkmenlerinin özellikle Kerkük'te maruz kaldıkları saldırılara değindiğini ve Türkmenlerin güvenliğinin sağlanmasının önemli olduğunu ifade etmiştir.[7]

Kerkük üzerinden Türkiye-Irak ilişkilerine etkisi/katkısı olan bir diğer gelişme de 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı devleti tarafından Kayseri'deki kapalı çarşıya benzer olarak inşa edilen Kerkük'teki tarihi Kayseri Çarşısı'nda 26 Kasım'da çıkan yangındır. Bu çarşı yapıldığı günden itibaren şehrin en önemli tarihi ve ekonomik merkezlerinden biri olmuştur. Yüzlerce işyerinin zarar gördüğü ve ciddi bir maddi hasarın oluştuğu yangının hemen ardından Ankara durumu takip ederek Bağdat hükümetiyle yakın iş birliği göstermiştir. Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Fatih Yıldız çarşıyı ziyaret ederek esnafla yakından ilgilenmiş ve Türkiye'nin her daim Kerkük ve Irak'ın yanında olduğunu ifade etmiştir.[8]

[7] "Tüm Terör Örgütleriyle Mücadelede Irak ile Dayanışma İçinde Olmayı Sürdüreceğiz".

[8] Bilgay Duman, "Kerkük'te Yanan Kayseri Çarşısı Ne İfade Ediyor?", ORSAM, 3 Aralık 2018.

Diğer bir Türkmen şehri olan Telafer'de de DEAŞ sonrası yaşanan gelişmeler Türkiye'nin takip ettiği bir diğer konu olmuştur. DEAŞ'ın uzun süre elinde tuttuğu ve gizli hücre yapılanmasının güçlü olduğu bir kent olan Telafer'de tam anlamıyla güvenliğin sağlandığını söylemek mümkün değildir. Zaman zaman eyleme geçen DEAŞ hücreleri 25 Aralık'ta bomba yüklü bir araçla saldırı düzenlenmiştir. Dışişleri Bakanlığı yaptığı bir açıklamayla saldırıyı kınamış ve Telaferli Türkmen soydaşlarının yanında olduğunu belirtmiştir.[9]

IRAK PARLAMENTO SEÇİMLERİ VE TÜRKİYE'NİN POLİTİKASI

Irak'ta 2018'in belki de en önemli gelişmesi 12 Mayıs'ta gerçekleşen parlamento seçimleri olmuştur. Üç yüzün üzerinde siyasi oluşumun yarıştığı bu seçimlerde önceki yıllarda olduğu gibi Şii ağırlıklı partilerin seçimi önde bitirdikleri görülmüştür. Fakat bu sefer beklentilerin aksine eski Başbakan Haydar İbadi'nin partisi seçimi kazanamamıştır. Irak toplumu tarafından geniş kabul gören Sadr'ın liderliğindeki Sairun ittifakı birinci olurken yine toplum nazarında özellikle DEAŞ ile mücadelede büyük takdir toplayan Haşdi Şabi'nin siyasi kanadı Fetih koalisyonu ikinci parti olarak seçimleri tamamlamıştır. İbadi'nin partisi üçüncü sırada yer alırken eski başbakanlardan Nuri Maliki'nin Kanun Devleti Koalisyonu ise dördüncü parti olabilmiştir.[10]

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı seçim gününün ertesinde bir açıklama yayımlayarak seçimlerin dost ve kardeş Irak için hayırlı olması dileklerinde bulunmuştur. Seçim esnası ve sonrasında yaşanan usulsüzlük iddialarına da değinen Dışişleri

[9] "Irak'ta Meydana Gelen Terör Saldırısı Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 25 Aralık 2018.

[10] Emrah Kekilli, "Irak Genel Seçimleri: Irak'ta Yeni Bir Siyasi Kültür Arayışı", *SETA Analiz*, Sayı: 239, (Mayıs 2018), s. 9.

Bakanlığı bu iddiaların araştırılmasının önem taşıdığını ve sonrasında kurulacak hükümetin de tüm Irak'ı kapsayıcı nitelikte olması gerektiğini belirtmiştir.[11] Seçimlerin kesin sonuçlarının açıklanmasının ardından Mukteda Sadr'ı arayarak tebrik eden Cumhurbaşkanı Erdoğan da Irak'ın birlik ve bütünlüğüne önem verdiğini yineleyerek hükümet kurma sürecinde Sadr'a başarılar dilemiştir.[12] Ekim'de ise Irak Parlamentosu tarafından yeni cumhurbaşkanı olarak seçilen Berham Salih'i arayan Erdoğan kendisini tebrik etmiştir.[13] İbadi'nin Ankara ziyareti sırasında da Irak seçimleri gündeme gelmiş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan 12 Mayıs'ta gerçekleşen seçimlerin tüm Irak halkına ve bölgeye hayırlı olmasını temenni ettiğini belirtmiştir. Erdoğan bu süreçte hiçbir siyasi parti ve etnik köken ayrımı yapmadan tüm Irak'a katkıda bulunacak bir hükümetin kurulma sürecini destekledikleri ifade etmiştir.[14]

Irak'taki seçim sürecine bakıldığında Türkiye'nin hiçbir şekilde müdahil olmadığı görülmüştür. Ankara açıklamalarında hiçbir etnik ve mezhebi ayrım yapmaksızın tüm Irak halkının yanında olduğunu ifade etmiştir. Bu da Ankara'nın seçim sonrasında oluşacak hükümetle bir sorun yaşamak istemediğini ve Bağdat ile yumuşayan ilişkilerin yakın çalışma ortamı oluşturularak daha da ilerletilmesini arzuladığını göstermektedir. Zira Irak'ta hükümet kurma pazarlıkları sırasında açıkça ortaya çıkan "İran" ve "ABD" çekişmesinde Türkiye taraf olmamış ve bu sayede (2010 seçimlerinin ardından yaşananın aksine) muhtemel bir gerginliğin önüne geçilmiştir.

[11] "Irak Seçimleri Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 13 Mayıs 2018.

[12] "Erdoğan'dan Sadr'a Tebrik", Rudaw, 25 Mayıs 2018.

[13] "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Irak'a Tebrik Telefonu", *Milliyet*, 4 Ekim 2018.

[14] "Tüm Terör Örgütleriyle Mücadelede Irak ile Dayanışma İçinde Olmayı Sürdüreceğiz".

TÜRKİYE'NİN IKBY POLİTİKASI

2017'deki bağımsızlık referandumu sonrası IKBY ile bozulan ilişkiler 2018'de –aynı gerginlik seviyesinde olmasa da– devam etmiştir. 2018 içerisinde Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğünün ve Bağdat yönetiminin egemenliğinin tanınması, bölgedeki terör örgütlerine destek verilmemesi şartlarıyla Erbil ile iyi ilişkiler geliştirme niyetini açıkça ifade etmiştir. AyrıcaTürkiye-IKBY ilişkilerinin normalleşmesi adına en önemli dinamik referandum sonrasında Bağdat ile Erbil yönetimleri arasındaki iş birliğinin sağlanmasından geçmektedir. Söz konusu iş birliği Türkiye'yi de rahatlatacak ve IKBY ile ilişkilerin normalleşmesinde önemli bir adım olacaktır. Bu durum Bağdat Büyükelçisi Fatih Yıldız tarafından da her fırsatta dile getirilmektedir. Bölgesel yönetim ile sürekli temas halinde olunması gerektiğini belirten Yıldız "Türkiye-Irak ilişkileri IKBY ile yoğun temas ve eş güdüm olmadan olmaz"[15] ifadelerini kullanarak Ankara-Bağdat ilişkilerinde Erbil'in önemine dikkat çekmiştir. Bu sebeple Türkiye'nin Irak politikasında Erbil ve Bağdat ile ilişkiler birbirine alternatif değil tamamlayıcı bir rol üstlenmelidir. Özellikle IKBY'nin Irak Anayasası'nın çizdiği sınırlara çekilmesi ve kuzeydeki PKK unsurları Türkiye'nin iki temel hassasiyetini oluşturmaktadır.

Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Şubat'ta yaptığı açıklamada Türkiye'nin bölgede Irak Kürt nüfusunu hedef almadığını belirterek IKBY'nin fevri bağımsızlık referandumuna karşı çıktıklarını hatırlatmıştır. Çavuşoğlu ayrıca Türkiye'nin Bağdat-Erbil arasındaki müzakerelere en fazla destek veren ülkelerden olacağını söylemiştir.[16]

[15] "Türk Büyükelçi'den Erbil Mesajı: Sürekli Temas Halinde Olmamız Lazım", Rudaw, 24 Ekim 2018.

[16] "Çavuşoğlu'ndan ABD'ye: Ortaklığımızı Zehirliyor", *Hürriyet*, 2 Şubat 2018; "Barzani'den de Türkiye'ye PKK Desteği!", *Habertürk*, 4 Temmuz 2018.

Mesut Barzani'nin ilişkileri düzeltme konusundaki ilk somut adımı Kasım sonunda gerçekleştirdiği Bağdat ziyaretidir. Burada önemli temaslarda bulunan Barzani yeni Irak Başbakanı Adil Abdulmehdi tarafından sıcak bir şekilde karşılanmıştır. Bu durum Türkiye'nin sonraki dönemde hem Erbil hem de Bağdat yönetimleriyle ilişkilerini geliştirmesini kolaylaştıracak bir unsur olmuştur.

Yıl içerisinde de IKBY ile ilişkilerin onarılması noktasında karşılıklı birçok adım atılmıştır. Örneğin IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani ile Cumhurbaşkanı Erdoğan Temmuz'da bir telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir. Bu görüşme sonrası açıklama yapan Barzani, Erbil ile Ankara arasındaki ilişkilerin daha da gelişmesi üzerinde durduklarını ifade ederek "Bu telefon görüşmesi, Türkiye'deki seçimlerden sonra kutlamada bulunmak ile ilgiliydi. Ankara'daki yetkililerle daha yakından görüşmeler gerçekleştirmek üzere ilk fırsatta Türkiye'yi ziyaret edebilirim" ifadelerini kullanmıştır. Görüşmede önemli yer tutan bir diğer mesele de terör ve güvenlik alanına ilişkin olmuştur. Bu konuyla ilgili olarak Barzani Kürt bölgesi topraklarından gerek İran gerekse Türkiye'ye saldırılar düzenlenmesine karşı olduklarını belirterek İran muhalif grupları ve PKK'dan IKBY topraklarından saldırı düzenlememelerini defalarca talep ettiklerini vurgulamıştır.[17] IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani telefon görüşmesi sonrasında 9 Temmuz'da Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde düzenlenen Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş töreni davetine olumlu cevap vererek uzun bir aradan sonra Türkiye'ye ilk resmi ziyaretini gerçekleştirmiştir. Barzani'nin ziyareti IKBY ile Türkiye arasındaki ilişkiler için iyi bir başlangıç olarak nitelendirmiştir.[18]

Diğer yandan Türkiye 29 Eylül 2017'den bu yana Erbil ve Süleymaniye havalimanlarındaki uluslararası uçak seferlerini as-

[17] "Barzani'den de Türkiye'ye PKK Desteği!".

[18] "Neçirvan Barzani, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Yemin Töreni için Ankara'ya Geliyor", Sputnik Türkiye, 8 Temmuz 2018.

kıya almıştı. Erbil uçuşlarının Mart 2018'de tekrar başlatılması ilişkilerin onarılmasına katkı sağlayacak bir adım olarak dikkat çekmiştir.[19] Ancak Süleymaniye'ye uçuşların durdurulması kararının ise uzatıldığı bildirilmiştir.[20] Eylül'de ise Türk firması Limak İnşaat'ın 141 milyon dolar yatırımla yaklaşık beş yılda inşa ettiği tünelin açılışı yapılmış ve bu açılışta karşılıklı yumuşama sinyalleri verilmiştir. Açılış töreninde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın selamının iletilmesi üzerine Başbakan Neçirvan Barzani "Aramızdaki ilişkinin her geçen gün daha iyi ve daha güçlü olması konusunda ümitliyim" ifadeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi noktasındaki isteğini ortaya koymuştur. Erbil ile Türkiye sınırı arasında bir saati aşan yolculuk süresini yirmi dakikaya indiren tünel karşılıklı ticaretin gelişmesine katkı sunması açısından da önemli bir adım olarak okunabilir.[21] Ancak Mevlüt Çavuşoğlu'nun Ekim'de Irak'a gerçekleştirdiği ziyarette Erbil'e gitmemesi ise karşılıklı bazı olumlu adımlara rağmen ilişkilerin eski iyi günlerine dönmediğinin belirtisidir. Bu durum ikili ilişkileri iyileştirme çabalarına rağmen IKBY referandumu sonrasında oluşan olumsuz etkinin halen devam ettiğini göstermektedir.

Bir diğer önemli gelişme de eğitim alanında gerçekleşmiştir. Türkiye Maarif Vakfı (TMV) Erbil'deki İhsan Doğramacı Erbil Koleji'ni devralarak eğitim faaliyetlerine başlamıştır. TMV aracılığıyla FETÖ'yü eğitim alanındada bitirecek şekilde eğitim faaliyetlerine ağırlık verdiği bilinmektedir. Bu anlamda TMV'nin Irak genelinde ilk olarak Erbil'de faaliyete başlaması da Türkiye-IKBY ilişkileri açısından önem taşımaktadır.[22]

[19] "Kuzey Irak'tan Türkiye'ye Uçuşlar Başladı", En Son Haber, 27 Mart 2018.

[20] "Türkiye Süleymaniye'ye Uçuş Yasağını Uzattı", T24, 24 Eylül 2018.

[21] Sefer Levent, "Buzları Eriten Tünel", *Hürriyet,* 27 Eylül 2018.

[22] "Maarif Vakfı, Irak'taki İlk Eğitim Faaliyetine Başladı", Anadolu Ajansı, 17 Temmuz 2018.

IKBY SEÇİMLERİ VE TÜRKİYE'NİN POLİTİKASI

IKBY'yi ilgilendiren ve Ankara-Erbil ilişkileri için de önemli olan yıl içerisindeki bir diğer gelişme parlamento seçimleri olmuştur. 111 sandalyeli parlamento için Kürt bölgesi 30 Eylül'de sandık başına gitmiştir. Seçimler önümüzdeki dönemde hem Bağdat-Erbil hem de Türkiye'nin IKBY ve Irak Merkezi Hükümeti ile ilişkilerini etkilemesi bakımından önemlidir. Parlamento seçimlerinin bir diğer önemi ve özellikle önceki seçimlerden farkı ise IKBY başkanlık seçimlerinin yapılmamış olmasıdır. Zira 2017'deki referandum sonrası süreçte IKBY Başkanı Mesut Barzani istifa edince başkanın yetkileri başbakanlık ve parlamentoya devredilmiştir. Seçimlere katılım oranı da önemli oranda düşüş göstermiş ve yüzde 57 olarak açıklanmıştır. 2013 parlamento seçimlerinde bu oran yüzde 73 olarak gerçekleşmiştir.[23]

Açıklanan seçim sonuçlarına göre parlamentoda KDP 45, KYB 21, Goran 12, Yeni Nesil Hareketi de sekiz sandalyeyle öne çıkan partiler olmuştur. Özellikle Goran'ın sandalye sayısı 2013'te yapılan seçimlere göre yarı yarıya azalmıştır. On bir kişilik azınlık kotası çerçevesinde de parlamentoya beş Türkmen, beş Hristiyan ve bir Ermeni vekil girmiştir. Seçim sonuçlarına göre KDP'nin 2013 seçimlerinde kazandığı 38 sandalye sayısını 45'e çıkarması önemli bir başarı olarak okunabilir. Bu haliyle KDP parlamentoda tek başına önemli bir güç elde etmiştir. Zira parlamentoda çoğunluğu sağlamak için 56 milletvekili yeterli olmaktadır.[24] Fakat yıl sonuna kadar hükümetin kurulması noktasında herhangi bir ilerleme kaydedilememiştir. IKBY parlamento seçimleri sonrasında Türkiye'den yapılan açıklamada seçimlerin barışçıl bir şekilde gerçekleştirilmesinden

[23] Bilgay Duman, "IKBY Parlamento Seçimleri ve Yeni Dengeler", Anadolu Ajansı, 4 Ekim 2018.

[24] "Kürdistan'da Seçim Sonuçları Açıklandı: KDP Kazandı", Gazete Duvar, 21 Ekim 2018.

duyulan memnuniyet dile getirilmiş, sonuçların Irak'ın birlik ve bütünlüğünün korunması ve ülkede istikrarın sağlanması bakımından hayırlı olması temenni edilmiştir.[25]

TERÖRLE MÜCADELE KAPSAMINDA TÜRKİYE'NİN IRAK POLİTİKASI

Ankara yönetimi terörle mücadele kapsamında ne gerekiyorsa yapılacağını 2017'de olduğu gibi 2018'de de sık sık en üst perdeden dile getirmiştir. Özellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan 2018'in ilk günlerinde başlatılan Afrin operasyonuyla ilgili açıklamalarında Irak'ı da es geçmemiş ve ülke sınırları içinden gelen terör tehditlerinin ortadan kaldırılması için her türlü tedbirin alınacağını açıklamıştır. Türkiye'nin terörle mücadele politikasının adeta sloganı haline gelen "sınırlar boyunca tek bir terörist dahi kalmayana kadar mücadele" üst düzey yetkililerden en fazla duyulan cümlelerden biri olmuştur. Bu açıklamalar sözde kalmamış ve PKK'nın Irak sınırları içindeki kamplarına yıl boyunca çeşitli aralıklarla operasyonlar düzenlenmiştir.

KUZEY IRAK'A OPERASYONLAR

Türkiye özellikle Irak'ın kuzeyinde PKK faaliyetlerine izin verilmesine sıfır toleransla yaklaşmaktadır. Nitekim 2018 içerisinde Irak'ın kuzeyindeki terör hedeflerine karşı yapılan yoğun operasyonlar bunun en açık göstergesi olmuştur. Özellikle Suriye'nin kuzeyinde PYD eliyle oluşturulmaya çalışılan "terör koridoru"nun" devamı niteliğinde ve birbirini besleyecek ikili yapının birleşmesine Türkiye şiddetle karşı çıkmıştır. Nitekim Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar'ın Irak Merkezi Hükümeti ve IKBY'ye terörle mücadele konusunda şu mesajları vermesi önemlidir:

[25] "Türkiye IKBY'deki Seçimlerin Barışçıl Geçmesinden Memnun", CNN, 2 Ekim 2018.

> Irak hükümetinin ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin PKK terör örgütüyle mücadelede etkili adımlar atmamaları nedeniyle, Kuzey Irak'tan ülkemize yönelen terör tehdidi devam etmektedir. Bu bağlamda, operasyonlarımız Irak topraklarından kaynaklı terör tehdidi sonlandırılıncaya kadar devam ettirilecektir.[26]

Bu durum aynı zamanda Türkiye'nin Kuzey Irak'taki terör unsurlarına müdahalesini eleştiren kesimlere de verilmiş önemli bir mesaj olarak okunmalıdır. Öte yandan Türkiye'nin PKK ile mücadelesine Mesut Barzani liderliğindeki KDP'den de destek gelmiş, ve "Ankara ile Bağdat arasında terörle mücadele konusunda yapılacak her türlü anlaşmaya bağlı kalacakları" açıklaması yapılmıştır. Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ da Kuzey Irak'a planlanan terör operasyonuna ilişkin Irak Merkezi Hükümeti ile yapılan görüşmelerin olumlu geçtiğini belirtmiş ve Bağdat yönetiminin PKK'ya karşı Türkiye ile anlayış birliğinde olduğuna dikkat çekmiştir.[27]

Kuzey Irak'taki PKK varlığına karşı çıkan IKBY'den de destek niteliğinde açıklamalar gelmiştir. IKBY Hükümet sözcüsü Sefin Dizayi, PKK'nın varlığının sınır bölgelerinin istikrarsızlığına sebep olduğunu ve bölgeye zarar verdiğini, bu sebeple üç yüzden fazla köye hizmet götüremediklerini belirtmiştir.[28] Ancak IKBY içerisinde de Türkiye'nin terörle mücadelesine herkes aynı şekilde destek vermemektedir. Nitekim TSK'nın Suriye'nin Afrin kent merkezinde tam kontrolü sağlaması sonrasında IKBY'de muhalefetin başını çeken Goran Hareketi'ne bağlı Süleymaniye Valisi Heval Ebubekir Süleymaniye'de üç günlük yas ilan etmiştir. Bunun üzerine IKBY hükümeti yas ilanına itiraz ederek bu tür kararları

[26] "Akar: Ülkemiz, S-400 Sistemiyle Önemli Bir Hava Savunma Yeteneği Kazanmış Olacak", Sputnik Türkiye, 1 Kasım 2018.

[27] "IKBY'den Planlanan PKK Operasyonu ile İlgili İlk Açıklama", *Hürriyet,* 14 Mart 2018.

[28] "Mehmetçik Bölgeyi Ablukaya Aldı, IKBY'den Destek Geldi: PKK Sınır Bölgelerini İstikrarsızlaştırıyor", Haberler, 6 Haziran 2018.

alma yetkisinin sadece hükümete ait olduğunu ve valilerin yas ilan edemeyeceğini vurgulamıştır.[29]

Cumhurbaşkanı Erdoğan da terörle mücadele konusunda hem Irak hem de IKBY yönetiminin PKK'dan bıktığı ve usandığının anlaşıldığını belirtmiştir. Yapılan görüşmelerde bunun görüldüğünü belirten Erdoğan, Türkiye'nin operasyonlarının orta vadede Irak'ın toprak bütünlüğü ve egemenlik haklarının gerçek anlamda sağlanmasına katkıda bulunacağını vurgulamıştır.[30] Bu kapsamda da yıl içerisinde özellikle ülkenin kuzeyindeki Hakurk ve Zap bölgelerine birçok hava harekatı düzenlenerek barınak, silah mevzii ve mühimmat deposu olarak kullanılan çok sayıda hedef imha edilmiştir.

SİNCAR'A OPERASYON

Cumhurbaşkanı Erdoğan 30 Mart'ta yaptığı bir konuşmada Sincar'a operasyon sinyalini şöyle vermiştir:

> Tespit ettiğimiz her teröristi etkisiz hale getirmek, milletimize karşı sorumluluğumuzun bir gereğidir. Irak'ta bölücü terör örgütünü üstlendiği yerlerden çıkarmak ve faaliyetlerini tamamen sona erdirmek kararındayız. Irak Hükümeti, Sincar başta olmak üzere çeşitli bölgelerde bu işi kendisinin yapacağı taahhüdünü bize verdi. Beklentimiz bu taahhüdün gerçekleşmesidir. Bizim için Kandil neyse Sincar da odur; bir gece ansızın oraya da gireriz.[31]

Ankara bu noktada öncelikli olarak Bağdat ile iş birliği içinde hareket etmekten yana olmuştur. İki ülke başbakanları bu konuda birtakım görüşmeler yapmış ve sonucunda da Bağdat hükümeti Sincar'daki PKK varlığının sona erdirilmesi için çabalayacaklarını

[29] "Afrin Zaferi Kuzey Irak'ta Kriz Çıkardı", *Hürriyet,* 19 Mart 2018.

[30] "Milli İradeye Gölge Düşürecek Hiçbir Dayatmaya Rıza Göstermeyeceğiz", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 7 Temmuz 2018.

[31] "Bizim için Kandil Neyse Sincar da Odur; Bir Gece Ansızın Oraya da Gireriz", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 30 Mart 2018.

dile getirmiştir.[32] Ancak Irak tarafından gerekli çabanın gösterilmemesi durumunda TSK'nın operasyon planının masada hazır tutulduğu mesajı da net biçimde verilmiştir.

Haziran başlarında da Erdoğan Sincar ve Kandil'deki terör yuvalarına operasyon sinyallerini "Şimdi sıra Kandil'de ve Sincar'da" ve "Şimdi bataklığın en büyüğünü kurutacağız" açıklamalarıyla vermiştir. Bu açıklamalardan altı ay sonra Bağdat hükümetinin kontrol alanında yer alan Sincar ve Karacak Dağı çevresine askeri operasyon düzenlenmiştir. Milli Savunma Bakanlığı 13 Aralık'ta düzenlenen hava harekatıyla ilgili şu açıklamada bulunmuştur:

> PKK/KCK/PYD/YPG ve diğer terörist unsurları etkisiz hale getirerek; Irak kuzeyinden halkımıza ve güvenlik güçlerimize yönelik terör saldırılarını bertaraf etmek ve hudut güvenliğimizi sağlamak maksadıyla; Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 51'inci maddesi çerçevesinde, uluslararası hukuktan doğan meşru müdafaa haklarımız doğrultusunda, Irak kuzeyinde bulunan ve teröristler tarafından üs olarak kullanılan Sincar ve Karacak Dağı bölgelerindeki terör yuvalarına karşı bir hava harekatı icra edilmiştir.
>
> İcra edilen harekatta, ülkemizi, milletimizi ve hudut güvenliğimizi tehdit eden teröristlere ait barınak, sığınak, mağara, tünel ve depolar hedef alınmıştır. Harekatın planlama ve icrasında, sivil halkın can ve mal güvenliği ile çevrenin korunması konusunda azami hassasiyet gösterilmiştir.[33]

Düzenlenen operasyonlar Irak Merkezi Hükümetinin tepkisini çekmiştir. Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Fatih Yıldız Dışişleri Bakanlığına çağrılarak hava sahasının ihlali sebebiyle nota verilmiştir. Ayrıca Irak Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamada "Türk savaş uçaklarının Irak hava sahasını ihlal etmesini ve Kuzey Irak'ta can ve mal kaybına yol açan bazı bölgeleri hedef almasını kınıyoruz" ifade-

[32] "Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Sayın İbrahim Kalın'ın Basın Toplantısında Yaptığı Konuşma", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 5 Nisan 2018.

[33] "Sincar ve Karacak Dağı Bölgesine İcra Edilen Hava", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 13 Aralık 2018.

leri yer almıştır.[34] Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı –verilen notaya yanıt olarak– Bağdat tarafının defalarca uyarıldığını belirtmiş ve Türkiye'nin güvenlik ihtiyaçları gerektirdiği ve Irak toprakları teröre yuva olarak kaldığı müddetçe bu operasyonlara devam edileceğini vurgulamıştır. Ayrıca BM Şartı'nın 51. maddesine atıfta bulunularak Türkiye'nin meşru müdafaa hakkını kullandığı ifade edilmiş ve bu operasyonun uluslararası hukuka aykırı olmadığı belirtilmiştir.[35] Yıl sonunda yaşanan gelişmeler bağlamında yapılan bu açıklamalara bakıldığında iki ülke ilişkileri gerilmiş gibi gözükse de Irak'ın tepkisi sadece bu ifadelerle sınırlı kaldığından gerginliğin ileri boyutlara ulaşmayacağı söylenebilir.

EKONOMİK İLİŞKİLER

2018'de Türkiye-Irak ekonomik ilişkileri 2017'den kalan IKBY'nin bağımsızlık referandumu sebebiyle olumsuz bir şekilde devam etmişse de özellikle yıl sonuna doğru yumuşayan siyasi atmosferle birlikte ivme kazanmıştır. İkili ticarette düşüş trendi referandum etkisiyle geçen yılın sonunda hızlanmış ve bu yılın ilk yarısında bu durum sürmüştür. Referandum sonrası Bağdat yönetimiyle gelişen ilişkiler yıl sonunda Erbil-Bağdat ilişkilerinin iyileşmesiyle Türkiye'nin IKBY ve Irak genelindeki politikasına da olumlu yansımıştır. Siyasal alanda yaşanan bu toparlanma ekonomik ilişkilere ancak yıl sonunda etki etmiştir.

2017'de Irak 9,06 milyar dolarlık payla Türkiye'nin dördüncü büyük ortağı konumundadır. İki ülkenin ticaret hacmi Irak'taki güvenlik sorunları nedeniyle 2014'ten 2016'ya kadar düşüş yaşamıştır. 2017'de bu ivme tersine çevrilmiş ve ikili ticarette önemli bir artış kaydedilmiştir. Ancak referandum nedeniyle Erbil ile gerilen ilişkiler 2018'e de yansımış ve özellikle ilk sekiz ayda önceki yılın aynı dö-

[34] "Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi, Irak Dışişleri Bakanlığı'na Çağrıldı", *Habertürk*, 15 Aralık 2018.

[35] "Türkiye'den Irak'a Nota Tepkisi", T24, 16 Aralık 2018.

nemine göre iki ülkenin ticaret hacmi azalmıştır. 2017'nin ilk sekiz ayında 7,5 milyar dolar olan Türkiye'nin dış ticareti[36] 2018'in ilk sekiz ayında 6,2 milyar dolara gerileyerek yüzde 17 azalmıştır. Ancak 2018'in son çeyreğinde özellikle Erbil-Bağdat ilişkilerinin yumuşaması ve Erbil yönetiminin referandumun olumsuz etkilerini silmeye yönelik çabası Türkiye-Irak ekonomik ilişkilerine de yansıyarak ihracat toparlanma eğilimine girmiştir. 2018'de Türkiye'nin Irak ile aylık ticareti Grafik 1'de verilmiştir.

Grafik 1. Irak ile Aylık Dış Ticaret Rakamları (2018, milyon dolar)

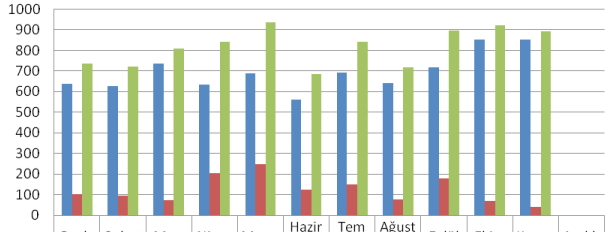

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
İhracat	636	626	737	635	688	561	692	640	717	851	854	
İthalat	101	96	72	205	248	123	150	77	178	70	40	
Ticaret Hacmi	737	722	809	840	936	684	842	717	895	921	894	0

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden derlenmiştir.

Türkiye'nin Irak'a ihracatının desteklenmesine yönelik karşılıklı birçok faaliyet 2018'de de devam etmiştir. Örneğin Ekim'de Erbil'de çok sayıda iş adamının katılımıyla Türkiye ve IKBY arasındayatırım ve iş fırsatlarının ele alındığı toplantılar gerçekleştirilmiştir. Erbil pazarı özellikle inşaat ve gıda malzemeleri, paketleme, yaş meyve-sebze ürünleri gibi birçok alanda Türkiye'deki ihracatçılara önemli fırsatlar sunmaktadır. Ayrıca çifte vergilendirme sorunu Türkiye'den yatırım yapacak iş adamlarının üzerinde durduğu

[36] Recep Tayyip Gürler, "Türkiye'nin Irak Politikası", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2017*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, (SETA: İstanbul 2018), s. 163-185.

önemli bir problem olarak Irak tarafına iletilmiştir.[37] Bu sorun ile alakalı Bağdat-Erbil arasında yıl sonunda önemli görüşmeler sağlanmış ve Kasım itibarıyla sorunun çözüldüğü bildirilmiştir.[38] Ancak söz konusu durum 2018'in büyük bir kısmını işgal ederek Türk ihracatçılarını olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye aynı zamanda 12-14 Şubat 2018 arasında Kuveyt'te düzenlenen Irak'ın Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Uluslararası Konferans'ta, 5 milyar dolarlık kredi ile en büyük yardımı sunan ülke olmuştur.[39]

Grafik 2. Türkiye-Irak Yıllık Ticaret Hacmi (2013-2018, milyar dolar)

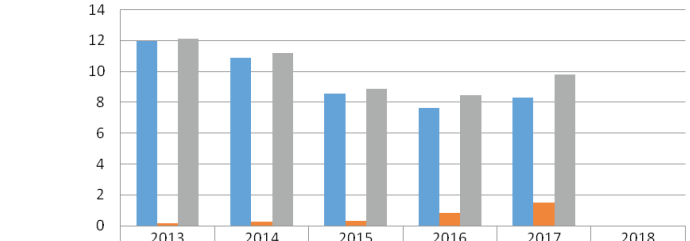

	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İhracat	11,95	10,9	8,55	7,63	8,28	
İthalat	0,145	0,27	0,295	0,83	1,5	
Ticaret Hacmi	12,14	11,17	8,845	8,46	9,78	

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden derlenmiştir.

Yeni Sınır Kapısı Tartışmaları

IKBY'nin referandumu sonrasında Ankara-Erbil ilişkilerinin bozulması özellikle IKBY- Türkiye sınırında yer alan sınır kapısına alternatif kapıların açılması tartışmalarını da gündeme getirmiştir. İki ülke arasında mevcut durumda iki sınır kapısı bulunmaktadır:

[37] "Türkiye ve IKBY Arasında Yatırım ve İş Fırsatlarının Ele Alındığı Toplantı Erbil'de Gerçekleştirildi", *Star*, 16 Ekim 2018.

[38] "Iraq to Unify Customs Procedures with Kurdistan, PM Says", Reuters, 21 Kasım 2018.

[39] "Türkiye'den Irak'a 5 Milyar Dolar Kredi Desteği", TRT Haber, 14 Şubat 2018.

Bunlardan biri Habur-İbrahim Halil Sınır Kapısı, diğeri de Çukurca'yı Kani Masi kasabasına bağlayan Üzümlü Sınır Kapısı'dır. Ancak ikincisi başta güvenlik ve coğrafi nedenlerden dolayı genellikle atıl durumdadır. Dolayısıyla tek sınır kapısının mevcut yükü çektiği söylenebilir. Türkiye'nin Irak'a açılan sınır kapıları Bağdat yönetiminin denetimindeki yerlere değil IKBY sınırlarına açılmaktadır.[40] Bu durum aynı zamanda başka bir sorunu ortaya çıkartmaktadır. "Çifte vergilendirme" denilen uygulamaya göre Türkiye'den çıkan ürünlerin hem IKBY hem de Irak Merkezi Hükümeti kontrolündeki hudut kapılarında vergilendirmeye tabi olması anlamına gelmektedir. Bu durum da maliyetleri artırmaktadır.

Bağımsızlık referandumu sonrası IKBY ile gerilen ilişkiler Türkiye'yi doğrudan Irak'a bağlayacak ve Bağdat yönetiminin kontrolünde yeni bir sınır kapısının açılması noktasında harekete geçirmiştir. Şubat'ta Gümrük ve Ticaret Bakanı Bülent Tüfenkci "İki ülke arasında bu kadar ticaret gelişiyorsa ikinci bir kapıya da ihtiyaç olduğu aşikardır" diyerek konunun önemine değinmiştir. İki ülke arasında Ovaköy-Karavala yerleşim bölgelerinin yeni bir sınır kapısına uygun olduğu dile getirilmiştir. Bu kapının Türkiye'yi doğrudan Bağdat yönetiminin denetimindeki bir sınır kapısına açarak çifte vergilendirmenin önüne geçmesi hedeflenmiştir.[41] Bu sayede Türk ürünlerinin rekabet gücü artacak ve pazar payını büyütmesi kolaylaşacaktır.

Yeni sınır kapısının açılması uzun zamandır gündemde olsa da IKBY'de yapılan referandum sonrasında tartışmanın tekrar gündeme gelmesi Türkiye'nin Irak ile tek bir sınır kapısına olan bağlılığının hem ticaret hem de siyasi açıdan sağlıklı olmadığını

[40] Recep Yorulmaz, "Yeni Sınır Kapıları ve Irak Ekonomisi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 9, Sayı: 84, (Ekim-Kasım 2018), s. 76.

[41] "Bakan Tüfenkci: 'İkinci Bir Kapıya İhtiyaç Olduğu Aşikar'", *Milliyet*, 1 Şubat 2018.

göstermiştir.[42] Ayrıca mevcut haliyle tek bir sınır kapısı iki ülke arasındaki ticari yükü kaldırmakta zorlandığından yeni bir sınır kapısı açılması iki ülke arasındaki ticaretin daha rahat yapılmasını sağlayacaktır. İran-Irak sınırındaki dördü IKBY ve beşi de Bağdat yönetimine açılan toplam dokuz kapıyla kıyaslandığında Türkiye-Irak arasındaki sınır kapılarının yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Yıl boyunca Irak ve Türkiye arasında sınır kapılarının açılması noktasında girişimler olsa da sınırın diğer tarafındaki Fişhabur'un kontrolünün halihazırda Erbil'in elinde olması açılacak yeni kapının doğrudan Bağdat'a bağlanmasının önündeki en önemli engel olarak görülmektedir. Bu gelişmeler ışığında açılması gündemde olan yeni sınır kapısının ekonomik gelişmelere olumlu etkisinin yanında Ankara-Bağdat arasındaki siyasi ilişkilere de doğrudan tesir etmesi beklenmektedir. Zira bu sınır kapısı sayesinde Erbil yönetimiyle yaşanacak bir gerginlikte Erbil *bypass* edilerek doğrudan Bağdat ile ticarete devam edilebilecektir.

Enerji ve İran'a Uygulanan Yaptırımların Türkiye-Irak İlişkilerine Etkisi

Irak'ın son yıllarda ciddi oranlarda petrol üretimi gerçekleştirdiği görülmektedir. 2015'ten bu yana OPEC içerisinde en fazla üretim gerçekleştiren ikinci ülke konumunda olan Irak 2017'de günlük 4,47 milyon varil petrol üretmiştir. Ürettiği petrolün günlük 3,8 milyon varilini (yüzde 85'ini) ihraç etmektedir. Dolayısıyla iç tüketimi diğer ülkelere kıyasla daha azdır ve ürettiği petrolün önemli bir kısmını ihraç etmektedir.[43] Türkiye ise petrol ithalatını önemli oranda çeşitlendirmek istemektedir. Özellikle ABD'nin

[42] "Türkiye-Irak Sınırında Yeni Kapı için Çalışmalar Başlıyor", *Dünya*, 13 Ağustos 2018.

[43] OPEC verilerinden alınmıştır.

yaptırımları sonrasında İran'dan petrol ithalatının azalması bu isteği kuvvetlendirmiştir.

2011'de Türkiye'nin ham petrol ithalatında İran'ın payı yüzde 51 iken yaptırımlarla birlikte özellikle 2016'daki nükleer anlaşmaya kadarki dönemde önemli oranda azalmış ve bu pay yüzde 25'in de altına gerilemiştir. Bu dönemde Türkiye söz konusu açığı başta Irak olmak üzere başka ülkelerden telafi etme yoluna gitmiştir. Nükleer anlaşma sonrasında Türkiye'nin İran'dan yaptığı ham petrol ithalatı artsa da ABD Başkanı Trump'ın Mayıs 2018'de anlaşmadan çekildiğini açıklamasıyla bu yılın ardından tekrar düşmesi beklenmektedir. Bu noktada Türkiye'nin İran'a en iyi alternatif olarak Irak petrollerini gördüğü ifade edilebilir.[44] Zira Washington yönetiminin de Tahran'a yaptırımları tekrar uygulamaya koyması sonrasında meydana gelebilecek petrol arzındaki açığın önemli bir kısmını Suudi Arabistan ve Irak petrolleriyle kapatmayı planlandığı dile getirilmektedir. Nitekim Irak'ın artan petrol üretimi bu açığın kapanmasında önemli bir potansiyel olduğunu göstermektedir.

2018 içerisinde Türkiye'nin Irak ve İran'dan yaptığı ham petrol ithalatı ise şöyledir: ABD'nin İran'a uyguladığı yaptırımlar nedeniyle İran'ın günlük 2 milyon varilden fazla olan petrol ihracatının 1 milyon varile kadar düşmesi bekleniyor. Bu sebeple yaptırımlardan kaynaklanacak piyasadaki ham petrol açığının kapatılması için başta Irak olmak üzere bölgedeki diğer petrol üreticilerinin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu durum Ankara için de önem arz etmektedir zira Türkiye, İran'dan önemli oranda petrol ithal etmektedir. Bu noktada Irak'ın üretimini artırması daha da anlamlı hale gelmekte ve Türkiye açısından petrol kaynaklarının çeşitlenmesi ve başta IKBY petrolleri olmak üzere Irak ile enerji ilişkileri önem kazanmaktadır.

[44] Cüneyt Kozakoğlu, "ABD'nin İran'a Yaptırımlarının Türkiye'ye Etkisi Ne Olur?", BBC Türkçe, 2 Kasım 2018.

Nitekim Tablo 1'e bakıldığında ABD'nin Ağustos'ta devreye koyduğu ilk aşama yaptırımların ardından İran'dan petrol alımının görece azaltıldığı ve bu kaybın Irak'ın payının artırılmasıyla telafi edildiği görülmektedir. Bu durumun önümüzdeki dönemde artarak devam etmesi beklenmektedir. 2018'in ikinci yarısında Irak'tan yapılan ham petrol ithalatı önemli oranda artış göstermiştir. Bu durumun özellikle ABD'nin Kasım itibarıyla yürürlüğe giren ikinci yaptırım paketi sonrası daha da artması beklenmektedir. İlk beş ay için Irak'tan yapılan petrol ithalatının düşük seviyelerde olduğu ancak Mayıs sonrasında önemli miktarda artarak örneğin Temmuz'da 1 milyon tonu aştığı görülmektedir. Nitekim bu dönemdeki veriler incelendiğinde İran'dan yapılan ham petrol ithalatına bakıldığında ise tam tersi bir grafik izlediği göze çarpmaktadır.[45]

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN IRAK VE İRAN'DAN HAM PETROL İTHALATI (2018 OCAK-ARALIK, TON)

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs
Irak	138.987,937	289.397,342	137.621,059	225.339,273	352.778,285
İran	575.456,159	643.294,804	858.630,093	999.819,581	930.978,400
Toplam	1.476.178,975	1.314.029,113	1.337.865,011	1.477.808,525	1.802.342,677

	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül
Irak	646.262,402	1.107.269,372	732.454,544	1.090.723,660
İran	287.842,707	867.269,873	647.322,581	640.436,045
Toplam	1.831.937,703	2.278.915,141	2.083.145,348	2.079.561,484

Kaynak: EPDK Petrol Piyasası Aylık Sektör Raporlarından derlenmiştir.

[45] Detaylı bilgi için bkz. EPDK Petrol Piyasası Aylık Sektör Raporları

Irak'ın payının arttığı dönemin İran'ın uluslararası piyasada sıkıştırıldığı ve ABD yaptırımlarının yeniden devreye sokulduğu döneme denk gelmesi Ankara-Bağdat enerji ilişkilerini ne derece etkilediğini göstermesi bakımından önemlidir. Türkiye'nin petrol ithalatında Eylül 2017'de İran'ın payı yüzde 32,45 iken Irak'ın payı yüzde 11,34 olarak kalmıştır. Ancak 2018'in aynı ayında İran'ın payı yüzde 19'a gerilerken Irak'ın payının ise yüzde 32,45'e çıkması yaptırımların etkisini ve Irak petrollerinin Türkiye için önemini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

2017'deki tartışmalı referandum sonrasında Ceyhan Limanı'na giden Kerkük petrolleri durdurulmuştur. Ancak Kasım 2018'de Irak Petrol Bakanlığı Kerkük petrollerinin Ceyhan Limanı'na boru hattı üzerinden satılmasına ilişkin IKBY ile anlaşmaya varıldığını açıklamıştır.[46] Aynı dönemde İran'a uygulanan yaptırımların ikinci safhasının devreye girdiği düşünüldüğünde Kerkük petrolleriyle alakalı anlaşma daha da anlam kazanmaktadır. Zira Irak'tan artırılacak petrol ithalatının İran'a olan bağımlılığın telafi edilmesi anlamında önemli rol oynayacağı tahmin edilmektedir. Bakanlık sözcüsü Asım Cihad Anadolu Ajansı muhabirine yaptığı açıklamasında günlük yaklaşık 50 ila 100 bin varil petrolün Kerkük'ten Ceyhan Limanı'na ihraç edilmeye başlandığını belirtmiştir.[47] IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani de Kerkük petrollerinin yeniden Ceyhan boru hattına pompalanmaya başlanmasını olumlu bir adım olarak nitelendirmiştir. Irak Başbakanı Adil Abdulmehdi de Kerkük'ten Ceyhan Limanı'na giden petrol sevkiyatının günlük 60 bin varilden 100 bin varile çıkacağını bildirmiştir.[48]

[46] "IKBY Başbakanı Barzani: Irak'ın Kerkük Kentinde Petrol İhracatının Tekrar Başlaması Olumlu Bir Adım", *Star*, 20 Kasım 2018.

[47] "Iraq: Baghdad and Kurds Strike Deal to Resume Kirkuk Oil Exports", Aljazeera, 16 Kasım 2018; "ABD'den 'Kerkük Petrolleri ve Türkiye' Açıklaması", *Hürriyet*, 16 Kasım 2018.

[48] "Kerkük'ten Ceyhan Limanı'na Giden Günlük Petrol 100 Bin Varile Çıkacak", *Sabah*, 21 Kasım 2018.

Türkiye –İran ile olan enerji ilişkilerini de gerekçe göstererek– ABD'nin yaptırımlarından muaf tutulma talebini dile getirmiş ve nitekim Kasım'da uygulanan ABD yaptırımlarından muaf tutulmuştur. Ancak Irak'ın Türkiye üzerinden petrol ihracatını artırmasının Ankara'nın elini zayıflatabilecek bir yönü de bulunmaktadır. Zira Irak'ın yeterli miktarda transferiyle Türkiye'nin İran petrolüne olan bağımlılığı minimuma indirilebilir. Dolayısıyla petrol anlamında Türkiye'nin ABD'den herhangi bir istisna talep etme gibi haklı gerekçesi ortadan kalkmış olmaktadır. Bu sebeple Washington yönetimi Irak petrollerinin Türkiye üzerinden transferini teşvik etmekte ve İran üzerinden herhangi bir transferin yapılmamasını istemektedir.[49]

Diğer yandan yaptırımlar nedeniyle maliyetlerin artması ve iç piyasa ihtiyacını karşılama adına Tahran yönetiminin ihracatını düşürmesi İran'dan önemli oranda ürün ithal eden Bağdat yönetimini tedirgin etmektedir. Irak oluşacak açığın Türk ürünleriyle telafi edilmesini planlanmaktadır. Bu durum da Türkiye için aynı zamanda yeni bir fırsat yaratmaktadır.[50]

[49] Ahmed Rasheed, "Iraq to Halt Kirkuk Oil Exports to Iran, May Resume Them to Turkey", Reuters, 26 Ekim 2018.

[50] "IKBY, ABD Yaptırımları Karşısında Türkiye'den İthalatı Artırmayı Planlıyor", *Akşam*, 19 Ekim 2018.

KRONOLOJİ

21 Ocak	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Bağdat'a resmi ziyarette bulundu. Ziyarette ön plana çıkan konular terörle mücadele, ekonomi ve Irak'ın yaşadığı su sorunu oldu.
12-14 Şubat	Kuveyt'te düzenlenen Irak'ın Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Uluslararası Konferans'ta 5 milyar dolarlık kredi ile en büyük yardımı sunan ülke Türkiye oldu.
Mart	29 Eylül 2017'den bu yana Türkiye tarafından askıya alınan Erbil ve Süleymaniye Havalimanlarındaki uluslararası uçak seferleri kararı yeniden gözden geçirildi ve Erbil uçuşları Mart 2018'de tekrar başlatıldı.
Mayıs	Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı bir açıklama yayımlayarak 12 Mayıs'ta gerçekleşen seçimlerin dost ve kardeş Irak için hayırlı olması dileklerinde bulundu. Seçimlerin kesin sonuçlarının açıklanmasının ardından Mukteda Sadr'ı telefonla arayarak tebrik eden Cumhurbaşkanı Erdoğan da hükümet kurma sürecinde Sadr'a başarılar diledi.
Temmuz	IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani ile Cumhurbaşkanı Erdoğan bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi. Barzani Erbil-Ankara ilişkilerinin daha da gelişmesi üzerinde durduklarını ifade etti. Neçirvan Barzani Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde düzenlenen Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş törenine davet edildi. Barzani daveti "Türkiye-IKBY ilişkileri için iyi bir başlangıç" olarak nitelendirdi.
14 Ağustos	Irak Başbakanı Haydar İbadi Ankara'ya resmi bir ziyarette bulundu. Görüşmede terörle mücadelede iş birliğinin yanında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, Irak'ta 12 Mayıs'ta gerçekleşen parlamento seçimlerinin değerlendirilmesi, Irak'ın yeniden imarı için gerekli adımların atılması, Basra ve Musul'da tekrar Türkiye başkonsolosluklarının açılması konuları önemli yer tuttu.
30 Eylül	IKBY parlamento seçimleri sonrasında Türkiye'den yapılan açıklamada seçimlerin barışçıl bir şekilde gerçekleştirilmesinden duyulan memnuniyet dile getirildi. Sonuçların Irak'ın birlik ve bütünlüğünün korunması ve ülkede istikrarın sağlanması bakımından hayırlı olması temenni edildi.

10-11 Ekim	Irak Meclisinin yeni başkanı Muhammed Halbusi, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ziyaret etti. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Irak'a kapsamlı bir ziyarette bulunarak önde gelen Iraklı siyasilerle görüşmeler gerçekleştirdi. Çavuşoğlu'nun ziyaret noktalarında Erbil'in yer almaması IKBY referandumu sonrasında oluşan olumsuz etkinin devam ettiğini gösterdi.
Kasım	2017'deki tartışmalı IKBY referandumu sonrasında durdurulan Ceyhan Limanı'na giden Kerkük petrolleri yeniden satılmaya başlandı. Irak Başbakanı Adil Abdulmehdi Kerkük'ten Ceyhan Limanı'na giden petrol sevkiyatının ilk aşamada günlük 60 bin varil olan miktarının 100 bin varile çıkacağını bildirdi.
26 Kasım	Osmanlı devleti tarafından Kayseri'deki kapalı çarşıya benzer olarak inşa edilen Kerkük'teki tarihi Kayseri Çarşısı'nda çıkan yangının ardından Türkiye çok hızlı bir şekilde Irak'ın yanında olarak yardımlarda bulundu.
13 Aralık	Yıl boyunca TSK tarafından Irak'ın kuzeyindeki PKK terör kamplarına düzenlenen operasyonlara ilave olarak Bağdat hükümetinin kontrol alanında yer alan Sincar ve Karacak Dağı çevresine de askeri operasyon düzenlendi.

TÜRKİYE'NİN SURİYE VE LÜBNAN POLİTİKASI 2018

ENES DEŞİLMEK

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

TALHA İSMAİL DUMAN

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

Mart 2011'de başlayan olayların iç savaşa dönüşmesiyle birlikte Türk dış politikasının gündeminden hiç düşmeyen Suriye krizi 2018'de de Ankara'nın öncelikli konuları arasında yer almıştır. Bu süreçte hem askeri hem de diplomatik faaliyetler yürüten Türkiye bir taraftan ulusal güvenliğine tehdit oluşturan unsurları en aza indirgemek için gayret göstermiş diğer taraftan krizin çözümüne ilişkin siyasi çabalarını devam ettirmiştir. Bu kapsamda Ocak 2018 itibarıyla Afrin'e yönelik Zeytin Dalı Harekatı'nı (ZDH) gerçekleştiren Türkiye siyasi arenada da ABD ile Menbiç Mutabakatı, Rusya ile İdlib Uzlaşısı gibi başarılar elde etmiştir. Aynı zamanda Rusya, Türkiye ve İran arasında gerçekleştirilen Astana

görüşmeleri devam ettirilmiş ve Suriye krizine siyasi çözüm arayışı çerçevesinde Almanya, Fransa, Rusya ve Türkiye İstanbul'da dörtlü bir zirve gerçekleştirmiştir.

Türkiye'nin Suriye politikasında yaşanan dinamik süreçlerin aksine Lübnan-Türkiye ilişkileri 2018'de durağan bir seyir izlemiştir. Özellikle Lübnan'da gerçekleştirilen seçimler sonrası hükümet kurulamaması söz konusu ülkenin iç siyasete daha fazla yönelmesine sebep olurken Türkiye'de yapılan cumhurbaşkanı ve parlamento seçimleri ve akabindeki yerel seçim hazırlıklarının yanı sıra Ankara için öncelikli gündem maddesinin Suriye krizi olması ilişkilerde yaşanan durağanlığın sebepleri olarak gösterilebilir.

TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI

Bütün Ortadoğu'yu etkileyen bir krize dönüşen Suriye iç savaşı 2018'de de Türk dış politikasının en önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. Suriye'de protestoların yükselmesinin ardından ilk olarak Esed rejimine halkın taleplerini karşılaması yönünde çağrıda bulunan Türkiye olayların iç savaşa dönüşmesiyle birlikte barışçıl çözüm arayışı içerisine girmiştir. Diğer taraftan kendisine yönelik güvenlik tehditlerinin artmasıyla birlikte 2016'dan itibaren Suriye sahasında askeri olarak da varlığını sürdüren Türkiye söz konusu krize ilişkin diplomatik çözüm arayışını da devam ettirmektedir. Ankara'nın Suriye'ye yönelik politikasının bir diğer odak noktası da Türkiye'deki sayıları 3,5 milyonu aşan mültecilerdir. Tüm bu unsurlar sebebiyle Suriye krizi 2018'de de Türk dış politikasını en çok meşgul eden konu olmuştur. Nitekim Kadir Has Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Merkezi tarafından yapılan "Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması"[1] anketinde katılımcıların

[1] Mustafa Aydın vd., "Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması", Türkiye Çalışmaları Merkezi-Kadir Has Üniversitesi, 6 Haziran 2018, http://ctrs.khas.edu.tr/sources/TDP-2018.pdf, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

son dönemde Türk dış politikasının en önemli meselesinin Suriye sorunu olduğunu belirtmesi kamuoyu nezdinde de Suriye krizine bakışı nın görülmesi açısından önemlidir. Bu bağlamda Türkiye'nin Suriye politikasını şekillendiren hedefler şunlardır:

- Yaklaşık yedi yıldır iç savaş ve istikrarsızlığın devam ettiği Suriye'de toprak bütünlüğünün korunması
- Suriye'nin topraklarında yer alan ve Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit eden terör örgütlerinin üslenecekleri ve örgütlenecekleri alanların bertaraf edilmesi
- 2011'den bu yana Türkiye'ye sığınan ve sayıları 3,5 milyonu aşan Suriyeli mültecilerin ülkelerine dönecek şartların en kısa sürede oluşturulması
- Suriye'deki terör unsurlarına karşı mücadelede Türkiye'ye destek veren ve Astana sürecinde taraflardan biri olan Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) çatısı altındaki muhaliflerin korunması

Bu hedefler doğrultusunda Türkiye'nin Suriye politikası 2011-2016 arasında insani normlar ön planda tutularak belirlenmiştir. 2016 sonrasında ise insani normların yanı sıra askeri güç kullanımını önceleyen bir politika anlayışı benimsenmiştir. Nitekim böyle bir değişimin yaşanmasında Suriye iç savaşından kaynaklanan tehditlerin önlenmesi en etkili faktördür. Söz konusu politika kapsamında ilk olarak 24 Ağustos 2016-29 Mart 2017 arasında Fırat Kalkanı Harekatı (FKH) düzenlenirken akabinde Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve Türkiye destekli ÖSO mensupları tarafından 20 Ocak 2018'de başlayıp 18 Mart 2018'de sona eren ZDH icra edilmiştir.

2018'de Türkiye bir taraftan kendisine karşı oluşan tehlikeleri askeri harekatlarla bertaraf etmeye çalışırken diğer taraftan da İran ve Rusya ile birlikte Suriye'deki iç savaşa diplomatik çözüm çabasını devam ettirmiştir. Bu bağlamda İran, Rusya ve Türkiye arasında ilk olarak 2016'da başlayan Astana görüşmeleri 2018'de

de devam ettirilmiştir. Bunun yanı sıra Soçi zirveleri de siyasi çözüm arayışları olarak öne çıkmaktadır. Benzer şekilde 27 Ekim 2018'de Almanya, Fransa, Rusya ve Türkiye liderlerinin yanı sıra BM Suriye özel temsilcisi Steffan de Mistura'nın da katılımıyla İstanbul'da dörtlü zirve düzenlenmiştir. Türkiye –Rusya ve İran ile siyasi çözüm arayışlarını devam ettirirken– PKK'nın Suriye uzantısı olan PYD-YPG konusunda ABD ile de diyalog halinde olmuş ve bunun neticesinde 4 Haziran 2018'de Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo'nun görüşmelerinin ardından "Menbiç yol haritası" açıklanmıştır. Diğer taraftan 19 Aralık 2018'de ABD Başkanı Donald Trump'ın Suriye'den çekilme kararını açıklaması Türkiye'nin Suriye politikası açısından oldukça önemli bir adımdır.

Tüm bunların sonucunda Türkiye 2016'da FKH ile başlayan Suriye sahasında aktif rol oynama politikasını ZDH ve siyasi çözüm arayışları çerçevesinde 2018'de de devam ettirmiştir.

ZDH/AFRİN OPERASYONU

Halep vilayetine bağlı bir ilçe olan Afrin 2012'nin ortalarında Esed rejimi güçlerinin bölgeden çekilmesiyle YPG (Yekineyen Parastina Gel, Halk Koruma Birlikleri) kontrolüne geçmiştir. 29 Ocak 2014'ten itibaren ise bu bölge PYD (Partiya Yekitiya Demokrat, Demokratik Birlik Partisi) tarafından ilan edilen sözde öz yönetim ile yönetilmiştir.[2] Afrin'in PYD-YPG'nin kontrolünde olması Türkiye'nin ulusal güvenliği açısından bir tehdit oluşturmuştur. Bu bağlamda Türkiye FKH'nın ardından PKK'nın Suriye'nin kuzeyindeki etkinliğini minimize etmek ve örgütü ülkenin bütününde topraksızlaştırmak için fiili bir askeri harekat gerçekleştirmiştir.[3]

[2] "Hedefteki Kent 'Afrin'", Suriye Gündemi, 23 Ocak 2018.

[3] "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Son Dakika Afrin Açıklaması", *Sabah,* 20 Ocak 2018.

Türkiye harekatın hukuki dayanak noktasını BM'nin 51. maddesi bağlamında "meşru müdafaa hakkı"na dayandırmıştır.[4]

Türkiye'nin terörle mücadele kapsamında Afrin'e operasyon gerçekleştirmesinin temel unsurları şu şekilde sıralanabilir:

- YPG/PKK terör örgütünün Afrin'i Türkiye'ye yapılan saldırılarda üs olarak kullanması
- Örgütün bu bölgeyi hem ideolojik hem de silahlı eğitimi için kullanması
- Afrin-Amanos bağlantısının sağlanması
- Örgütün Akdeniz bölgesi ve ötesinde yaptığı saldırılar açısından büyük bir öneme sahip olması[5]

Nitekim yaklaşık altı yıl boyunca örgütün ilçeyi savunmak ve Türkiye'ye saldırılar gerçekleştirmek amacıyla bölgede güçlü savunma tahkimatları, tünel, üs ve hücreler oluşturduğu ZDH'nin başarıyla sonuçlanmasından sonra ifşa edilmiştir. Her ne kadar böyle bir yapılanma gerçekleştirilmiş olsa bile operasyonun elli sekiz gün gibi kısa bir sürede nihai sonucuna ulaşmasında TSK ve TSK destekli Milli Ordu unsurlarının meskun mahal çatışmalarında sahip olduğu yetenek ve yeterlilik, sahadaki başarının yanında diplomasi masasındaki kararlılık ve sivil halka gösterilen hassasiyet etkili olmuştur.

Operasyonun başarıyla tamamlanması öncelikle Suriye'nin kuzeyinde PKK/PYD'nin devlet kurma projesini sona erdirmiştir. Bunun yanı sıra böyle bir harekatın gerçekleştirilmesi ve başarıyla sonuçlanması başta ABD olmak üzere Suriye iç savaşındaki aktörlerin izlemiş oldukları politikalarda nispeten değişikliğe yol açmıştır. Diğer taraftan bu operasyonla Suriye'deki iç savaşın sona erdirilmesi

[4] "21 Ocak 2018 TSK Basın Açıklaması", Türk Silahlı Kuvvetleri, 21 Ocak 2018.

[5] Murat Yeşiltaş, "Analiz: Afrin Terörizmle Mücadelede Stratejik Önemde", BBC Türkçe, 21 Ocak 2018.

ve barışın tesisi konusunda Türkiye'nin göz ardı edilemeyeceği bir kere daha tescillenerek TSK'nın sahadaki kazanımları siyasi çözüm sürecinde Türkiye'nin elini daha da güçlendirmiştir. Harekatın başka bir sonucu da savaştan kaçıp Türkiye'ye sığınanlar için bölgenin özgürleştirilmesiyle birlikte geriye dönüş yollarının açılması olmuştur. Nitekim bu harekatla birlikte FKH bölgesi ve İdlib'deki muhalif bölge birleştirilmiştir. Bu ise söz konusu bölgelerde güvenlik, istikrar, ekonomik gelişim ve hizmetlerin sağlamasına önemli ölçüde katkı sunmaktadır. Bu bağlamda 8 Kasım 2018 itibarıyla Zeytin Dalı Gümrük Kapısı'nın faaliyete geçmesi yaşanan değişimin göstergelerinden biridir.

20 Ocak'ta başlayan ZDH, 18 Mart'ta Afrin kent merkezinin ele geçirilmesiyle sonuçlanmış ve 26 Mart 2018'e kadar Bülbül, Cinderes, Mabatlı, Raco, Şeran ve Şeyh Hadid belde merkezlerinin yanı sıra 282 köy, altı köy altı yerleşim, stratejik yirmi üç dağ veya tepe, bir baraj, bir havalimanı ve bir üssün de dahil olduğu elli stratejik nokta olmak üzere toplam 332 bölge TSK ve Türkiye destekli ÖSO tarafından kontrol altına alınmıştır. TSK tarafından 21 Aralık 2018'de yapılan açıklamada ZDH kapsamında etkisiz hale getirilen terörist sayısının 4 bin 608 olduğu belirtilmiştir.

MENBİÇ YOL HARİTASI

Halep vilayetinin sınırları içerisinde yer alan ve kent merkezinden sonra en büyük ilçe olan Menbiç 20 Temmuz 2012'de ÖSO güçlerinin kontrolü altına girmiştir. Ocak 2014'te DEAŞ'ın eline geçen kent 1 Haziran-12 Ağustos 2016 arasında DEAŞ ile ABD destekli YPG güçleri arasında yaşanan savaş sonrasında PYD-YPG'nin kontrolü altına girmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ZDH'nin fiilen başladığını duyurduğu Kütahya İl Kongresi'ndeki konuşmasında bir sonraki hedefin Menbiç olacağını da açıklamıştır. Nitekim ZDH'nin başarıyla sonuçlan-

ması Menbiç'e yönelik askeri ve siyasi baskıların artmasıyla neticelenmiştir. Ankara'nın Menbiç baskısının temelinde bölgenin Türkiye'nin güvenliğine yönelik tehdit unsurları barındırması, Obama döneminden beri verilen sözlerin tutulmaması ve şehrin PYD'nin kontrolüne geçmesi gibi etkenler yer almaktadır. 4 Haziran 2018'de ABD'li mevkidaşı Mike Pompeo ile görüşmesinin ardından Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ABD ile yol haritasını onayladıklarını, Menbiç'te güvenliği Türk ve ABD güçlerinin birlikte sağlayacaklarını açıklamıştır.[6] Menbiç mutabakatının temel içeriği şu şekildedir:[7]

- TSK ile ABD askerlerinin bağımsız ve koordineli devriye faaliyetlerine başlaması
- Müşterek devriyelerin Menbiç bölgesine yayılması
- YPG'ye verilen silahların ABD'li yetkililer tarafından toplanması
- İlçedeki tüm terör örgütü mensuplarının bölgeyi terk etmesinin sağlanması
- Menbiç'te huzur ve istikrarı sağlamaya yönelik Türkiye ve ABD tarafından yerel yönetim ve yerel güvenlik kuvvetlerinin oluşturulması

Varılan mutabakat sonrasında FKH alanı ile Menbiç arasında kalan hatta ilk bağımsız ve koordineli devriye faaliyetleri 8 Haziran 2018'de yapılmıştır. Söz konusu devriyeler 1 Kasım 2018'e kadar altmış sekiz defa icra edilmiştir. Diğer taraftan Gaziantep'teki eğitimlerin ardından ilk ortak devriye faaliyeti 1 Kasım'da gerçekleşti-

[6] "Turkey and US Agree On Plan to Remove YPG from Syria's Manbij", Aljazeera, 4 Haziran 2018.

[7] "Menbiç Süreci", Suriye Gündemi, 22 Ekim 2018.

rilmiştir.[8] Bu tarihten sonra ise sonuncusu 3 Aralık 2018'de olmak üzere beş müşterek birleşik devriye faaliyeti icra edilmiştir.[9]

Her ne kadar Menbiç yol haritasında net bir takvim olmasa da yapılan açıklamalarda söz konusu hedeflerin altı ay içerisinde gerçekleştirilmesi planlanmaktaydı. Fakat yaşanan süreçte ABD yönetiminin mutabakatın gereklerini yapmakta isteksiz davranması veya geciktirerek yapması aslında amacının sadece Türkiye'yi oyalamak ve zaman geçirmek olduğunu göstermiştir. Nitekim ABD'li yetkililerle yapılan her görüşmede Türkiye bu rahatsızlığını dile getirse de net bir sonuç elde edememiştir. Diğer taraftan Türkiye yaşanan aksaklıklara rağmen Menbiç için hazırlanan yol haritasının Fırat'ın doğusunda da uygulanmasını talep etmiştir. Bu talebin temel amacı da PYD-YPG terör unsurlarının Suriye'de faaliyet içerisinde olmasını engellemektir. Bu bağlamda TSK zaman zaman PKK/PYD unsurlarının bulunduğu Fırat'ın doğusundaki noktaları topçu atışlarıyla vurarak hem süreci hızlandırmaya çalışmakta hem de söz konusu bölgede Türkiye'nin ulusal güvenliğine tehdit oluşturan yapılanmalara izin vermeyeceğini göstermektedir. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun yaptığı "Münbiç konusunda ABD'den savsaklama görürsek önceki çizgimize döneriz. ABD'ye terör örgütünü ya siz temizleyin, ya da biz temizleyelim deriz"[10] gibi açıklamalar da Türkiye'nin Menbiç konusundaki tavrını net bir şekilde ortaya koymuştur.

Bu süreçte ABD'nin PYD-YPG'nin koruyuculuğunu üstlenmeye yönelik Türkiye-Suriye sınırına gözlem noktaları inşa edilmesi ve ABD Genelkurmay Başkanı Joseph Dunford'un Fırat'ın

[8] "İşte Menbiç'te Ortak Devriye", *Sabah,* 3 Kasım 2018.

[9] Milli Savunma Bakanlığı, Twitter, 3 Aralık 2018, https://twitter.com/tcsavunma, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[10] Meryem Göktaş, "Turkey to Stand by Manbij Roadmap Regardless of US", Anadolu Agency, 16 Ekim 2018.

doğusunda 35-40 bin kişilik ordu kurulması fikrini ortaya atması Türkiye'nin önce Menbiç, ardından Fırat'ın doğusuna yönelik yeni bir askeri harekat hazırlıklarını hızlandırmıştır. Nitekim bunun sonucunda da Cumhurbaşkanı Erdoğan 12 Aralık'ta yaptığı açıklamada Fırat'ın doğusunda kalan YPG kontrolündeki bölgeye yönelik askeri operasyonun birkaç gün içinde başlayacağını duyurmuştur.[11] Bu açıklamadan sonra Suriye sınırına askeri sevkiyat daha da artmıştır. Türkiye aslında bu açıklamayla ABD'ye karşı bir baskı unsuru oluşturarak Washington'ı ya NATO'daki müttefiki Ankara ile yahut terör örgütü PYD-YPG ile birlikte hareket etme seçeneklerinden birini tercih etmek zorunda bırakmıştır. Fakat 14 Aralık'ta Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, ABD Başkanı Donald Trump'la telefon görüşmesi sonrasında Fırat'ın doğusuna yönelik operasyonu bekletme kararı almış ve bu görüşmeden yaklaşık beş gün sonra Trump attığı bir tweet ile Suriye'den çekilme kararı aldığını açıklamıştır.[12] Bu çekilme kararında Cumhurbaşkanı Erdoğan ile yapılan telefon görüşmesinin etkili olduğu düşünülmektedir.

SOÇİ MUTABAKATI

2011'de başlayan ve hala devam eden Suriye krizi yakın tarihte yaşanan en kanlı çatışmalardan biridir. Yaşanan krize siyasi çözüm arayışı olarak Türkiye, Rusya ve İran "Suriye garantörleri" olarak ilk defa 20 Aralık 2016'da toplanmıştır.[13] Ardından 24 Ocak 2017'de Astana'da düzenlenen dışişleri bakanları toplantısıyla "Astana süre-

[11] "Erdoğan: Birkaç Gün İçinde Fırat'ın Doğusuna Yönelik Harekata Başlıyoruz", Sputnik Türkiye, 12 Aralık 2018.

[12] Trump, Donald J., Twitter, 19 Aralık 2018, https://twitter.com/realdonaldtrump/status/1075397797929775105, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[13] "Joint Statement By the Foreign Ministers of the Islamic Republic of Iran, the Russian Federation and the Republic of Turkey on Agreed Steps to Revitalize the Political Process to End the Syrian Conflict", Rusya Dışişleri Bakanlığı, 20 Aralık 2016.

ci" resmen başlamıştır.[14] Cumhurbaşkanları düzeyinde ise ilk defa Kasım 2017'de bir araya gelinmiştir. Gerçekleştirilen Astana görüşmelerinde varılan anlaşmaya[15] rağmen 2018 boyunca Rusya ve İran destekli Esed rejimi gerilimi azaltma bölgesi ilan edilen Dera ve Kuneytra, Kuzey Humus ve Doğu Guta bölgelerine yönelik askeri faaliyetler gerçekleştirmiştir.[16] Rejimin askeri kazanımlarının ardından İdlib bölgesi Esed karşıtlarının son kalesi olmuştur. Rusya ve İran'ın politikalarını eleştiren Türkiye Astana görüşmeleri kapsamında Türkiye tarafından İdlib'de kurulması öngörülen on iki gözlem noktasının sonuncusunu 16 Mayıs 2018'de inşa etmiştir.[17] Bu kapsamda İdlib'de Rusya on, İran yedi gözlem noktası kurmuştur.[18]

7 Eylül 2018'de gerçekleştirilen Tahran zirvesi belki de Astana sürecinin en önemli toplantısı mahiyetindedir. Söz konusu zirvede Cumhurbaşkanı Erdoğan zirve bildirisinin İdlib ile ilgili olan üçüncü maddesine ateşkes ifadesinin de eklenmesini talep etmesine rağmen bu diğer ülkeler tarafından kabul edilmemiştir.[19] Kameralar önünde gerçekleşen bu olay uluslararası arenada Erdoğan'ın elini daha da güçlendirmiştir. Erdoğan'ın İdlib konusunda proaktif bir politika izlemesinde şu başlıklar etkili olmuştur:

- Yaklaşık dört milyon sivilin yaşadığı bölgeden gelebilecek yeni mülteci akınlarından korunma

[14] "Astana Bildirisi: Suriye'de Ateşkesi İzlemek için Üçlü Mekanizma Kuruldu", BBC Türkçe, 24 Ocak 2017.

[15] "Suriye'de Çatışmasızlık Bölgeleri Mutabakatının İçeriğinde Neler Var?", BBC Türkçe, 6 Mayıs 2017.

[16] "Esed Rejimi İdlib Saldırısı için Yığınak Yapıyor", Mepa News, 18 Ağustos 2018.

[17] Burak Karacaoğlu ve Eşref Musa, "TSK İdlib'de Son Ateşkes Gözlem Noktasını Kurdu", Anadolu Ajansı, 16 Mayıs 2018.

[18] "Astana Süreci Kapsamında İdlib ve Çevresinde Oluşturulan Türk, Rus ve İran'a Ait Askeri Kontrol Noktaları", Suriye Gündemi, 25 Mayıs 2018.

[19] "Erdoğan'ın 'İdlib'de Ateşkes' Önerisine Putin'den Ret", BBC Türkçe, 7 Eylül 2018.

- FKH ve ZDH bölgelerindeki Türkiye nüfuzu
- Türkiye'nin İdlib'deki gözlem noktaları sebebiyle sahip olduğu askeri varlığı
- PKK'nın Suriye kolu PYD-YPG ile yürütülen mücadele
- Suriye'nin geleceğine ilişkin siyasi çözüm süreçlerinde söz sahibi olmak istemesi

Tahran zirvesinden istenen sonucun elde edilememesi sebebiyle Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin 17 Eylül'de Soçi'de bir araya gelmiştir. Yapılan ikili ve heyetler arası görüşmeler sonucunda İdlib'de silahlardan arındırılmış bir bölge oluşturulması yönünde karar alınarak gerçekleşmesi muhtemel bir savaş durdurulmuştur. Türkiye ve Rusya Soçi mutabakatı konusunda İran'ı da bilgilendirmiş ve böylece Astana sürecinin sekteye uğraması engellenmek istenmiştir. Nitekim İran yönetimi de yapmış olduğu açıklamada söz konusu anlaşmadan memnuniyet duyduklarını dile getirmiştir. Soçi mutabakatı bağlamında oluşturulan on maddelik bir anlaşma yürürlüğe konulmuştur. Söz konusu maddeler şu şekildedir:

1. İdlib gerginliği azaltma bölgesi korunacak. Türkiye gözlem noktaları güçlendirilecek.
2. Rusya Federasyonu İdlib'de askeri operasyon ve saldırılardan kaçınılması için gerekli önlemleri alacak ve mevcut statüko korunacak.
3. Silahsızlandırma bölgesi oluşturulacak ve bölge 15-20 kilometre olacak.
4. Silahsızlandırma bölgesinin sınırları sahadaki çalışmalarla belirlenecek.
5. Tüm radikal terörist gruplar silahsızlandırma bölgesinden 15 Ekim'e kadar çıkarılacak.

6. Çatışan taraflara ait tank, çok namlulu roketatar, top ve havanların da aralarında olduğu tüm ağır silahlar 10 Ekim'de İdlib'deki silahsızlandırma bölgesinden çekilecek.
7. Silahsızlandırma bölgelerindeki denetimler Türk ve Rus askerleri tarafından yapılacak. Denetimler insansız hava araçlarıyla havadan da yapılacak.
8. M4-M5 otoyolu güvenliği yıl sonuna kadar sağlanacak ve trafiğe açılacak.
9. İdlib'de sürdürülebilir ateşkes rejiminin sağlanabilmesi için etkili önlemler alınacak. İran, Türkiye, Rusya ortak koordinasyon merkezi geliştirecek.
10. İki taraf her türlü tezahürde Suriye'deki terörizmle mücadele konusunda kararlılıklarını yineledi.[20]

Soçi'de gerçekleştirilen bu uzlaşı özellikle yaklaşan savaşın durdurulması, büyük mülteci göçlerinin engellenmesi ve insani trajedilerin/yıkımların önüne geçilmesi bakımından bir dönüm noktası niteliğindedir. Nitekim uzlaşı bağlamında muhalif gruplar 10 Ekim'e kadar söz konusu bölgelerden ağır silahlarını çekerek Türkiye'nin İdlib'deki politikasına uygun hareket etmiştir. Fakat Esed rejimi tarafından bölgeye zaman zaman topçu ve havan saldırıları gerçekleştirilmekte ve bu da sürece zarar vermektedir.

İSTANBUL ZİRVESİ

İdlib'de varılan mutabakat sonrası Suriye'nin geleceğine yönelik siyasi çözüm arayışı çerçevesinde düzenlenen İstanbul zirvesi Türkiye'nin ev sahipliğinde Almanya, Rusya ve Fransa liderlerinin katılımıyla 27 Ekim 2018'de gerçekleştirilmiştir. Söz konusu zirve Astana süreci, Tahran ve Soçi zirvelerinde elde edilen çözüm anlayışına Fransa ve Almanya'nın da destek verdiğini göstermesi bakımın-

[20] "İşte İdlib Mutabakat Zaptı", CNN, 19 Eylül 2018.

dan oldukça önemlidir. Nitekim Erdoğan'ın "Bugün, Fransa ve Almanya'nın da katılımıyla Astana'da yakalanan sinerjiyi daha ileriye taşıyabileceğimizi gördük"[21] açıklaması bunu destekler niteliktedir.

Zirve sonrası yapılan ortak basın açıklamasında[22] İdlib mutabakatından duyulan memnuniyet dile getirilirken Suriye'nin egemenlik ve toprak bütünlüğüne tehdit oluşturan terör unsurlarının bertaraf edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra Suriye çatışmasının yalnızca askeri yollarla çözülemeyeceği ayrıca siyasi çözüm kapsamında ateşkesin sağlanması, anayasa komitesi oluşturulması, BM denetiminde tüm Suriyelilerin katıldığı serbest, adil ve şeffaf seçimlerin yapılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca mültecilerin güvenli bir şekilde geri dönüşünün sağlanması da alınan bir diğer karar olarak öne çıkarken bu amacın gerçekleşmesi hususunda Almanya ve Fransa insani yardım ve Suriye'nin yeniden yapılandırılması sürecinde etkin olma kararı almıştır.

ABD'NİN SURİYE'DEN ÇEKİLME KARARI

2018'in son günlerine girilirken ABD Başkanı Donald Trump'ın yaptığı açıklamalar Suriye'deki denklemin değişeceğine yönelik düşüncelere sebep olmuştur. Bu bağlamda Trump 19 Aralık'taki tweetinde Suriye'de bulunma amaçları olan DEAŞ'ı yendiklerini ve ABD askerlerinin en kısa sürede evlerine döneceğini açıklamıştır.[23] Bu noktada belirtmek gerekir ki Trump Suriye'den çekilmeye yönelik açıklamalarını 2018'in başından itibaren birkaç

[21] "Son Dakika Dörtlü Suriye Zirvesi Sonrası Liderler Basın Toplantısı Düzenledi", NTV, 27 Ekim 2018.

[22] "4-Nation Summit in Istanbul Aims to End Syria Bloodshed", *Hurriyet Daily News,* 28 Ekim 2018.

[23] Trump, Donald J., Twitter, 19 Aralık 2019, https://twitter.com/realdonaldtrump/status/1075397797929775105, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

defa daha dile getirmiş ama net bir süre belirtmemiştir.[24] Benzer şekilde yapılan son açıklamada da çekilmenin nasıl ve ne zaman olacağına dair net bir belirti olmaması Türkiye için sorun teşkil etmektedir. Çünkü açıklamanın yapıldığı ilk gün en yakın süre içerisinde çekilme planlanırken daha sonra yapılan açıklamalarda bu süre altmış ila yüz gün[25] olarak ifade edilmiş ve en nihayetinde dört aya[26] kadar çıkmıştır. Bu belirsizlik Menbiç yol haritasında olduğu gibi Türkiye'yi oyalamaya yönelik bir hamle olabilir. Nitekim Türkiye Trump'ın açıklamasından sonra Fırat'ın doğusuna yapmayı planladığı askeri operasyonu bir süre daha ertelediğini duyurmuştur.[27]

ABD'nin Suriye'den çekilmesi yeni fırsat ve riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu açıdan Türkiye operasyonu erteleme kararıyla yeni kriz alanlarını fırsata çevirmeye yönelik bir politika benimsemeye çalışmakta ve siyasi çözüm masasında elini daha da güçlendirmek için çabalamaktadır. Nitekim Ankara'nın ulusal güvenliğine tehdit oluşturan terör unsurlarının Türkiye sınırındaki varlığı bölgeye daima askeri müdahalenin gerçekleştirilebileceği ihtimalini devam ettirmektedir. Çünkü ABD'nin bölgeden çekilmesi terör tehdidini ortadan kaldırmamakta hatta Trump'ın açıklamalarından sonra PYD-YPG terör örgütünün Rusya ve Esed rejimiyle yakınlaşmaya çalışması problemin devam edeceğini işaret etmektedir. Bu noktada belirtmek gerekir ki Suriye'de olayların başlan-

[24] Ryan Browne ve Barbara Starr, "Trump Says US will Withdraw from Syria 'Very Soon'", CNN, 29 Mart 2018.

[25] Idrees Ali ve Phil Stewart, "Trump Starts Withdrawal of U.S. Forces from Syria, Claims Victory", Reuters, 19 Aralık 2018; Julian Borger, "Despite Trump Rhetoric, US Withdrawal from Syria Likely to Be Messy", *The Guardian,* 20 Nisan 2018.

[26] Eric Schmitt ve Maggie Haberman, "Trump to Allow Months for Troop Withdrawal in Syria, Officials Say", *The New York Times*, 31 Aralık 2018.

[27] "Türkiye Fırat'ın Doğusuna Harekatı Bekletecek", Amerika'nın Sesi, 21 Aralık 2018.

gıcında Esed rejimiyle birlikte hareket eden PYD-YPG unsurları olaylara ABD'nin müdahil olmasından sonra rejimden nispeten uzaklaşmıştır. Fakat yeni oluşan konjonktürde söz konusu terör örgütünün Şam rejimiyle yakınlaşması Türkiye için daha büyük riskleri beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda Hafız Esed döneminde Türkiye'ye karşı kullanılan terör kartı Beşar Esed döneminde de yeniden istimal edilebilir. Dolayısıyla Türkiye'ye yönelik tehditler bakidir.

Diğer taraftan ABD'nin Suriye'deki askeri varlığını çekme takvimindeki belirsizliğin yanı sıra tüm unsurlarını çekip çekmeyeceği, terör örgütü PYD-YPG ile ne şekilde çalışmaya devam edeceği ve verdiği silahları ne zaman ve ne şekilde geri toplayacağı gibi konular da muğlaklığını korumaktadır.

TÜRKİYE'NİN LÜBNAN POLİTİKASI

Türkiye ile Lübnan arasındaki ilişkiler beklentilerin aksine 2018'de de durağan bir seyir izlemiştir. Bölgesel gelişmelerin yanı sıra iki ülkenin iç siyaset gündemlerinin yoğunluğu ilişkilerde beklenen ivmenin yakalanmasına engel olmuştur. Lübnan'da dokuz yıl aradan sonra yapılan/yapılabilen genel seçimler gerek ülke içi istikrarın sağlanması gerekse bölgesel ilişkilerin geliştirilmesi için bir umut ışığı yaksa da hükümetin kurulmasına ilişkin uzlaşma sağlanamaması ise Lübnanlı siyasilerin tüm enerjilerini ülke içi siyasete yoğunlaştırmalarına neden olmuştur. Benzer şekilde Türkiye'deki cumhurbaşkanı ve parlamento seçimleri ve hemen ardından başlayan yerel seçim hazırlıkları da ikili ilişkilerdeki durağanlığı açıklamada önemli bir etkiye sahiptir. Ancak Türkiye açısından daha önemli bir değişken olarak başta Suriye meselesi olmak üzere bölgesel ve küresel gündemin yoğunluğunu da zikretmek gerekmektedir. Neticede 2018 iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler açısından beklenen tabloyu ortaya koyamamıştır.

Bu kısımda 2018'de iki ülke arasındaki ilişkilerde öne çıkan siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmelere değinilerek münasebetlerin geliştirilebilmesi adına ne tür adımlar atılabileceğine dair öngörülerde bulunulacaktır.

SİYASİ GELİŞMELER

2017'ye Başbakan Saad Hariri'nin istifasıyla başlayan ve ardından istifasını geri almasıyla çözüme kavuşturulan krize dair tartışmalarla yılı bitiren Lübnan 2018'e genel seçim gündemiyle girmiştir. İstifa krizinin ardından iç kamuoyunda yoğun eleştirilerin muhatabı olan Hariri 2018'in ilk çeyreğinde Lübnan'ın ekonomi, savunma, enerji ve altyapı alanlarında ihtiyaç duyduğu yardımlara ilişkin görüşmeler yapmak amacıyla yurt dışı ziyaretlerini sıklaştırarak, seçimlere eli kuvvetli girmek istemiştir. Bu bağlamda Mart'ta Lübnan ordusunun desteklenmesi amacıyla düzenlenen II. Roma Konferansı ve Lübnan'a yatırımların teşviki için Nisan'da düzenlenen Paris IV (CEDRE) Konferansı'na ilişkin görüşmeler yapmak amacıyla Hariri'nin ziyaret ettiği ülkeler arasında Türkiye de yer almıştır.

ZDH'nin henüz başladığı bir zamanda gerçekleşen ziyarette Hariri ile Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Başbakan Binali Yıldırım arasında gerçekleşen görüşmelerde Türkiye-Lübnan ilişkilerinin yanı sıra bölgedeki gelişmeler de masaya yatırılmıştır. Görüşmede Lübnan'ın istikrar ve güvenliğine vurgu yaparak Roma ve Paris'te gerçekleşecek konferanslara Türkiye'nin aktif katılım sağlayacağını belirten Yıldırım "Buradaki amacımız Lübnan'ın altyapısının geliştirilmesi konusunda Türk firmalarının, Türk müteahhitlerinin daha aktif rol almasını sağlamak ve bölgedeki istikrara katkı vermektir" ifadelerini kullanmıştır.[28]

[28] "Yıldırım'dan Macron'a Zeytin Dalı Harekatı Cevabı", Anadolu Ajansı, 31 Ocak 2018.

Görüşmelerde ülkeler arasındaki ikili ilişkilerin nasıl geliştirilebileceğinin tartışıldığını belirten Hariri ise Türkiye'nin Lübnan ordusu ve altyapısına yönelik yardımlarından memnuniyet duyduklarını dile getirmiştir.[29] Terörle mücadelede koordineli çalışılacağının belirtildiği görüşmelerde Lübnan'ın Sayda kentinde Hamas liderlerinden Muhammed Hamdan'ı hedef alan suikast girişiminin şüphelisinin Türkiye'de yakalanarak Lübnanlı yetkililere teslim edilmesi[30] de gündeme gelmiştir. Diğer yandan 2017'nin yılbaşı gecesinde İstanbul'daki Reina gece kulübüne yapılan saldırıda hayatını kaybeden üç Lübnan vatandaşına Türkiye'nin tazminat ödemekten kaçındığına dair Lübnan basınında haberlerin çıktığı[31] ve ZDH bağlamında Lübnan'da yaşayan Kürtlerin protestolarının[32] sıcaklığını koruduğu bir dönemde gerçekleşen ziyarette söz konusu iki mesele gündem konusu olmamıştır.[33]

Hariri'nin Ankara ziyaretinde gündeme gelen uluslararası konferanslardan ilki olan "Lübnan Ulusal Ordusu ve İç Güvenlik Güçlerine Destek için Uluslararası Destek Grubu Bakanlar Toplantısı" 15 Mart'ta Roma'da gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin Beyrut Büyükelçisi Çağatay Erciyes'in söz konusu toplantıya savunma bakanı düzeyinde katılım sağlanacağını duyurduğu açıklamasında "Konferans sırasında Türkiye'nin açıklamayı öngördüğü yardımlara ilaveten, 147 kalem tank ve zırhlı personel taşıyıcı yedek parçasının hibe olarak Lübnan Silahlı Kuvvetlerine teslim edilmek üzere 11 Mart 2018 tarihinde

[29] "Hariri Says Turkey will Support Lebanon At Paris, Rome Conferences", *The Daily Star*, 31 Ocak 2018.

[30] "Türkiye Hamas Liderine Suikast Şüphelisini Lübnan'a Teslim Etti", Doğru Haber, 24 Ocak 2018.

[31] "Case of Reina Victims On Track: Justice Minister",*The Daily Star*, 12 Ocak 2018.

[32] "Kurds in Lebanon March against Turkey", Naharnet, 26 Ocak 2018.

[33] "Ankara will Support Beirut At Paris, Rome Talks: Hariri", *The Daily Star*, 31 Ocak 2018.

Beyrut Limanına ulaştığı" belirtilmiştir. 11 Ocak 2010'da imzalanan Askeri Çerçeve Anlaşması'nın Türkiye-Lübnan arasındaki askeri ilişkilerin yasal zeminini oluşturduğu ve Lübnan ordusunun 2015'te Türkiye'nin "Dış Askeri Yardım Programı"na dahil edildiği hatırlatılan açıklamada, "Söz konusu sevkiyat iki ülke silahlı kuvvetleri arasında 2016'da imzalanmış olan 'Askeri Alanda Lojistik Hibe Anlaşması' uyarınca gerçekleştirilmiştir" ifadelerine yer verilmiştir.[34] Diğer yandan Lübnan Savunma Bakanı Yakup Sarraf da yeni büyükelçi Hakan Çakıl ile yaptığı görüşmede II. Roma Konferansı kapsamında Lübnan ordusunu desteklediği için Türkiye'ye teşekkür etmiştir.[35] Yine aynı tarihlerde Türkiye'nin Lübnan'da konuşlu Birleşmiş Milletler Geçici Görev Gücü'ne (UNIFIL) iştirakini 31 Ekim 2018'den itibaren bir yıl daha uzatma kararı[36] alması da iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi bağlamında Lübnan tarafının takdirini kazanmıştır. Türkiye, Roma'da olduğu gibi Paris'te düzenlenen Lübnan Konferansı'na da aktif katılım göstererek ekonomik krizle boğuşan Lübnan'a desteğini ifade etmiştir. Gelecek beş yıl boyunca Lübnan'a 11 milyar doların üzerinde yardım ve hibe yapılmasının kararlaştırıldığı toplantıda[37] Türkiye 200 milyon dolar düşük faizli kredi taahhüdünde bulunmuştur.

2010'a kadar Lübnan'da tüm taraflarla görüşme kabiliyetine ve ara bulucu rolüne sahip olan Türkiye, Arap isyanları süreciyle birlikte Suriye'de izlediği politika nedeniyle İran ve Hizbullah ile karşı karşıya gelmiş ve ara buluculuk fonksiyonunu yitirmiştir. Bugüne gelindiğinde Türkiye'nin taraflarla daha dengeli bir iliş-

[34] "Türkiye Büyükelçisi Çağatay Erciyes'in Roma-II Konferansı ve Lübnan Silahlı Kuvvetlerine Destek Konusunda 14 Mart 2018 Tarihinde Yaptığı Basın Açıklaması", T.C. Beyrut Büyükelçiliği, 15 Mart 2018.

[35] "Lübnan'dan Türkiye'ye Teşekkür", Anadolu Ajansı, 17 Ekim 2018.

[36] "Lübnan Tezkeresi Resmi Gazete'de Yayımlandı", *Habertürk*, 20 Ekim 2018.

[37] "Paris'ten Lübnan için 11 Milyar Dolar Yardım Çıktı", Amerika'nın Sesi, 6 Nisan 2018.

ki geliştirmeye çalıştığı görülmektedir. Diğer yandan Türkiye'nin Lübnan siyasetinde kendine yakın gördüğü isimlerle ilişkilerinin bugünlerde zor sınavlardan geçtiği görülmektedir. Bu bağlamda Hariri'nin Türkiye'ye atfettiği önemin mahiyetini belirlemek açısından Cemal Kaşıkçı hadisesi turnusol kağıdı görevi görmüştür. Kaşıkçı hadisesi Hariri'nin önemli müttefikler olarak gördüğü Suudi Arabistan ile Türkiye'yi karşı karşıya getirmiştir. Türkiye Kaşıkçı hadisesinde delilleriyle birlikte yaşanan vahşeti ortaya koymasına rağmen Suudi Arabistan lehine açıklamalar yapan Hariri Riyad'ı hedef alan kampanyaların bölgenin istikrarsızlaştırılmasına yarayacağını ifade etmiştir.[38]

2018'de iki ülke arasındaki resmi ziyaretler oldukça sınırlı kalmıştır. Lübnan'dan Türkiye'ye yapılan ziyaretler Lübnan Başbakanı Hariri'nin (İçişleri Bakanı Nuhad Meşnuk eşliğinde) Ocak'taki ziyareti ve 18 Mayıs'ta düzenlenen İslam İşbirliği Teşkilatı Olağanüstü Zirvesi'ne[39] Lübnan'ı temsilen Dışişleri Bakanı Cibran Basil'in (Enformasyon Bakanı Melhem Antoun Riachy eşliğinde) katılımıyla sınırlı kalırken Türkiye'den Lübnan'a herhangi bir resmi ziyaret gerçekleşmemiştir. İki ülke arasındaki resmi temasların yıl içerisinde sınırlı kaldığının bir diğer göstergesi Dışişleri Bakanlığının güncel açıklamaları arasında Lübnan'a ilişkin sadece iki açıklamanın yer almasıdır. Bu açıklamaların ilki Afrin bölgesinde iki kutsal mekanın bombalandığı yönünde Lübnan basınında yer alan iddialara[40] ilişkinken ikincisi de Lübnan genel seçimleri[41]

[38] "Saudi Arabia Gets Lebanese Backing over Khashoggi Case", *The Daily Star*, 16 Ekim 2018.

[39] "İİT İslam Zirvesi Konferansı Olağanüstü Toplantısı Sona Erdi", TRT Haber, 18 Mayıs 2018.

[40] "Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy'un Zeytin Dalı Harekatı Çerçevesinde Afrin Bölgesindeki İki Kutsal Mekanın Bombalandığı Yönünde Lübnan Basınında Yer Alan Asılsız İddialar Hakkındaki Soruya Cevabı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 24 Mart 2018.

[41] "Lübnan Genel Seçimleri Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 6 Mayıs 2018.

bağlamında huzur ve istikrar çağrısı niteliğindedir. Öte yandan geçen yıla kıyasla 2018'de iki ülke liderlerinin telefon temasının da oldukça sınırlı kaldığı görülmektedir. Telefon görüşmelerinin Lübnan Cumhurbaşkanı Mişel Aun[42] ve Başbakan Hariri'nin[43] 24 Haziran seçimlerindeki başarısından dolayı Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı tebrik ettikleri görüşmelerden ibaret kaldığını söylemek mümkündür.

2018'de iki ülke ilişkilerine dolaylı etkisi olması bakımından Lübnan'da kronikleşen elektrik krizine değinmek yerinde olacaktır. Ülkede yaşanan siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın yansıması olarak ihtiyaç duyulan yeni elektrik santrallerinin inşa edilememesi sebebiyle Lübnan elektrik açığının bir kısmını yüzer elektrik santrallerinden sağlamaktadır. Bu bağlamda Karadeniz Holding'e ait enerji gemileri yaklaşık beş yıldır Lübnan'a elektrik tedarik etmektedir.[44] 2018'de elektrik kesintilerinin artması sebebiyle aynı şirkete ait üçüncü bir Türk enerji gemisiyle geçici süreliğine anlaşma yapılması kararı ülke içerisinde tartışma yaratmıştır. Mevcut elektrik kesintilerinin gündelik hayatı aksatmasından muzdarip olan Lübnan halkı kararı sevinçle karşılarken Dürzi lider Velid Canbulat gibi bazı siyasiler Türk enerji gemilerinin bütçe açığının arkasındaki temel neden olduğunu iddia etmiştir.[45] Söz konusu enerji gemilerini ziyaretinde "Biz Lübnan ile ilişkilerimize çok önem veriyoruz, Lübnan'a her konuda yardımcı olmak istiyoruz" ifadelerini kullanan Beyrut Büyükelçisi Hakan Çakıl ise gemileri Türkiye'nin yumuşak gücünün somut örneği

[42] "Lübnan Cumhurbaşkanı Avn'dan Erdoğan'a Tebrik Mesajı", Anadolu Ajansı, 27 Haziran 2018.

[43] "Hariri Congratulates Erdogan On Election Win", *The Daily Star*, 26 Haziran 2018.

[44] "Lübnan'ı Türk Gemileri Aydınlatıyor", TRT Haber, 25 Eylül 2018.

[45] "Jumblat Says Power Ships to Blame for Deficit, Not Refugees", Naharnet, 9 Temmuz 2018.

olarak tanımlamıştır.[46] Büyükelçinin bu tanımlaması bir diğer yumuşak güç unsuru olarak sunulan Türk dizileriyle beraber okunacak olursa Lübnan halkında Türkiye'ye duyulan sempatinin arka planını daha iyi anlamak mümkün olacaktır. Nitekim ABD'nin yaptırımlarına karşı başta Beyrut, Trablus ve Sayda olmak üzere Lübnan'ın farklı bölgelerinde Türk lirasına destek kampanyaları düzenlenmesi[47] Türkiye'ye duyulan sempatinin bir tezahürü olarak okunabilir. Türkiye bu avantajını siyasi aktörlerle eşit ilişkiler geliştirerek sürdürebilirse Lübnan'da daha yapıcı roller üstlenme imkanı yakalayacaktır.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Mayıs'ta Beyrut Büyükelçiliği görevini Hakan Çakıl'a devreden Çağatay Erciyes görev süresi boyunca Türkiye-Lübnan arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için önemli girişimlerde bulunmuştur. Ancak iki ülke arasında 2010'da imzalanan serbest ticaret anlaşmasının Lübnan tarafındaki siyasi karışıklıklar nedeniyle yürürlüğe girememesi Erciyes'in hedef olarak koyduğu 2 milyar dolarlık ticaret hacmine[48] 2018'de de ulaşılamamasına neden olmuştur. Bir önceki yılla kıyaslandığında benzer ekonomik verilerle karşılaştırılan 2018'de dış ticaret dengesi Türkiye lehine fazla vermeye devam etmiştir. Türkiye'nin (Ocak-Ekim) 2018'de Lübnan'a ihracatı bir önceki yıla (Ocak-Ekim) göre yaklaşık yüzde 3 artışla 743 milyon dolar olurken ithalat da bir önceki yıla (Ocak-Ekim) göre yüzde 31 artışla 146 milyon dolara yükselmiştir. 2017'de olduğu gibi bu

[46] "Türkiye'nin Beyrut Büyükelçisi Çakıl: Lübnan'daki Türk Enerji Gemileri Gurur Kaynağımız", Anadolu Ajansı, 11 Ekim 2018.

[47] "Lübnan'da Türk Lirasına Destek Kampanyası", Anadolu Ajansı, 13 Ağustos 2018.

[48] "Türk ve Lübnanlı İş Adamlarından Trablus'a Çikolata Fabrikası", Anadolu Ajansı, 1 Nisan 2017.

yıl da iki ülke arasındaki ticaret hacminin bir milyar doların biraz üzerine çıkması beklenmektedir.

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN LÜBNAN İLE TİCARETİ (2010-2018, BİN DOLAR)				
Yıl	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2018*	742.937	146.252	889.189	596.685
2017	889.413	131.205	1.020.618	758.208
2016	734.686	81.805	816.491	652.882
2015	722.591	67.228	789.819	655.364
2014	782.586	139.960	922.546	642.626
2013	818.643	187.740	1.006.383	630.902
2012	845.970	176.393	1.022.363	669.578
2011	718.257	282.744	1.001.001	435.514
2010	618.318	228.536	846.855	389.782

Kaynak: TÜİK
* 2018 rakamları Ocak-Ekim dönemine aittir.

6 Mart'ta Beyrut'ta gerçekleşen ve Paris IV Konferansı için hazırlık toplantısı işlevi gören Lübnan Altyapı Yatırımları Konferansı iki ülke ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi için önemli imkanlar sunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği için Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı tarafından hazırlanan toplantı notları iki ülke arasındaki ticaret ve yatırım potansiyeline dair ipuçları vermektedir.[49] Lübnan'da artan ihtiyaçlar ve borçlanmayla birlikte gelen kaynak yetersizliği neticesinde kamunun ihtiyaçlarının kamu-özel sektör iş birliği çerçevesinde karşılanmasına

[49] "Lübnan Altyapı Yatırımları Konferansı Toplantı Notları", TEPAV, 6 Mart 2018, http://mobil.tobb.org.tr/DuyuruResimleri/2638-4.pdf, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

karar verildiği belirtilen raporda "Lübnan, Sermaye Yatırım Programının sürekliliğinin sağlanabilmesi için başarı hikayelerine ihtiyaç duymaktadır. Bu çerçeveden yola çıkarak özellikle yol ve hava yolu projeleri, Türkiye'deki özel sektörün bu alandaki yetkinliği de göz önünde bulundurulursa önemli fırsatlar olarak öne çıkmaktadır" ifadelerine yer verilmiştir. Buradan yola çıkarak Türkiye ile Lübnan arasındaki siyasi ilişkilere paralel olarak yakın gelecekte Türk yatırımcıların ülkede daha fazla görünür olacağı tahmininde bulunmak mümkündür.

2018 iki ülke ekonomik ilişkileri açısından yeni imkanlar sunmanın yanı sıra ufak çaplı bazı krizlere de şahitlik etmiştir. Döviz kurlarında yaşanan yükselişin ardından Türk lirasının değer kaybı yaşamasıyla Lübnan hükümeti yerel üreticileri korumak için Mayıs'ta Türkiye'den deterjan ve bisküvi ithalatını yasaklamıştır.[50] Buna karşılık Kasım'da Sayda Limanı'ndan kalkan hurda metal yüklü iki geminin Türkiye'ye girişine izin verilmemesi Lübnan gazeteleri tarafından Ankara'nın cevabı olarak yorumlanmıştır.[51] Ancak yıl içerisinde Türkiye'den bir grup iş adamının Beyrut'ta düzenlenen "8. Yemek Pişirme Festivali" ile "9. Çikolata Fuarı"nda Türk ürünlerini tanıtması[52] ve Adana-Beyrut arasındaki turizmi geliştirmek için Lübnanlı elli turizm acentesi temsilcisinin Adana'yı ziyaretleri[53] iki ülke ekonomik ilişkilerinde yaşanan krizin geçici olduğunu göstermektedir. Diğer yandan döviz kurlarındaki dalgalanmanın da etkisiyle 2018'in ilk on ayında Türkiye'ye gelen Lübnanlı turist

[50] "Lebanon Bans Entry of Biscuits and Detergents from Turkey", *The Daily Star*, 31 Mayıs 2018.

[51] "Turkey Bans 2 Ships in Sidon from Importing Goods", *The Daily Star*, 23 Kasım 2018.

[52] "İş Adamları Türk Ürünlerini Tanıtmak için Lübnan'da", Anadolu Ajansı, 9 Kasım 2018.

[53] "Beyrut'lu 50 Turizm Acentesi Temsilcisi Adana'da Ağırlandı", *Hürriyet*, 21 Kasım 2018.

sayısında bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla yüzde 39 oranında artış yaşanmıştır.[54] Yıl sonu rakamlarının açıklanmasıyla 2018'de Türkiye'yi ziyaret eden Lübnanlı turist sayısının 350 bin sınırına yaklaşması beklenmektedir.

DİĞER GELİŞMELER

Türkiye'nin Lübnan'da Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ve Yunus Emre Enstitüsü (YEE) üzerinden yürüttüğü faaliyetler 2018'de de devam etmiştir. Yıl içerisinde Akkar şehrinde Türkmenlerin yaşadığı Kavaşra ve Aydamon kasabalarına yönelik projeler öne çıkarken Beyrut Yunus Emre Enstitüsü ve ülkedeki sivil toplum kuruluşlarından Mekarim Ahlak Derneği iş birliğinde "Osmanlı Araştırmaları Merkezi" açılmıştır.[55] Yine Yunus Emre Enstitüsü "Türkiye Sinema Haftası" başlığıyla bu yıl ilk defa düzenlenen yeni bir programa imza atmıştır.[56] Öte yandan Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Lübnan Demiryolu ve Ortak Taşıma Kurumu arasında imzalanan protokol çerçevesinde Türkiye'nin Trablus kentinde Hicaz Demiryolu üzerinde bulunan bir istasyonu restore etmesi kararlaştırılmıştır.[57]

Öte yandan TİKA'nın ve Türkiye'den giden sivil toplum kuruluşlarının Türkmen, Suriyeli ve Filistinli mültecilere yönelik faaliyetleri 2018'de de artarak sürmüştür. Göreve başlamasından kısa bir süre sonra son yıllarda pek çok projenin faaliyete geçirildiği Beyrut'un güneyindeki Burcu'l-Baracine Filistin Mülteci Kampı'nı

[54] "T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Turizm İstatistikleri", (Ekim 2018).

[55] "Lübnan'da 'Osmanlı Araştırmaları Merkezi' Açıldı", Anadolu Ajansı, 17 Mart 2018.

[56] "Lübnan'da 'Türk Filmleri Haftası'", *Karar*, 9 Aralık 2018.

[57] "Türkiye Lübnan'da Hicaz Demiryolundaki Bir İstasyonu Restore Edecek", Anadolu Ajansı, 27 Haziran 2018.

ziyaret eden Büyükelçi Hakan Çakıl kampta Sadakataşı Derneği ile TİKA iş birliğinde inşa edilen kreş ve TİKA'nın tefrişatını yaptığı yaşlı bakım merkezinde incelemelerde bulunmuştur.[58] Kampta kayınpederi Filistin Kurtuluş Örgütü kurucularından olan Türkiyeli hayırsever Melek Nimer'le görüşen Çakıl, Filistin ve Filistinlilerin Türkiye açısından önemini işaret ederek "Gerek Lübnan'a gerek Filistinli kardeşlerimize yönelik proje ve desteklerimiz imkanlarımız ölçüsünde devam edecek" ifadelerini kullanmıştır.

SONUÇ

Türkiye'nin özellikle askeri harekatlar düzenlemeye başlamasıyla birlikte en önemli dış politika gündemi haline gelen Suriye sorunu 2018'de de bu özelliğini sürdürmüştür. Türkiye gerçekleştirdiği ZDH ile sınırlarında terör unsurlarının varlığına izin vermeyeceğini ve etkin bir şekilde mücadeleye devam edeceğini açıkça göstermiştir. Bunun yanı sıra İdlib'de insani normları ön planda tutarak diplomatik çözüm arayışları neticesinde yeni bir savaşın yaşanmasını engellemiş ve bölgedeki askeri varlığıyla muhaliflerin son kalesi durumundaki İdlib'e yönelik kapsamlı saldırıları bertaraf etmeyi başarmıştır. Benzer şekilde savaştan kaçan insanların ülkelerine güvenle dönmesi amacıyla Menbiç yol haritası kapsamında bölgenin terör unsurlarından temizlenmesini hedeflemiştir. Ayrıca Avrupa ülkeleriyle sürdürdüğü yakın temasla da Suriye krizine kapsamlı bir çözüm arayışını devam ettirmiştir.

2018'de izlemiş olduğu politikalarla Suriye'deki askeri ve siyasi konumunu güçlendiren Türkiye herhangi bir çözüm sürecinin kendinden bağımsız gerçekleşmeyeceğini bir kez daha göstermiştir. Bununla birlikte İdlib'de inşa edilen ateşkes sürecinin bozulması durumunda bölgede yaşayan yaklaşık dört milyon sivilin yeni bir

[58] "Türkiye'nin Beyrut Büyükelçisinden Filistin Mülteci Kampına Ziyaret", Anadolu Ajansı, 8 Ekim 2017.

göç dalgası oluşturma ihtimali devam etmektedir. Ayrıca ateşkesin bozulması durumunda son kale durumundaki İdlib'in kaybedilmesi muhaliflerin topraksızlaşması, FKH ve ZDH bölgelerine yönelik yeni tehditlerin oluşması, Türkiye'nin Suriye'deki varlığının daha da sorgulanması ve Fırat'ın doğusuna yapılması planlanan askeri harekatın engellenmesine sebep olabilecektir. Bu nedenle İdlib'de barışın korunması elzemdir.

Diğer taraftan Suriye'nin 2019'da da Türk dış politikasını en fazla meşgul edecek konulardan biri olacağı aşikardır. ABD'nin çekilme kararını açıklaması sonrasında oluşacak boşluğun kim tarafından doldurulacağı Türkiye'nin Suriye politikasını etkileyecektir. 2018'de olduğu gibi Türkiye'nin 2019'da da yeni bir askeri operasyon düzenlemesi kuvvetle muhtemeldir. Türkiye bir taraftan terör unsurlarına karşı askeri operasyonları diğer taraftan da siyasi çözüm arayışları ve anayasal geçişin sağlanması politikasını devam ettirmelidir. Aynı zamanda YPG/PKK'nın silahlı varlığını sona erdirmenin ardından oluşturulacak güvenli bölgelere mültecilerin geri dönüşünü sağlaması ve Suriye'nin yeniden inşa sürecinde aktif rol alarak 2016'dan beri devam ettirdiği başat güçlerden biri olma politikasını sürdürmelidir.

2018'de istenen ivmeyi yakalayamayan Türkiye-Lübnan ilişkilerinde Beyrut'ta hükümet kurma çalışmalarının tamamlanmasının ardından daha yoğun bir mesai harcanacağı aşikardır. Türkiye'nin ülkedeki tüm siyasi aktörlerle eşit mesafeli ilişki geliştirmesi ve iki ülke arasında imzalanan serbest ticaret anlaşmasının Lübnan tarafında yürürlüğe girmesi durumunda Ankara'nın ülkede çok daha etkili bir aktör haline geleceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda 2019'un Türkiye-Lübnan ilişkilerinin geliştirilmesi adına yeni fırsatlar sunacağını öngörmek mümkündür. Ülkelerin iç siyaset gündemleri ve bölgesel konjonktürün müsaade etmesi du-

rumunda uzun yıllardır durağan bir şekilde seyreden iki ülke ilişkilerinin yeni yılda yükseliş ivmesi yakalayacağı düşünülmektedir.

KRONOLOJİ

20 Ocak	Saat 17.00'de ZDH'nin başlatıldığı TSK tarafından açıklandı. 72 uçağın katıldığı taarruzda 108 hedef imha edildi.
23 Ocak	ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Jonathan Cohen başkanlığındaki heyet Suriye ve adli iş birliği konularında görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya geldi.
30 Ocak	Rusya öncülüğünde Soçi'de "Suriye Ulusal Diyalog Kongresi" düzenlendi. Kongre sonunda anayasa komisyonu oluşturulması kararı duyuruldu.
31 Ocak	Lübnan Başbakanı Saad Hariri istifasını geri almasının ardından Türkiye'ye yaptığı ziyarette Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Başbakan Binali Yıldırım ile görüştü.
10 Şubat	Zeytin Dalı Harekatı kapsamında TSK destekli ÖSO grupları stratejik Deyr Ballut beldesini ele geçirerek Afrin'in batısında kontrol ettiği yerleri İdlib ile birleştirmiş oldu.
20 Şubat	Dokuz köy daha YPG terör örgütünden ele geçirildi. Afrin'in kuzeyindeki ilerlemelerin sonunda Kuzey Afrin sınır hattı Azez bölgesine bağlandı.
	TSK'nın bombardımanının ardından Esed rejiminin Afrin'e gönderdiği milisler çekilmek zorunda kaldı.
24 Şubat	BM Güvenlik Konseyi Suriye'de bir aylık "insani ateşkes" kararı aldı.
25 Şubat	Terör örgütü PYD'nin kırmızı bültenle aranan eski eş başkanı Salih Müslim Prag'da yakalandı.
15 Mart	Lübnan ordusunun desteklenmesi amacıyla düzenlenen II. Roma Konferansı'na aktif destek sunan Türkiye toplantıya savunma bakanı düzeyinde katılım sağladı.
16 Mart	Astana süreci kapsamında Türkiye, Rusya ve İran dışişleri bakanlarının katılımıyla Astana'da bir toplantı gerçekleştirildi.
18 Mart	ZDH'nin 58. gününde TSK ve ÖSO birlikleri tarafından Afrin merkezinde kontrol sağlandı.

18 Mart	ZDH'nin başlamasından sonra 3 bin 603 teröristin etkisiz hale getirildiği açıklandı.
29 Mart	ABD Başkanı Trump çok yakın bir zamanda ABD'nin Suriye'yi terk edeceğini duyurdu.
31 Mart	ABD Başkanı Trump SDG/YPG'nin kontrolündeki bölgeye yapılacak 200 milyon dolarlık yardımın durdurulduğunu belirtti.
4 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ve İran Cumhurbaşkanı Ruhani'nin katıldığı "Türkiye-Rusya-İran Üçlü Zirvesi" Ankara'da düzenlendi.
6 Nisan	Türkiye, Lübnan'a yatırımların teşviki için düzenlenen Paris IV (CEDRE) Konferansı'na aktif katılım göstererek Lübnan'a 11 milyar doların üzerinde yardım ve hibe yapılmasının kararlaştırıldığı toplantıda 200 milyon dolar düşük faizli kredi taahhüdünde bulundu.
7 Nisan	Esed rejimi güçlerinin Doğu Guta'da kuşatma altında bulunan Duma'ya yönelik kimyasal saldırıda bulunduğu, 75 ölü ve yüzlerce yaralının olduğu bildirildi.
9 Nisan	BM Güvenlik Konseyi kuşatma altındaki Duma'ya yönelik kimyasal saldırı üzerine toplandı.
17 Nisan	Suudi Arabistan hükümeti ABD öncülüğündeki Uluslararası Koalisyon kapsamında Suriye'ye asker göndermeye hazır olduğunu duyurdu.
25 Nisan	Brüksel'de düzenlenen Suriye'ye Bağış Konferansı'nda uluslararası donörler savaştan etkilenen siviller için 4,4 milyar dolar yardım taahhüt etti.
6 Mayıs	Dokuz yıl aradan sonra yapılan Lübnan genel seçimlerinde Türkiye ile iyi ilişkiler içerisinde olduğu bilinen Hariri önderliğindeki Mustakbel Partisi Meclisteki koltuklarının üçte birini kaybetti. Hizbullah ve müttefikleri seçimlerden zaferle çıktı.
9 Mayıs	Astana sürecinin çatışmasızlık bölgesi kapsamında TSK'ya ait bir konvoy Halep'in batısında yeni bir gözlem noktası kurmaya başladı.
14 Mayıs	Çatışmasızlık bölgesi anlaşması kapsamında TSK'ye ait bir konvoyun Hama'nın kuzeyinde yeni bir gözlem noktası kurmak üzere İdlib'e giriş yaptığı bildirildi.

	Astana'da garantör devletlerin katılımıyla Astana sürecinin dokuzuncu toplantısı düzenlendi.
16 Mayıs	TSK'nın Astana anlaşmaları kapsamında İdlib'de kurduğu gözlem noktaları çalışmaları sona erdi.
18 Mayıs	İstanbul'da düzenlenen İslam İşbirliği Teşkilatı Olağanüstü Zirvesi'ne Lübnan'ı temsilen Dışişleri Bakanı Cibran Basil katıldı.
30 Mayıs	Anadolu Ajansı'nın haberine göre Türkiye ve ABD 4 Haziran'dan sonra uygulamaya geçirilmesi beklenen üç aşamalı bir Menbiç planı hazırladı.
4 Haziran	Washington'da düzenlenen Çavuşoğlu-Pompeo görüşmesinin ardından iki ülkenin Menbiç ile ilgili yol haritasını onayladığı duyuruldu.
22 Haziran	Esed rejimi askerleri gösterilerin ilk başlangıç noktası olan Dera'ya saldırmaya başladı.
26 Haziran	Lübnan Cumhurbaşkanı Mişel Aun ve Başbakanı Hariri 24 Haziran seçimlerindeki başarısından dolayı Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı tebrik etti.
6 Temmuz	Suriye'nin güneybatısındaki Dera ve Kuneytra'da Rusya ve askeri muhalifler arasında gerçekleşen kapsamlı görüşmelerde anlaşma sağlandı.
15 Temmuz	Yaklaşık beş yıldır Lübnan'a elektrik tedarik eden Karadeniz Holding'e ait enerji gemilerine Esra Sultan adlı üçüncü gemi dahil edildi.
13 Ağustos	ABD'nin yaptırımlarına karşı Beyrut, Trablus ve Sayda başta olmak üzere Lübnan'ın farklı bölgelerinde Türk lirasına destek kampanyaları düzenlendi.
7 Eylül	Türkiye-İran-Rusya zirvesinin ardından yayımlanan ortak bildiride üç ülke Suriye krizine askeri çözüm getirilemeyeceği ve İdlib'deki durumun Astana mutabakatı çerçevesinde ele alınacağını vurguladı.
11 Eylül	BM Suriye Özel Temsilcisi Staffan de Mistura'nın Türk, Rus ve İranlı heyetlerle anayasa komitesinin kurulması amacıyla Cenevre'de yaptığı toplantılar sona erdi.
17 Eylül	Soçi zirvesinde Rusya ve Türkiye, İdlib'de "silahsız bölge" anlaşmasına vardıklarını açıkladı. On maddelik bir mutabakat sağlandığı bildirildi.

20 Eylül	Irak ve Suriye'ye sınır ötesi operasyon konusunda hükümete verilen yetkinin bir yıl daha uzatılmasına ilişkin Cumhurbaşkanlığı tezkeresi TBMM Başkanlığına sunuldu.
28 Eylül	ABD, Fransa, Almanya, İngiltere, Mısır, Ürdün ve Suudi Arabistan dışişleri bakanları Suriye'de yeni bir anayasa hazırlanması için BM'ye çağrıda bulundu.
9 Ekim	Müşterek devriyeye yönelik ön hazırlık kapsamında Türkiye ve ABD silahlı kuvvetleri unsurlarınca ortak eğitimlere başlandı. Ortak eğitimler Gaziantep'te gerçekleştirildi.
	Irak ve Suriye'ye sınır ötesi operasyon yapmak için hükümete yetki tanıyan tezkerenin 30 Ekim 2018'den itibaren bir yıl uzatılması hakkındaki TBMM kararı *Resmi Gazete*'de yayımlandı.
27 Ekim	Türkiye'nin ev sahipliğinde Fransa, Almanya ve Rusya Suriye krizinin güncel sorunlarını ele almak üzere İstanbul zirvesi gerçekleştirildi.
1 Kasım	TSK ve ABD ordusu Menbiç'te ilk ortak devriye faaliyetine başladı.
	TSK 18 Haziran'dan bu yana 68 kez ABD güçleriyle koordineli ve bağımsız devriye faaliyeti icra etti.
8 Kasım	TSK ve ABD güçleri Menbiç'te ikinci ortak devriye faaliyetini gerçekleştirdi.
15 Kasım	TSK ve ABD güçleri Menbiç'te üçüncü ortak devriye çalışmasını gerçekleştirdi.
21 Kasım	ABD Savunma Bakanı Jim Mattis Türkiye-Suriye sınırına on iki gözlem noktası kuracaklarını açıkladı.
	Adana-Beyrut arasındaki turizmi geliştirmek için Lübnanlı elli turizm acentesi temsilcisi Adana İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından organize edilen toplantıda ağırlandı.
22 Kasım	TSK destekli Milli Ordu Afrin, Bab ve Cerablus'tan sonra Çobanbey beldesinde çetelere düzenlediği operasyonda kırk kişiyi yakaladı.
26 Kasım	TSK ve ABD güçleri Menbiç'te dördüncü ortak devriye faaliyetini gerçekleştirdi.
3 Aralık	TSK ve ABD güçleri Menbiç'te beşinci ortak devriye faaliyetini gerçekleştirdi.

12 Aralık	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan birkaç gün içerisinde Fırat'ın doğusuna askeri operasyonun başlayacağını açıkladı.
19 Aralık	ABD Başkanı Donald Trump Suriye'de DEAŞ'ın yenildiğini ve bu sebeple ABD askerlerinin Suriye'den geri çekileceğini açıkladı.
21 Aralık	ABD'nin geri çekilme kararı sonrası Türkiye Fırat'ın doğusuna planladığı askeri operasyonu ertelediğini duyurdu.

TÜRKİYE'NİN MISIR POLİTİKASI 2018

İSMAİL NUMAN TELCİ

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

Türkiye-Mısır ilişkileri 2013'te Mısır'da gerçekleşen askeri darbeden bu yana siyasi kriz halindedir. Bu durum iki ülke yönetimlerinin birbirlerine karşı tutumlarında herhangi bir değişiklik olmaması nedeniyle başladığı noktada devam etmektedir. Mısır'da gerçekleşen askeri darbeyi kabul etmeyen Türkiye bu anlamda ilkesel ve meşru bir argümanı savunurken Sisi rejimi Ankara'nın tutumundan ciddi biçimde rahatsız olmaktadır. Bu nedenle iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler gelişemediği gibi Ankara ve Kahire'nin bölgesel politikalarda ciddi bir ayrışma içerisinde olduğu da görülmektedir.

Bu bağlamda en önemli unsurların başında Mısır'ın Doğu Akdeniz'deki agresif politikaları ve bunun yarattığı gerginlik gelmektedir. Söz konusu durum iki ülke arasındaki siyasi kriz halinin bölgesel politikalara yansımasını göstermesi bakımından önemlidir. Öte yandan siyasi krizin ekonomik ilişkilere yansımaması da bu durumun bir başka ilginç noktası olarak görülebilir. Türkiye ile Mısır arasındaki ekonomik ilişkiler krize rağmen olumlu seyrini sürdürmektedir. Benzer durum kültürel ilişkiler ve toplumlararası etkileşimlerde de gözlemlenmektedir.

İki ülke ilişkileri 2018'de de bu trend çerçevesinde şekillenmiş, siyasi anlamda krizin çözümüne dair herhangi bir gelişme kaydedilemezken ekonomik ilişkiler normal seyrinde devam etmiştir. Bu makalede Türkiye-Mısır ilişkilerinde öne çıkan meselelere değinilerek 2018 özelinde iki ülke arasında ön plana çıkan anlaşmazlık konuları ve Ankara ile Kahire'nin bu konularda izlediği politikalar değerlendirilmektedir.

TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİNDE DOĞU AKDENİZ GERGİNLİĞİ

Sisi rejiminin göreve gelişinin ardından Mısır'ın Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin çıkarlarına karşı faaliyetlerde bulunması Ankara'nın tepkisini çeken hususların başında yer almaktadır. Bu noktada Mısır'ın Doğu Akdeniz'de Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ve İsrail'in bir araya geldiği ittifakla Türkiye karşıtı bir blok oluşturma yönünde strateji izlediği görülmektedir. Bu stratejinin en önemli ayaklarından birisi olan GKRY ile ciddi biçimde yakınlaşan Mısır, Türkiye'nin tepkilerini görmezden gelmektedir. Mısır'ın GKRY ile 2013'te doğal gaz yataklarıyla ilgili bir anlaşma imzalayarak hayata geçirmeye başladığı bu strateji Türkiye tarafından her fırsatta eleştirilmektedir. Ankara zaman zaman Doğu Akdeniz'de arama ve sondaj faaliyetlerine girişerek bölgede

kendisinden bağımsız planların hayata geçirilmesini engellemeyi amaçlamaktadır. Diğer taraftan da Mısır'ın girişimleriyle diplomatik düzeyde başa çıkmaya çalışmaktadır.

Mısır'ın bu stratejisinin temelinde Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarına sahip olan ülkelerle ittifak kurarak bu kaynakların Avrupa Birliği (AB) pazarına iletilmesinde öncü aktör olmak yatmaktadır. Nitekim İsrail'in Tamar ve Leviathan sahaları ile Mısır'ın Zohr sahasında çıkarılan doğal gazın GKRY bölgesi açıklarındaki Afrodit sahasında çıkarılan gazla birlikte AB ülkeleri için alternatif tedarik kaynağı haline gelmesi bu ülkeler arasında yeni bir enerji iş birliği alanı doğmasına neden olmuştur. Bu noktada Mısır'ın iş birliği yaptığı ülkelerin başında gelen GKRY'nin Ada'nın tamamını temsil ettiği iddiasıyla Mısır, Lübnan ve İsrail ile yaptığı münhasır ekonomik bölge (MEB) sınırlandırma anlaşmaları Türkiye tarafından hem KKTC'nin haklarının korunması hem de bazı noktalarda kendi muhtemel MEB sınırlarının ihlal edildiği gerekçesiyle kabul edilmemektedir.[1]

Mısır'ın özellikle GKRY ile yürüttüğü müzakere ve ortak faaliyetler 2018 boyunca Türkiye tarafından tepkiyle karşılaşmıştır. Şubat'ta Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Yunanistan'ın *Kathimerini* gazetesine verdiği demeçte Mısır ve GKRY arasında Doğu Akdeniz ile ilgili imzalanan anlaşmaların uluslararası hukukta geçerliliğinin olmadığını vurgulamıştır. Söz konusu açıklama Kahire tarafında tepkiye neden olmuştur.[2] Bazı Mısırlı siyasi figürler Türkiye'ye karşı Akdeniz'de her türlü önlemin alınacağını ve Mısır'ın egemenlik hakkının çiğnenemeyeceğini belirtmiştir.[3]

[1] Mehmet Cem Demirci, "Akdeniz'de Gaz Paylaşımı: Türkiye, Rum Yönetimi Etrafında Oluşan İttifaka Alternatif Arıyor", Euronews Türkçe, 31 Ekim 2018.

[2] "'Çözüm Zaman Alacak'", *Milliyet*, 4 Şubat 2018.

[3] "Tensions Rise Between Egypt and Turkey Over Eastern Mediterranean Resources", *The Arab Weekly*, 11 Şubat 2018.

Benzer bir gerilime neden olan bir başka olay da GKRY'de büyükelçiler için düzenlenen bir toplantıda yapılan açıklamalar olmuştur. Toplantıya davet edilen Mısır, İsrail ve ABD elçilerinin konuşma yapması ve özellikle Türkiye aleyhindeki söylemleri Ankara'nın tepkisini çekmiştir. Mısır Büyükelçisinin Türkiye'nin olası bir saldırısı durumunda İsrail'in yanında yer alacaklarını belirtmesi toplantının en dikkat çeken açıklaması olmuştur.[4] Türkiye Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy "Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nde geçtiğimiz günlerde düzenlenen bir toplantıda, bazı büyükelçilerin, Rum Yönetimi'nin Doğu Akdeniz'de tek taraflı olarak sürdürdüğü hidrokarbon faaliyetleri konusundaki destek beyan eden ifadelerini yersiz buluyoruz. Söz konusu ülkelerin temsilcilerine hadlerini aşmamalarını tavsiye ediyoruz"[5] uyarısında bulunmuştur.

Bu süreçte Türkiye'yi kışkırtmaya yönelik bir başka gelişme de Mısır, Yunanistan ve GKRY'nin ortaklaşa düzenlediği Medusa 6 tatbikatı olmuştur. Mısır'ın İskenderiye kenti açıklarında uluslararası sularda icra edilen ve hem hava hem de kara unsurlarının yer aldığı tatbikata Yunanistan helikopter taşıyan iki fırkateyn, bir denizaltı, yedi F-16, bir C-130 tipi askeri nakliye uçağı, bir AWACS radar uçağı, Chinook tipi bir nakliye helikopteri, iki AH-64 tipi saldırı helikopteri ve çok sayıda askerle katılmıştır. Mısır tarafı da Mistral tipi bir helikopter taşıyıcı, iki fırkateyn, bir denizaltı, iki destroyer, altı F-16 savaş uçağı, iki Rafale tipi uçak, bir helikopter, bir E2-C tipi uçak ve özel kuvvetler birlikleriyle tatbikata iştirak etmiştir.[6] Tatbikatın bu derece geniş bir katılımla gerçekleştirilmesinin amacının ise Türkiye'ye gözdağı vermek olduğu değerlendirilmiştir.

[4] "İsrail ve Mısır'dan Türkiye'ye Tehdit", CNN, 29 Temmuz 2018.

[5] Elif Sudagezer, "'Mısır ve İsrail, Türkiye'ye Gözdağı Vermeye Çalışıyor Ama Tehditlerini Gerçekleştiremezler'", Sputnik Türkiye, 1 Ağustos 2018.

[6] "Türkiye Karşıtları Birleşti! Doğu Akdeniz'de Askeri Tatbikat", *Türkiye*, 3 Temmuz 2018.

Mısır'ın bu hasmane tutumu karşısında Türkiye Doğu Akdeniz'de yeni bir strateji belirleyerek bu coğrafyada daha aktif bir politika izlemeye başlamıştır. Bu çerçevede Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Yunanistan'ın *Ta Nea* gazetesine verdiği demeçte Türkiye'nin Doğu Akdeniz ve Karadeniz'deki deniz yetki alanları içinde hidrokarbon çıkarma faaliyetlerine başlayacağını söylemiştir.[7] Bu çerçevede ilk olarak Barbaros Hayrettin Paşa gemisiyle Akdeniz'de sismik araştırmalar gerçekleştirilmiş ve sondaj için ön çalışma yapılmıştır. 6 Kasım'da ise Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez'in de katıldığı bir programla Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) sondaj gemisi Fatih ilk faaliyetlerine Antalya açıklarındaki Alanya-1 kuyusunda başlamıştır.[8] Türk donanma ve sahil güvenlik güçlerine bağlı birliklerin eşlik ettiği Fatih alanında dünyanın en yüksek teknolojiye sahip gemilerinden biri olarak biliniyor. Türkiye Fatih gemisiyle yılda en az iki sondaj kuyusu açmayı hedefliyor.[9] Bu gemiyle Türkiye'nin yeraltı sondajı yapabilecek gemiye sahip olan on ülkeden biri haline geldiği de belirtilmiştir.[10] Türkiye Akdeniz'de bulacağı olası doğal gaz kaynağıyla enerji konusunda dışa bağımlılığı azaltmayı hedeflerken diğer taraftan Mısır ve İsrail gibi ülkelerin bu bölgeden Avrupa'ya yapmayı planladıkları enerji ihracatında bir aktör olmayı da amaçlamaktadır.

Gelinen noktada 2018 özellikle Doğu Akdeniz bağlamında Mısır ile Türkiye arasında gerginliğin yeni bir seviyeye ulaşmasına neden olmuştur. Bölgedeki ittifakların yeniden şekillendiği bir

[7] "Çavuşoğlu: Türkiye, Doğu Akdeniz'de Hidrokarbon Faaliyetlerine Başlayacak", Sputnik Türkiye, 2 Eylül 2018.

[8] "Türkiye'nin İlk Sondaj Gemisi Fatih, Sondaj Çalışmalarına Başladı", *Akşam*, 6 Kasım 2018.

[9] Rahmi Gündüz, "Türkiye Akdeniz'de İlk Derin Deniz Sondaj Çalışmalarına Başladı", Euronews Türkçe, 31 Ekim 2018.

[10] Elif Sudagezer, "Türkiye'nin Kendi Sismik Gemisi ve Sondaj Platformu Olması Akdeniz'deki Aramalar için Önemli", Sputnik Türkiye, 12 Ekim 2018.

ortamda Türkiye'ye karşı Mısır'ın başını çektiği bir ittifakın oluştuğu gözlemlenmektedir. Mısır'ın izlediği stratejiyle bölgede kendine en ciddi rakip olarak gördüğü Türkiye'nin etki alanını azaltmayı hedeflediği belirtilebilir. Bu durum Sisi yönetimiyle yakın ilişkiler içerisinde olan Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve İsrail için de ciddi önem taşımaktadır. Nitekim bu ülkeler özellikle Ortadoğu'da Arap devrimleriyle başlayan dönüşüm sürecinin karşısındaki en önemli aktör olan Türkiye'nin zayıf, kapasitesiz ve etkisiz kalmasını arzulamaktadır.

Bu durumun farkında olan Ankara'nın kendine karşı oluşan ittifakla mücadelesi sürmektedir. Bu mücadele alanlarından biri olan Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin önümüzdeki dönemde daha agresif bir tutum izleyebileceği söylenebilir. Her ne kadar bu tercih Türkiye açısından ciddi maliyetler doğurabilecekse de Ankara'nın uzun dönemli bölge stratejisi bu yönde adımların atılmasını gerekli kılmaktadır. Suriye'de askeri gücünü kullanarak sahada ciddi kazanımlar elde eden Türkiye, Katar krizinde hem siyasi hem de askeri potansiyelini devreye sokarak Ortadoğu'daki en önemli müttefikine karşı başlatılan siyasi ablukayı boşa çıkarmıştır. Türkiye'nin benzer bir strateji izleyerek siyasi, diplomatik ve gerektiğinde askeri kapasitesini operasyonel hale getirerek Doğu Akdeniz'de etkin bir aktör olarak ortaya çıkması kaçınılmazdır.

MISIR'IN AKDENİZ'DE ARTAN ASKERİ FAALİYETLERİ

Türkiye ile ilişkilerde gerginlik yaşayan ve bu noktada bölgede Ankara'nın etki ve hareket alanını azaltmak isteyen Kahire yönetimi özellikle Akdeniz'de daha agresif bir tutum izlemeye başlamıştır. Bu durum 2018'de çok daha belirgin hale gelirken Mısır ordusu birçok Akdeniz ülkesiyle farklı zamanlarda askeri tatbikatlar düzenleyerek bir taraftan yeni iş birliği ve ittifaklar kurulması için hazırlıklar yapmış diğer taraftan Türkiye'ye gözdağı vermeye çalışmıştır.

Bu çerçevede Mısır'ın 2018'deki faaliyetlerinden biri (önceki sayfalarda detaylandırılan) Medusa 6 tatbikatıdır. GKRY donanmasına ait unsurların ilk kez yer aldığı tatbikatı üç ülkenin savunma bakanlarının birlikte izlemeleri dikkat çekmiştir.[11] Mısır Genelkurmay Başkanlığından yapılan açıklamada tatbikatın amacının üç ülkenin Akdeniz'deki tehditlere karşı ortak mücadele kapasitesinin artırılması olduğu belirtilmiştir.[12] Öte yandan bu tatbikatın bir sonraki aşaması olan Medusa 7 tatbikatı da Yunanistan'ın Girit Adası açıklarında yine üç ülkenin ordu birliklerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Tatbikatta ABD, BAE, İtalya, Fas ve Portekiz ordularından komutanlar da gözlemci olarak bulunmuştur.[13]

Akdeniz'deki varlığını güçlendirmek ve Türkiye'ye karşı ittifaklar oluşturmak amacıyla uluslararası aktörlerle de birlikte çalışan Mısır yönetimi bu çerçevede geniş kapsamlı askeri tatbikatlar da düzenlemiştir. Bu bağlamda Eylül'de gerçekleştirilen Parlak Yıldız (Bright Star) tatbikatına ABD, İngiltere, İtalya, Fransa, Yunanistan, BAE ve Suudi Arabistan gibi bölgesel ve küresel güçlerin katılması dikkat çekmiştir.[14]

Mısır savunma alanında ciddi iş birliği içerisinde olduğu Fransa ile de Akdeniz ve Kızıldeniz'de askeri tatbikatlar yapmıştır. Kasım'da Mısır'ın Akdeniz açıklarında gerçekleştirilen tatbikata Fransız donanmasına ait birlikler katılırken iki ülke orduları arasında koordinasyonun artırılması yönünde faaliyetlerde bulunulmuştur. Yapılan açıklamada tatbikatın amacı Akdeniz'deki tehditlerle or-

[11] "Egypt, Greece, Cyprus Defense Ministers Attend Joint Military Drill", *Egypt Today*, 28 Haziran 2018.

[12] Ahmed Eleiba, "Egypt, Greece and Cyprus Kick Off Joint Military Drills in the Mediterranean", *Ahram*, 25 Haziran 2018.

[13] "Greek, Egyptian, Cypriot Military Exercise to Start Friday", *Ekathimerini*, 22 Kasım 2018.

[14] "Joint Multinational Military Drill 'Bright Star 2018' Returns to Egypt", *Egypt Independent*, 4 Eylül 2018.

tak mücadele kapasitesinin geliştirilmesi olarak belirtilmiştir.[15] Öte yandan iki ülke donanmaları Aralık'ta bir başka tatbikatta bir araya gelmiştir. Körfez bölgesinden Avrupa'ya doğru enerji ticaretinde ve uluslararası taşımacılıkta stratejik öneme sahip olan Kızıldeniz'de gerçekleşen tatbikata Fransa ve Mısır donanmalarına ait savaş gemilerinin katıldığı bildirilmiştir.[16]

Mısır ordusu 2018'in farklı dönemlerinde birçok ülke donanmasıyla ortaklaşa tatbikatlar düzenlemiştir. Eylül'de Pakistan deniz kuvvetleri,[17] Kasım'da İspanya donanması,[18] Aralık'ta İtalya ve İngiltere donanmaları[19] Mısır'ın davetiyle Akdeniz'de Mısır deniz kuvvetleriyle ortak askeri tatbikat gerçekleştirmiştir.

Mısır'ın özellikle Akdeniz'de yürüttüğü askeri tatbikatların arkasında birkaç öncelikli hedefin olduğu söylenebilir. Bunlardan en önemlisi Türkiye ile diplomatik kriz halinde olan Mısır'ın Akdeniz'deki doğal gaz ve petrol kaynakları ve bunların farklı pazarlara ulaştırılmasında Ankara ile yürüttüğü rekabette öne çıkmayı istemesi yatmaktadır. Bu çerçevede Yunanistan, GKRY ve İsrail gibi ülkelerle siyasi iş birliklerine giden Mısır'ın Esed rejimiyle de iletişimini sürdürerek Suriye'de iç savaşın bitmesi durumunda ortaya çıkacak yönetimi kendi ittifak alanı içerisinde tutmayı planladığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda bir başka motivasyon da özellikle Akdeniz bölgesindeki ülkelerle iş birliğini artırıp Türkiye'ye karşı rekabette güçlü bir birliktelik kurma hedefidir.

[15] "Egypt, France Hold Joint Naval Drills in Mediterranean", Anadolu Agency, 7 Kasım 2018.

[16] "Egypt, France Begin War Games in Red Sea", Anadolu Agency, 2 Aralık 2018.

[17] "Pakistan, Egypt Hold Joint Naval Exercise", *Daily Times*, 14 Eylül 2018.

[18] "Egypt, Spain Hold Joint Naval Exercises in Mediterranean", *Ahram*, 28 Kasım 2018.

[19] "Egyptian, Italian and British Naval Units Exercise in Mediterranean", Kuwait News Agency, 7 Aralık 2018.

YAVUZ SELİM CADDESİ KRİZİ

Mısır ve Türkiye ortak geçmişleri ve tarihi bağlarından dolayı kültürel anlamda örtüşen değerlere sahip iki ülkedir. Bu benzerlikler kültürel ve sosyal yaşamda kendisini açık biçimde göstermektedir. Mısır'da konuşulan sokak lehçesinde Türkçe'den birçok kelimeler bulunurken ülkenin birçok kentinde Osmanlı mimarisinin eserlerini görmek mümkündür. Bu noktada iki ülke toplumlarının değer verdikleri ortak tarihsel figürler de gündelik yaşama yansımaktadır. Mısır'da uzun yıllar hüküm süren Osmanlı devletinde görev yapmış birçok siyasi ve toplumsal figürün isimleri sokak, cadde, metro istasyonu ya da mahalle adı olarak yaşatılmaktadır. Kahire'nin ünlü ticaret bölgesi Atabe'deki önemli caddelerden birinin adı Osmanlı'nın 32. padişahı Abdülaziz'in ismini taşırken, şehir merkezindeki Tahrir Meydanı'nın hemen yakınındaki bir caddenin adı da modern Mısır'ın kurucusu olarak bilinen ve 1805-1848 arasında ülkeyi yöneten Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminde 1808-1823 arasında Savunma Bakanı olarak görev yapan Lazoğli Paşa'nın adını taşımaktadır. Mısır'ın diğer kentlerinde de benzer bir durum görülmektedir. İskenderiye kentindeki bir caddenin adı Sultan İkinci Abdülhamid'in ismiyle bilinirken, Osmanlı devletinin Mısır'da Mehmet Ali Paşa'dan önceki valisi Hurşit Paşa'nın adı yine kentte bir caddede yaşatılmaktadır.[20]

Her ne kadar iki ülke arasında ciddi bir kültürel yakınlık bulunsa da siyasi olarak Türkiye ile Mısır –2012-2013 arasındaki Muhammed Mursi yönetimi hariç– stratejik müttefik olamamıştır. Özellikle 2013'te gerçekleşen askeri darbeden sonra Sisi rejiminin Türkiye karşıtı tutumu nedeniyle iki ülke arasında baş gösteren diplomatik kriz günümüze kadar devam etmiştir. Türkiye ile Mısır arasında beş yıldır devam eden bu kriz halinin yansıdığı son alan

[20] Aydoğan Kalabalık, "Mısır Sokaklarında Yaşatılan Türk İsimleri", Anadolu Ajansı, 15 Mart 2018.

ise kültürel değerlerdir. Özellikle Doğu Akdeniz bağlamında tansiyonun yükseldiği bir dönemde Mısırlı yetkililer Kahire'de Osmanlı'dan kalma sokak ve cadde isimlerine karşı aldıkları kararlarla iki ülke arasındaki kültürel bağları da yıkmayı hedeflemiştir.

Krizin arkasında Mısır'daki Helvan Üniversitesi tarih profesörü Muhammed Sabri Dalli'nin hazırladığı rapor yer almaktadır. Söz konusu raporda "Binlerce Mısırlının ölümünden sorumlu olan, Mısır'ı Osmanlı'nın bir vilayeti haline getiren ve Memlüklü Sultanı Tomanbay'ı astıran Mısır'ın ilk sömürgecisinin adının bir caddeye verilmesi doğru değildir" ifadelerinin yer aldığının ortaya çıkması üzerine özellikle Mısır medyasında ülkenin Osmanlı geçmişini hatırlatan sokak isimlerinin kaldırılması yönünde ciddi bir kampanya başlatılmıştır.

Bu dönemde Kahire Valisi Atıf Abdülhamid yaptığı bir açıklamayla başkentin Zeytun bölgesindeki en büyük caddelerden birisi olan 1. Selim Caddesi'nin adının değiştirilmesine karar verildiğini belirtmiştir. Yine bu süreçte Mısır özel ve resmi yayın organlarında Yavuz Sultan Selim aleyhine karalama kampanyaları yürütülmüş ve ülkedeki Osmanlı mirasına yönelik olumsuz bir algı yaratılmaya çalışılmıştır.[21]

Yaşanan gerginlikler Mısır'ın Türkiye karşıtı pozisyonunu uluslararası düzeye taşımasına da neden olmuştur. 10 Şubat'ta düzenlenen Arap Parlamentoları Başkanları Kongresi'nde Mısır ve Libya'nın içişlerine karıştığı gerekçesiyle Türkiye'ye kınama kararı çıkarılmıştır. Yayımlanan kınama metninde "Arap Parlamentosu ve Arap Parlamentoları Başkanları, Arap ülkeleri ve Türkiye arasındaki tarihi ve iyi komşuluk ilişkileri ve yardımlaşmaya rağmen, genelde Arap ülkeleri özelde ise Mısır Arap Cumhuriyeti ve Libya'nın içiş-

[21] "Mısır, Kahire'deki Bir Sokaktan 1. Selim'in Adını Kaldırdı", *Şarkul Avsat*, 9 Şubat 2018; "Egypt to Change Street Name Called After Ottoman Leader", Al Arabiya, 7 Şubat 2018.

lerine karışması nedeniyle, Türkiye'yi kınamak zorunda kalmıştır" ifadelerine yer verilmiştir. Kınama kararına Sudan Milli Meclisi ve Katar Şura Meclisi başkanları itiraz ederken Lübnan ve Irak'ın da kongreye katılmamaları dikkat çekmiştir.[22]

İKİLİ İLİŞKİLER VE DIŞ POLİTİKA

Doğu Akdeniz'deki rekabet ve Mısır yönetiminin Türkiye ile kültürel bağlara karşı tutumundan da anlaşılacağı üzere iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler de asgari düzeyde gerçekleşmiştir. İki ülke diplomatik temsilcilikleri maslahatgüzar seviyesinde devam ederken Türkiye'den İskenderiye'ye yeni bir başkonsolos atanarak görevine başlamıştır. İki ülke bakanları da uluslararası toplantılarda bir araya gelmekten kaçınmaya devam etmiştir. Türkiye'de düzenlenen D8 bakanlar zirvesine Mısır bakan yardımcısı düzeyinde katılım göstermiştir.[23]

Öte yandan iki ülke dış politikaları da zaman zaman gerginlik konusu olmaya devam etmiştir. Aralık 2017'de Sudan'ın Savakin Adası'nı Türkiye'ye tahsis etmesinin ardından Mısır'da Hartum yönetimine ciddi tepkiler yükselmiş ve bu durum etkilerini 2018'de de göstermiştir. Ankara ile Hartum arasında yapılan ve TPAO öncülüğünde Sudan'da petrol arama faaliyetlerini içeren anlaşma da Kahire'de tepkiye neden olmuştur. Sisi yanlısı birçok medya kuruluşu Sudan Devlet Başkanı Ömer Beşir'e yönelik tepkilerde bulunurken Ankara ve Hartum arasında yakınlaşan ilişkilerden duydukları rahatsızlığı ortaya koymuşlardır.[24]

[22] "3rd Arab Parliament Conference Slams Turkish Interference in Egypt's Internal Affairs", *Egypt Today*, 10 Şubat 2018; "Doğu Akdeniz'de Türkiye-Mısır Gerginliği", *Dünya*, 15 Şubat 2018.

[23] "D-8 Dışişleri Bakanlar Konseyi Antalya'da", *Hürriyet*, 3 Kasım 2018.

[24] "Türkiye'den Dev Anlaşma! Darbeci Sisi Rahatsız", Haber 7, 12 Eylül 2018.

TİCARİ İLİŞKİLER

Türkiye ile Mısır arasındaki siyasi krizin etkisinin minimum düzeyde kaldığı alan ekonomi olarak gösterilebilir. Nitekim iki ülke arasındaki ticari ilişkiler ve yatırımlarda ciddi bir gerileme yaşanmamıştır. 2012'de 5 milyar dolar seviyesini aşan karşılıklı ticaret 2017'de 4,4 milyar dolaylarında gerçekleşmiştir. Öte yandan özellikle Türk yatırımcıların Mısır'da yatırımlarını genişlettikleri de gözlemlenmiştir.

Bu durum iki ülke arasındaki güncel ticaret rakamlarına da yansımıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre Türkiye ile Mısır arasındaki ticaret hacmi 2018'de yeniden en yüksek seviye olan 5 milyar doların üzerine çıkarak 5,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2017 ile karşılaştırıldığında ticaret hacminde yaklaşık yüzde 20'nin üzerinde artış olmuştur. Türkiye'nin ihracatındaki artış ise ithalatına göre çok daha yüksek olmuştur. 2018'de Türkiye'nin Mısır'a ihracatı bir önceki yıla göre yaklaşık yüzde 30 seviyesinde artış göstermiştir.

TABLO 1. TÜRKİYE-MISIR TİCARET HACMİ (2017-2018, MİLYON DOLAR)

Türkiye/Mısır	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2018	3.055	2.191	5.246
2017	2.360	1.997	4.357

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

İki ülke ticari ilişkilerinde önemli bir gelişme de Şubat'ta yaşanmıştır. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Başkanı ve Avrupa Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği (EUROCHAMBRES) Başkan Yardımcısı M. Rifat Hisarcıklıoğlu ve beraberindeki heyet temaslarda bulunmak üzere Mısır'a gitmiştir. Mısır Ticaret Odaları Federasyonunun daveti üzerine gerçekleşen ziyarette Hisarcıklıoğlu 3. Mısır Yatırım Konferansı'na katılarak açılış konuşmasını yapmıştır.

Konuşmasında Türkiye ile Mısır arasındaki olumlu ticari ilişkilere vurgu yapan Hisarcıklıoğlu, "Son 15 yılda Mısır ile ticaret hacmimiz 15 kat arttı. Bugün Türkiye Mısır'ın dördüncü büyük ticaret ortağıdır. Bu dönemde Mısır'daki Türk yatırımları kırk kat artarak 2 milyar dolara ulaştı" ifadelerini kullanmıştır. Mısır ekonomisini yakından takip ettiklerini, başarılı IMF programını ve ekonomik dönüşüm sürecini takdirle karşıladıklarını ifade eden Hisarcıklıoğlu, ülkenin ulaşım yollarının ortasında yer aldığını, Afrika, Avrupa ve ABD ile ticaret anlaşmaları da bulunduğunu belirterek yatırımlara devam edeceklerini söylemiştir.[25]

Bu çerçevede 2018'de öne çıkan gelişmelerden biri de Türkiye-Mısır İşadamları Derneği (TÜMİAD) Başkanı Atilla Ataseven tarafından başlatılan girişimdir. Ataseven Kahire Hükümeti'ne yaptığı başvuruda Türk iş adamlarının Mısır'da "Uluslararası Sanayi Bölgesi" kurma niyetinde olduklarını belirtmiş ve projesini Mısır Sanayi Geliştirme Kurumu'na (Egyptian Industrial Development Authority) sunduğunu ifade etmiştir. Mısır hükümetinden 1 milyon metrekarelik yer istediklerini belirten Ataseven uygun görülmesi ve onay alınması durumunda 2019'da projeyi hayata geçirebileceklerini vurgulamıştır.[26]

İki ülke arasında olumlu giden ekonomik ilişkiler zaman zaman bazı çevrelerin hedefi haline gelmekte ancak bu grupların talepleri toplumda karşılık bulmamaktadır. Bu durum özellikle Mısır bağlamında daha fazla görülmektedir. Türkiye'nin Mısır'a daha fazla ihracat yapması nedeniyle ticaret açığına yol açtığını gerekçe gösteren bazı gruplar bu durumun önüne geçilmesini istemektedir. TOBB heyetinin Mısır'a yaptığı ziyaret ve ardından Mısırlı iş adamlarının Türkiye ziyareti sonrasında bu talepler özellikle sosyal medya aracılı-

[25] "TOBB Başkanı Hisarcıklıoğlu Mısır'da", Haberler, 3 Şubat 2018.

[26] Kerim Ülker, "Türkler, Gelecek Yıl Mısır'da Endüstri Bölgesi Kuracak", *Dünya*, 27 Haziran 2018.

ğıyla dile getirilmiştir. Aktivist Hişam Bekir ve beraberindeki bir grup Facebook ve Twitter üzerinden açtıkları hesaplarla Türk ürünlerinin boykot edilmesi çağrısında bulunmuştur. Ancak bu çağrılar Mısırlılar tarafından umursanmamış ve desteklenmemiştir. Konuyla ilgili açıklama yapan TÜMİAD Başkanı Atilla Ataseven "Çok şükür bu tepkiler Mısır halkı tarafından sokakta karşılık bulmadı. Çünkü Mısır halkı Türk ürünlerini çok seviyor. Ürünlerimiz kaliteli; Mısır zevkine uygun, fiyatlar da çok uygun" değerlendirmesinde bulunmuştur. Mısır'daki önemli Türk yatırımcılarından biri olan LC Waikiki'nin Yönetim Kurulu Başkanı Vahap Küçük de "Şu anda Mısır'da 19 şubemiz var. Burada 700 kişi istihdam ediyoruz. Bir o kadar da orada bulunan fabrikamızda istihdam ediyoruz" diyerek yıl sonuna kadar Mısır'daki mağaza sayılarını 30'a çıkarmayı planladıklarını vurgulamıştır.[27] Halihazırda Mısır'da bulunan 300 civarındaki Türk yatırımcı 75 bin Mısırlı'ya istihdam sağlamaktadır. Ayrıca bazı Türk şirketleri yatırımlarını artırma kararı almıştır.[28]

Bu şirketler arasında en dikkat çekeni Türkiye'nin önde gelen perakende zinciri BİM'dir. 2013'de Mısır pazarına giriş yapan BİM kısa sürede hızlı bir büyüme politikası izleyerek 2017'de açtığı 50 mağazayla birlikte toplamda 265 mağazaya ulaşmıştır.[29] Mısır yerli sermayesini temsil eden rakibi Kazyon'u geride bırakan BİM özellikle nüfusun yoğun olduğu bölgelerde açtığı marketlerle dar gelirli Mısırlılar için önemli bir açığı kapatmıştır. 2018'in ilk dokuz aylık verileri göz önünde bulundurulduğunda BİM'in büyümesini sürdürdüğü görülmektedir. Şirket tarafından yayımlanan üçüncü çeyrek raporuna göre BİM 2018'in ilk dokuz ayında 17 yeni mağaza

[27] Arzu Kurum, "Mısır Halkı Oyuna Gelmedi", *Yeni Şafak*, 7 Mart 2018.

[28] "In Egypt, Calls Grow For Boycott of Turkish Goods", *The Arab Weekly*, 4 Mart 2018.

[29] "About Us", BİM, https://english.bim.com.tr/Category/108/about-us.aspx, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2018).

açarak toplam mağaza sayısını 282'ye yükseltmiştir.[30] Bu trendin gelecek yıllarda da sürmesi hedeflenmektedir.

KÜLTÜREL VE TOPLUMSAL İLİŞKİLER

Mısır ile Türkiye hükümetleri arasında devam eden krizin toplumsal alana yansımaları sınırlı düzeyde kalmıştır. Genel hatlarıyla Mısır kamuoyunun Türkiye'ye yönelik algısı olumlu bir şekilde devam ederken benzer bir durum Türkiye'de de görülmektedir.

Bu durumun açık bir göstergesi Mısır'daki gençler arasında Türkiye ve Türkçeye duyulan yoğun ilginin devam etmesidir. Mısır'da iki şubesi bulunan Yunus Emre Enstitüsü Türk kültür merkezlerinin faaliyetlerine yıl boyunca geniş çaplı katılım gözlemlenmiştir. Öyle ki Kahire'deki Yunus Emre Enstütüsü'nde düzenleneceği duyurulan Türkçe kursları için kayıt yaptırmak isteyen Mısırlı öğrenciler merkez binası çevresinde izdiham oluşturmuştur. Merkez adına açıklama yapan Müdür Emin Boyraz yoğun talep nedeniyle öğrenci kapasitelerini önceki yıla göre iki katına çıkardıklarını, merkezdeki imkanların kısıtlı olmasından dolayı bazı üniversitelerde Türkçe kursları açtıklarını ifade etmiştir.[31]

İki ülke arasında artan ticari ve kültürel ilişkiler ve olumlu algılara paralel olarak Türk Hava Yolları'nın (THY) Mısır seferlerinde de ciddi bir talep gözlemlenmektedir. Özellikle İskenderiye şehrinde bazı günlerde yoğun talep nedeniyle THY ek seferler düzenlemektedir. Arap Hava Yolları Birliği toplantısı için Kahire'ye giden THY yönetim kurulu başkanı Bilal Ekşi yaptığı açıklamada iki ülke arasındaki sefer sayısını en kısa zamanda artıracaklarını belirtmiştir. Halihazırda Mısır'ın dört kentine sefer düzenlediklerini ifade eden

[30] "Results Presentation For the 3 Months to 30 September 2018, BİM, https://english.bim.com.tr/investorPresentations/2018/BIM%20Q3%202018%20Results%20Presentation.pdf, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2018).

[31] "Kahire Yunus Emre Enstitüsü'nde 'Türkçe İzdihamı'", Anadolu Ajansı, 1 Şubat 2018.

Ekşi başkent Kahire'ye günde üç sefer, İskenderiye'ye haftada dokuz sefer ve Mısır'ın turistlik beldeleri Şarmu'ş-Şeyh ile Hurgada'ya günlük uçuşlarının olduğunu kaydetmiştir. Mısır'da 66 çalışanıyla hizmet veren THY'nin önümüzdeki dönemde haftalık 44 olan sefer sayısını artırmayı ve ülkenin güneyindeki Luksor kentine de direkt uçuşlar başlatmayı planladığı belirtilmektedir.[32]

SONUÇ

Tarihsel açıdan birçok ortak noktayı ve kültürel benzerlikleri barındıran Türkiye ve Mısır, yönetimlerinin tercihleri ve bölgesel düzeyde birbirlerini rakip olarak görmeleri nedeniyle uzun yıllar mesafeli ilişkiler içerisinde olmuştur. Bu durum 2012'de Muhammed Mursi'nin cumhurbaşkanı seçilmesiyle değişmiş ve iki ülke stratejik ittifak yolunda adımlar atmıştır. Ancak 2013'teki askeri darbe Türkiye-Mısır ilişkilerinde dönüm noktası teşkil etmiştir. Darbe sonrasında yaşanan diplomatik krizlerin ardından Türkiye ve Mısır –yönetim düzeyinde– hasım ülkeler haline gelmiştir.

Bu durum kendisini 2018'de de gösterirken özellikle Mısır'ın bölgesel politikalarda Türkiye aleyhine yürüttüğü kampanyalara daha fazla önem verdiği gözlemlenmiştir. Bu politikaların başında Doğu Akdeniz gelmektedir. Söz konusu bölgede Türkiye aleyhine bir ittifak bloku kurma çabası içerisinde olan Mısır, politik tercihleri nedeniyle Ankara'nın tepkisini daha fazla çekmiştir. Nitekim Türkiye de benzer bir politika izlemek durumunda kalmıştır.

Öte yandan iki ülke arasındaki siyasi kriz hali ekonomik ve kültürel ilişkilere yansımamıştır. Ticari faaliyetler yoğun biçimde devam ederken iki ülke halkları arasındaki olumlu algılar sürmüştür. Öyle ki THY'nin Mısır'a düzenlediği seferlerde talep patlaması yaşandığından şirket bu ülkeye sefer sayısını artırma kararı almıştır.

[32] "Türkiye ve Mısır Havacılıkta En İyi Dönemini Yaşıyor", Anadolu Ajansı, 6 Kasım 2018.

Türkiye-Mısır ilişkilerinin tarihi, kültürel yakınlık ve toplumlar arasındaki olumlu algılar göz önünde bulundurulduğunda siyasi krizin derinleşmesinin Ankara ve Kahire açısından herhangi bir olumlu sonuç doğurmayacağı belirtilmelidir. Türkiye'nin Sisi darbesi karşısındaki haklı tutumunun darbenin ardından tutuklanan sivil muhaliflere yönelik politikalar konusunda Kahire yönetimini kendini sorgulamaya sevk etmesi gerekmektedir. Mısır'ın demokratikleşmesi ve kalkınmasına büyük önem veren Türkiye, Mısırlıların müreffeh, şiddetten uzak ve istikrarlı bir şekilde yaşamalarını arzulamaktadır. Bu yöndeki çabalara her türlü destek verecek olan Ankara'nın kırmızı çizgisi demokratik hakların ihlal edilmesi ve insan haklarına saygı duyulmamasıdır. Mısır'daki Sisi rejiminin bu hususları dikkate alarak öncelikle kendi politikalarını gözden geçirmesi ardından Türkiye ile ilişkilerinde yeni bir yaklaşımı benimsemesi normalleşme açısından hayati önem taşımaktadır.

KRONOLOJİ

3 Şubat	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Başkanı Hisarcıklıoğlu Mısır'da düzenlenen 3. Mısır Yatırım Konferansı'na katıldı.
4 Şubat	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Yunanistan'ın *Kathimerini* gazetesine verdiği demeçte Mısır ve GKRY arasında imzalanan anlaşmanın uluslararası hukukta geçerliliğinin olmadığını söyledi.
7 Şubat	Kahire Valisi Atıf Abdulhamid yaptığı bir açıklamayla başkentin Zeytun bölgesindeki en büyük caddelerden biri olan 1. Selim Caddesi'nin adının değiştirilmesine karar verildiğini duyurdu.
10 Şubat	Arap Parlamentosu Kahire yönetiminin girişimiyle Mısır ve Libya'nın içişlerine karıştığı gerekçesiyle Türkiye'yi kınadı.
3 Temmuz	Mısır, Yunanistan ve GKRY orduları İskenderiye kenti açıklarında Medusa 6 ismiyle bir tatbikat düzenledi.
29 Temmuz	Mısır'ın GKRY Büyükelçisi Türkiye'nin Akdeniz'de saldırgan bir tutum izlemesi durumunda İsrail ile birlikte hareket edeceklerini ifade etti.

1 Ağustos	Türkiye Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy "Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nde geçtiğimiz günlerde düzenlenen bir toplantıda, bazı büyükelçilerin, Rum Yönetimi'nin Doğu Akdeniz'de tek taraflı olarak sürdürdüğü hidrokarbon faaliyetleri konusundaki destek beyan eden ifadelerini yersiz buluyoruz. Söz konusu ülkelerin temsilcilerine hadlerini aşmamalarını tavsiye ediyoruz" uyarısında bulundu.
2 Eylül	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Yunanistan'ın *Ta Nea* gazetesine verdiği demeçte Türkiye'nin Doğu Akdeniz ve Karadeniz'deki deniz yetki alanları içinde hidrokarbon çıkarma faaliyetlerine başlayacağını söyledi.
6 Kasım	Türkiye'nin ilk sondaj gemisi Fatih düzenlenen törenle Akdeniz'de doğal gaz arama çalışmalarına başladı.

TÜRKİYE'NİN KÖRFEZ ÜLKELERİ VE YEMEN POLİTİKASI 2018

MEHMET RAKİPOĞLU

Doktora Adayı, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

Donald Trump'ın ABD başkanı olmasıyla birlikte Ortadoğu'da ittifaklar ve ikili ilişkiler yeniden dizayn edilmiştir. Başta Suudi Arabistan olmak üzere birçok Körfez ülkesi Trump'ın başkanlığıyla politika ve güvenlik konularında yeni Washington yönetimiyle ilişkileri tazelemiştir. Trump ilk yurt dışı ziyaretini Suudi Arabistan'a yapmış, İran'ı birincil tehdit olarak dış politik hedefler arasına yerleştirmiş ve Obama'nın İran politikasını şiddetle eleştirmiştir. Söz konusu durum ve ABD'nin izlediği siyaset bölgede en azından iki politik kamp oluşturmuştur. Bu anlamda Türkiye, Katar, Kuveyt ve Umman birinci blokta yer alırken Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Bahreyn, Mısır ve İsrail ise ABD'nin yanında

ikinci blokta konumlanmıştır. Dolayısıyla 2018'de Türkiye-Körfez ilişkileri söz konusu kamplaşma paralelinde ilerlemiştir. İkinci kamptaki ülkeler Washington'ın direktiflerine bağlı hamleler takip etmiştir. Bu bağlamda bazı bölgesel meselelerde Türkiye ile siyasi anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Birinci kamptaki ülkeler ise Türkiye'nin ilişkilerini güçlendirdiği aktörler olarak kaydedilmiştir.

TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ

Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri bir süredir soğuk ve mesafeli bir seyir izlemektedir. Her ne kadar kriz boyutuna ulaşmasa da 2018 Ankara-Riyad ilişkileri açısından oldukça gergin bir yıl olmuştur.

SURİYE FAKTÖRÜ

Trump dönemiyle birlikte Riyad yönetiminin İran ve Katar'a karşı bölge politikasının agresifleştiği görülmüştür. Obama döneminde ABD'den umduğunu bulamayan Suudi Arabistan Trump döneminde Washington'ın desteğini alarak Suriye'de İran'ı sınırlandırmak istemektedir. Bu noktada Arabistan'ın PYD'ye olan ilgisi gittikçe artmıştır. Suudi Arabistan'a yakınlığıyla bilinen Suriyeli muhalif Ahmet Carba'ya bağlı milislerin PYD saflarıyla yakınlaşması bu anlamda ilk işaret olarak görülebilir.[1] PYD'nin İran karşıtı söylemler geliştirmesi de ikinci işaret olarak okunabilir. Örneğin Suudi Arabistan'ın *Okaz* gazetesine konuşan PYD'nin güvenlik şefi Civan İbrahim "İran DEAŞ'tan daha tehlikeli" şeklinde açıklama yapmıştır.[2] Suudi Arabistan Körfez İşleri Bakanı Tamer Sabhan ABD'nin DEAŞ ile mücadele özel temsilcisi Brett McGurk ile birlikte PYD ve onun silahlı kolu olan YPG'in bulunduğu Rakka'da

[1] Eric Zuesse, "Trump Should Ask Israel to Fund America's Occupation of Syria", Mint Press News, 23 Nisan 2018.

[2] "Kurdish Security Forces Commander: Iran's Project in Syria and Region is More Dangerous Than ISIS", South Front, 28 Temmuz 2017.

görüşmesi yakınlaşmaya dair üçüncü işaret olarak nitelendirilebilir. Dördüncü işaret olarak PYD'li İlham Ahmed'in Suudi *Riyad* gazetesine verdiği röportaj söylenebilir. Suudi Arabistan ile PYD'nin iş birliği yapabileceğini dile getiren Ahmed, PYD'nin Suudi Arabistan yanlısı politikalar izleyebileceği yorumlarını beraberinde getirmiştir.[3] Benzer şekilde PYD'nin eski eş bakanı Salih Müslim de *Riyad* gazetesine verdiği demeçte İran ile ilişkilerinin olmadığını belirmiştir.[4] Mayıs'ta üç Suudi Arabistanlı askeri danışmanın Haseke'de PYD'li teröristlerle gerçekleştirdiği görüşme[5] yakınlaşmanın beşinci işaretidir. Son olarak Aralık'ın ilk günlerinde Suudi Arabistan ve BAE'li yetkililerin olduğu heyet Haseke, Ayn el-Arab, Menbiç, Tel Abyad ve Rasulayn bölgelerinde PKK'lı teröristlerle görüşmüş ve ABD'nin kendilerini korumak için kuracağı gözlem noktalarının finansmanı üstleneceklerini açıklamıştır.[6] Dolayısıyla Suudi Arabistan Trump'lı ABD'nin "peşine takılarak" PKK'yı İran'ı sınırlandırmak için destekleyebilir.[7]

Suudi Arabistan'ın Suriye stratejisindeki değişimin diğer bir boyutu da Riyad yönetiminin bu bağlamdaki Türkiye'ye yaklaşımıyla ilgilidir. Suudi Arabistan'ın bir dönem muhalifleri birlikte desteklediği Türkiye'nin Suriye'nin savaş sonrası inşasında yer almasına ilişkin tereddütlere sahip olduğu görülmektedir. Bu noktada ABD, İngiltere, Fransa, Suudi Arabistan ve Ürdün'ün katılımıyla 11 Ocak'ta gerçekleştirildiği iddia edilen gizli toplantı önem arz etmektedir. Bir

[3] Wladimir van Wilgenburg, "Analysis: Shift in Rhetoric Among Kurdish Politicians in Syria", News Deeply, 14 Temmuz 2017, https://www.newsdeeply.com/syria/articles/2017/07/14/analysis-shift-in-rhetoric-among-kurdish-politicians-in-syria, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[4] Yılmaz Bilgen, "Riyad PKK'yı Keşfetti", *Yeni Şafak*, 16 Aralık 2017.

[5] "Suudi Arabistan'dan YPG/PKK ile Çalışan Arap Güçlere Destek!", *Sabah*, 28 Mayıs 2018.

[6] Yılmaz Bilgen, "Savaş İlanı Gibi", *Yeni Şafak*, 1 Aralık 2018.

[7] Mehmet Rakipoğlu, "Suudi Arabistan PKK'yı Neden Destekler?", *Star Açık Görüş*, 16 Haziran 2018.

grup Fransız gazeteci tarafından "Syria Leaks" adı altında sızdırılan toplantının Astana ve Soçi'ye alternatif bir oluşum olduğu iddiası ve Türkiye'nin dışlanması iki ülke arasındaki gerilimin dozunu artırmıştır.[8] Öte yandan Türkiye'nin 20 Ocak'ta başlattığı Zeytin Dalı Harekatı'nın (ZDH) önde gelen Suudi yayın organlarındaki yansıması da ikili ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur. Suudi rejimi yanlısı Al Arabiyye, *Şarku'l Evsat* ve *Hayat* gazetelerinin operasyonu olumsuz şekilde lanse etmeleri ikili ilişkilere olumsuz yansımıştır.[9]

MUHAMMED BİN SELMAN FAKTÖRÜ

İki ülke arasındaki gerilimin artmasına sebep olan bir diğer gelişme Haziran 2017'de birinci veliahtlığa yükselen Muhammed bin Selman'ın (MbS) Türkiye aleyhindeki açıklama ve hamleleri olmuştur. MbS birinci veliaht olduktan sonra ilk yurt dışı ziyaretini Mısır'a yapmış ve *Sorok* gazetesine bir röportaj vermiştir. Röportajda Türkiye'nin İran'ın ve İslami örgütlerin yanında olduğunu ve şer eksenine destek verdiğini dile getiren MbS *Ahram* gazetesine verdiği demeçte de Türkiye-İran ve Katar'ın "şer üçgeni" olduğunu belirtmiştir. MbS ayrıca Türkiye'yi halifeliği geri getirmekle suçlamıştır.[10]

Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası imajına katkı sağlayan ve Arap dünyasında yaygın olarak izlenen Türk dizilerinin yayından kaldırılması da ikili ilişkiler açısından önemli bir gelişme olarak görülmektedir.[11] Her ne kadar Dubai merkezli MBC kanalının aldığı bir karar olsa da bu hamlenin arkasında MbS'nin olduğuna dair önemli bulgular bulunmaktadır. Kararın yolsuzluk suçlama-

[8] Elif Sudagezer, "5 Ülke Gizli Toplantıda Ortadoğu Planı Üzerinde Anlaştı, Türkiye'yi Büyük Tehlike Bekliyor", Sputnik Türkiye, 27 Şubat 2018.

[9] Süleyman Şahin, "Arapların Depreşen YPG/PKK Aşkı", *Gerçek Hayat*, 22 Ocak 2018.

[10] "Saudi Prince Says Turkey Part of 'Triangle of Evil': Egyptian Media", Reuters, 7 Mart 2018.

[11] "MBC Stops All Turkish TV Drama", Aljazeera, 6 Mart 2018.

sıyla Ritz Carlton otelinde tutulan prens ve iş adamları arasındaki MBC Başkanı Velid İbrahim'in serbest bırakılması sonrası alınması bu anlamda önem arz etmektedir. Söz konusu ithamlar ve hamleler MbS ve bazı Suudi yöneticilerin Türkiye ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın pozisyonundan rahatsızlık duyduğunu net şekilde ortaya koymaktadır.[12] Öte yandan Türkiye'nin ABD eksenli Suudi Arabistan-BAE-Mısır blokunun içerisinde yer almaması da ikili ilişkiler açısından önemlidir. Bu noktada ABD'nin bölge politikasının İran'ın çevrelenmesi, İsrail'in güvenliğinin artırılması ve Türkiye'nin sınırlandırılması etrafında şekillendiği ve her üç sütunda da Suudi Arabistan'ın önemli rol oynadığının altı çizilmelidir. Üç sütun üzerinden gerçekleşecek gelişmelerin Türkiye'nin bölge politikasını zayıflatacak potansiyele sahip olması Ankara'yı kaygılandırmıştır. Bu minvalde Türkiye insiyatif alarak Suriye özelinde Rusya ve İran ile iş birliğine gitmiştir. Söz konusu "ortaklık" Riyad yönetimi tarafından olumsuz karşılanmıştır. Bu anlamda Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerindeki potansiyel gerilimli alanlardan biri de Türkiye'nin İran politikasıyla yakından alakalıdır. Ankara'nın Tahran'a yönelik ABD yaptırımlarına uymaması ve Suriye'de Rusya paralelinde İran ile belli ölçüde birlikte hareket ediyor olması Suud yönetimini ciddi manada rahatsız etmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin BAE, İsrail ve Suudi Arabistan'ın "hasım" olarak gördüğü[13] İran'a yönelik politikası ikili ilişkileri etkileyecektir.[14]

MbS, Kaşıkçı cinayeti sonrası uluslararası kamuoyundan gelen baskılar nedeniyle iç ve dış siyasette zor bir döneme girmiştir. Bu çıkmazdan kurtulmak için Kaşıkçı cinayetinde elinde güçlü kanıt-

[12] "Suudiler İddia Etti! Türk Dizilerine Yasağın Arkasında Selman Var", *Hürriyet*, 14 Mart 2018.

[13] Burhanettin Duran, "İran'ın Geleceği ve Türkiye'nin Tercihi?", *Sabah*, 6 Ocak 2018.

[14] Khalid Ibn Muneer, "Saudi Arabia has to Face a pro-Iranian Turkey", Asia Times, 31 Mart 2018; Yasin Aktay, "Türkiye ve Suudi Arabistan İlişkilerinde İran Faktörü", *Yeni Şafak*, 28 Mayıs 2018.

lar olan ve cinayeti uluslararası bir dava haline getiren[15] Türkiye'yi karşısına almaktan sakınan açıklamalar yapmaktadır. "Kral Selman ve ben Suudi Arabistan'da, Erdoğan Türkiye'de olduğu sürece kriz olmaz" şeklinde açıklama yapan MbS daha sonra Erdoğan ile Arjantin'de görüşme niyeti olduğunu belirtmiştir.[16]

KAŞIKÇI HADİSESİ

2 Ekim'de Suudi Arabistan'ın İstanbul Başkonsolosluğuna girdikten sonra kendisinden bir daha haber alınamayan Suudi Arabistan vatandaşı gazeteci Cemal Kaşıkçı hadisesi Ankara-Riyad ilişkileri açısından test olarak görülebilir. Kaşıkçı'nın planlı bir şekilde öldürülmesi için İstanbul'un seçilmesi cinayet üzerinden Türkiye'nin güvenilmez bir ülke olduğunu gösterme niyetini ortaya koymaktadır.[17] Kaşıkçı'nın Suudi rejimine yönelik eleştirilerinin daha çok Yemen'deki insani kriz ve Katar ablukası odaklı olması cinayetin MbS'nin kişisel ihtirasları doğrultusunda gerçekleştiği fikrini ön plana çıkarmaktadır.

Erdoğan'ın hadisede Kral Selman'ı karşısına almak yerine MbS'yi ima etmesi iç siyasette bir ayrışmaya yol açmıştır.[18] Parti grup toplantısında Kral Selman'a "Hadimü'l Haremeyn" şeklinde hitap ederek[19] stratejik bir iletişim yönetimi uygulamıştır.[20] Uluslararası toplumun cinayetin azmettiricisi olarak MbS'nin üzerine gitmesi noktasında başarılı olunmuştur.[21] Ayrıca Erdoğan *Washington Post*'a yazdığı ma-

[15] Suheyb Kalalive, "Türkiye Kaşıkçı Olayında Çok Profesyonelce Davrandı", Anadolu Ajansı, 3 Aralık 2018.

[16] "G20 Summit 2018: All the Latest Updates", Aljazeera, 2 Aralık 2018.

[17] Yasin Aktay, "Kaşıkçı Cinayetinin Bir Hedefi de Türkiye İdi", *Yeni Şafak*, 27 Ekim 2018.

[18] Hasan Basri Yalçın, "Düğüm Türkiye'de Çözülecek", *Sabah*, 25 Ekim 2018.

[19] Veysel Kurt, "Suud Yönetiminin Önündeki Seçenekler", Fikriyat, 25 Ekim 2018.

[20] Yusuf Özkır, "Kaşıkçı Cinayetinden Sonra Türkiye'nin Stratejik İletişim Yönetimi", *Star Açık Görüş*, 27 Ekim 2018.

[21] İsmail Yaşa, "Türkiye'nin Başarısı", *Diriliş Postası*, 22 Ekim 2018.

kalesinde[22] halen Riyad yönetimi tarafından cevaplanması gereken birçok soru olduğunu söylemiştir. Öte yandan Ankara yönetimi cinayete karışan şüphelilerinin Türkiye'de yargılanması yönündeki taleplerini Suudi Arabistan'a iletmiştir. Suudi Dışişleri Bakanı Adil Cubeyr Türkiye'nin talebini reddeden bir açıklama yaparak[23] Türkiye ile iş birliğini kabul etmemiştir. Dolayısıyla Riyad yönetiminin MbS'yi koruma üzerine bir politika izlediği ve bu politikanın MbS'nin tahttan uzaklaşmasını isteyen Türkiye ile ayrıştığı söylenebilir.

OLUMLU GELİŞMELER

Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri açısından birtakım olumlu gelişmeler de yaşanmıştır. Suudi Arabistan'ın Kanada ile yaşadığı diplomatik krizde Türkiye'nin duruşu bu anlamda önemlidir. Ankara krizde Riyad'ın yanında bir duruş sergileyerek Ottawa'nın çağrılarını "içişlerine müdahale" olarak dile getirmiştir.[24] Olumlu gelişmelerden bir diğeri de Türkiye ve Suudi Arabistan arasındaki iş birliğiyle iletişim ve bilgi teknolojileri alanında yapılan çalışmaların geliştirilmesi amacıyla mutabakat zaptı imzalanması olmuştur.[25] Ayrıca Türkiye Nisan'da gerçekleşen ve Suudi Arabistan'ın da katıldığı Birinci Ortak Körfez Kalkanı tatbikatına katılmıştır.[26] İki ülke arasındaki ilişkilerin medya üzerinden yıpratılmasının önüne geçilmesi amacıyla Basın

[22] Recep Tayyip Erdoğan, "Saudi Arabia Still Has Many Questions to Answer About Jamal Khashoggi's Killing", *Washington Post*, 2 Kasım 2018.

[23] "Saudis Rule Out Extraditing Khashoggi Murder Suspects to Turkey", Aljazeera, 10 Aralık 2018.

[24] "Türkiye'den, Kanada ile Diplomatik Kriz Yaşayan Suudi Arabistan'a Destek", Sputnik Türkiye, 10 Ağustos 2018.

[25] "Türkiye ve Suudi Arabistan Bilgi Teknolojilerinin Gelişimi için El Sıkıştı", BTK, 3 Eylül 2018, https://www.btk.gov.tr/haberler/turkiye-ve-suudi-arabistan-bilgi-teknolojilerininin-gelisimi-icin-el-sikisti, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[26] "Over 22 Countries Participate in Gulf Shield 1 Joint Military Drill in Saudi Arabia", Pakistan Defence, 22 Mart 2018.

Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü tarafından "Türkiye-Suudi Arabistan Medya Buluşması" gerçekleştirilmiştir.

İlişkilerdeki gerginliğin yatıştırılması noktasında Suudi Arabistan İslam İşleri Davet ve İrşat Bakanı Salih bin Abdülaziz Şeyh Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerini bozma yönünde girişimlerde bulunanların bir sonuca varamayacağını söylemiştir.[27] Benzer şekilde Kral Selman ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasında yapılan telefon görüşmesinde de olumlu mesajlar verilmiştir.[28] Yine bu minvalde Türkiye'nin Suudi Arabistan Büyükelçisi Erdoğan Kök Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Adil Cübeyr ile yaptığı görüşme sonrası iki ülkenin bölgesel meselelerde ortak görüşleri benimsediğini dile getirmiştir.[29] Bu olumlu atmosfere rağmen Suud rejimi destekli medya Türkiye karşıtı haberler yapmaya devam etmiştir.[30]

EKONOMİ

İki ülke arasındaki ekonomik münasebetler gergin siyasi ilişkilerden farklı bir profil çizmektedir. Türkiye'deki yabancı yatırımlar bağlamında Suudi Arabistan 2.075 yatırımla ikinci sırada yer almaktadır. Türkiye'de bulunan 1.973 Körfez şirketinin yaklaşık 800 kadarı Suudi Arabistan'a aittir. Ayrıca Türkiye'deki borsa piyasasının yaklaşık yüzde 2,4'ü Suudi Arabistan'a aittir.[31] Ayrıca her yıl

[27] "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerini Kimse Bozamaz", TRT Haber, 6 Şubat 2018; Fakat Şeyh'in halefi olan yeni bakan Abdülaziz Şeyh Türkiye karşıtı açıklamalara devam etmiştir. Bkz. Mustafa Özcan, "Suudi Arabistan ile Türkiye İlişkileri", Fikriyat, 4 Haziran 2018.

[28] "Cumhurbaşkanı Erdoğan Suudi Arabistan Kralı ile Görüştü", *Hürriyet*, 14 Şubat 2018.

[29] "Saudi Arabia, Turkey Share Similar Views On Key Regional Issues, Says Ambassador", *Arab News*, 10 Şubat 2018.

[30] Bu noktada Al-Arabiyya ve Arab News'ın son yıllardaki PKK sempatisi ve Türkiye-Erdoğan karşıtı haberlerine bakılabilir. Örneğin bkz. "Kurds Near Turkey Border Dread Fresh Offensive", *Arab News*, 9 Kasım 2018.

[31] "What is the Fate of $19 Bln Gulf Investments in Turkey?", AlArabiya, 12 Ağustos 2018.

yaklaşık olarak 500 bin Suudi Arabistan vatandaşı turist Türkiye'ye gelmektedir.[32] İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2018'de geçen yıla kıyasla azalarak 4,2 milyar dolar civarına kadar gerilemiştir.[33]

TÜRKİYE-BAE İLİŞKİLERİ

ABD hegemonyasının Ortadoğu'dan göreceli uzaklaşmasıyla ortaya çıkan güç boşluğu bölgesel aktörleri rekabete itmiştir.[34] Söz konusu rekabet bir süredir gergin şekilde seyreden Türkiye-BAE ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Bu noktada iki ülke arasındaki rekabetin temelde ideolojik olduğu söylenebilir.[35] Ankara Arap isyanlarıyla başlayan süreçte "değişim ve dönüşüm dalgası"nın destekçisi olurken Abu Dabi statükocu bir pozisyon almıştır. "BAE, Arap isyanlarıyla aktifliği kurumsallaşan ve mobilize olan İslamcı grupların ve ABD hegemonyasından bağımsız siyasal projelerin karşısında durmuştu. Dolayısıyla gerek İslamcı gruplar gerekse ABD'den bağımsız siyasi projeler bağlamında Türkiye, Abu Dabi için bölgede önüne geçilmesi ve sınırlandırılması gereken bir aktör olarak görülmüştür."[36]

SURİYE KRİZİ

İki ülke arasındaki gergin ilişkiler 2018'de bölgesel meseleler üzerinden şiddetlenmiştir. BAE dışişlerinden sorumlu Devlet Bakanı Enver Gargaş'ın ZDH'ye dair açıklaması söz konusu gerilimin

[32] Ali Younes, "Will Khashoggi's Disappearance Affect Turkish-Saudi Ties?", Aljazeera, 9 Ekim 2018.

[33] TÜİK verilerinden elde edilmiştir.

[34] Giorgio Cafiero, "The Afrin Factor in Turkey-UAE Relations", Lobelog, 5 Eylül 2018, https://lobelog.com/the-afrin-factor-in-turkey-uae-relations, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[35] İsmail Yaşa, "BAE'nin Türkiye Düşmanlığı ve Nedenleri", *Diriliş Postası*, 6 Ağustos 2017.

[36] Mehmet Rakipoğlu, "Ortadoğu'da Krizin Şifresi: MbS/MbZ", Anadolu Ajansı, 21 Aralık 2018.

artmasına neden olmuştur. Gargaş Türkiye'nin komşu Arap ülkelerine yönelik politikalarının akıllıca olmadığını iddia ederek Ankara'nın "Arap ülkelerinin egemenliğine saygı duyması" gerektiğini belirtmiştir. Türk-Arap ilişkilerinin de en iyi durumda olmadığının bir sır olmadığını dile getiren Gargaş, Türkiye-BAE arasındaki krizi Türk-Arap ilişkilerine de taşımak istemektedir.[37] Ayrıca Gargaş Türkiye'nin Arap ulusal güvenliğine tehdit olduğunu ima eden bir tweet atmıştır.[38] Bratislava'daki bir forumda "Öncelikli hedefimiz İran ve Türkiye'yi bölgeden çıkarmaktır. Türkiye ve İran gibi bölgesel güçler Arap devletlerin egemenliklerine saygı duymuyor ve bu adımları hoş karşılamıyoruz"[39] şeklinde konuşan Gargaş iki ülke arasındaki gerilimin devam etmesine neden olmuştur.

BAE Dışişleri Bakanı Abdullah bin Zayid Nahyan da Türkiye'nin Arap ülkelerinin çıkarlarına tehdit oluşturduğunu dile getirmiştir.[40] Esed rejimiyle 2014-2016'da istihbari bilgi paylaşımı noktasında iş birliği yapan Abu Dabi[41] Suriye'nin yeniden inşası için rejime ve terör örgütlerine maddi yardımda bulunmuştur. Öte yandan BAE, Esed rejimiyle yeniden diplomatik ilişkiler tesis etmek ve Şam büyükelçiliğini yeniden açmak[42] için geniş kapsamlı ziyaretler gerçekleştirmiştir. 29 Mayıs 2018'de ise Suudi Arabistan ve Ürdün-

[37] "Senior UAE Official Says Turkey-Arab Relations 'Not in Best State'", Reuters, 10 Mart 2018.

[38] "Afrin Highlights Need to Rebuild Arab National Security, Says Gargash", *Arab News*, 22 Şubat 2018.

[39] "Gargash Calls for Arab Unity to Counter Iran and Turkey", The National, 18 Mayıs 2018.

[40] Jacob Wirtschafter, "Sheikh Abdullah Says Turkey Among the Nations Posing a Threat to Arab States", The National, 18 Mart 2018.

[41] "UAE, Saudi Played Role in Assassination of Syrian Opposition Leaders", *Yeni Şafak*, 8 Ocak 2018.

[42] "UAE 'to Reopen Syria Embassy'as Gulf States Warm up to Assad", The New Arab, 13 Kasım 2018.

lü yetkililerle birlikte YPG[43] saflarını ziyaret etmiş ve örgüte finansal destek sağlamıştır. ABD'nin peşine takılarak PYD-YPG'yi destekleyen BAE, Türkiye'yi sınırlandırması için bir terör örgütünü araç olarak kullanmaktadır. Ayrıca BAE medya organları Türkiye'nin YPG terörüne karşı mücadelesini gayri meşru göstermek amacıyla örgütün Suriye'yi bölmediğini lanse etmektedir.[44]

BÖLGESEL ANLAŞMAZLIKLAR

BAE'nin bölge politikasında askeri üsleri bir araç olarak kullanması[45] ve bölgedeki terör-istikrarsızlık çemberini artırması[46] ikili ilişkilere olumsuz yansımıştır. Eylül 2017'de Türkiye'nin Mogadişu'da askeri üs açması BAE'nin Somali politikasını sekteye uğratmıştır. Bu durum BAE'nin Türkiye'ye karşı daha agresif politikalar izlemesine yol açmıştır. Ayrıca BAE Türkiye'nin Katar'daki askeri varlığından da rahatsızlık duymaktadır.[47] Ankara'nın Körfez krizi boyunca Doha'yı desteklemesi ve Katar'daki Türk askeri üssü Abu Dabi'nin Türkiye karşıtlığını daha da şiddetlendirmiştir. Nitekim Katar'a yöneltilen on üç maddelik talep listesinde Türkiye'nin askeri üssünün kapatılması

[43] Blackwater-Academi isimli güvenlik şirketinin BAE için oluşturduğu milislerin YPG saflarında olduğu bilinmektedir. Bkz. Ufuk Ulutaş, "Blackwater, Birleşik Arap Emirlikleri ve Ortadoğu'da Savaşların Geleceği", *Akşam*, 4 Eylül 2017; Söz konusu milislere BAE'nin verdiği destek için bkz. Jenna Mclaughlin, Deep Pockets, Deep Cover: The UAE is Paying Ex-CIA Officers to Build a Spy Empire in the Gulf", *Foreign Policy*, 21 Aralık 2017.

[44] "Qatar Backs Turkey's Offensive against Kurds", *The Gulf News*, 23 Ocak 2018.

[45] İsmail Numan Telci ve Tuba Horoz Öztürk, "Military Bases in the Foreign Policy of the United Arab Emirates", *Insight Turkey*, Cilt: 20, Sayı: 2, (Bahar 2018); İsmail Numan Telci, "A Lost Love between the Horn of Africa and UAE", Aljazeera Centre for Studies, 28 Mayıs 2018, http://studies.aljazeera.net/en/reports/2018/05/lost-love-horn-africa-uae-180528092015371.html, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[46] İsmail Numan Telci, "From Cooperation to Conflict: The UAE's Deepening Crisis with Somalia and Djibouti", The New Turkey, 26 Nisan 2018.

[47] Theodore Karasik ve Giorgio Cafiero, "Turkey's Move into the Red Sea Unsettles Egypt", Middle East Institute, 17 Ocak 2018.

ablukanın kaldırılması için şart olarak koşulmuştur.[48] Benzer şekilde BAE, Türkiye'nin Sudan ile yakınlaşmasından da rahatsız olmaktadır.[49] Ayrıca iki ülkenin Libya politikalarının farklı olması da karşılıklı gerilimi artırmaktadır. Filistin meselesi de iki ülkenin karşı karşıya geldiği bölgesel meseleler arasındadır. BAE, Filistin'de Dahlan'ın da dahil olduğu Hamas-Fetih birleşmesini desteklerken Türkiye ve Katar'ın Filistin'deki etkinliğini azaltma amacındadır.[50] Son olarak Yemen'deki iç savaş ve BAE'nin güneydeki ayrılıkçıları desteklemesi ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir.

EKONOMİ VE SAVUNMA SANAYİİNDEKİ GELİŞMELER

Tüm bu gerginliğe rağmen iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler siyasetin gölgesinde kalmamıştır. Söz konusu durumun ilk belirtisi BAE'nin en önemli finans kurumlarından olan Emirates NBD'den gelen açıklama olmuştur. Bankanın Genel Direktörü Hesham Kassim'in "Türkiye'de temsilcilik ofisi açmayı planlıyoruz"[51] şeklindeki açıklaması iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler açısından önemli görülmektedir. Ayrıca Air Arabia isimli hava yolu firmasının 27 Haziran 2018'den itibaren BAE-Türkiye arası direkt uçuşlar yapacak olması da Türkiye-BAE ekonomik ilişkilerinin siyasi krizin gölgesinde kalmayacağını göstermektedir.[52] Öte yandan Denizbank BAE'nin en büyük bankası Dubai merkezli Emirates

[48] Patrick Wintour, "Qatar Given 10 Days to Meet 13 Sweeping Demands by Saudi Arabia", *The Guardian*, 23 Ocak 2017.

[49] James M. Dorsey, "A Game of Chess: Gulf Crisis Expands into the Horn of Africa", *Huffington Post*, 1 Mart 2018.

[50] Youssef Sheiko, "The United Arab Emirates: Turkey's New Rival", *The Washington Institute*, 16 Şubat 2018.

[51] "Körfez'in En Büyük Bankası Türkiye'ye Geliyor", *Dünya*, 16 Ocak 2018.

[52] "Air Arabia to Launch Izmir-UAE Flights on June 27", Anadolu Agency, 29 Mayıs 2018.

NBD'ye satılmıştır.[53] 2018'de iki ülke arasındaki ticaret hacmi 5,8 milyar dolar civarında seyretmiştir.[54]

İkili ilişkilerdeki siyasi krize rağmen savunma sanayii alanında iş birliği devam etmektedir. Bir Türk firması Best Group BAE'ye uzaktan kumandalı kontrol sistemi satışının yakın zamanda gerçekleşeceğini dile getirmiştir.[55] Ayrıca yüzde 87'lik yerlilik oranına ulaşan Türk firması Roketsan namlu sayısı bakımından dünyanın en büyük roket topçusu olarak *Guinness Rekorlar Kitabı*'na giren Jobaria isimli çok kundaklı lançeri BAE'nin isteği üzerine geliştirmiştir.[56]

TÜRKİYE-KATAR İLİŞKİLERİ

İki ülke arasında kurulan stratejik ortaklık 15 Temmuz darbe girişimi ve Körfez kriziyle test edilmiş[57] söz konusu durumlarda tarafların birbirine desteği Türkiye-Katar ilişkilerini daha da güçlendirmiştir.[58] Bu minvalde 2018 iki ülke ilişkilerindeki yakınlaşmanın devam ettiği bir yıl olarak kaydedilmiştir.

İki ülke lideri arasındaki ziyaretler Katar Emiri Sani'nin sürpriz Ankara ziyaretiyle başlamıştır. İki buçuk saat süren görüşmede ilişkiler tüm boyutlarıyla ele alınarak bölgesel konularda görüş alışverişinde bulunulmuştur.[59] Ayrıca iki ülke arasında 2014'ten bu yana her yıl düzenlenen Katar-Türkiye Yüksek Stratejik Ko-

[53] "Emirates NBD Buys Turkey's Denizbank for $3.2 Billion from Sberbank", Reuters, 22 Mayıs 2018.

[54] TÜİK verilerinden elde edilmiştir.

[55] "Turkish Company to Export Military Vehicle Remote Control System to US, UAE", *Daily Sabah*, 27 Şubat 2018.

[56] "Türk Savunma Sanayisinden Rekor Çıktı", Anadolu Ajansı, 26 Ağustos 2018.

[57] Salem bin Mubarak Shafi, "Qatar and Turkey Together Continue to Achieve Success", *Daily Sabah*, 16 Ocak 2018.

[58] Yunus Paksoy, "Turkish Military in Qatar: Bonds of Mutual Trust", *Daily Sabah*, 12 Haziran 2018.

[59] "Turkey's Recep Tayyip Erdogan and Qatar's Emir Tamim al-Thani Hold Talks in Ankara", *The New Arab*, 15 Ocak 2018.

mite toplantısının[60] dördüncüsü İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Toplantının ardından Erdoğan ve Katar Emiri Sani nezaretinde ulaştırma, kültür, ticaret ve ekonomi gibi birçok alanda stratejik iş birliği protokolü imzalanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye ve Katar'ın birbirlerinin kara gün dostu olduğunu defalarca gösterdiğini belirtmiştir.[61]

GÜVENLİK İŞ BİRLİĞİ

İki ülke arasında bölgesel düzlem başta olmak üzere birçok noktada güvenlik iş birliği söz konusudur. Türkiye'nin milli güvenliğine tehdit olan PKK'nın Suriye kolu PYD terör örgütü ve DEAŞ'a yönelik operasyon Katar tarafından desteklenmiştir. Bölgesel politikaların iki ülke ilişkilerine olumlu yansımasının yanında askeri iş birlikleri de çeşitli anlaşmalarla devam etmiştir. 12-14 Mart arasında düzenlenen Doha Uluslararası Deniz Savunma Fuarı ve Konferansı Türkiye-Katar arasındaki askeri iş birliğinin daha da geliştirilmesini sağlamıştır. Bu minvalde Anadolu Tersanesi'nin Katar Deniz Kuvvetleri için iki silahlı savaş gemisi inşa etmesini sağlayacak sözleşme imzalanmıştır.[62] Ayrıca Türk-Katar ortak girişimi olan BMC firması da Katar için 85 zırhlı araç ve Altay tankı[63] üretecektir.[64] Öte yandan Katar Savunma Bakanlığı, Türk askeri güçlerinin de katılımıyla 14-

[60] "Turkey, Qatar Sign a Number of Agreements to Cement Ties During Emir Al Thani's Visit", *Daily Sabah*, 26 Kasım 2018.

[61] "Türkiye-Katar Yüksek Stratejik Komite 4. Toplantısı Gerçekleştirildi", TRT Haber, 26 Kasım 2018.

[62] "Katar Donanmasına Türkiye'den 2 Savaş Eğitim Gemisi", *Akşam*, 13 Mart 2018.

[63] Burak Ege Bekdil, "Tank Deal Augments Turkey-Qatar Procurement Ties", Defense News, 2 Mayıs 2018.

[64] "Turkey's BMC to Sell 85 Armored Vehicles to Qatar", Defense World, 14 Mart 2018.

22 Mart arasında "Aslan İni" isimli askeri tatbikat yapıldığını duyurmuştur.[65]

İki ülke arasında siber güvenlik alanında da iş birliği anlaşmaları imzalanmıştır. Bu anlaşmalar kapsamında "Gelişmekte Olan Siber Saldırılara Karşı Siber İstihbarat Platformu" ve "Durum Bazlı Kontrol Edilebilir Akıllı Dağıtım Ağlarında Siber Güvenlik" projeleriyle elektrik ağlarının güvenlik direncinin güçlendirilmesi ve saldırılara karşı siber tehdit istihbarat platformu geliştirilmesi amaçlanmaktadır.[66]

EKONOMİ VE ENERJİ ALANLARINDA İŞ BİRLİKLERİ

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin artırılması için Doha'da Türkiye-Katar Ekonomik Forumu düzenlenmiştir.[67] Benzer amaçları taşıyan "Expo Turkey by Qatar 2018" 17-19 Ocak'ta Doha'da gerçekleştirilmiştir. Karşılıklı ticaret hacminin iki kat artması öngörülen ekonomik ilişkilere paralel olarak fuar Türk firmaları için önemli iş birliği fırsatları oluşturmuştur.[68] Bu anlamda iki ülke firmaları arasında 60 milyon doları aşan ihracat anlaşmalarına imza atılmıştır.[69] 38 Türk firmasının katıldığı Türkiye-Katar İş Forumu da 20 Ocak'ta Doha'da düzenlenmiştir.[70] 23-24 Mart'ta Bursa'da düzenlenen ekonomi zirvesinde Katar'ın Türkiye'deki yatırım hedefinin 2018'de 19 milyar dolar olduğu açıklanmıştır.[71] 2022 Dün-

[65] "Katar ve Türkiye'den Askeri Tatbikat", Sputnik Türkiye, 27 Mart 2018.

[66] "Türkiye ve Katar'dan Yeni Anlaşma", *Takvim*, 22 Mart 2018.

[67] "Let Us Globally Establish Turkey-Qatar Partnership", TOBB, 16 Ocak 2018, https://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Eng/Detay.php?rid=22560&lst=MansetListesi, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[68] "Expo Turkey in Qatar to Kick off on Jan 17", *Hurriyet Daily News*, 16 Ocak 2018.

[69] "Türk Şirketleri Katar'a Çıkarma Yaptı", *Sabah*, 18 Ocak 2018.

[70] "Turkey-Qatar Business Forum Kicks off in Doha", Anadolu Agency, 20 Şubat 2018.

[71] "Qatar to Invest $19bn in Turkey This Year", *The Peninsula*, 27 Mart 2018.

ya Kupası'na ev sahipliği yapacak olan Katar'ın inşaat projelerinde Türk firmaları toplamda 8,5 milyar dolarlık proje elde etmiştir.[72]

Katar'ın birçok besin ithalatını gerçekleştirdiği karadaki tek sınır kapısının Suudi Arabistan tarafından kapatılması ambargonun ilk dört ayında Türkiye'nin Katar'a yönelik ihracatının yüzde 90 artmasını sağlamıştır. Benzer şekilde Türkiye'deki ekonomik dalgalanma iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi açısından fırsat olmuştur. Katar emiri Türkiye ekonomisine destek amacıyla 15 milyar dolar yatırım sözü vermiştir.[73] Söz konusu yatırımlara paralel olarak iki ülke arasında mal ve hizmet ticaretinde kapsamlı bir serbestleşmeyi ve başta petrol türevleri, doğal gaz gibi girdilerin ucuza teminiyle üretimde maliyetlerin düşürülmesini amaçlayan ekonomik ortaklık anlaşması imzalanmıştır.[74] Ayrıca Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve Katar Merkez Bankası Doha'da gerçekleşen bir imza töreniyle para takası anlaşması yapılmıştır.[75] Enerji alanında da Katar ile Türkiye arasında toplam 5,2 milyar dolar tutarında doğal gaz ve petrokimya tesisi yatırımı üzerine anlaşma gerçekleşmiştir.[76]

KARŞILIKLI YATIRIMLAR

Katar, Türkiye'deki yabancı yatırım açısından ikinci sırada gelmektedir. 20 milyar dolar civarındaki yatırımlar 121 Katarlı şirket tarafından kontrol edilmektedir. Katar'da ise 186'sı Katar-Türkiye ortaklığına dayalı toplamda 205 Türk şirketi faaliyet göstermektedir. Bu şirketler

[72] Shehab Makahleh, "Is Turkey Preparing to Replace US Military Base in Qatar?", Al Arabiya, 18 Mart 2018.

[73] İbrahim Acar, "Qatar's Five Major Conglomerates Turn to Turkey for Investments", *Daily Sabah*, 2 Eylül 2018.

[74] "Turkey, Qatar Sign Economic Partnership Agreement", Anadolu Agency, 4 Eylül 2018.

[75] "Türkiye ve Katar Merkez Bankalarından Swap Anlaşması", BBC Türkçe, 20 Ağustos 2018.

[76] "Katar ile Türkiye 5.2 Milyar Dolarlık Anlaşma İmzaladı", *Sabah*, 11 Nisan 2018.

yaklaşık 11,6 milyar dolarlık projeleri hayata geçirmektedir. Ayrıca iki ülke arasında vizelerin kaldırılması sonucu turizm faaliyetlerinde de ciddi artış yaşanmıştır. Türkiye Katarlı turistlerin en çok ziyaret ettiği ülke olarak kayda geçmiştir.[77] İki ülke arasındaki ticaret hacminin 5 milyar dolar olması hedeflenmektedir.[78] 2018 Ocak-Eylül döneminde 707 milyona ulaşan ticaret hacminin 2018'de 1 milyar dolar olması planlanmış,[79] ticaret hacmi 1,145 milyar dolara ulaşmıştır.[80]

KUVEYT-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

İki ülke arasındaki olumlu ilişkiler 2018'de daha da geliştirilmiştir. Saddam döneminden kalan Baasçı Iraklılar, Şiileri politize etmeyi hedefleyen İran ve politik tarafsızlığa tahammülü olmayan Suudi Arabistan[81] tarafından üçlü kıskaca alınan Kuveyt son yıllarda güvenlik eksenini genişletmektedir. Kuveyt'in Suudi Arabistan'dan tehdit algıladığı ve dengeleyici aktörlerle yakınlaşmaya gittiği söylenebilir. Bu anlamda Kuveyt'in ilk stratejisi ABD'ye alternatif olarak İngiltere,[82] Çin[83] ve Rusya[84] ile yakınlaşmaktır. İkinci stratejisi de bölgesel

[77] "Turkey Becomes Favourite Destination of Qataris", *The Peninsula*, 23 Ocak 2018.

[78] "Turkey Seeks to Increase Trade with Qatar to $5 Billion", *The New Arab*, 27 Şubat 2018.

[79] "Katar'a İhracatta Yeni Hedef 1 Milyar Dolar!", *Sabah*, 13 Ekim 2018.

[80] TÜİK verilerinden elde edilmiştir.

[81] Suudi Arabistan'ın bölge politikaları Körfez ülkelerini yeni ittifaklara yönelmeye zorlamıştır. Bkz. "Why is Kuwait Approaching Turkey for Military Cooperation?", TRT World, 26 Ekim 2018.

[82] Gareth Stansfield, Doug Stokes ve Saul Kelly, "UK Strategy in the Gulf and Middle East after American Retrenchment", *Insight Turkey*, Cilt: 20, Sayı: 4, (Sonbahar 2018).

[83] Mohammed Sudairi, "The Curious Case of China's Kuwaiti Concession", Arab Gulf States Institute in Washington, 10 Ekim 2018, https://agsiw.org/the-curious-case-of-chinas-kuwaiti-concession, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[84] "Kuwait Builds New Trade Relations with Russia and China", Oxford Business Group, https://oxfordbusinessgroup.com/analysis/east-meets-middle-east-changing-times-call-new-relations-china-and-russia-0, (Erişim tarihi: 18 Şubat 20199; "Strengthening of Russia-Kuwait Relations Promotes Peace in Middle East-Moscow", Sputnik Türkiye, 11 Mart 2018.

ittifakları güçlendirmektir. Bu anlamda Kuveyt askeri ittifakını güçlendirmek amacıyla Türkiye ile yakınlaşmak istemekte ve Ankara'yı dengeleyici bir aktör olarak görmektedir. Kuveyt ilk olarak Türkiye ile Ekim'de ortak savunma iş birliği planını imzalamıştır.[85] Kuveyt ile Türkiye arasında deneyimlerin paylaşılması ve çabaların birleştirilmesi amacıyla ortak askeri koordinasyonun devamı olarak görülen bu plan çerçevesinde Kuveyt'te 9-10 Ekim arasında Türkiye-Kuveyt Askeri İşbirliği Komitesi toplantıları düzenlenmiştir.[86]

Kuveyt, PKK ve FETÖ ile mücadelesinde Türkiye'nin Körfez'deki önemli müttefiği olarak görülmüştür.[87] Türkiye karşıtı propagandanın yapıldığı bir dönemde Kuveyt söz konusu duruma tepki göstererek Ankara'nın yanında yer almıştır. Kuveyt Dışişleri Bakan Yardımcısı Halid Carallah, "Türkiye ekonomisindeki büyüme rakamları umut verici. Kuveyt, Türkiye'deki yatırımlarından endişe duymuyor" şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca Türkiye'deki durumun istikrarlı olduğunu belirten Carallah "Türk ekonomisinin daha da büyüyüp gelişmesini temenni ediyoruz" demiştir.[88] Öte yandan Kuveytli aktivistlerin Twitter'da "Yazımız Türkiye'de Daha Güzel" başlığıyla açtığı kampanya ikili ilişkilere olumlu yansımıştır.

Kuveyt meclisi uluslararası, bölgesel ve yerel saldırılara maruz kalan Türkiye'nin yanında olacaklarını vurgularken Kuveyt halkı da tasarruflarını Türk lirasına çevirme kampanyasıyla iki ülke

[85] Giorgio Cafiero ve Cinzia Bianco, "Kuwait Looks to Turkey, But Hedges Its Bets", Inside Arabia, 13 Ekim 2018, https://insidearabia.com/kuwait-looks-turkey-but-hedges-bets, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[86] Mehmet Nuri Uçar, "Türkiye ve Kuveyt Arasında Askeri İş Birliği", Anadolu Ajansı, 11 Ekim 2018.

[87] Yasin Aktay, "Katar ve Kuveyt'ten 24 Haziran Sonrası Türkiye Manzarası", *Yeni Şafak*, 21 Temmuz 2018.

[88] Selva Ünal, "Kuveyt: Türk Ekonomisine Güvenimiz Tam", *Sabah*, 2 Haziran 2018.

arasındaki bağı güçlendirmiştir.[89] Kuveytli birçok vatandaş parasını Türk lirasına, tatil rotalarını da Türkiye'ye çevirerek ekonomiye yönelik spekülatif ataklar karşında Ankara'nın yanında yer almıştır.[90] Ayrıca TBMM Başkanı Binali Yıldırım'ın ev sahipliğinde Antalya'da düzenlenen Avrasya Meclis Başkanları Üçüncü Toplantısı'nda konuşan Kuveyt Meclis Başkanı Ganim "Alenen Türkiye'yi hedef almaktan bahseden ve Türkiye'ye belirli şartları dayatmak isteyenler var. Türkiye'ye karşı ekonomik savaş müjdesi verenlere, mali çöküş yaşamasını arzulayanlara şunu söylüyoruz: Başaramayacaksınız. Türkiye muz cumhuriyeti değildir"[91] ifadelerini kullanmıştır. Daha sonra Erdoğan ile görüşen Ganim Türkiye'nin karşılaştığı siyasi temelli ekonomik krizi aşacağına inandıklarını dile getirmiştir.[92]

Ayrıca Kuveyt'in Ankara büyükelçisi Gassan Yusuf Abdülbari Zevavi iki ülkenin bölge politikasının da örtüştüğünü söylemiştir.[93] Bu noktada Kuveyt'in bölge politikasındaki "çatışmaların son bulması" vizyonu birçok bölgesel meselede Türkiye ile örtüşmektedir. İran'ın Irak'taki etkinliğinin azaltılması, Suudi Arabistan liderliğindeki agresif politikalar izleyen blokun dengelenmesi,[94] Yemen ve Suriye iç savaşları ile Katar ablukasının son bulması iki ülke dış politikasının örtüştüğü alanlardan birkaçıdır.

[89] Yasin Aktay, "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinde İhvan Faktörü", *Yeni Şafak*, 30 Mayıs 2018.

[90] "Kuveytlilerden 'Türkiye'ye ve Türk Lirasına' Destek", *Sabah*, 14 Ağustos 2018.

[91] "Kuveyt Meclis Başkanı Al-Ghanim'in Türkiye Sözleri Yankı Uyandırdı", TRT, 10 Ekim 2018.

[92] "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kuveyt Ulusal Meclis Başkanını Kabul Etti", CNN, 10 Ekim 2018.

[93] "Türkiye-Kuveyt İlişkileri", *Sabah*, 17 Mart 2018.

[94] Javad Heiran-Nia ve Somayeh Khomarbaghi, "Turkey and Kuwait: A New Regional Alliance?", Lobelog, 25 Ekim 2018, https://lobelog.com/turkey-and-kuwait-a-new-regional-alliance, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

EKONOMİ

Ekonomi alanında da Kuveyt'in Türkiye'ye sıcak baktığını söylemek mümkündür. Kuveyt'in Türkiye'deki dört bankasından biri olan Burgan Bank Türk lirasındaki düşüşe rağmen politikalarında herhangi bir değişikliğin olmadığı belirterek Ankara'ya destek olmuştur.[95] Kuveyt Türkiye'deki yatırım alanlarını çeşitlendirerek artırmak istemektedir. Bu anlamda 54 milyar dolara yaklaşan aktif büyüklüğüyle Kuveyt'in en büyük ikinci bankası olarak bilinen Kuveyt Finance House Türkiye'de eğitim ve sağlık alanlarında yatırım yapmak için arayışa başlamıştır.[96] Ayrıca Eylül 2017'de imzalanan "Gelir ve Servet Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmasını Tadil Eden Protokol"ün Kuveyt Meclisi tarafından onaylanması Kuveytli milletvekillerince Türkiye'ye duyulan güvenin bir çıktısı olarak yorumlanmıştır.[97]

Öte yandan Türk müteahhitlerin ülke dışında tek kalemde aldığı en büyük iş olan Kuveyt Uluslararası Havalimanı yeni terminal binası inşaatı da ikili ilişkiler açısından önemlidir. Nitekim inşaatın yapımını üstlenen Limak Holding Kuveyt'in en önde gelen iki bankası National Bank of Kuwait ve Kuwait Finance House'tan toplam 823 milyon dolar finansman sağlamıştır.[98] Polatyol firmasının Kuveyt tarihinin en büyük projesindeki önemli bir ihaleyi kazanması

[95] 1997'de kurulan Burgan Bank Kuveyt'in en büyük ikinci bankasıdır. Bkz. "Burgan Bank's Operations in Turkey Fully Hedged against Lira Fluctuations", *Kuwait Times*, 15 Ağustos 2018.

[96] "Kuveyt'in En Büyük İkinci Bankası Türkiye'de Şirket Avına Çıktı", *Akşam*, 23 Şubat 2018.

[97] "Kuveyt ile Artan İş Birliği Türk Ekonomisine Güveni Yansıtıyor", *Akşam*, 29 Mayıs 2018.

[98] Neha Bhatia, "Turkey's Limak Signs $830m Deal to Fund Kuwait Airport Expansion", Reuters, 22 Şubat 2018.

da iki ülke arasındaki ilişkilere olumlu yansımıştır.[99] MÜSİAD'ın Kuveyt'e şube açacak olması da ikili ilişkiler açısından olumlu bir işaret olarak görülmüştür.[100] İki ülke arasındaki ticaret hacmi 573 milyon dolara ulaşmıştır.[101]

TÜRKİYE-BAHREYN İLİŞKİLERİ

Suudi Arabistan'a bağımlı bir siyaset izleyen Bahreyn, Türkiye ile ilişkilerini bu çizgide ilerletmiştir. Manama yönetiminin Katar, Suriye, Filistin politikaları ve bölgesel kamplaşmadaki pozisyonu gerilime sebep olmasa da 2018 Türkiye-Bahreyn ilişkileri açısından kısır geçmiştir.

KATAR, SURİYE VE FİLİSTİN'DE TÜRKİYE KARŞITI CEPHE

Suudi Arabistan ve BAE'nin "peşine takılarak" Katar ambargosuna katılan Bahreyn, Türkiye karşıtı cephede yer almıştır. İddalara göre 2015'te Türkiye ve İran karşıtı yeni bir bölgesel ittifak kurma amacıyla gerçekleştirilen gizli toplantıya Bahreyn Veliaht Prensi Selman bin Hamad Halife de katılmıştır.[102] Ayrıca Bahreyn Dışişleri Bakanı Şeyh Halid bin Ahmed "Ankara, Katar'daki Türk üssünün bölgeyi koruma görevi olduğunu söyledi. Fakat bölgeyi korumak için başkasına ihtiyacımız yok" şeklinde açıklama yaparak ilişkilerin gerginleşmesine sebebiyet vermiştir.[103] Öte

[99] "Polatyol, Kuveyt Tarihinin En Büyük Projesinde Dünya Devlerini Geride Bıraktı", Dünya İnşaat, 15 Mart 2018, http://www.dunyainsaat.com.tr/haber/polatyol-kuveyt-tarihinin-en-buyuk-projesinde-dunya-devlerini-geride-birakti/25258, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[100] "Turkey's Business Body Opens New Branch in Kuwait", Anadolu Agency, 5 Ekim 2018.

[101] TÜİK verilerinden elde edilmiştir.

[102] David Hearst, "The Secret Yacht Summit That Realigned the Middle East", Middle East Eye, 19 Mart 2018.

[103] "Bahreyn'den Küstah Türkiye Çıkışı: Türk Askerine İhtiyacımız Yok", *Akşam*, 27 Mayıs 2018.

yandan Bahreyn'in Suriye politikasındaki değişim söz konusu gerginliği artırma potansiyeline sahiptir. Bu minvalde Bahreyn Dışişleri Bakanı Halid bin Ahmed Halife'nin yaklaşık bir ay önce Birleşmiş Milletler Genel Kurulu çalışmalarına katılmak üzere gittiği New York'ta Suriye Dışişleri Bakanı Velid Muallim ile kameralar önünde sarılıp kucaklaşması Türkiye-Bahreyn ilişkileri açısından önemli bir gelişme olarak görülebilir. Manama yönetiminin Esed yanlısı duruşunun karşıt pozisyondaki Türkiye'nin Bahreyn'e yönelik politikasına etki etmesi muhtemeldir.[104] Öte yandan Bahreyn'in İsrail yanlısı tutumu[105] da Türkiye'nin Filistin politikasına zarar vermektedir. Son dönemde İsrail-Körfez yakınlaşması Suudi Arabistan ve BAE'nin Kushner üzerinden Tel Aviv yanlısı tutumu bölgesel kamplaşmada Türkiye ve Katar'ın nüfuzunu azaltmaya yönelik hamleler olarak değerlendirilebilir. Bahreyn de Avustralya gibi İsrail'in başkentini Batı Kudüs olarak tanıyan ülkelere destek vererek Filistin davasında Türkiye ve Katar karşısındaki blokta yer almıştır.[106]

EKONOMİK İLİŞKİLER

Siyasi soğukluğa rağmen iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler olumlu ilerlemiştir. Bahreyn Ekonomik Kalkınma Ajansı CEO'su Simon Galpin, risk sermayesi fonlarına yatırım yapacak 100 milyon dolarlık "Fonların Fonu"nun önümüzdeki ay hayata geçeceğini belirterek "Özellikle finansal teknolojiler, yiyecek-içecek ve mühendislik alanlarında Türk şirketlerini de Bahreyn'de iş kurarak Bahreyn'in sunduğu avantajlardan yararlanmaya davet

[104] İsmail Yaşa, "Türkiye'ye Karşı Esed'e Destek", *Diriliş Postası*, 3 Ekim 2018.

[105] "Bahreyn: İran'a Karşı Kendini Savunmak, İsrail'in Hakkı", Sputnik Türkiye, 10 Mayıs 2018.

[106] Hüseyin Koyuncu, "Bahreyn'den Batı Kudüs'ü İsrail'in Başkenti Olarak Tanıyan Avustralya'ya Destek", Euronews Türkçe, 16 Aralık 2018.

ediyoruz" demiştir. Öte yandan Türkiye'nin Bahreyn'e yönelik ihracatı yüzde 32,8 artış göstermiş,[107] ticaret hacmi 414 milyon dolara ulaşmıştır.[108]

TÜRKİYE-UMMAN İLİŞKİLERİ

Türkiye-Umman ilişkileri 2018'de ciddi bir ilerleme veya gerileme kaydetmemiştir. İki ülke arasında lider veya bakan nezdinde resmi ziyaretlerinin gerçekleşmemiş olmasına rağmen ikili ilişkiler açısından olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye'nin savunma ve havacılık sanayisinin ihracat performansı 88 milyon dolar artmıştır. Özellikle zırhlı kara aracı ihracatında öne çıkan Umman, Katar ve Senegal bu performansta belirleyici olmuştur.[109] Nitekim 2018'in ilk altı ayındaki rakamlara göre Türkiye'nin Umman'a yönelik savunma ve havacılık ihracatı elli kat artmıştır.[110] Savunma iş birliğinin yanında ekonomik iş birlikleri de söz konusudur. Türkiye-Umman İş Konseyi tarafından 14 Mayıs 2018'de "Umman Pazarı ve İşbirliği İmkanları" konulu bir toplantı düzenlenmiştir.[111] MÜSİAD Umman'da temsilcilik açarak iki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılması anlamında önemli bir adım atmıştır.[112] Umman sultanlığına ait Oman Air Türkiye'de ofis açmıştır.[113] Her yıl Türkiye'ye gelen Ummanlı turist sayısını üç yılda 50 binden 2 milyona çıkarma hedefi bu yolla

[107] "Bahreyn'den Türk Start-Uplara Davet", CNN, 19 Nisan 2018.

[108] "Orta Doğu ve Körfez Ülkelerine İhracat Kan Kaybetti", *Habertürk*, 8 Haziran 2018.

[109] "Savunmanın İhracatı Büyüdü", *Sabah*, 2 Temmuz 2018.

[110] "Savunmadaki İhracatı Zırhlılar Sırtladı", *Sabah*, 3 Mayıs 2018.

[111] "Umman Pazarı ve İşbirliği İmkanları Toplantısı", TURSAB, 25 Nisan 2018, https://www.tursab.org.tr/tr/tursabdan-haberler/genel-duyurular/umman-pazari-ve-isbirligi-imkanlari-toplantisi_17368.html, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[112] "MÜSİAD, Umman'da Temsilcilik Açtı", *Habertürk*, 13 Kasım 2018.

[113] "Umman Sultanlığı'nın Milli Havayolu Oman Air Türkiye'de", NTV, 28 Kasım 2018.

daha kolay hayata geçirilecektir.[114] İki ülke arasındaki ticaret hacmi 443 milyon dolara ulaşmıştır.[115]

TÜRKİYE'NİN YEMEN POLİTİKASI

İran ve Suudi Arabistan'ın bölgesel güç mücadelesinin en net yansıdığı ülke Yemen'dir. Ankara yönetimi İran destekli isyancı Husilere karşı Suudi Arabistan tarafından 2015'te başlatılan operasyonu desteklemektedir. Husiler tarafından Suudi Arabistan'a gönderilen füze saldırılarını kınamakla[116] birlikte Türkiye Suudi yönetiminin yol açtığı insani krizden memnun değildir. Bu noktada Türkiye İran-Suudi Arabistan mücadelesinin Yemen halkı üzerinde açtığı yaraları iyileştirmeye çalışmaktadır. Bu noktada Türkiye'nin Yemen halkına Kızılay ve İHH başta olmak üzere çeşitli sivil toplum kuruluşları üzerinden gönderdiği yardımlar 2018'de de devam etmiştir.[117] Ayrıca Erdoğan'ın talimatıyla Yemen'e iki set elli yataklı konstrüksiyonlu tip ağır iklim sahra hastanesi hibe edilmiştir.[118] İç savaşa dönüşen krizde Türkiye meşru hükümeti destekleyen politikasını sürdürmektedir.[119] Kaşıkçı cinayeti sonrası MbS'nin köşeye sıkışması ve BM'nin Husiler ile meşru hükümet arasında barış görüşmelerini sağlaması krizin bir nebze de olsa hafiflemesini sağlamıştır. Siyasi çözüm noktasında Türkiye'nin yeni politikalar üretmesi olumlu sonuçlar doğurabilir.[120]

[114] Betül Alakent, "Umman'dan 3 Yılda 2 Milyon Kişi Getirecek", *Sabah*, 11 Haziran 2018.

[115] TÜİK verilerinden elde edilmiştir.

[116] Dışişleri'nden Yemen'e Kınama", CNN, 26 Mart 2018.

[117] "Turkey, Qatar to Donate $1 Million to Yemen", *Hurriyet Daily News*, 28 Mayıs 2018.

[118] "Türkiye'den Yemen'e Sahra Hastanesi", *Yeni Şafak*, 18 Haziran 2018.

[119] "Türkiye Yemen'deki Meşru Hükümete Desteğini Yineledi", *Sabah*, 11 Ekim 2018.

[120] Riad Domazeti, "Yemen Krizinin Çözümünde Türkiye Rol Alabilir mi?", İNSAMER, 17 Aralık 2018, https://insamer.com/tr/yemen-krizinin-cozumunde-turkiye-rol-alabilir-mi_1850.html, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

KRONOLOJİ

15 Ocak	Katar Emiri Sani Ankara'da Erdoğan ile iki buçuk saat süren bir görüşme gerçekleştirdi.
16 Ocak	İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin artırılması için Doha'da Türkiye-Katar Ekonomik Forumu düzenlendi.
17-19 Ocak	Expo Turkey by Qatar 2018 Katar'ın başkenti Doha'da gerçekleştirildi.
14 Şubat	Suudi Arabistan Kralı Selman Cumhurbaşkanı Erdoğan ile telefon görüşmesi yaptı.
6 Mart	Dubai merkezli MBC kanalı Türk dizilerinin yayımlanmasını yasakladı.
7 Mart	Suudi Arabistan veliahtı MbS Türkiye, İran ve Katar'ın "şer üçgeni" olduğunu belirtti.
14-22 Mart	Katar Savunma Bakanlığı Türk askeri güçlerinin de katıldığı "Aslan İni" adlı bir tatbikat yapıldığını duyurdu.
10 Mart	Enver Gargaş Twitter hesabından yaptığı açıklamada "Arap-Türkiye ilişkilerinin en iyi durumda olmadığı bir sır değil. Dengeye dönebilmek için Ankara Arap ülkelerinin egemenliğine saygı duymalı ve komşularıyla akıl ve mantık çerçevesinde ilişki kurmalı" dedi.
1 Nisan	Türkiye'nin de dahil olduğu 23 ülkenin katılımıyla Birinci Ortak Körfez Kalkanı gerçekleşti.
22 Mayıs	Türkiye'nin dokuncu büyük bankası olan Denizbank BAE'nin en büyük bankası Dubai merkezli Emirates NBD'ye satıldı.
27 Mayıs	Bahreyn Dışişleri Bakanı Şeyh Halid bin Ahmed "Ankara, Katar'daki Türk üssünün bölgeyi koruma görevi olduğunu söyledi. Fakat bölgeyi korumak için başkasına ihtiyacımız yok" şeklinde açıklama yaptı.
30 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan telefonla görüştüğü Kuveyt Emiri Sabah'a oğlu Şeyh Nasır'ın geçirdiği başarılı ameliyatla ilgili geçmiş olsun dileklerini iletti.
24 Haziran	Katar ve Kuveyt emirleri ve halkları Erdoğan'ın cumhurbaşkanı seçilmesini kutladı.
27 Haziran	Air Arabia isimli BAE uçak firması BAE-Türkiye arası direkt uçuşlara başladı.

20 Ağustos	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve Katar Merkez Bankası, Doha'da para takası anlaşması imzaladı.
4 Eylül	Katar-Türkiye arasında mal ve hizmet ticaretinde kapsamlı bir serbestleşmeyi ve başta petrol türevleri doğal gaz gibi girdilerin ucuza teminiyle üretimde maliyetlerin düşürülmesini amaçlayan ekonomik ortaklık anlaşması imzalandı.
	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kuveyt Emiri Sabah'a kardeşi Şeyha Feriha Sabah'ın vefatından ötürü taziyede bulundu.
2 Ekim	Suudi Arabistan'ın İstanbul Başkonsolosluğuna giren gazeteci Cemal Kaşıkçı'dan bir daha haber alınamadı.
9-10 Ekim	Kuveyt'te Türkiye-Kuveyt Askeri İşbirliği Komitesi toplantıları düzenlendi.
26 Kasım	2014'ten bu yana her yıl düzenlenen Katar-Türkiye Yüksek Stratejik Komite toplantısının dördüncüsü İstanbul'da gerçekleştirildi.
13 Aralık	Kuveyt Emiri Sabah Ankara'da meydana gelen tren kazasında hayatını kaybedenler için Erdoğan'a başsağlığı mesajı gönderdi.

TÜRKİYE'NİN İSRAİL, FİLİSTİN VE ÜRDÜN POLİTİKASI 2018

HAYDAR ORUÇ

Doktor Adayı, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinin 2018'de bir önceki yıldan kalan meseleler nedeniyle sorunlu geçmesi beklenmiştir. ABD Başkanı Trump'ın 6 Aralık 2017'de açıkladığı Kudüs kararı ve sonrasında yaşanan gelişmeler Türkiye-İsrail arasında yıl içerisinde yaşanan ilişkilerin nüvesini oluşturmuştur. Buna ilave olarak Filistinlilerin Mart sonunda başlatmış oldukları Büyük Dönüş Yürüyüşü'ne yönelik İsrail'in orantısız ve hukuksuz müdahaleleri de gündemde önemli yer işgal etmiştir. ABD elçiliğinin Kudüs'e taşınmasının 14 Mayıs'a denk getirilmesi ve aynı gün Gazze'deki protestolarda onlarca Filistinlinin öldürülmesi ilişkilerin kırılganlığını göstermiştir. Ayrıca İsrail'in bölgedeki bazı Arap ülkeleriyle giriştiği ve aralarında

Türkiye'nin de bulunduğu birkaç ülkenin izole edilmesini amaçlayan hamleler de sorunlu başlıklardan biri olmuştur. Suriye'nin geleceğinde Türkiye'nin arzu etmediği planlara İsrail'in verdiği destek ile İran nükleer anlaşmasının iptali için yürüttüğü irrasyonel mücadele sonunda ABD'nin nükleer anlaşmadan ayrılması ve İran'a yönelik yaptırımların yeniden başlatılması da iki ülke arasındaki mesafenin açılmasına sebep olmuştur. Tüm bunlara Doğu Akdeniz'deki Türkiye'nin hak ve menfaatlerini zedeleyecek gelişmeler de eklenince 15 Mayıs'ta elçilerin geri çağrılmasıyla Haziran 2016'daki normalleşme anlaşmasıyla başlayan sürecin sonuna gelinmiştir.

Türkiye'nin Filistin ile 2018'deki ilişkileri ise önceki yıllarda olduğu gibi İsrail'in ABD ve bölgenin bazı Arap ülkeleriyle iş birliği içerisinde yürüttüğü izolasyonun kaldırılması veya etkisinin hafifletilmesi ve buna mukabil Filistin halkının daha özgür ve müreffeh bir hayata kavuşması kapsamında sürdürdüğü mücadele çerçevesinde şekillenmiştir. 2018'de –önceki yıllardan farklı olarak– Trump yönetiminin dayattığı yüzyılın anlaşması olarak isimlendirilen plana yönelik bölgede mekik diplomasisi artmıştır. Ancak yılın sonuna gelindiğinde hala bir metin ortaya çıkmamıştır. Fakat sözde anlaşma metnine dair sızdırılan bazı bilgilerde Filistinlilerin geleceğine yönelik umut verici maddeler olmaması nedeniyle Türkiye bölgedeki aktörlerle iş birliği içerisinde Filistinlilerin geleceğini garanti altına alacak girişimlerde bulunmaya devam etmiştir.

Ürdün ile ilişkiler de benzer şekilde sözde yüzyılın planı çerçevesinde şekillenmiştir. Ürdün nüfusunun yarıdan fazlasının Filistin kökenli olması hasebiyle Kudüs'ün statüsü, Mescid-i Aksa'ya yönelik kısıtlamalar ve Filistinlilerle alakalı diğer konularda hemen tepki gösteren Ürdün kamuoyu sözde barış planı konusunda da mesafeli davranmıştır. Ancak hem ekonomik zorluklar hem de Arap Yarımadası'nda şekillenen yeni ittifaklar nedeniyle tam olarak hangi tarafı seçeceğini kestiremeyen Ürdün için 2018 zorlu geç-

miştir. Türkiye, Ürdün'ü daha fazla sıkıntıya sokmamak için titiz bir diplomasi yürüterek kendi yörüngesinde tutmaya çalışmıştır. Yeri geldiğinde Ürdün, Türkiye ile bölgedeki diğer Arap ülkeleri arasında ara bulucu rol yüklenmiş bazen de Ankara Amman'a yönelebilecek tepki ve baskıları hafifletmek için manevralar yaparak ilişkinin devamını sağlamıştır.

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

Trump'ın 2017 sonundaki Kudüs kararı ve sonrasında Türkiye öncülüğünde bu karara karşı başlatılan girişimler nedeniyle 2018'e gergin başlayan Ankara-Tel Aviv ilişkileri daha yılın ilk gününde bir sınamaya maruz kalmıştır. Knesset'te kabul edilen ve 1980'deki Kudüs isimli temel kanuna eklenen maddeyle ileri tarihlerde bir barış anlaşması yapılması durumunda Kudüs'ün bir kısmı veya tümünün Filistinlilere devredilmesi veya iki taraf arasında taksim edilmesinin önüne geçilmek istenmiştir. Yeni yasaya göre şehrin statüsü ve belediye sınırlarının değiştirilebilmesi için şimdiye kadar yeterli olan salt çoğunluk yerine meclisin 2/3'ü yani nitelikli çoğunluk olan 80 vekilin onayının alınması gerekecektir.[1] Türkiye İsrail'in Filistinlilerle yapılacak muhtemel bir barışı zora soktuğu hatta imkansız getirdiği için yeni düzenlemeyi Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla kınamıştır.[2]

Mart sonunda Gazze'de meydana gelen olaylar ise iki ülke arasında yıl içerisindeki en önemli kırılmalardan birinin yaşanmasına yol açmıştır. İsrail'in yetmiş yıldır süregelen işgali ve son on yılı aşan süredir devam eden Gazze ablukası nedeniyle artık dayanma güçleri kalmayan Filistinlilerin bu zinciri kırabilmeleri için barışçıl

[1] "In Late-Night Vote, Knesset Passes Law to Hinder East Jerusalem Withdrawal", *Times of Israel*, 2 Ocak 2018.

[2] "İsrail Parlamentosu'nda Kudüs Konusunda Kabul Edilen Yasa Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 4 Ocak 2018.

protestolardan başka yapabilecekleri bir şey kalmamıştır. Küresel ve bölgesel gelişmeler nedeniyle İsrail-Filistin meselesine azalan ilgiyi yeniden canlandırabilmek ve Filistinlilerin maruz kaldığı insan haklarına aykırı uygulamaları dünyaya duyurabilmek maksadıyla 30 Mart'ta Gazze'nin İsrail sınırlarında büyük bir katılımla protestolar başlamıştır. 30 Mart 1976'da İsrail'in Batı Şeria'nın Celile bölgesindeki Filistinlilerin topraklarını gasp etmesi üzerine çıkan olaylarda altı Filistinlinin öldürülmesi ve yüzlercesinin yaralanmasına atıfla 30 Mart'ta başlatılan "Büyük Dönüş Yürüyüşü"nün işgal sonlanınca ve ablukalar kalkıncaya kadar devam etmesi hedeflenmiştir.[3]

Ancak daha ilk gününden İsrail'in sert tepkisiyle karşılaşılmış ve protestolara katılan binlerce Filistinliye keskin nişancılar tarafından hedef gözetmeksizin gerçek mermilerle ateş edilmiştir. Özellikle cuma günleri dozu artan protestolarda şimdiye kadar aralarında kadın, çocuk, yaşlı, engelli ve gazeteci olmak üzere iki yüze yakın kişi hayatını kaybetmiş ve binlerce Filistinli yaralanmıştır. Yaralananlardan bazıları tedavi için Türkiye'ye getirilirken bu saldırılara en sert tepkiyi Türkiye göstermiştir. Protestoların ilk gününde on beş Filistinlinin öldürülmesi ve 1.500 kadarının yaralanması üzerine[4] Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı bir konuşmada İsrail'i olaylar nedeniyle kınayarak Filistinlilere karşı zulüm işlediğini vurgulamıştır. Türkiye'nin Filistinlilere desteğinin devam edeceğini ifade eden Erdoğan bu konuda uluslararası toplumu da İsrail'e karşı tepki göstermeye çağırmıştır.[5]

Bu eleştirilere karşılık veren Netanyahu ise Türkiye'nin Zeytin Dalı Harekatı'nı kast ederek "masum köylüleri bombalayanların,

[3] "Filistinlilerin 'Büyük Dönüş Yürüyüşü' Başladı", TRT Haber, 30 Mart 2018.

[4] "Israeli Army Opens Fire as Tens of Thousands March in Gaza", +972Magazine, 30 Mart 2018, https://972mag.com/live-blog-thousands-rally-in-gaza-return-march/134158, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[5] "Erdogan Calls Netanyahu 'Terrorist', Israel 'Terrorist State", Aljazeera, 1 Nisan 2018.

dünyanın en ahlaklı ordusuna ahlak dersi veremeyeceklerini" ifade etmiştir.[6] Bunun üzerine partisinin Adana ve Hatay kongrelerinde yaptığı konuşmalarda Netanyahu'ya cevap veren Erdoğan Afrin ile Filistin'in karşılaştırılamayacağını ve Türkiye'nin işgalci olmadığını ancak uluslararası hukuka göre İsrail'in işgalci bir devlet olduğunu ve bu sebeple de Netanyahu'nun terörist, İsrail'in de "terör devleti" olduğunu ifade etmiştir. Konuşmasının devamında Netanyahu'ya seslenerek "Ey Netanyahu sen çok zayıfsın, çok garipsin. Bir defa kendine çeki düzen ver. Biz teröristlerle uğraşıyoruz ama senin derdin teröristler değil sen terör devletisin. Kudüs'te yaptıkların ortada. Ya, senin dünyada sevenin yok sevenin... İşte BM'de aldığın cevap ortada. Yani 'Benim nükleer silahım var' diye hava atma. Yeri geldiğinde o nükleer silahların da çalışmaz" diyerek İsrail ve onun provokatif eylemlerini görmezden gelen ülkelere örtülü mesajlar vermiştir.[7]

İsrail kamuoyunda bile yoğun eleştirilere muhatap olan saldırılar BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği ve İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi uluslararası örgütler tarafından da kınanmıştır. İnsan Hakları Yüksek Komiserliği yaptığı olduğu açıklamada İsrail'i Filistinlilerin barışçıl gösterilerine saygı duymaya ve sivillerin zarar görmemesini sağlamaya davet etmiştir. Ayrıca BM Genel Sekreterine de çağrıda bulunarak olaylar nedeniyle bağımsız bir soruşturma başlatılması tavsiye edilmiştir.[8] Hatta bazı İsrail merkezli hak temelli sivil toplum örgütleri yapılanların insan hakları ihlali olduğu ve bu cürümlerin Uluslararası Ceza Mahkemesinde (UCM) yargılanmasının söz konusu olabileceği gerekçesiyle askerlere çağrıda

[6] "Netanyahu Blasts Erdogan Over Gaza: Israel Won't Be Lectured by Those Who Indiscriminately Bomb Civilians", *Haaretz*, 1 Nisan 2018.

[7] "Erdoğan'dan Sınırdan Mesaj: Nükleer Silahın Olsa Ne Yazar", *Türkiye*, 2 Nisan 2018.

[8] BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliğinin açıklaması için bkz. https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=22925&LangID=E, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

bulunarak kendilerine verilen Filistinlileri vurmaya yönelik emirleri uygulamamalarını tavsiye etmişlerdir.[9] BM'ye İsrail'in saldırılarının kınanması ve derhal durdurulması talebiyle getirilen tasarılar ise ABD'nin vetosuyla karşılaşmıştır.[10]

İki ülke arasındaki ilişkilerin yeniden kopmasına sebep olan gelişmeler beklendiği gibi ABD'nin Tel Aviv'de bulunan büyükelçiliğini Kudüs'e taşıması münasebetiyle yapılan tören esnasında vuku bulmuştur. Zira ABD'nin konsolosluk olarak kullandığı binayı büyükelçilik seviyesine çıkarması hasebiyle çoğunluğu İsrailli politikacılar, din adamları ve ABD yönetimindeki Yahudi asıllı siyasetçilerden oluşan güruh neredeyse dini bir ayin niteliğinde zafer kutlaması yaparken[11] sadece birkaç kilometre ötelerindeki Gazze sınırında açılışı protesto eden onlarca Filistinli, İsrail askerleri tarafından acımasızca öldürülmüştür. Açılış töreninin özellikle İsrail'in kuruluş yıl dönümü olan 14 Mayıs'a denk getirilmesi ve bu tarihin Filistinliler tarafından nekbe (yas) olarak anılması da ayrıca manidardır. Kudüs statüsü muhtemel bir Filistin devleti için var olma meselesi olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla Kudüs'ün kendileri yok sayılarak sadece İsrail'in başkenti olarak kabul edilmesini protesto etmelerinden daha doğal bir şey olamaz. Ama İsrail için de başbakanlarının açılış töreninde yaptığı konuşmada dediği gibi "yetmiş yıldır bekledikleri" bu tarihi günün[12] Filistinlilerin protestolarının gölgesinde kalması kabul edilemezdir. Günün sonunda 55

[9] "Left-wing NGO Calls on IDF Soldiers to Disobey Orders During Gaza Protests", *Times of Israel*, 4 Nisan 2018.

[10] "US Blocks UN Security Council Statement Calling for Investigation of Palestinian Protesters' Deaths", JTA, 8 Nisan 2018, https://www.jta.org/2018/04/08/israel/us-blocks-un-security-council-statement-calling-investigation-palestinian-protesters-deaths, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[11] "Messianic U.S.-Israel Axis Showcased at Jerusalem Embassy Ceremony is Gut-punch for Most American Jews", *Haaretz*, 15 Mayıs 2018.

[12] Netanyahu'nun konuşmasının detayı için bkz. "Full text of Netanyahu's Speech at the Opening of the US Embassy in Jerusalem", Times of Israel, 14 Mayıs 2018.

Filistinli İsrail askerlerinin açtığı gelişigüzel ateş sebebiyle hayatını kaybetmiş ve 2 bin 700 kişi de yaralanmıştır.[13]

Tarihe "kanlı pazartesi" olarak geçecek olaylar nedeniyle BM Güvenlik Konseyi'nin geçici üyesi olan Kuveyt konseyi acil toplantıya çağırarak İsrail'in kınanması talep etmiştir.[14] Maalesef ABD'nin mutat vetosu nedeniyle Kuveyt'in girişiminden bir sonuç alınamamıştır.[15] Ancak Türkiye BM'nin yetersiz kaldığı bu insanlık dramına daha fazla sessiz kalamayarak sert bir tepki göstermiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı konuşmada İsrail'i soykırım yapmakla itham ederek lanetlemiştir.[16] "Bugünün İslam dünyası olarak Kudüs'ü kaybettiğimiz bir gün olmasına asla izin vermeyeceğiz. Tüm imkanlarımızla Filistinli kardeşlerimizin yanında olmayı kararlılıkla sürdüreceğiz" diyen Erdoğan, Türkiye'nin hayata geçireceği bir dizi eylemi açıklamıştır. Buna göre öncelikle hayatlarını kaybeden Filistinliler için üç günlük yas ilan edilmiş, TBMM özel gündemle toplantıya çağrılmış, başta İstanbul olmak üzere farklı şehirlerde Filistinlilerle dayanışma mitingleri tertiplenmiş, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) olağanüstü toplantıya çağrılmış,[17] Kızılay-AFAD ve Genelkurmay Başkanlığı marifetiyle yaralıların tedavisi için girişimde bulunulmuş ve Tel Aviv büyükelçisi geri çağrılmıştır.[18]

[13] "55 Palestinians Killed in Gaza Border Protests, over 2,700 Injured", Ma'an News Agency, 14 Mayıs 2018.

[14] Kuwait Requests Emergency UN Council Meeting on Israeli Violence in Gaza on Tuesday", *Daily Sabah Europe*, 14 Mayıs 2018.

[15] "U.N. Official Demands Gaza Probe after U.S. Blocks UNSC Investigation", *Jerusalem Post*, 15 Mayıs 2018.

[16] "Erdoğan'dan İsrail'e Sert Tepki: Bu Soykırımı Lanetliyorum", *Milliyet*, 15 Mayıs 2018.

[17] "Turkey Calls OIC for an Extraordinary Summit on Jerusalem in Istanbul", *Hürriyet Daily News*, 15 Mayıs 2016.

[18] "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Kudüs'ü Kaybettiğimiz Bir Gün Olmasına Asla İzin Vermeyeceğiz", Anadolu Ajansı, 14 Mayıs 2018

Türkiye'nin Gazze'deki insanlık dışı olaylar karşısındaki hassasiyeti bu kadar üst seviyedeyken İsrail'in Ankara Büyükelçisi Eitan Naeh'in sosyal medya hesabından yapmış olduğu paylaşım bardağı taşıran son damla olmuştur. Zira büyükelçi yaptığı paylaşımda "Hamas'ın sözde barışçıl protestoları, nefret dolu ve ölümcül bir ideoloji ile kışkırtılmakta ve manipüle edilmektedir. İsrail 'katil isyancılar' topraklarına girmesine izin vermeyecek" sözleri büyük infiale yol açmıştır.[19] Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığına çağrılan büyükelçiye önce Türkiye'nin protestosu iletilmiş ardından da "bir süre ülkesine dönmesinin uygun olacağı" bildirilmiştir.[20] Elçisinin geri gönderilmesine karşılık vermek isteyen İsrail, Türkiye'nin Tel Aviv Büyükelçisi Kemal Öktem zaten ayrılmış olduğu için özel statülü Kudüs Başkonsolosu Hüsnü Gürcan Türkoğlu'nun ülkeyi terk etmesini istemiştir. Bu gelişme üzerine Türkiye de İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Yossi Levi Safri'nin de ülkeyi terk etmesini istemiştir.[21] Böylelikle iki ülke arasındaki ilişkinin seviyesi Mavi Marmara hadisesi akabindeki durumdan daha düşük bir mertebeye inmiştir.

Türkiye bununla da yetinmeyerek BM ve UCM'ye çağrıda bulunarak 14 Mayıs'taki olayların soruşturulmasını talep etmiştir.[22] Ayrıca Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu yaptığı bir açıklamada "Artık bağımsız bir Filistin devletinin tanınması ve Birleşmiş Milletlere üye olması için gece gündüz çalışacağız ve bu oluncaya kadar da durmayacağız, yorulmayacağız. Çabalarımızın tek gayesi var, artık Filistin sorununa kalıcı bir çözüm bulmak. İsrail'in yaptıkları da yanına kalmamalıdır. İsrail hesap vermelidir ve hesap da verecektir.

[19] "Turkish Social Media Users Criticize Israeli Ambassador for Provocative Tweet", *Daily Sabah*, 15 Mayıs 2018.

[20] "İsrail'in Ankara Büyükelçisinin Ülkesine Dönmesi İstendi", Anadolu Ajansı, 15 Mayıs 2018.

[21] "Turkey and Israel Expel Envoys Over Gaza Deaths", *Haaretz*, 16 Mayıs 2018.

[22] "Turkey Calls on ICC to Probe IDF for Gaza Violence", *Jerusalem Post*, 17 Mayıs 2018.

Bunun da peşini bırakmayacağız" diyerek Türkiye'nin tavrını ortaya koymuştur.[23]

Türkiye'nin İsrail'in uluslararası hukuku da hiçe sayan eylemlerine karşı sergilemiş olduğu ahlaki, insani ve hukuki tutumun bir sonucu olarak 18 Mayıs'ta toplanan BM İnsan Hakları Konseyi 14 Mayıs'taki olaylar nedeniyle İsrail'in kınanmasına ve olayla ilgili bağımsız bir soruşturma başlatılmasına 29/2 oyla karar vermiştir.[24] Ayrıca aynı tarihte İstanbul'da icra edilen İİT olağanüstü toplantısında İsrail'e çağrıda bulunularak "Gazze Şeridi de dahil olmak üzere tüm işgal altındaki Filistin topraklarındaki askeri misillemeleri, toplu cezalandırmaları ve sivillere yasadışı güç kullanımını derhal sonlandırması" talep edilmiştir. Buna ilave olarak Filistinlilerin korunabilmesi için çatışmalı bölgelere "barış gücü" yerleştirilmesi teklifinin BM Güvenlik Konseyi'ne sunulmasına da karar verilmiştir.[25] Fakat Kuveyt aracılığıyla Güvenlik Konseyi'ne sunulan öneri ABD'nin vetosu nedeniyle kabul edilmemiştir.[26] Bunun üzerine Türkiye ve Cezayir tarafından BM Genel Kuruluna getirilen İsrail'in orantısız şiddet kullanımı nedeniyle kınandığı ve Filistinlilere uluslararası bir korunma mekanizmasını öngören tasarı 120 oyla kabul edilmiştir.[27]

İsrail ise Türkiye'nin bu meyandaki girişimlerine karşılık verebilmek için elindeki kısıtlı imkanları kullanmakta gecikmemiştir.

[23] "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu: Bağımsız Filistin Devletinin Tanıması için Çalışacağız", Anadolu Ajansı, 17 Mayıs 2018.

[24] "U.N. Sets up Human Rights Probe into Gaza Killings, to Israel's Fury", Reuters, 18 Mayıs 2018.

[25] "Muslim Leaders Call for International Force to Protect Palestinians", Times of Israel, 19 Mayıs 2018.

[26] "Israel, US Attempt to Block Security Council Resolution on Gaza International Force", Ynet.news.com, 20 Mayıs 2018, https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-5266145,00.html, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[27] "UN General Assembly Condemns Israel for 'Excessive' Force at Gaza Border", *Times of Israel*, 14 Haziran 2018.

Türkiye'den yapılan tarımsal ürün ithalatının durdurulması,[28] vatandaşlarına Türkiye'ye seyahat etmeme çağrısı yapılması[29] ve daha önceki kriz dönemlerinde olduğu gibi meclise getirilen sözde Ermeni soykırımının kabul edilmesine yönelik yasa tasarısı bunlardan bazılarıdır.[30] Elli milletvekilinin imzasıyla meclise getirilen sözde Ermeni soykırımının tanınmasına yönelik kanun tasarısı 24 Haziran seçimleri öncesi Erdoğan'ın işine yarayabileceği gerekçesiyle Netanyahu tarafından desteklenmeyince mecliste yeterli çoğunluğa ulaşamamış ve kadük kalmıştır.[31] Yine bu kapsamda ABD'den Türkiye'ye transfer edilmesi beklenen F-35 savaş uçaklarının teslim edilmemesine yönelik olarak İsrail'in ABD güvenlik bürokrasisi ve Beyaz Saray nezdinde girişimlerde bulunduğu söylense de bu iddia teyide muhtaçtır.[32] Zira zaten sorun yaşanan Türkiye-ABD ilişkileri nedeniyle şüpheli durumda olan F-35'lerin transferi konusunda ileri sürülen İsrail etkisi söz konusu ülkeye gereğinden fazla önem atfetmeye yönelik bir çaba gibi gözükmektedir.

İki ülke arasında yaşanan diğer bir gerilim ise uzun süredir tartışılmakta olan ama bir türlü İsrail Meclisinde yeterli destek bulunamadığı için bekletilmek durumunda kalan tartışmalı "Yahudi Ulus Devlet Kanunu"nun 19 Temmuz'da 62/55 oyla kabul edilmesi sonrası yaşanmıştır.[33] Zira İsrail bu Kanun'la Filistinlilerin "kendi

[28] "Agricultural Imports from Turkey Frozen", Arutz Sheva 7, 15 Mayıs 2018.

[29] "İsrail Turizm Bakanı: 'Türkiye'ye Gitmeyin'", *Şalom*, 17 Mayıs 2018.

[30] "50 MKs Endorse Bill Recognizing Turkey's Armenian Genocide", Jewish Press, 17 Mayıs 2018, https://www.jewishpress.com/news/middle-east/turkey/50-mks-endorse-bill-recognizing-turkeys-armenian-genocide/2018/05/17, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[31] "Netanyahu Blocks Armenian Genocide Debate to Avoid 'Aiding Erdogan'", *Times of Israel*, 3 Haziran 2018.

[32] "Israel Concerned About F-35 Sale to Turkey, Expects U.S. to Withhold 'Upgrade Capabilities'", *Haaretz*, 27 Mayıs 2018.

[33] "Controversial Jewish Nation-State Bill Passes into Law", *Jerusalem Post*, 19 Temmuz 2018.

kaderlerini tayin ve topraklarına geri dönüş hakkını, ana dillerinin statüsünü ve ibadet özgürlüklerini" yok saymıştır. Sadece Yahudi olan İsrail vatandaşlarına tanınan kendi kaderlerini tayin hakkı, tüm dünyadaki Yahudilerin İsrail'e dönmesinin teşvik edilmesi, uluslararası hukuka aykırı olarak sürdürülen Yahudi yerleşimlerin devlet tarafından desteklenmesi, İbranicenin resmi dil olması, sadece Yahudi dini bayramları, sembol ve ibadetlerinin meşru sayılarak diğer etnik ve dini unsurların görmezden gelinmesi gibi maddeleri içeren Kanun[34] pek çok ülke gibi Filistinlilerle tarihsel bağları olan ve bu meselede onların tarafını destekleyen Türkiye'nin de tepkisine yol açmıştır. Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan aşağıdaki açıklamayla Türkiye'nin resmi pozisyonu ortaya konulmuştur:

> İsrail Parlamentosunda bugün kabul edilen "Yahudi Ulus Devleti" yasası evrensel hukuk ilkelerini ayaklar altına almakta ve İsrail vatandaşı Filistinlilerin haklarını hiçe saymaktadır. Yasada İsrail'in işgal altında tuttuğu Kudüs'ün başkent olarak ilan edilmesi uluslararası toplum bakımından yok hükmündedir. Aynı yasada BM kararlarıyla hukuk dışılığı defaten tescillenmiş yerleşimlerin teşvik edilmesi ise asla kabul edilemez. Yasada kendi kaderini tayin hakkının sadece Yahudilere yönelik bir hak olarak tanımlanması ise çağdışı ve ayrımcı bir zihniyetin ürünüdür. İsrail Hükümeti tarafından Filistin'de sürdürülen işgale ve hukuk dışı uygulamalara kılıf bulunmasını ve iki devletli çözüm vizyonunun ortadan kaldırılmasını amaçlayan söz konusu yasaya uluslararası toplum tarafından da gerekli tepki gösterilmelidir.[35]

Cumhurbaşkanı Erdoğan bu vesileyle yaptığı konuşınmada "Adolf Hitler'in ruhunun bazı İsrailli yöneticilerde yeniden ortaya çıktığını, bu kanunun onaylanmasının İsrail'in dünyadaki en faşist ve ırkçı ülke olduğunu ve yeni durumun Arap azınlıklarına karşı

[34] İlgili kanunun detayları için bkz. "Read the full Jewish Nation-State Law", *Jerusalem Post*, 19 Temmuz 2018.

[35] "İsrail Parlamentosu'nda Kabul Edilen Yahudi Ulus Devleti Yasası Hk." T.C. Dışişleri Bakanlığı, 19 Temmuz 2018.

yasadışı eylemleri ve baskıyı meşrulaştırdığını" ifade etmiştir.[36] Bu sert eleştirilere İsrail'in yanıtı gecikmemiş ve Netanyahu Erdoğan'ın sözlerine "Suriyelileri, Kürtleri katleden ve binlerce vatandaşını hapislerde tutan demokrasi şampiyonu Erdoğan'ın ulus devlet yasasına saldırması, bu yasanın en büyük iltifatıdır. Erdoğan'ın yönetimi altında Türkiye bir 'karanlık diktatörlüğe' dönüşürken, İsrail yasaların önünde ve sonrasında tüm vatandaşların eşit haklarını dikkatle koruyor"[37] şeklinde cevap vermiştir.

Yukarıda bahsedilen gelişmelerin niteliğine bakıldığında Ankara'nın Tel Aviv'e yönelik tepkisinin ardında çoğunlukla İsrail'in Filistinlilerin uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarını yok sayarak onlara yönelik ırkçı politikalar izlemesi yer almıştır. Buna mukabil İsrail, Türkiye'nin Gazze, Kudüs ve Doğu Akdeniz'deki oyun bozucu varlığını kendine yönelik bir tehdit olarak algılayarak[38] Ankara'nın bölgedeki etkinliğini kısıtlamaya ve hatta sonlandırmaya yönelik hasmane bir tavır sergilemiştir. Normal şartlarda göz ardı edilebilecek veya bürokratlar seviyesinde çözümlenebilecek olaylar büyütülerek her fırsatta Türkiye'nin İsrail'in hukuksuz eylemlerine karşı girişimlerinin intikamı alınmak istenmiştir.

Bunların en başında Türkiye'nin son dönemde Kudüs ve Mescid-i Aksa'da artan etkisinin kırılmasına matuf hamleler olmuştur.[39] Ancak bir taraftan da turizm gelirinden olmak istemeyen Tel Aviv yönetimi Türk vatandaşlarına komple engel olmak yerine muhtelif kaynaklardan edindiği verilerle İsrail'i eleştirmediğini veya Filistinlilere destek vermediğini tespit ettiği kişilerin sınırından girişine

[36] "Erdogan on Israel's Nation-state Law: Hitler's Spirit Has Reemerged", *Haaretz*, 24 Temmuz 2018.

[37] "Netanyahu Responds to Erdogan on the Nation-State Law", *Jerusalem Post*, 24 Temmuz 2018.

[38] Shira Efron, "The Future of Israeli-Turkish Relations", *RAND Cooperation*, (2018), s. 35.

[39] "Turkey, Israel Battle over Temple Mount", Al Monitor, 11 Temmuz 2018.

izin verirken diğer kategoride kalanlara zorluklar çıkarmıştır. Türk vatandaşı Ebru Özkan'ın Hamas ile irtibatlı olduğu gerekçesiyle gözaltına alınarak yaklaşık bir ay hapiste tutulması,[40] doksan kişilik Türk turist kafilesinin vizelerinin sahte olduğu gerekçesiyle Ben Gurion Havalimanı'nda bekletilmesi ve peyderpey sınır dışı edilmeleri,[41] akademisyen Cemil Tekeli'nin terör şüphesiyle gözaltına alınarak bir aya yakın hapiste tutulması,[42] Güney Kıbrıs Rum Yönetimi tarafından icra edilen enerji gündemli bir toplantıda İsrail ve Mısır elçilerinin "Gerekirse Türkiye'nin bölgedeki varlığına karşı askeri tedbirlere başvururuz"[43] şeklindeki açıklamaları İsrail tarafının bu meyandaki kötü niyetli yaklaşımının tezahürüdür.

İki ülke arasındaki gerginlik doğal olarak ticarete de yansımıştır. Bir önceki yıl 4,9 milyar dolar civarında gerçekleşen ticaret hacminin 2018'daki gerilimlere bağlı olarak dile getirilen ithalat/ihracata yönelik engeller nedeniyle bir miktar azalsa da 4-4,5 milyar dolar civarında gerçekleşmesi beklenmektedir.[44] Daha önceki kriz dönemlerinde hatırı sayılır bir daralma yaşanmaması önümüzdeki dönem için de fazla kötümser bir beklenti oluşmamasında etkili olmaktadır.[45] Buna mukabil Doğu Akdeniz doğal gazının

[40] "Israel Cooperated to Secure Trump's Prisoners Deal with Erdogan, But the Turks Cheated".

[41] "Israel Denies Entry to 90 Turks Who Wanted to Tour Islamic Holy Sites", JTA, 30 Temmuz 2018, https://www.jta.org/2018/07/30/israel/israel-denies-90-turkish-citizens-entry-tour-islamic-holy-places, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[42] "İsrail, Öğr. Üyesi Cemil Tekeli'yi Gözaltına Aldı", Dünya Bülteni, 17 Ocak 2018.

[43] "Turkey slams Israeli, Egyptian Ambassadors over Support for Unilateral Cyprus Gas Exploration", *Daily Sabah*, 30 Temmuz 2018.

[44] "16 Yılda Hangi Ülkelerle Ticaretimiz Ne Kadar Arttı?", Doğruluk Payı, 21 Mayıs 2018, https://www.dogrulukpayi.com/bulten/16-yilda-hangi-ulkelerle-ticaretimiz-ne-kadar-artti, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[45] "Erdogan Plays Brinkmanship on Israel-Turkey Economic Ties", Globes, 3 Haziran 2018, https://en.globes.co.il/en/article-erdogan-plays-brinkmanship-with-israel-turkey-economic-ties-1001239351, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

Avrupa'ya aktarılması projesinde Türkiye'nin en ekonomik ve rasyonel tercih olmasına rağmen tamamen siyasi saiklerle devre dışı kalması[46] ticaret hacminde önümüzdeki yıllardaki olası bir artışı da zora sokmuştur.

TÜRKİYE-FİLİSTİN İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin 2018'de Filistin'e yönelik takip ettiği politikasının genel olarak sözde yüzyılın anlaşması kapsamında Filistinlilerin daha fazla kayba uğramasını engellemeye çalışmak şeklinde olduğu söylenebilir. Daha önceki yıllarda olduğu gibi Türkiye bütün diplomatik kanalları kullanarak İsrail'in Filistin'i tahakküm altına almasını engellemeye çalışmış ve bu sayede söz konusu topraklardaki kutsal mekanların da güvenceye alınması için elinden gelen gayreti göstermiştir. Türkiye yıl içerisinde Filistinliler, Kudüs ve Mescid-i Aksa'nın konu edildiği bütün organizasyonlara katılarak ilgili hususlarda inisiyatif alıp katkı sağlamaya çalışmıştır. 2018'de bölgenin diğer Arap ülkelerinin Filistin konusunda ekseriyetle ABD-İsrail aksında pozisyon almaları nedeniyle zorluk çeken Türkiye karşısındaki güçlü bloka rağmen Filistin halkı için en iyi ve en kazançlı olduğuna inandığı formül olan "1967 sınırlarında, başkenti Kudüs olan iki devletli bir çözüm" konusundaki desteğini sürdürmüştür.

Türkiye'nin sürdürdüğü bu tavizsiz Filistin politikası nedeniyle 2018 içerisinde yüzleşmek durumunda kaldığı Büyük Dönüş Yürüyüşü nedeniyle yaşanan olaylar, ABD tarafından Kudüs'ün İsrail'in başkenti olarak ilan edilmesi ve elçilik açılışı, Yahudi Ulus Devlet Kanunu'nun kabulü ve sözde yüzyılın anlaşması hasebiyle yaşanan bölgesel gelişmeler gibi muhtelif meydan okumalar ma-

[46] Phillip Cornell, "Politics Narrow Eastern Mediterranean Gas Export Options", Atlantic Council, 21 Temmuz 2017, https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/politics-narrow-eastern-mediterranean-gas-export-options, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

kalenin İsrail başlığında açıklandığı için bu bölümde bunlar dışında kalan diğer olaylar aktarılacaktır.

2018 hem Gazze hem de Batı Şeria için zorlu geçmiştir. İsrail'in Batı Şeria'da artan toprak gaspı ve Gazze'ye yönelik saldırıları yetmezmiş gibi Filistin yönetimi ve halkının en büyük destekçisi olan "Birleşmiş Milletler Yakın Doğu'daki Filistinli Mülteciler için Yardım ve Bayındırlık Ajansı"nın (UNRWA) en büyük destekçisi olan ABD, İsrail'in de telkinleriyle ajansa yaptığı yardımları kademeli olarak azaltıp nihayetinde tamamen kesmiştir. Bu durum bölgedeki Filistinlilerin yaşam koşullarını daha da zorlaştırmıştır. Türkiye bu konuda hem maddi hem de ayni yardımlarını artırarak ajansa ilave 10 milyon dolar aktarmış ve yıllık un yardımını 26 bin tona çıkarmıştır.[47]

ABD'nin kararıyla ilgili konuşan AK Parti sözcüsü Ömer Çelik yaptığı açıklamayla Türkiye'nin tepkisini dile getirmiştir:

> ABD'nin UNRWA'ya yaptığı mali katkıyı durduracağı yönündeki açıklaması, olabilecek en kötü karardır. Vicdani ve siyasi meşruiyetten yoksun bir karardır bu. Bu karar, işlerin daha da kötüleşmesi için atılmış bir adımdır. ABD yönetiminin Filistin halkının temel ihtiyaçlarını karşılayan bu kuruluşa yardımı kesme kararı, bölgedeki ve dünyadaki kaosun artmasını kışkırtan bir yaklaşımdır. Filistin sorunu tüm sorunların anasıdır. Bu sorunun adil bir çözüme kavuşmasını engelleyen her adım, tüm dünyayı etkiler. Maalesef ABD yönetimi aldığı kararlarla çözüme değil, çözümsüzlüğe destek veriyor. ABD yönetiminin büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararından sonra Filistinlileri temel sağlık ve eğitim hizmetinden yoksun bırakacak bu adımı atması, adil çözüm arayışlarına sabotajdır. Aynı Kudüs konusunda olduğu gibi tüm dünya bu haksız karara karşı dayanışma içinde olmalıdır. Verilecek en iyi cevap UNRWA'ya yapılacak mali yardımların artırılmasıdır. ABD yönetiminin bu gayrimeşru kararına karşı dünyanın vicdandan, meşruiyetten ve siyasi adaletten yana tavır almasının tam zamanı-

[47] "Türkiye'den Filistinliler için 11 Milyon Dolar Hibe", *Sözcü*, 31 Mayıs 2018.

> dır. Filistinliler için yapılacak her bir yardım, siyasi adalet için bir adım atmak anlamına gelecektir.[48]

Türkiye İİT'nin Mayıs'taki olağanüstü İstanbul zirvesinde teşkilatın ve tüm üye ülkelerin hem Filistin yönetimine hem de UNRWA'ya daha fazla yardım yapmaları için karar alınmasını sağlamıştır.[49] Akabinde de 1 Temmuz 2018'den itibaren ajansın danışma kurulu başkanlığı görevini üstlenmiştir.[50]

Türkiye'nin Filistin'e vadettiği 10 milyon dolarlık yardımın birinci çeyreğinin serbest bırakılması için Antalya'da bir araya gelen Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile Filistin Dışişleri Bakanı Riyad Maliki burada hibe anlaşmasını imzalamıştır. Düzenlenen ortak basın toplantısında soruları yanıtlayan Çavuşoğlu, ABD'nin Hamas Siyasi Büro Başkanı İsmail Heniyye'yi terör listesine eklemesiyle ilgili soru karşısında Washington'ın bu konudaki kararını şöyle eleştirmiştir:

> Zamanlaması manidar. Filistin içinde birlik beraberliğin sağlanmaya başladığı bir zamanda bu kararı aldılar. Özellikle Hamas'ın Siyasi Büro Şefi'ni bu listeye ekliyorlar. Hamas 2005'te düzenlenen seçimlere katılmıştır ve o günden bu yana siyasi zeminde hareket etmektedir. Bizim de telkinlerimiz hep böyle olmuştur ve o seçim de Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi tarafından gözlenen, onların değerlendirmesine göre de demokratik, şeffaf gerçekleştirilen bir seçim olmuştur. ABD terör konusunda bu kadar hassassa PKK/YPG terör örgütüne verdiği desteği kesmesi gerekir. Bu karar terör konusunda ABD'nin çifte standardının başka bir örneğidir.[51]

[48] "ABD'nin Filistin Kararına AK Parti'den Sert Tepki", *Takvim*, 1 Eylül 2018.

[49] "Filistin Devleti'nde Meydana Gelen Vahim Hadiselere Mukabele Amacıyla Tertiplenen Yedinci Olağanüstü İslam Zirve Konferansı Nihai Bildirisi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 18 Mayıs 2018.

[50] "Dışişleri Bakanlığı: Türkiye 1 Yıllığına AdCom Başkanlığı'nı Üstlendi", TRT Haber, 7 Temmuz 2018.

[51] "Karar Terör Konusunda ABD'nin Çifte Standardının Başka Bir Örneğidir", Anadolu Ajansı, 3 Şubat 2018.

Türkiye'nin Filistin'e desteğinin en somut göstergelerinden biri de TİKA, Kızılay ve AFAD'ın ortaklaşa başlattığı "Filistin'e Umut Ol" kampanyasıdır. Başbakan Yardımcısı Recep Akdağ'ın lansmanını yaptığı kampanya kapsamında AFAD 200 milyon, Kızılay 500 milyon ve TİKA 400 milyon liralık yardımı Filistin halkının ihtiyaçlarının karşılanması için doğrudan Filistin makamları, sivil toplum kuruluşları, BM Filistinli Mültecilere Yardım Kuruluşu ve Dünya Sağlık Örgütü'ne teslim etmiştir.[52] İki ülke arasındaki diğer bir iş birliği de Türkiye-Filistin Ekonomik İşbirliği Konseyi Birinci Dönem Toplantısı vesilesiyle yaşanmıştır. Bu kapsamda Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan ile Filistin Ulusal Ekonomi Bakanı Abeer Odeh bir araya gelmiş ve 2005'te imzalanan serbest ticaret anlaşmasının ürün kapsamının genişletilmesi amacıyla Türkiye Filistin Ekonomik İşbirliği Konseyi Birinci Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı ile Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması'nı imzalamıştır. 2019'un ilk çeyreğinde ortaklık komitesi toplantısı gerçekleştirmeyi planladıklarını işaret eden Pekcan "Türk ve Filistin hükümetlerinin ekonomik iş birliğinin gelişmesi için yasal altyapıyı oluşturmaya çalıştıklarını, imzalanacak anlaşmanın Türk yatırımcılar için ülkenin güvenli bir yatırım destinasyonu olduğunu göstereceğini bu sayede Filistin'e olan ilginin artmasını beklediklerini" ifade etmiştir.[53]

Yükseköğretim Kurumu (YÖK) ile Filistin Eğitim ve Yükseköğretim Bakanlığı arasında 6 Haziran'da imzalanan mutabakat zaptına istinaden Filistinli öğrencilere –ülkelerindeki akademik personel ihtiyacının karşılanması amacıyla– Türkiye'de lisans ve doktora eğitimi için burs verme kararı alınmıştır. Bu kapsamda YÖK tarafından yabancı öğrencilere sağlanan "YÖK Bursları" kapsamın-

[52] "'Filistin'e Umut Ol' Yardım Kampanyası Başladı!", AFAD, 19 Mayıs 2018.

[53] "Türkiye-Filistin Ekonomik İşbirliği Konseyi Toplantısı", T.C. Ticaret Bakanlığı, 5 Eylül 2018.

da Filistinli yirmi lisans ve on sekiz doktora öğrencisine bu yıl ilk kez burs verilmesi kararlaştırılmıştır. Öğrencilerin KYK yurtlarında barınma giderleri, sağlık sigortaları, öğrenim ücretleri ve cep harçlıklarını kapsayan burs yılda on iki ay olmak üzere eğitim alınan süre boyunca verilecektir.[54] YÖK'ün Filistinli öğrencilere sağladığı bursların yanı sıra nitelikli araştırmacı sayısını artırmak maksadıyla 2016 sonundan itibaren uygulanmaya başlanan "100/2000 YÖK Doktora Bursları" programı kapsamında[55] 2017-2018 eğitim öğretim döneminde üç üniversitede "Kudüs ve Filistin Çalışmaları" programı açılarak öğrenci kabul edilmeye başlanmıştır.[56]

Türkiye Filistin'in uluslararası kurumlara girmesinde gösterdiği desteği 2018'de de sürdürmüştür. Filistin, BM'ye bağlı olarak 1993'te kurulan ve merkezi Lahey'de olan Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü'ne (Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons, OPCW) 16 Haziran 2018'de üye devlet statüsünde kabul edilmiştir.[57] Bu kabul hem Filistin'in devlet olarak bir uluslararası kuruluşa daha kabul edilmesi hem de bundan sonra İsrail'in Filistinlilere yönelik kimyasal silah kullanması durumunda daha etkili soruşturma ve yaptırım uygulanması bakımından çok önemli bir kazanım olmuştur.[58]

Filistin yönetimi Gazze sınırındaki Büyük Dönüş Yürüyüşü esnasında İsrail'in sivillere yönelik uyguladığı orantısız şiddet ve

[54] "Filistin'in Akademik Kadroları Türkiye'de Yetiştirilecek", YÖK, 14 Eylül 2018, http://yok.gov.tr/filistin-e-akademik-kadro-destegi, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[55] YÖK'ün ilgili kararı için bkz. http://www.yok.gov.tr/web/guest/icerik/-/journal_content/56INSTANCE_rEHF8BIsfYRx/10279/31671701, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[56] 2017-2018 100/2000 YÖK Doktora Bursları listesi için bkz. http://yok.gov.tr/documents/10279/ 39473087/100_2000_Degerlendirme_sonuclari.pdf, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[57] "Palestine joins Chemical Weapons Convention OPCW", Aljazeera, 23 Mayıs 2018.

[58] Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü hakkında detaylı bilgi için bkz. "Working Together for a World Free of Chemical Weapons", OPCW, https://www.opcw.org, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

insan hakları ihlalleri nedeniyle onlarca kişiyi öldürmesi ve binlercesini yaralaması sonrası bu eylemlerin "soykırım" ve "insanlığa karşı işlenmiş suç" oluşturduğu gerekçesiyle İsrail'i Uluslararası Ceza Mahkemesine şikayet etmiştir. Mahkeme tarafından şikayetin kabulünden sonra ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton'un mahkemeyi tehdit ederek "İsrail'in soruşturulması durumunda iş birliği yapılmayacağını ve mahkeme üyelerine yaptırım uygulanacağını"[59] açıklamasını Türkiye manidar bularak bu süreçte Filistin yönetimini desteklemiştir.[60]

Benzer bir destek de Suudi Arabistan Veliaht Prensi Muhammed bin Selman'ın "Ya Filistinliler ABD'nin barış planını kabul etsinler ya da sussunlar"[61] şeklindeki açıklaması sonrasında gelmiştir. Zira konuyu yakından takip eden Cumhurbaşkanı Erdoğan İİT'nin 18 Mayıs'taki zirvesinin kapanış konuşmasında muhtemelen veliaht prensin sözlerini de kast ederek "Bazılarının sessizliği sizi yeise düşürmesin. Kimi ülkelerin riyakarlığı sizi karamsarlığa sevk etmesin. İradesini dolarlara değişenler, dolarlara satanlar sizi aldatmasın" diyerek bu konudaki tepkisini dile getirmiştir.[62]

TÜRKİYE-ÜRDÜN İLİŞKİLERİ

Türkiye ile Ürdün arasındaki ilişkiler 2018'de de bir önceki yılın gündeminin devamı şeklinde gelişmiştir. Başta Kudüs'te ABD Büyükelçiliğinin açılması olmak üzere sözde yüzyıl anlaşmasında Ürdün'e biçilen rol üzerinden yaşanan tartışmalara ve İsrail'in işgal altında tuttuğu Filistin topraklarında uyguladığı insan hakları ihlalleri

[59] "John Bolton Threatens War Crimes Court with Sanctions in Virulent Attack", *The Guardian*, 10 Eylül 2018.

[60] "Hukuk ABD Tehdidi ile Karşı Karşıya", *Yeni Şafak*, 3 Ekim 2018.

[61] "Palestinians Should 'Take Trump Deal or Shut up', Says MBS", Middle East Eye, 30 Nisan 2018.

[62] "Son Dakika: Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Net Mesaj: Bir Kez Daha Reddediyoruz", *Milliyet*, 19 Mayıs 2018.

ile Kudüs ve Mescid-i Aksa'nın statüsüne yönelik tek taraflı hamlelere karşı iki ülkenin müşterek bir duruş sergilediği görülmüştür.

İki ülke dışişleri bakanları arasında 19 Şubat'ta Amman'da yapılan görüşmede ilişkilerin daha da geliştirilmesi için mutabakata varılmıştır.[63] Ardından Ürdün Kralı II. Abdullah tarafından kabul edilen Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Ürdün'ün himayesinde bulunan Mescid-i Aksa ve diğer kutsal mekanların durumunun iyileştirilmesi için Türkiye'nin verdiği desteği iletmiştir.[64] Aynı tarihlerde Ürdün'de bulunan Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar da mevkidaşı Mahmoud Abdul-Halim ile yaptığı görüşmede askeri alanda muhtelif iş birliklerine dair mutabakatlar imzalanmasının ardından Kral tarafından kabul edilmiştir.[65]

Türkiye-Ürdün ilişkileri bu kadar iyi bir seviyeye ulaşmışken Mart'ta gelen bir haber iki ülke arasındaki ilişkilerin geleceğine dair soru işaretlerine yol açmıştır. Zira 12 Mart'taki kabine toplantısı sonrası bir açıklama yapan Ürdün Başbakanı Hani Mulki, Türkiye ile Ürdün arasında 2011'den beri yürürlükte olan Serbest Ticaret Anlaşması'nın (STA) askıya alındığını açıklamıştır. Kararın gerekçesini anlaşmanın Türkiye'nin lehine işlemesi ve yerli üreticilerin bundan olumsuz etkilenmesi olarak açıklayan başbakan söz konusu durumun değişmesi halinde anlaşmanın yeniden gözden geçirilebileceğini ifade etmiştir.[66]

Ürdün gerçekten de Türkiye'nin dış ticaret fazlası verdiği ülkelerden biridir. Özellikle 2014'te STA'nın da katkısıyla iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1 milyar doları aşarak rekor kırmıştır.[67]

[63] "FM, Turkish Counterpart Discuss Ties, Region", Petra, 19 Şubat 2018.

[64] "King Receives Turkish FM", Petra, 19 Şubat 2018.

[65] "King Receives Turkish Army Chief", Petra, 20 Şubat 2018.

[66] "Gov't Suspends FTA with Turkey", *The Jordan Times*, 12 Mart 2018.

[67] STA'nın etkilerine dair analiz için bkz. https://ticaret.gov.tr/data/5b8d19e313b876125c08acf7/abf56956ce9344290915ef2743a3200c.pdf, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

Ancak bölgedeki çatışma ortamı, mülteci krizi ve Ürdün'ün dışa bağımlı ekonomisinin küçülmesiyle bu miktar tedricen azalmıştır. 2018'de 733 milyon dolarlık ihracat ve 87,84 milyon dolarlık ithalatla toplam 820,84 milyon doları bulması beklenen ticaret hacminin STA'nın askıya alınmasına rağmen 2017'ye göre 168,39 milyon dolar arttığı görülmektedir.[68]

Türkiye, Ürdün hükümetinin STA'nın askıya alınması kararına rağmen herhangi bir olumsuz tavır takınmamış aksine yıl içerisinde Ürdün'ün maruz kaldığı krizlerde desteğini esirgememiştir. Medyaya sızdırılan haberlere göre Trump'ın sözde barış planı kapsamında Batı Şeria'nın bazı bölümlerinin Ürdün'e verilip burada Ürdünlü ve Filistinlilerden müteşekkil federatif bir yapı kurulması teklif edilmiştir. Ancak Ürdün Kralının bu teklifi kabul etmemesi[69] üzerine ABD ve Suudi Arabistan tarafından baskı yapıldığına dair haberler çıkmıştır.[70] Hatta Mayıs'ta IMF'nin talebi üzerine hükümetin gelir vergisini artıran bir düzenlemeyi Meclisten geçirmesi sebebiyle başlayan ve Başbakan Mulki'nin istifasına yol açan gösterilerin ardında da söz konusu ülkelerin olduğu ileri sürülmüştür.[71]

Tüm bu süreçlerde Türkiye –cumhurbaşkanı seviyesinde destek vererek– Ürdün'deki durumun normale dönmesi için çaba sarf etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ürdün Kralı II. Abdullah ile İİT'nin 18 Mayıs'ta İstanbul'da toplanan olağanüstü zirvesinde bir görüşme yaparak sözde yüzyılın anlaşması kapsamında Ürdün'e

[68] Detaylı bilgi için bkz. https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/urdu/ulke-profili/turkiye-ile-ticaret, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[69] "Jordan Rejects Alleged US Proposal for Confederation with Palestine", *The New Arab*, 3 Eylül 2018.

[70] "Targeting Jordan's Stability as Part of the Deal of the Century", Middle East Monitor, 12 Haziran 2018.

[71] "Jordan's King Replaces Prime Minister to Defuse Protests", TRT World, 4 Haziran 2018.

gösterdiği tepkiden ötürü desteğini iletmiş[72] ardından ikili Haziran ve Ekim'de yaptıkları telefon görüşmelerinde de karşılıklı ilişkileri değerlendirmiştir.[73]

15 Ekim'de beraberindeki heyetle Ürdün'de temaslarda bulunan Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan iki ülke arasındaki STA'nın yeniden yürürlüğe girmesi için girişimlerde bulunmuştur.[74] Olumlu geçen görüşmelerin ardından yakın zamanda anlaşmanın bazı maddelerinin Ürdün'ün de çıkarları göz önünde bulundurularak revize edilmesi ve yeni yılda tekrar hayata geçirilmesi planlanmaktadır.[75]

SONUÇ

Türkiye 2018'de karşılaştığı ekonomik operasyonların yanı sıra Ege, Doğu Akdeniz ve Suriye'nin kuzeyinde zuhur eden meydan okumalara rağmen Filistinlilerin daha iyi bir geleceğe kavuşabilmesi için elinden geleni yapmaya devam etmiştir. Washington-Tel Aviv-Riyad ekseninde kotarıldığı tahmin edilen ve Filistin halkının isteklerini yansıtmadığı anlaşılan ancak şimdiye kadar içeriği kesin olarak açıklanmadığı için üzerinde yorum yapılamayan sözde yüzyılın anlaşması vesilesiyle bölgedeki ittifakların yeniden belirlendiği görülmektedir. Bu kapsamda İsrail üretilen İran tehdidinin yaratmış olduğu korku ve ABD'nin koşulsuz desteğini kullanarak bölgenin önde gelen Arap devletlerini etrafında toplamayı başarmıştır. ABD tarafından İran'a yönelik yeniden başlatılan yaptırımlar nedeniyle zarar görmek istemeyen bu ülkeler kendi yüksek menfaatleri

[72] "Extraordinary OIC Palestine Summit Held in Istanbul", Anadolu Agency, 18 Mayıs 2018.

[73] "Cumhurbaşkanı Erdoğan Ürdün Kralı ile Görüştü", NTV, 9 Haziran 2018; "Erdoğan, Ürdün Kralı 2. Abdullah ile görüştü", *Karar*, 24 Ekim 2018.

[74] "Ticaret Bakanı Pekcan Ürdünlü Mevkidaşı ile 'Ticaret Hacmini' Görüştü", Haberler, 15 Ekim 2018.

[75] "Ürdün-Türkiye Ticaret Anlaşması Yeniden Düzenleniyor", Haber365, 3 Kasım 2018.

söz konusu olduğunda Filistin meselesinde gerekli hassasiyeti gösterememektedir.

Bununla birlikte Türkiye, İsrail'in ABD yönetimi üzerindeki etkisini bilmesine rağmen yaşanan insan hakları ihlallerine kayıtsız kalmamıştır. Gelinen noktada İsrail ile Haziran 2016'da başlatılan normalleşme süreci kesintiye uğramış hatta iki ülke arasındaki ilişkinin boyutu o dönemden daha düşük bir seviyeye inmiştir. Filistin ve Ürdün'ü yaklaşan fırtınadan korumaya çalışan Türkiye'nin buna tek başına gücünün yetip yetmeyeceği yakın zamanda belli olacaktır. Zira 2019'un ilk çeyreğinde açıklanacağı duyurulan sözde anlaşmanın ortaya çıkmasıyla herkesin pozisyonu da berraklaşacaktır. Bu şartlar altında Türkiye'nin yakın zamanda İsrail ile tekrar normalleşmesi mümkün gözükmemekle birlikte Filistinlilerin tamamen yalnız bırakılmaması ve Mescid-i Aksa ile diğer kutsal yerlerin statüsünün korunabilmesi için diyalog kanallarının açık kalmasında fayda bulunmaktadır. Yaptırımlarla köşeye sıkıştırılacak İran'ın da can havliyle denkleme girmesi durumunda 2019'un hem bahse konu ülkeler hem de tüm bölge için istenmeyen gelişmelere yol açması kuvvetle muhtemeldir.

KRONOLOJİ

1 Ocak	İsrail Parlamentosunda tartışmalı "Büyük Kudüs Kanunu" kabul edildi.
15 Ocak	Kudüs'teki bir etkinliğe katılmak için 11 Ocak'ta Tel Aviv'e inen akademisyen Cemil Tekeli Türkiye'ye dönüşte gözaltına alındı. Ankara'nın girişimleriyle Tekeli 11 Şubat'ta serbest bırakıldı.
19-20 Şubat	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar, Ürdün ziyaretleri kapsamında Ürdün Kralı tarafından kabul edildi.
12 Mart	Türkiye ve Ürdün arasındaki STA Ürdün hükümeti tarafından askıya alındı.

20 Mart	AB'nin düzenlediği "Gazze için Umut" yardım konferansı Brüksel'de icra edildi.
30 Mart	Gazze-İsrail sınırında "Büyük Dönüş Yürüyüşü" başlatıldı.
14 Mayıs	ABD'nin Kudüs büyükelçilik binası törenle açıldı. Töreni Gazze sınırında protesto eden 60 Filistinli İsrail askerlerince öldürüldü.
15 Mayıs	Türkiye'nin Tel Aviv Büyükelçisi Kemal Ökem, ABD'nin Kudüs elçiliğini açması nedeniyle istişareler için geri çağrıldı.
	İsrail'in Ankara Büyükelçisi Eitan Naeh'in bir süreliğine ülkeyi terk etmesi istendi.
	İsrail, Türkiye'nin Kudüs Başkonsolosu Büyükelçi Gürcan Türkoğlu'nun ülkeyi terk etmesini istedi.
	Kuveyt tarafından BM Güvenlik Konseyi'nin gündemine getirilen, İsrail'in kınanması, uluslararası soruşturma açılması ve Filistinlilerin korunması için uluslararası barış gücü gönderilmesine dair teklif ABD tarafından veto edildi.
16 Mayıs	İsrail Tarım Bakanı Uri Arel Türkiye'den tarım ürünleri ithalatının durdurulduğunu açıkladı.
	Turizm Bakanı Yariv Levin, İsrail vatandaşlarının Türkiye'ye gitmemesi çağrısında bulundu.
17 Mayıs	Elli İsrail milletvekili Meclise verdikleri önergeyle Türkiye'nin 1915'te Ermenilere sözde soykırım yaptığının tanınmasını talep etti. İlk turu geçen teklif hükümet destek vermeyince gündemden düştü.
18 Mayıs	ABD'nin Kudüs'te elçilik açması sonrası yapılacakları görüşmek üzere İİT olağanüstü olarak toplandı.
	BM İnsan Hakları Konseyi'nde yapılan toplantıda İsrail'in kınanmasına ve 14 Mayıs'taki olaylar nedeniyle soruşturma açılmasına karar verildi.
30 Mayıs	Ürdün hükümetinin IMF'nin tavsiye ettiği gelir vergilerini artıran yasayı Meclisten geçirmesi üzerine gösteriler başladı.
5 Haziran	Ürdün Başbakanı Mulki gösteriler nedeniyle istifa etti. Yerine Eğitim Bakanı Omar Razzaz başbakan olarak atandı. Söz konusu vergi kanunu geri çekildi.
11 Haziran	Kudüs gezisi için Tel Aviv'e gelen Türk vatandaşı Ebru Özkan dönüşte Hamas'a yardım gerekçesiyle gözaltına

	alındı. İtirazlar üzerine 11 Temmuz'da tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakıldı.
14 Haziran	BM Genel Kurulua Cezayir'in sunduğu Filistinlilere uluslararası korunma sağlanmasını öngören tasarı 120 oyla kabul edildi.
16 Haziran	Filistin BM Kimyasal Silahların Önlenmesi Örgütü'ne kabul edildi.
19 Temmuz	İsrail Parlamentosunda "Yahudi Ulus Kanunu" kabul edildi.
30 Temmuz	İsrail doksan kişilik Türk turist kafilesinin Ben Gurion Havalimanı'ndan girişine vizelerinin geçersiz olduğu gerekçesiyle izin vermedi.
1 Eylül	ABD daha önce kesintiye gittiği UNRWA'ya yönelik yardımlarını tamamen durdurdu.
10 Eylül	ABD barış müzakerelerine katılmadıkları gerekçesiyle Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Washington ofisini kapattı.
15 Ekim	Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan, beraberindeki heyetle birlikte Ürdün'e resmi ziyarette bulundu.
30 Ekim-13 Kasım	İsrail'de yerel seçimler yapıldı.
7 Aralık	ABD'nin BM Genel Kuruluna getirdiği, Hamas'ın İsrail'e roketli saldırı düzenlemesi nedeniyle kınanmasını öngören tasarı sadece 87 oy alarak kabul edilmedi.
24 Aralık	Ultra Ortodoks öğrencilere askerlikten muafiyet getirilmesini öngören "Tal Yasası" Knesset'te yeterli desteği alamayınca Netanyahu, hükümetin erken seçim kararı aldığını açıkladı. Seçim tarihi 9 Nisan 2019 olarak belirlendi.

TÜRKİYE'NİN ABD POLİTİKASI 2018

KILIÇ BUĞRA KANAT

Araştırma Direktörü, SETA Washington DC

GİRİŞ

Türkiye-ABD ilişkileri 2018'de tarihinin en istikrarsız dönemlerinden birini yaşadı. Suriye iç savaşının başlamasından itibaren sürekli gerilen ve yer yer krizli dönemlerden geçen ikili ilişkiler bu yıl içerisinde daha önce hiç karşılaşmadığı türbülansları yaşadı. Uzmanlar için ilişkilerin geleceğini öngörebilmek ciddi bir şekilde zorlaştı. İki ülke bir yandan Suriye ve YPG konusunda görüş ayrılıklarını sürdürürken diğer yandan da bu sorunlara bir çözüm bulmak için arayışlarını sıklaştırdı. Bu noktada kurulan yeni diplomatik mekanizmalar ve bu mekanizmalar içinde yapılan görüşmeler sıklıkla gündeme geldi. Öte yandan ilişkilerin artık "başkanlar düzeyi"nde sürdürülmesi gerektiği görüldü. Daha alt seviyelerde

krizlere çözüm bulma konusunda herhangi bir başarı sağlanamazken ilişkilerin krize dönüşmeye başladığı her seferde başkanların arasında yapılan zirve veya telefon görüşmeleri krizin çözümünü sağladı. Bunun yanında özellikle Trump'ın iktidara gelmesinden sonra daha sık sorulan "Amerikan dış politikasını kim temsil ediyor?" sorusu 2018'de daha yüksek sesle dile getirilmeye başlandı. Bir yandan özellikle Suriye'den çekilme kararı sonrasında Ulusal Güvenlik Danışmanı Bolton ve Dışişleri Bakanı Pompeo'nun Başkan Trump ile çelişen açıklamaları, öte yandan Menbiç yol haritası öncesinde CENTCOM ile EUCOM arasında ortaya çıkan Türkiye odaklı görüş ayrılıkları ABD'nin niyetinin ne olduğu konusunda soru işaretlerine neden oldu. Bu durum da karşılıklı güveni derin bir şekilde yaraladı.

Bunun yanında 2018 boyunca özellikle Türkiye'nin S-400 alması konusu ilişkilerin genel havasını belirlemesi açısından oldukça önemli bir hale geldi. S-400 krizi önceleri genel olarak NATO ve ABD'nin "interoperability" kaygıları üzerinden ilerliyordu.[1] Ancak özellikle CAATSA[2] olarak bilinen Rusya'ya yaptırım kararının ortaya çıkmasından itibaren bu mesele Kongrenin daha fazla müdahil olduğu bir konu haline geldi. Yaz aylarında ise NDAA[3] olarak bilinen konuyla S-400 meselesinin F-35 ile de ilişkilendirilmesi sorunu daha da karmaşık bir hale getirdi. Her ne kadar Aralık'ta Patriot'la-

[1] Valerie Insinna, "US Official: If Turkey Buys Russian Systems, They Can't Plug into NATO Tech", Defense News, 16 Kasım 2017, https://www.defensenews.com/digital-show-dailies/dubai-air-show/2017/11/16/us-official-if-turkey-buys-russian-systems-they-cant-plug-into-nato-tech, (Erişim tarihi: 23 Ocak 2019).

[2] CAATSA tam metni için bkz. "Countering America's Adversaries Through Sanctions Act", Department of Treasury, 24 Temmuz 2017, https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/hr3364_pl115-44.pdf, (Erişim tarihi: 23 Ocak 2019).

[3] NDAA tam metni için bkz. "John S. McCain National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2019", Congress, 13 Ağustos 2018, https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/5515/text, (Erişim tarihi: 23 Ocak 2019).

rın satışıyla ilgili bir açıklama yapılmışsa da bu noktada söz konusu silah satışının şartları, miktarı ve fiyatı konusundaki müzakereler ilişkilerin geleceğini ciddi bir biçimde etkileyebilecek durumdadır. Bu kriz ortamının içinde ikili ilişkilerin bundan sonraki dinamiğini belirleyecek unsurların başında ABD'nin Suriye politikası ve Washington'ın S-400 meselesinde alacağı tavır ön plana çıkmaktadır.

2018'in başında ilişkilerin geleceği konusunda iyimser olan gözlemciler yeni yılın önceki dönemden miras kalan krizlerin çözümü için bir fırsat sunacağını umut ediyordu. Bir yandan Obama döneminde başlayan YPG krizi bu dönemde daha da derinleşmiş öte yandan Başkan Trump'ın Kudüs ile ilgili verdiği karar iki ülkenin bölgesel politikalarında bir ayrışmayı daha beraberinde getirmişti. Ocak'ın ilk günlerinde ilişkilerin krizli bir döneme gireceğinin ilk işareti ortaya çıkmaya başladı. Pentagon yaptığı açıklamayla Suriye'nin kuzeyinde YPG üyelerinin de içinde bulunacağı bir "sınır koruma gücü" oluşturma hazırlığı içinde olduğunu açıkladı. 30 bin kişiden oluşacak bu gücün Suriye'nin Türkiye ve Irak sınırlarını koruması hedefleniyordu.[4] Ankara açıklamayı takip eden günlerde bu adımı kabul edilemez olarak gördüğünü açıkça ifade etti. Böyle bir ordunun oluşturulması hem YPG'ye meşruiyet sağlayacak hem de ABD'nin sıklıkla "sınırlı, taktiksel ve geçici" olarak nitelendirdiği YPG-ABD ilişkilerini daha kalıcı bir hale getirecekti. Dahası sınırının bir terör örgütü tarafından kontrol edilecek olması Türkiye'nin ulusal güvenliği için ciddi bir tehdit teşkil ediyordu. Açıklamayı takip eden günlerde bu kararın Savunma Bakanlığı tarafından alındığı ortaya çıktı. Dışişleri Bakanı Rex Tillerson şimdiye kadar ABD dış politikasında eşine nadir rastlanan bir yalanlamayla bu iddialara cevap vermek zorunda kaldı. Tillerson kesinlikle "sınır koruma gücü" gibi bir fikirlerinin bulunmadığını açıkladı. Dahası

[4] Tom Perry ve Orhan Coşkun, "U.S.-led Coalition Helps to Build New Syrian Force, Angering Turkey", Reuters, 14 Ocak 2018.

Tillerson'a göre durum yanlış bir şekilde tasvir edilmiş, gerçeği yansıtmayan bir resim sunulmuş ve bazıları da yine hatalı bir şekilde konuşmuştu.[5]

Bu durum elbette Türkiye'nin yanı sıra tüm müttefik ülkelerin ABD ile ilişkilerde son yıllarda duyduğu kaygıyı yeniden ortaya çıkardı. 1990'larda Henry Kissinger'ın Avrupa'da dış politika konusunda yaşanan çok sesliliği ve kaosu eleştirmek için sorduğu "Avrupa adına kiminle konuşmam gerekiyor?"[6] sorusu son birkaç senedir ABD ile ilgili de sorulmaya başlanmıştı. Trump yönetiminin göreve gelmesinden sonra ise bu durum daha da belirgin hale geldi. Dış politikada son iki senedir yaşanan her krizde ABD'deki dış politika direksiyonunun başındaki farklı kurum ve aktörlerden birbirinden bağımsız çıkışlar gelmeye başlamıştı. Katar krizinde Beyaz Saray ile Pentagon ters düşmüş,[7] Kuzey Kore ile ilgili politikalarda başkan dışişleri bakanını yalanlamış[8] Rusya konusunda da Trump ile istihbarat kurumları farklı açıklamalar yapmıştı.[9] Suriye konusunda da uzun süredir devam eden belirsizlik Pentagonun açıklamasının dışişleri bakanı tarafından yalanlanmasıyla yeni bir safhaya girmişti.

Türkiye bu açıklamanın hemen sonrasında daha önceden planlanan Zeytin Dalı Harekatı'nı (ZDH) hayata geçirmeye başladı. ZDH'nin başladığı ilk günden itibaren Washington'ın sürekli olarak operasyon hakkında duyulan kaygı açıklamalarıyla ilişkilerde yeni bir gerilim ortaya çıktı. Hem Dışişleri Bakanlığı hem Pentagon

[5] Robet Birsel, "Tillerson Says U.S. Has No Intention to Build Border Force in Syria", Reuters, 17 Ocak 2018.

[6] "Kissinger's Call Question Answered", Euronews, 20 Kasım 2009.

[7] Phill Stewart, "U.S. Military Praises Qatar, Despite Trump Tweet", Reuters, 6 Haziran 2017.

[8] Peter Baker ve David E. Sanger, "Trump Says Tillerson is 'Wasting His Time' on North Korea", *New York Times*, 1 Ekim 2017.

[9] Karen Yourish ve Troy Griggs, "8 U.S. Intelligence Groups Blame Russia for Meddling, but Trump Keeps Clouding the Picture", *New York Times*, 2 Ağustos 2018.

yaptığı açıklamalarda "sivil can kaybı"ndan kaygı duyduğunu ifade ediyor,[10] buna ek olarak da ABD'de bazı yetkililer Suriye'nin doğusunda DEAŞ'a karşı savaşan bazı YPG'lilerin mücadeleyi yarıda bırakarak Afrin'e yöneldiğinin altını çiziyordu.[11] Türkiye ZDH ile ilgili kendine yöneltilen "kaygı ifadelerini" kabul edilemez bulduğunu yaptığı açıklamalarla dile getirdi.[12] Cumhurbaşkanı Erdoğan, ABD'den geç de olsa sözünde durmasını ve partneri olarak seçtiği YPG'lileri Menbiç'ten Fırat'ın doğusuna çekmesini istedi.[13]

Afrin'den sonra Menbiç'in hedef alınmasının en önemli sebeplerinden biri ise aradan bir yıl geçmesine rağmen ABD'nin politikasında bir değişiklik görülmemesiydi. CENTCOM komutanı General Votel ve DEAŞ ile Mücadele Koalisyonu'ndaki temsilci McGurk gibi Obama döneminde atanarak YPG ile ABD arasındaki ilişkileri düzenleyen isimler Trump yönetiminde de görevlerine devam ediyordu. Dahası ABD ve YPG ilişkisi Mayıs'ta alınan direkt silahlandırma kararıyla daha da ilerlemişti. Bu dönemde Türkiye'nin konuyla ilgili çıkışları ABD tarafından sürekli olarak YPG ile ilişkinin taktiksel, sınırlı ve geçici olduğu cevabıyla karşılandı.

Türkiye'nin Afrin operasyonunu Rusya ile anlaşarak yürütmesi ABD'deki bazı dış politika aktörlerinde ciddi rahatsızlık yarattı. Ulusal Güvenlik Danışmanı McMaster ve Dışişleri Bakanı Tillerson Şubat'ta aynı hafta içerisinde aniden Türkiye'ye birer ziyarette bulundu. Yine aynı hafta içinde iki ülkenin savunma bakanları

[10] Jamie McIntyre, "Pentagon Sharply Critical of an Unnamed Country that Sounds a lot like Turkey", *Washington Examiner*, 19 Mart 2018.

[11] "Armed Conflict in Syria: Overview and U.S. Response", Congressional Research Service, 27 Şubat 2018, https://www.everycrsreport.com/files/20180227_RL33487_1ba69865eb893e71e089d6021ca0a17c026e1579.pdf, (Erişim tarihi: 23 Ocak 2019), s. 13.

[12] "Turkey Blasts US Statement on Afrin Operation", *Hurriyet Daily News*, 20 Mart 2018.

[13] Carlotta Gall, "U.S. and Turkey Agree on Kurds' Withdrawal From Syrian Town", *New York Times*, 4 Haziran 2018.

da yaptıkları görüşmede ağırlıklı olarak Suriye meselesini tartıştı. Tillerson'un Cumhurbaşkanı Erdoğan ile yaptığı görüşmede ilişkilerdeki önemli sorunların çözülmesi adına çalışma gruplarının oluşturulmasına karar verildi. Tillerson yaptığı görüşmeler sonrasındaki açıklamasında Joe Biden'dan sonra Türkiye'ye verilen sözlerin tutulmadığını itiraf eden ikinci üst düzey Amerikan görevlisi oldu.[14] Elbette bu görüşmenin ve oldukça hızlı bir şekilde gelişen ABD diplomasi atağının en büyük sebebi Afrin'de Türk ordusunun tüm aksi tahminlere rağmen[15] kısa zamanda kazandığı zaferdi.

Tillerson'un görüşmesi sonrasında oluşturulmasına karar verilen çalışma gruplarının temel olarak birkaç farklı başlığı gündeme alması bekleniyordu. Öncelikle Menbiç konusunda ZDH sonrası ABD tarafında farklı bir anlayış ortaya çıkmaya başlamıştı. Dolayısıyla çalışma grupları ilk olarak bu sorunu ele alacaktı. Basında çıkan haberlerde ise diğer çalışma gruplarının arasında Türkiye'nin Rusya'dan almayı planladığı S-400 meselesi, Halkbank davası, Türkiye'de tutuklu bulunan ABD vatandaşlarının durumu ve Fetullah Gülen'in iadesi gibi konuların olduğu belirtildi. İkili ilişkilerde yeni bir anlayışın ortaya çıkabileceğinin tartışıldığı bu yeni safhada ABD yönetiminde dış politika aktörleri birer birer değişmeye başladı. Önce Dışişleri Bakanı Rex Tillerson görevden alındı. Daha sonraki aylarda Ulusal Güvenlik Danışmanı McMaster'ın görevinden ayrılacağı açıklandı. Tillerson'ın görevden alınması Türkiye ile ABD arasında oluşturulan çalışma mekanizması ve Menbiç konusunda

[14] "Armed Conflict in Syria: Overview and U.S. Response", s. 14.

[15] Operasyon başladığında yapılan değerlendirmelerde Türkiye'nin Afrin'de büyük zorluk yaşayacağı hatta bu kentin Türkiye için bir bataklık haline geleceği ifade ediliyordu. Bkz. Barak Barfi, "Containing the Afrin Crisis: Turkey's Goals and Military Challenges", Washington Institute, 31 Ocak 2018, https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/containing-the-afrin-crisis-turkeys-goals-and-military-challenges, (Erişim tarihi: 23 Ocak 2019).

varılan anlaşmaların geciktirilmesi anlamına geliyordu. Yeni bakan olarak atanan Mike Pompeo'nun Kongreden onay alma süreci devam ederken bu görüşmelerin birçoğu rafa kaldırıldı.

Bu süreçte bir diğer ciddi gelişme de Mart'ta Trump'ın Ohio'daki mitingi sırasında en kısa zamanda Suriye'den çekileceklerini açıklamasıyla yaşandı.[16] Bu açıklamanın ne anlama geldiği o anda tam olarak anlaşılamadı. Dahası Trump'ın açıklamasını takip eden saatlerde Dışişleri Bakanlığında yapılan basın toplantısında sözcüler bu konuya değinmekten kaçındı. Trump daha önce de başkanlık kampanyası sırasında Suriye'den çekilmeyi vaatleri arasına koymuştu. Ancak açıklamanın yapılma şekli ve vakti bu durumu daha da tartışmalı bir hale soktu. Bölgedeki tüm müttefikler gibi Türkiye de bu açıklamanın tam olarak ne anlama geldiğini günlerce tartıştı. Açıklamayı takip eden günlerde NBC'deki bir haberde sahadaki askerlerin büyük bir bölümünün bu açıklamadan hayli rahatsız olduğu ifade ediliyordu.[17] Bu durum ise ABD'nin dış politika karar mekanizmasında ortaya çıkan karmaşayı ve özellikle CENTCOM'un başkanın kararına karşı ortaya koyduğu tavrı gözler önüne seriyordu.

Pompeo'nun göreve başlamasının hemen ardından Menbiç konusunda yeni bir anlaşma gündeme geldi. Anlaşmanın açıklanmasının hemen öncesinde medyaya düşen haberler, EUCOM olarak bilinen ABD'nin Avrupa Komutanlığı'nın CENTCOM'un Türkiye ile ilişkilerde oluşturduğu gerilimden rahatsız olduğunu ortaya koyuyordu. Buna göre Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinde yaşadığı kriz hem NATO'yu yaralıyor hem de Ankara ile Washington arasında uzun sürmesi muhtemel bir güven bunalımını daha da derinleştiri-

[16] Ryan Browne ve Barbara Starr, "Trump Says US will Withdraw from Syria 'Very Soon'", CNN, 29 Mart 2018.

[17] Richard Engel ve Kennett Werner, "White House Chaos Jeopardizes War on ISIS, U.S. Commanders Warn", NBC News, 30 Mart 2018.

yordu.[18] Bu haberlerin tartışıldığı sırada Haziran'da Washington'da yapılan görüşmelerden "Menbiç yol haritası" olarak bilinen yeni bir anlaşma ortaya çıktı. Buna göre YPG Menbiç'ten çekilecek, Türk ve Amerikan askerleri Menbiç kırsalında ortak devriyelere başlayacak ve YPG'nin yerine Suriyeli muhalif birlikler bölgeyi koruyacaktı.[19] Anlaşmanın müzakereleri çıkan haberleri doğrularcasına bu Almanya'da EUCOM'un da katılımıyla yapıldı. Dahası anlaşmanın daha kolay bir şekilde uygulanması için EUCOM özellikle eğitim meselesinde Türkiye ile doğrudan çalışmaya başladı.

RAHİP BRUNSON KRİZİ

Menbiç anlaşması iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi için olumlu bir adım olarak görülmekteydi. Hatta anlaşmanın başarılı olması durumunda aynı modelin Fırat'ın doğusundaki bazı bölgelerde de uygulanabileceği konuşulmaya başladı. Ancak yaz aylarında ilişkileri geren bir başka husus olarak Rahip Brunson krizi bu olumlu havayı gölgeledi. Rahip Brunson ile ilgili yargı süreci devam ederken ABD yönetiminin uzun zamandır sürdürdüğü baskı girişimleri daha da artış gösterdi. Daha önceki dönem 2017'nin son aylarında Brunson ve konsolosluk çalışanları konusu dolayısıyla ABD yönetimi bir süre Türkiye'den vize başvurularını durdurma kararı almıştı.[20] Aynı süreçte ABD Dışişleri Bakanlığı yaptığı seyahat uyarılarıyla Türkiye'nin Amerikan vatandaşları için güvenli olmadığına dair açıklamalar yapmaktaydı. Ancak 2018'in yaz ayla-

[18] Mark Perry, "America's Fling with the Kurds Could Cause Turkey and NATO to Split", American Conservative, 16 Nisan 2018, https://www.google.com/url?q=https://www.theamericanconservative.com/articles/americas-fling-with-the-kurds-could-cause-turkey-and-nato-to-split/&sa=D&source=hangouts&ust=1548362632595000&usg=AFQjCNGn_QeoTm4Im8nQsyADvbw_na_WXA, (Erişim tarihi: 23 Ocak 2019).

[19] Michael R. Gordon, "U.S., Turkey Reach Deal Over Tense Northern Syrian Town", *Wall Street Journal*, 5 Haziran 2018.

[20] "Turkey, US Suspend Visa Services in Tit-for-Tat Action", Aljazeera, 9 Ekim 2018.

rında bu kriz daha ciddi bir boyuta ulaştı. Başkan Trump ile Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Brüksel'de yaptığı görüşme sonrasında bu konuda bir gelişme bekleyen ABD tarafı mahkemenin devam ettiği sırada arka arkaya Türkiye'yi hedef alan açıklamalar yaptı.

Bunların en önemlilerinden biri Başkan Yardımcısı Pence'in Washington'daki bir toplantı sırasında Türkiye'yi tehdit eden konuşmasıydı.[21] Bu sırada Dışişleri Bakanı Pompeo'dan da konuyla ilgili bir tweet geldi.[22] Türkiye'de oldukça sert tepkiyle karşılanan bu açıklamaları müteakiben Başkan Trump da aynı konuda bir tweet attı.[23] Bu açıklamaların ardından söz konusu meseleyle ilgili ortak çalışma grubu üyeleri bir araya gelse de sorunu çözemedi. Bu süreçte ABD daha önce eşine hiç rastlanmayan biçimde bir NATO üyesi olan Türkiye'nin içişleri ve adalet bakanlarına Magnitsky Yaptırımları'nı uygulama kararı aldı.[24] Devam eden günlerde ise bu defa Başkan Trump attığı bir tweetle Türkiye'den çelik ve alüminyum alımına uygulanan vergileri yükselttiğini açıkladı.[25] Bu durum ABD'nin sürekli olarak telaffuz ettiği stratejik ortaklık söylemine de ciddi bir darbe vurması açısından önemliydi. Devam eden hukuki sürece rağmen kırk senelik müttefik bir ülkeyle ilişkiler krize sokulmuş ve bu sorunun diğer stratejik iş birliği alanlarını etkileyebileceği hesaba katılmamıştı.

[21] Brett Samuels, "Pence Threatens Turkey with Sanctions over Detained US Pastor", *Hill*, 26 Temmuz 2018.

[22] Secretary Pompeo, Twitter, 25 Temmuz 2018,https://twitter.com/SecPompeo/status/1022141117305958400, (Erişim tarihi: 25 Ocak 2019).

[23] Donald J. Trump, Twitter, 26 Temmuz 2018, https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1022502465147682817, (Erişim tarihi: 23 Ocak 2019).

[24] Küresel Magnitsky Kanunu'na göre ABD Hazine Bakanlığına başka ülkelerde insan hakları ihlallerinden sorumlu şahıslara yaptırım uygulama yetkisi Kongre tarafından verilmiştir. Bkz. "Global Magnitsky Human Rights Accountability Act", United States Senate, 18 Nisan 2016, https://www.govtrack.us/congress/bills/114/s284/text, (Erişim tarihi: 23 Ocak 2019).

[25] Donald J. Trump, Twitter, 10 Ağustos 2018, https://twitter.com/realdonaldtrump/status/1027899286586109955?lang=en, (Erişim tarihi: 23 Ocak 2019).

Yaptırım kararı sonrasında TBMM'deki dört parti ortak bir açıklama yaparak ABD'nin kararını kınadı. Türkiye'de ekonomik olarak zorlukların yaşandığı bir dönemde bu tür açıklamaların yaratabileceği dalgalanma hesaba katılırcasına verilen yaptırım kararı iki ülke arasındaki ilişkileri tarihinin belki de en düşük seviyelerinden birine indirdi. Ağustos'ta gerçekleşen bu gerilim sonrası bir süre iki ülke lideri arasındaki iletişim de kesildi. Bu durum liderlerin münasebetleri ve aralarındaki kimyanın oldukça önemli rol oynadığı Türk-Amerikan ilişkileri açısından ciddi bir sorunu ortaya çıkarıyordu.

Bu süreçte Kongre gündemine Türkiye ile ilgili ardı ardına mektuplar ve karar tasarıları gelmeye başladı. Bu tasarıların bir kısmı Rahip Brunson ile ilgiliydi. Brunson krizinin bu denli büyümesi ve yaptırım safhasına gelmesinin en önemli sebeplerinden biri olarak ABD iç politikasındaki dinamikler gösterilmekteydi.[26] Evanjelist Hristiyan gruplar Brunson'ın tutukluluğunu sürekli olarak gündeme getirmekteydi. Başkan Yardımcısı Pence'in bu gruplarla yakınlığı ve söz konusu kesimin Trump'a oldukça erken bir kampanya döneminde destek vermiş olması bu ilişkinin kişisel boyutunu da oluşturmuştu. Evanjelist taban daha ciddi bir etkiyi ABD Kongresinde gösterdi. Brunson konusunda ardı ardına çıkan karar ve yazılan mektuplar yönetim üzerindeki baskının artmasında da etkili oldu.[27] Bu mektupların sadece birinde 154 Kongre üyesinin imzası bulunuyordu.[28]

[26] Alex Ward, "Why the White House Just Announced Sanctions on Turkey", Vox, 1 Ağustos 2018.

[27] Bu mektupların bazıları için bkz. "Letter to President Erdogan", United States Senate, 20 Nisan 2018, https://www.hydesmith.senate.gov/content/66-senators-send-bipartisan-letter-turkey's-president-demanding-release-american-pastor, (Erişim tarihi: 23 Ocak 2019); "US Senate Letter to Turkey", https://layman.org/u-s-senate-letter-turkey-garners-78-congressional-signatures-release-andrew-brunson, (Erişim tarihi: 23 Ocak 2019).

[28] "House of Representative Letters to President Erdogan", ABD Kongresi, 4 Mayıs 2018, https://mchenry.house.gov/uploadedfiles/pastor_andrew_brunson_house_letter.pdf, (Erişim tarihi: 23 Ocak 2019).

S-400 VE F-35 KRİZİ

Kongrede Türkiye konusunda ortaya çıkan olumsuz tavır yaz ayları boyunca devam etti. Bu konuda atılan adımların en önemlilerinden biri NDAA olarak bilinen Savunma Bakanlığı Bütçesi'ne Türkiye ile ilgili konulan şerhti. Bu şerhten önceki dönemlerde de ABD'den yapılan açıklamalarda S-400'lerin alınmasıyla ilgili kaygılar dile getiriliyordu.[29] Ancak 2018 ile birlikte Kongrede bu konuda daha kapsamlı bir hareketlenme yaşanmaya başladı. NDAA ilk taslağında Türkiye'nin S-400 almasını ve Rahip Brunson'ı serbest bırakmasını F-35 programındaki yerine bağlayan bir karar çıkarıldı. Ayrıca Kongre daha önce çıkardığı CAATSA yaptırım yasasının Türkiye'nin S-400 alması durumunda nasıl uygulanacağı ile de yönetime sorular yöneltmeye başladı.[30] NDAA Yasası'nın Kongrenin her iki kanadından da geçmesi sonucunda Türkiye'ye F-35 uçaklarının teslimatı doksan gün süreyle askıya alındı. Buna göre ABD Savunma Bakanlığı, Kongreye doksan gün içinde Türk-Amerikan ilişkilerine yönelik bir rapor sunacaktı. Bu raporda bir yandan S-400 alımının askeri ilişkilere etkisi ve F-35 sisteminin güvenliği için yaratabileceği riskler diğer yandan da Türkiye'nin F-35 programından çıkarılmasının yaratabileceği sorunlara değinilmesi isteniyordu. Başkanın imzalamasının ardından NDAA yasalaştı ve doksan günlük F-35 teslimatının askıya alınmasına yönelik takvim de işlemeye başladı.[31]

Bu durum ilk etapta çok ciddi bir sıkıntı doğurmadı. Zira Haziran'da F-35'lerin ikisinin Türkiye'ye teslimatı törenle gerçekleşti-

[29] "House of Representative Letters to Secretary Mattis", 15 Haziran 2018, Sarbanes.house,https://sarbanes.house.gov/sites/sarbanes.house.gov/files/Turkey_F35_Letter_FINAL_SIGNED.pdf, (Erişim tarihi: 23 Ocak 2019).

[30] İsmail Çıtak, "ABD: S-400 Alınırsa Yaptırım Gelir ve F-35 Riske Girer", Euronews Türkçe, 27 Haziran 2018.

[31] "F-35 Savaş Uçakları: Teknik Özellikleri ve Türkiye'ye Teslimatıyla İlgili Bilinmesi Gerekenler", BBC Türkçe, 13 Ağustos 2018.

rilmişti. Pilotaj eğitimleri sebebiyle bu uçakların en erken teslim tarihi de 2020 olarak görülüyordu. Dolayısıyla doksan günlük askıya alma tam olarak süreci etkilemiyordu. Fakat esas ciddi nokta Türkiye'nin söz konusu programdan çıkarılmasının program açısından yaratacağı etkilerin Pentagondan sorulmasıydı. Bu duruma Türkiye'den oldukça sert bir tepki geldi. Cumhurbaşkanı Erdoğan F-35 konusunda yıllar önce anlaşmanın yapıldığını ve ABD'nin bu tek taraflı karar veremeyeceğini ancak böyle bir karar alınması durumunda da Türkiye'nin alternatifleri olduğunu ifade etti.[32]

Kongrede F-35 konusunda gündeme gelen tek yasa NDAA değildi. Kongredeki bir başka bütçe tasarısı olan 2019 yılı Dış Operasyonlar Ödenek Kanunu'nda da NDAA'dekine benzer bir şerh kondu. Buna göre bu operasyon ödeneği ve Dışişleri bütçesinin F-35'lerin Türkiye'ye verilmesinde kullanılamayacağı şartı ortaya konuldu. Bu şartın ortadan kaldırılması Türkiye'nin S-400 almamasına bağlanmaya çalışıldı. Buna göre bütçenin Kongreden geçebilmesi için Dışişleri Bakanı Pompeo'nun Türkiye'nin S-400 almayacağının garantisini vermesi gerekiyordu. Her ne kadar Meclisin iki kanadından henüz geçmemiş ve Başkan tarafından onaylanmamış olsa da Kongrenin Türkiye konusunda oluşturduğu proaktif atmosferi göstermesi açısından bu kanun tasarısı da önemli bir gösterge sunuyordu.[33]

Kongrenin Savunma Bakanlığına verdiği doksan günlük sürenin dolmasına günler kala Pentagon bütçenin geçmesine karşılık istenen Türkiye değerlendirmesini sundu. Basına sızan iki sayfalık özet Pentagonun S-400'lerle ilgili ciddi kaygıları olduğunu ortaya koyuyordu. Buna göre raporun ilk kısmında Türkiye'nin jeostrate-

[32] "Turkey Has Alternatives Other Than F-35s: Erdoğan", *Hurriyet Daily News*, 31 Ağustos 2018.

[33] Kerem Congar, "ABD'den Yeni Tasarı: S-400 Alım Süreci Devam Ederse F-35 Yok", Euronews Türkçe, 22 Haziran 2018.

jik önemi ifade ediliyor ve Başkan Trump'ın da talep ettiği şekliyle Türkiye'nin bütçesinin yüzde 2'sini savunmaya ayırma yönünde önemli adımlar attığı vurgulanıyordu. Raporun bu kısmında ayrıca ilişkilerdeki krize rağmen iki ülkenin askeri anlamda oldukça verimli bir iş birliği içinde olduğu ve iki bine yakın Amerikan askerinin Türkiye'deki üslerde konuşlandırıldığı belirtiliyordu. Ancak raporun devamında Türkiye'nin S-400 alması durumunda ortaya çıkabilecek ciddi sorunlar hatırlatılıyordu. S-400'ün hem F-35 hem de üç ayrı silah platformunun teknik özelliklerini etkileyebileceği de bu raporda değinilen unsurlar arasında yer alıyordu. İki sayfalık özette yer alan bir başka önemli husus da Türkiye'nin F-35 projesinin önemli bir partneri olmasına rağmen S-400'lerin alınması durumunda projedeki yerinin yeniden değerlendirebileceğinin altının çizilmiş olmasıydı. Hazırlanan raporun tamamı her ne kadar basına sunulmamış olsa da bu iki sayfalık rapor Pentagonun tutumuyla ilgili önemli bir gösterge sunuyordu.[34]

Bu pozisyon elbette daha önce Savunma Bakanı Mattis'in yaptığı açıklamalarla yer yer çelişiyordu. Mattis kendisine yöneltilen bir soru karşısında Türkiye'nin F-35 projesinden çıkartılmasına karşı olduğunu dile getirerek böyle bir kararın uçağın parçalarının tedarik zincirinde ciddi bir gecikme ve fiyat yükselmesi ortaya çıkaracağını ifade etmişti. Mattis ayrıca bu durumun 50 ila 75 F-35 üretimini geciktirebileceği ve yeni parçaların üretiminin tamamlanmasının da on sekiz ay sürebileceğini bildirmişti.[35] Mattis konuyla ilgili daha önceki açıklamalarında da Türkiye'ye S-400 sistemlerini almayı tavsiye etmediklerini ancak tercihin Türki-

[34] Anthony Capaccio, "Turkey's F-35 Role at Risk If It Buys From Russia, Pentagon Warns", Bloomberg, 28 Kasım 2018.

[35] Ryan Browne, "Mattis Criticizes Turkey on Human Rights but Still Wants It to Get Stealth Jets", CNN, 20 Temmuz 2018.

ye'nin egemen kararı olacağının altını çizmişti.[36] NDAA raporunun özetinin yayımlanmasıyla birlikte bu konuda daha ciddi bir karşıtlığın olduğu ortaya çıkmış oldu.

Kongrenin attığı bu adımlar dışında 2018 senesi içerisinde Türkiye'nin S-400 konusunda geri adım atmasını sağlamak için ABD'de başka girişimler de yaşandı. İlk olarak Şubat'ta gerçekleşen Tillerson'ın Ankara ziyareti sırasında iki ülkenin resmi olarak hava savunma sistemi satışı konusunda müzakere sürecine başlamasına karar verildi.[37] Bunun ardından Mart'ta silah satışlarından sorumlu Dışişleri Müsteşar Yardımcısı Tina Kaidanow Türkiye'yi ziyaret etti. Ziyarette Türkiye'ye Patriot sistemleri konusunda bir paket sunulduğu gündeme geldi. Her ne kadar Başbakan Binali Yıldırım bu noktada Patriot sistemini S-400'lere bir alternatif olarak görmediklerini ifade etse de ziyarette benzer bir teklifin sunulduğu basında yer aldı.[38] Daha sonraki haftalarda ABD'nin sunduğu teklifin aynı zamanda ortak üretimi de içerdiği ve Ankara'nın bu teklifi değerlendirdiği basına yansıdı.[39] Takip eden zaman diliminde ise önce ABD yetkilileri resmi olarak Ankara ve Washington'ın Patriot sistemleri konusunda müzakerelere başladığını duyurdu.[40] Daha sonra Aralık'ta ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye'ye Patriot satışı konusunda sunulan teklifi açıkladı.

[36] Ahmet S. Akcay, "Mattis: S-400 Deal a 'Sovereign Decision' for Turkey", Anadolu Agency, 14 Kasım 2018.

[37] Sevil Erkuş, "Procurement of Patriots on Agenda of US-Turkey Defense Trade Dialogue", *Hurriyet Daily News*, 30 Mart 2018.

[38] "Top US Official in Ankara to Present Washington's Patriot Offer", *Daily Sabah*, 29 Mart 2018

[39] "Ankara to Evaluate Washington's Offer for Patriot Defense System", *Daily Sabah*, 6 Nisan 2018.

[40] Mike Stone ve Andrea Shalal, "U.S. State Department in Talks with Turkey to Sell Patriot System", Reuters, 16 Temmuz 2018.

Elbette bu açıklamanın yapılması ve Kongrenin bilgilendirilmesinde iki unsur önemli rol oynadı: Birincisi Rahip Brunson'ın mahkemesinin sona ermesi ve ABD'ye geri gönderilmesiyle Kongre Türkiye'ye karşı tutumunu bir nebze yumuşattı. Her ne kadar S-400'lerle ilgili direniş devam etse de Rahip Brunson hakkındaki karar olumlu bir hava estirdi. İkinci olarak da Türkiye Patriot'larla ilgili ABD'den gelen önerilerde Kongrenin böyle bir satış karşısında göstereceği tavırdan duyduğu kaygıyı dile getiriyordu.[41] Bundan önce bazı silah alım ihaleleri Kongrede onaylanmamış ve bu durum ikili ilişkilerde gerginliğe yol açarken Türkiye'nin ulusal güvenliğini riske sokacak bazı sonuçlar doğurmuştu. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın sıklıkla ifade ettiği gibi özellikle insansız hava aracı satışında konulan engeller bu konuda Türkiye'ye ciddi bir zaman kaybettirmişti.[42] Her ne kadar Türkiye kendi milli İHA ve SİHA'larını üretmiş olsa da Kongrenin bu konudaki tutumu diğer silah ihaleleri konusunda Ankara'yı daha temkinli davranmaya mecbur bırakmıştı. Dışişlerinin açıklaması Kongreyi bu konuda ikna ettiği izlenimini verdi.

ABD'nin bu süreçte açıkladığı Patriot planı temel olarak Türkiye'ye 3,5 milyar dolar değerinde Patriot ve hava savunma sistemi satışını onaylıyordu. Yapılan açıklamada Türkiye'nin ısrarcı olduğu teknoloji paylaşımı konusunda detaylı bir bilgi yer almazken bu onaylamadan sonra satışın şartları konusunda müzakere sürecinin başlayacağı ifade edildi. Daha sonra Savunma Bakanlığı yetkililerince onaylanma sürecinin Türkiye'nin hava ve füze savunma sistemini geliştirme amacı taşıdığı ve Türkiye'nin sahip olacağı kapasiteyi hem sınırlarını ve hava sahasını güven altına almak hem

[41] "Türk Yetkililer: ABD'nin Patriot Kararından Memnunuz Ama S-400 Almaktan Vazgeçmedik", BBC Türkçe, 19 Aralık 2018.

[42] "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Tank Palet Fabrikasıyla İlgili İddialara Sert Tepki!", *Milliyet*, 13 Ocak 2019.

de bölgesel tehditleri caydırmak amacıyla kullanacağı ifade edildi. Ayrıca aynı açıklamada Patriot'ların sadece Türkiye'nin değil aynı zamanda NATO çerçevesinde Türkiye'de konuşlanan müttefik ülke askerlerinin de güvenliğini sağlayacağı vurgulandı.[43]

GÖZLEM NOKTALARI KRİZİ

2018'in son günlerinde gelen sürpriz bir açıklama ABD-Türkiye ilişkilerinde yeni bir gelişmenin kapısını araladı. ABD'nin Suriye'de YPG ile ilişkisinin nasıl sonuçlanacağı ikili ilişkilerin geleceği açısından en önemli meselelerden biriydi. Son beş senedir ilişkilerdeki en zararlı unsurlardan biri olarak ortaya çıkan ABD-YPG ilişkisi zaman zaman yetkililerin yaptığı açıklamalarla daha ciddi bir safhaya ulaşmıştı. Bu açıklamalardan biri de Kasım'da ABD'li askeri yetkililer tarafından yapıldı. Açıklamaya göre Washington yönetimi Türkiye-Suriye sınırında askeri gözlem noktaları kurmaya hazırlanıyordu. James Mattis konuyla ilgili açıklamasında eğer sınırda bir hareketlilik meydana gelir ve Türkiye'ye karşı bir tehdit oluşursa bu tehdidi Ankara'ya bildirecek ülkenin kendileri olmasını istediklerini belirtmişti. Buna göre sınır boyunca belirli bölgelerde gözlem noktası oluşturulacaktı.[44] Dahası Mattis bu kararın NATO müttefiki Türkiye ile istişare edilerek alındığını ifade etmişti. Ancak açıklamanın hemen ardından durumun farklı olduğu ortaya çıktı. Kanada'daki Halifax Zirvesi'nde konuyla ilgili açıklama yapan Savunma Bakanı Hulusi Akar böyle bir plana kesinlikle karşı olduklarını

[43] Aaron Mehta, "Turkey Cleared by Iren YUS for $3.5 Billion Patriot Missile Deal, Despite S-400 Row", Defense News, 18 Aralık 2018, https://www.defensenews.com/global/europe/2018/12/19/turkey-cleared-by-us-for-35-billion-patriot-missile-deal-despite-s-400-row, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[44] Kyle Rempfer, "The US Military is Putting New Observation Posts in Northern Syria", *Military Times*, 21 Kasım 2018.

söylemişti. Türkiye sınırlarında oluşan her tehdidi kendi uygun gördüğü şekilde çözmeye kararlıydı.[45]

Elbette burada Türkiye için kritik olan iki mesele ortaya çıkıyordu: Bunlardan ilki söz konusu bu girişimin Türkiye tarafından ABD'nin YPG'yi koruma hamlesi olarak algılanmasıydı. Bu durumu daha da kritik hale getiren gelişme de YPG'ye yakın bazı isimlerin yaptıkları açıklamada bu gözlem noktalarının temel amacının Türkiye'den gelecek bir saldırıya karşı YPG'yi korumak olduğunu ifade etmesiydi.[46] Dahası DEAŞ'a karşı uluslararası koalisyonun sözcüsü yaptığı konuşmada gözlem noktalarının temel amacını DEAŞ militanlarının Suriye'nin kuzeyinden Türkiye'ye girişini engellemek olarak tanımlamıştı. Kendisine yöneltilen sorular üzerine durumu açıklamaya çalışan sözcü "Gözlem noktaları hem YPG'yi hem Türkiye'yi mi koruyacak?" sorusu üzerine bu noktaların amacının genel olarak bölgede güvenli bir bölge oluşturmak olduğunu söyleyebilmişti.[47]

İkinci olarak Türkiye böyle bir girişimin ABD ile YPG arasındaki ilişkiyi daha da kurumsallaştıracağı ve sürekli hale getireceğini düşünmeye başlamıştı. Henüz sene başında "sınır koruma gücü" altında yeni bir ordu kurulmaya çalışılırken Türkiye'nin tepkileri sebebiyle bundan vazgeçilmişti. Ancak şimdi bunun başka bir versiyonu ortaya konuluyor ve YPG korunmaya çalışılıyordu. Türkiye için böyle bir durum kabul edilemezdi. Bu sebeple Türkiye daha önce planladığı Fırat'ın doğusuna askeri operasyon hedefine yo-

[45] "Turkey Uneasy About U.S. Plan for Observation Posts on Syria Border: Minister", Reuters, 24 Kasım 2018.

[46] Hikmet Durgun, "ABD, Fırat'ın Doğusunda Türkiye Sınırına Gözlem Noktaları Kuracak: Amaç, YPG'ye Müdahaleye Engel Olmak", Sputnik Türkiye, 22 Kasım 2018.

[47] "Combined Joint Task Force-Operation Inherent Resolve Press Briefing by Col. Ryan via Teleconference from Baghdad, Iraq", Department of Defense, 27 Kasım 2018, https://dod.defense.gov/News/Transcripts/Transcript-View/Article/1699515/combined-joint-task-force-operation-inherent-resolve-press-briefing-by-col-ryan, (Erişim tarihi: 24 Ocak 2019).

ğunlaşmaya başladı. Bir taraftan Menbiç'teki sürecin uzaması diğer taraftan gözlem noktaları iddiaları Türkiye ile ABD arasında oluşan anlaşma zeminini tamamen ortadan kaldırmaya başlamıştı.

TRUMP'IN SURİYE'DEN ÇEKİLME KARARI

Aralık'ın ortasında Başkan Trump ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasındaki telefon görüşmesi böyle bir atmosferde gerçekleşti. Cumhurbaşkanı Erdoğan 12 Aralık'ta Savunma Sanayii Zirvesi'nde yaptığı konuşmada Fırat'ın doğusundaki terör örgütü hedeflerine çok kısa bir zaman zarfında operasyon başlatılacağını kamuoyuyla paylaştığında ABD'li yetkililer Türkiye'nin bu konuda ne kadar ciddi olduğunu anlamadılar.[48] Hatta bu açıklama ABD basınında tehdit olarak algılandı. Bunu takip eden günlerde 14 Aralık'ta Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Başkan Trump arasında bir telefon görüşmesi gerçekleşti. ABD tarafındaki güvenlik bürokrasisinin görüşmeden beklentisi Trump'ın Erdoğan'ı bu harekattan vazgeçirmesi yönündeydi.[49] Ancak beklenen olmadı ve telefon görüşmesini takip eden günlerde ABD yönetimi bir açıklama yaparak Başkan Trump'ın Suriye'den çekilmeye karar verdiğini kamuoyuyla paylaştı.[50]

Bu açıklamadan hemen sonra iki ülke arasında oldukça yoğun bir diplomasi trafiği yaşandı. ABD yönetiminde karar verme mekanizmasında yer alan diğer isimler bu kararın şokunu yaşarken Türkiye de ne kadar uygulanabilir olacağını anlamaya çalışıyordu. Zira Başkan Trump Mart'ta da benzer bir açıklama yapmış ancak sonrasında çekilme gündemden düşmüştü. Trump'ın bu kararına

[48] "Erdoğan: Harekata Birkaç Gün İçinde Başlayacağız", *Yeni Şafak*, 12 Aralık 2018,

[49] Carlotta Gall, "Turkey Threatens Incursion Into Syria, Raising U.S. Concerns", *New York Times*, 14 Aralık 2018,

[50] Ruth Sherlock, Tom Bowman, "White House Announces U.S. Troops will be Withdrawing from Syria", NPR, 20 Aralık 2018, https://www.npr.org/2018/12/20/678557696/white-house-announces-u-s-troops-will-be-withdrawing-from-syria, (Erişim tarihi: 25 Ocak 2019).

ABD'nin farklı kesimlerinden çeşitli tepkiler geldi. Bunların birincisi ABD'nin bölgeden çıkması sonrasında Rusya'nın bu boşluğu dolduracağı endişesi taşıyan ve çekilme kararının jeopolitik yansımasına odaklanan geleneksel gruptu. Bu kesimin argümanlarında öne çıkan husus Rusya'nın "frozen conflict" olarak adlandırılan krizlerle üç taraftan sardığı (Ermenistan-Azerbaycan ile Gürcistan-Abhazya ve Güney Osetya krizleri, Ukrayna-Kırım krizi ve Suriye krizi) Türkiye'yi NATO için önemli bir aktör olmaktan ciddi risk altındaki bir üyeye dönüştürmesi kaygısıydı.[51] Bu kesimin Türkiye-Rusya yakınlaşması konusunda da ciddi kaygıları bulunuyordu. Türkiye'yi Rusya'nın yol açabileceği jeopolitik tehdit ve söz konusu aktör tarafından çevrelenmiş olmanın yarattığı riskler konusunda yeterince haberdar olmamakla suçluyorlardı. Kongre seçimlerinde Temsilciler Meclisini Demokrat Parti'nin kazanması ve Rusya meselesinin daha fazla iç politika malzemesi olmaya başlamasıyla önümüzdeki dönemde bu kaygının daha fazla seslendirilmesi bekleniyor. Özellikle Trump'ın Putin ile ilişkisine yoğunlaşacak Temsilciler Meclisindeki Demokratlar Rusya'ya kazanç sağlayacak her durumda Trump'ı mercek altına alacak ve bu meseleyi irdeleyeceklerdir.

Karara karşı çıkan ikinci grup da ABD'nin bölgeden çekilmesi sonrasında İran'ın bu boşluğu dolduracağı düşüncesine sahip olan İsrail ve Körfez'e yakın kesimlerden oluşuyordu.[52] Bu kesimler için İran ciddi ve bir an önce mücadele edilmesi gereken bir tehdit olarak görülmektedir. Türkiye'nin mevcut politikalarıyla İran'ın etkisini Suriye'de kırmak gibi bir niyeti veya kapasitesi bulunmadığını

[51] Örneğin bkz. Jonas Parello-Plesner, "Rojava, Russia's Next Frozen Conflict?", Hudson Institute, 4 Ocak 2019, https://www.hudson.org/research/14095-rojava-russia-s-next-frozen-conflict, (Erişim tarihi: 25 Ocak 2019).

[52] Örneğin bkz. Reuel March Gerecht ve Mark Dubowitz, "Trump Delivers a Victory to Iran", Atlantic, 24 Aralık 2018, https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2018/12/us-withdrawal-syria-hands-victory-iran/578962/, (Erişim tarihi: 25 Ocak 2019).

düşünen ve Ankara'yı bu konuda yeterince "güvenilir" bulmayan bu kesim ABD'nin bölgede askeri olarak var olmasını önemli bir gereklilik olarak görüyordu. Bu kesimler Trump'ın açıklamasına kadar genel olarak ABD'nin Suriye'yi İran'a altın tabakta sunduğu argümanını kullanıyordu. Ancak Tahran yönetiminin Suriye'de ne yaptığıyla çok ilgilenmediğini ifade etmesi sonrasında[53] Trump'a bu konuda daha fazla baskı yapılamayacağını anladılar. Bu noktadan sonra aynı kesimler daha çok Türkiye'nin "Kürtleri katledecek olması" iddiasını kullanmaya başladı. Bu grup Türkiye'nin yaptığı tüm açıklamalara rağmen hala aynı argüman üzerine yoğunlaşmaya devam etti. Yönetimdeki Bolton ve Pompeo gibi isimler bu süreçte hem İran meselesini hem de Türkiye'nin bölgedeki Kürtlerle ilişkisini gündeme getirdi.

Bu noktada üçüncü bir grup ise Obama döneminde YPG ile başlatılan ilişkinin devamını savunmaktaydı. Ağırlıkla CENTCOM odaklı bu grubun temel argümanı ABD'nin beraber çalıştığı bir partnerini bu şekilde ortada bırakmasının yaratacağı kredibilite sorunuydu.[54] Bu kredibilite kaygısının bir yanı CENTCOM-YPG arasında oluşmuş psikolojik ve duygusal yoğunluk diğer yanı da CENTCOM içinde Irak savaşı ve tezkere kararından bu yana oluşan Türkiye karşıtlığıydı. Bu grup ne YPG'yi terk etmeyi ne de Türkiye'nin Suriye sahasına girmesini istedi. Bu gruba yakın isimler diğer yandan da sıklıkla Türkiye'nin kapasite sorununu gündeme getirmeye devam etti. Özellikle Trump'ın verdiği karar sonrasında istifa eden Bret McGurk akabinde kaleme aldığı bir yazıda ve katıldığı televizyon programlarında sürekli olarak Tür-

[53] Missy Ryan ve John Hudson, "'They Can Do What They Want': Trump's Iran Comments Defy the Position of His Top Aides", *Washington Post,* 3 Ocak 2019.

[54] Elizabeth McLaughlin, "Pentagon Defends Syria Withdrawal as 'Deliberate, Well Thought-out, Mutually Supportive, and Controlled' in a Tweet", ABC News, 28 Aralık 2018,https://abcnews.go.com/Politics/pentagon-defends-syria-withdrawal-deliberate-thought-mutually-supportive/story?id=60056404, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

kiye'yi DEAŞ ile mücadelede isteksiz bir ülke olarak yansıtmaya devam etti.[55]

Bu noktada bölgeyle ilgilenen Kongredeki üyeler de bu çekilme kararına oldukça sert bir şekilde karşı çıktı. Başta Marco Rubio ve Lindsay Graham gibi Cumhuriyetçi Parti'nin önde gelen üyeleri bu konuda oldukça sert açıklamalar yaptı. Graham, Trump ile konuyu görüştükten sonra başkanın meseleye yaklaşımının değiştiğini ve ABD'nin çekilme konusunda daha yavaş davranacağını açıkladı. Bu sırada Başkan Trump konuyla ilgili savunmaya geçerek birçok tweet attı. Bu tweetlerde çekilmenin kaçınılmaz olduğunu, ABD'nin İran ve Rusya'nın savaşması gereken yerlerde savaştığını, Türkiye'nin DEAŞ'a karşı mücadele edebileceğini ve kalan terör unsurlarını ortadan kaldırabileceğini açıkladı. İsrail'in güvenliğini gündeme getirenlere de Washington'ın Tel Aviv'e milyarlarca dolar yardım ettiğini söyleyerek cevap verdi.

Suriye'den çekilme konusunda yaşanan tartışma ve yönetim içindeki çekişmeler ikili ilişkilerde muhtemel yeni bir iş birliği alanını ciddi anlamda riske soktu. Türk tarafından yapılan açıklamalarda sürekli olarak çekilmenin koordineli bir şekilde ilerlemesi talep ediliyordu. Bu süreçte Türkiye hem YPG'ye verilen silahların toplanması hem de ABD'nin bölgede kurduğu üslerin YPG veya başka bir örgüte teslim edilmemesini dile getiriyordu. Başkan Trump ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasında yapılan görüşmelerde 2019'un ilk günlerinde Türkiye'nin DEAŞ'a karşı savaşması yerine güvenli bölge meselesi öne çıkmaya başladı.

SONUÇ

Türk-Amerikan ilişkilerinde 2018'deki gelişmeler sonrasında 2019'da temel olarak iki unsurun öne çıkacağı görülmektedir: Bun-

[55] Brett McGurk, "Trump Said He Beat ISIS. Instead, He's Giving it New Life", *Washington Post*, 18 Ocak 2019.

lardan ilki Suriye'den çekilme konusunda iki ülkenin nasıl ortak bir yol izleyeceği, ikincisi de S-400 krizidir. Her iki meselede de müzakereler sürmesine rağmen karşılıklı güven bunalımının sorunların kolayca çözülebileceği bir ortam hazırlanmasını zorlaştırdığı söylenebilir. Bu krizi derinleştirebilecek en önemli mesele ise ABD'nin dış politikası konusundaki belirsizliğinden kaynaklanıyor. ABD yönetimi Trump'ın kararından bu yana çekilmenin takvim ve şartları konusunda sürekli çelişkili açıklamalarda bulunuyor. Otuz gün içinde yapılacağı söylenen çekilmenin bu noktada en az dört ay süreceği tahmin ediliyor. Bu çekilmenin ayrıca tam çekilme olmayacağı yönünde de söylentiler devam ediyor. Buna göre Tanf üssünün bırakılmaması ve güvenli bölgede ABD'lilerin de olması gibi bir kısım askeri varlığın sürekli kalabileceği sinyalini veriyor. Dahası bu süreci askerlerin ne kadar yavaşlatabileceği ise şu an tam olarak tahmin edilemiyor.

Türkiye'nin Suriye krizinin başlangıcından bu yana sürekli ifade ettiği güvenli bölge argümanının ABD'de nasıl algılandığı konusu hala cevap bekliyor. ABD'nin Türkiye'nin güvenlik konusundaki kaygılarına cevap vermeyen bir çözüm önerisinin Ankara tarafından kabul görmeyeceği de açık bir biçimde ortadadır. Bu noktada ABD'nin çekilme süreci ve olası çekilme sonrasında Suriye'nin tam olarak nasıl bir şekil alacağı ayrıca Washington ile Ankara'nın bu konuda nasıl beraber çalışacağı ilişkilerin geleceğini belirleyen en önemli unsurlar olacaktır.

KRONOLOJİ

3 Ocak	ABD mahkemesi Mehmet Hakan Atilla hakkında beş farklı suçtan dolayı mahkumiyet kararı verdi.
10 Ocak	ABD'nin Ankara Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Philip Kosnett ülkesinin YPG'yi destekleyerek Suriye'nin kuzeyinde yeni bir ordu kurmaya çalıştığı iddialarından sonra Dışişleri Bakanlığına çağrıldı.

13 Ocak	DEAŞ'a karşı savaşan ABD liderliğindeki koalisyon güçleri Suriye'nin Türkiye ve Irak sınırı boyunca Suriyeli Kürt ve Arap güçlerden oluşan bir ordu kurulacağını açıkladı.
23 Ocak	ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Jonathan Cohen başkanlığındaki heyet Suriye ve adli iş birliği gibi konularda görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'da Dışişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı ve TSK yetkilileriyle görüştü.
24 Ocak	Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başkan Trump Zeytin Dalı Harekatı konusunda telefonda görüştü. Trump Afrin'de yükselen tansiyonun kendileri için kaygı verici olduğunu dile getirirken Erdoğan harekatın amacının Türkiye'nin ulusal güvenliği olduğunu vurguladı.
15 Şubat	ABD Dışişleri Bakanı Rex Tillerson Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.
8 Mart	Türk-Amerikan ilişkilerindeki sorunlara çözüm arayacak teknik komitelerin ilk toplantısı Suriye gündemiyle Washington'da gerçekleşti.
21 Mart	ABD savcılığı on bir Cumhurbaşkanlığı koruması hakkındaki suçlamaları düşürdü.
22 Mart	Erdoğan ile Trump arasında gerçekleşen telefon görüşmesinde iki liderin iş birliğini güçlendirme konusunda anlaştığı açıklandı.
30 Mart	Erdoğan ve Trump bölgesel gelişmeler ve iki ülkenin stratejik ortaklığına dair bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi. Taraflar iki NATO ülkesi olarak iş birliği ve koordinasyonu artırma kararlılıklarını teyit etti.
11 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başkan Suriye'deki gelişmeler üzerine bir telefon görüşmesi gerçekleştirerek yakın teması sürdürme konusunda mutabık kaldı.
27 Nisan	ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, Mevlüt Çavuşoğlu ile Brüksel'de NATO Dışişleri Bakanları toplantısı kapsamında görüştü.
25 Mayıs	Bir ABD heyeti çalışma grubu toplantısı için Ankara'ya geldi. Ana gündem maddesi Menbiç'ti.

4 Haziran	Mevlüt Çavuşoğlu ABD'li mevkidaşı Mike Pompeo'yla Washington'da ikili görüşme yaptı. Görüşmeden sonra yapılan ortak açıklamada iki tarafın Menbiç dahil Suriye konusunda bir yol haritası üzerinde anlaştığı bildirildi.
14 Haziran	Almanya'nın Stuttgart şehrinde düzenlenen güvenlik toplantısında ABD ile Türkiye Menbiç konusunda anlaştı.
18 Haziran	ABD ile yapılan anlaşma çerçevesinde Türk askerinin Menbiç'in dış mahallelerine girdiği belirtildi.
22-23 Haziran	ABD ve Türkiye Savunma Bakanlığı yetkilileri Menbiç anlaşmasının uygulanmasını konuşmak üzere Ankara'da bir araya geldi.
16 Temmuz	NATO zirvesinde gündeme gelen konuların takibi ve Suriye'deki gelişmeler hakkında Başkan Trump ve Cumhurbaşkanı Erdoğan bir telefon görüşmesi gerçekleşti.
25 Temmuz	Türk mahkemesi Brunson hakkında adli kontrolle "ev hapsi" kararı verdi.
26 Temmuz	Başkan Trump ve Cumhurbaşkanı Erdoğan telefonda görüştü. Görüşmenin ardından Trump şu mesajı gönderdi: "ABD, uzun süreli tutukluluğundan dolayı Türkiye'ye geniş yaptırımlar uygulayacak." ABD Başkan Yardımcısı Mike Pence Türkiye'ye karşı yaptırım uygulamaya hazır olduklarını söyledi. Başkan Trump ise yaptırımların uygulanmasına ilişkin bir tweet attı.
1 Ağustos	ABD Hazine Bakanlığı, İçişleri Bakanı Süleyman Soylu ve Adalet Bakanı Abdülhamit Gül'e yaptırım uygulama kararı aldı.
3 Ağustos	MevlütÇavuşoğlu, ABD'li mevkidaşı Mike Pompeo Singapur'daki ASEAN toplantısı sırasında görüştü.
8 Ağustos	Washington'a giden dokuz kişilik Türk heyeti bakan yardımcısı John Sullivan ile görüştü.
10 Ağustos	Trump Türkiye ile ilgili bir tweet atarak; "Türk lirasının güçlü dolarımıza karşı hızlı düşüşüyle ilgili olarak çelik ve alüminyumun gümrük vergilerinin iki katına çıkarılmasını onayladım. Alüminyum şimdi yüzde 20, çelik yüzde 50 olacak. Türkiye ile ilişkilerimiz bu sefer iyi değil!" dedi.

12 Ekim	Mahkeme Andrew Brunson'ın serbest bırakılmasına karar verdi.
31 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan ve ABD Başkanı Trump, Menbiç yol haritası ve İdlib de dahil olmak üzere Suriye'deki son gelişmeler ve Türkiye ile ABD arasındaki ikili ilişkileri değerlendirdi.
1 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başkan Trump arasında gerçekleşen telefon görüşmesinde iki lider ikili ilişkileri güçlendirmeye yönelik yapıcı adımlar atma konusundaki kararlılıklarını vurguladı ve gerek ikili gerekse bölgesel konularda önümüzdeki süreçte de yakın temasta olma hususunda mutabık kaldı.
5 Kasım	Türkiye ve diğer yedi ülke İran'a uygulanan petrol ithalatı konusundaki yaptırımlardan muaf tutuldu.
28 Kasım	Rusya ve Ukrayna arasında yaşananlar hakkında Başkan Trump ve Cumhurbaşkanı Erdoğan telefonda görüştü.
1 Aralık	Cumhurbaşkanı Erdoğan Suriye'deki Menbiç ve İdlib bölgeleri hakkındaki son durumu Başkan Trump ile görüştü.
14 Aralık	Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başkan Trump ikili meselelerin yanı sıra güvenlik ve terörle mücadele konuları başta olmak üzere Suriye'deki son gelişmeler hakkında telefonda görüştü.
22 Aralık	ABD Başkanı Trump Twitter'dan Türkiye ile ilgili şu mesajı gönderdi: "Geri kalan (DEAŞ) kalıntılarını Türkiye'nin de dahil olduğu bölgesel ülkeler kolaylıkla halledebilir. Eve dönüyoruz."

TÜRKİYE'NİN AB POLİTİKASI 2018

OĞUZ GÜNGÖRMEZ

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

GİRİŞ

15 Temmuz 2016'daki başarısız darbe girişiminden sonra oldukça krizli bir hal alan ve 2017'de de mevcut durumunu sürdüren Türkiye-AB ilişkileri 2018'de yaralarını sarmaya ve iyileşmeye başlamıştır. Bu yönüyle 2018 iki tarafın da yumuşama ve iş birliği yönünde karşılıklı adımlar attıkları, ortaya somut irade koydukları ve ilişkilerde dönüm noktasının yaşandığı bir yıl olmuştur. Özellikle 2016 ve 2017'de ciddi şekilde kamuoyunda kendine yer bulan "Türkiye-AB ilişkileri kopuyor mu?" sorusuna iki taraf da yıl içinde ortaya koydukları söylemler, yaptıkları diplomatik ziyaretler, düzenledikleri zirve ve toplantılar, aldıkları kararlar yoluyla "hayır"

cevabı vermiştir. Bu şekilde ilişkilerini rasyonel zeminde karşılıklı çıkarı yansıtan alanlarda geliştirme ve kaybolan güven ortamını yeniden tesis etme yönünde bir irade ortaya koymuşlardır.

15 Temmuz sonrası Türkiye-AB ilişkilerinin geldiği noktada Türkiye'nin Almanya, Hollanda ve Fransa gibi önemli Avrupa ülkeleriyle ikili ilişkilerinin bozulması oldukça etkili olduğundan 2018'de yine bu ülkelerle ikili ilişkilerin normalleşme ve yumuşamaya başlaması Ankara ile Brüksel arasındaki ilişkilere de olumlu yansımıştır. Bu kapsamda özellikle 2018'de yapılan üst düzey ziyaretler ve devlet başkanları nezdinde gerçekleştirilen zirveler oldukça önemli bir vazife görmüştür. Nisan'da Türkiye'nin AB üyeliğine yönelik karşıt kampanya yürüten Avusturya'nın dönem başkanı olması ve empatiden uzak olarak hazırlanan rapor ilişkilerde beklenen ilerleme ve olumlu gündeme kısa süreli ket vurmuştur. Ancak yıl içinde Bulgaristan'ın dönem başkanlığında Varna Zirvesi'nin gerçekleştirilmesi, olağanüstü hal (OHAL) kaldırılarak üç yıl aradan sonra Reform Eylem Grubunun toplanması, mülteci anlaşması ve vize serbestisinde yaşanan ilerlemeler iki tarafın rasyonel davranarak karşılıklı bağımlılık ve ortak çıkarlarının farkına vardıklarını gösterdiğinden Türkiye-AB ilişkilerinin geleceğine dair iyimser beklentilerin artmasını sağlamıştır.

İLİŞKİLERİN NORMALLEŞMESİ

2018 Ankara ile Brüksel arasında diyalog mekanizmalarının yeniden oluşturulduğu, iyi niyetin hakim kılınmaya çalışıldığı ve Türkiye ile ilişkileri oldukça gerginleşen çeşitli Avrupa ülkeleri arasında da normalleşmenin yaşandığı bir yıl olmuştur. Bu kapsamda özellikle 2017'de Türkiye ile gergin ilişkilere sahip olan Almanya ve Hollanda gibi ülkelerle ilişkiler normalleşmeye başlamıştır. Taraflar sorun oluşturan mevcut konu başlıkları üzerinde mutabık kalarak

köklü çözümlere ulaşamasa da rasyonel davranarak gerginlikleri azaltma ve ortak çıkarı yansıtan konular üzerinden iş birliğini tesis etme iradesi gösterebilmiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan Avrupa ülkeleriyle ikili ilişkilerin iyileştirilmesi ve gerginliklerin azaltılması kapsamında 2018'de ilk resmi dış ziyaretini Fransa'ya gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret AB ile ilişkileri canlandırma konusunda Türkiye'nin net bir irade ortaya koyduğu şeklinde yorumlanmıştır. Fransa'nın ünlü *Le Figaro* gazetesi de ziyaretle ilgili "Erdoğan Paris'te AB'ye El Uzatıyor" başlığını atmış ve gerilimlerden kaynaklanan on sekiz aylık duraksamadan sonra Avrupalıların da reel politiğe dönerek Türkiye'nin önemli bir stratejik ortak olduğunu anladığını yazmıştır.[1] Cumhurbaşkanı Erdoğan da Fransa dönüşü kendisine sorulan bir soru üzerine 2018'in AB ile ilişkilerde "yumuşama yılı" olmasını temenni ettiğini ve Türkiye'nin ilişkilerin süratle toparlanmasından yana olduğunu açıkça dile getirmiştir.[2]

Türkiye'nin 2017'de sorunlu bir hal alan ve birçok krizle sınanan Hollanda ile ilişkileri Fransa ziyaretinin akabinde başlayan normalleşmelerin bir başka örneği olmuştur. Hollanda'daki 15 Mart genel seçimleri ve Türkiye'deki 16 Nisan Cumhurbaşkanlığı sistemi referandumu süreçlerinde ilişkilerin karşılıklı olarak gerildiği bilinmektedir. Amsterdam yönetiminin Türk siyasetçilerinin Hollanda'da referanduma dair toplantı ve mitinglerine izin vermemesi, bu bağlamda Türk konsolosluğuna girişine müsaade etmeyerek Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Fatma Betül Sayan Kaya'yı "istenmeyen kişi" ilan etmesi ilişkileri kopma noktasına getirmiştir.[3] Fakat

[1] Delphine Minoui, "A Paris, Erdogan Tend Une Main Vers l'UE", *Le Figaro*, 4 Ocak 2018.

[2] "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan AB Mesajı: 2018 Yumuşama Yılı Olsun", *Milli Gazete*, 7 Ocak 2018.

[3] Filiz Cicioğlu, "Türkiye'nin AB Politikası", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2017*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, (SETA, İstanbul 2018), s. 309-335.

2018'de seçim süreçlerini atlatan iki taraf mevcut durumun sürdürülemez olduğunu görmüş ve karşılıklı olarak ilişkileri normalleştirme arayışına girmiştir. Bu kapsamda Şubat'ta Hollanda'nın Zeytin Dalı Harekatı'na (ZDH) destek vermesi yakınlaşmanın ilk işareti olarak yorumlanmıştır.[4] Fakat asıl gelişme iki ülke dışişleri bakanlarının 11 Temmuz'da Brüksel'deki NATO zirvesinde görüşmeleri sonrasında Hollanda Dışişleri Bakanı Stef Blok'un mevkidaşı Mevlüt Çavuşoğlu'na mektup göndermesiyle gerçekleşmiştir. Karşılıklı görüşme ve ortaya konan iyi niyet neticesinde de 22 Temmuz'da Hollanda Dışişleri Bakanı Stef Blok Parlamentosuna iki ülke arasındaki yumuşamayla ilgili bilgi vererek ilişkilerin karşılıklı olarak restore edildiğini ve tarafların yakın zamanda başkentlere büyükelçi atamalarını gerçekleştireceğini açıklamıştır.[5] Diyalog sürecinin başarıyla tamamlanmasının akabinde de yeni büyükelçiler 7 Eylül'de karşılıklı olarak atanmıştır.[6]

Krizli ilişkilerin 2018'da yumuşama evresine girdiği bir başka ülke de Almanya'dır. 16 Nisan referandumu sürecinde Berlin yönetiminin ülkede miting yapmak isteyen AK Parti'li siyasetçilere yönelik tavrı[7] ve Hollanda krizindeki tutumu sebebiyle oldukça gerilen Türkiye-Almanya ilişkileri karşılıklı atışmaya ve medya üzerinden suçlamalara neden olmuştur. Taraflar özellikle seçim dönemlerini atlatmaları, Trump yönetiminin ülkelerine yönelik politikası, Suriye'de İdlib meselesi üzerinden yeni bir mülteci krizi riskiyle karşı karşıya kalınması gibi sebeplerle yeniden yakın ilişkiler kurma yönünde irade göstermiştir. Bu kapsamda iki ülke karşılıklı çıkarı

[4] "Hollanda'dan Türkiye'ye Afrin Desteği", *Milliyet*, 23 Ocak 2018.

[5] "Hollanda Türkiye İlişkilerinde Yumuşama Sinyali", Panorama News, 22 Temmuz 2018.

[6] "Türkiye ve Hollanda'dan Karşılıklı Büyükelçi Ataması", DW Türkçe, 7 Eylül 2018.

[7] Zeliha Eliaçık, "Avrupa'da Türk Devlet Adamları ve AK Parti'li Siyasetçilere Uygulanan Seçim Yasakları", *SETA Analiz*, Sayı: 241, (Haziran 2018).

yansıtan ortak alanlarda iş birliği mekanizmalarını hayata geçirerek ilişkilerdeki olumsuz tabloyu değiştirmeye çalışmıştır.

Ocak'ta Alman Dışişleri Bakanı Sigmar Gabriel'in mevkidaşı Mevlüt Çavuşoğlu'nu evinde ağırlayarak çay ikram etmesi yumuşama evresine giren ikili ilişkilerin sembolü olmuştur. Akabinde iki taraf arasında bir başka gerilim kaynağı haline gelen Alman parlamenterlerin Türkiye'deki üslerde görev alan Alman askerlerini ziyaretine izin verilmemesi kararı konusunda Ankara'nın değişikliğe gittiği ifade edilmiştir.[8] 19 Temmuz'da OHAL'in kaldırmasıyla ilişkiler ivme kazanmış, Almanya da Türkiye'ye yönelik bir süredir devam eden seyahat ve yatırım uyarısında hafiflemeye gitmiştir.

İki ülke arasındaki gerginliğin yumuşaması ve güvenin tesis edilmesi açısından esas kazanım ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Eylül'de yaptığı Almanya ziyaretiyle sağlanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan 27-29 Eylül'de Almanya'ya gerçekleştirdiği ziyarette Cumhurbaşkanı Steinmeier ve Şansölye Merkel ile görüşmüş, Türkiye-Almanya İş Konseyi'nde de Alman firmalarının yöneticileri ve sivil toplum kuruluşu temsilcileriyle bir araya gelmiştir. Türkiye'den Almanya'ya yedi yıl sonra yapılan ilk resmi ziyarette Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın üst düzey devlet töreniyle karşılanması Alman makamlarının da bu görüşmeye önem verdiği ve ilişkilerdeki yumuşama adımlarını destekledikleri düşüncesini oluşturmuştur.[9] Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Merkel ile görüşmesindeki açıklamaları Türkiye'nin AB ile ilişkilerini canlandırması açısından Almanya ziyaretinin önemini gözler önüne sermiştir:

[8] "Der Spiegel'in İddiası: Türkiye ile Almanya Arasında Yumuşama Var", *Hürriyet*, 26 Mayıs 2018.

[9] Kemal İnat, "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Almanya Ziyareti 'Yakınlaşma' Getirdi mi?", Anadolu Ajansı, 1 Ekim 2018.

> Cumhurbaşkanlığı sistemiyle beraber ülkemiz yeniden reform yoluna girmiştir. Vize serbestisi için kalan altı kriteri de en kısa zamanda yerine getireceğiz. Vize serbestisi, Gümrük Birliği'nin güncellenmesi ve müzakerelerin canlandırılması iki tarafın da yararına olacaktır. Avrupa'nın lider devletlerinden Almanya'nın vereceği desteğe de önem veriyoruz.[10]

Söz konusu diplomasi trafiği ve esen yumuşama rüzgarlarının Türkiye ile AB ilişkilerini 2018'de olumlu etkilediği yadsınamaz bir gerçekliktir. Zira Türkiye'nin Brüksel ile ilişkilerinin bozulmasında özellikle Almanya, Fransa ve Hollanda gibi AB'nin lokomotif ülkeleriyle yaşamış olduğu gerginliklerin etkisi büyüktür. Bu sebeple 2018'de söz konusu ülkelerle ilişkilerin karşılıklı çıkara dayalı rasyonel bir zeminde sürdürülmesi ve yeni bir sayfa açılması bu bağlamda oldukça önemli sonuçlar ve kazanımlar doğuracaktır. Yapılan ziyaretlerde taraflar arasındaki meselelerinin yanında Türkiye'nin AB ile mevcut durumununun da yer bulması ilişkilerin ivme kazanacağına dair düşünceleri güçlendirmiştir.

BULGARİSTAN'IN DÖNEM BAŞKANLIĞI VE VARNA ZİRVESİ

Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki yumuşamayı Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yılın ilk ayında Fransa'ya gerçekleştirdiği ziyaretle başlatmak doğru olsa da kara bulutların dağılmasını sağlayan yeni bir sayfa açılması yönündeki karşılıklı iradenin ortaya konduğu platform Varna Zirvesi oluşturmuştur. 2018'in ilk yarısında AB Bakanlar Konseyi'nin geçici başkanı Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov'un özel çabasıyla 26 Mart'ta Bulgaristan'ın Varna kentinde düzenlenen zirveye Avrupa Konseyi Başkanı Donald Tusk, AB Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker ve Cumhurbaşkanı Erdoğan katılmıştır. Türkiye'nin zirve öncesinde Doğu Akde-

[10] Çisel İleri, "Almanya ile İkili İlişkilerde Tazelenme Zamanı", *İstanbul Ticaret*, 11 Ağustos 2018.

niz'deki enerji kaynakları konusunda Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ve Yunanistan ile yaşadığı gerginlik ve Avrupa Konseyi Başkanı Donald Tusk'ın bu hususta "GKRY ile dayanışma içinde olduklarını"[11] ifade etmesi olumsuz bir atmosfer oluştursa da Varna Zirvesi genel hatlarıyla olumlu geçmiş ve iki taraf diyalog mekanizmalarını tekrar hayata geçirmek üzere irade beyan etmiştir.[12] Birçok uzman ve haber sitesi Varna Zirvesi öncesi AB liderlerinin Türkiye'yi çok daha sert bir üslupla eleştireceklerini, bu sebeple zirvenin kolay geçmeyeceğini dile getirse de[13] bu beklenti gerçekleşmemiştir. İki taraf da adım atılması gereken ve ilişkilerde anlaşmazlık üreten konuları dile getirseler de diyalog mekanizmasının güçlendirilmesi, ortak konular ve kazanımlar üzerinden ilerlenmesi noktasında mutabık kalmışlardır.

Zirve sonrası yapılan ortak basın toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye'nin yıllardır AB kapısında bekletildiği, mülteci anlaşmasına yönelik taahhütlerin yerine getirilmediği, vize serbestisi ve terörle mücadelede Ankara'nın yalnız bırakılması gibi krize sebep olan konuları dile getirse de "Her iki tarafın da faydasına olan başlıklarda süratle mesafe almalıyız" ifadesiyle açılan yeni sayfanın iş birliği alanları kullanılarak şekillendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıklamaları kamuoyunda Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde tansiyonu düşürmek istediği ve yeni bir

[11] Hacı Mehmet Boyraz, "Varna Zirvesi ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", *SETA Perspektif*, Sayı: 190, (Mart 2018).

[12] Avrupa Parlamentosu üyesi 75 parlamenter Varna Zirvesi öncesi Donald Tusk ve Jean Claude Juncker'e mektup göndererek Türkiye'deki tutuklu gazeteciler için Ankara'ya baskı uygulamalarını istemişlerse de zirvedeki pozitif mesajların verilmesine engel olamamışlardır. Bkz. Emre Kural, "AP Üyesi 75 Parlamenterden AB'ye 'Türkiye'ye Baskı Uygulayın' Çağrısı", Ahval News, 23 Mart 2018, https://ahvalnews.com/tr/ab-turkiye/ap-uyesi-75-parlamenterden-abye-turkiyeye-baski-uygulayin-cagrisi, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[13] "AB: Türkiye ile Varna Zirvesi Kolay Geçmeyecek", Sputnik Türkiye, 23 Mart 2018.

sayfa açmak için Brüksel yönetimine açık bir çağrı yaptığı şeklinde yorumlanmıştır:

> Geçtiğimiz dönemdeki olumsuzluklara rağmen biz Türkiye olarak diyalog kanallarını hep açık tutmaktan yana olduk. Avrupa Birliği ile aramızdaki güvenin yeniden tesisinin ilk adımını bugün burada hep beraber atmış olduğumuzu umuyorum. Ancak bu adımı attık demek yeterli değil, somut olarak atmak gerekiyor. Ben Varna'dan Avrupa Birliği ülkelerine bir kez daha seslenmek istiyorum, gelin ortak coğrafyamız olan Balkanlarda istikrar ve refahın sağlanması yönünde birlikte çalışalım. Gelin Suriye, Irak, Filistin, Kudüs, Yemen, Rohingya, Afrika gibi uluslararası konularda iş birliğimizi derinleştirelim. Gelin güçlü, müreffeh ve istikrar abidesi Avrupa'yı hep birlikte inşa edelim. Biz bu çağrılarımızda dün olduğu gibi bugün de samimiyiz.[14]

Zirve sonu ortak basın toplantısında benzer olumlu açıklamalar Tusk ve Juncker'den de gelmiştir. Türkiye ile müzakerelerin devamının garantörü olduğunu ve bu tavrını koruyacağını söyleyen Juncker her iki tarafın da jeostratejik çıkarları bulunduğunu belirterek "Ayrıştıran değil bizi birleştiren hususlara değinmeliyiz" ifadesiyle pozitif gündem oluşturulması yönünde kanaat bildirmiştir.[15] Türkiye'ye yönelik Juncker'den daha sert açıklamalar yapan AB Konseyi Başkanı Tusk Birlik'in basın özgürlüğü, ikili ilişkiler ve teröre karşı operasyonlarla ilgili bütün endişelerini dile getirdiklerini söylemesine rağmen "ortaklığın sahip olduğu potansiyeli açığa çıkarmak adına istişareleri ve diyaloğu sürdürmeye ve mevcut zorlukların üstesinden gelmek için birlikte çalışmaya hazır olduklarını"[16] ifade etmekten de geri durmamıştır.

[14] "Erdoğan-Tusk-Juncker-Borisov Ortak Basın Toplantısı", Haberler, 26 Mart 2018.

[15] Arzu Çakır, "Türkiye-AB Zirvesinde 'Yola Devam' Kararı", Amerika'nın Sesi, 27 Mart 2018.

[16] "Varna'da (Bulgaristan) AB-Türkiye Liderleri Toplantısı", Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 27 Mart 2018, https://www.avrupa.info.tr/tr/pr/varnada-bulgaristan-ab-turkiye-liderleri-toplantisi-7529, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

Varna Zirvesi'nde taraflar somut bir anlaşmaya varamasa da verilen yumuşama mesajları ve diyalog çabası son yıllarda oldukça kötü atmosfere sahip olan ilişkilerde önemli bir adım teşkil etmiştir. Her ne kadar birçok basın yayın organı Varna Zirvesi'ni "çözümsüz zirve" şeklinde değerlendirmişse de son yıllarda iki taraf arasındaki sorunların arttığı ve ilişkilerde yaşanan tansiyonun birçok alana yayıldığı göz önünde bulundurulduğunda bu zirveden kısa sürede somut bir anlaşma beklemenin rasyonel olmadığının belirtilmesi gerekir. Zira taraflar da sorunları kısa süre içinde çözmek için değil Türkiye ile AB arasında kaybolan diyalog ve iyi niyet atmosferini yeniden oluşturmak için böyle bir zirveye ihtiyaç duyulduğunu vurgulamıştır. Zirveyi değerlendiren haber ve analizler de genel anlamda tarafların dengeli ve yapıcı olduğunu belirtmiştir.[17]

OHAL'İN KALDIRILMASI VE REFORM EYLEM GRUBUNUN TOPLANMASI

Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler 2018'in ilk yarısında karşılıklı söylemler, zirveler ve çeşitli diplomatik görüşmeler vasıtasıyla yumuşama sinyali verdiyse de asıl somut gelişmeler yılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Bu kapsamda 24 Haziran seçimleri sonrası Türkiye'nin Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçmesi ve akabinde yaşanan iç ve dış politik gelişmeler Ankara-Brüksel ilişkileri açısından oldukça önemlidir.

Türkiye 24 Haziran'da erken genel seçime gitmiş ve ülkenin yönetim şeklinin değişmesini de sağlayan seçimlerde Cumhurbaşkanı Erdoğan oyların yüzde 52,38'ini alarak on altı yıllık iktidarını sür-

[17] Hilmi Halacoğlu, "Varna Görüşmesi Türkiye-AB İlişkilerinde Ne Anlama Geliyor?", Amerika'nın Sesi, 27 Mart 2018; Arzu Çakır, "Türkiye-AB Zirvesinde 'Yola Devam' Kararı", Amerika'nın Sesi, 27 Mart 2018; Ceyda Karan, "'Varna, Türkiye ile AB Arasında Ateşkes Niteliğinde'", Sputnik Türkiye, 27 Mart 2018.

dürmüştür.[18] Seçimlerin akabinde AB Dışişleri ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini ile AB Komisyonunun Genişlemeden Sorumlu Üyesi Johannes Hahn yazılı bir açıklama yaparak seçimlerde sağlanan yüksek katılımın Türkiye'deki demokratik bağlılığın göstergesi olduğu vurgulamış, "Başkan ve Meclisle beraber ortak sorunları çözmek için birlikte çalışmaya devam edeceğiz" ifadelerini kullanmıştır.[19] AB liderleri Tusk ve Juncker de 26 Haziran'da gönderdikleri mektupta Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı tebrik ederken Türkiye ile birçok alanda yakın bir şekilde çalışmaya devam edeceklerini belirtmiştir.[20]

24 Haziran seçimlerinden sonra fiili olarak uygulanmaya başlanan Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Avrupa Birliği Bakanlığının başkanlığa dönüştürülerek Dışişleri Bakanlığına bağlanması ya da yeni sistemin denge-denetleme bakımından eleştirilmesi gibi hususlar Ankara-Brüksel ilişkilerinin geleceğine dair kimi kesimlerin karamsar bir tablo çizmesine sebep olsa da Türkiye'deki karar vericiler AB hedefi ve idealinden vazgeçmeyeceklerini ve yeni dönemde ilişkilerin artarak süreceğini defalarca vurgulamıştır. Zira Mevlüt Çavuşoğlu yeni döneme başlarken düzenlenen törende AB Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığının birleştirilmesinin sorumluluklarını artırdığını, güçleri birleştirerek AB sürecindeki tüm zorluklara rağmen mesafe katetmeyi düşündüklerini dile getirmiştir.[21] 24 Haziran seçimleri sonrası kurulan yeni kabinenin 100 Günlük Eylem Planı'nda vize muafiyetinin sağlanması için çalışmaların sürdürül-

[18] "Kesin Seçim Sonuçları", T.C. Yüksek Seçim Kurulu, http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018CB-416A.pdf, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2018).

[19] "AB'den '24 Haziran' Açıklaması", *Milliyet*, 25 Haziran 2018.

[20] Çiğdem Nas, "İKV'den 24 Haziran Seçim Sonuçlarına İlişkin Analiz", İktisadi Kalkınma Vakfı, https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=2051&id=3215, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2018).

[21] "Çavuşoğlu: Artık İç Politika ile Dış Politika Arasında Bir Fark Yoktur", Sputnik Türkiye, 10 Temmuz 2018.

mesi, katılım öncesi sağlanan AB kaynaklarının daha etkin kullanılmasına yönelik çalışmaların yürütülmesi, Birlik ile yürütülen sınır ötesi iş birlikleri programlarına destek verilmesi gibi Ankara-Brüksel ilişkilerini ilgilendiren maddeler de yer almıştır.[22]

Bu açıklamaların ardından 19 Temmuz'da OHAL'in kaldırılması Türkiye'nin yeni dönemde Avrupa'ya verdiği önemli bir mesaj olarak görülmüştür. Geçen iki yıl boyunca sert eleştirilere sebep olan OHAL'in kaldırılmasına AB kanadından ilk tepkinin Avrupa Dış İlişkiler Servisi gibi bürokratik/teknik bir kurumdan gelmesi[23] Birlik'in geçen iki yıl içindeki tutumuna aykırı/tezat bir durum ortaya çıkarsa da AB Konseyi Genel Sekreteri Sözcüsü Daniel Holtgen gelişmeyi "memnun edici bir adım" olarak nitelendirmiştir.[24]

OHAL'in kaldırılmasının Türkiye-AB ilişkileri üzerindeki pozitif etkisi kamuoyunda tam olarak konuşulup analiz edilmeden Ankara'nın üç yıl aradan sonra Reform Eylem Grubunu (REG) yeniden toplama kararı 2018'den itibaren yavaş da olsa süre gelen ilişkilerdeki yumuşama ve yeni sayfa açma adımlarına dair en somut gelişmelerden biridir. 29 Ağustos 2018'de düzenlenen REG toplantısına Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, İçişleri Bakanı Süleyman Soylu, Adalet Bakanı Abdülhamit Gül ile Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak katılmıştır. 24 Haziran seçimlerinin ardından OHAL'in kaldırılması ve akabinde REG'in toplanması AB üyeliği yönünde gerçekleştirilecek reformların hala Türkiye'nin gündeminde olduğunun en net göstergesi olmuştur.[25] Toplantıda

[22] "100 Günlük İcraat Programı", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 3 Ağustos 2018.

[23] Ahmet Ceran, "OHAL'in Sona Ermesinin Ardından Türkiye-AB İlişkilerinde Normalleşme Senaryoları", İktisadi Kalkınma Vakfı, 11 Ağustos 2018.

[24] "OHAL'in Uzatılmaması Kararına İlişkin Sözcü Tarafından Yapılan Açıklama", Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 19 Temmuz 2018.

[25] Ahmet Ceran, "100 Günlük Eylem Planından REG Toplantısına: AB ile İlişkilerde Yol Haritasının Şifreleri", İktisadi Kalkınma Vakfı, 11 Ağustos 2018.

ayrıca TBMM Dışişleri Komisyonu ile Kamu Denetçiliği Kurumundan çeşitli temsilcilerin bulunması Türkiye'nin yeni hükümet sisteminde kurumlarıyla yekpare bir görüntü sergilediğini ve tüm kurum temsilcileriyle birlikte AB reform sürecinin yeniden güçlendirilmesinin desteklendiğini göstermiştir. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da toplantı sonrasındaki açıklamasında "Daha az bürokrasi ile daha hızlı adımlar atacağız. Avrupa Konseyi ile daha yakın çalışmayı düşünüyoruz. AB ile ilişkilerimizde sonuç alabileceğimiz konulara odaklanacağız"[26] ifadelerini kullanarak yeni döneme dair önemli mesajlar vermiştir.

REG toplantısı sonuç bildirgesi ise çok daha dikkat çekici bir muhtevaya sahiptir. Buna göre toplantının genel hatları itibarıyla çıktıları şu şekildedir:

- REG siyasi reform sürecine hız kazandırılması konusunda mutabık kalındığı belirtilmiştir.
- Bakanlıklardaki AB ile ilişkileri koordine eden birimlerin güçlendirileceğinin altı çizilmiştir.
- Türkiye ve AB'nin Gümrük Birliği'nin (GB) güncellenmesini sağlamaları ve kurallara dayalı bir ekonomik düzeni savunmalarının anlamlı olacağı vurgulanmıştır.
- Halihazırda uygulanmakta olan Yargı Reformu Stratejisi ile yargı alanında atılacak adımlara devam edileceği belirtilmiştir.
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ihlallerinin önlenmesine ilişkin uygulanan eylem planının devam ettirileceği vurgulanmıştır.
- Adalet, Özgürlük ve Güvenlik (24. Fasıl) faslı kapsamındaki konuların ele alındığı belirtilerek reformların devamına dair kararlılık mesajı verilmiştir.

[26] "Reform Eylem Grubu Toplantısı Sona Erdi: AB ile Başta İki Konu Olmak Üzere Çalışmalar Sürüyor", Sputnik Türkiye, 29 Ağustos 2018.

- 18 Mart Mutabakatı[27] kapsamında sınır güvenliğinin artırılması ve dört yeni geri gönderme merkezinin kurulması gibi konularda Türkiye'nin taahhütlerini yerine getirdiği ve aynı kararlılığı AB'den de beklediği vurgulanmıştır.
- 18 Mart Mutabakatının karşılığı olarak Türkiye'nin AB katılım müzakerelerinin canlandırılması, vize serbestisi diyaloğunun neticelendirilmesi, Gümrük Birliği'nin güncellenmesi, Suriyelilere yardımın hızlandırılması ve Gönüllü İnsani Kabul Programının uygulamaya geçirilmesi gibi talepleri ve beklentileri belirtilmiştir.
- Vize serbestisi ile ilgili kalan yükümlülüklerin sayısının altıya düştüğü ve kalan yükümlülüklerle ilgili çıkarılan yol haritasının Şubat'ta AB Komisyonu'na iletildiğinin altı çizilmiştir.[28]

Sonuç bildirgesine bakıldığında Türkiye'nin uzun süredir donmuş halde bulunan reform sürecini sahiplenerek ilişkilerde yeni bir dönemin kapılarını açtığı görülmektedir. Özellikle 24 Haziran seçimleriyle birlikte yönetim şekli değişen ve Avrupa'daki birçok farklı kesimin Türkiye-AB ilişkilerinin geleceğine dair negatif kanaate sahip olduğu bir atmosferde önce OHAL'in kaldırılması akabinde de üç yıl aradan sonra REG toplantısının yapılması hem bu olumsuz görüşlerin azalmasını sağlamış hem de önümüzdeki süreçte Ankara-Brüksel ilişkilerinde yaşanacak ivme ve gelişmelerin habercisi olmuştur. Türkiye'nin AB üyeliğine her platformda karşı çıktığını dile getiren ve 1 Temmuz itibarıyla Bulgaristan'dan görevi devralan Avusturya'nın dönem başkanlığında bu gelişme ve toplantıların gerçekleşmesi çok daha önemlidir. Bu durum engellere ve meydan

[27] Detaylı bilgi için bkz. "Türkiye-AB Arasında 18 Mart'ta Varılan Mutabakata İlişkin Soru-Cevaplar", T.C. Dışişleri Bakanlığı.

[28] REG toplantısı sonrası açıklanan sonuç bildirgesinden derlenmiştir. Tam metin için bkz. "Reform Eylem Grubu Dördüncü Toplantısı Basın Bildirisi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 29 Ağustos 2018.

okumalara rağmen Türkiye'nin AB ile ilişkisini ve reformları sürdürme iradesini gözler önüne sermektedir.

VİZE SERBESTİSİ VE MÜLTECİ ANLAŞMASI

Son yıllarda Türkiye-AB ilişkilerinde sürekli gündemde olan vize serbestisi ve mülteci anlaşması konusu 2018'de de çokca gündeme gelmiş ve ilişkilerdeki gerilimlerde pay sahibi olan bu konularla ilgili önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle 2015'te yapılan mülteci anlaşması kapsamında ödenmesi planlanan 3+3 milyar avronun teslim edilmesinde yaşanan gecikmeler sebebiyle Türkiye'nin AB kurum ve yöneticilerine zaman zaman tepki gösterdiği bilinmektedir. Yıl içinde Alman basını mülteci anlaşmasıyla Türkiye'ye taahhüt edilen ödemenin yapılması konusunda Birlik içinde görüş ayrılıkları yaşandığını ve yapılan anlaşmanın sallantıda olduğunu iddia etse de[29] bu yönde bir gelişme yaşanmamış ve AB ülkeleri İdlib bölgesinden yeni bir mülteci akınının geleceği endişesiyle yaşayarak anlaşmadan kaynaklanan yükümlülüklerin ve ilgili ödemelerin takipçisi olmuştur.[30]

Ödemenin paylaşılması konusunun Haziran'da yapılan AB Liderler Zirvesi'nde çözüme kavuşturulmasıyla Türkiye'ye ikinci 3 milyar avronun da ödenmesi konusuna üye ülkeler onay vermiştir.[31] İlk 3 milyar avronun ödemesinin de hızlandırıldığı biliniyorken ikinci 3 milyar avroluk paketin Türkiye'ye teslimine onay verilmesini son dönemde Ankara'nın sert eleştirilerine sebep olan mülteci anlaşmasının korunması yönünde Avrupa'nın ortaya koyduğu bir irade olarak okumak gerekir. Zira Merkel'in "Türkiye'nin

[29] Celal Özcan, "Alman Basını İddia Etti: 'Türkiye-AB Mülteci Sözleşmesi Sallantıda'", *Hürriyet*, 4 Nisan 2018.

[30] Enes Bayraklı, "Türkiye-Avrupa Birliği Yakınlaşmasının Nedenleri: Mülteciler", Fikriyat, 15 Eylül 2018.

[31] "AB'den Türkiye'ye Ek 3 Milyar Euro için Onay", DW Türkçe, 29 Haziran 2018.

mülteciler konusunda büyük işler yaptığı, diğer ülkelerle yapılacak anlaşmalarda da Türkiye ile yapılan mülteci anlaşmasının örnek alınması gerektiği"[32] şeklindeki açıklamaları Avrupa'ya yönelik mülteci göçünü ciddi bir şekilde azaltan anlaşmanın korunmaya çalışıldığını göstermektedir. İkinci yardım paketinin Türkiye'ye tesliminin onaylanmasının ardından Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu "Umarım para aktarma bu kez daha hızlı olur"[33] şeklindeki açıklamasıyla AB'nin verilen sözleri yerine getirme konusunda ağır davranmasına yönelik Türkiye'nin rahatsızlığını ifade etmekten geri durmamıştır.

Avrupa Komisyonu'nun 21 Eylül'de yayımladığı AB Mali Yardım Programı ile ilgili bilgi notunda bu zamana kadar Türkiye'deki mülteciler için verilen finansal desteğin 1,45 milyar avro olduğu belirtilmiştir.[34] 2017'nin sonuna kadar ilk 3 milyar avroluk yardım paketinin verileceği taahhüdü göz önünde bulundurulduğunda AB'nin verdiği sözden çok geride olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye'deki mültecilere yapılan yardımlara dair bir rapor yayımlayan Avrupa Sayıştayı, Türk kurumlarının mültecilere yönelik projelerdeki verileri ve bilgileri paylaşmadığını ifade etmiştir. Oluşturulan projelerin mültecilere yönelik olduğunun bilindiği ama paranın tümüyle nerelere harcandığının somut olarak denetlenemediği belirtilen raporda Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığından bu verileri paylaşması istenmiştir.[35] Türkiye'nin ise

[32] "Merkel: Türkiye ile Mülteci Anlaşması Örnek Olmalı", DW Türkçe, 28 Haziran 2018.

[33] "Çavuşoğlu: 'Umarım AB Paraları Bu Sefer Hızlı Aktarır'", *Yeniçağ*, 29 Haziran 2018.

[34] "Avrupa Sivil Koruma ve İnsani Yardım", Avrupa Komisyonu, 21 Eylül 2018, http://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/turkey_syrian_crisis_tr.pdf, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2018).

[35] "The Facility for Refugees in Turkey: Helpful Support but Improvements Needed to Deliver More Value for Money", *European Court of Auditors*, Special Report, Sayı: 27, (2018).

söz konusu verileri "Kişisel Verilerin Korunması Kanunu" sebebiyle paylaşamadığı ifade edilmektedir. Vize serbestisi konusunda AB'nin yerine getirilmesini beklediği 72 kriterden birisi olan kişisel verileri koruma meselesinin 2018 içinde vize serbestisi kapsamında Türkiye tarafından öncelikli olarak yerine getirilmeye çalışılan bir kriter olduğu bilinmektedir.

Mülteci anlaşması sonrasında Türkiye'ye sağlanacağı sözü verilen ama önceki yıllarda herhangi bir ilerleme sağlanamayan vize serbestisi konusunda da 2018'de kayda değer gelişmeler yaşanarak konuyla ilgili önemli açıklamalar yapılmıştır. Şubat'ta Strasburg'da üç yıl aradan sonra Türkiye ile AB Karma Parlamentosu toplanmış ve Ankara bu toplantıda AB Komisyonu Başkan Yardımcısı Frans Timmermans'a vize serbestisine ilişkin "çalışma belgesi ve ekleri"ni verdiğini açıklamıştır. Söz konusu belgede Türkiye'nin vize serbestisi konusunda yaptığı çalışmalar, yerine getirdiği kriterler ve bundan sonrası için yol haritasının olduğu ifade edilmiştir.[36] Bu gelişmenin ardından dönemin AB Bakanı Ömer Çelik verilen belgeyle ilgili AB'den teknik bir heyetin Mart içinde Türkiye'ye geleceğini ve konu hakkında görüşlerini beyan edeceğini belirtmiştir.[37]

Ağustos'ta yapılan REG toplantısında Türkiye'nin vize serbestisi için kalan yükümlülükleri yerine getirdiği vurgulanmış ve ikinci nesil pasaportların 2 Nisan'da basılmaya başlanmasıyla kalan yedi kriterin sayısının altıya düştüğü açıklanmıştır.[38] Kasım'da düzenlenen Türkiye-AB Yüksek Düzeyli Siyasi Diyalog Toplantısı'nda da vize serbestisi konusu yeniden gündeme gelmiş, Dışişleri Bakanı

[36] Zeynep Gürcanlı, "Türkiye-AB İlişkileri Isınmaya Başladı", *Sözcü*, 8 Şubat 2018.

[37] "AB Heyeti, Vize Serbestisi için Türkiye'ye Geliyor", *Milliyet*, 4 Nisan 2018.

[38] Kalan altı kriter şunlardır: "Terörle Mücadele Mevzuatı", "Kişisel Verilerin Korunması", "Adli İş Birliği", "Europol ile Anlaşma", "Yolsuzlukla Mücadele" ve "Geri Kabul Anlaşması".

Mevlüt Çavuşoğlu kalan kriterlerin hızla yerine getirilip Türkiye'nin vize serbestisinden faydalanacağını dile getirmiştir.[39] Türkiye'nin 2018'de hız verdiği vize serbestisi konusundaki çabaları ve kararlılığı AB yetkilileri tarafından da fark edilmiştir. Bu kapsamda AB Komisyonunun Göç, İçişleri ve Vatandaşlıktan Sorumlu Üyesi Dimitris Avramopoulos Brüksel'de yaptığı açıklamalarda Türk yetkililerin kriterleri tamamlama konusunda kararlı olduğunu ve yerine getirilmesi gereken 72 kriterin tamamlanmasının çok yakın olduğunu ifade etmiştir.[40] Türkiye'nin vizesiz seyahat konusundaki kararlılığı ve AB yetkililerinin mülteci anlaşmasının sürdürülmesine atfettiği önem göz önünde bulundurulduğunda taraflar arasında 2019 içinde alınacak en yakın olumlu sonucun vize serbestisi konusunda olacağı ifade edilmelidir. Geriye kalan altı kriterden birini "terörle mücadele" gibi uzun yıllardır iki taraf arasındaki en sorunlu başlık teşkil etse de bu konuda rasyonel zeminde varılabilecek bir uzlaşı hem vize serbestisi diyaloğunun önemli bir kazanım olmasını hem de oluşacak güven ortamının diğer diyalog alanlarını da olumlu etkilemesini sağlayacaktır.

İLİŞKİLERDEKİ DİĞER ÖNEMLİ GELİŞMELER

2018 boyunca Türkiye-AB ilişkileri açısından sıkça tartışmalara konu olan ve değinilmesi gereken bir diğer konu da ilişkilerdeki model meselesidir. Siyasi blokajlar sebebiyle Türkiye'nin müzakere sürecinin donmasıyla kamuoyunda Türkiye-AB ilişkilerinde artan yeni model tartışmaları 2018'de de sıkça gündeme gelmiştir. Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkan kesimlerin Ankara-Brüksel iş birliğinin farklı bir model aracılığıyla devam etmesi yönündeki görüşlerine Türkiye sert bir şekilde karşı çıkmaktadır. Cumhurbaş-

[39] "Kritik Toplantının Ardından Önemli Açıklamalar: 'Vize Serbestisi için 6 Kriter Kaldı'", CNN, 22 Kasım 2018.

[40] "AB: Türk Vatandaşlarına Vize Muafiyeti Çok Yakın", *Sabah*, 29 Kasım 2018.

kanı Erdoğan'ın 2018'in ilk günlerinde Fransa'ya yaptığı ziyarette Macron'un "üyelik yerine ortaklık" önermesiyle[41] tartışmalar yıl içinde dönem dönem kamuoyunda kendisine yer bulmuş, Mart'ta düzenlenen Varna Zirvesi'nden önce AB yetkilileri Türkiye'nin de baskılarıyla "Türkiye'ye imtiyazlı ortaklık gibi bir model sunulmayacağını" dile getirmek zorunda kalmışlardır.[42] Yıl içinde sıkça "imtiyazlı ortaklık" ve "İsviçre modeli" gibi modeller çeşitli kesimler tarafından dile getirilse de Ankara yönetimi "Türkiye'nin uzun süredir uğrunda çaba gösterdiği tam üyelik perspektifinden geri adım atmayacağını" her fırsatta vurgulamıştır.[43]

İlişkilerdeki bir diğer önemli gelişme Avrupa Komisyonu'nun 17 Nisan 2018'de yayımladığı Türkiye ile ilgili[44] rapor üzerine yaşanmıştır. Bir buçuk yıllık gelişmelerin ele alındığı raporda genel hatları itibarıyla Türkiye'ye yönelik eleştirel bir tutum sergilenmiştir. Hatta bu zamana kadar Brüksel'in Ankara'ya yönelik yayımladığı en sert rapor olduğu değerlendirilmeleri yapılmıştır.[45] Zira raporda yargı bağımsızlığı, ifade ve basın özgürlüğü ve insan haklarıyla ilgili alanlarda oldukça sert eleştiriler yapılmış, dört fasılda (dış ilişkiler, sosyal politika ve istihdam, yargı ve temel haklar, bilgi toplumu ve medya) gerileme yaşandığı ifade edilmiştir. Türkiye hal-

[41] "Macron AB Kapısını Kapattı", DW Türkçe, 6 Ocak 2018.

[42] "AB Yetkilisi: Türkiye'ye İmtiyazlı Ortaklık Gibi Bir Model Sunulmayacak", Sputnik Türkiye, 14 Mart 2018.

[43] "Dışişleri Bakan Yardımcısı Faruk Kaymakçı: Tam Üyelik Hedefinde Kararlıyız", CNN, 30 Kasım 2018; "Çelik'ten AB'ye: İmtiyazlı Ortaklık Teklifi Görürsek Kapıyı Dahi Açmayız", Sputnik Türkiye, 13 Ocak 2018.

[44] "Turkey 2018 Report", European Commission, 17 Nisan 2018, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-turkey-report.pdf, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2018).

[45] "AB'den Türkiye'ye En Sert İlerleme Raporu", Euronews Türkçe, 15 Nisan 2018; Güven Özalp, "Avrupa Birliği'nden En Olumsuz Rapor", *Hürriyet*, 15 Nisan 2018; "Reuters: AB Türkiye için Bugüne Kadarki En Eleştirel İlerleme Raporu'nu Hazırladı", BBC Türkçe, 15 Nisan 2018.

kı üzerinde büyük travmalara sebep olan 15 Temmuz darbe girişimi ve sonrasında Türkiye'nin FETÖ ile mücadele yönünde attığı adımların "orantılılık ilkesi" kapsamında eleştirilmesi ve siyasi blokajlarla açılamayacak duruma getirilen çeşitli fasıllarda gerileme yaşandığının ifade edilmesinin izahtan vareste olduğunun belirtilmesi gerekir. Özellikle FETÖ ile mücadele ekseninde yapılan eleştiriler AB kurum ve temsilcilerinin hala Türkiye'nin terörle mücadelesinde empati yapmaktan uzak olduğunu göstermektedir. Zira raporla ilgili Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamada da "Komisyon'un Türkiye'nin içinden geçmekte olduğu dönemin zorluklarını anlamak istemediği belirtilmiş ve raporun objektif ve dengeli olmadığı" vurgulanmıştır.[46] Bunların yanı sıra her ne kadar çeşitli alanlarda sert eleştiriler yapılsa da raporda Türkiye'den "kilit ortak" olarak bahsedilmesi ve "ortak çıkarlara dayanan temel alanlarda stratejik yakınlaşma" vurgusu yapılması Brüksel'in kısmen de olsa krizli süreçlerden geçen Ankara ile ilişkilere zarar vermekten imtina ettiğini ve iş birliğinin sürdürülmesini desteklediğini göstermiştir. Fakat bu isteğin raporda da açıkça hissedilen havuç-sopa yöntemiyle değil Türkiye'nin içinden geçtiği durumun iyi anlaşılarak samimiyet ve empatiye dayalı bir yöntemle yapılması ilişkilerin geleceği açısından çok daha olumlu bir atmosfer ortaya çıkaracaktır.

AB Komisyonunun Türkiye'ye yönelik haksız ve dengeli olmaktan uzak raporu kamuoyunda AB'ye yönelik sert eleştirilere sebep olsa da 2018'in son çeyreğinde ilişkilerin çok daha olumlu bir atmosfere taşındığı belirtilmelidir. Türkiye ve AB'nin katılımıyla 22 Kasım'da Ankara'da gerçekleştirilen Yüksek Düzeyli Siyasi Diyalog Toplantısı'nın yapıcı bir atmosferde geçmesi önemlidir. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, AB Dış Politika Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini ve Genişlemeden Sorumlu

[46] "AB Komisyonu'nun 2018 Türkiye Ülke Raporu ve Genişleme Stratejisi Belgesi Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 17 Nisan 2018.

Komiser Johannes Hahn'ın katıldığı toplantıdan sonra yapılan ortak açıklamada ilişkilerin stratejik öneminin altı bir kez daha çizilerek ortak çıkarlar ve terörle mücadele, mülteci krizi, bölgesel kriz alanlarında diyalog ve iş birliğinin önemi hususunda mutabık kalınmıştır.[47]

TİCARİ VE EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye-AB ekonomik ilişkilerindeki en önemli gündem maddesi olan Gümrük Birliği'nin güncellenmesi konusunda 2018'de de herhangi bir ilerleme sağlanamamıştır. Türkiye'nin Avrupa ülkeleriyle ikili ilişkilerde yaşadığı sorun ve krizlerin yanı sıra özellikle Almanya'nın engellemesiyle Gümrük Birliği'nin güncellenmesi mümkün olmamıştır. 2018'de ilişkilerde normalleşme adımları atılsa da Gümrük Birliği'nin güncellenmesi konusunda yeni bir gelişme olmamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında AB ülke ve kurumlarının sorumluluğunun çok daha fazla olduğunun belirtilmesi gerekir. Her iki tarafın da kazan-kazan ekseninde fayda sağlayacağı Gümrük Birliği'nin güncellenmesi konusunun Brüksel'in gündeminde olmadığı Haziran'da AB Genel İşler Konseyi'nin almış olduğu çelişkili kararla bir kez daha görülmüştür. Konseyin Gümrük Birliği'nin genişletilmesi için müzakerelere başlanmayacağına yönelik kararı konuyu önemseyen Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır.[48] İlişkilerde yumuşamanın görülmeye başlandığı ve yeni bir sayfanın açılmaya çalışıldığı bir dönemde böyle bir kararın alınması, AB kurumlarının Türkiye ile ilişkilerinde Gümrük Birliği konusunu politik bir enstrüman olarak kullanmaya devam edeceği algısını kuvvetlendirmiştir. Zira birliğin 2015'te yayımladığı "Herkes için Ticaret" (Trade

[47] "Türkiye-AB Yüksek Düzeyli Siyasi Diyalog Toplantısı Ortak Açıklama", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 22 Kasım 2018.

[48] "AB Türkiye ile Gümrük Birliği'ni Genişletmiyor", NTV, 27 Haziran 2018.

for All)[49] başlıklı strateji belgesinde yeni ülkelerle serbest ticaret anlaşması yapma amacının yanı sıra 2006'dan önce imzalanan tüm ticaret anlaşmalarının da güncellenmesi öngörülmektedir. Bu kapsamda Şili ve Meksika gibi ülkelerle yapılan anlaşmaların güncellenmesi için müzakerelere başlayan AB'nin Haziran'da Türkiye için aksi yönde bir karar vermesi çelişkili bir durum ortaya çıkarmış ve Birlik'in samimiyeti konusunda soru işaretlerine neden olmuştur.

İkili ilişkilerde esen yumuşama rüzgarları ve normalleşme ekonomik ilişkilere de olumlu yansımıştır. Ekim itibarıyla Türkiye'nin AB ülkelerine ihracat ve ithalatında önemli oranda bir artış görülmektedir. 2017'de AB ülkelerinden Ekim'e kadar 68,3 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirilmişken Ekim 2018'de bu rakam ufak bir artışla 69,1 milyar dolara yükselmiştir. İhracat rakamlarındaki artış ise çok daha dikkat çekicidir. 2017'de Ekim'e kadar AB ülkelerine 60,4 milyar dolarlık ihracat gerçekleştirilmişken bu rakam Ekim 2018'de 69,7 milyar dolara yükselmiştir.[50] İhracatın bu kadar yükselmesinde AB ile açılan yeni sayfa ve karşılıklı pozitif mesajların etkisi kadar Trump yönetiminin müdahaleci politikalarına karşı Türkiye'nin Avrupa ülkeleriyle yakın ekonomik temaslar ve iş birlikleri yürütmesi de etkili olmuştur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

2018 Türkiye-AB ilişkileri açısından tarafların gerginlikleri azaltarak iş birliği alanlarını yeniden ortaya çıkarmaya çalıştığı, kaybolan güven ortamının tesis edilmesi için çaba gösterdiği bir yıl olmuştur. Özellikle 2017'de Türkiye ile gerek AB gerekse çeşitli

[49] "Trade for All: Towards a More Responsible Trade and Investment Policy", European Commission, (2015), http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/october/tradoc_153846.pdf, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2018).

[50] TÜİK'in ülke gruplarına göre ihracat ve ithalat verilerinden derlenmiştir.

Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkilerin tarihin en düşük seviyelerini test etmesi 2018'de taraflara güven ortamı ve normalleşmenin tesis edilmesi için ihtiyaç duydukları motivasyon ve iradeyi sağlamıştır. Terörle mücadele konusu, PKK ve FETÖ militanlarının Avrupa'da faaliyet göstermesi, ilerleme fasıllarının siyasi blokaj altında olması, Gümrük Birliği'nin güncellenmesi gibi iki taraf arasındaki tartışmalı konular çözüme kavuşmamışsa da diyalog kanallarının yeniden açılması, karşılıklı güvene dayalı iş birliği mekanizmalarının hayata geçirilmeye çalışılması ve ortak çıkarı yansıtan konuların öncelikli gündem başlığı haline getirilmesi önceki yıllarda kopma noktasına gelen ilişkiler açısından önemli kazanımlar olarak görülmelidir.

Türkiye'nin 2018'de kalan altı kriterin tamamlanması için gösterdiği yoğun ve etkin çaba göz önünde bulundurulduğunda AB'nin fasıllarda olduğu gibi yeni bir siyasi blokaj yoluna gitmemesi durumunda 2019'da vize serbestisi konusunda bir kazanım söz konusu olabilir. Bunların yanı sıra ilişkilerde yeni bir sayfanın açılması ve normalleşme adımlarının özellikle 24 Haziran seçiminin sonuçlanmasıyla 2018'in ikinci yarısında hız kazanması Avrupalı aktörlerin –hoşlarına gitmese de– Türkiye'deki iktidarı kabullenerek rasyonel bir zeminde ilişkileri sürdürme arayışında olduklarını gözler önüne sermiştir. 2019'da ilişkilerde yaşanacak gelişmeler ve elde edilecek somut kazanımlar yine AB'nin rasyonel tercihlerine bağlı olarak gelişecek ve kıta içindeki Türkiye karşıtlarının seslerini bastıran, pozitif gündemi dayatan ve iş birliğini savunan aktörlerin etkinliği ilişkilerde belirleyici olacaktır.

KRONOLOJİ

5 Ocak	Cumhurbaşkanı Erdoğan Fransa'yı ziyaret etti. Ziyarette bölgesel, küresel ve ekonomik birçok konu başlığıyla birlikte Türkiye'nin AB üyelik sürecinin görüşüldüğü bildirildi.
6 Ocak	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Alman mevkidaşı Sigmar Gabriel ile görüştü. Gabriel'in Çavuşoğlu'na çay ikram

	ettiği fotoğrafların yayımlanması ilişkilerde yumuşamanın belirtisi olarak nitelendirildi.
7 Şubat	Türkiye vize serbestisi durum raporu ve yol haritasını içeren belgeyi Avrupa Komisyonu'na teslim etti. Söz konusu belgede Türkiye'nin 72 kriter konusundaki ilerleme durumu ve kalan altı kriterle ilgili yol haritasının yer aldığı ifade edildi.
15 Şubat	Başbakan Binali Yıldırım, Almanya Başbakanı Angela Merkel ile görüştü.
26 Mart	Türkiye-AB Liderler Zirvesi Bulgaristan'ın Varna kentinde gerçekleşti. Söz konusu zirveye Cumhurbaşkanı Erdoğan, Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov, AB Konseyi Başkanı Donald Tusk, AB Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker katıldı.
17 Nisan	Avrupa Komisyonu Türkiye raporunu açıkladı.
26 Nisan	77. Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu toplantısı gerçekleşti.
26 Haziran	AB Genel İşler Konseyi Türkiye ile Gümrük Birliği'nin güncellenmesi müzakerelerine başlanmaması kararı verdi.
29 Haziran	AB Liderler Zirvesi'nde ikinci 3 milyar avroluk mülteci yardım paketinin Türkiye'ye verilmesi üye ülkeler tarafından onaylandı.
11 Temmuz	Türkiye ve Hollanda Dışişleri Bakanları krizden sonra ilk kez Brüksel'deki NATO zirvesinde yüz yüze görüştü.
19 Ağustos	15 Temmuz darbe girişimi sonrası yürürlüğe konulan OHAL kaldırıldı.
29 Ağustos	Üç yıl aradan sonra Reform Eylem Grubu toplantısı yapıldı. Toplantı sonrasında adalet, ekonomi, içişleri ve terörle mücadeleye dair atılacak birçok adım açıklandı ve AB kanadından beklentiler ortaya konuldu.
5-6 Eylül	Almanya Dışişleri Bakanı Heiko Maas Türkiye'yi ziyaret etti.
7 Eylül	Hollanda ve Türkiye büyükelçileri karşılıklı olarak atandı.
19 Eylül	Avrupa Parlamentosu Heyeti Türkiye'yi ziyaret etti.
27-29 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan Almanya'yı ziyaret etti. Ziyarette Cumhurbaşkanı Steinmeier ve Şansölye Merkel dahil olmak üzere çok sayıda yetkiliyle ikili görüşmeler yaptı.

22 Kasım	Ankara'da Türkiye-AB arasında Yüksek Düzeyli Siyasi Diyalog Toplantısı düzenlendi. Toplantıda Türkiye'nin vize serbestisine yönelik kriterleri tamamlamaya çok yakın olduğu belirtildi.

TÜRKİYE'NİN RUSYA VE KAFKASYA POLİTİKASI 2018

BİLGEHAN ÖZTÜRK

Araştırma Asistanı, SETA Güvenlik Araştırmaları Direktörlüğü

GİRİŞ

Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya politikası 2018'de bir önceki yıla göre büyük farklılıklar arz etmemiştir. Kasım 2015'te düşürülen Rus jetinin ardından Rusya'nın Türkiye'ye birçok alanda uyguladığı yaptırımlarla ikili ilişkiler yakın tarihin en kötü dönemini yaşamıştır. Ancak Haziran 2016'da Türkiye'nin girişimiyle ilişkilerde normalleşme başlamış ve yedi ay boyunca oluşan tahribatın giderilmesi sürecine girilmiştir. FETÖ'nün 15 Temmuz 2016'daki darbe girişimini takiben zaten hemen öncesinde başlayan ikili ilişkilerdeki normalleşme süreci hızlanmıştır. Dolayısıyla 2018'de Türkiye'nin Rusya politikası daha önce başlayan normalleşme süreci kapsamında ilişkilerin çok yönlü olarak geliştirilmesi ve kriz dönemindeki tahribatın tamir edilmesi üzerine kurulmuştur.

Bir önceki yılda olduğu gibi 2018'de de ekonomik iş birliği alanında ilişkiler geliştirildi. İki dev enerji projesi Akkuyu Nükleer Santrali ve TürkAkım Doğal Gaz Boru Hattı'nda ilerleme kaydedildi. 2018'de ikili ticaret hacmi ve Türkiye'yi ziyaret eden Rus turist sayısı da istikrarlı bir şekilde artış gösterdi. Soğuk Savaş'ın son dönemlerinden itibaren ikili ilişkilerin en önemli boyutlarından birini oluşturan enerji 2018'de de Türkiye'nin Rusya politikasında büyük bir yer tuttu. Türkiye doğal gaz ihtiyacının yarısından fazlasını, petrol ihtiyacının da yüzde 10'unu Rusya'dan temin etmektedir. Bu yönüyle Türkiye Rus gazının ikinci en büyük ithalatçısı konumunu 2018'de de devam ettirmiştir.

2018'de ayrıca geleneksel olarak Türk-Rus ilişkilerini domine eden stratejik, askeri ve enerji alanlarının ötesine geçip siyaseten yakın ilişkileri toplumsal düzeye taşıma yönünde bir irade ortaya çıktı. Bunun sonucunda 2019 "Karşılıklı Kültür ve Turizm Yılı" ilan edilerek toplumsal ve kültürel bağların güçlenmesi için önemli bir fırsat oluşturuldu.[1]

Türkiye ve Rusya arasında gelişen ilişkilerin yanı sıra siyasi, ekonomik ve jeopolitik açıdan uzun süredir değişmeyen yapısal sorunlar da Ankara-Moskova ilişkilerinin çerçevesini belirlemeye devam etmektedir.

Türkiye'nin Kafkasya politikası da bir önceki yıla göre büyük bir değişim göstermemiştir. Türkiye'nin bölgeye yönelik süreklilik arz eden bağımsız bir politikası olmakla birlikte Moskova, Ankara'nın hesaba katmak zorunda olduğu bir aktör konumundadır.

EKONOMİ

Ankara-Moskova ilişkilerindeki yapısal sorunların başında ikili ekonomik ilişkilerin uzun süredir Türkiye aleyhine dengesiz bir nitelikte seyretmesi gelmektedir. Türk-Rus ekonomik ilişkilerinin be-

[1] "Türkiye-Rusya Karşılıklı Kültür ve Turizm Yılı", *Habertürk*, 27 Nisan 2018.

lirgin özelliği Rusya'nın Türkiye'den daha avantajlı olduğu asimetrik bir karşılıklı bağımlılığa dayalı olmasıdır. En yakın kriz döneminin (Kasım 2015-Haziran 2016) gösterdiği üzere birçok sebepten ötürü Rusya ekonomik ilişkilerde Türkiye'ye karşı daha üstün bir konumdadır. Bu üstünlüğün en önemli sebebi de iki ülke ekonomilerinin yapısal farklılığıdır. Türkiye'nin Rusya'dan ithalatını büyük oranda doğal kaynaklar oluştururken Rusya ise Türkiye'den daha çok makine, teçhizat, tekstil ve gıda ürünleri ithal etmektedir. Bu da kaçınılmaz bir şekilde siyasi kriz ve stratejik konular üzerinde anlaşmazlık olduğu dönemlerde Rusya'ya koz olarak kullanabileceği stratejik bir avantaj sağlamaktadır. Benzer şekilde Türkiye'nin Rusya'daki yatırımları daha çok çeşitlendirilmiş durumdayken Rusya'nın Türkiye'deki yatırımları ise stratejik sektörler etrafında toplanmış durumdadır. Bu da Türkiye üzerinde daha etkili olabilmesi için Rusya'ya bir koz vermektedir.[2]

Ankara'nın Moskova ile siyasi ilişkilerini uluslararası gelişmeler ve iki ülkenin de Batı ile ilişkilerinden bağımsız olarak değerlendirmek çok zordur.[3] Benzer bir yorumu Türkiye'nin Rusya ile olan ekonomik ilişkileri için de yapmak mümkündür. ABD ve AB yaptırımları sebebiyle Rus ekonomisinde yaşanan daralma ve rubledeki değer kaybı Türkiye'nin Rusya'ya yapacağı ihracatı olumsuz etkilemiştir. İkili ticaret hacmi hala 2008'deki seviyesine ulaşamamıştır. Bu da Türk ekonomisi için önemli bir ders içermektedir. Büyük ticari ortaklarından biri ekonomide bir gerileme dönemi yaşadığında bu durum Türkiye'nin o ülkeyle ticaret yapma kapasitesini hemen etkilemektedir. Ayrıca Türk ekonomisi küresel ekonomiyle yüksek

[2] Seçkin Köstem, "The Political Economy of Turkish-Russian Relations: Dynamics of Asymmetric Interdependence", *Perceptions*, Cilt: 23, Sayı: 2, (2018), s. 10-32.

[3] Emre Erşen, "The Transatlantic Dimension of Turkey's Strategic Rapprochement with Russia: The Turkish Perspective", *Turkey and Transatlantic Relations, Center for Transatlantic Relations*, ed. Sasha Toperich ve Aylin Ünver Noi, (CTR, Washington DC: 2017), s. 203-216.

oranda bütünleşmiş olduğu için bölgesindeki siyasi karışıklıktan olumsuz etkilenmektedir. Yaptırımların Rus ekonomisine olumsuz etkisi Türkiye'nin ihracat kapasitesinin ortağının ekonomik refahına çok yüksek oranda bağımlı olduğunu göstermektedir.[4]

2018'in ilk aylarında Türkiye ve Rusya arasında kriz döneminden kalma ticaret kısıtlamalarının kaldırılmasına yönelik adımlar atıldı. Ayrıca daha önce ticarete konu olmayan ürünlerin de ticaretinin yapılması gündeme geldi. 24 Ocak'ta dönemin Başbakan Yardımcısı Mehmet Şimşek Rusya'dan domates ihracatına konulan kotanın artırılmasını talep etmişti. Şimşek ayrıca Türkiye'nin Rusya'dan et ve süt ithalatı için müzakerelere hazır olduğunu ifade etmişti.[5] Türkiye'nin domates ihracatına yönelik resmi talebinin üzerinden çok geçmeden 31 Ocak'ta Rusya Tarım Ürünleri Denetim Ajansı (Rosselhoznadzor), Türkiye Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının garanti verdiği beş Türk kuruluşuna daha domates ihracatı için izin verdi. Bu beş işletme Aralık 2017'de Rusya Tarım Ürünleri Denetim Ajansının kontrolünden geçmişti.[6] Daha önce Türkiye tarafından ithal edilmeyen tarım ürünlerinin yanı sıra hayvancılık alanında da Rusya'dan yeni ürünlerin ithal edilmesi gündeme geldi. 27 Şubat'ta Rus Tarım Bakanı Yardımcısı Yevgeny Gromyko Türkiye ile kaz, ördek ve hindi ithalatı üzerinde anlaşmaya varmak üzere olduklarını ifade etti.[7] 1 Mayıs'tan itibaren de Rusya, Türk domates ihracatçılarına karşı uyguladığı kısıtlamaları kaldırdı. Rus yetkili makamlar işletmelere kısıtlama getirilmeksizin

[4] Köstem, "The Political Economy of Turkish-Russian Relations: Dynamics of Asymmetric Interdependence".

[5] "Türkiye, Rusya'dan Et ve Süt Pazarına Giriş Konusunda Müzakerelere Hazır Olduğunu Açıkladı", TASS, 24 Ocak 2018.

[6] "Rosselkhoznadzor, Beş Daha Fazla Türk Girişiminin Rusya'ya Domates Tedarik Etmesine İzin Verdi", TASS, 31 Ocak 2018.

[7] "Rusya, Önümüzdeki İki Ay İçinde Türkiye ile Et Tedariklerine İlişkin Müzakereleri Tamamlayabilir", TASS, 27 Şubat 2018.

Türkiye Cumhuriyeti menşeli domateslerin Rusya'ya ithalatına izin verildiğini açıkladı.[8]

Jet krizinin ardından Rusya'nın Türkiye'ye uyguladığı yaptırımlar arasında Türk vatandaşlarına uygulanan vize muafiyetinin kaldırılması da vardır. Rusya henüz jet krizi öncesi dönemdeki gibi Türk vatandaşlarına vize muafiyetine onay vermemiş olsa da 2018 boyunca bu yönde çalışmalar devam etmiştir. 16 Ekim'de Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hüseyin Diriöz Rusya ile ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi için vize serbestliği rejimini tekrar yürürlüğe koymaya yönelik çalışmaları sürdürdüklerini belirtmiştir.[9] Rusya tarafından da vize muafiyetinin yeniden sağlanması yönünde görüşler dile getirilmiştir. 30 Ekim'de Rus-Türk Toplumsal Forumu Genel Sekreteri Sergey Markov Türk vatandaşlarının Rusya'ya seyahatinde elektronik vize ya da havalimanında vize uygulamasına gidilmesini önermiştir.[10]

Rusya'nın Türkiye'ye uyguladığı başka bir yaptırım turizm alanındaydı. Çeşitli tedbir ve araçlarla Rus vatandaşlar tatil için Türkiye'ye gitmekten alıkonulmuştu. İlişkilerin normalleşmesinden bu yana bu sorunun da aşamalı olarak çözüldüğü görüldü. Özellikle 2018 çok yüksek sayıda Rus turistin Türkiye'ye geldiği bir yıl oldu. 2 Kasım'da Rusya Uluslararası İnsani İşbirliği Federal Ajansı (Rossotrudniçestvo) Başkanı ve Rus-Türk Toplumsal Forumu eş başkanı Eleonora Mitrofanova 2018'in başından bu tarihe kadar 4,7 milyon Rus turistin Türkiye'ye geldiğini belirtmiştir.[11]

[8] "Rusya'nın Domates Yasağı Kalktı", CNN, 1 Mayıs 2018.

[9] "Türkiye ve Rusya Arasındaki Vize Müzakereleri Devam Ediyor", Anadolu Ajansı, 16 Ekim 2018.

[10] "Türk Vatandaşlarının Rusya'ya Seyahatinde 'Elektronik Vize' Önerisi", Anadolu Ajansı, 30 Ekim 2018.

[11] "Antalya Türk-Rus Toplumsal Forumu Antalya'da Başladı", Haberler, 2 Kasım 2018.

İKİLİ YATIRIM İLİŞKİLERİ

Türkiye ve Rusya arasındaki karşılıklı ekonomik bağımlılığın bir başka önemli boyutunu yatırımlar oluşturmaktadır. Türkiye'deki Rus yatırımları enerji, metalürji, bankacılık ve otomotiv sanayii alanlarında yoğunlaşmakta ve Rusya'daki Türk yatırımlarına kıyasla daha yüksek stratejik önem ve katma değere sahip olmaktadır. Rusya'daki Türk yatırımları ise ülke için sosyoekonomik önemi olan inşaat sektöründe yoğunlaşmaktadır. Bunun yanında Türk yatırımları alkollü içecekler, kimyasallar ve cam sanayii gibi düşük ve orta teknolojili sektörlerde görülmektedir.[12]

İkili ticaretin aksine Türkiye ve Rusya arasında daha dengeli bir doğrudan yabancı yatırım (DYY) miktarı söz konusudur. Rusya pazarı Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk yatırımları için önemli bir adres olagelmiştir. Rusya Enerji Bakanı Aleksandır Novak'ın Uluslararası İzmir Fuarı'nda belirttiği gibi Türkiye'deki Rus yatırımları 10 milyar dolara ulaşmış durumdadır ki bu miktar neredeyse Rusya'daki Türk yatırımlarıyla aynı seviyedir.[13]

Şu anda Rusya pazarında yatırım yapan önde gelen Türk firmaları arasında Anadolu Efes (alkollü içecekler), Enka (inşaat), Rönesans (inşaat), Şişecam (cam), Trakya Cam (cam), Eczacıbaşı (döşeme ve seramik eşya), Hayat (hızlı tüketim malları ve ahşap ürünler), Koç (ev aletleri ve bankacılık) ve Zorlu (ev aletleri ve enerji) vardır. Rusya pazarında faal olan daha küçük ölçekli yüzlerce Türk şirketi olmakla beraber bu büyük firmalar Rusya'daki Türk DYY'sinin çoğunluğunu oluşturmaktadır.[14]

[12] Köstem, "The Political Economy of Turkish-Russian Relations: Dynamics of Asymmetric Interdependence".

[13] "Turkish Investment in Russian Economy Amounts to $ 10 Bln", Sputnik, 18 Ağustos 2017.

[14] Köstem, "The Political Economy of Turkish-Russian Relations: Dynamics of Asymmetric Interdependence".

Ekonomi Bakanlığının hesaplamasına göre Rusya'da hayata geçirilen projeler yurt dışındaki Türk yatırımlarının yüzde 20 civarını oluşturmaktadır. Benzer şekilde Beko ve Vestel Rusya'daki dayanıklı tüketim malları sektörünün yüzde 10'unu teşkil etmektedir.[15] Şişecam'ın Rusya pazarındaki yatırımlarının miktarı 1,1 milyar doları aşmış bulunmaktadır.[16]

Rusya'nın Türkiye'deki yatırımlarına bakıldığında dünyanın en büyük çelik üreticisi Rus Magnitagorsk Demir ve Çelik Tesisleri'nin (Türkiye'deki adı MMK Metalürji) İskenderun'da tesisi bulunduğu görülmektedir. Sıfırdan DYY projesi olarak başlayan tesis Türkiye'deki en büyük sanayi teşebbüsü konumundadır. MMK Metalürji aynı zamanda Hatay Dörtyol'da Türkiye'nin en büyük özel limanını işletmektedir.[17] Şirketin Gebze'de de başka bir tesisi bulunmaktadır. Denizbank Türkiye'deki bir başka Rus yatırımıdır. Rusya'nın ikinci büyük petrol şirketi Lukoil Türk pazarındaki varlığını güçlendirmektedir. Lukoil'in Türkiye'deki yatırımları 1 milyar doları geçmiş durumdadır.[18]

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Mart 2017'deki Rusya ziyareti sırasında Rusya Doğrudan Yatırım Fonu (RDYF) ile Türkiye Varlık Fonu (TVF) arasında "ikili ekonomik ilişkileri güçlendirecek ve Rusya ile Türkiye arasında yatırım akışını artıracak cazip yatırım projelerinin tespit edilmesi için birlikte çalışmak" amacıyla bir protokol imzalanmıştır. Her bir ülkenin ulusal varlık fonunun ortak yatırım fonuna 500 milyon dolara kadar katkı yapması ön-

[15] Ziya Öniş ve Şuhnaz Yılmaz, "Turkey and Russia in a Shifting Global Order: Cooperation, Conflict and Asymmetric Interdependence in a Turbulent Region", *Third World Quarterly*, Cilt: 37, Sayı: 1, (2016), s. 71-95.

[16] "Şişecam'dan Tataristan'a 310 Milyon Dolara İki Tesis", *Dünya*, 10 Ekim 2016.

[17] "MMK Metalürji Limanı", MMK Metalürji, http://mmkturkey.com.tr/mmk-limani, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2018).

[18] "Lukoil Türkiye Yatırımlarını Büyütüyor", *Habertürk*, 21 Eylül 2017.

görülmüştür.[19] Türkiye-Rusya Yatırım Fonu'nun özellikle altyapı, sağlık ve bilgi teknolojileri sektörlerini ilgilendiren projelere ağırlık vereceği belirtilmiştir.[20] 3 Nisan'da RDYF ile Türk inşaat şirketi MAKYOL yol yapımını da kapsayan altyapı projelerine birlikte yatırım yapacakları bir ortaklık kurmak için anlaşmış[21] ve böylece ortak yatırım fonu henüz 2018 ortası gelmeden ilk meyvesini vermiştir.

ENERJİ

Türkiye her ne kadar bu asimetrik karşılıklı bağımlılık ilişkisinde daha kırılgan taraf olsa da Rusya için önemli bir enerji ortağı olma özelliğini sürdürmektedir. Türkiye'nin Rusya'nın doğal gaz ihracatı için önemli olmasını sağlayan birçok sebep sayılabilir. Öncelikle Türkiye, Rusya için güvenilir bir ticaret ortağıdır. İki ülke arasında fiyat konusundaki anlaşmazlıklara rağmen Türkiye, Rus ekonomisi için güvenilir bir gelir kaynağı olagelmiştir. 2017 itibarıyla Türkiye tükettiği 29,03 bcm doğal gaz ile Almanya'dan sonra Gazprom'un en büyük ikinci müşterisi olmuştur.[22] Rusya'nın Türkiye'ye enerji ihracatından elde ettiği yıllık gelir 15 milyar doları bulmaktadır ki bu miktar yıllık silah satışlarından elde ettiği gelirden daha yüksektir.[23] İkincisi Rusya'nın TürkAkım'ı, Güney Akımı'nın iptaline

[19] "RDIF and Türkiye Wealth Fund Create Russia-Turkey Investment Fund", Russian Direct Investment Fund, 10 Mart 2017, https://rdif.ru/Eng_fullNews/3009, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[20] "Türkiye-Rusya Yatırım Fonu'ndan Projelere 1 Milyar Dolar", Anadolu Ajansı, 21 Nisan 2018.

[21] "RDIF ve Türk İnşaat Şirketi MAKYOL Ortaklığı Üzerinde Anlaştılar", TASS, 3 Nisan 2018.

[22] Gazprom Delivery Statistics, "Gas Supplies to Europe", GAZPROM, http://www.gazpromexport.ru/en/statistics, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2018).

[23] Mitat Çelikpala, "'Rusya Gazı Keser mi?': Son Gelişmeler Işığında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerine Bakış", *Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler: Kuşku ile Komşuluk*, ed. Gencer Özcan, Evren Balta ve Burç Beşgül, (İletişim, İstanbul: 2017), s. 205-223.

binaen tasarlaması Türkiye'nin Rusya için devam eden jeopolitik önemini göstermektedir. Rusya'nın Ukrayna'yı *bypass* etme ve bu şekilde Avrupa'ya gaz ihraç etmek için söz konusu ülke topraklarına bağımlılığını azaltma isteği enerji ilişkisinde Türkiye'nin konumunu güçlendirmiştir. Halihazırda Rusya'nın Avrupa ve Türkiye'ye ihraç ettiği gazın yüzde 40'ından fazlası Ukrayna Gaz Nakil Sistemi üzerinden gitmektedir.[24] Dolayısıyla hem Kuzey Akım-2 hem de TürkAkım Rusya'nın aynı amacına hizmet etmektedir. Bu iki boru hattı Ukrayna'yı ekonomik olarak tecrit ederken Gazprom'un Avrupa'ya doğal gaz satmasına devam etmesini mümkün kılacaktır.[25] Ayrıca Rusya'nın küresel piyasalara yaptığı petrol ve petrol ürünleri ihracatı İstanbul ve Çanakkale boğazları üzerinden taşınmaktadır. Bu da Rusya için Türkiye'nin jeopolitik önemine katkı yapan başka bir unsurdur. Her yıl 150 milyon ton civarı Rus ham petrolü İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçmektedir.[26]

Özetle Rusya'nın Batı ve Ukrayna ile kötü ilişkilere sahip olduğu bir dönemde güvenilir bir enerji ortağı olarak Türkiye'ye ihtiyacı vardır.[27] Hem bu sebepten hem de normalleşen ilişkilerin çerçevesine uygun olarak gaz ticaretindeki küçük anlaşmazlıklar da 2018'de çözüme kavuşmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan 26 Mayıs'ta Rusya'dan alınan doğal gazın fiyatı için yapılan indirim talebi sonrasında yüzde 10,25 oranında mutabakata varıldığını açıklamıştır.[28]

[24] Volkan Özdemir, "Turkish Stream: Strategy Uniting Ankara and Moscow", RIAC, 2 Kasım 2016, http://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/turetskiy-potok-obedinyaya-ankaru-i-moskvu, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2018).

[25] Jeffrey Mankoff ve Jonathan Hillman, "Russia Seeks to Close Ukraine's Window to the West", *Financial Times*, 6 Eylül 2017.

[26] Vladimir Likhachev, "New Stage of Russia-Turkey Economic Relations", RIAC, (2016), http://russiancouncil.ru/upload/Russia-Turkey-Report28-en.pdf, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2018).

[27] Köstem, "The Political Economy of Turkish-Russian Relations: Dynamics of Asymmetric Interdependence".

[28] "Rus Gazında 1 Milyar Dolarlık İndirim Müjdesi", *Yeni Şafak*, 26 Mayıs 2018.

TürkAkım

TürkAkım Boru Hattı Projesi hem Türkiye hem de Rusya için stratejik bir öneme sahiptir. Jet krizinden sonra iki ülke arasındaki ilişkiler kötüleştiğinde bile bu dev enerji projesi sekteye uğramadan devam etmiş daha sonra iki ülke ilişkilerinin normalleşmesindeki ana adımlardan birini teşkil etmiştir. Bunun sebebi hem Türkiye hem de Rusya'nın doğal gaz sevkiyat güzergahlarını çeşitlendirmeye duydukları ihtiyaçtır. Ukrayna güzergahı üzerinden gaz akışının istikrarsız olma riski sebebiyle Rusya, Avrupa pazarına istikrarlı ihracat yapma imkanını elde etmek istemektedir. Türkiye de enerji güvenliğini sağlamaya çalışmaktadır. Ayrıca TürkAkım Boru Hattı Türkiye'nin bölgede enerji ticaret merkezi olma hedefine katkı sağlayacak bir projedir.[29]

TürkAkım projesinin yapım çalışmaları 2018'de de devam etmiştir. Hattın Rusya'da Anapa kıyısıyla Türkiye'de Kıyıköy arasındaki derin sularda boru döşeme çalışmaları başlangıcından yaklaşık on ay sonra 29 Nisan itibarıyla tamamlanmıştır. Bu sürede toplamda 7 milyar dolara mal olması beklenen TürkAkım projesinin 930 kilometrelik ilk hattı Kıyıköy'deki sığ sulara kadar getirilmiştir.[30] 26 Haziran'da ise Gazprom TürkAkım'ın ikinci hattının yapımına başlamıştır. Bu tarihte döşenmiş olan toplam boru hattı uzunluğu 1.161 kilometreye ulaşmıştır.[31] TürkAkım Doğalgaz Boru Hattı Projesi sözcüsü Aslı Esen 8 Ağustos itibarıyla projenin ikinci hattında 435 kilometre boru döşeme işleminin tamamladığını açıklamıştır.[32]

[29] "Türkiye 'Gaz Ticaret Merkezi' Olma Yolunda İlerliyor", *Hürriyet*, 23 Kasım 2018.

[30] "Türk Akımı Türkiye Sınırına Ulaştı", *Sabah*, 1 Mayıs 2018.

[31] "Gazprom, Türk Akımı'nın İkinci Parçasını Döşemeye Devam Etti", TASS, 26 Haziran 2018.

[32] "TürkAkım'ın İkinci Hattında 435 Kilometreye Ulaşıldı", Anadolu Ajansı, 8 Ağustos 2018.

Ancak TürkAkım projesinin de risklerden tamamen masun olduğunu söylemek zordur. Kırım ve Suriye meselelerinde iki ülke arasındaki keskin görüş ayrılıkları 2000'lerin alametifarikası olan ilişkilerde "kompartmanlaştırma" stratejisinin artık sürdürülebilir olmadığını göstermiştir.[33] Bu sebeple TürkAkım projesinin geleceği önemli ölçüde Türkiye ve Rusya arasındaki siyasi ilişkilerin seyrine bağlıdır. Daha da önemlisi Rusya'nın doğal gazını ihraç ederken Ukrayna'yı *bypass* etme planlarına karşılık AB'nin alacağı pozisyon, projenin geleceğini belirleyecektir. AB şimdiye kadar Rus gazını TürkAkım üzerinden ithal etmeye istekli olduğuna dair herhangi bir işaret vermemiştir. Dolayısıyla Rus gazını Avrupa'ya taşıyacak olan ikinci boru hattının inşa edilip edilmeyeceği henüz belli değildir.[34]

Akkuyu Nükleer Güç Santrali

Türk ve Rus hükümetlerinin şimdiye kadar iş birliği yapmaya karar verdiği en stratejik alan nükleer enerji alanıdır. Akkuyu Nükleer Santrali tamamlandığında Türkiye'deki Rus DYY değerini çok büyük oranda artıracaktır. Akkuyu Nükleer Santrali'nin 20 milyar dolara mal olması beklenmektedir ki bu da ikili yatırım ilişkilerindeki asimetrik karşılıklı bağımlılığı Türkiye aleyhine derinleştirecektir. Böylece Akkuyu faaliyete geçtiğinde Rusya'daki Türk yatırımları Türkiye'deki Rus yatırımlarının hacmine ulaşma imkanını kaybedecektir.[35] Öte yandan Akkuyu projesi hem Türkiye hem de Rusya için büyük bir öneme sahiptir. Proje Türkiye'nin enerji kaynaklarını çeşitlendirmesine, Rusya'nın da nükleer enerji alanında

[33] Erşen, "2000li Yıllarda Türkiye-Rusya İlişkileri: Kompartmanlaştırma Stratejisinin Sorunları", s. 147-161.

[34] Bkz. Volkan Özdemir, "Türk Akımı Gaz Boru Hattı: Mavi Akım mı, Rus Tanap'ı mı?", EPPEN, 17 Ekim 2016, http://www.eppen.org/index.php?sayfa=Yorumlar&link=&makale=232, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2018.

[35] Köstem, "The Political Economy of Turkish-Russian Relations: Dynamics of Asymmetric Interdependence".

kendi bilimsel ve teknik kapasitesini geliştirmesine yardımcı olacaktır.[36] Akkuyu Nükleer Santrali Rusya'nın Devlet Atom Enerjisi Şirketi (Rosatom) tarafından Mersin'de inşa edilmekte ve altmış yıllık bir çalışma ömrü bulunmaktadır.[37]

3 Nisan'da Türkiye'nin ilk nükleer santrali olan Akkuyu Nükleer Santrali'nin temeli Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Putin'in katıldığı törenle atılmıştır. Putin Akkuyu Nükleer Santrali'nin ilk blokunun 2023'te çalışacağını ve santralin yapımında en iyi Rus teknolojilerinin kullanılacağını belirtmiştir. Erdoğan ise Akkuyu Nükleer Santrali'nin Türkiye'nin elektrik ihtiyacının yüzde 10'unu karşılayacağını ifade etmiştir.[38]

TÜRKİYE VE RUSYA'NIN ENERJİ STRATEJİLERİ

Türkiye ve Rusya arasında enerji alanında çok stratejik iş birlikleri yapılmasına rağmen iki ülkenin bu alandaki stratejileri farklılaşmaktadır. Rusya ve Türkiye'nin enerji stratejileri bağdaşmamakta ve birbirleriyle açık rekabet halindedir. Türkiye enerji stratejisinde Hazar Denizi bölgesindeki enerji üreticisi ülkelerle Avrupalı tüketicileri birbirine bağlamayı hedefleyen bir "doğu-batı enerji koridoru" kurmaya odaklanmıştır. Bu doğu-batı koridoru AB tarafından "Güney Enerji Koridoru" olarak adlandırılmaktadır. AB bu projeyi Rusya kontrolündeki "Doğu Enerji Koridoru"na bağımlılığına karşı vazgeçilmez bir alternatif olarak görmektedir. Doğu Enerji Koridoru Batılı gözlemciler tarafından son derece güvenilmez bu-

[36] Nigyar R. Masumova, "Russia and Turkey: Resetting Economic Partnership", *Perceptions*, Cilt: 23, Sayı: 2, (2018), s. 33-51.

[37] "Nükleer Güç Santrali (NGS)", Akkuyu Nükleer, http://www.akkunpp.com/nukleer-guc-santrali-ngs, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2018).

[38] "Erdoğan: Akkuyu Nükleer Santrali, Türkiye'nin Elektrik İhtiyacının % 10'unu Sağlayacak", TASS, 3 Nisan 2018; "Akkuyu Nükleer Santrali'nin Temeli Atıldı", NTV, 3 Nisan 2018; "Putin, Akkuyu NES'in İlk Güç Ünitesinin 2023'te Piyasaya Sürülmesini Umuyor", TASS, 3 Nisan 2018.

lunmaktadır. Zira Rusya 2000'lerin başından bu yana enerjiyi dış politikada bir koz olarak kullanmaktadır.[39] "Güney Enerji Koridoru" AB'deki tüketicilere enerji arz kanallarını çeşitlendirme ve Rusya'ya olan halihazırdaki yüksek bağımlılık oranlarını en aza indirme fırsatı sunabilecektir.[40]

Bazı uzmanlara göre Türkiye, Rusya'nın Hazar'ın hidrokarbon kaynaklarının ihraç güzergahı üzerindeki tekelini kırmakta kısmen başarılı olmuştur.[41] 12 Haziran 2018'de faaliyete geçen Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) bu yönde atılmış büyük bir adımdır. TANAP'ın toplamda yıllık 16 milyar metreküp ihraç kapasitesine sahip olacağı, bunun 10 milyar metreküpünün Avrupa'ya, 6 milyar metreküpünün de Türkiye'ye taşınacağı öngörülmektedir.[42]

SAVUNMA VE GÜVENLİK

Jet krizinin ardından Ankara-Moskova ilişkilerindeki normalleşmenin hem sembolik hem de stratejik açıdan en önemli göstergesi Türkiye'nin Aralık 2017'de Rusya'dan S-400 füze savunma sistemini satın almasıydı. Bu satın alım 2018 boyunca ülke içinde ve dışında tartışmalara sebep oldu. ABD ve diğer NATO ülkelerinin resmi makamları bu satın alıma dair eleştiri ve endişelerini 2018 boyunca dile getirdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan ise Türkiye'nin bu konudaki pozisyonuna dair son noktayı 3 Nisan'da koydu. Erdoğan, Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği

[39] Bkz. Jeronim Perovic, Robert W. Orttung ve Andreas Wenger (der.), *Russian Energy Power and Foreign Relations: Implications for Conflict and Cooperation*, (Routledge, New York: 2009).

[40] Pavel Shlykov, "Russian-Turkish Relations in the Wider Black Sea Region: Cooperation and Competition", *Perceptions*, Cilt: 23, Sayı: 2, (2018), s. 93-117.

[41] Oktay F. Tanrısever, "Turkey and Russia in the Black Sea Region: Dynamics of Cooperation and Conflict", (2012), s. 17, http://gpf-europe.com/images/bsdp3.pdf, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2018).

[42] "Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) Açıldı", NTV, 12 Haziran 2018.

Konseyi Toplantısı'nın ardından yaptığı açıklamada S-400 konusunda anlaşmanın artık yapıldığını ve sistemlerin imalat sürecinin devam ettiğini ifade etti.[43]

Türkiye savunma alanında Rusya ile iş birliğini S-400 alımının ötesine geçirmek istemektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi Toplantısı'nın ardından yaptığı açıklamada bu konuya da değinmiş ve bir dizi savunma sanayii projesi için Türkiye'nin Rusya ile iş birliğine gidebileceğini ifade etmiştir.[44]

S-400 sistemlerinin Türkiye'ye ne zaman teslim edileceği de yıl boyunca tartışılan bir konu olmuştur. Putin'in danışmanı Yuri Ushakov S-400 sisteminin Türkiye'ye 2020'ye kadar teslim edilmesi için büyük çaba harcadıklarını söylemiştir.[45] Ancak Türkiye'nin girişimleri sonucu bu tarih öne çekilmiştir. İlk sistemin Temmuz 2019'da teslim edilmesi beklenmektedir.[46]

KARADENİZ

Jet krizinden sonra iki ülke ilişkileri normalleştirmeyi başarmış olsa da Türkiye hala Rusya'nın Karadeniz bölgesindeki çıkarlarıyla kendi pozisyonunu uzlaştırmakta zorlanmaktadır. Rusya ile NATO arasında artan gerilim de Türkiye'nin Karadeniz'de bir denge politikası yürütme yönündeki çabalarını olumsuz etkilemektedir. Bu çerçevede Türkiye'nin Karadeniz politikasını yeniden şekillendirirken karşı karşıya olduğu dört meydan okumadan bahsedilebilir:

[43] "Cumhurbaşkanı Erdoğan: S-400 Konusunda Anlaşmamızı Yaptık ve Bu Defteri Kapadık", Anadolu Ajansı, 3 Nisan 2018.

[44] "Erdoğan: Türkiye, Birçok Savunma Sanayi Projesi için Rusya Federasyonu ile Müzakere Edebilir", TASS, 3 Nisan 2018.

[45] "Putin: S-400 Hava Savunma Sistemlerinin Türkiye'ye Tedarikine İlişkin Sözleşmenin Uygulanması Öncelikli", TASS, 3 Nisan 2018.

[46] "S-400'ler Erken Teslim Edilecek", *Hürriyet*, 4 Nisan 2018.

- Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle kurulan statükonun sürdürülmesi
- Rusya'nın Karadeniz'de artan askeri varlığı karşısında kendi çıkarlarını koruması
- Türkiye'nin toprakları etrafında Rusya'nın oluşturduğu üç geçit vermeme/bölge tutma (A2/AD) alanlarının güvenlik açısından yansımalarıyla baş etmesi
- Bölgede Rusya'yı yabancılaştırmadan NATO müttefiklerinin birbirinden farklı Karadeniz politikalarıyla kendi pozisyonunu uzlaştırma[47]

Rusya'nın Karadeniz'de Artan Askeri Varlığı

Rusya'nın 2014'te açıkladığı ve 2020'de tamamlamayı planladığı 2 milyar doları aşkın bütçeli Karadeniz filosunu güçlendirme projesi devam etmektedir. Bu proje kapsamında gelişmiş seyir füzeleri, entegre hava savunma ve amfibi çıkarma kabiliyetli gemi ve denizaltıların tedariki öngörülmektedir.[48] Rusya ayrıca Karadeniz'e üç yeni gelişmiş savaş gemisi konuşlandırmıştır. Bu gemiler Kalibr seyir füzeleri ve diğer uçaksavar ve gemisavar füzeleriyle ciddi ölçüde donatılmış vaziyettedir. Bu haliyle gemiler bütün hava, deniz ve denizaltı tehditlerine karşı hazır durumdadır. 2020'de modernizasyonu tamamlandığında Karadeniz filosunun otuz daha farklı büyüklük ve sınıflarda gemileri bünyesine katması beklenmektedir. Bu gemiler arasında altı Bykov sınıfı karakol gemisi, üç Amiral Grigoroviç sınıfı fırkateyn ve dokuz güdümlü füze korveti bulunmaktadır.[49]

[47] Mitat Çelikpala ve Emre Erşen, "Turkey's Black Sea Predicament: Challenging or Accommodating Russia?", *Perceptions*, Cilt: 23, Sayı: 2, (2018), s. 72-92.

[48] Janusz Bugajski ve Peter B. Doran, "Black Sea Rising: Russia's Strategy in Southeast Europe", CEPA, *Black Sea Strategic Report*, Sayı: 1, (Şubat 2016), s. 12.

[49] Natalia Konarzewska, "A New Balance of Power in the Black Sea?", 15 Eylül 2016, https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13393-a-new-balance-of-power-in-the-black-sea?.html, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2018).

Karadeniz filosunun Rusya'nın Karadeniz'deki askeri gücünün yalnızca bir kısmını oluşturduğu unutulmamalıdır. Rusya'nın birleşik kara, deniz ve hava kuvvetleriyle elektronik kabiliyetleri Karadeniz'e girmek isteyen NATO güçlerini etkin bir şekilde engelleyebilmektedir.[50] Diğer bir ifadeyle Rusya'nın Karadeniz'deki geçit vermeme/bölge tutma (A2/AD) "çemberi"nin ana amacı NATO'nun bölgedeki üyelerini koruma ve ortaklarına askeri yardım gönderme kabiliyetine engel olmaktır.[51]

Kırım'in ilhakından bu yana Rusya hava kuvvetlerini de önemli ölçüde güçlendirmiştir. Karakol ve denizaltı avcı uçaklarının yanı sıra on Tu-22M3 Backfire bombardıman uçağı Kırım'da konuşlanmış durumdadır. Bunlara ek olarak Kırım farklı füze ve kıyı savunma sistemleriyle de donatılmış durumdadır. Bu sistemler arasında S-300 PMU karadan havaya füze sistemi ve K-300P Bastion-P gemisavar füze sistemi bulunmaktadır. S-400 hava savunma sistemi de zaten Ağustos 2016'da Kırım'a konuşlandırılmıştır.[52] Bölgedeki stratejik denge köklü bir şekilde Türkiye aleyhine değişmiştir.

NATO'nun Karadeniz'de Rusya'nın askeri gücünü dengeleme stratejisinin başarıya ulaşması her şeyden önce bölgedeki üç NATO üyesi ülkenin yakın iş birliğine ihtiyaç duymaktadır. Herhangi bir NATO caydırıcı unsurunun genişlemesi ve güvenilirliği büyük oranda bu üç ülkenin deniz kuvvetleri kapasitelerini modernize etmeleri ve güçlendirmelerine bağlıdır.[53] Ancak Türkiye, Romanya ve Bulgaristan şu ana kadar Karadeniz'de or-

[50] Bugajski ve Doran, "Black Sea Rising: Russia's Strategy in Southeast Europe", s. 12.

[51] Çelikpala ve Erşen, "Turkey's Black Sea Predicament: Challenging or Accommodating Russia?".

[52] Konarzewska, "A New Balance of Power in the Black Sea?"

[53] Janusz Bugajski ve Peter B. Doran, "Black Sea Defended: NATO Responses to Russia's Black Sea Offensive", CEPA, *Strategic Report*, Sayı: 2, (Temmuz 2016), s. 4,

tak savunma inşa etme, güvenlik ve tehdit değerlendirmesi için ortak bir yapı kurma yönündeki çabalarını bir araya getirmede başarılı olamamıştır. Bölge altı iş birliğinin önündeki engellerin bazıları bütçe kısıtları ve üç ülkenin birbirinden farklılaşan bölgesel çıkarlarıdır.[54]

Türkiye, Romanya ve Bulgaristan'ın Rusya ile ikili ilişkilerinin boyutu ve daha da önemlisi Rus doğal gazına olan bağımlılıkları Karadeniz güvenliği için bu ülkelerin birbirleriyle çalışma konusundaki iradelerini etkilemektedir. Örneğin Romanya bölgede güçlü bir NATO varlığı görme konusunda Türkiye ve Bulgaristan'a kıyasla çok daha istekli bir aktör olmuştur. Zira Türkiye ve Bulgaristan'ın Rusya ile çok yakın ekonomik ilişkileri bulunmaktadır. Romanya'nın Craiova ve Mihail Kogalniceanu üsleri NATO'nun Rusya'yı Karadeniz'de dengeleme stratejisinin kara ve yer bileşenleri olarak önemli bir rol icra etmektedir.[55] Romanya ayrıca Deveselu Üssü'nde NATO'nun füze savunma sisteminin Aegis Ashore balistik füzelerine de ev sahipliği yapmaktadır.[56] NATO Karadeniz'de Baltık hava devriyesi görevine benzer bir dönüşümlü devriye görevi başlatmak, bölgesel deniz görev gücü teşkil etmek ve Türkiye, Romanya ve Bulgaristan'ın katılımıyla ortak bir filo kurmak gibi seçenekler üzerinde düşünmektedir.[57] Ancak üzerinde düşünülen bu adımların hiçbirinin

[54] Çelikpala ve Erşen, "Turkey's Black Sea Predicament: Challenging or Accommodating Russia?".

[55] Boris Toucas, "NATO and Russia in the Black Sea: A New Confrontation?", CSIS, 6 Mart 2017, https://www.csis.org/analysis/nato-and-russia-black-sea-new-confrontation, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2018).

[56] "Aegis Ashore Romania is Fully Operational and Fully Funded", ABD Büyükelçiliği Romanya, 7 Ekim 2017, https://ro.usembassy.gov/aegis-ashore-romania-fully-operational-fully-funded, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2018.

[57] Bugajski ve Doran, "Black Sea Defended: NATO Responses to Russia's Black Sea Offensive", s. 4-5.

Rusya'nın bölgedeki güç uygulama kapasitesini dengelemeye yeterli olmayacağını belirtmek gerekir.[58]

NATO şimdiye kadar sadece Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni ihlal etmeyecek şekilde Karadeniz'de dönüşümlü donanma bulundurma seçeneğini dikkate almıştır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin kısıtlarını bertaraf etmek için kıyıdaş olmayan NATO ülkeleri savaş gemilerinin Türkiye, Romanya ve Bulgaristan bayraklarından birini çekmesi de bir yöntem olarak önerilmektedir.[59]

Karadeniz bölgesinde Türkiye ve Rusya iş birliğinin sınırları iki ülkenin bölgeye dair farklı tasavvurlara sahip olmalarının bir sonucudur.[60] Bölgesel anlaşmazlıkları yatıştırma kapasitesine sahip etkin bir bölgesel örgütün yokluğu da ilişkilerin sorunlu haline katkıda bulunmaktadır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) güçlü olmaktan uzak ve ekonomi odaklı bir yapıyken Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ise çatışma çözümü konusunda çok etkin bir yapı değildir. Avrasya Ekonomi Birliği (AEB) yaygın bir şekilde bir "Rus platformu" olarak algılanmakta, NATO ve AB de siyasi sebeplerden Rusya için kabul edilebilir seçenekler arasında yer almamaktadır.[61]

SİYASİ İLİŞKİLER

2018'de Türkiye ve Rusya arasındaki siyasi ilişkilerin odak noktası Suriye olmuştur. Türkiye'nin 2018 boyunca Suriye'ye yönelik hamlelerinin tamamının Rusya ile geliştirdiği bir çeşit "anlayış" çer-

[58] Çelikpala ve Erşen, "Turkey's Black Sea Predicament: Challenging or Accommodating Russia?".

[59] Ariel Cohen, "NATO Should Stand Up Its Black Sea Command Before It's Too Late", Atlantic Council, 5 Temmuz 2016, https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/nato-should-stand-up-black-sea-command-before-it-s-too-late, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2018).

[60] Tanrısever, "Turkey and Russia in the Black Sea Region: Dynamics of Cooperation and Conflict", s. 22.

[61] Shlykov, "Russian-Turkish Relations in the Wider Black Sea Region: Cooperation and Competition".

çevesinde hayata geçtiği söylenebilir. Zeytin Dalı Harekatı (ZDH), Rusya ve İran ile yürütülen Astana süreci, Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) İdlib'de gözlem noktaları oluşturması, Soçi zirvesi ve İdlib'de tampon bölge oluşturulması gibi gelişmelerin tamamı Türkiye'nin Rusya ile birlikte yürüttüğü süreçler olmuştur.

Türkiye-Rusya arasındaki siyasi yakınlaşmanın Ankara açısından en önemli meyvelerinden biri TSK'nın Afrin'e gerçekleştirdiği ZDH'dir. Rusya, Türkiye ile uzun süredir devam eden müzakereler sonucu 19 Ocak 2018'de Afrin'deki askeri unsurlarının bir kısmını Şehba bölgesine kaydırmış böylece ZDH'ye zımni onay vermiştir.[62]

Öte yandan 2018'in başından günümüze kadar Türkiye ve Rusya'nın Suriye gündeminin büyük bölümünü İdlib meselesi işgal etmiştir. İki ülke de birbirinden farklı pozisyonlarına rağmen İdlib konusunda pürüzlere takılmadan birlikte çalışmayı başarabilmiştir. Kurulan yakın diyalog sayesinde İdlib meselesinin ilişkileri zehirleyen ve bozan bir unsura dönüşmesi engellenmiştir. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu 10 Ocak'ta Esed rejiminin İdlib gerginliği azaltma bölgesinde ateşkesi ihlal ederek ilerlemesi sebebiyle rejimin garantörleri İran ve Rusya'ya sorumluluklarını hatırlatarak bu durumu engellemeleri gerektiğini ifade etmiştir.[63]

Türkiye, Rusya ile Suriye'de geliştirmiş olduğu diyalog sayesinde İdlib'de de kendine manevra alanı açmayı başarmıştır. Böylece İdlib'de kendi güvenliği ve çıkarları aleyhine oluşabilecek durumların önüne geçmiştir. 31 Ocak'ta Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile telefonda görüşmüş, İdlib'de yaşanan güvenlik

[62] Saslanbek İsaev, "Afrin Harekatı Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri", Anadolu Ajansı, 23 Ocak 2018.

[63] "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: İran ve Rusya Sorumluluklarını Yerine Getirmeli", Anadolu Ajansı, 10 Ocak 2018.

sorunları nedeniyle Türkiye'nin gözlem noktaları oluşturma sürecine ivme kazandırması konusunda liderler mutabakata varmıştır.[64]

İran ve rejim güçlerinin İdlib'e operasyon düzenlemeleri Türkiye'yi ciddi risklerle karşı karşıya getirmiştir. Türkiye zaman zaman Rusya'nın da havadan destek verdiği bu operasyonu durdurabilmek için yine Moskova nezdinde girişimlerde bulunmuştur. 24 Ağustos'ta resmi ziyarette bulunduğu Moskova'da Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ile görüşen Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu görüşmenin ardından düzenlenen basın toplantısında İdlib'de askeri bir çözüm aramanın yanlış olduğunu, bunun felaketle sonuçlanacağını hatırlatmıştır.[65] Yine 5 Eylül'de Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu İdlib'e yönelik Rus savaş uçaklarının İdlib'e yaptığı saldırıların rejimin bölgeyi ele geçirme hedefine hizmet ettiğini belirterek bunun Türkiye'ye doğru yeni bir göç dalgasına sebep olabileceğini vurgulamıştır.[66] İdlib'e yönelik operasyonun Türkiye açısından ciddiyeti 11 Eylül'de Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın tarafından bir kere daha hatırlatarak saldırının o güne kadar devam eden siyasi süreçleri dinamitleyeceği ve ciddi bir güven sorununa yol açacağı vurgulanmıştır.[67] Bu adımların sonucunda 18 Eylül'de Türkiye ve Rusya arasında "İdlib Gerginliğin Azaltılması Bölgesindeki Durumun İstikrara Kavuşturulmasına İlişkin Mutabakat Zaptı" imzalanmıştır.[68]

[64] "Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Putin Telefonda Görüştü", Anadolu Ajansı, 31 Ocak 2018.

[65] "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: İdlib'de Askeri Bir Çözüm Felaket Olur", Anadolu Ajansı, 24 Ağustos 2018.

[66] "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Saldırıların Amacı İdlib'i Ele Geçirmek", Anadolu Ajansı, 5 Eylül 2018.

[67] "Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın: İdlib'e Yönelik Saldırı Siyasi Süreçleri Dinamitleyecektir", Anadolu Ajansı, 11 Eylül 2018.

[68] "Erdoğan ve Putin'in Soçi Zirvesi Dünya Basınında", Anadolu Ajansı, 18 Eylül 2018.

Türkiye'nin Suriye konusunda Rusya ve İran ile büyük düşünce farklılıklarına rağmen bugüne kadar birlikte çalışabilmesini sağlayan en önemli faktör üç ülkenin de söylem düzeyinde bile olsa Suriye'nin toprak bütünlüğünü savunmasıdır. 5 Nisan'da Türkiye, Rusya ve İran liderlerini bir araya getiren Ankara Zirvesi'nde ortak vurgu "Suriye'nin toprak bütünlüğü" olmuştur.[69] Yine 29 Mayıs'ta Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Putin'in yaptığı telefon görüşmesinde Suriye konusu ele alınmış, her iki lider de ülkenin "egemenlik ve toprak bütünlüğü"ne saygı duyduklarını dile getirmiştir.[70]

TÜRKİYE'NİN KAFKASYA POLİTİKASI

Türkiye'nin Kafkasya bölgesine yönelik politikası da bir önceki yıla göre büyük farklılıklar göstermemiştir. Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasında 2018'de de bir süreklilik göze çarpmaktadır.

Rusya, Türkiye'nin Kafkasya politikasında hesaba katılması zorunlu bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Türkiye ve Rusya bu bölgede birbirleriyle hem iş birliği hem de rekabet ilişkilerine sahiptir. Türkiye ve Rusya, Kafkasya'daki en büyük sorunlardan biri olan Dağlık Karabağ meselesinin çözümü için Minsk sürecine yönelik benzer bir tutuma sahiptir. İki ülke de Minsk sürecini önemli bir uluslararası platform olarak görmektedir.[71] Genel anlamda Güney Kafkasya'da istikrar ve güvenliğin tesis edilmesi hem Türkiye hem de Rusya'nın bölgedeki politikası için önemli bir unsurdur.[72]

[69] "Suriye Zirvesi Ortadoğu'da Barışa Giden Yolda Önemli Adım", Anadolu Ajansı, 5 Nisan 2018.

[70] "Putin ve Erdoğan Suriye'deki Durumun Çözümünü Tartıştılar", Gazeta.Ru, 5 Ağustos 2018.

[71] Dmitri Trenin, "From Damascus to Kabul: Any Common Ground Between Turkey and Russia?", *Insight Turkey*, Cilt: 15, Sayı: 1, (2013), s. 37-49.

[72] Shlykov, "Russian-Turkish Relations in the Wider Black Sea Region: Cooperation and Competition".

Halihazırda Kafkasya bölgesi hem Türkiye hem de Rusya için stratejik önemini muhafaza etmektedir. Güney Kafkasya, Rusya'nın Batı ile jeopolitik rekabet içinde olduğu bir bölgedir. Ukrayna krizi geçici olarak bu rekabeti gölgede bırakmış olsa da Rusya'nın NATO ve AB ile ilişkilerinde gündemden kalkmış değildir. Batı için bu bölge "enerji çoğulculuğu" açısından önemlidir. Söz konusu bölge Avrupa için alternatif bir petrol ve doğal gaz kaynağı olmanın yanı sıra Rusya ve İran'ın ihtiraslarını kontrol altında tutmak için bir koz mahiyetindedir. Rusya içinse bünyesinde yedi Kuzey Kafkasya cumhuriyetini barındıran bir ülke olarak Kafkasya dağ dizisinin diğer tarafındaki durum iç güvenlik ajandasının bir uzantısı konumundadır.[73] Rusya Federasyonu'nun Çeçenistan'daki askeri operasyonu resmen bitmiş olmasına rağmen Kuzey Kafkasya cumhuriyetleri Rusya için hala yüksek askeri risk ve sosyopolitik istikrarsızlık alanıdır. Önceki nesil aşırıcı yapılar (mesela El-Kaide) Kuzey Kafkasya'yı bir yayılma alanı olarak hiçbir zaman öncelikli görmezken DEAŞ farklı taktikler izlemiş ve bölgeden daha aktif bir şekilde militan devşirmiştir. Dolayısıyla Türkiye ve Rusya'nın buradaki iş birliği radikal unsurlara finansal yardım akışını sekteye uğratıcı ortak çabalara odaklanmaktadır.[74]

Hem Türkiye hem de Rusya açık bir şekilde Kafkasya'yı güvenli, siyasi açıdan istikrarlı ve bölge dışı güçlerin müdahalesinden uzak görmeyi arzulamaktadır. Türkiye ve Rusya'nın belirli siyasi konularda farklılaşan görüşleri bu bölgedeki iş birliğini engelleme potansiyelinden ciddi ölçüde uzaktır.[75]

[73] Robert Olson, "Turkish and Russian Foreign Policies, 1991-1997: The Kurdish and Chechnya Questions", *Journal of Muslim Minority Affairs*, Cilt: 18, Sayı: 2, (1998), s. 209-227.

[74] Shlykov, "Russian-Turkish Relations in the Wider Black Sea Region: Cooperation and Competition".

[75] Shlykov, "Russian-Turkish Relations in the Wider Black Sea Region: Cooperation and Competition".

Ancak Türkiye, Rusya'dan bağımsız olarak Kafkasya'da çok yönlü ve çok katmanlı çıkarlara sahiptir. Türkiye AB'ye alternatif enerji ulaştırma güzergahları oluşturmak için Azerbaycan ile ortak enerji projeleri (Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum, TANAP ve TAP) geliştirmektedir. Türkiye ayrıca Gürcistan ve Azerbaycan ile Bakü-Tiflis-Kars demir yolu gibi ortak altyapı projeleri konusunda da iş birliği yapmaktadır. Orta Koridor projesi (Bakü-Tiflis-Kars demir yolu), Türkiye'yi demir yolları aracılığıyla Gürcistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ve Çin'e bağlamayı öngören bir girişimdir.[76] Bu proje Türkiye'nin komşu coğrafyalarla bağlantısını güçlendirme yönüyle hayati olmakla beraber asıl önemi Anadolu'yu "Londra'dan Çin'e" Avrasya coğrafyasını boydan boya geçen devasa bir ulaşım koridorunun ortasında konumlandırmasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan Türkiye, Gürcistan ile de yoğun bir iş birliği içerisindedir. Gürcistan'ın uzun süredir NATO üyesi olma veya en azından ittifak ile askeri iş birliğini geliştirme arzusu vardır. Türkiye için de bölgesel hedefleri noktasında NATO'nun desteğini sağlamak önemlidir.[77] Dolayısıyla Türkiye ve Gürcistan Kafkasya bölgesinde büyük oranda örtüşen pozisyonlara sahiptir.

Türkiye'nin Kafkasya bölgesine olan ilgi ve politikası sadece stratejik hesap ve çıkarlar ekseninde şekillenmemekte aynı zamanda toplumsal ve kültürel unsurlar da Ankara'nın yaklaşımını etkilemektedir. Türkiye nüfusunun yaklaşık yüzde 10'u diaspora bağları aracılığıyla Kuzey ve Güney Kafkasya'daki toplumlarla yakın bir temas halindedir. Türkiye şu an Kuzey Kafkasya'dan yaklaşık 3-5

[76] "Turkey's Multilateral Transportation Policy", Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs.

[77] Shlykov, "Russian-Turkish Relations in the Wider Black Sea Region: Cooperation and Competition".

milyon kişiye, 3 milyon Azeri ve 2-3 milyon Gürcü nüfusa ev sahipliği yapmaktadır.[78]

Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik politikasında da 2018'de bir değişim gözlenmemiştir. 23 Ekim'de Kafkas Üniversitesi akademik yılı açılış törenine katılan TBMM Başkanı Binali Yıldırım Ermenistan'ın soykırım iddialarına değinerek Dağlık Karabağ işgaline son vermesi ve Türkiye üzerindeki iddialarından vazgeçmesi çağrısında bulunarak Ankara'nın uzun süreli pozisyonunu tekrarlamıştır.[79]

Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan birbirlerine çok yakın uluslararası pozisyonlara sahip olmakla beraber aralarında bazı farklar bulunmaktadır. Azerbaycan'ın Batı ile sorunlu ilişkileri vardır. Yakın zamanda ABD ve AB, Azerbaycan'ın siyasi rejimine dair eleştirilerini sertleştirdiler. Bu sebeple Azerbaycan, Rusya'yı Batı karşısında bir denge ve kendi siyasi rejiminin uluslararası meşruiyeti için destek unsuru olarak görmektedir. Azerbaycan, Rusya ile daha yakın ekonomik iş birliği geliştirmek ve aşırıcılık tehdidiyle ortak şekilde mücadele etmek istemektedir. Terörle mücadelede iş birliği Gürcistan için de önemlidir. Zira 2000'lerden bu yana Pankisi Vadisi terör faaliyetleri için elverişli bir yer haline gelmiştir. Rusya, Gürcistan üzerindeki etkisini 2008'de Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanıdığında kaybettiği için şu an Azerbaycan ile arasında herhangi bir gerilimin tırmanmasını tercih etmemektedir. Dolayısıyla Rusya, Dağlık Karabağ çatışmasının çözümüne uygun bir strateji üretmeye çalışırken Azerbaycan ve Ermenistan arasında bir denge kurmayı hedeflemektedir.[80] Bu anlamda Türki-

[78] Orhan Gafarlı, "The Role of North Caucasus Diaspora Groups in Turkey-Russia Relations", *Turkish Policy Quarterly*, Cilt: 13, Sayı: 1, (2014), s. 171-182.

[79] "TBMM Başkanı Binali Yıldırım Ermenistan'a Sert Çıktı", *Hürriyet*, 23 Ekim 2018.

[80] Shlykov, "Russian-Turkish Relations in the Wider Black Sea Region: Cooperation and Competition".

ye, Azerbaycan ve Gürcistan hem Batı hem de Rusya ile ikili ilişkiler konusunda birbirlerinden farklı önceliklere sahiptir.

SONUÇ

Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya politikası bir önceki yıldan büyük farklılıklar arz etmemiştir. 2018'de Türkiye'nin Rusya politikası daha önce başlayan normalleşme süreci kapsamında ilişkilerin çok yönlü olarak geliştirilmesi ve kriz dönemindeki tahribatın tamir edilmesi üzerine kurulmuştur.

Bir önceki yılda olduğu gibi 2018'de de Türkiye ve Rusya arasında ekonomik ilişkiler geliştirilmiştir. İki dev enerji projesi Akkuyu Nükleer Santrali ve TürkAkım Doğal Gaz Boru Hattı'nda ilerleme kaydedilmiştir. 2018'de ikili ticaret hacmi ve Türkiye'yi ziyaret eden Rus turist sayısı da istikrarlı bir şekilde artış göstermiştir. Enerji 2018'de de Türkiye'nin Rusya politikasında büyük bir yer tutmuş ve Ankara Rus gazının ikinci en büyük ithalatçısı konumunu devam ettirmiştir.

Türkiye ve Rusya arasında gelişen ilişkilere rağmen siyasi, ekonomik ve jeopolitik açıdan uzun süredir değişmeyen yapısal sorunlar da Türk-Rus ilişkilerinin çerçevesini belirlemeye devam etmektedir. İki ülke arasındaki Türkiye aleyhine ticaret ve yatırım dengesi, Karadeniz, Türkiye'yi çevreleyen Rus A2/AD alanları ve iki ülkenin farklı enerji stratejileri bunlardan bazılarıdır.

Türkiye'nin Kafkasya politikası da –tıpkı Rusya politikasında olduğu gibi– bir önceki yıla göre büyük bir değişim göstermemiştir. Ankara'nın bölgeye yönelik süreklilik arz eden bağımsız bir politikası olmakla birlikte Rusya, Türkiye'nin hesaba katmak zorunda olduğu bir aktör konumundadır.

KRONOLOJİ

4 Ocak S-400 savunma sisteminin askeri detayları netlik kazandı. Buna göre sistem iki tabur ve dört bölükten oluşacak ve

	144 füze her an ateşlenmeye hazır durumda bulunacak.
11 Ocak	Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile telefon görüşmesi gerçekleştirdiğini söyledi. Putin "Rusya'nın Suriye'deki askeri üslerine saldırıların arkasındaki ülke Türkiye değil" açıklaması yaptı.
8 Şubat	Vladimir Putin ve Recep Tayyip Erdoğan'ın İdlib ve Afrin başta olmak üzere Suriye konularını değerlendirmek için bir görüşme gerçekleştirdikleri bildirildi.
1 Mart	Vladimir Putin'in askeri ve teknik iş birliğinden sorumlu yardımcısı Vladimir Kojin, Türkiye ile imzaladıkları S-400 füze savunma sistemleri anlaşmasının her iki tarafı da memnun ettiğini dile getirdi.
3 Nisan	Türkiye'nin ilk nükleer santrali olan Akkuyu Nükleer Santrali'nin temeli Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Putin'in katıldığı törenle atıldı.
25 Nisan	Rus silah ihracat şirketin Rosoboroneksport'un Başkanı Aleksandr Miheyev, Türkiye'ye sevk edilecek S-400 füze savunma sistemlerinin üretimine başladıklarını açıkladı.
1 Mayıs	Rusya işletmelere kısıtlama getirilmeksizin Türkiye Cumhuriyeti menşeli domateslerin Rusya'ya ithalatına izin verildiğini açıkladı.
31 Mayıs	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Putin'in Suriye özel temsilcisi Aleksandr Lavrentiyev'i kabul etti.
7 Haziran	Gazprom Başkan Yardımcısı Aleksandr Medvedev TürkAkım Doğal Gaz Boru Hattı üzerinden Türkiye'ye doğal gaz sevkiyatının 2019 sonuna kadar başlayacağını belirtti.
21 Temmuz	Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi Aleksey Yerhov Rusya'da çalışan resmi pasaport hamilleri ile büyük iş adamları için vize sürecinin kolaylaştırılması yönünde iki ülke arasında çalışmaların sürdüğünü belirtti.
15 Ağustos	Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ile görüştü. Türk vatandaşlarına uygulanan vizelerin kaldırılması ve Suriye'deki gelişmelerin değerlendirildiği açıklandı. Çavuşoğlu Rusya ile iş adamları ve resmi pasaportlara vizenin kalkması konusunda anlaştıklarını belirtti.

24 Ağustos	Putin Kremlin'de Mevlüt Çavuşoğlu, Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ve Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanı Hakan Fidan ile görüştü. Görüşmeye ayrıca Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Rusya Savunma Bakanı Sergey Şoygu ve Kremlin'in Suriye özel temsilcisi Aleksandr Lavrentyev de katıldı.
7 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye-Rusya-İran Üçlü Zirvesi öncesi Rusya Devlet Başkanı Putin ile bir araya geldi.
3 Ekim	Putin Rusya'nın Suriye'deki durumun çözümü konusunda Türkiye ile dayanışma içinde çalıştığını, Ankara'nın yükümlülüklerini yerine getirdiğini gördüğünü belirtti.
29 Kasım	Vladimir Putin Türkiye'ye satışı yapılan S-400 hava savunma sistemi bataryaları için yapılan anlaşmanın dolar üzerinden olmadığını söyledi.
27 Aralık	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Rusya'nın Türkiye büyükelçisine "ABD'nin S-400'leri incelemesine izin vermeyeceğiz" dedi.

TÜRKİYE'NİN KIBRIS POLİTİKASI 2018

ENES BAYRAKLI

Dr. Öğretim Üyesi, Türk-Alman Üniversitesi

GİRİŞ

Türk dış politikasının kemikleşmiş sorunları arasında yer alan Kıbrıs meselesi önceki yıllarda olduğu gibi 2018'de de gündemdeki yerini korumuştur. 2015-2017 arasında Birleşmiş Milletler (BM) gözetiminde Türk ve Rum yönetimleri arasında yürütülen nihai barış müzakerelerinden bir sonuç çıkmamıştır. 2018'de yeni bir müzakere süreci ümit edilmiş fakat Rumların Doğu Akdeniz'deki enerji kaynakları üzerinden elini kuvvetlendirmeye çalışmasından ötürü bu konuda elle tutulur bir adım atılamamıştır. Bununla ilintili olarak Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) KKTC ve Türkiye'nin hukuki haklarını göz ardı ederek İsrail, Mısır ve Yunanistan başta olmak üzere bölgesel ve küresel aktörlerle Akdeniz'in doğu

yakasında doğal gaz sondaj çalışmalarına hız vermesi yıl boyunca gündemi meşgul eden temel konu olmuştur. Bu bağlamda özellikle Doğu Akdeniz'de KKTC adına araştırma yapması için Türkiye tarafından görevlendirilen Barbaros Hayreddin Paşa sismik araştırma gemisinin Ekim'de Yunan savaş gemileri tarafından taciz edilmesi bölgenin ısınmasına neden olmuştur.

YENİ MÜZAKERE GİRİŞİMLERİ

Kıbrıs Adası'nda negatif barış ortamından pozitif barış ortamına geçilmesi gayesiyle en son 2015-2017 arasında BM gözetiminde yürütülen barış müzakerelerinden bir sonuç çıkmaması nedeniyle görüşmeler sona ermiş ve Ada'daki dondurulmuş çatışma durumu devam etmiştir. Görüşmelerin resmi olarak sona ermesinin ardından BM Genel Sekreteri Antonio Guterres müzakere süreci ve sonuçlarına dair bir rapor hazırlamış ve barış görüşmelerinin tekrar başlaması gerektiğini vurgulamıştır. Ancak 2018'in ilk aylarında önce kuzeyde genel seçimlerin ardından güneyde cumhurbaşkanlığı seçimlerinin gerçekleşmesi nedeniyle yılın ilk altı ayında yeni bir müzakere sürecine yönelik adım atılamamıştır.[1] Takip eden süre zarfında Ekim'in sonlarında bir hareketlilik başlamıştır. Bu doğrultuda önce BM Genel Sekreteri Guterres Kıbrıs sorunu için görevlendirdiği geçici özel danışmanı Jane Holl Lute'un taraflarla istişareler yürüterek hazırladığı yeni Kıbrıs raporunu 15 Ekim'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne (BMGK) sunmuştur.[2] 21 Mayıs-5

[1] KKTC'de Ocak'ta gerçekleşen genel seçimlerden sonra Şubat'ta Cumhuriyetçi Türk Partisi lideri Tufan Erhürman başbakanlığında Cumhuriyetçi Türk Partisi, Halkın Partisi, Toplumcu Demokrasi Partisi ve Demokrat Parti'den oluşan koalisyon hükümeti kurulmuştur. Aynı ay GKRY'de yapılan cumhurbaşkanı ikinci tur seçimlerinde AKEL adayı Stavros Malas'a karşı oyların yüzde 56'sını alan Demokratik Seferberlik Partisi adayı Nikos Anastasiadis yeniden seçilmiştir.

[2] "Report of the Secretary General on His Mission of Good Offices in Cyprus", *Politis*, http://politis.com.cy/editor_images/10-2018/SG%20report%20on%20good%20offices%20in%20Cyprus.pdf, (Erişim tarihi: 29 Ekim 2018).

Ekim arasındaki gelişmelere ağırlık veren raporun Konseye sunulmasından sonra açıklama yapan Guterres Ada'da iki toplum arasında kapsamlı çözüm umutlarının hala canlı olduğunu ifade etmiştir.

Takip eden süreçte KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ve GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis, BM Genel Sekreterinin Kıbrıs özel temsilcisi ve Kıbrıs'taki BM Barış Gücü Misyon Şefi Elizabeth Spehar'ın Lefkoşa ara bölgedeki konutunda 26 Ekim'de bir araya gelmiştir. Yapılan görüşmede Gazimağusa'daki Derinya[3] ve Lefke'deki Aplıç sınır kapılarının 12 Kasım'da açılması yönünde karar alınmış ve geçen sene sonuçsuz kalan bazı başlıklar görüşülmüştür. İki liderin görüşmesinde Anastasiadis'in sene başından beri ortaya attığı "gevşek federasyon" önerisi de gündeme gelmiştir. Temelde bir federasyon ile konfederasyon arasında duran bu modelde dışişleri ve ulusal savunma gibi yüksek siyaset (*high politics*) olarak adlandırılan konuların ortak yönetim tarafından yürütülmesi, eğitim ve sağlık gibi daha düşük siyaset (*low politics*) alanlarının Türk ve Rum taraflarının uhdesine bırakılması öngörülmektedir. Anastasiadis'in önerisi ilk bakışta cazip gelse de iki tarafı da ilgilendiren yüksek siyaset konularında Türk tarafının veto hakkının neredeyse sıfıra indirilmesi gelecek adına önemli bir risk teşkil etmektedir. Nitekim Rum lider görüşmeden sonra yaptığı açıklamalarda kurulması hedeflenen bu yapıda Türk tarafının sahip olacağı veto hakkına "Azınlığın çoğunluğa hükmettiği bir yapının işler olması mümkün

[3] 8 Ağustos 1996'da motosikletli bir grup Rum, Derinya sınırını delmek istemesinin ardından çıkan arbedede Tasos İsak isimli bir Rum ölmüştür. Olaydan üç gün sonra yine Derinya'da toplanan Rumlar gösteri yapmış ve gösteri sırasında Solomos Solomu isimli bir Rum direkteki Türk bayrağını indirmeye çalışırken vurularak öldürülmüştür. Tahrik içerikli benzer bir olay bu sene de yaşanmıştır. 17 Kasım'da yaklaşık yirmi kişilik bir grup, Rum muhabir ve kameramanları da yanlarına alarak araçlarıyla birlikte ara bölgeyi ihlal edip KKTC sınırı yakınında sloganlar atmıştır. Olay BM Barış Gücünün devreye girmesiyle sona ermiştir. Bkz. "KKTC'den Güney Kıbrıs Rum Yönetimine Tepki", *Hürriyet*, 21 Kasım 2018.

değil" açıklamasıyla karşı çıkmış ve kendi önerdiği yapının devleti işleyemez hale getirmeyeceğini savunmuştur.[4]

Ekim'de Elizabeth Spehar öncülüğünde gerçekleşen görüşmeden sonra BM Genel Sekreteri Kıbrıs Özel Danışmanı Jane Holl Lute Aralık'ta sırasıyla Yunanistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Yorgos Katrungalos, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, GKRY lideri Nikos Anastasiadis ve KKTC lideri Mustafa Akıncı ile ayrı ayrı görüşmüştür. Lute'un müzakerelerin asli tarafları ve garantör ülkelerle yaptığı görüşmeler yeni müzakereler için bir zemin yoklaması şeklinde yorumlanmıştır. Ancak Lute ile yapacağı görüşme öncesinde Rum lider Anastasiadis'in yeni kurulacak düzende doğal kaynakların daha önce kararlaştırılan dörde bir nüfus oranı üzerinden yapılmasını teklif etmesi Türk tarafında tepkiye neden olmuş ve kabul edilemez bir ön şart olarak değerlendirilmiştir.[5]

Yeni müzakere süreci için Ada'nın her iki tarafından sinyaller gelse de yapılacak görüşmelerin öncekiler gibi diplomasi çöplüğüne gitmemesi için konu ve sonuç odaklı bir politika izlenmesi gerekmektedir.[6] Daha açık ifadeyle 2004 Annan Planı ve 2015-2017 görüşmeleri dahil olmak üzere şu ana kadar Türk ve Rum tarafları arasında BM gözetiminde yapılan tüm müzakereler her seferinde sıfırdan başlamış ve gün sonunda aynı meselelerden ötürü sonuca varılamamıştır. Haliyle bundan sonraki süreçte daha önce uzlaşılan konuları tekrar tekrar gündeme getirmek yerine görüşmelerin

[4] "Kıbrıslı Liderler 'Gevşek Federasyonu' Görüştü", NTV, 26 Ekim 2018; "Anastasiadis Kıbrıslı Türklerin Siyasi Eşitliğine Karşı Çıktı, NTV, 7 Kasım 2018.

[5] "Kıbrıslı Rum Liderden Gaz Paylaşım Önerisi: 4 Bize, 1 Türklere", Euronews Türkçe, 15 Aralık 2018.

[6] Ada'da daimi barışı sağlamak amacıyla 3 Haziran 1968'de Lübnan'ın başkenti Beyrut'ta başlayan müzakerelerde bu sene itibarıyla yarım asır geride kalmıştır. Geçen süre zarfında BM'de (Guterres dahil) yedi genel sekreter değişmiş, örgüt konuyla ilgili yirmi beş temsilci ve/ya danışman görevlendirmiş; Kıbrıs Türk tarafında dört ve Rum tarafında da altı lider değişmiştir.

seyrini tıkayan "Güvenlik ve Garantiler" başlığı özelinde sabit bir takvimle müzakere edilmesi gerekmektedir. Nitekim Guterres'in Ekim'de Konseye sunduğu raporla ilgili konuşan KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı Kıbrıs'taki durumun sürdürülebilir olmadığını ve kalıcı bir çözüme ihtiyaç duyulduğunu fakat yeni bir müzakere sürecinin sonuç odaklı ve stratejik bir yaklaşıma dayanması gerektiğini ifade etmiştir.[7] Rum lider Anastasiadis de müzakerelerin yeniden başlaması halinde bunun Crans Montana'da kalınan yerden devam etmesi yönünde açıklama yapmıştır.[8] Benzer şekilde Lefkoşa Üniversitesi tarafından Temmuz'da güneydeki Rumlarla yapılan bir ankette katılımcıların yüzde 63'ü müzakerelerin yeniden başlaması durumunda bunun Crans Montana'da kaldığı yerden devam etmesi yönünde görüş beyan etmiştir.[9] Bu noktadan hareketle gerek Türk gerekse Rum taraflarında bundan sonraki muhtemel müzakere sürecini sıfırdan başlatmak yerine önceki görüşmelerin üzerine koyularak gidilmesi yönünde bir iradenin var olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak müzakerelerde ilerleme sağlanabilmesi için Rum tarafının bundan sonraki müzakere sürecinde "Güvenlik ve Garantiler" konusunda bir oldubitti ısrarından vazgeçmesi gerekmektedir. Zira gerek 1960 ve 1970'lerde Ada'da Türklere uygulanan ENOSİS katliamları gerekse bu katliamlarda diğer garantörlerin (Birleşik Krallık, BM ve Yunanistan) sessiz kalması nazara alındığında Türkiye'den bir çırpıda Ada'daki garantörlüğü ve askeri varlığından vazgeçmesini istemek de kabul edilebilir bir talep değildir. Buna ek olarak

[7] "Kıbrıs'ta Kritik Görüşme, Akıncı ile Anastasiadis Bir Araya Geldi", Haberler, 26 Ekim 2018.

[8] "Anastasiadis, Müzakereler Kaldığı Yerden Başlamalı", *Kıbrıs Volkan*, 1 Ağustos 2018.

[9] "Lefkoşa Üniversitesi Anketi", AB Haber, 25 Temmuz 2018, http://www.abhaber.com/lefkosa-universitesi-imr-anketi-turkiye-tutumunu-degistirmezse-muzakerelerin-baslamasina-rumlardan-veto, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

Rum tarafının güneydeki iki İngiliz üssünün varlığına izin vermesi ve Yunanistan ile siyasi ve askeri iş birliğini ilerletmesi Türk tarafına dayatmaya çalıştığı "Sıfır asker, sıfır garanti" politikasıyla çelişmektedir. Bu gerçekliklere rağmen Türkiye'nin geçen seneki görüşmelerde asker sayısını azaltmanın yanı sıra garantörlük ve Ada'da sürekli kalacak asker konularını daha sonra yeniden gözden geçirmeyi teklif etmesi çözüm yolunda ortaya koyduğu samimi iradeyi göstermektedir. Ayrıca Haziran 2018'de olası yeni müzakere sürecine dair Yunanistan Dışişleri Bakanı Nikos Kotzias'in "Kıbrıs'ta Rumlar ve Türkler arasında çıkar çatışması bulunmakta. Bu nedenle birçok olası hakların Kıbrıslı Türklere verilmesi ve bu arada Kıbrıs Rum tarafında güven duygusunun yerleşmesi gerekli"[10] açıklaması temel alındığında Türkiye'nin Ada üzerindeki garantörlük ve askeri varlık konularını olası bir birleşmeden sonra gündeme getirme teklifi mantıklı bir görüş olarak durmaktadır. Zira birleşme sonrasında iki halk arasında güven duygusu tesis edildikten sonra bu iki konunun çözüme kavuşturulması çok daha kolay olacaktır.

Diğer taraftan 2018'de güneyde yaşanan dört gelişme Rum yönetimi ve kamuoyunun Ada'da kalıcı barışa zihnen hazır olmadığını göstermektedir. Öncelikle uzun bir süreden beri seferberlik görev emri çerçevesinde askerlik yapabilecek durumda olan erkeklere her yıl Nisan ve Mayıs'ta verilen silahlı eğitime bu sene gönüllü kadınlar da dahil edilmiştir. "Seferiler" olarak adlandırılan ve Rum subaylar tarafından verilen bu programlarda (Türklere karşı) olası bir seferberlik durumunda silah kullanımı, silah bakımı, ilk yardım eğitimi, açık arazide yön tayini ve hayatta kalma gibi eğitimler verilmektedir. 2018'e kadar bu eğitim sadece erkeklere verilirken bu sene gönüllü kadınlar da dahil edilmiştir.[11] Şu anda yaklaşık 60

[10] "Yunanistan'dan Kıbrıs Açıklaması", *Güneş*, 14 Haziran 2018.

[11] "Rum Kesimi Türkiye Korkusundan Silahlandı", *Türkiye*, 12 Mayıs 2018.

bin haneye mühimmatlarıyla birlikte G-3 piyade tüfeği zimmetlenmesi, 2015'te profesyonel kara gücü oluşturma yönünde 3 bin sözleşmeli asker alımı yapılması, 2017'de İsrail'den silahlı karakol gemisi alınması, aynı yıl Umman Sultanı Kabus bin Said tarafından hediye edilen Alasia adlı geminin donanmaya dahil edilmesi ve bazı ülkelerle sık sık ortak tatbikatlar gerçekleştirilmesi gibi gelişmeler dikkate alındığında GKRY'nin uzun vadeli bir silahlanma arayışı içerisinde olduğu görülmektedir.

İkinci olarak Mayıs'ta Ermenistan'ı ziyaret eden GKRY Meclis Başkanı Demetris Syllouris burada yaptığı görüşmede ülkesinin sözde Ermeni soykırımının tanınması için çalışmalara devam edeceğini açıklamıştır.[12] Rum yönetimi kendisini doğrudan ilgilendirmeyen bir meselede bile bir başka ülkenin yanında pozisyon alarak Türkiye karşıtlığına devam edeceğini göstermiştir. Üçüncü olarak Eylül'de KKTC'de düzenlenen uluslararası müzik festivaline katılacaklarını açıklayan GKRY Senfoni Orkestrası'nda görevli Alman müzisyen Jens Georg Bachmann ve orkestra lideri Wolfgang Schroeder orkestra yönetiminin "Festivale katılırsanız işten atılırsınız" tehdidinde bulunması üzerine etkinliğe katılmaktan vazgeçmiştir.[13] Rum yönetiminin sıradan bir sanatsal faaliyette bile böylesi bir tutum takınması zihinlerdeki bariyerlerin hala mevcut olduğunu göstermektedir. Nitekim bahsi geçen husus Guterres'in 15 Ekim'de BMGK'ye sunduğu raporda da eleştiri konusu olmuştur. Son olarak aşağıda detaylı şekilde inceleneceği gibi GKRY'nin Türkiye'yi devre dışı bırakarak Yunanistan, İsrail ve Mısır ile birlikte Akdeniz'in doğu yakasında kurmaya çalıştığı enerji ittifakını derinleştirme ve genişletme çabaları Ada'da yakın

[12] "Syllouris: Güney Kıbrıs, Ermeni Soykırımının Tanınmasına Kadar Çalışmalara Devam Edecek", *Kıbrıs Postası*, 23 Mayıs 2018.

[13] "Members of Cyprus Symphony Orchestra will not Participate in Turkish-Occupied North Festival", *in-Cyprus*, 19 Eylül 2018.

dönemde bir çözüm bulunmasından ziyade gerginliğin daha da artacağını işaret etmektedir.

TÜRKİYE-KKTC İLİŞKİLERİ

Türkiye-KKTC ilişkilerinin mahiyeti hükümetler üstü bir konumda olduğu için önceki yıllarda olduğu gibi 2018'de de genel olarak olumlu bir seyir izlemiştir. Öncelikle yıl boyunca iki ülke arasındaki üst düzey resmi ziyaretler yoğun şekilde devam etmiştir. Cumhurbaşkanı, başbakan, meclis başkanı ve dışişleri bakanı düzeyinde karşılıklı olarak sık sık yapılan ziyaretler arasında en göze çarpanı 24 Haziran seçimleri sonrasında yeniden cumhurbaşkanı seçilen Recep Tayyip Erdoğan'ın Temmuz'da KKTC'ye yaptığı resmi ziyarettir. Erdoğan'ın uzun bir aradan sonra gerçekleşen ziyaretinde Ada'daki güncel siyasi ve ekonomik durumla ilgili görüşülmüştür. Rumların KKTC ve Türkiye'nin hukuki haklarını göz ardı ederek Akdeniz'de doğal gaz arama faaliyetleri için uluslararası şirketlere yetki vermesini değerlendiren Erdoğan doğal kaynakların adil ve hukuka uygun şekilde paylaştırılması gerektiğini ifade etmiş ve tahriklerin devam etmesi halinde garantör ülke olarak bu duruma sessiz kalamayacaklarını ve uluslararası hukuk çerçevesinde yeni adımlar atacaklarını vurgulamıştır.[14]

Ankara önceki senelerde olduğu gibi 2018'de de KKTC'nin uluslararası camiadaki görünürlüğünün artırılması adına Türkiye'de gerçekleşen birçok uluslararası etkinlik ve görüşmeye KKTC'li üst düzey yetkilileri davet etmiştir. Bunlar arasında Mayıs'ta ABD'nin Kudüs kararı ve İsrail'in Gazze'deki katliamına karşı atılacak adımları görüşmek üzere İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) tarafından düzenlenen Kudüs zirvesi, Haziran'da Türkiye ve Azerbaycan ortaklığında sürdürülen Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı'nın (TANAP) açı-

[14] "Cumhurbaşkanı Erdoğan KKTC'de", *Habertürk*, 10 Temmuz 2018.

lışı Temmuz'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın göreve başlama töreni ve Ekim'de açılışı yapılan İstanbul Üçüncü Havalimanı gibi birçok ülke ve uluslararası örgüt temsilcisinin yer aldığı programlar bulunmaktadır. Benzer şekilde İstanbul Üçüncü Havalimanı'ndan ilk yurt dışı uçuşun Lefkoşa'ya yapılması Türkiye'nin KKTC'ye vermiş olduğu değerin sembolik bir yansıması olmuştur. Bu noktada Kıbrıs Türklerine yönelik uluslararası yalnızlaştırma çabalarına rağmen Türkiye'nin bu tür adımları KKTC'nin uluslararası camiadaki görünürlüğünün artırılması açısından önemlidir.

Türkiye-KKTC ilişkilerinde 2018'de yaşanan bir diğer önemli gelişme FETÖ ile mücadele alanında yaşanmıştır. 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında diğer ülkelerdeki FETÖ faaliyetlerinin sonlandırılması amacıyla Ankara'nın yürüttüğü çalışmalara aktif destek veren KKTC yönetimi yasal düzenlemeler çerçevesinde iadesi istenen örgüt üyeleri hakkında işlem başlatmıştır. Bu bağlamda KKTC'deki FETÖ üyelerinin Türkiye'ye getirilmesi amacıyla yürütülen operasyonlar 2018'de de devam etmiştir. Bahsi geçen operasyonların en göze çarpanı Temmuz'da Yunanistan'ın Rodos Adası'na kaçmaya çalışırken yakalanan ve çoğunluğunu asker kökenli kişilerin oluşturduğu 45 kişiye yönelik operasyon olmuştur. Aralarında dokuz kadın ve on yedi çocuğun da yer aldığı grup Girne açıklarında yakalandıktan sonra mahkemeye sevk edilmiş ve haklarında işlem yapıldıktan sonra Türkiye'ye teslim edilmiştir.[15] KKTC'nin bu konuda gösterdiği hassasiyet FETÖ ile uluslararası alanda yürütülen mücadele konusunda kritik bir önem arz etmektedir.

Yıl boyunca Türkiye-KKTC ilişkilerini güçlendiren başka gelişmeler de olmuştur. Temmuz'da Antalya'da KKTC Başkonsolosluğunun faaliyete geçmesi, tarım bakanlıkları arasında "Tarım

[15] "Firari FETÖ'cüler Türkiye'ye İade Edildi", *Kıbrıs Postası*, 31 Temmuz 2018.

Alanında Teknik, Bilimsel ve Ekonomik İşbirliği Mutabakat Zaptı", Türk Telekom ile KKTC Telekomünikasyon Dairesi arasında "İnternet Kapasitesinin ve Kalitesinin Artırımı Protokolü" ve Türkiye Devlet Arşivleri Başkanlığı ile KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi Müdürlüğü arasında gerçekleştirilen iş birliği protokolü bu olumlu gelişmeler arasında yer almaktadır. Bu adımlar aradaki bağı güçlendirdiği kadar KKTC'nin Türkiye'ye ekonomik açıdan bağımlılığını uzun vadede azaltması yönüyle de önem arz etmektedir. Türkiye-KKTC ilişkilerine dair 2018'de yaşanan bir diğer önemli gelişme görev süresini tamamlayan Türkiye'nin Lefkoşa Büyükelçisi Derya Kanbay'ın yerine Ali Murat Başçeri'nin atanması olmuştur. 1 Kasım'da KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı'ya güven mektubunu sunan Başçeri Türkiye'nin 1959'dan bu yana Ada'ya atadığı yirmi ikinci, kuruluşundan sonra da KKTC'ye atadığı on dördüncü büyükelçidir.[16]

Diğer taraftan göreve geldiği 2015'ten beri zaman zaman Türkiye aleyhinde yorumlar yapan KKTC Cumhurbaşkanı Akıncı bu tavrını 2018'de de devam ettirmiştir. Akıncı'nın BM Genel Sekreteri Guterres tarafından 30 Haziran 2017'de kamuoyuyla paylaşılan ve Ada'daki garantörlüklerin sona erdirilmesini ve Kıbrıs'taki Türk askeri varlığının İttifak Anlaşması'nda yer alan sayı (650) ile sınırlandırılmasını öngören planla ilgili yaptığı açıklama KKTC muhalefeti ve Ankara'dan tepki görmüştür. Akıncı yaptığı açıklamada KKTC'nin bu planı uygulamaya hazır olduğunu ifade etmiş ve Rum lider Anastasiadis'e "Sulandırmadan, çarpıtmadan kabul etmeye hazırsa bir an önce açıklasın" çağrısında

[16] Ayrıntılı bilgi için bkz. "Büyükelçilik Tarihi ve Önceki Büyükelçilerimiz", T.C. Lefkoşa Büyükelçiliği, http://lefkosa.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory, (Erişim tarihi: 1 Kasım 2018).

bulunmuştur.[17] Ancak Akıncı'dan sonra Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Kudret Özersay, Cumhurbaşkanının bu öneri öncesinde hükümet ve dışişlerini bilgilendirmediğini açıklamıştır.[18] Eski cumhurbaşkanları Mehmet Ali Talat ve Derviş Eroğlu ile önceki Dışişleri Bakanı Tahsin Ertuğruloğlu da Akıncı'nın açıklamasının Türk tarafının elini zora soktuğu yönünde görüş bildirmişlerdir.[19] Nitekim Anastasiadis, Akıncı'nın bu çağrısına "Önce Türkiye'den garantörlükten vazgeçtiğine dair onay al" talebinde bulunarak olumsuz bir yanıt vermiştir. Bu bağlamda Akıncı'nın kendi başına gerek KKTC'nin kendi devlet kurumlarının gerekse yarım asırdır bu mücadelede büyük bedeller ödeyen Türkiye'nin görüş ve pozisyonunu göz ardı ederek açıklamalar yapması Rum tarafına moral üstünlüğü sağlamaktan başka bir işe yaramamaktadır. Akıncı'nın Kıbrıs meselesini çözen lider olarak tarihe geçme amacıyla devlet kurumlarıyla istişare etmeden attığı bu tür adımlar yaklaşan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde muhalefet karşısındaki şansını da azaltmaktadır.[20]

Ayrıca Kasım sonunda İstanbul'da düzenlenen 9. Boğaziçi Zirvesi'ne katılan Akıncı burada verdiği demeçte "KKTC'nin yavru vatan değil Türkiye ile kardeş ülke olmak istediğini" bir kez daha yinelemiştir.[21]

[17] "KKTC Cumhurbaşkanı Akıncı'dan Rum Tarafına Çağrı", Haberler, 2 Mayıs 2018.

[18] "KKTC Dışişleri Bakanından 'Akıncı Bizi Bilgilendirmedi' İddiası", Haberler, 3 Mayıs 2018.

[19] "Rumlara Koz Verdi", *Star Kıbrıs*, 7 Mayıs 2018.

[20] Guterres tarafından sunulan planda yönetim konusunda ½ oranı ile dönüşümlü başkanlık düzenlemesi Türkler ve Rumlar arasındaki eşitlik ilkesine zarar vermektedir. Zira AB içerisinde en az nüfusa sahip ülkeler arasında yer alan GKRY'nin AB dönem başkanlığını diğer üye ülkelerle eşit sürede (altı ay) yürütmesi dikkate alındığında bu konuda Kıbrıslı Türklere de aynı hakkın tanınması gerekmektedir.

[21] "Mustafa Akıncı: Yavru Değil, Kardeş Olmak İstiyoruz", *Habertürk*, 28 Kasım 2018.

Türkiye-KKTC ilişkileriyle ilgili 2018'e dair belirtilmesi gereken bir diğer olumsuz gelişme *Afrika* gazetesinin Zeytin Dalı Harekatı (ZDH) hakkında yaptığı haberle ilgilidir. Daha önce 2017'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'a hakaret içerikli bir karikatür paylaşan gazete 21 Ocak 2018'deki sayısında manşetten verdiği bir haberde ZDH'yi eleştirmiş ve operasyonun içeriğine dair yanıltıcı bilgi paylaşımında bulunmuştur. Haberin Türkiye kamuoyunda yankı bulması neticesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan gazete yönetimini eleştirmiş ve bu konuda harekete geçilmesi yönünde çağrı yapmıştır. Erdoğan'ın tepkisine rağmen gazete daha da ileri giderek ertesi gün çıkardığı sayıyı tamamen Türkiye ve Erdoğan karşıtlığına ayırmış ve hakaret içerikli haberler yayımlamıştır. Bunun üzerine bir grup Kıbrıslı gazetenin önünde toplanmış ve gazete yönetimini protesto etmiştir. Konuyla ilgili konuşan KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ise *Afrika* gazetesinin söz konusu manşetini onaylamadığını ama beğenilmeyen görüşler karşısında şiddet eylemleri ve linç girişimlerini de asla kabul etmeyeceğini ifade etmiştir.[22] Gazetenin genel yayın yönetmeni konuyla ilgili ifadeye çağrılmışsa da sözde Kıbrıs milliyetçiliği adı altında Türkiye ve KKTC arasındaki manevi bağa zarar vermeye çalışan bu tür oluşumların önüne geçilmesi amacıyla yeni bir hukuki düzenlemenin yapılması gerekmektedir.

DOĞU AKDENİZ DENKLEMİ

Petrol ve doğal gaz gibi hidrokarbon kaynaklarının varlığının uluslararası kamuoyunda yer bulmasıyla hareketlenen Doğu Akdeniz'de önceki senelerde olduğu gibi bu sene de kıta sahanlığı ve

[22] "Cumhurbaşkanı Akıncı: Afrika Gazetesinin Hedef Gösterilmesini Tasvip Edemem", Sanal Basın, 23 Ocak 2018, http://www.sanalbasin.com/kktc-cumhurbaskani-akinci-afrika-gazetesinin-hedef-gosterilmesini-tasvip-edemem-23271584, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

münhasır ekonomik bölge (MEB)[23] konularında yaşanan anlaşmazlıklar ve bu durumdan doğan krizler devam etmiştir. GKRY'nin Ada'daki siyasi soruna rağmen 2006'da tek taraflı olarak 13 parsele ayırdığı bölgede yer alan 1, 2, 3, 8, 9, 12 ve 13 numaralı sahaların KKTC'nin petrol ve doğal gaz arama ruhsatı verdiği bölgelerle kesişmesi bu anlaşmazlıkların çıkış noktasını oluşturmaktadır. Söz konusu anlaşmazlıktan ötürü Türk tarafı (Türkiye ve KKTC) ile Rum kesimi ve Yunanistan arasında yıl boyunca diplomatik ve askeri açıdan gerginlikler yaşanmıştır.[24]

Rum yönetiminin Atina'nın desteğiyle Türk tarafının haklarını göz ardı ederek İsrail ve Mısır ile ayrı ayrı ittifak kurmaya çalışmalarında 2018'de önemli gelişmeler yaşanmıştır. Öncelikle GKRY'nin Afrodit, İsrail'in Tamar ve Leviathan sahalarındaki doğal gazın Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkeler için alternatif bir doğal gaz tedarik kaynağı haline gelmesi bu ülkeler arasında enerji iş birliğini gündeme getirmiştir. Normal şartlar altında bu bölgedeki doğal gazın

[23] Ülkeyi oluşturan kara parçasının deniz altındaki uzantısı olan "kıta sahanlığı", kıyı çizgisinden 200 metre derine kadar inen bölümü kapsamaktadır. Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) ise 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi uyarınca bir devletin karasularının ölçülmeye başlandığı yerden itibaren 200 deniz mili boyunca deniz kaynaklarının araştırılması ve kullanılmasında özel haklara sahip olduğu deniz bölgelerini tasvir etmektedir. Türkiye bahsi geçen bu sözleşmeye taraf olmasa da MEB'lerin kıyı uzunluğunu esas alan hakkaniyet ilkesi çerçevesinde belirlenmesini savunmaktadır. Bu nedenden ötürü Rum kesiminin tüm Ada adına birçok ülke ile MEB sınırlandırma anlaşması yapmasına,Türkiye hem KKTC'nin haklarının korunması hem de kendi muhtemel MEB sınırlarının ihlal edildiği gerekçesiyle karşı çıkmaktadır. Ayrıca Suriye ve İsrail de BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne imza atmayan ülkeler arasında yer almaktadır. Bkz. "Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses", United Nations Treaty Collection, 21 Mayıs 1997, https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=ind&mtdsg_no=xxvii-12&chapter=27&lang=en, (Erişim tarihi: 19 Kasım 2018).

[24] Doğu Akdeniz'de MEB konusunda yaşanan tartışmalar Türkiye ile Yunanistan ve Rum kesimi arasında sınırlı değildir. Zira Lübnan'ın 2017'de İsrail'in kendi MEB sınırları içerisinde yer aldığını iddia ettiği 9. blok dahil iki blokta Total, ENI ve Novatek ortaklığıyla sondaj çalışmaları için sözleşme imzalamasını Tel Aviv yönetimi "kışkırtma hareketi" olarak değerlendirmiştir. Lübnan'ın İsrail'i resmi olarak tanımaması da dikkate alındığında Türkiye ile Yunanistan ve Rum kesimi arasındakine benzer bir durumun varolduğu görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sabiha Kötek, "Yüzyılın Enerji Havzası: Akdeniz", *Derin Ekonomi*, (Eylül 2018), s. 99.

Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması daha ucuz ve güvenli iken GKRY ve İsrail'in Ankara ile yaşadığı sorunlardan ötürü rotalarını deniz istikametine çevirmiştir.[25] Bu bağlamda AB'nin 2015'te siyasi ve maddi destek vermeye başladığı Doğu Akdeniz Doğalgaz Boru Hattı (Eastern Mediterranean Natural Gas Pipeline, EastMed) projesi ortaya çıkmıştır. 3,3 kilometre derinlikte inşa edilecek 1.880 kilometrelik boru hattıyla bölgedeki doğal gazı GKRY üzerinden Yunanistan'a, oradan İtalya ve Avrupa'nın iç kısımlarına ulaştırmayı hedefleyen proje sayesinde AB ülkelerinin Rusya'ya enerji bağımlılığının azaltılması hedeflenmektedir.

Bahsi geçen projeyle ilgili taraflar birçok kez bir araya gelip karar aldıkları halde bunları uygulayamamıştır. Ancak Mayıs 2018'de GKRY Cumhurbaşkanı Anastasiadis'in ev sahipliğinde İsrail Başbakanı Netanyahu ve Yunanistan Başbakanı Çipras arasında gerçekleşen görüşmeden projenin uygulaması için harekete geçme ve sene sonuna kadar anlaşmanın imzalanması yönünde karar çıkmıştır.[26] Nitekim 26 Kasım'da GKRY, İsrail, İtalya ve Yunanistan arasında EastMed projesi için iş birliğine yönelik mutabakat zaptı imzalanmıştır. Zirveden böyle bir karar çıkmış olsa da finansman sorununun henüz çözülememesi ve saha faaliyetlerine ne zaman başlanacağına dair net bir yol haritasının sunulmaması projenin kağıt üzerinde bile nihayete ermediğini göstermektedir.[27] Bu noktada 2012'de

[25] Petrol ve enerji alanlarında faaliyet gösteren İstanbul merkezli Turcas Holding 2013'te İsrail'e 2,5 milyar dolarlık bir yatırımla deniz altından Mersin'e ulaşacak 470 kilometrelik boru hattı inşa etmeyi teklif etmiştir. Bkz. "Türk Şirketlerinden İsrail'e Boru Hattı Teklifi", Haber 7, 15 Eylül 2013; Ayrıca İsrail'in Ankara Büyükelçiliği tarafından 2016'da hazırlanan "Türk Şirketler için Ticari Fırsatlar" başlıklı çalışmaya göre proje için Türkiye'nin tercih edilmesi halinde 600 kilometrelik boru hattının maliyeti 3,3 milyar dolar, GKRY ve Yunanistan güzergahının tercih edilmesi halinde ise 1.300 kilometrelik boru hattının maliyeti 7,15 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Bkz. "İsrail Gazında Türkiye Rotası Daha Ekonomik", Anadolu Ajansı, 25 Aralık 2016.

[26] "Yunanistan-İsrail-Güney Kıbrıs Üçlüsü Doğu Akdeniz'de İşbirliğini Artırıyor", BBC Türkçe, 8 Mayıs 2018.

[27] "Doğu Akdeniz'de Doğal Gaz Boru Hattı Anlaşması", *Hürriyet*, 26 Kasım 2018.

yine bu üç ülke arasında dünyanın en uzun deniz altı elektrik hattı projesi (Euroasia Interconnector) için imzalar atılmasına rağmen bugüne kadar çalışmalara başlanamaması EastMed'in akıbetine dair soru işaretleri uyandırmıştır.[28] Bundan dolayı EastMed'in Türkiye üzerinde baskı oluşturmak adına GKRY, İsrail, Mısır ve Yunanistan tarafından sürekli gündemde tutulmaya çalışıldığı görülmektedir.

Harita 1. Bölgedeki İhtilaflı Münhasır Ekonomik Bölgeler[29]

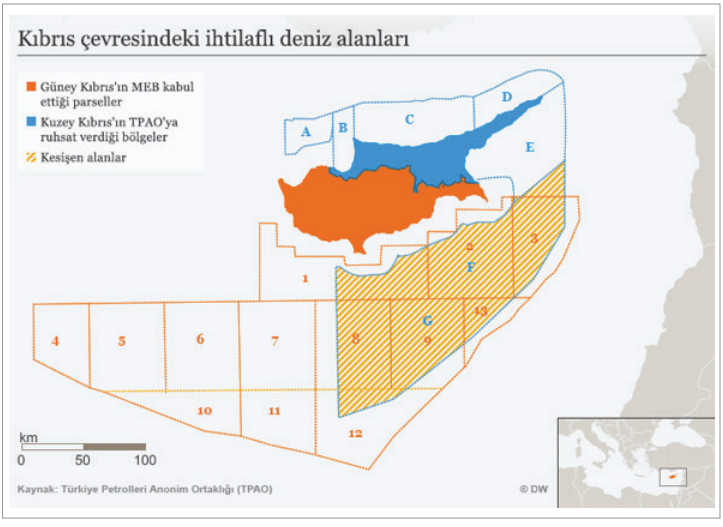

Kaynak: *Milliyet*

GKRY İsrail ve Yunanistan ile birlikte enerji alanında ilerletmeye çalıştığı ittifakı Mısır ile de devam ettirmiştir. Darbeyle iktidara gelen Sisi rejiminin Türkiye'ye karşı tutumunu fırsat olarak kullanan GKRY, Atina-Lefkoşa-Kahire-Tel Aviv hattında oluşturulan iş birliğini ilerletme yolunda önemli mesafe katetmiştir. Türkiye'nin GKRY'nin tek taraflı olarak ilan ettiği MEB sınırları içinde petrol

[28] Kemal Ulusaler, "21. Yüzyıl Enerji Geçiş Sürecinde Doğu Akdeniz", *BirGün*, 23 Eylül 2018.

[29] "Son Dakika... ABD Yeni Bir Rezalete İmza Attı! Kıbrıs'ta Fırtına Koparacak Destek", *Milliyet*, 16 Mart 2018.

ve doğal gaz arama çalışmalarını engellemeye yönelik faaliyetlerini artırması üzerine Mısır'ın GKRY Büyükelçisi Taha Muhammed 30 Temmuz'da verdiği mülakatta diplomatik teamülleri aşarak Türkiye'yi kınamış ve daha da ileri giderek "Umarız bölgede askeri güç kullanacak noktaya gelmeyiz. Bu durumda Güney Kıbrıs'a her türlü yardımda bulunacağız"[30] açıklamasında bulunmuştur. Takip eden süreçte iki ülke arasında GKRY'nin Afrodit sahasından Mısır'ın Idku'daki sıvılaştırma tesislerine gaz ihraç edilmesi amacıyla Eylül'de bir boru hattı anlaşması imzalanmıştır.[31] Daha sonra Ekim'de Girit'te düzenlenen ortak zirvelerin altıncısında GKRY, Mısır ve Yunanistan devlet başkanları Türkiye'nin bölge ülkelerine yönelttiğini iddia ettikleri tehditleri kınamıştır. Daha da önemlisi Yunanistan Başbakanı Çipras zirveden sonra Akdeniz'de MEB sınırlarının en kısa sürede belirlenmesi konusunda anlaştıklarını açıklamıştır.[32] GKRY ve Mısır arasındaki ilişki Rum yönetimi açısından bölgede küçümsenemeyecek pozisyona sahip bir ülkeyle reel politik amaçlar doğrultusunda Türkiye karşıtı bir ittifak kurma yolunda pragmatist bir hamle, Kahire içinse uzun vadede Batı ile ilişkilerin güçlendirilmesi ve Avrupa'ya petrol ve doğal gaz ihraç edilmesi yolunda cazip bir girişim olarak görünmektedir.

Diğer taraftan GKRY, Türkiye'yi devre dışı bırakarak İsrail, Mısır ve Yunanistan ile birlikte bölgede kurmaya çalıştıkları enerji ittifakını 2018 boyunca yeni aktörlerle genişletmeye çalışmışlardır. GKRY'nin bölgede kurmaya çalıştığı enerji blokuna geçen seneden beri Fransa'yı dahil etmeye çalıştığı görülmektedir. Zira daha önce iki ülke arasında 2007'de savunma alanında iş

[30] "Turkey Slams Israeli, Egyptian Ambassadors over Support for Unilateral Cyprus Gas Exploration", *Daily Sabah*, 30 Temmuz 2018.

[31] "Güney Kıbrıs ile Mısır Arasında Doğalgaz Boru Hattı için Anlaşma İmzalandı", *Dünya*, 19 Eylül 2018.

[32] "Türkiye'den Yunanistan-Mısır-GKRY'nin 'Temelsiz Atıflarına' Tepki", *Dünya*, 13 Ekim 2018.

birliğine yönelik imzalanan anlaşma bu sene önemli ölçüde genişletilmiştir. Bu kapsamda Girit Paris'ten Mari Deniz Üssü'nü modernleştirmesini, askeri teçhizat transferinde bulunmasını ve Rum askerlerine Fransız askeri okullarında eğitim vermesini talep etmiştir.[33] Anlaşmaya "Doğu Akdeniz'deki enerji sondajlarıyla deniz trafiğinin güvenliğini birlikte sağlama" ve "Kıbrıs sorunu çözülür ve Türklerle federasyon kurulursa, anlaşma yürürlükte kalacak" maddelerinin eklenmesi ise Türk tarafına karşı bir mesaj olarak yorumlanmıştır. Takip eden süreçte Fransa Dışişleri Bakanı Jean-Yves Le Drian Eylül'deki ziyaretinde Rum yönetiminin Fransız donanmasının Evangelos Florakis Üssü'nü kalıcı olarak kullanmasına onay verdiği ilan edilmiştir.[34] Nitekim ziyaretten hemen sonra Fransa, Larnaka Limanı'na savaş gemilerini göndereceğini duyurmuştur.[35] Bu noktada Rumların Doğu Akdeniz'de sondaj çalışması için ruhsat verdiği şirketler arasında yer alan fakat çalışmaları Türkiye tarafından engellenen Total şirketinin Fransız olması dikkate alındığında bölgedeki gerginliğin ilerleyen süreçte Ankara-Paris hattına da sıçrayacağı öngörülmektedir.

Doğu Akdeniz'deki enerji denklemine Rumların kattığı bir diğer ülke Katar olmuştur. ABD'li ExxonMobil ile ortaklık kuran Katar devletine ait Qatar Petroleum Nisan 2017'de Rum yönetiminden çakışmaların yaşanmadığı 10 numaralı parselde petrol arama ruhsatı almıştır. Kasım 2018'de Rum yönetimi tarafından paylaşılan Navtex'e göre[36] ExxonMobil ve Qatar Petroleum ortaklığına ait Stena IceMax isimli gemi sondaj çalışmaları kapsa-

[33] "Kıbrıs'ta Yeni Rum Oldubittisi", *Hürriyet*, 8 Temmuz 2018.

[34] "Rumlardan Fransa'ya Kıbrıs'ta Kalıcı Üs", *Hürriyet*, 9 Eylül 2018.

[35] "Kıbrıs'ta Fransa Tehdidi: Savaş Gemileri Kıbrıs Kıyılarında", Kırım Haber Ajansı, 17 Eylül 2018.

[36] Navigational Telex (Navtex) denizcilere meteoroloji tahminleri, seyir bilgileri, acil hususlar ve denizde çalışma yapılan sahalar hakkında bilgi veren bir haberleşme sistemidir.

mında 15 Kasım'da bahsi geçen parselde dört ay sürecek çalışmalara başlamıştır.[37] Çalışmaların başladığı gün ABD'nin enerji konularından sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı Francis Fannon GKRY'ye resmi bir ziyarette bulunmuş ve Rum yönetiminin doğal gaz arama ve sondaj faaliyetlerine destek verdiğini açıklamıştır.[38] Bu noktada Katar devletine ait bir petrol şirketinin Haziran 2017'den beri Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Mısır ve Suudi Arabistan tarafından uygulanan ambargo karşısında Doha'nın yanında yer alan Ankara'nın hassasiyetlerini göz ardı ederek bölgede petrol arama çalışmalarına başlaması Türk kamuoyunda doğal olarak eleştiri konusu olmuştur.

Rumların Doğu Akdeniz'deki denkleme Suudi Arabistan'ı da dahil etmeye çalıştığı görülmektedir. Nikos Anastasiadis'in 2-3 Ocak 2018'de Suudi Arabistan'a gerçekleştirdiği ziyarette GKRY'nin Riyad'da diplomatik temsilcilik açması ve Suudi Arabistan'ın GKRY'ye büyükelçi akredite etmesi yönünde karar alınmıştır. Ancak görüşmeden çıkan asıl sonuç Suudi Arabistan'ın petrol şirketi Saudi Aramco'nun GKRY'nin sözde münhasır ekonomik bölgesinde faaliyet gösterme ve Rumların 2019 yazından önce açmayı planladığı dördüncü tur ruhsat ihalesine katılma niyetini açıklaması olmuştur.[39] Bu doğrultuda Rumların Ankara-Riyad arasındaki siyasi gerilimden istifade ederek Suudi Arabistan'ı da bölgedeki enerji denklemine eklemlemeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu ziyaretin Rum basınındaki yansıması ilgi çekici olmuştur. Ziyareti tarihi bir adım olarak nitelendiren Rum basını şu değerlendirmede bulunmuştur:

> Doğu Akdeniz bölgesinde cereyan eden gelişmelerin ardından çok özel bir konjonktürde ve İslam dünyası liderliği için Suudi-

[37] "Cyprus Announces Start of ExxonMobil-Qatar Petroleum Natural Gas Drill", Xinhuanet, 17 Kasım 2018.

[38] "ABD'den Kıbrıs'taki Sondaj Çalışmalarına Destek", DW Türkçe, 16 Kasım 2018.

[39] "Rum-Suudi İlişkileri Derinleşti", *Kıbrıs Volkan*, 6 Ocak 2018.

ler ile Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan arasında yaşanan rekabetin gölgesinde gerçekleşti.[40]

Anastasiadis'in ziyaretinden kısa bir süre sonra GKRY Dışişleri Bakanı Nikos Christodoulides ile Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Adil Cubeyr 29 Nisan'da Riyad'da bir araya gelmiş ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de yürüttüğü faaliyetleri ele almıştır.[41]

Rumların Doğu Akdeniz'deki enerji kaynakları üzerinden oluşturumaya çalıştığı enerji ittifakını genişletme arayışı bu ülkelerle sınırlı değildir. Zira tek taraflı olarak ilan edilen parseller ve bu parsellerde arama ruhsatı verilen şirketlere bakıldığında Doğu Akdeniz havzasındaki enerji kaynaklarından birden çok ülkenin pay almaya çalıştığı görülmektedir. Buna göre KKTC ve GKRY'nin MEB olarak ilan ettiği ve çakışmaların olduğu 2, 3 ve 9. sahalarda İtalyan ENI ve Güney Koreli Kogas'ın, 6 ve 11. sahalarda Fransız Total ve ENI'nin, 8. blokta sadece ENI'nin, 12. sahada ABD'li Nobel, İsrailli Delek ve Avner ile İngiliz BG'nin, MEB açısından çakışmanın olmadığı 10. blokta ABD'li ExxonMobil ve Katar'lı Qatar Petroleum'un, 11. sahada da Total ve ENI'nin ruhsat sahibi olduğu bilinmektedir.[42] EastMed'in ortağı ve finansörlerinden olan AB'nin de bölgedeki enerji arama faaliyetleriyle ilgili olarak sık sık Rum yönetimini destekleyen ve Türkiye'yi protesto eden açıklamaları da dikkate alındığında GKRY'nin meseleyi uluslararasılaştırma yolunda şu ana kadar önemli bir mesafe katettiği anlaşılmaktadır.

Rumların Doğu Akdeniz'de enerji bloku inşa etmeye yönelik faaliyetleri savunma alanına da sıçramıştır. Bu bağlamda birinci gelişme olarak 26-28 Mart arasında GKRY ve İsrail askeri iş birliği

[40] "Anastasiadis Suudi Arabistan'ı Ziyaret Etti", *Gündem Kıbrıs*, 4 Ocak 2018.

[41] "Dışişleri Bakanı Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı ile Görüştü", Kıbrıs Haber Ajansı, 30 Nisan 2018.

[42] Muhsin Barış Tiryakioğlu, "Türkiye 'Güzelyurt Restleşmesi' ile Akdeniz'deki Duruşunu Pekiştirdi", Anadolu Ajansı, 19 Ekim 2018.

programı çerçevesinde Lefkoşa uçuş bilgi bölgesi (FIR) içerisinde "Onisilos-Gideon 1/2018" isimli ortak askeri tatbikat düzenlemiştir.[43] İkinci olarak 22 Haziran 2018'de GKRY, İsrail ve Yunanistan savunma bakanları Larnaka'da bir araya gelerek ortak askeri projeler yürütme ve bölgede bir savunma kalkanı oluşturma kararı almıştır.[44] Üçüncü olarak 2010'dan beri ABD ve İsrail tarafından gerçekleştirilen ve 2011'de Yunanistan'ın dahil olduğu "Noble Dina Medusa 6" tatbikatına bu sene GKRY de dahil olmuştur. Basına yansıyan bilgilere göre Haziran'daki tatbikatta GKRY ve İsrail'e ait ortak doğal gaz arama platformuna bir düşman (Türkiye) tarafından gerçekleştirilen saldırıyı bertaraf etme senaryosu takip edilmiştir.[45] Dördüncü olarak GKRY ve İsrail arasındaki yıllık askeri iş birliği programı çerçevesinde 29 Ekim'den başlamak üzere dört gün boyunca Lefkoşa FIR hattı içerisinde ortak askeri tatbikat düzenlenmiştir.[46] Bu tatbikatla eş güdümlü olarak 31 Ekim'de Limasol'un yaklaşık 25 deniz mili açığında GKRY'nin ev sahipliği yaptığı "Nemesis" tatbikatına ABD, Birleşik Krallık, Fransa, İsrail ve Yunanistan fiilen; İtalya, Mısır ve Ürdün de gözlemci olarak katılmıştır.[47] Son olarak Kasım sonunda GKRY, Mısır ve Yunanistan'ın katılımıyla Girit bölgesinde "Medusa 7-İskenderiye 18" isimli ortak askeri tatbikat düzenlenmiştir.

2018 boyunca Doğu Akdeniz'de yaşanan bu gelişmelere Türk tarafı kayıtsız kalmamış ve üç ayaklı bir mekanizmayla sürekli teyakkuz halinde olmuştur. Öncelikle GKRY'nin tek taraflı attığı

[43] "Cyprus and Israel in Joint Military Exercise Onisilos-Gedeon 1/2018", Cyprus Mail, 26 Mart 2018.

[44] "İsrail, Rum ve Yunan Ortak Savunma Anlaşması", *Yeniçağ*, 22 Haziran 2018.

[45] "Kod Adı: İntikam!", *Akşam*, 3 Temmuz 2018.

[46] "Joint Military Exercises by Cyprus and Israel in Nicosia FIR", Cyprus Daily, 29 Ekim 2018.

[47] "Nemesis 2018 Tatbikatı Yapıldı", Haber Kıbrıs, 1 Kasım 2018.

tüm adımlara Türk tarafı Dışişleri Bakanlığı üzerinden yayımladığı notalarla tepki vermiş ve bu sorunu diplomatik sınırlar içerisinde çözme niyetini göstermiştir. Ancak GKRY'nin yıl boyunca arama ve sondaj faaliyetleri üzerinden gerilimi tırmandırma gayesinden ötürü Türkiye söz konusu faaliyetlere katılan gemileri engelleyerek sahanın boş olmadığını göstermiştir. Nitekim GKRY'nin MEB olarak belirlediği 3 numaralı parselde İtalyan ENI firmasına ait Saipem 12000 adlı sismik araştırma gemisinin faaliyetleri 9 Şubat'ta Türk deniz kuvvetleri unsurları tarafından engellenmiştir.[48] Konuyla ilgili olarak Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı çalışmaların bağımsızlık haklarının ihlali olduğuna ve Türkiye ve KKTC'nin kıta sahanlığındaki menfaatlerinin korunacağına dair bir bildiri yayımlamıştır.[49] Nitekim gemi durdurulduğu alana doğru tekrar yola çıkınca 23 Şubat'ta bir kez daha engellenmiştir. Bu olaydan sonra 18 Ekim'de Türkiye adına Doğu Akdeniz'deki Güzelyurt araştırma sahasında çalışma yapan Barbaros Hayrettin Paşa sismik araştırma gemisi bir Yunan fırkateyni tarafından taciz edilmiş ancak Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı olaya anında müdahale etmiştir.[50] Bu gerginlikten sonra bölgedeki faaliyetlerin sekteye uğramaması ve güvenliğin sağlanması için Deniz Kuvvetleri gemiye eşlik edecek iki fırkateyn ve bir hücumbotu görevlendirmiştir.

2018'de Türkiye'nin elini güçlendiren asıl gelişme bölgedeki araştırma ve sondaj faaliyetlerinde kullanılmak üzere yeni gemilerin envantere dahil edilerek saha faaliyetlerine başlaması olmuştur. Bu kapsamda Türkiye'nin Güney Kore'den 154 milyon dolara satın aldığı 229 metre uzunluğunda ve 12 bin 200 metre derinlikte çok

[48] "Akdeniz'de Gaz Düellosu", *Hürriyet*, 22 Şubat 2018.

[49] "GKRY'nin Doğu Akdeniz'deki Hidrokarbon Faaliyetleri Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 11 Şubat 2018.

[50] "Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Akdeniz'de Sismik Araştırma Gemisini Taciz Eden Yunan Fırkateynini Engelledi", Beyaz Gazete, 18 Ekim 2018.

yüksek basınç altında dahi deniz sondajı yapabilme becerisine sahip Fatih sondaj gemisi 30 Ekim'de Kıbrıs'ın batısında ve Antalya açıklarında Türkiye'nin MEB olarak ilan ettiği bölgede araştırma faaliyetlerine başlamıştır. Barbaros Hayreddin Paşa ve ilk yerli-milli sismik araştırma gemisi Oruç Reis'ten sonra envantere katılan Fatih ile arama ve sondaj çalışmalarında dışa bağımlılığa büyük ölçüde son verilmiştir. Ancak Ankara'nın bu konudaki planlarının uzun vadeli olması sebebiyle Türkiye Petrolleri A.Ş. 262,5 milyon dolar değerinde Deepsea Metro I isimli bir sondaj gemisi daha satın almıştır.[51] Buradan da görüldüğü üzere Türkiye Doğu Akdeniz'deki faaliyetlere diplomatik olarak tepkisini koyarken askeri unsurlar ve sondaj faaliyetlerini devreye sokarak sahada da var olduğunu göstermiştir.

SONUÇ

2018'deki gelişmelere bakıldığında GKRY, İsrail, Mısır ve Yunanistan arasında Doğu Akdeniz'de oluşturulan enerji ittifakının giderek güçlendiği görülmektedir. Haliyle Türkiye'nin Ege Adaları meselesinde olduğu gibi Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarıyla ilgili hukuki olarak sahip olduğu haklardan taviz vermemesi gerekmektedir. Bunun da ötesinde Türk tarafının bölgede yaşanan gelişmelerde izleyen ve protesto eden taraf olmaktan ziyade bundan sonraki süreçte daha proaktif bir politika izlemesi elzemdir. Bu noktada Ada civarındaki enerji kaynaklarıyla ilgili siyasi tartışmalar önümüzdeki senelerde artarak devam edeceği için Türkiye'de deniz hukuku ve enerji güvenliği alanlarında bilimsel çalışmaların daha fazla teşvik edilmesi elzemdir. Buna paralel olarak Türkiye'nin kendi imkanlarıyla bölgede enerji arayışını artırarak devam ettirmesi ve kaynak tespit edilen parsellerde zaman kaybetmeden sondaj faaliyetlerine başlaması kritik önem arz etmektedir. Ayrıca GKRY'nin

[51] "Akdeniz'deki Sondaja 'Fatih' ile Birlikte 'Deepsea Metro I' Adlı Gemi de Katılacak", Deniz Haber Ajansı, 26 Ekim 2018.

kendi sınırları içerisinde Birleşik Krallık'tan sonra yeni ülkelere askeri üs tahsis etmeye başlaması nedeniyle Türkiye'nin KKTC'de kapsamlı bir deniz ve hava üssü kurması gerekmektedir.

Diğer taraftan Rumların bölgede kurmaya çalıştığı enerji ittifakını güçlendirmek için yeni müzakere sürecini bir oyalama taktiği olarak kullanabileceği de unutulmamalıdır. Haliyle önümüzdeki süreçte yeni bir müzakere sürecinin başlaması halinde bunun somut ve makul hedeflere dayalı ve teknik görüşmeler dahil en fazla iki sene içerisinde nihayete erdirilmelidir. Bunun gerçekleşmemesi halinde ise müzakereleri yeniden gündeme getirmek yerine KKTC'yi uluslararası camiada kabul gören bir aktör haline getirmek için yeni bir strateji izlenmesi elzemdir. Daha somut bir ifadeyle Rumların Türkiye'ye karşı AB üyeliğini araçsallaştırması, BM destekli Annan Planı ve 2015-2017 müzakerelerini baltalayan taraf olması, Doğu Akdeniz'de Türkiye'ye karşı açıktan enerji bloku oluşturması ve yıllardır Kıbrıslı Türkleri izole etmeye çalışması dikkate alındığında bundan sonraki süreçte Rumlardan gerçekçi bir adım gelmemesi halinde kapalı Maraş bölgesinin kullanıma açılması ve Türkiye ile konfederasyon gibi bazı stratejik adımların gündeme gelmesi gerekmektedir. Söylem düzeyinde bile olsa özellikle ikinci adımın yaratacağı caydırıcılık etkisi GKRY'nin yıllardır benimsediği katı tutumdan bir ölçüde taviz vermelerini sağlayacaktır.

KRONOLOJİ

26-28 Mart	GKRY ve İsrail askeri iş birliği programı çerçevesinde Lefkoşa FIR hattı içerisinde ortak askeri tatbikat düzenledi.
16 Nisan	KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ve GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis BM'nin düzenlediği yemekte görüştü.
20 Nisan	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu KKTC'ye düzenlediği resmi ziyarette Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ile görüştü. Aynı gün KKTC Ekonomi ve Enerji Bakanı Özdil Nami Türkiye'yi ziyaret ederek Başbakan Yardımcısı Recep Akdağ ile görüştü.

2 Mayıs	BM Genel Sekreteri Kıbrıs Özel Danışmanlığına Jane Holl Lute atandı.
8 Mayıs	GKRY lideri Nikos Anastasiadis, İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu ve Yunanistan Başbakanı Aleksis Çipras Lefkoşa'da bir araya gelerek "Doğu Akdeniz Boru Hattı Projesi" kapsamında görüştü.
22 Haziran	GKRY, İsrail ve Yunanistan Savunma Bakanları Larnaka'da bir araya geldi. Görüşmede bölgesel güvenlik, askeri iş birliğinin artırılması ve ortak tatbikat konuları ele alındı.
10-11 Temmuz	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan KKTC'ye resmi ziyarette bulundu.
5 Eylül	KKTC Başbakanı Tufan Erhürman, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Ankara'da görüştü.
19 Eylül	GKRY'nin Afrodit sahasından Mısır'ın Idku'daki sıvılaştırma tesislerine gaz ihraç edilmesi amacıyla iki ülke arasında doğal gaz boru hattı anlaşması imzalandı.
23 Eylül	KKTC Dışişleri Bakanı Kudret Özersay New York'ta Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ve Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile görüştü.
29 Eylül	KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı New York'ta BM Genel Sekreteri Antonio Guterres ile görüştü.
4 Ekim	GKRY daha önce tek taraflı olarak ilan ettiği MEB sınırları içerisindeki 7. parseli enerji şirketlerinin lisans başvurularına açtı.
8 Ekim	New York'ta BM çalışmaları sırasında Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve GKRY lideri Nikos Anastasiadis arasında gayriresmi bir görüşme gerçekleşti.
9 Ekim	BM Genel Sekreteri Kıbrıs Özel Temsilcisi ve Kıbrıs'taki BM Barış Gücü Misyon Şefi Elizabeth Spehar Lefkoşa'da Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ile bir araya geldi.
10 Ekim	Girit'te GKRY, Mısır ve Yunanistan devlet başkanlarının katıldığı ortak zirvelerin altıncısı düzenlendi.
15 Ekim	BM Genel Sekreteri Antonio Guterres Kıbrıs sorunu için görevlendirdiği Jane Holl Lute'un taraflarla istişareler yürüterek hazırladığı raporu BMGK'ye sundu.

18 Ekim	Türkiye adına Doğu Akdeniz'de Güzelyurt sahasında araştırma yapan Barbaros Hayrettin Paşa sismik araştırma gemisini taciz eden Yunan fırkateyni, Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı unsurlarınca engellendi.
26 Ekim	KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ile GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis, Elizabeth Spehar'ın ara bölgedeki konutunda bir araya geldi.
29 Ekim-1 Kasım	GKRY ve İsrail askeri iş birliği programı çerçevesinde Lefkoşa FIR hattı içerisinde ortak askeri tatbikat düzenledi.
31 Ekim	BM Genel Sekreteri Antonio Guterres'in Kıbrıs sorunu için görevlendirdiği geçici özel danışmanı Lute, Nikos Anastasiadis ve Mustafa Akıncı ile ayrı ayrı görüşmeler yaptı.
	Limasol'un yaklaşık 25 mil açığında GKRY'nin ev sahipliğini yaptığı "Nemesis" tatbikatına ABD, Birleşik Krallık, Fransa, İsrail ve Yunanistan fiilen; İtalya, Mısır ve Ürdün de gözlemci olarak katıldı.
12 Kasım	KKTC ve GKRY arasında Derinya ve Aplıç sınır kapıları hizmet vermeye başladı.
15 Kasım	ExxonMobil ve Qatar Petroleum ortaklığına ait Stena IceMax isimli gemi sondaj çalışmaları kapsamında 10. parselde dört ay sürecek çalışmalara başladı.
24-28 Kasım	GKRY, Mısır ve Yunanistan arasında Girit civarında "Medusa7-İskenderiye18" isimli ortak askeri tatbikat düzenledi.
26 Kasım	GKRY, İsrail, İtalya ve Yunanistan arasında Doğu Akdeniz'de Kıbrıs üzerinden Yunanistan'a oradan da İtalya'ya doğal gaz taşıyacak EastMed projesi için iş birliğine yönelik mutabakat zaptı imzalandı.
	Türkiye, Doğu Akdeniz'deki ruhsat alanları içerisinde Mersin'in güneyinde yer alan Kuzey Erdemli-1 bölgesinde altmış gün sürecek sığ deniz sondajına başladı.
28 Kasım	Fransız Total ve İtalyan ENI enerji şirketleri 7. parselde hidrokarbon sondajı için GKRY'ye lisans başvurusunda bulundu.
12-13 Aralık	BM Genel Sekreteri Danışmanı Jane Holl Lute, Yunanistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Yorgos Katrungalos ve Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile görüştü.
16-17 Aralık	BM Genel Sekreteri Danışmanı Jane Holl Lute, Nikos Anastasiadis ve Mustafa Akıncı ile görüştü.

TÜRKİYE'NİN BALKANLAR POLİTİKASI 2018

MEHMET UĞUR EKİNCİ

Araştırmacı, SETA Dış Politika Araştırmaları Direktörlüğü

DİLEK KÜTÜK

Araştırma Asistanı, SETA Dış Politika Araştırmaları Direktörlüğü

GİRİŞ

Tarihi, coğrafi, sosyal ve kültürel yakınlığından dolayı Türkiye'nin her zaman önem verdiği Balkanlar aynı zamanda son yıllarda en istikrarlı ilişki kurduğu bölgelerden biridir. ABD, Avrupa ve Ortadoğu'daki birçok ülkeyle yaşanan sorunların aksine Balkan ülkeleriyle ilişkiler özellikle 2000'lerin başından bu yana pozitif gündemini korumuş, her geçen yıl çeşitlenen ve derinleşen sosyal, ekonomik ve kültürel münasebetler siyasi alanda da gözle görülür bir yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir.

Türkiye'nin siyaset gündeminin büyük ölçüde iç politika, güvenlik ve Ortadoğu meselelerince şekillendiği 2018'de Balkanlar-

la ilişkiler gündemde fazla ön plana çıkmasa da önceki yıllarda gösterdiği olumlu eğilimi devam ettirmiştir. Balkanların refah ve istikrarına öncelik veren Türkiye bölgeye yönelik dengeli ve pozitif yaklaşımını sürdürmüştür. Bu tutum gerek coğrafi ve kültürel yakınlıktan gerekse uluslararası siyasetteki risk ve belirsizliklerden dolayı Türkiye ile ilişkilere özel önem veren Balkan ülkelerinden somut karşılık bulmuştur. Böylelikle yıl içerisinde birçok üst düzey temas gerçekleşmiş, özellikle siyasi liderlerin aldığı inisiyatif sayesinde ortak projeler geliştirilmiştir. Karşılıklı ilişkilerde ekonomik iş birliği konuları ön plana çıkarken Türkiye bölgeye yönelik kalkınma yardımlarını ve sosyal, kültürel ve eğitsel projelerini devam ettirmiştir.

SİYASİ İLİŞKİLER

2018 boyunca Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ilişkilerde ekonomik iş birliği ve ortak projeler öne çıktı. Karşılıklı ticaretin ve Türk yatırımlarının artırılması için Türkiye ve Balkanlardan yetkililer yıl içinde birçok kez bir araya gelerek çeşitli projeler üzerine görüştü. Diğer yandan Türkiye bölgede hala varlığını koruyan Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) ile ortak mücadele konusundaki ısrarını ikili ilişkilerde devamlı olarak gündeme getirdi.

2018'de Türkiye ve Arnavutluk arasındaki ilk önemli resmi ziyaret Ocak'ta gerçekleşti. 26 Ocak'ta Türkiye'yi ziyaret eden Arnavutluk Savunma Bakanı Olta Xhaçka askeri alanda iş birliği konularında üst düzey görüşmelerde bulundu.[1] 22 Mart'ta Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Arnavutluk Başbakanı Edi Rama'yı İstanbul'da ağırladı. Türkiye'nin desteğiyle Vlora (Avlonya) Havalimanı'nın inşası ve Arnavutluk resmi hava yolu şirketinin kurulmasının görüşüldüğü ziyarette ayrıca turizm ve enerji alanında Türk

[1] "Arnavutluk Savunma Bakanı Xhaçka, Türkiye'de İki Günlük Resmi Bir Ziyareti Gerçekleştirdi", Radio Tirana International, 21 Ocak 2018.

yatırımlarının artırılması ve gelecekteki sel felaketlerini engellemeye yönelik projeler ele alındı.[2]

18-19 Ekim'de Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Arnavutluk'a resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Çavuşoğlu mevkidaşı Ditmir Bushati ile görüşmesinde ülkedeki FETÖ okullarının kapatılması ve örgüt mensuplarının Türkiye'ye teslim edilmesine yönelik dileklerini iletti. İki bakan yıllardır gündemde olan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin hayata geçirilmesi için ikili anlaşmayı karşılıklı olarak parafladı.[3] Arnavutluk-Türkiye Ticaret ve Sanayi Odası'nda bir konuşma yapan Çavuşoğlu iki ülke arasındaki ticaretin artırılması için 2008'den beri yürürlükte olan serbest ticaret anlaşmasının yenilenmesi gerektiğini ifade etti.[4]

Birkaç yıldan beri Arnavutluk hükümeti ve Türk Hava Yolları'nın (THY) ortaklığıyla yürütülmekte olan Arnavutluk resmi hava yolu şirketinin (Air Albania) kuruluş çalışmaları 2018'de tamamlandı. Air Albania ilk sembolik uçuşunu Eylül'de İstanbul'a gerçekleştirdi. Başbakan Rama hava yolu şirketinin kurulmasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın verdiği desteğin önemine vurgu yaptı.[5] Yıl içerisinde başlatılması planlanan düzenli uçuş seferleri ise 2019'a kaldı.[6] Diğer yandan Vlora Havalimanı'nın Türk şirketleri tarafın-

[2] Edison Kurani, "Albanian PM Rama Meets Turkish President Erdogan", balkaneu.com, 22 Mart 2018, https://balkaneu.com/albanian-pm-rama-meets-turkish-president-erdogan, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[3] "Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Arnavutluk Avrupa ve Dışişleri Bakanı Sayın Ditmir Bushati ile Ortak Basın Toplantısı, 19 Ekim 2018, Tiran", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu-nun-arnavutluk-avrupa-ve-disisleri-bakani-ile-ortak-basin-toplantisi-19-10-18.tr.mfa, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[4] "Türkiye'nin Arnavutluk'taki Yatırımı 2,5 Milyar Dolar", *Hürriyet*, 18 Ekim 2018.

[5] "Air Albania İlk Uçuşunu İstanbul'a Gerçekleştirdi", *Hürriyet*, 15 Eylül 2018; "Arnavutluk Başbakanı: Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Cömert Desteği Olmadan Bugün Burada Olmazdık", *Akşam*, 15 Eylül 2018.

[6] "Air Albania: Ja Kur Nisin Fluturimet Nga Rinasi (Air Albania: Rinas'tan Uçuşlar Bu Zaman Başlayacak)", *Tema*, 23 Kasım 2018.

dan inşasına dair görüşmeler yıl boyunca sürerken bazı pürüzlerin aşılamaması sebebiyle inşaat çalışmalarına başlanamadı.

Arnavutluk Başbakanı Rama 8 Aralık'ta İstanbul'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü. Görüşmenin içeriği basına yansımadı.[7] Rama'nın ziyaretini Arnavutluk'ta gerek Meclis gerekse meydanlarda hükümet karşıtı protestoların yaşandığı bir dönemde gerçekleştirmesi Türkiye ile ilişkilere verdiği önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu ziyaretten iki hafta sonra Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın ve beraberindeki heyet Arnavutluk'a giderek Başbakan Rama ve bakanlarla Türkiye'nin eğitim, sağlık, altyapı ve kültürel mirasın korunması gibi alanlarda söz konusu ülkede yürüttüğü faaliyetler hakkında görüştü.[8]

29 Mart'ta Başbakan Binali Yıldırım Bosna Hersek'e resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Bosna Hersek Üçlü Başkanlık Konseyi üyeleriyle görüşen Yıldırım bir Türk üniversitesi olan Uluslararası Saraybosna Üniversitesi'nde (IUS) düzenlenen programda akademisyen ve öğrencilerle bir araya geldi. Yaptığı açıklamada iki ülke arasındaki ticaret ve turizm potansiyeline değinen Yıldırım ikili ilişkilerin her geçen gün daha da derinleştiğini vurguladı.[9]

20 Mayıs'ta Bosna Hersek'i ziyaret eden Cumhurbaşkanı Erdoğan, Bosna Hersek Üçlü Başkanlık Konseyi Başkanı Bakir İzzetbegoviç ile bir araya geldi. Görüşmenin ardından yaptığı açıklamada Erdoğan, Bosna Hersek'teki Türk yatırımlarının ve karşılıklı ticaretin artırılmasına ilişkin çalışmaların devam ettiğini ve iki ülke arasındaki serbest ticaret anlaşmasının güncellenmekte olduğunu

[7] "Erdoğan, Arnavutluk Başbakanı Rama'yı Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 8 Aralık 2018.

[8] "Zedhenesi i Presidences se Turqise Kalın Vizite ne Shqiperi (Türkiye Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın Arnavutluk'u Ziyaret Etti)", Anadolu Ajansı, 20 Aralık 2018.

[9] "Başbakan Yıldırım: PKK Propagandasıyla Kanaat Oluşturmak AB'ye Yakışmıyor", TRT Haber, 29 Mart 2018.

ifade etti.[10] Ziyareti sırasında Avrupalı Türk Demokratlar Birliği'nin Saraybosna'da düzenlediği 6. Olağan Genel Kurulu'na katılan Erdoğan burada Balkanlar ve Avrupa'dan gelen binlerce katılımcıya hitap etti. Uluslararası Saraybosna Üniversitesi'ni (IUS) de ziyaret eden Erdoğan'a kurum tarafından fahri doktora ünvanı verildi.[11]

2018 Türkiye-Bulgaristan ilişkileri bakımından hayli olumlu başladı. İstanbul'un Balat ilçesinde bulunan Bulgar Ortodoks Kilisesi'ne bağlı Aziz Stefan Kilisesi (Demir Kilise) yedi yıllık restorasyonun ardından 7 Ocak'ta yeniden açıldı. Açılış törenine Bulgaristan'dan Başbakan Boyko Borisov'un yanı sıra dört bakan ve çok sayıda üst düzey temsilci katıldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Başbakan Yıldırım ve Bulgaristan Başbakanı Borisov törende yaptığı konuşmalarda iki ülke arasındaki dostluk ve ilişkilerin önemine vurgu yaptı.[12] 16 Şubat'ta 54. Uluslararası Münih Güvenlik Konferansı'nda Başbakan Binali Yıldırım ve beraberindeki bakanlar Başbakan Borisov'un liderliğindeki heyetle kapalı bir görüşme yaparak iki ülkeyi ilgilendiren güvenlik konularını ele aldı.

Sınır güvenliği, düzensiz göç ve organize suçlarla mücadele konularında Türkiye ile iş birliğine önem veren Bulgaristan hükümeti,[13] 2018'in ilk yarısında AB dönem başkanlığını yürütmekteyken Türkiye ile AB arasında ara buluculuk girişimlerinde bulundu. 26 Mart'taki Türkiye-AB zirvesi Bulgaristan'ın Varna şehrinde düzenlendi.[14] Bulgaristan'ın Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltabi-

[10] "Türkiye, Bosna Hersek'in Barış ve Refahının İdamesi için Her Türlü Desteği Vermeyi Sürdürecektir", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 20 Mayıs 2018.

[11] "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Bosna Hersek Ziyareti Manşetlerde", *Sabah,* 21 Mayıs 2018.

[12] "Demir Kilise 7 Yıl Aradan Sonra Açıldı! Liderlerden Önemli 'AB' Mesajları", *Habertürk*, 7 Ocak 2018.

[13] "Boyko Borisov: Türkiye Olmadan Terör ve Göçmen Akını ile Mücadele Edemeyiz", *Akşam*, 6 Ocak 2018.

[14] "Varna'da Türkiye-AB Zirvesi", NTV, 26 Mart 2018.

lecek bir proje olan Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP) de Bulgaristan hükümeti tarafından önemle karşılandı. TANAP'ın 12 Haziran'da Eskişehir'de yapılan açılış töreninin katılımcıları arasında Bulgaristan Ekonomi Bakanı Emil Karanikolov yer alırken törene katılamayan Bulgaristan Başbakanı Borisov aynı günün erken saatlerinde İzmir'de Başbakan Yıldırım ile görüştü.[15] Türkiye ile Bulgaristan arasındaki iki yönlü doğal gaz sevkiyat hacmini artıracak olan Lozenets-Nedyalsko Boru Hattı 3 Ağustos'ta Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez ve Bulgaristan Başbakanı Borisov tarafından açıldı.[16] 19 Kasım'da resmi temaslarda bulunmak üzere Bulgaristan'a giden Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan iki ülke sınırındaki gümrük kapılarında yaşanan beklemelerin giderilmesi için bir çalışma grubu oluşturulacağını açıkladı. Ziyaret sırasında Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi ile Bulgaristan Yatırım Ajansı Arasında İş Birliği Anlaşması imzalandı.[17]

9 Ocak Türkiye'yi ziyaret eden Hırvatistan Cumhurbaşkanı Kolinda Grabar-Kitarovic Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü. Bölgesel ve uluslararası gündemin ele alındığı görüşmede iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik iş birliğinin artırılması yönünde görüş alışverişinde bulunuldu.[18] İki cumhurbaşkanı 25 Eylül'de New York'taki Birleşmiş Milletler Genel Kurul görüşmeleri sırasında da bir araya geldi.[19] Bu görüşmelerde iki ülkeyi ilgilendiren konuların yanı sıra Bosna Hersek'in durumu ve geleceği de konu edildi.[20] Bal-

[15] "Binali Yıldırım: 'Türkiye'nin AB Hedefi Devam Ediyor'", CNN, 11 Aralık 2018.

[16] "Lozenets-Nedyalsko Boru Hattı Açılışı", *Milliyet*, 3 Ağustos 2018.

[17] "Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan Bulgaristan'da", TRT Türk, 19 Kasım 2018.

[18] "Balkan Coğrafyasından FETÖ'nün Kökünün Kazınması için Çalışmalarımızı Sürdüreceğiz", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 9 Ocak 2018.

[19] "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Hırvatistan Cumhurbaşkanı Kitaroviç ile Görüştü", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 25 Eylül 2018.

[20] Domagoj Ferencic, "Grabar-Kitarovic and Erdogan Discuss How to Help Bosnia and Herzegovina", HRT, 26 Eylül 2018.

kanlar medyasında Hırvatistan'ın Bosna Hersek'te Hırvatların itiraz ettiği seçim düzenlemelerinde değişikliğe gidilmesine yönelik Türkiye'den destek istediğine dair söylentiler çıksa da[21] Cumhurbaşkanı Erdoğan bu ülkenin içişlerine karışma niyetinde olmadıklarını açıkça dile getirdi.[22]

2018'de Karadağ ile gerçekleştirilen temaslarda askeri ve savunma alanında iş birliği ön plana çıktı. Milli Savunma Bakanı Nurettin Canikli, Karadağlı mevkidaşı Predrag Boskovic ile 9 Şubat'ta Ankara'da ve 5 Temmuz'da Podgoritsa'da iki kez bir araya geldi. İki ülke arasında 2017'de yürürlüğe konan askeri eğitim anlaşmasının yanında savunma sanayiinde ortak üretim, ticaret, bakım, lojistik destek ve tecrübe aktarımı gibi konuları kapsayan yeni bir anlaşma imzalanması görüşüldü. Ayrıca Türkiye'nin Karadağ'da bir askeri üniforma fabrikası açmasına yönelik çalışmalar başlatıldı.[23]

Kosova-Türkiye ilişkilerinde yılın en önemli gündem maddesi 29 Mart'ta gerçekleştirilen FETÖ'ye yönelik operasyon oldu. Kosova'da yaşayan ve örgütle bağlantısı bulunan altı Türk vatandaşı MİT''in düzenlediği bir operasyonla Türkiye'ye getirildi. Operasyonu "adam kaçırma" olarak değerlendiren Kosova Başbakanı Ramush Haradinaj ihmalleri olduğunu düşündüğü İçişleri Bakanı Flamur Sefaj ve Kosova İstihbarat Teşkilatı Başkanı Driton Gashi'yi görevden aldı. Haradinaj'ın bu tutumu Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından sert bir biçimde eleştirildi. Kosova Cumhurbaşkanı Hashim Thaçi ise sınır dışı edilen kişilerin ulusal güvenliği tehdit teşkil eden mali eylemler gerçekleştirdiklerini işaret ederek

[21] "Erdogan i Grabar-Kitarovic u Ankari o Izbornom Zakonu BiH", N1 Info, 9 Ocak 2018.

[22] "Balkan Coğrafyasından FETÖ'nün Kökünün Kazınması için Çalışmalarımızı Sürdüreceğiz".

[23] "Türkiye, Karadağ'la Savunma Projeleri Üretecek", *Dünya,* 26 Mart 2018; "Türkiye, Karadağ'da Fabrika Açacak", *Akşam*, 5 Temmuz 2018.

operasyonu haklı buldu.[24] İki ülke cumhurbaşkanları 28 Haziran'da BM Genel Kurul toplantısı için bulundukları New York'ta bir araya geldi.[25]

19-20 Ekim'de Kosova'yı ziyaret eden Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Cumhurbaşkanı Thaçi, Başbakan Haradinaj, Dışişleri Bakanı Behgjet Paçolli ve üst düzey yetkililerle görüştü. Türkiye'nin Kosova'ya kalkınma, uluslararası toplumla bütünleşme ve Belgrad ile normalleşme süreçlerine verdiği desteğin altını çizen Çavuşoğlu ekonomik ilişkilerin ilerletilmesi yönünde temennilerde bulundu. Ülkedeki FETÖ mensuplarının faaliyetlerinin durdurulması ve Türkiye'ye iade edilmeleri için çağrıda bulunan Çavuşoğlu Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) ve Türkiye Maarif Vakfı'nın ülkedeki faaliyetlerinin artacağını ifade etti.[26] Kosova Parlamentosu tarafından 14 Aralık'ta kabul edilen yasalarla Kosova Güvenlik Gücü'nün orduya dönüştürülmesini Türkiye "egemenlik hakkı" olarak değerlendirdi. Bununla beraber Türkiye bu sürecin bölgesel barış ve Sırbistan ile yürütülmekte olan ikili diyaloğa zarar vermemesine ilişkin temennilerini dile getirdi.[27]

2018'de Makedonya ile Türkiye arasında çok sayıda üst düzey görüşme gerçekleştirildi. Makedonya Başbakanı Zoran Zaev 12 Şubat'ta Türkiye'ye gelerek Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü. Üsküp-Atina arasındaki isim sorunu müzakerelerinin de ele alındığı toplantıda iki ülke arasında her düzeyde iş birliğinin yürütülmesi

[24] "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Kosova Başbakanına Tepki", Anadolu Ajansı, 31 Mart 2018; Leonat Shehu, "Kosova Başbakanı'ndan Türkiye'ye 'Hırsızlık' Suçlaması", Amerika'nın Sesi, 4 Nisan 2018.

[25] "Kosova Cumhurbaşkanı: Türkiye Olağanüstü Stratejik Bir Ülke", *Akşam*, 28 Haziran 2018.

[26] "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Kosova'daki FETÖ Terör Üyelerinin İadesini Bekliyoruz", NTV, 19 Ekim 2018.

[27] "Kosova Ordusunun Kurulmasına Yönelik Türkiye'den Açıklama", *Yeni Balkan*, 17 Aralık 2018.

amacıyla ortak bir komitenin kurulması ve Türkiye'nin Makedonya'da tarım alanındaki yatırımlarının artırılması üzerinde anlaşıldı.[28]

Makedonya Cumhurbaşkanı Gyorge İvanov 2018'de birçok kez Türkiye'yi ziyaret etti. İvanov ilk olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın daveti üzerine 20 Şubat'ta Ankara'ya geldi. İki cumhurbaşkanı arasındaki görüşmede Makedonya-Yunanistan isim sorunu başta olmak üzere iki ülkenin ekonomi ve güvenlik alanındaki iş birliği konuları ele alındı. Cumhurbaşkanı Erdoğan Makedonya'yı anayasal ismiyle tanımaya devam edeceklerinin altını çizerken İvanov, Türkiye'nin terör örgütleriyle yürüttüğü mücadeleyi desteklediğini açıkladı.[29] Daha sonra 14 Nisan'da İstanbul'daki 21. Avrasya Ekonomi Zirvesi ve 9 Temmuz'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yemin törenine katılan İvanov son olarak Kasım'da Bursalı sanayicilerle görüşmek üzere bir kez daha Türkiye'yi ziyaret etti. Son ziyaretinde yaptığı konuşmada Türkiye'nin Makedonya'ya sağladığı katkılara vurgu yapan İvanov iş adamlarına ülkesine daha fazla yatırım yapmaları çağrısında bulundu.[30] İvanov'un ziyareti Makedonya'da isim değişikliğine ilişkin Anayasa değişikliklerinin ve mensubu bulunduğu ana muhalefetteki VMRO-DPMNE partisinin ileri gelenlerine siyasi af çıkarılması tartışmalarının yaşandığı oldukça çalkantılı bir döneme denk geldi. Yıl içerisinde ayrıca Makedonya Savunma Bakanı Radmila Şekerinska ve Meclis Başkanı Talat Xhaferi de Türkiye'yi ziyaret ederek iş birliği konularını görüştü. Bu ziyaretler Makedonya ile

[28] "Заев - Ердоган: Поддршка за решавање на спорот со Грција и за засилена економска соработка (Zaev - Erdoğan: Yunanistan ile Sorunun Çözümüne ve Ekonomik İş Birliğinin Ilerletilmesine Destek)", slobodnaevropa.mk, 12 Şubat 2018, https://www.slobodnaevropa.mk/a/29035807.html, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[29] "Makedonya Cumhurbaşkanı İvanov: Türkiye'nin Terörle Mücadelede Attığı Tüm Adımların Farkındayız", *Star,* 20 Şubat 2018; "Erdoğan-İvanov Ortak Basın Toplantısı", *Milliyet*, 20 Şubat 2018.

[30] "Makedonya Cumhurbaşkanı İvanov, Bursa'da", TRT Haber, 27 Kasım 2018.

Türkiye arasındaki siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel alanlardaki yakın ilişkilerin göstergesi oldu. Ankara, Üsküp yönetiminin Haziran'da Atina ile imzaladığı Prespa Anlaşması ve Eylül'de Makedonya'da bu anlaşmanın kabulüne ilişkin yapılan referandum hakkında herhangi bir pozisyon almazken nihai kararın toplumların iradesine bağlı olduğu ilkesini benimsedi.

Türkiye ile Romanya arasındaki ilişkiler 2018'de de sorunsuz devam etti. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Türkiye-Romanya-Polonya Dışişleri Bakanları Üçlü Toplantısı'na katılmak üzere 10-11 Eylül'de Romanya'yı ziyaret etti. Bu esnada başta Romanya Cumhurbaşkanı Klaus Iohannis olmak üzere birçok üst düzey yetkiliyle görüşme gerçekleştirdi. 15 Ekim'de Romanya Başbakanı Viorica Dancila Türkiye'ye geldi. Dancila'nın Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmesinde 2019'un ilk yarısında AB dönem başkanlığını üstlenecek olan Romanya'nın Türkiye-AB ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik atabileceği adımlar değerlendirildi.[31] Ziyarette ayrıca Yükseköğretim Kurulu (YÖK) ile Romanya Milli Eğitim Bakanlığı arasında yükseköğretim alanında iş birliği mutabakat zaptı ve sağlık ve tıp bilimleri alanında iş birliğine ilişkin anlaşma imzalandı.[32]

Sırbistan ile son yıllarda büyük bir ivme kazanan siyasi ve ekonomik ilişkiler bu eğilimini 2018'de de devam ettirdi. Ocak'ta Sırbistan Başbakan Yardımcısı ve Ticaret, Turizm ve Telekomünikasyon Bakanı Rasim Ljajic Türkiye'yi ziyaret etti. Ziyaret sırasında iki ülke arasında mevcut serbest ticaret anlaşmasının genişletilmesine yönelik protokollerle güncellenen Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve

[31] "Romanya'nın AB Dönem Başkanlığı Bir Fırsat", *Sabah*, 16 Ekim 2018.

[32] "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Romanya'nın Sergilediği Dayanışmayı Unutmayacağız", *Sabah*, 15 Ekim 2018.

Korunması Anlaşması imzalandı.[33] 6-7 Mayıs'ta Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vucic ve beraberindeki heyet Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. 6 Mayıs'ta İstanbul'da düzenlenen Türkiye-Sırbistan İş Forumu'na Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Vucic beraber katılırken ertesi gün Türkiye ile Sırbistan arasındaki Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi'nin ilk toplantısı gerçekleştirildi. Bu sırada iki ülke arasında ulaştırma, çevre, bilgi ve iletişim teknolojileri, polis eğitimi, veterinerlik, yenilenebilir enerji ve doğal gaz alanlarında iş birliğine yönelik mutabakat zabıtları imzalandı.[34] Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic TANAP açılış töreni için 12 Haziran'da bir kez daha Türkiye'ye geldi.

Türkiye-Yunanistan ilişkileri 2018'de inişli-çıkışlı bir seyir izledi. İlişkilerin ana gündem maddelerinden biri FETÖ bağlantılı şahısların Yunanistan'daki yargılama süreci oldu. 15 Temmuz darbe girişiminin ardından ülkeye firar eden darbeci askerlerin Yunanistan mahkemelerince tahliye edilmelerine karşılık olarak Türkiye iki ülke arasında 2002'den beri yürürlükte olan Geri Kabul Sözleşmesi'nin uygulanmasını durdurduğunu açıkladı.[35] Yunanistan İltica Dairesi tarafından firarilere iltica hakkı tanınmasına Türkiye'nin gösterdiği tepki sonucunda Atina yönetimi kararı temyize götürdüyse de Yüksek Mahkeme iltica hakkını onayladı.[36] Aynı dönemde Yüksek Mahkeme tarafından TKP/ML terör örgütüne mensup bir kişinin iltica talebinin reddedilmesi ve Türkiye'ye iadesine karar ve-

[33] Ayşe Böcüoğlu Bodur, "Sırbistan STA'sı Genişletildi, YKTK'sı Güncellendi", Anadolu Ajansı, 30 Ocak 2018.

[34] "Türkiye-Sırbistan Ekonomik Ilişkilerinde Yeni Dönem", Anadolu Ajansı, 8 Mayıs 2018; "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Sırbistan Balkanlar'da Barış ve İstikrar için Kilit Ülkedir", NTV, 6 Mayıs 2018.

[35] "Çavuşoğlu: Yunanistan'la Geri Kabul Anlaşması Durduruldu", NTV, 7 Haziran 2018.

[36] "Yunan Mahkemesinden Nihai Karar: 8 Darbeci Askere İltica Hakkı Verildi", Sputnik Türkiye, 22 Ağustos 2018.

rilmiş olmasına rağmen iade süreci Yunanistan Adalet Bakanlığının kararıyla durduruldu.[37] Çifte standart içeren bu karar ve uygulamalar Ankara'da büyük bir tepkiyle karşılandı.[38]

İlişkilerdeki bir başka gündem maddesi Türkiye'de tutuklanan iki Yunan askeriyle ilgiliydi. Türkiye-Yunanistan sınırında devriye gezen iki asker 1 Mart'ta Türkiye topraklarına izinsiz geçtikleri için tutuklandı. Casusluk şüphesiyle mahkemeye sevk edilen askerlerin tutuklu yargılanmaları Yunanistan'da tepkiyle karşılandı. İki ülke arasında yaşanan gerginlik mahkemenin askerlerin tutuksuz yargılanmalarına karar vermesiyle son buldu. Tahliye olan askerler ülkelerine dönerken Yunanistan'daki siyasetçiler Türkiye ile ilişkilerde artık yeni bir sayfa açıldığına ilişkin yorumlarda bulundular.[39] 4 Eylül'de yenilenen konsolosluk binasının açılışı için İzmir'e gelen Yunanistan Dışişleri Bakanı Nikos Kocias, Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile görüştü. Düzenlenen törende Çavuşoğlu en son iki yıl önce gerçekleştirilen Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi'nin gelecek toplantısının Selanik'te düzenleneceğini açıklarken üzerinde çalışılmakta olan İzmir-Selanik feribot seferleri ve İstanbul-Selanik demir yolu projesinin en kısa zamanda hayata geçirilmesini temenni etti.[40]

Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'deki karasuları ve münhasır ekonomik alanlar bakımından Türkiye ve Yunanistan arasındaki ihtilaflar 2018'de de devam etti. Yunanistan hükümetinin Kıbrıs açıklarındaki enerji kaynaklarının araştırılması ve kullanımı konusunda

[37] "Yunan Bakan Teröristin İadesini Durdurdu", *Yeni Şafak*, 4 Ağustos 2018.

[38] "Adalet Bakanı Gül: Yunanistan Yargısı Teröristleri Bağrına Basıyor", BBC Türkçe, 22 Ağustos 2018.

[39] Stelyo Berberakis, "İki Yunan Askeri için Tutuklama Kararı Atina'da Şok Etkisi Yarattı", BBC Türkçe, 5 Mart 2018; Stelyo Berberakis, "Yunan Siyasetçiler: Askerlerin Serbest Kalması Türk-Yunan İlişkilerinde Yeni Sayfa Açacak", BBC Türkçe, 15 Ağustos 2018.

[40] "Yunan Bakan'ı Şaşırtan An! Çavuşoğlu: Endişelenmeyin", *Hürriyet*, 4 Eylül 2018.

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile beraber hareket etmesi Ege ve Doğu Akdeniz'de yeni tartışmalara sebep oldu. Yunanistan, Türkiye'nin sismik araştırma gemisi Barbaros'un egemenlik alanlarında faaliyet gösterdiği iddiasında bulunurken Ankara gemiyi korumak amacıyla arama bölgesine denizaltı ve savaş gemileri sevk etti.[41] Önceki yıllarda olduğu gibi Ege'de iki ülkenin savaş gemi ve uçakları zaman zaman karşı karşıya geldi.[42] Yunanistan makamları Türkiye'yi kendilerine ait karasuları ve hava sahalarını ihlal etmekle suçlarken Ankara, Atina'nın Ege ve Akdeniz'deki yetki alanlarını genişletme girişimlerine karşı kesin tavrını korudu.[43]

Bu gerginliklerin tırmanmasını önlemek için iki ülkenin siyasi karar alıcıları genellikle olumlu bir tutum izledi. Hükümette yer alan milliyetçi-muhafazakar Bağımsız Yunanlar (ANEL) partisinin lideri Savunma Bakanı Panos Kammenos'un Türkiye aleyhindeki provokatif açıklamaları koalisyonun büyük ortağı SYRIZA'dan karşılık bulmazken[44] Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı hedef alan sözleri ülkedeki diğer siyasetçiler tarafından eleştirildi.[45] 12 Temmuz'da NATO zirvesi esnasında Brüksel'de bir araya gelen Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Yunanistan Başbakanı Aleksis

[41] "Türkiye Barbaros Gemisini Kıbrıs ve Yunanistan Münhasır Ekonomik Bölgesinin Sınırlarına Yolluyor", RIK News, 17 Ekim 2018; "Akdeniz'de Türkiye-Yunanistan krizi", *Takvim*, 18 Ekim 2018.

[42] "Kardak Açıklarında Türk ve Yunan Tekneleri Çarpıştı", DW Türkçe, 17 Ocak 2018; Yorgo Kırbaki, "Kardak'ta Gerilim... AB de Müdahil Oldu", *Hürriyet*, 14 Şubat 2018; "Νέες τουρκικές παραβιάσεις στο Αιγαίο (Ege'de Yeni Türk İhlalleri)", CNN, 21 Haziran 2018; "Νέες τουρκικές παραβιάσεις πάνω από το Αιγαίο (Ege Üzerinde Yeni Türk İhlalleri)", CNN, 1 Kasım 2018.

[43] "Milli Savunma Bakanı Akar'dan Yunanistan'a 12 Mil Uyarısı", TRT Haber, 24 Ekim 2018.

[44] Stelyo Berberakis, "'Helikopter Olayı' Yunanistan'da Hükümet Krizine mi Yol Açtı?", BBC Türkçe, 11 Nisan 2018; "Καμμένος: Τους επόμενους μήνες η ανακήρυξη ΑΟΖ στο Καστελόριζο (Kammenos: Önümüzdeki Aylarda Meis'te MEB İlan Edilecek)", *Kathimerini*, 19 Aralık 2018.

[45] Stelyo Berberakis, "'Erdoğan Deli' Diyen Yunanistan Savunma Bakanı Kammenos'ı Diğer Siyasi Partiler Eleştirdi", BBC Türkçe, 2 Nisan 2018.

Çipras gerginliklerin yatıştırılması için görüş alışverişinde bulundu.[46] Yunanistan'ın karasularının kademeli olarak 12 mile çıkarılmasına yönelik hazırlanan cumhurbaşkanlığı kararnameleri de Türkiye'nin gösterdiği tepkilerin ardından Başbakan Çipras tarafından durduruldu.[47]

Türkiye, Balkan ülkeleriyle kurduğu ikili ilişkilerde bölgenin tamamında refah ve kalkınmanın sağlanmasına yönelik yaklaşımını devam ettirdi. 1-2 Ekim'de İsviçre'nin Cenevre kentinde düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu (WEF) Batı Balkanlar Stratejik Diyalog Toplantısı'na katılan Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, burada yaptığı konuşmada Türkiye'nin Balkanlar politikasının temel ilkeleri olan "kapsayıcılık" ve "bölgesel sahiplenme"ye vurgu yaparak bölgede ortak güvenlik, diyalog, ekonomik bütünleşme ve toplumsal yapıların korunması gibi konulara öncelik verdiklerini ifade etti.[48] Bölgede barış ve istikrarın korunması adına Türkiye, Makedonya ve Bosna Hersek'in Avrupa-Atlantik kurumlarına[49] ve Kosova'nın uluslararası kuruluşlara üyeliğini desteklemeyi sürdürdü.[50] Kosova ve Sırbistan arasında yıl içerisinde yaşanan gerginliği de yakından takip eden Türkiye iki ülke

[46] "Çipras'tan Erdoğan İtirafı: Yaptığım En Kolay Görüşme Değildi!", *Habertürk*, 13 Temmuz 2018.

[47] Sertaç Aksan, "Yunanistan'ın 12 Mil Kararı Savaş Sebebi Sayılır", *Yeni Şafak*, 27 Ekim 2018; "Son Dakika: Çipras 12 Mil Kararnamelerini Durdurdu!", *Milliyet*, 24 Ekim 2018; Çipras kararın Yunanistan Parlamentosunca alınması gerektiğini savundu. Bkz. "Yunanistan Başbakanı Çipras: Karasularımızı 6 Milden 12 Mile Çıkaracağız", Euronews Türkçe, 9 Kasım 2018.

[48] "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Batı Balkanlar Stratejik Diyalog Toplantısına Katılmak Üzere İsviçre'yi Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı 1-2 Ekim 2018; "Bakan Çavuşoğlu'ndan Münbiç açıklaması", TRT Haber, 2 Ekim 2018.

[49] "Son Dakika! Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Şimdi Münbiç'in İçine Girme Zamanı", *Habertürk*, 6 Temmuz 2018.

[50] "Çavuşoğlu, Kosova Başbakanı Haradinay ile Bir Araya Geldi", *Sabah*, 20 Ekim 2018.

arasında yumuşamanın sağlanması için cumhurbaşkanı düzeyinde girişimlerde bulundu.[51]

Türkiye'nin Bosna Hersek ile Sırbistan arasındaki diyalog ve iş birliğinin artırılması yönündeki girişimleri 2018'de de sürdü. 29 Ocak'ta Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vucic ve Bosna Hersek Üçlü Devlet Başkanlığı Konseyi Üyesi Bakir İzzetbegoviç İstanbul'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile ortak bir toplantıda bir araya geldi. Görüşmede ülkeler arasındaki siyasi, ekonomik ve insani ilişkiler, yatırım ve ortak projeler değerlendirildi.[52] Bir Türk konsorsiyumu tarafından inşa edilecek olan Belgrad-Saraybosna otoyolunun hazırlık çalışmaları yıl boyunca devam ederken projenin Sırbistan ayağının hayata geçirilmesi için Aralık'ta Ankara ile Karadağ arasında projelendirme ve inşa anlaşması imzalandı.[53] Sırbistan ve Bosna Hersek'in çeşitli şehirlerini birbirine bağlayacak dairesel bir hat şeklinde planlanan otoyolun inşaatına 2020'de başlanması öngörülmektedir.[54]

Balkan ülkeleri de Ankara ile ilişkilere verdikleri değeri Türkiye'deki önemli toplantılara üst düzey katılım sağlayarak gösterdi. Türkiye'deki cumhurbaşkanı seçiminin ardından 9 Temmuz'da düzenlenen yemin törenine AB ülkelerinden katılan tek cumhurbaşkanı Bulgaristan Cumhurbaşkanı Rumen Radev olurken Kosova Cumhurbaşkanı Thaçi, Makedonya Cumhurbaşkanı İva-

[51] Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Türkiye Büyük Millet Meclisindeki konuşması için bkz. TBMM Genel Kurul Tutanağı, 27. Dönem, 2. Yasama Yılı, 35. Birleşim, 17 Aralık 2018.

[52] "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic ve Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyi Üyesi İzzetbegoviç ile Bir Araya Geldi", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 29 Ocak 2018.

[53] "Belgrad-Saraybosna Otoyolu Anlaşması İki Ülke Arasında Çok Önemli Bir Başlangıç", *Akşam*, 19 Aralık 2018.

[54] "Mihajlovic: Pocetak Izgradnje Autoputa Beograd-Sarajevo 2020. Godine (Mihajlovic: Belgrad-Saraybosna Otoyolunun İnşası 2020 Yılında Başlayacak)", *Blic*, 19 Aralık 2018.

nov, Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic, Bosna Hersek Üçlü Başkanlık Konseyi Başkanı İzzetbegoviç ve Arnavutluk Başbakanı Rama da törende hazır bulundu. İstanbul Havalimanı'nın 29 Ekim'deki açılış töreninde ise Arnavutluk Cumhurbaşkanı Ilir Meta, Kosova Cumhurbaşkanı Thaçi, Makedonya Cumhurbaşkanı İvanov, Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic, Bosna Hersek Bakanlar Kurulu Başkanı Denis Zvizdic ve Bulgaristan Başbakanı Borisov yer aldı.

EKONOMİK İLİŞKİLER

TÜİK'in 2018'in ilk dokuz ayı için kesin olmayan verilerine göre Türkiye'nin on bir Balkan ülkesiyle dış ticaret hacmi yaklaşık 16 milyar dolar olarak gerçekleşti. Böylece bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 14,54'lük bir artış kaydedildi. Balkan ülkelerinin tamamıyla karşılıklı ticaret hacminde artış gerçekleşirken yalnızca Bulgaristan ile olan ticarette azalma gözlendi. Türkiye'nin Bosna Hersek, Hırvatistan, Karadağ, Kosova, Makedonya ve Slovenya ile yüzde 10 ve Romanya ile yüzde 20'nin üzerinde, Yunanistan ile ticaretinde ise yüzde 42,58 gibi önemli bir artış meydana geldi. Bu durumun ana sebepleri arasında Türkiye'nin bölge ülkelerine yönelik ihracatındaki kayda değer artış ve Yunanistan ekonomisinin gösterdiği iyileşmeye bağlı olarak Türkiye'ye yaptığı ihracatın artması sayılabilir. Daha önce olduğu gibi Türkiye'nin Balkanlarla ticari ilişkilerinde AB üyesi ülkelerin ağırlığı 2018'de de devam ederek bölgeyle olan toplam ticaretin yüzde 85'inden fazlası yalnızca bu beş ülkeyle gerçekleşti (Tablo 1).

TABLO 1. TÜRKİYE İLE BALKAN ÜLKELERİ ARASINDA GERÇEKLEŞEN TİCARET (2017-2018)									
	2017 (Ocak-Eylül)			2018 (Ocak-Eylül)					
Ülke adı	İhracat (Dolar)	İthalat (Dolar)	Hacim (Dolar)	İhracat (Dolar)	İthalat (Dolar)	Hacim (Dolar)	Değişim İhracat (Yüzde)	Değişim İthalat (Yüzde)	Değişim Hacim (Yüzde)
Arnavutluk	286.625.349	18.523.201	305.148.550	292.985.758	17.653.849	310.639.607	2,22	-4,69	1,80
Bosna Hersek	249.506.872	189.244.111	438.750.983	313.595.756	201.280.357	514.876.113	25,69	6,36	17,35
Bulgaristan	2.060.249.309	2.006.301.984	4.066.551.293	1.963.217.260	1.859.725.738	3.822.942.998	-4,71	-7,31	-5,99
Hırvatistan	231.806.115	151.841.337	383.647.452	308.143.202	141.546.099	449.689.301	32,93	-6,78	17,21
Karadağ	41.468.157	17.655.663	59.123.820	51.518.885	14.134.580	65.653.465	24,24	-19,94	11,04
Kosova	196.463.344	5.933.968	202.397.312	219.114.317	7.434.270	226.548.587	11,53	25,28	11,93
Makedonya	254.192.694	69.696.471	323.889.165	287.954.718	80.641.256	368.595.974	13,28	15,70	13,80
Romanya	2.219.093.220	1.735.790.529	3.954.883.749	2.818.512.950	1.951.295.785	4.769.808.735	27,01	12,42	20,61
Sırbistan	502.341.842	319.543.715	821.885.557	635.269.928	253.162.928	888.432.856	26,46	-20,77	8,10
Slovenya	825.274.768	282.580.840	1.107.855.608	1.043.461.981	249.298.379	1.292.760.360	26,44	-11,78	16,69
Yunanistan	1.202.589.224	1.117.445.127	2.320.034.351	1.534.055.145	1.773.924.513	3.307.979.658	27,56	58,75	42,58
BB6 TOPLAM	1.530.598.258	620.597.129	2.151.195.387	1.800.439.362	574.307.240	2.374.746.602	17,63	-7,46	10,39
AB5 TOPLAM	6.539.012.636	5.293.959.817	11.832.972.453	7.667.390.538	5.975.790.514	13.643.181.052	17,26	12,88	15,30
GENEL TOPLAM	8.069.610.894	5.914.556.946	13.984.167.840	9.467.829.900	6.550.097.754	16.017.927.654	17,33	10,75	14,54

Kaynak: TÜİK
BB6: Batı Balkanlar
AB5: AB üyesi ülkeler

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının (TCMB) kesin olmayan verilerine göre[55] yılın ilk dokuz ayında Türkiye'den on Balkan ülkesine yaklaşık 101 milyon dolarlık dış yatırım yapıldı. Böylelikle bir önceki yılın aynı dönemine göre dış yatırımlarda yüzde 26'lık artış kaydedildi. Türkiye'den bu dönemde en fazla yatırımın gittiği ülkeler Bosna Hersek, Karadağ, Yunanistan ve Sırbistan oldu (Tablo 2). TCMB istatistiklerinde yer verilmeyen Kosova'da ise 2018'in ilk sekiz ayında ülkeye Türk vatandaşlarına ait 15 milyon dolarlık doğrudan yatırım girerken 27 milyon dolar civarında yatırım çıkışı yaşandı. Buna rağmen Türkiye toplam varlık bakımından Kosova'da en fazla yatırıma sahip ülke olmayı sürdürdü.[56]

TABLO 2. TÜRKİYE'DEN BALKAN ÜLKELERİNE GİDEN DOĞRUDAN YATIRIMLAR (YAKLAŞIK DEĞERLER, MİLYON DOLAR)

Ülke	2016 (Ocak-Eylül)	2017 (Ocak-Eylül)	2018 (Ocak-Eylül)
Arnavutluk	27	7	1
Bosna Hersek	2	0	40
Bulgaristan	1	38	6
Hırvatistan	11	2	0
Karadağ	10	2	19
Makedonya	10	0	1
Romanya	44	12	4
Sırbistan	0	1	11
Slovenya	0	3	1
Yunanistan	1	15	18
Toplam	106	80	101

Kaynak: TCMB

[55] Bu veriler üçüncü ülkeler üzerinden giden yatırımları göstermediğinden yalnızca genel anlamda fikir verebilmektedir.

[56] Bu bilgiler Kosova Merkez Bankasının resmi istatistiklerinden alınmıştır.

Balkanlar ile Türkiye arasındaki ilişkilerin önemli boyutlarından biri de turizmdir. Yıllardır bölgede yürütülen kültür ve tanıtım faaliyetlerinin bir sonucu olarak Türkiye Balkanlar için en önemli turizm destinasyonlarından biri haline gelmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığının kesin olmayan verilerine göre 2018'in ilk on ayı içerisinde on bir Balkan ülkesinden toplam 3 milyon 902 bin 298 kişi Türkiye'yi ziyaret etmiştir (Tablo 3). Bugüne kadar Balkanlardan yıllık bazda en çok ziyaretin gerçekleştiği 2015'de Türkiye'ye 3 milyon 725 bin 800 ziyaretçi giriş yapmıştır. 2016'da terör saldırıları ve darbe girişimi gibi olağanüstü olaylar sebebiyle gerçekleşen düşüşün ardından 2018'in yalnızca ilk on ayında Balkanlardan gelen ziyaretçi sayısında rekor düzeye ulaşıldığı görülmektedir.

TABLO 3. BALKAN ÜLKELERİNDEN TÜRKİYE'YE GELEN YABANCI UYRUKLU ZİYARETÇİ SAYISI (2016-2018)

Ülke	2016 (Ocak-Ekim)	2017 (Ocak-Ekim)	2018 (Ocak-Ekim)
Arnavutluk	72.323	89.436	107.257
Bosna Hersek	58.902	80.289	108.724
Bulgaristan	1.435.980	1.541.458	1.968.262
Hırvatistan	18.470	19.434	35.553
Karadağ	14.180	15.837	20.220
Kosova	89.601	103.289	124.204
Makedonya	127.212	149.250	183.670
Romanya	322.391	373.995	580.387
Sırbistan	95.050	124.604	195.804
Slovenya	16.466	21.581	34.817
Yunanistan	497.289	503.165	543.400
Toplam	2.747.864	3.022.338	3.902.298

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Türkiye'nin Balkanlar ile sosyal ve kültürel bağlarını güçlendirecek çalışmalara 2018'de de devam edildi. Türkiye'nin Balkanlardaki en etkin kurumlarından olan TİKA faaliyet gösterdiği ülkelerde eğitim, sağlık, tarım ve altyapı alanlarında birçok proje gerçekleştirirken tarihi eser restorasyon faaliyetlerini de sürdürdü. Örnek olarak Kosova'nın başkenti Priştine'de 1.800 öğrencinin öğrenim gördüğü Elena Gjika İlköğretim Okulu yenilendi. Priştine'deki Çarşı (Sultan Murad) ve Prizren'deki Gazi Mehmet Paşa (Bayraklı) camilerinin restorasyon projelerinin iş birliği protokolü imzalandı. Arnavutluk'un Kavaje (Kavalye) kentindeki saat kulesi restore edildi. Bosna Hersek'in Mostar şehrinde TİKA tarafından restore edilen ve bir süredir Yunus Emre Enstitüsü Kültür Merkezi olarak hizmet vermekte olan tarihi Karagöz Bey Medresesi'nin resmi açılışı 24 Kasım'da Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy tarafından gerçekleştirildi.[57] Saraybosna Üniversitesi Klinik Merkezi (KCUS) Hematoloji Bölümü ve Üsküp Çayır Mayka Tereza Kadın Doğum Hastanesi Hijyen ve Sterilizasyon Öncesi Bölümü'ne donanım desteği sağlandı. Sırbistan'ın kaplıcalarıyla ünlü Vrnjacka Banja kasabasında Dokuzuncu Uluslararası Sağlık Turizmi ve Kaplıca Endüstrisi Forumu düzenlendi. Hırvatistan'da TİKA ve Türkiye Radyo Televizyonu (TRT) tarafından dijital yayıncılık eğitimi verildi.[58]

Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) önceki yıllarda olduğu gibi Balkanlar Burs Programı adı altında bölgeden lisans ve lisansüstü öğrencilerine Türkiye'de öğrenim görme imkanı sağladı. Balkanlardaki sekiz ülkede faaliyet gösteren Yunus Emre Enstitüsü tarafından çok sayıda dil,

[57] Kayhan Gül, "Mostar'daki Tarihi Karagöz Bey Medresesi Açıldı", Anadolu Ajansı, 24 Kasım 2018.

[58] Kaynak: TİKA resmi internet sitesi

kültür ve sanat etkinliği gerçekleştirildi. Diyanet İşleri Başkanlığı din ve eğitim işlerinde Müslüman topluluklara desteğini 2017'de de devam ettirdi. Vakıflar Genel Müdürlüğü de Balkanların çeşitli bölgelerindeki tarihi varlıkların restorasyon çalışmalarını sürdürdü.[59]

Eğitim öğretim alanında Türkiye'nin uluslararası konumunu güçlendirmek amacıyla 2016'da kurulan Türkiye Maarif Vakfı (TMV) dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Balkanlarda da yeni eğitim kurumları oluşturulması yönünde çalışmalarda bulundu. Vakıf Arnavutluk'ta 2002'den beri faaliyet göstermekte olan Tiran New York Üniversitesi'ni ve ona bağlı okulları satın aldı.[60] Böylece vakfın KKTC'den sonra ilk üniversitesi Balkanlarda faaliyete geçmiş oldu. 2018 sonu itibarıyla Balkanlarda TMV'ye ait eğitim kurumları olarak Arnavutluk'ta bir üniversitenin yanı sıra aynı dört okul, Bosna Hersek'te dört okul, Kosova'da altı okul, Makedonya'da beş okul, Romanya'da dört okul ve Makedonya'da bir yurt bulunmaktadır.[61]

SONUÇ

2018'de Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle ilişkileri olumlu seyretmiştir. Yıl boyunca Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında çok sayıda üst düzey görüşme gerçekleştirilerek ilişkilerin siyasi boyutu güçlendirilmiş, karşılıklı temaslarda ticaret, altyapı, ulaşım, tarım, enerji, eğitim ve savunma sanayii gibi alanlarda ortak projeler değerlendirilmiştir. Bölge ülkelerinden yalnızca Yunanistan ile ilişkilerde Ege karasuları meselesi, firari darbecilerin iadesi ve tutuklu Yunan as-

[59] "Bosna Hersek'in, Avrupa Birliği ve NATO'ya Girmesini Hararetle Destekliyoruz", *Habertürk*, 24 Kasım 2018.

[60] "Türkiye Maarif Vakfı Arnavutluk'ta Eğitim Kurumları Satın Aldı", *Posta*, 16 Ağustos 2018.

[61] Kaynak: Türkiye Maarif Vakfı resmi internet sitesi

kerleri gibi tartışmalı konular sebebiyle bazı kısa süreli gerginlikler yaşanmış, diğer ülkelerle ise kayda değer bir siyasi sorun meydana gelmemiştir. Yunanistan ile yetki alanlarına dair temel görüş ayrılıklarına dayanan gerginliklerin tırmanması iki ülke siyasetçileri tarafından önlenmiştir. Söz konusu ülkeyle gerçekleşen karşılıklı ticaret ve yatırımların bir önceki yıla göre kayda değer miktarda artması yaşanan gerginliklerin ikili ilişkilerde somut ve kalıcı bir hasara yol açmadığını göstermektedir.

Türkiye'nin bölgeyle ilişkilerinde sürekli gündeme gelen bir başka konu da FETÖ ile mücadeledir. Balkan ülkelerinde firari durumda bulunan FETÖ mensuplarının iadesi ve faaliyetlerini sürdürmekte olan iltisaklı kuruluşların kapatılması için Türkiye yoğun girişimlerde bulunmuştur. 1990'lardan bu yana örgütün eğitim, basın yayın ve ticaret gibi alanlarda faaliyet gösterdiği Balkanlar 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasında da FETÖ mensuplarının iltica talebinde bulunduğu bölgelerden biri olmuştur. Türkiye, Balkan ülkeleriyle temaslarında FETÖ ile mücadelenin önemini sıklıkla ve hassasiyetle dile getirmektedir. Balkan hükümetleri Türkiye'nin kaygılarını anlayışla karşılasalar da mahkeme kararları sonucunda FETÖ mensuplarının iltica talepleri kabul edilebilmekte ve Türkiye'nin iade talepleri reddedilebilmektedir.[62] Bu durum karşısında Türkiye örgütün bulunduğu ülkeler için de tehdit teşkil ettiğini vurgulayarak çalışmalarının durdurulması ve mensuplarının iadesi yönündeki ısrarını devam ettirmektedir. Aynı zamanda FETÖ'nün eğitim faaliyetlerine karşı bölgede güçlü ve kalıcı bir çözüm bulmak amacıyla TMV'nin çalışmalarını yaygınlaştırmaya çaba göstermektedir.

[62] "Yunan Mahkemesinden Nihai Karar: 8 Darbeci Askere İltica Hakkı Verildi", Sputnik Türkiye, 22 Ağustos 2018; "Makedonya'dan Skandal Karar Yakalanan FETÖ İmamının Türkiye'ye İadesi Reddedildi!", *Sabah*, 12 Aralık 2018; "Romanya'dan Türkiye'nin İade Talebine Ret", DW Türkçe, 14 Aralık 2018.

Türkiye, Balkanlarla ilişkilerindeki dengeli ve yapıcı tavrı koruması ve çok taraflı istişare ve projelere giderek daha fazla ağırlık vermesi sayesinde bölgesel iş birliğinde öncü bir ülke konumunu kazanmıştır. Hükümetler arasında bir süredir görüşülmekte olan Saraybosna-Belgrad otoyolu, Vlora Havalimanı ve Arnavutluk devlet hava yolu şirketinin kurulması gibi projelerin hazırlıkları 2018'de büyük ölçüde tamamlanmış ve projeler uygulama aşamasına gelmiştir. Türkiye'nin Balkanlardaki yatırımları, bölge ülkeleriyle yürüttüğü karşılıklı ticaret ve bölgeden çektiği turist sayısında da kayda değer artış gözlemlenmektedir.

İlişkilerde kaydedilen istikrarlı ilerlemeye bağlı olarak Türkiye'nin bölgede önemli bir ekonomik aktör haline gelmesi ve bölge toplumları ve siyasetçilerinin gösterdiği yakınlık uluslararası medyanın da dikkatini çekmektedir.[63] Bu duruma AB ülkeleri, ABD ve bölgedeki Batı yanlısı çevrelerden birtakım olumsuz tepkiler de gelmektedir. Türkiye'nin Balkanlara sağladığı kalkınma yardımları, eğitim ve kültür alanındaki destekler ve Osmanlı eserlerinin restorasyon çalışmalarını işaret eden bazı analistler Ankara'nın bölgede yayılmacı bir politika izlediğini öne sürerek bunu hem Avrupa hem de bölgenin istikrarı için bir tehdit olarak göstermektedir.[64] Türkiye'nin bölgedeki mevcut ve potansiyel etkilerini Rusya ve Çin gibi aktörlerle beraber "düzen bozucu"[65] olarak nitelendiren bu de-

[63] Vuk Vuksanovic, "How the Balkans Were Won: A Turkish Foreign Policy Success Story", *National Interest*, 17 Ekim 2017; Zia Weise, "Turkey's Balkan Comeback", *Politico*, 15 Mayıs 2018.

[64] Boris Kálnoky, "Wie Erdogan Südosteuropa Kaufen will (Erdoğan Güneydoğu Avrupa'yı Nasıl Satın Almak İstiyor)", *Die Welt*, 17 Ekim 2018; Krsto Lazarevic, "Die Erdoganisierung des Balkans (Balkanların Erdoğanlaşması)", *Die Welt*, 16 Kasım 2018.

[65] Marko Ceperkovic ve Florence Gaub, "Balkan Futures: Three Scenarios for 2025", European Union Institute for Security Studies, Chaillot Paper no. 147, (Ağustos 2018), s. 20; Adelheıd Wölfl, "Der Balkan Wird Zum Versuchslabor Geopolitischer Interessen (Balkanlar Jeopolitik Çıkarların Test Edildiği Bir Laboratuvara Dönüyor)", *Der Standard*, 20 Ağustos 2018.

ğerlendirmelerde Türkiye'nin bölgedeki etkinliğinin etnik ve dini gerilimleri artıracağı iddia edilmektedir.[66]

Türkiye ile Batı dünyası arasındaki ilişkilerin son yıllarda inişli çıkışlı bir seyir izlemesinin bu tür olumsuz görüşleri beslediği düşünülebilir. Bununla beraber Batı dünyası haricindeki her aktörü Balkanlar için potansiyel bir tehdit olarak gösteren yaklaşımların temelinde bölgenin Avrupa-Atlantik blokuyla bütünleşme sürecinde yaşanan pürüz ve aksaklıklar önemli rol oynamaktadır. Batı yanlısı çevreler Balkanların tamamının 2025'ten önce AB'ye üyeliğinin beklenmediği[67] günümüzde bölgenin Avrupa-Atlantik blokuyla süratle bütünleştirilmediği takdirde jeopolitik olarak kaybedileceği endişesini taşımaktadır.[68] Bu görüş sahiplerinin söz konusu kaygıları gündeme getirerek bir yandan AB ülkelerini genişleme süreçlerini hızlandırmaya diğer yandan da Balkan ülkelerini reformları hızlandırmaya teşvik etmektedir.

Bu görüşler ne Türkiye'nin bölgeye ilişkin siyasi ilkeleriyle ne de bölgedeki uygulamalarıyla örtüşmektedir. Türkiye'nin yıllardır istikrarlı biçimde sürdürdüğü Balkanlar politikası "bölgesel sahiplenme" ve "kapsayıcılık" ilkelerini esas almakla birlikte "üst düzeyli siyasi diyalog", "herkes için güvenlik", "azami ekonomik entegrasyon" ve "çok etnili, çok kültürlü, çok dinli toplumsal yapıların mu-

[66] Daniel Kochis, "A Roadmap for Strengthened Transatlantic Pathways in the Western Balkans", Heritage Foundation, Backgrounder no. 3286, 16 Mart 2018; Dorian Jones, "Ankara's Rising Balkan Influence Rattles Allies", Voice of America, 25 Temmuz 2018.

[67] Barbara Wesel, "2025 is Ambitious for Western Balkans to Join EU", DW English, 17 Nisan 2018.

[68] "Macron'dan Balkanlar için 'Türkiye' Uyarısı", DW Türkçe, 17 Nisan 2018; George Soros ve Alexander Soros, "In the Balkans, a Chance to Stabilize Europe", *New York Times*, 18 Haziran 2018; "Cerar Says EU at Risk of losing Balkans Geostrategically", STA, 10 Aralık 2018.

hafazası"na öncelik vermektedir.[69] Balkanlardaki diğer uluslararası aktörlerin aksine Türkiye ortak ekonomik çıkarların yanı sıra sosyal, kültürel ve coğrafi yakınlığı sayesinde bölge ülke ve toplumlarının tamamıyla yakın ilişkiler kurabilecek potansiyele sahiptir. Bölgede barış ve istikrarın zedelenmesi Türkiye'nin Balkanlardaki çok yönlü ilişki zeminini kaybetmesine sebep olabileceği gibi göç, sınır aşan suçlar ve terörizm gibi yeni güvenlik risklerini beraberinde getirecektir. Bu sebeple Türkiye Balkanların refah ve güvenliğini kendisi için de elzem görmekte ve bölgede siyasi istikrar, ekonomik kalkınma ve beşeri sermayenin güçlendirilmesine yönelik önemli adımlar atmaktadır.[70]

Türkiye'nin adının istikrarsızlaştırıcı bir aktör olarak Rusya ile beraber zikredilmesi de bu bakımdan anlamlı değildir. Zira Batı karşıtı, radikal milliyetçi ve revizyonist aktörlere verdiği destekle bilinen Rusya'nın aksine Türkiye Balkan ülkelerinin NATO ve AB'ye üyeliğini desteklemekte, bölgenin bütün hükümetleriyle karşılıklı faydayı esas alan yakın ilişkiler geliştirmektedir. Bölgede zaman zaman ortaya çıkan gerginliklerin yatıştırılmasına katkıda bulunurken üçlü istişare mekanizmaları ve Belgrad-Saraybosna otoyolu gibi projeler yoluyla toplumlar arasındaki diyalog ve iş birliğini güçlendirecek somut adımlar atmaktadır. 2018'de Bosna Hersek'te yaşanan seçim kanunu tartışmaları ve Makedonya'daki isim değişikliği süreci gibi içişlerini ilgilendiren konulara müdahil olmaması da Türkiye'nin Balkan ülkelerinin egemenliğine saygı gösterdiğinin en açık göstergesi olmaktadır.

Türkiye'nin bu tutum ve uygulamaları Balkan hükümetleri ve toplumlarınca da takdirle karşılanmaktadır. Küresel jeopolitik risk-

[69] "Balkan Ülkeleri ile İlişkiler", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa, (Erişim tarihi: 18 Şubat 2019).

[70] İbrahim Kalın, "What Does Turkey Want in the Balkans?", *Daily Sabah*, 1 Haziran 2018.

ler ve sosyoekonomik sorunlarla yüzleşmekte olan Balkanlar için Türkiye bugün ekonomik gücü, bölgeye yönelik dengeli yaklaşımı ve sunduğu eğitim ve kalkınma destekleri sayesinde önemli bir siyasi ortak haline gelmiştir. Türkiye'nin bölgenin güvenlik ve refahı açısından öneminin altını çizen Balkan hükümetleri ikili ilişkilerin geliştirilmesi için ne kadar istekli olduklarını her defasında dile getirmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İzzetbegoviç, Vucic, Rama, Thaçi ve Borisov gibi liderlerle kurduğu yakın kişisel ilişkiler de Türkiye'nin bölgede siyaseten daha aktif rol üstlenmesini sağlayabilecek bir zemin oluşturmaktadır. 2018'de gerçekleşen üst düzey temaslar, yürütülen projeler ve artan karşılıklı ticaret Türkiye'nin Balkanlardaki siyasi ve ekonomik varlığını daha gözle görülür bir hale getirmektedir.

KRONOLOJİ

7 Ocak	Restorasyonu tamamlanan İstanbul'daki Aziz Stefan Kilisesi (Demir Kilise) Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov'un katıldığı törenle açıldı.
9 Ocak	Hırvatistan Cumhurbaşkanı Kolinda Grabar-Kitarovic resmi bir ziyaret için Ankara'ya geldi.
29 Ocak	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vucic ve Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyi Üyesi Bakir İzzetbegoviç ile İstanbul'da görüştü.
12 Şubat	Makedonya Başbakanı Zoran Zaev Türkiye'yi ziyaret etti.
20 Şubat	Makedonya Cumhurbaşkanı Gjorge İvanov Türkiye'yi ziyaret etti.
22 Mart	Arnavutluk Başbakanı Edi Rama İstanbul'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.
29 Mart	Kosova'da yaşayan FETÖ ile bağlantısı bulunan altı Türk vatandaşı MİT'in düzenlediği bir operasyonla Türkiye'ye getirildi.
	Başbakan Binali Yıldırım Bosna Hersek'e resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.

7 Mayıs	Türkiye ile Sırbistan arasındaki Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi'nin ilk toplantısı gerçekleştirildi
20 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan Bosna Hersek'i ziyaret etti.
15 Ekim	Romanya Başbakanı Viorica Dancila Türkiye'yi ziyaret etti.
18-19 Ekim	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Arnavutluk'u ziyaret etti.
19-20 Ekim	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Kosova'yı ziyaret etti.

TÜRKİYE'NİN AFRİKA POLİTİKASI 2018

RAMAZAN ERDAĞ

Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

Türkiye, Afrika Kıtası'yla bütüncül bir yaklaşımla ilişkileri geliştirmeyi, uzun bir dönem ihmal edilen bir alan olarak özellikle Sahra Altı Afrika ülkeleriyle siyasi, askeri ve özellikle ekonomik bağları güçlendirmeyi hedefleyen bir yaklaşım içerisindedir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın her sene başında yurt dışı seyahatlerine Afrika ülkeleriyle başlaması ve daha önce cumhurbaşkanı düzeyinde ziyaret gerçekleştirilmeyen ülkelerin de programa alınarak en üst düzeyde ilişki tesis edilmesi bu yaklaşımın pratikteki yansımasıdır. 2018, 1998'de kabul edilen Afrika Eylem Planının yirminci, 2008'de hayata geçirilen Türkiye-Afrika Birliği stratejik ortaklığının de onuncu yıl dönümünü ifade etmektedir.

Bu bağlamda Türkiye 2018'de de Afrika açılım stratejisi temelinde özellikle Sahra Altı Afrika ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme çabalarına hız vererek siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda adımlar atılmıştır. Bunun yanında Fetullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) Afrika'daki faaliyetlerinin sonlandırılması ve bölge ülkelerinin örgütle mücadelede Türkiye ile iş birliğinin sağlanması da Türk dış politikasının önemli öncelikleri arasındadır. Bu makalede Türkiye'nin 2018'de Afrika ülkeleriyle ilişkileri incelenmektedir. Makalenin ilk kısmında Kuzey Afrika ülkeleri ve ikinci kısmında da Sahra Altı Afrika ülkeleriyle Türkiye'nin siyasi, askeri ve ekonomik ilişiklerini ele alınmaktadır.

TÜRKİYE-KUZEY AFRİKA İLİŞKİLERİ

SİYASİ İLİŞKİLER VE KARŞILIKLI TEMASLAR

Arap Baharı sonrasındaki süreçte siyasi istikrarsızlık ve güvensizliğin devam ettiği Libya'da kalıcı barış ve istikrarın sağlanması Türkiye'nin dış politika önceliği olmuştur. Libya sorununun çözümü için Birleşmiş Milletler (BM) öncülüğünde başlatılan girişimleri destekleyen Türkiye 2018'de de bu yaklaşımını sürdürmüştür. Ocak'ın sonunda BM Genel Sekreterinin Libya Özel Temsilcisi Ghassan Salame Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirerek Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile görüşmüştür. Şubat'ta İtalyan *La Stampa* gazetesine verdiği mülakatta Türkiye'nin Libya'da Kaddafi dönemi sonrasında kalıcı barış ve istikrarın sağlanması için çaba sarf ettiğini ifade eden Erdoğan, Ghassan Salame'nin özel temsilci olarak Libya'da ulusal uzlaşı sağlanması, yeni anayasanın hazırlanması ve seçimlerin gerçekleştirilmesi konusundaki çalışmalarını desteklediğini vurgulamıştır.[1]

[1] "Cumhurbaşkanı Erdoğan: AB'den Beklentimiz Yapıcı Bir Tutum İzlenmesidir", *Sabah*, 4 Şubat 2018.

Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar da Kasım başında Libya, Sudan ve Somali'yi kapsayan resmi ziyaretlerde bulunmuştur. Akar'a ziyaretinde Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Güler, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) Başkanı Serdar Çam, Türkiye'nin Libya Özel Temsilcisi Emrullah İşler ve diğer yetkililer eşlik etmiştir. Akar ziyaretinde Başkanlık Konseyi Başkanı Fayiz Serrac, Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) üyeleri, İçişleri Bakanı Fethi Ali Abdülselam Başağa ve Libya Devlet Yüksek Konseyi Başkanı Halid Meşri ile görüşmeler gerçekleştirmiştir.[2] Ziyaretin ardından Türkiye on iki yaşından küçük ve altmış beş yaşından büyük Libya vatandaşlarının Türkiye'ye yapacakları turistik amaçlı seyahatlerinde her altı ay içinde azami doksan gün ikamet süreli vize serbestisi tanınması kararı vermiştir.[3] Türkiye'nin Libya'daki siyasi krize rağmen vize muafiyeti sağlaması Türkiye-Libya ilişkilerine verdiği önemi ifade etmektedir.

Ancak Salame'nin Eylül 2017'de önerdiği üç aşamalı eylem planı kapsamında Libya sorununun çözümüne yönelik sene sonunda İtalya'nın Palermo kentinde düzenlenen Uluslararası Libya Konferansı Türkiye açısından hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştır. Türkiye adına konferansa katılan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay konferans sürecinde Türkiye'nin dahil edilmediği gayriresmi toplantılar nedeniyle konferanstan çekilme kararı almıştır. Oktay Türkiye'nin tepkisini şu şekilde dile getirmiştir:

> Son dakikadaki emrivakisiyle bazıları İtalyan ev sahipliğini suistimal ederek sürece tek taraflı müdahalede bulunmuştur. Kimi ülkelerin süreci kendi çıkarları doğrultusunda sakatlamaya çalışmaları devam ettiği müddetçe Libya'da istikrar sağlanamaz.[4]

[2] "Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar Libya'da", TRT Haber, 5 Kasım 2018.

[3] "Türkiye'den 4 Ülkeye Daha Vize Kolaylığı!", *Hürriyet*, 11 Kasım 2018.

[4] "Türkiye Libya Konferansı'ndan Çekildi", Anadolu Ajansı, 13 Kasım 2018.

Konferans öncesi BM tarafından desteklenen UMH Başkanlık Konseyi Başkanı Fayiz Serrac'in Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi (TM) tarafından desteklenen General Halife Hafter ile bir araya geldiği Palermo Konferansı'nın sonuç bildirgesinde seçimler ve anayasa konusunda 2019 baharı işaret edilerek kesin bir takvim ortaya konamamıştır. Bunun yanında Türkiye'nin konferanstan çekilme kararı alması ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) üst düzeyde katılım göstermemesi de toplantının başarısızlıkla sonuçlandığı yorumlarına neden olmuştur.[5]

2015'te Fas'ın Suheyrat şehrinde gerçekleştirilen görüşmelerde uzlaşılan Libya Siyasi Anlaşması ile kurulan ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) kararıyla Libya'nın tek meşru temsilcisi kabul edilen UMH, TM'nin itirazları nedeniyle etkinlik sağlayamamıştır. Selame'nin 2017'de sunduğu üç aşamalı plana göre Suheyrat anlaşmasının gözden geçirilmesi, ikinci aşamada Libya'daki siyasi grupların bir araya geleceği bir konferans düzenlenmesi ve son olarak yapılacak anayasa referandumunun ardından cumhurbaşkanı ve parlamento seçimlerinin gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Ancak 2018 sonundaki Palermo Konferansı da Libya'da BM temelli siyasi sürece yeterli katkı sağlayacak düzeyde gerçekleşmemiştir.

2018 Türkiye-Cezayir ilişkilerinin de ivme kazandığı bir dönem olmuştur. On yıl aradan sonra Cezayir'den Türkiye'ye dışişleri bakanı düzeyinde bir ziyaret gerçekleşmiştir. 22-23 Şubat'ta Türkiye'ye resmi ziyaret gerçekleştiren Cezayir Dışişleri Bakanı Abdelkader Messahel'in Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile görüşmesinde ikili ilişkiler ve bölgesel konular ele alınmıştır. Messahel ziyaretinde ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Başkanı

[5] "Palermo'daki Libya Konferansının Sonucu 'Hayal Kırıklığı'", *Milliyet*, 16 Kasım 2018.

İsmail Kahraman ile de görüşmüştür.[6] Bu ziyaretin hemen sonrasında Cumhurbaşkanı Erdoğan üç yıllık bir aranın ardından Cezayir'e resmi ziyaret düzenlemiştir. Erdoğan temasları kapsamında Cezayir Başbakanı Ahmed Ouyahia ile birlikte Türkiye-Cezayir İş Forumu'na katılmıştır. Erdoğan Cezayir'in bölgede Türkiye'nin en önemli ticaret partneri olduğunu belirterek ticaret hacminin daha da artırılması gerektiğini vurgulamıştır. Erdoğan'ın ziyaretinde iki ülkenin enerji şirketleri tarafından Adana'da 1 milyar dolarlık petrokimya tesisi kurulmasının da bulunduğu yedi anlaşma imzalanmıştır.[7] Erdoğan ziyaretinde Cezayir Cumhurbaşkanı Abdulaziz Buteflika ile de görüşmüştür. Sene sonunda ise Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Libya ve Tunus'u ziyaret ederek mevkidaşlarıyla görüşme gerçekleştirmiştir.[8]

Bölge istikrarı ve güvenliği açısından önemli bir role sahip Kuzey Afrika ile ilişkiler Türkiye'nin dış politikada öncelik ve önem verdiği alanlardan biridir. Bu bağlamda Türkiye 2018'de özellikle Libya krizinin çözümüne yönelik çabalarının yanında diğer ülkelerle de ilişkilerini geliştirmeye devam etmiş ve Cezayir ile üst düzey temaslarda bulunmuştur.

EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLER

Türkiye, Kuzey Afrika ülkeleriyle ticari ve ekonomik ilişkilerini güçlendirmek ve geliştirmek için önemli adımlar atmaktadır. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulunun (DEİK) oluşturduğu ülkeler arası iş konseyleri Türkiye'den bölge ülkelerine yatırım yapacak firma ve girişimcilere önemli olanak sağlamaktadır. DEİK/Türkiye-Libya İş Konseyi tarafından 10 Ağustos'ta düzenlenen ve

[6] "TBMM Başkanı Kahraman, Cezayir Dışişleri Bakanı Messahel'i Kabul Etti", *Milliyet*, 22 Şubat 2018.

[7] "Cezayir ile 7 Anlaşma", *Yeni Şafak*, 28 Şubat 2018.

[8] "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Tunus'ta", *Milliyet*, 22 Aralık 2018.

Türkiye'nin Trablus Büyükelçisi Ahmet Aydın Doğan'ın katıldığı çalışma yemeğinde Libya'da yeni dönemde yatırım imkanları ele alınmış ve ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesine yönelik atılacak adımlar görüşülmüştür.[9]

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ziyaretinde gerçekleştirilen Türkiye-Cezayir İş Forumu'nda ise Türkiye ile Cezayir arasındaki 3,5 milyar dolarlık ticaret hacminin yetersiz olduğu ve bunu öncelikle 5, sonrasında da 10 milyar dolara çıkarmanın hedeflendiği açıklanmıştır. Başbakan Ahmed Ouyahiaise Türkiye'nin Cezayir'e en fazla yatırım yapan dördüncü ülke olduğunu dile getirerek her alanda ilişkileri geliştirmeyi hedeflediklerini belirtmiştir. Erdoğan'ın ziyaretinde Cezayir ile yedi iş birliği anlaşması imzalanmıştır.[10] Tablo 1'de belirtildiği gibi Kuzey Afrika ülkeleriyle Türkiye'nin ticaret hacmi artış göstermektedir.

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN KUZEY AFRİKA ÜLKELERİYLE TİCARETİ (2018, BİN DOLAR)

Ülke	İhracat	İthalat
Fas	1.610.193	628.668
Cezayir	1.640.275	944.587
Tunus	731.456	162.575
Libya	1.103.940	296.313

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (Ocak-Ekim 2018 dönemini kapsamaktadır)

[9] "T.C. Trablus Büyükelçisi Sn. Ahmet Aydın Doğan Çalışma Yemeği", DEİK, 10 Ağustos 2008, https://www.deik.org.tr/turkiye-afrika-is-konseyleri-turkiye-libya-is-konseyi#etkinlikler/etkinlikler-t-c-trablus-buyukelcisi-sn-ahmet-aydin-dogan-ile-calisma-yemegi, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2018).

[10] "Cumhurbaşkanı Erdoğan Açıkladı! Cezayir ile Dev Anlaşma", A Haber, 27 Şubat 2018.

GÜVENLİK İLİŞKİLERİ

Arap Baharı sonrası Kuzey Afrika'da özellikle Libya'da yaşanan istikrarsızlık ve güvensizlik bölgesel güvenliğe zarar vermektedir. Ülkede güvenlik ve istikrarın sağlanması Türkiye'nin bölgesel politikalar açısından önem verdiği konuların başında gelmektedir. Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar Libya'ya gerçekleştirdiği ziyarette ülkede kalıcı barış ve istikrarın sağlanması için birlik ve beraberliğin tesis edilmesine vurgu yapmıştır. Akar, görüşmelerde bulunduğu sivil ve askeri yetkililere Türkiye'nin Libya'nın birlik ve beraberliğine olan desteğini dile getirmiştir.[11] Bölgesel güvenliğin yanında Türkiye açısından bir diğer önemli başlığı bölgede Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) ile mücadele oluşturmuştur. Türkiye bölge ülkelerinde faaliyet gösteren FETÖ okullarının kapatılması, faaliyetlerinin sonlandırılması ve Türkiye Maarif Vakfı'na (TMV) devri için yoğun çaba sarf etmektedir. Bu kapsamda bölge ülkeleri hem Türkiye'nin örgütle mücadelesine hem de kapatılan FETÖ okullarının TMV'ye devrine destek vermektedir.

TÜRKİYE-SAHRA ALTI AFRİKA İLİŞKİLERİ

Afrika Kıtası ve özellikle Sahra Altı Afrika ülkeleri Türkiye'nin yeni dış politikasında öncelikli bir konuma sahiptir. Türkiye uzun bir dönem siyasi, askeri ve ekonomik ilişki geliştirmediği bölge ülkeleriyle yakın dönemde diplomatik ve ekonomik ilişkilerini güçlendirmektedir. Bu kapsamda 2019'da Türkiye'de gerçekleştirilecek olan 3. Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi'nin hazırlığı niteliğindeki Türkiye-Afrika İkinci Bakanlar Gözden Geçirme Konferansı 11-12 Şubat'ta İstanbul'da düzenlenmiştir. Toplantıda Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle ilişkilerinde gelinen nokta ve iş birliğinin daha da güçlenmesi için gerekli adımlar ele alınmıştır. Dışişleri Bakanı Mevlüt

[11] Yasin Aktay, "Hulusi Akar'ın Libya, Sudan ve Somali Ziyaretleri", *Yeni Şafak*, 10 Kasım 2018.

Çavuşoğlu toplantı kapsamında Türkiye'ye gelen Çad Dışişleri Bakanı Cherif Mahamat Zene, Ruanda Dışişleri Bakanlığında Devlet Bakanı Olivier Nduhungirehe, Gine Dışişleri ve Yurtdışındaki Gineliler Bakanı Mamadi Toure ve Somali Dışişleri Bakanlığında Devlet Bakanı Abdulkadir Ahmedkheir Abdi ve Sudan Dışişleri Bakanı İbrahim Ghandour ile görüşme gerçekleştirmiştir.[12] Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın eşi Emine Erdoğan Ocak'ta Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) Kadın Çalışma Grubu'nun Arakan, Etiyopya ve Suriye için düzenlediği "Mazlum Coğrafyalara Umut Olmak" temalı yemeğe katılmıştır. Emine Erdoğan "Afrika, Suriye ve Arakan'daki gelişmelerden haberdarsak, yapmamız gereken elimizdekini paylaşmaktır. Ne mutlu ki, bu konuda duyarlı, cömert bir milletimiz var"[13] diyerek Türkiye'nin uluslararası insani yardımlarının önemine vurgu yapmıştır.

SİYASİ İLİŞKİLER VE KARŞILIKLI TEMASLAR

2018 Sahra Altı Afrika-Türkiye ilişkileri açısından yoğun bir diplomatik trafiğin yaşandığı yıl olmuştur. Ocak'ta Nijer Başbakanı Brigi Rafini Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Rafini ziyaretinde Başbakan Binali Yıldırım ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile görüşmüştür.[14] 14 Şubat 2018'de Gambiya Cumhurbaşkanı Adama Barrow, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın davetlisi olarak Türkiye'ye resmi bir ziyaret düzenlemiştir. Barrow'un ziyaretinde gerçekleştirilen ikili ve heyetler arası görüşmelerin ardından yapılan basın toplantısında Erdoğan, Gambiya'nın demokratik tecrübesinden övgüyle bahsederken FETÖ'nün

[12] "Türkiye-Afrika 2. Bakanlar Gözden Geçirme Konferansı", TRT Haber, 12 Şubat 2018.

[13] "Mazlum Coğrafyalara El Uzatmaya Devam Edeceğiz", MÜSİAD, http://www.musiad.org.tr/tr-tr/haberler/mazlum-cografyalara-el-uzatmaya-devam-edecegiz, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2018).

[14] "Erdoğan Nijer Başbakanı ile Görüştü", *Yeni Şafak*, 24 Ocak 2018.

Afrika ülkeleri için de büyük bir tehdit olduğunu vurgulayarak erken tedbir alınması konusunda uyarıda bulunmuştur. Erdoğan FETÖ okullarını Afrika'da ilk kapatan ülkelerden biri olması nedeniyle Gambiya yönetimine ve halkına teşekkür etmiştir. Erdoğan ayrıca Türkiye-Gambiya ticari ilişkilerinin altyapısının oluştuğunu söyleyerek Türkiye Bursları ile Türkiye'de eğitim gören Gambiyalı öğrencilerin iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde önemli rol oynayacağını ifade etmiştir. Banjul'da açılması planlanan TİKA ofisinin Gambiya'ya teknik altyapı desteği oluşturulması noktasında önemli katkı sağlayacağını belirten Erdoğan, İstanbul'da düzenlenen Türkiye-Afrika İkinci Bakanlar Gözden Geçirme Konferansı'nın Türkiye-Afrika Birliği stratejik ortaklığının onuncu yıl dönümüne denk gelmesinin önemini vurgulayarak "gelecek yüzyılın Afrika'nın olacağını" söylemiştir.[15]

Şubat'ta Afrika'dan Türkiye'ye düzenlenen bir diğer ziyaret Burundi Meclis Başkanı Pascal Nyabenda tarafından gerçekleştirilmiştir. 21 Şubat'ta Türkiye'ye gelen Nyabenda TBMM Başkanı İsmail Kahraman tarafından kabul edilmiştir. Nyabenda görüşmesinde 2011'den itibaren Türkiye-Burundi ilişkilerinin her alanda gelişmekte olduğunu kaydederken ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi için atılan adımları vurgulamıştır. Nyabenda ziyareti kapsamında Cumhurbaşkanı Erdoğan ile de bir görüşme yapmıştır.[16]

Erdoğan Şubat sonunda beraberindeki geniş heyetle Batı Afrika turu kapsamında Cezayir ziyaretinin ardından Moritanya, Senegal ve Mali'yi ziyaret etmiştir. Türkiye'den Moritanya'ya cumhurbaşkanı düzeyinde ilk olarak gerçekleşen ziyaret ülkede geniş yankı uyandırmıştır. Erdoğan'a ziyaretinde Dışişleri Bakanı Mevlüt Ça-

[15] "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Gambiya FETÖ ile Mücadelemizde En Kararlı Ülke Oldu", *Sabah*, 15 Şubat 2018.

[16] "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Burundi Meclis Başkanını Kabul Etti", *Sabah*, 21 Şubat 2018.

vuşoğlu, Kültür ve Turizm Bakanı Numan Kurtulmuş, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı Ahmet Eşref Fakıbaba, Gümrük ve Ticaret Bakanı Bülent Tüfenkci ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak eşlik etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan havalimanında Moritanya Cumhurbaşkanı Muhammed Veled Abdulaziz tarafından resmi törenle karşılanmış, ardından ikili ve heyetler arası görüşmeler gerçekleşmiştir. İkili ilişkiler ve bölgesel konuların ele alındığı görüşmelerde aynı zamanda terörle mücadelede iş birliği değerlendirilmiştir. Erdoğan mevkidaşıyla gerçekleştirdiği görüşme sonrası yaptığı açıklamada Moritanya'da FETÖ okullarının TMV'ye devredildiğini vurgulayarak örgütle mücadeleye verdiği destekten ötürü Moritanya yetkililerine teşekkür etmiştir. Erdoğan ayrıca iki ülke arasında kazan-kazan ilkesi doğrultusunda ekonomik ilişkilerin daha da geliştirilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.[17] Bunun yanında TİKA tarafından 1-2 Temmuz 2018'de gerçekleşen Afrika Birliği Zirvesi'ne ev sahipliği yapan Moritanya'ya personel eğitim programı desteği sağlanmıştır.[18]

Moritanya ziyaretinin ardından turunun üçüncü durağı olan Senegal'e geçen Erdoğan Cumhurbaşkanı Macky Sall ile görüşmüştür. Erdoğan basın toplantısında Senegal'e 15 Temmuz hain darbe girişiminde verdiği destekten dolayı teşekkür ederken FETÖ okullarının TMV'ye devredilmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Erdoğan açıklamasında Türkiye ile Senegal arasındaki ticaret hacminin geliştirilmesinin önemine vurgu yaparken özellikle turizm alanında gerçekleştirilebilecek iş birliklerine dikkat çekmiştir. Senegal'e 150'yi aşkın iş adamıyla geldiğini ifade eden Erdoğan

[17] "Erdoğan: Yeni Bir Dünya Düzeni Kurulurken Afrika ile Birlikte Yürümek İstiyoruz", Sputnik Türkiye, 1 Mart 2018.

[18] "Moritanya'ya Yönelik Mesleki Eğitim Programları", TİKA, http://www.tika.gov.tr/tr/haber/moritanya%27ya_ yonelik_mesleki_egitim_programlari-43866, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2018).

Türkiye'nin Afrika ile ilişkilerinde uzun vadeli bir bakış açısına sahip olduğunu vurgulamıştır. Erdoğan'a ziyaretinde Senegal Cumhurbaşkanı Sall tarafından Senegal Yüksek Devlet Nişanı takdim edilmiştir.[19] Erdoğan'ın ziyareti Senegal basınında da geniş yer bulmuş, dünya liderleri arasında Afrika ülkelerini en fazla ziyaret eden liderin Erdoğan olduğu belirtilmiştir.[20] Erdoğan 2018 içinde Senegal Cumhurbaşkanı Sall ile ikinci bir görüşme daha gerçekleştirmiştir. Temmuz'da 10. Brezilya-Rusya-Hindistan-Çin-Güney Afrika (BRICS) Zirvesi nedeniyle Güney Afrika Cumhuriyeti'ne giden Erdoğan, Senegal Cumhurbaşkanı Macky Sall ile yeniden bir araya gelmiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Batı Afrika turunun son durağı Mali olmuştur. Erdoğan, Mali Uluslararası Bamako Senou Havalimanı'nda Cumhurbaşkanı İbrahim Boubacar Keita tarafından karşılanmıştır. Türkiye'nin Afrin'e düzenlediği Zeytin Dalı Harekatı döneminde gerçekleşen ziyarette Erdoğan özellikle iki ülkenin karşılaştığı terör sorununa dikkat çekerek Mali'nin terörle mücadelesine desteğini yinelemiştir. Erdoğan ve Keita yaptıkları açıklamalarda iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi yönünde kararlılıklarını vurgulamıştır.[21]

Sahra Altı Afrika ülkelerinden gerçekleşen ziyaretler kapsamında Mart'ta Gine-Bissau Cumhurbaşkanı Özel Temsilcisi Büyükelçi Mamadu Sano Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Sano'nun Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile görüşmesinde Türkiye ile

[19] "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Senegal'de FETÖ Okullarının Kapatılması Çok Çok Önemli", *Hürriyet*, 1 Mart 2018.

[20] "Senegal Basını: Dakar Güçlü Türk Lider Erdoğan'ı Karşılamaya Hazırlanıyor", *Yeni Şafak*, 26 Şubat 2018.

[21] "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Mali'de Açıklamalarda Bulundu", A Haber, 2 Mart 2018.

Gine-Bissau arasındaki iş birliği alanları ele alınmıştır.[22] Mayıs'ta Afrika ülkelerinin Türkiye'deki misyon şefleri ve diplomatik personelinin katılımıyla Ankara'da "25 Mayıs Afrika Günü" etkinliği düzenlenmiştir. Etkinlikte konuşan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi Ümit Yalçın Afrika Birliği ile stratejik ortaklığının onuncu yıl dönümünde Türkiye'nin Afrika Kıtası'ndaki büyükelçilik sayısının 41'e ulaştığını, Afrika ülkelerinin de Türkiye'de 33 büyükelçiliğinin bulunduğunu belirtmiştir. Etkinlik kapsamında Türkiye'ye gelen Afrika Birliği Komisyonu Başkan Yardımcısı Thomas Kwesi Quartey Türkiye'nin Afrika Kıtası'na sağladığı destekten ötürü Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Türk halkına teşekkür etmiştir.[23] Quartey Türkiye ziyaretinde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir. Temmuz başında da Zambiya Dışişleri Bakanı Joseph Malanji Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirerek mevkidaşı Mevlüt Çavuşoğlu ile görüşmüştür.[24]

Cumhurbaşkanı Erdoğan Afrika ziyaretlerine Temmuz'da da devam etmiştir. 24 Haziran'da gerçekleştirilen cumhurbaşkanı ve milletvekili genel seçimlerinde ilk turda Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin ilk cumhurbaşkanı seçilen Erdoğan Temmuz sonunda BRICS zirvesi için Güney Afrika Cumhuriyeti'ne gitmiştir. Erdoğan'ın seçim sonrasında teamül olarak Azerbaycan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile önceden planlanmış NATO zirvesi için Belçika ziyaretinin hemen ardından ilk yurt dışı gezisini Afrika'ya yapmış olması bölgeye verilen önemin bir işareti olarak

[22] "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Gine-Bissau Cumhurbaşkanı Özel Temsilcisi ile Görüşmesi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 28 Mart 2018, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-mevlut-cavusoglunun-gine-bissa-cb-ozel-temsilcisiyle-gorusmesi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2018).

[23] "Afrikalı Diplomatlar Ankara'da Bir Araya Geldi", TRT Haber, 26 Mayıs 2018.

[24] "Dışişleri Mevlüt Çavuşoğlu-Zambiya Dışişleri Bakanı Malanji", *Star*, 5 Temmuz 2018.

görülebilir.[25] Erdoğan Güney Afrika'daki zirve esnasında Senegal Cumhurbaşkanı Macky Sall, Güney Afrika Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Matemala Cyril Ramaphosa, Angola Cumhurbaşkanı Joao Lourenço ve Togo Devlet Başkanı Faure Gnassingbe ile görüşmeler gerçekleştirmiştir.[26]

Erdoğan BRICS Zirvesi'nin ardından 28 Temmuz'da Zambiya'ya geçmiştir. Erdoğan'ın Zambiya ziyareti cumhurbaşkanı düzeyinde gerçekleştirilen ilk ziyaret olma özelliğine sahiptir. Mevkidaşı Edgar Lungu ile görüşen Erdoğan Türkiye'nin Zambiya'yı dost ve ortak olarak gördüğünü, oluşturulacak parlamentolar arası dostluk grubunun iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine önemli katkı sağlayacağını ifade etmiştir. Erdoğan yıl sonunda Zambiya'ya Türk Hava Yolları'nın (THY) doğrudan uçuş başlatacağını duyurmuş ve uçuşların ülkenin turizm sektörünü destekleyeceğini açıklamıştır. Erdoğan ayrıca yüzün üzerinde Zambiyalı öğrencinin Türkiye'de eğitim gördüğünü hatırlatarak iki ülkenin emniyet teşkilatları arasındaki iş birliğinden övgüyle söz etmiştir.[27] Ziyarette Türkiye ile Zambiya arasında Lusaka'da TİKA Program Koordinasyonu Ofisi Kurulması ve Faaliyetlerine İlişkin Mutabakat Muhtırası, Ormancılık Alanında İş Birliği Anlaşması, Eğitim Alanlarında İş Birliği Anlaşması, Diplomatik Pasaport Hamleleri için Vizelerin Karşılıklı Olarak Kaldırılması Anlaşması, Güvenlik Alanında İş Birliği Anlaşması, Kolluk Eğitimi Anlaşması, Tarım Alanında İş Birliği Anlaşması, Balıkçılık ve Hayvancılık Alanlarında İş Birliği Anlaşması, Turizm Alanında İş Birliği Anlaşması, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Alanında Anlaşma, Gençlik ve Spor Alanlarında

[25] Hakan Aydın, "Erdoğan'ın Afrika Ziyaretleri ve BRICS", Anadolu Ajansı, 26 Temmuz 2018.

[26] "Güney Afrika Cumhuriyeti", TCBB, 25 Temmuz 2018, https://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/96019/guney-afrika-cumhuriyeti, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2018).

[27] "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Zambiya'da Önemli Açıklamalar", *Hürriyet*, 28 Temmuz 2018.

Anlaşma, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu ve Zambiya Ulusal Yayın Kurumu Arasında İş Birliği Protokolü imzalanmıştır.[28] Sene sonunda THY iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin gelişimine önemli katkı sağlayacak bir hamle olarak Zambiya'nın başkenti Lusaka'ya doğrudan uçuş başlatmıştır.[29]

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2017 sonunda gerçekleştirdiği Sudan ziyaretinde oluşturulan Türkiye-Sudan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin (YDSK) ilk toplantısına hazırlık amacıyla iki ülke arasında Ortak Stratejik Planlama Grubu (OSPG) Toplantısı 15 Ağustos'ta gerçekleştirilmiştir. Toplantı için Türkiye'ye gelen Sudan Dışişleri Bakanı Al Dirdieri Mohamed Ahmed 10. Büyükelçiler Konferansında bir konuşma yapmıştır.[30] Eylül başında ise Benin Cumhurbaşkanı Patrice Talon Türkiye'ye resmi ziyaret düzenlemiştir. Talon görüşmesinde Türkiye'nin birikiminden yararlanmak istediklerini, yatırım yapmak isteyen iş adamları için ülkesinin önemli fırsatlar sunduğunu belirtmiştir. Erdoğan da karşılıklı büyükelçiliklerin açılması konusunda mesafe katedildiğini, Türkiye'nin Afrika'nın bütün ülkelerinde büyükelçilik açmayı hedeflediğini ifade etmiştir. FETÖ ile mücadeleye de değinen Erdoğan TMV'nin Benin'de temsilcilik açtığını hatırlatarak örgütün buradaki faaliyetlerinin sonlandırılması konusunda destek beklediğini açıklamıştır. Erdoğan ayrıca iki ülke arasındaki ticaret hacminin genişletilmesi gerektiğini vurgulamıştır.[31]

Erdoğan'ın Afrika ülkeleri devlet ve hükümet başkanlarıyla teması BM Genel Kurul çalışmalarında da devam etmiştir. Bu kapsam-

[28] "Türkiye ve Zambiya Arasında 12 Anlaşma İmzalandı", *Sabah*, 28 Temmuz 2018.

[29] "Zambiya'nın Başkentinde", *Milliyet*, 15 Aralık 2018.

[30] "Sudan Dışişleri Bakanı Al Dirdieri Mohamed Ahmed'in Ülkemizi Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 15 Ağustos 2018.

[31] "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Amerika'nın Bu Örgüte Ödediği Para 800-850 Milyon Dolar", *Hürriyet*, 6 Eylül 2018.

da Erdoğan Mozambik Devlet Başkanı Filipe Jacinto Nyusi ile bir görüşme gerçekleştirmiştir.[32] Ekim'de gerçekleştirilen Türkiye-Afrika Ekonomi ve İş Forumu vesilesiyle Türkiye'ye gelen Etiyopya Cumhurbaşkanı Mulatu Teshome Wirtu ve Ruanda Başbakanı Edouard Ngirente de Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmeler gerçekleştirmiştir.[33] Kasım'da ise Somali Cumhurbaşkanı Mohamed Abdullahi Mohamed Farmajo İstanbul'da Erdoğan ile bir araya gelmiştir.[34]

EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLER

Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle ilişkilerinde özellikle son yirmi yılda önemli gelişmeler yaşanmaktadır. 2000'lerden itibaren derinleştirilen Türkiye-Afrika ilişkilerinde ekonomi ve ticaret önemli bir yer tutmaktadır. Bir yandan bölge ülkeleriyle diplomatik ilişkileri geliştiren Türkiye diğer yandan da ekonomik ve ticari ilişkilerini de artırmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda 2018'de gerçekleştirilen karşılıklı üst düzey ziyaretlerden özellikle iş adamları da resmi heyetlere dahil edilerek yatırım fırsatları oluşturulmuş ve önemli anlaşmalar imzalanmıştır. Diplomatik temas ve ziyaretlerin yanında gerçekleştirilen iş ve ekonomi forumları da yatırım imkanları oluşturma noktasında önemli fırsatlar sunmaktadır.

Şubat'ta İstanbul'da Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (Economic Community of West African States, ECOWAS) Ekonomi ve İş Forumu gerçekleştirilmiştir. 1975'te kurulan ve üye ülkeler arasında ekonomik ilişkileri geliştirmeyi hedefleyen topluluğa Benin, Burkina Faso, Fildişi Sahili, Gambiya, Gana, Gine, Gine Bissau, Liberya, Mali, Nijer, Nijerya, Senegal, Sierra Leone, Togo ve Yeşil Bu-

[32] "Cumhurbaşkanı Erdoğan Mozambik Devlet Başkanı Nyusi ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 25 Eylül 2018.

[33] "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Afrika Ülkelerine Çağrı", CNN, 10 Ekim 2018.

[34] "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Somali Cumhurbaşkanını Farmajo'yla Bir Araya Geldi", *Milliyet*, 23 Kasım 2018.

run Adaları (Cape Verde) üyedir. Türkiye topluluğa 2005'te gözlemci statüsünde akredite olmuştur. İstanbul'da gerçekleştirilen foruma üye ülke temsilcileriyle çok sayıda iş dünyası temsilcisi katılmıştır. Forumda konuşan Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci Türkiye'nin ECOWAS üyesi ülkeler ile ticari ve ekonomik ilişkilerini geliştirmek isteğini vurgulamıştır. Forum sonunda Türkiye ile ECOWAS arasında Ticaret ve Yatırım İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Forumun sonuç bildirgesinde Türkiye ile ECOWAS üyesi ülkeler arasında serbest ticaret alanı oluşturulması için görüşmelere hazır olunduğu ifade edilerek ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla iş konseylerinin kurulması kararı alındığı belirtilmiştir.[35]

Afrika ile ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi bağlamında Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı ile Afrika Birliği Komisyonu ortaklığında DEİK tarafından Türkiye-Afrika Ekonomi ve İş Forumu'nun ikincisi 10-11 Ekim'de İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. 47 ülke heyetinin katıldığı forumda konuşan Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan Türkiye ile Afrika Kıtası'nın stratejik ortaklığına şu ifadelerle vurgu yapmıştır:

> Türkiye olarak, Afrika'nın her alanda kalkınmasına ve küresel sistemde hak ettiği yeri bulmasına katkı sağlamaya çalışıyoruz. Afrika'nın bir yokluklar kıtası olarak anılmaması, 21. yüzyılın parlayan yıldızı olmasını temenni ediyor, bunun için çaba gösteriyoruz. Türkiye olarak geçmişte olduğu gibi gelecekte de Afrikalı dostlarımızın yanında onlarla beraber çalışacağız.[36]

Pekcan Türkiye ile Afrika ülkelerinin artan ticaret hacminin önemli bir bölümünün Afrika açılımı döneminde gerçekleştiğini vurgulamıştır.

Bir diğer etkinlik de Eskişehir Sanayi Odası'nın (ESO) ellinci yıl etkinlikleri kapsamında ESO, Anadolu Üniversitesi ve Tüm Sa-

[35] "Batı Afrika ile Dengeli Ticaret", *Yeni Şafak*, 24 Şubat 2018.

[36] "Ticaret Bakanı Pekcan: Afrika'ya Bütüncül Bir Yaklaşım Benimsemeliyiz", Anadolu Ajansı, 11 Ekim 2018.

nayici ve İş Adamları Derneği (TÜMSİAD) Eskişehir Şubesi'nin ortaklığında düzenlenen Eskişehir-Afrika Ülkeleri Sanayi, Turizm ve Eğitim İş Konseyi'dir. 14 Kasım'da Eskişehir'de düzenlenen konseye 24 Afrika ülkesinin büyükelçi ve ticaret ataşesi katılmış ve karşılıklı ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi dile getirilmiştir.[37]

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN SAHRA ALTI AFRİKA ÜLKELERİYLE TİCARETİ (2018, BİN DOLAR)

Ülke	İhracat	İthalat
Sudan	289.527	62.838
Güney Sudan	2.422	1.50
Moritanya	112.987	19.822
Mali	49.984	19.950
Burkina Faso	32.240	8.636
Nijer	38.211	2.191
Çad	23.588	21.432
Cabo Verde (Yeşil Burun Adaları)	3.546	470
Senegal	314.500	12.027
Gambiya	40.014	0
Gine Bissau	4.238	108
Gine	87.985	65.862
Sierra Leone	45.724	2.540
Liberya	110.600	13.724
Kotdivuar	142.796	182.512
Gana	216.442	68.299
Togo	59.994	12.198
Benin	95.341	25.865
Nijerya	274.486	129.873
Kamerun	127.231	39.574
Orta Afrika Cumhuriyeti	2.386	2.462
Ekvator Ginesi	22.628	63

[37] "Afrika Ülkelerinden Eskişehir'e Gelen Büyükelçiler ve Ataşeler Onuruna Yemek Verildi", Eskişehir Valiliği, http://www.eskisehir.gov.tr/afrika-ulkelerinden-eskisehire-gelen-buyukelciler-ve-ataseler-onuruna-yemek-verildi, (Erişim tarihi: 15 Kasım 2018).

Sao Tome ve Prinsipe	1.430	9
Gabon	24.200	5.087
Kongo	43.876	3.670
Kongo Demokratik Cumhuriyeti	25.153	8.162
Ruanda	17.184	38
Burundi	2.057	83
St. Helena	11	0
Angola	183.344	1.550
Etiyopya	262.576	30.961
Eritre	7.192	19
Cibuti	150.629	190
Somali	145.516	4.283
Kenya	131.822	16.524
Uganda	24.446	8.888
Tanzanya	180.445	31.305
Seyşeller	12.047	6.718
Britanya Hint Okyanusu Toprakları	102	0
Mozambik	40.156	95.135
Madagaskar	64.076	2.914
Mauritius	57.040	2.494
Komorlar Birliği	8.298	6.501
Zambia	5.125	1.964
Zimbabve	12.254	9.735
Malavi	9.896	13.582
Güney Afrika Cumhuriyeti	5.499	1.164.404
Namibya	449.061	1.836
Svaziland	22.548	50
Lesotho	1.071	6

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (Ocak-Ekim 2018 dönemini kapsamaktadır)

Tablo 2'de belirtilen Türkiye'nin 2018'de Sahra Altı Afrika ülkeleriyle olan ihracat ve ithalat rakamları da artan ticaret hacmini işaret etmektedir. 2018 verilerine göre Türkiye'nin Sahra Altı Afrika ülkelerinden en büyük ticaret ortağı Güney Afrika Cumhuriyeti ol-

muştur. Nijerya, Senegal, Sudan ve Namibya gibi ülkeler de önemli ticaret partnerleridir. İhracat ve ithalat oranları düşük düzeyde olan ülkeler Türkiye'nin ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirmek için öncelik vereceği ülkeler olarak değerlendirilebilir.

GÜVENLİK İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla ortaya koyduğu Afrika yaklaşımı sonucunda siyasi, ekonomik ve ticari anlamda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bununla birlikte bölge ülkelerinin yaşadığı terör sorunları ve Türkiye'nin 15 Temmuz FETÖ darbe girişimi sonrası özellikle Afrika ülkelerinde örgüt faaliyetlerinin sonlandırılması ikili ilişkilerde ele alınan önemli bir diğer başlıktır. Başta Cumhurbaşkanı Erdoğan olmak üzere Türkiye'den bölge ülkelerine yapılan ziyaretlerde terör sorununa kalıcı çözüm üretilmesine yönelik destek vurgulanırken bölgede FETÖ'nün faaliyetlerinin sonlandırılması ve okullarının TMV'ye devredilmesi talebi en üst düzeyde iletilmektedir.

Türkiye'nin bölge ülkeleriyle yaptığı askeri iş birliği anlaşmaları ve savunma sanayii konusunda destek sağlanarak siyasi ve ekonomik ilişkilerin yanında askeri ve güvenlik ilişkilerinin de geliştirilmesi konuya verilen önemi göstermektedir. Kasım'da bölgeyi ziyaret eden Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar Türkiye'nin Somali'de açtığı askeri okulla Somali ordusunun yönetici kadrosunun yetişmesine sağladığı desteğe dikkat çekmiştir.[38] Gezisinin son durağında Sudan'ı ziyaret eden Akar ve heyeti Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın talebiyle Türkiye'ye tahsis edilen Sevakin Adası'nda TİKA'nın gerçekleştirdiği restorasyon çalışmalarını incelemiştir.[39]

[38] "Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar Somali'de", *Hürriyet*, 9 Kasım 2018.

[39] "Hulusi Akar Sevakin Adası'nda", *Sabah*, 10 Kasım 2018.

2018'de Afrika-Türkiye Ortaklığı Ortak Eylem Planı 2015-2019 çerçevesinde terörizm, uluslararası organize suçlar, uyuşturucu, göçmen ve insan kaçakçılığı, kara para aklama, sahtecilik ve dolandırıcılık, bilişim suçlarıyla mücadele vb. konularda iş birliği ve personel eğitim desteği sağlanmaya devam edilmiştir.[40]

SONUÇ

Türkiye 1990'ların sonlarından itibaren Afrika Kıtası ile siyasi, ekonomik ve askeri ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. 2000 sonrası dönemin önemli bir dış politika alanı olan Afrika kıtası özellikle Sahra Altı Afrika açısından Türkiye için yeni bir iş birliği fırsatı sunmuştur. Bu bağlamda öncelikle bölge ülkeleriyle diplomatik ilişkiler tesis eden Türkiye ardından yeni dış politika araçlarıyla ekonomik ve ticari iş birlikleri tesis edilecek zemini hazırlamaktadır. 2018 son dönem Türkiye-Afrika ilişkileri bağlamında iki yıl dönümünü ifade etmektedir. 1998'de açıklanan Afrika Eylem Planı ardından 2008'de kabul edilen Türkiye-Afrika stratejik ortaklığıyla birlikte Ankara yeni dış politika hedefi olarak belirlediği Afrika Kıtası'nda önemli bir rol oynamaya başlamıştır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yıllık yurt dışı gezilerinde özellikle daha önce cumhurbaşkanı düzeyinde resmi olarak ziyaret edilmeyen ülkeleri kapsayan bölge turları yankı uyandırmaktadır. 2018'de de Türkiye'den cumhurbaşkanı düzeyinde önemli ziyaretler gerçekleşmiş, Erdoğan bölge ülkelerinin devlet ve hükümet başkanlarıyla çeşitli vesilelerle görüşmüştür. Yapılan ziyaret ve görüşmelere geniş bir iş adamı heyetinin refakat etmesi ikili ilişkilerin kazan-kazan esası doğrultusunda ekonomik ve ticari ilişkiler boyutuyla da geliştirilmek istenmesinin göstergesi olmuştur. Bu bağlamda yeni Afrika stratejisinin uygulanmaya

[40] "Türkiye-Afrika 2. Bakanlar Gözden Geçirme Konferansı", *Milliyet*, 12 Şubat 2018.

başlanmasının ardından ithalat ve ihracat rakamlarında ciddi artış yaşanmıştır. Artan ticaret hacmi 2018'de de ivme kazanmaya devam etmiştir.

Afrika Eylem Planı'nın yirminci yıl dönümünde Türkiye-Afrika ülkeleri arasındaki ilişkilerin kurumsal altyapısı oluşmuş, derinleşmesi aşamasına geçilmiştir. Bu noktada ilişkilerin derinleşmesinin önünde iki önemli engel bulunmaktadır: güvenlik sorunları ve FETÖ'nün faaliyetleri. Öncelikle güvenlik ve istikrarın sağlanması, terör örgütlerinin eylemlerinin önlenmesi ve bölgenin tamamıyla terörden arındırılması gerekmektedir. Türkiye'de başarısız bir darbe girişiminde bulunan FETÖ'nün Afrika ülkelerindeki faaliyetlerinin sonlandırılması hem Türkiye ile ilişkilerde güven ortamının oluşmasını sağlayacak hem de söz konusu örgütün faaliyette olduğu ülkelerde benzer girişimlerinin önü alınacaktır.

KRONOLOJİ

24 Ocak	Nijer Başbakanı Brigi Rafini Türkiye'ye resmi ziyarette bulundu. Rafini Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile görüştü.
11-12 Şubat	Türkiye-Afrika İkinci Bakanlar Gözden Geçirme Konferansı İstanbul'da düzenlendi. Toplantıda Türkiye-Afrika iş birliğinin geliştirilmesi için gerekli çalışmalar ele alındı.
14 Şubat	Gambiya Cumhurbaşkanı Adama Barrow Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın davetlisi olarak Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
21 Şubat	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Burundi Meclis Başkanı Pascal Nyabenda'yı kabul etti.
22-23 Şubat	Cezayir Dışişleri Bakanı Abdelkader Messahel Türkiye'ye resmi ziyarette bulundu.
26 Şubat	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Cezayir'e resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
28 Şubat	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Moritanya'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.

1 Mart	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Senegal'e resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
2 Mart	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Mali'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
28 Mart	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Gine-Bissau Cumhurbaşkanı Özel Temsilcisi Büyükelçi Mamadu Sano ile görüştü. Görüşmede Türkiye ile Gine-Bissau arasındaki iş birliği alanları ele alındı.
24 Mayıs	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Afrika Birliği Komisyonu Başkan Yardımcısı Thomas Kwesi Quartey ile görüştü.
26 Mayıs	Ankara'da Afrika Günü etkinlikleri düzenlendi.
5 Temmuz	Zambiya Dışişleri Bakanı Joseph Malanji Türkiye'yi ziyaret ederek mevkidaşı Mevlüt Çavuşoğlu ile bir görüşme yaptı.
25-27 Temmuz	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 10. BRICS zirvesine katılmak üzere Güney Afrika Cumhuriyeti'ne bir ziyaret gerçekleştirdi.
28 Temmuz	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Zambiya'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
14-15 Ağustos	Sudan Dışişleri Bakanı Al Dirdieri Mohamed Ahmed Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirdi.
6 Eylül	Benin Cumhurbaşkanı Patrice Talon Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirdi.
25 Eylül	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan BM Genel Kurulu için bulunduğu ABD'de Mozambik Devlet Başkanı Filipe Jacinto Nyusi ile bir görüşme gerçekleştirdi.
10 Ekim	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Türkiye-Afrika Ekonomi ve İş Forumu'na katılmak üzere İstanbul'da bulanan Etiyopya Cumhurbaşkanı Mulatu Teshome Wirtu ve Ruanda Başbakanı Edouard Ngirente ile görüşme gerçekleştirdi.
5-9 Kasım	Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar Libya, Somali ve Sudan'ı ziyaret etti.
13 Kasım	Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay Türkiye'yi temsil etmek üzere İtalya'nın Palermo kentinde düzenlenen Libya Konferansı'na katıldı.

23 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan Somali Cumhurbaşkanı Mohamed Abdullahi Mohamed Farmajo ile görüşme gerçekleştirdi.
22-24 Aralık	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Libya ve Tunus'u ziyaret etti.

TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA VE PAKİSTAN POLİTİKASI 2018

TAMER KAŞIKCI

Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

Her ne kadar diğer bölgelerle karşılaştırıldığında uluslararası politika gündeminde alt sıralarda yer alıyor gibi görünse de Orta Asya coğrafyası sahip olduğu ekonomik zenginlikler ve Çin, Rusya ve Hindistan gibi dünya güçlerine olan yakınlıkları nedeniyle uluslararası sistemde giderek daha fazla önem kazanan bir bölge olarak görülmektedir. Türk dış politikası açısından da bu coğrafyayı hem diplomatik ilişkileri ve etki alanını genişletmek hem de söz konusu coğrafyanın sunmuş olduğu avantajlardan faydalanabilmek için önemli bir hedef bölge olarak tanımlamak mümkündür. Üstelik bölge ülkelerinin birçoğuyla olan geleneksel kültürel ve dini bağlar

Türkiye'nin bu coğrafyada çok boyutlu güçlü iş birlikleri kurma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Bu bağlamda makale 2018'de Türkiye'nin Orta Asya bölgesinde bulunan Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan ve bunların yanı sıra Pakistan ile ilişkilerini mercek altına almaktadır. Türkiye'nin geçen yılda olduğu gibi çeşitli uluslararası kuruluşların zirveleri ve ikili resmi ziyaretler aracılığıyla bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme gayreti içerisinde olduğu gösterilmektedir. Bu amaçla makalede öncelikle Türkiye'nin söz konusu ülkelerle yaptığı çok taraflı ve ikili görüşmeler siyasi gelişmeler başlığı altında incelenmektedir. Makalenin ilerleyen bölümlerinde öncelikle dış ticaret verileri ışığında Türkiye'nin söz konusu ülkelerle ekonomik ilişkileri ve çeşitli kuruluşlar aracılığıyla tesis ettiği kültürel ilişkileri analiz edilmektedir.

SİYASİ İLİŞKİLER

Makale kapsamındaki ülkelerle Türkiye'nin yıl içerisindeki ilişkilerine dair en önemli olay Mayıs'ta İstanbul'da gerçekleştirilen İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) bünyesindeki İslam Zirvesi Konferansı Olağanüstü Toplantısı'dır. Zirveye çalışma kapsamındaki ülkelerden Afganistan devlet başkanlığı, Kırgızistan ve Pakistan başbakanlık, Özbekistan parlamento başkanlığı, Tacikistan ve Kazakistan da dışişleri bakanlığı düzeyinde katılım göstermiştir.[1]

Cumhurbaşkanı Erdoğan zirvenin açılışındaki konuşmasında ABD'nin İsrail Büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararı ve İsrail'in Filistin'deki şiddet eylemlerini hedef almıştır. Erdoğan Müslümanların ilk kıblesi olan Kudüs'ün İslam dünyası için öneminden bahsettikten sonra ABD'nin aldığı kararın uluslararası hukuka aykırılığını dile getirmiştir. Buna ek olarak İsrail'in söz konusu tanıma kararını

[1] "Kudüs, Bir Terör Devletinin İnsafına Bırakılmayacak Kadar Mukaddes ve Mübarek Bir Beldedir", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 18 Mayıs 2018.

protesto eden Filistinli göstericilere karşı orantısız güç kullanmasını da net bir ifadeyle "haydutluk, vahşet ve devlet terörü" olarak tanımlamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan konuşmalarını hem İİT hem de Türkiye olarak haklı davalarında Filistin halkının yanında olduklarını ve bağımsız Filistin devleti fikrinin sonuna kadar arkasında yer aldıklarını söyleyerek sonlandırmıştır.[2] Zirvenin sonunda katılımcı devletler tarafından onaylanan bir sonuç bildirgesi yayımlanmıştır. Sonuç bildirgesinde İİT ülkelerinin ABD'nin Kudüs kararını kınadığı ve uluslararası toplumun mevcut sorunu bir an önce gündemine alması için tüm ülkeleri gayret sarf etmeye davet ettikleri ilan edilmiştir.[3]

Türkiye'nin çalışma kapsamındaki ülkelerle ilişkileri açısından bir diğer önemli zirve de Kazakistan ve Türkiye'nin doğrudan üyesi, Özbekistan'ın ise "onur konuğu" olduğu Altıncı Türk Dünyası Zirvesi olmuştur. Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sooronbay Ceenbekov'un ev sahipliğinde Çolpon-Ata kentinde gerçekleştirilen zirvede Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye'nin Türk dünyasıyla ilişkilerinin mevcut durumu ve geleceğine yönelik bir konuşma gerçekleştirmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan Türk Konseyi'nin üye ülkeler ve bölgenin geleceği açısından önemini vurgulayarak konseyin uluslararası arenada bilinirliğinin artırılması yönündeki faaliyetlere dikkat çekmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan konuşmasının önemli kısmını Türk dünyası ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilere ayırmıştır. Bu bağlamda söz konusu ülkelerin dünyanın gelişmekte olan bölgelerinden biri olarak sunduğu önemli yatırım fırsatlarını bölge ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin yeterince yansıtmadığına değinmiştir. Yine bu kapsamda bölge ülkeleri arasındaki ulaşım ve iletişim imkanlarını geliştirecek Hazar Geçişli

[2] "Kudüs, Bir Terör Devletinin İnsafına Bırakılmayacak Kadar Mukaddes ve Mübarek Bir Beldedir".

[3] "Olağanüstü İslam Zirvesinde Tarihi Kararlar", *Hürriyet*, 18 Mayıs 2018.

Doğu-Batı Orta Koridor projesinin önemine dikkat çekmiş, benzer projeler vasıtasıyla ekonomik ilişkilerin arzu edilen seviyelere çıkarılabileceğinin altını çizmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan son olarak uluslararası sistemdeki bazı aktörlerin ekonomik güçlerini kullanarak gelişmekte olan ülkeleri aleni bir şekilde tehdit ettiğinin altını çizerek bu kısıtlamalardan dolara olan bağımlılıktan sıyrılarak kurtulunabileceğini ve bunun için de bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerin yerel para birimleri üzerinden yapılması gerektiğini dile getirmiştir.[4]

Bu zirveler dışında Türkiye bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek için yıl içerisinde çeşitli temaslar gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin yıl içerisinde en yoğun ikili ilişkiler kurduğu ülke Kırgızistan olmuştur. İlk olarak Nisan içerisinde Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sooronbay Ceenbekov Türkiye'ye bir çalışma ziyareti gerçekleştirmiştir. 9 Nisan'da Türkiye'ye gelen Cumhurbaşkanı Ceenbekov devlet töreniyle karşılanmıştır.[5] Törenin ardından gerçekleştirilen baş başa ve heyetler arası toplantılar sonrasında iki lider bir basın toplantısı yapmıştır. Basın toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye'nin Kırgızistan ile yakın ilişkiler kurma gayreti içerisinde olduğunu, son dönemde Türk iş adamlarının bu ülkeye artan ilgisinin ve Türkiye bursları ve TİKA faaliyetleri sayesinde gerçekleştirilen kültürel faaliyetlerin bu gayretin en somut göstergeleri olduğunu dile getirmiştir. İki lider ekonomik ilişkilerde 1 milyar dolar hedefini koyduklarını ve ilerleyen dönemlerde artan ilişkiler sayesinde bu hedefe ulaşacaklarını vurgulamıştır. Yakın ilişkilere rağmen özellikle 15 Temmuz hain darbe girişiminin ardından FETÖ'nün iki

[4] "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türk Konseyi 6. Devlet Başkanları Zirvesi'ne Katıldı", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 3 Eylül 2018.

[5] "Kırgızistan Cumhurbaşkanı Ceenbekov Cumhurbaşkanlığı Külliyesinde", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 9 Nisan 2018.

ülke arasında gerilimler yaratmaya çalıştığının altını çizen Cumhurbaşkanı Erdoğan mevkidaşının ziyaretinin FETÖ'nün fitne çabalarına verilmiş en net cevap olduğunu ifade etmiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan FETÖ'nün sadece Türkiye için değil Kırgızistan için de önemli bir tehdit olduğunu ve bu terör örgütüne karşı birlikte hareket edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Son olarak Türk Dünyası Konseyi'nin çalışmalarına da değinen Cumhurbaşkanı Erdoğan bu gibi oluşumlar sayesinde Türk dünyası içerisinde bir iş birliği ortamının yaratılacağına yönelik inancının altını çizmiştir. Basın toplantısında söz alan Kırgız Cumhurbaşkanı Ceenbekov da ilişkilerde yaşanan gelişmelere dikkat çekerek iki ülke arasındaki yüksek stratejik iş birliğini ilerleyen dönemlerde daha üst seviyelere çıkarma hedefinde olduklarını dile getirmiştir.[6] Cumhurbaşkanı Ceenbekov ayrıca yapılan görüşmelerde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri daha da geliştirmek için iki taraflı bir iş konseyi oluşturulmasını önermiştir.[7]

İki ülke arasındaki bir diğer önemli gelişme de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Eylül'de gerçekleştirdiği Kırgızistan ziyaretidir. Ziyaret kapsamında Kırgız Cumhurbaşkanı Ceenbekov'la baş başa ve heyetler arası görüşmelerin yanı sıra iki lider Türk Dünyası Altıncı Liderler Zirvesi'ne de katılmıştır. Ziyaret kapsamında iki liderin katılımıyla Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi toplantısı yapılmıştır. Toplantının açılışında söz alan Cumhurbaşkanı Erdoğan iki ülkenin yakın ilişkilerinin somut bir göstergesi olarak Türkiye'nin

[6] "Cumhurbaşkanı Ceenbekov'un Ziyareti, FETÖ'nün İki Ülke Ilişkilerini Zehirleme Çabalarına En Güzel Cevaptır", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 9 Nisan 2018.

[7] "What Did Jeenbekov offer Erdogan for Strengthening Bilateral Relations?-Results of Negotiations", Kabar, 10 Nisan 2018, http://kabar.kg/eng/news/aidarbekov-negotiations-on-a-new-strategy-for-cooperation-between-kyrgyzstan-and-eu-are-proceeding-on-schedule, (Erişim tarihi: 19 Şubat 2019).

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi geçici üyeliği seçimlerinde Kırgızistan'ı destekleyeceğini ilan etmiştir.[8]

Ayrıca konsey toplantısı sonrasında yapılan bir basın toplantısında iki lider de görüşmelerle ilgili bilgi vermiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye'nin Kırgızistan ile halihazırda tarihsel ve kültürel bağlara dayanan yakın ilişkilere sahip olduğunun altını çizerken ilişkilerin daha da derinleşmesi için ekonomik iş birliğinin de geliştirilmesi gerektiğini vurgulamış ve yıl içerisinde yapılan iki taraflı ziyaretlerin bu bağlamda önem arz ettiğini ifade etmiştir. Erdoğan ilişkileri daha da geliştirmek için Türkiye'nin "sağlık, eğitim, ulaşım, enerji ve müteahhitlik" sektörlerinde sahip olduğu tecrübeyi Kırgızistan ile paylaşmaktan mutluluk duyacağının da altını çizmiştir. Cumhurbaşkanı Ceenbekov da Ankara ile ilişkilerinin kendileri açısından çok önemli olduğunu belirterek Türkiye'yi bir partner, bir "ağabey" olarak gördüklerini ve her alanda tecrübelerinden faydalanmak istediklerini dile getirmiştir.[9]

Ziyaret kapsamında gerçekleştirilen Kırgızistan-Türkiye İş Forumu toplantısında da Cumhurbaşkanı Erdoğan bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Kırgızistan ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin istenen düzeyde olmadığını yineleyen Erdoğan iki ülkenin liderleri olarak iş dünyasının önündeki engelleri kaldırıp ekonomik ilişkilerin daha da derinleşmesi için gerekli tüm adımları atma gayreti içerisinde olduklarının altını çizmiştir. Ayrıca konuşmasında Türkiye'nin içerisinde bulunduğu "döviz kuru baskısı"ndan da bahseden Erdoğan dolara dayalı uluslararası ekonominin tüm dünyada olduğu gibi Türk-Kırgız ekonomik ilişkilerini de tehdit ettiğini ve bu baskıdan kurtulmak için dış ticaretin mutlaka

[8] "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan FETÖ Uyarısı: 'Yaşadığımız Sıkıntıyı Kırgızistan Yaşamasın Istiyoruz'", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 1 Eylül 2018.

[9] "Türkiye ve Kırgızistan'ın Ekonomik Olarak Potansiyellerini Hayata Geçirmeleri Şarttır", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 9 Ocak 2018.

yerel para birimine dayalı yeni bir sisteme geçirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.[10] Ziyaret kapsamında kültür, sağlık, askeri, ekonomik, gümrük, havacılık ve benzeri birçok alanda iş birliğini içeren on iki anlaşma imzalanmıştır.[11]

Kırgızistan ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Erdoğan, Cumhurbaşkanı Ceenbekov ve beraberindeki heyetle birlikte Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'teki İmam Serahsi Camii'nin açılışına katılmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türk Diyanet Vakfı tarafından yaptırılan caminin iki ülke halkları arasındaki kardeşlik bağlarının somut bir göstergesi olduğunu ifade etmiştir.[12] Ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan Kırgızistan'ın Çolpon-Ata şehrinde düzenlenen Üçüncü Dünya Göçebe Oyunları'nın açılış törenine de katılmıştır.[13] Son olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan bu gezi kapsamında Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'ni de ziyaret etmiştir. Burada yaptığı konuşmada üniversitenin iki toplum arasındaki ilişkilerin gelişmesindeki rolüne dikkat çekerek yaptıkları finansal ve akademik desteğin meyvelerini görmekten duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.[14]

Türkiye'nin yıl içerisinde çeşitli tarihlerde ikili temaslar gerçekleştirdiği bir diğer ülke de Kazakistan olmuştur. Öncelikli olarak Nisan'da Kazakistan Dışişleri Bakanı Kayrat Abdrahmanov Türki-

[10] "Türkiye Ekonomisinin Bu Süreçten Güçlenerek Çıkacağından Kimsenin Şüphesi Olmasın", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2 Eylül 2018.

[11] "Kyrgyzstan and Turkey Sign 12 New Documents", Kabar, 1 Eylül 2018, http://kabar.kg/eng/news/kyrgyzstan-and-turkey-sign-12-new-documents, (Erişim tarihi: 19 Şubat 2019).

[12] "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Cumhuriyet Merkez İmam Serahsi Camii'nin Açılış Törenine Katıldı", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2 Eylül 2018.

[13] "Cumhurbaşkanı Erdoğan, 3. Dünya Göçebe Oyunları'nın Açılış Törenine Katıldı", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2 Eylül 2018.

[14] "Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Fahri Doktora Unvanı Tevcih Töreninde Yaptıkları Konuşma", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2 Eylül 2018.

ye'ye bir çalışma ziyaretinde bulunmuştur.[15] Eylül'de Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in gerçekleştireceği ziyaretin hazırlıkları için Türkiye'ye gelen Başbakan Abdrahmanov, Cumhurbaşkanı Erdoğan, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve TBMM Başkanı İsmail Kahraman ile görüşmeler gerçekleştirmiştir.[16] Yıl içerisinde iki ülke arasındaki en yüksek düzeyli temsil Eylül'de Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyarettir. Cumhurbaşkanı Nazarbayev iki ülke arasındaki Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin çalışmalarına katılmak için Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın davetlisi olarak Türkiye'ye gelmiştir. İki lider yapılan konsey toplantısının ardından bir basın toplantısı düzenleyerek konsey çalışmaları ve söz konusu ziyaretin içeriği hakkında bilgi vermiştir.[17]

Cumhurbaşkanı Erdoğan, Nazarbayev ile görüşmelerinde gündemlerindeki temel meseleleri konuştuklarını ve ziyaret sırasında iki ülke arasındaki ilişkileri derinleştirme amaçlı beş sözleşmenin imzalandığını açıklamıştır. Ayrıca yine bu ziyaret kapsamında gerçekleştiren forumda değeri toplam 2 milyar dolara yaklaşan çeşitli iş birliği anlaşmalarının da imzalandığını ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ikili görüşmelerde öne çıkan bir diğer meselenin de FETÖ'nün bölgede gerçekleştirdiği yıkıcı faaliyetler olduğunu ve örgüte karşı atılacak adımlar konusunda görüş alışverişi yapıldığını dile getirmiştir. Toplantıda Nazarbayev Erdoğan'ı son seçimlerdeki zaferinden dolayı tebrik ettikten sonra Türkiye'nin Kazakistan'ın "en yakın ve güvenli stratejik partnerlerinden" biri olduğunu dile getirmiştir. Her iki lider de mevcut ilişkilerin daha da derinleşti-

[15] "Kazakistan Dışişleri Bakanı Abdrahmanov Cumhurbaşkanlığı Külliyesinde", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 19 Nisan2018.

[16] Almasbek Zhumadilov, "Kazakh FM Visits Turkey, Discusses Preparations for Presidents' Summer Meeting", *The Astana Times*, 21 Nisan 2018.

[17] "Kazakistan", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 13 Eylül 2018.

rilmesi hususundaki dileklerini de ifade etmiştir.[18] Yapılan konsey toplantısında heyetler petrol, doğal gaz, askeri sanayii, nakliyat ve eğitim konularındaki mevcut iş birliğini gözden geçirmiştir. Bunun yanı sıra tarım, turizm, bilim ve teknoloji alanlarında daha yakın ilişkiler kurulması kararlaştırılmıştır.[19]

Türkiye'nin ikili temaslarda bulunduğu bir diğer ülke de Özbekistan'dır. Cumhurbaşkanı Erdoğan beraberinde bir heyetle resmi bir ziyaret kapsamında Nisan'da Özbekistan'da bulunmuştur.[20] Bu ziyaret kapsamında Cumhurbaşkanı Erdoğan, Özbekistan Cumhurbaşkanı Şavkat Mirziyoyev ile bir araya gelmiştir.[21] Görüşme sonrası iki lider yaptıkları basın toplantısında ilişkilerde yaşanan gelişmelere değinmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan geçen sene Özbekistan ile varılan mutabakat neticesinde iki ülke arasında "stratejik ortaklık" ilişkisi kurulduğunu ve bu ziyarette söz konusu ortaklığın altyapısını oluşturacak adımların atıldığını dile getirmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan yine bu ziyaret kapsamında Özbek mevkidaşıyla iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği mekanizmasının kurulması hususunda anlaştıklarını ve bu kapsamda ilk toplantıyı gelecek aylar içerisinde yapmayı kararlaştırdıklarını ifade etmiştir. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere de değinen Cumhurbaşkanı Erdoğan son dönemde ekonomik bağlamda yaşanan gelişmelerin memnuniyet verici olduğunu belirtmiştir. Gelecek dönemlerde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri 5 milyar dolar seviyesine çıkarma hedefinde olduklarını vurgulayan Erdoğan ziyaret

[18] "Türkiye-Kazakistan İlişkilerinin Mükemmel Düzeye Ulaşması için Çabalarımızı Yoğunlaştıracağız", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 13 Eylül 2018.

[19] Elya Altynsarina, "Kazakh President Meets with Turkish President, Business Leaders in Ankara", *The Astana Times*, 15 Eylül 2018.

[20] "Cumhurbaşkanı Erdoğan Özbekistan'da", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 29 Nisan 2018.

[21] "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev ile Bir Araya Geldi", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 30 Nisan 2018.

kapsamında gerçekleştirilecek Özbekistan-Türkiye İş Forumu'nun bu kapsamdaki önemini vurgulamıştır. İki ülke arasındaki kültürel ilişkilere de değinen Cumhurbaşkanı Erdoğan turizm alanında Türkiye'nin mevcut tecrübelerini Özbekistan ile paylaşmaya hazır olduğunu ve aynı tarihe sahip olan iki ülke vatandaşlarının birbirlerine daha sık gelip gitmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Son olarak kurulması planlanan Buhari Enstitüsü ve İmam Maturidi ile ilgili bir akademinin bu alanda ihtisas yapmak isteyen gençlerin Özbekistan'a olan ilgisinin artmasında etkili olacağını dile getirmiştir. Toplantıda söz alan Cumhurbaşkanı Mirzoyoyev ise Türkiye'nin uluslararası alanda giderek önemini artıran bir ülke olduğunun altını çizerken Özbekistan olarak Türkiye'yi güvenilir bir ortak olarak nitelemiştir.[22]

Ziyaret kapsamında gerçekleştirilen Özbekistan-Türkiye İş Forumu'nda bir konuşma gerçekleştiren Cumhurbaşkanı Erdoğan Özbekistan'ın hem tarihi hem de jeostratejik açıdan bölgenin en önemli güçlerinden biri olduğunu vurgulayarak siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesinin iki ülkenin ortak çıkarı olduğunu yinelemiştir.[23] Temasların ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan mevkidaşıyla birlikte Özbekistan'da bulunan Türk kültürüne ilişkin önemli kültür alanlarını kapsayan bir geziye katılarak programını sonlandırmıştır.[24]

Yıl içerisinde Pakistan ile gerçekleştirilen tek önemli temas Eylül içerisinde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun bu ülkeye düzenlediği çalışma ziyaretidir.[25] Bakan Çavuşoğlu bu ziyaretinde

[22] "Türkiye ile Özbekistan Arasındaki Stratejik Ortaklığımızı Güçlendirecek Adımları Attık", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 30 Nisan 2018.

[23] "Türkiye ile Özbekistan Arasında 5 Milyar Dolar Ticaret Hacmi Hedefliyoruz", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 30 Nisan 2018.

[24] "Özbekistan", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 29 Nisan 2018.

[25] "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Pakistan Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 14 Eylül 2018.

Pakistanlı üst düzey liderlerle bir araya gelmiştir. Pakistan Dışişleri Bakanı Shah Mehmood Qureshi ile yaptıkları görüşmenin ardından iki bakan bir basın toplantısı gerçekleştirmiştir. Bakan Qureshi görüşmede Türkiye'nin önümüzdeki günlerde Birleşmiş Milletler bünyesinde düzenlenecek Keşmir özel oturumunda Pakistan'ı destekleme kararının kendilerine bildirildiğini ifade etmiştir. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri derinleştirmeye istekli olduklarını vurgulayan Qureshi görüşmede bölgedeki önemli güvenlik meselelerine yönelik görüş alışverişinde bulunulduğunu belirtmiştir.[26]

Türkiye'nin yıl içerisinde Afganistan ile olan temasları NATO aracılığıyla gerçeklemiştir. Temmuz'da yapılan NATO liderler zirvesine katılan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Afganistan Cumhurbaşkanı Gani'nin de iştirak edeceği Afganistan Kararlı Destek Misyonu toplantısında yer almıştır.[27] Bu toplantıda katılımcılar Afganistan'a yapılan yardımlar ve desteğin devamlılığı konusunda ortak görüş bildirmiştir.[28]

EKONOMİK İLİŞKİLER

Dış ticaret verileri ışığında incelendiğinde hem Türkiye hem de bölge ülkelerinin siyasi liderlerinin birçok vesileyle değindiği gibi bölge ülkeleriyle olan ekonomik ilişkiler yeterince güçlü değildir. Zira Türkiye'nin 2017'de en çok ihracat ve ithalat yaptığı ilk yirmi ülke arasında söz konusu ülkelerden hiçbirisi yer almamaktadır. Bu durum da bölge ülkelerinin Türkiye açısından öncelikli ticari aktörlerden biri olmadığını açıkça göstermektedir. Aralık dışındaki 2018 verileri değerlendirildiğinde bölge ülkeleriyle

[26] "Turkey Desires a Peaceful Solution to Kashmir Issue: Turkish FM Cavusoglu", *DAWN*, 14 Eylül 2018.

[27] "Cumhurbaşkanı Erdoğan, NATO Zirvesi Kapsamında Afganistan Oturumuna Katıldı",T.C. Cumhurbaşkanlığı, 12 Temmuz 2018.

[28] "NATO Savunma Bakanları Toplantısı", *Sabah*, 8 Haziran 2018.

yapılan toplam ihracat (2,7 milyar dolar) ile ithalatın (2,6 milyar dolar) birbirine çok yakın oranda gerçekleştiği görülmektedir. Bununla birlikte bölge ülkelerine yapılan toplam ihracat Türkiye'nin toplam ihracatı içerisinde sadece yüzde 0,02'lik bir orana tekabül etmektedir. Benzer şekilde bölge ülkelerinden yapılan toplam ithalat da Türkiye'nin toplam ithalatının sadece yüzde 0,01'ine karşılık gelmektedir. Son on yıllık veriler karşılaştırıldığında da bölge ülkeleriyle yapılan ihracat rakamlarında önemli bir değişim olmadığı anlaşılmaktadır. Zira 2008 verilerine göre bölge ülkelerine yapılan toplam ihracat 2,5 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Diğer yandan 2008'de bu ülkelerden yapılan toplam ithalat 3,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu durum geçen on yıl içerisinde ithalat bakımından yaklaşık 1 milyar dolarlık bir azalma yaşandığını da göstermektedir.

TABLO 1. ÜLKELERE GÖRE TÜRKİYE'NİN İHRACAT RAKAMLARI (2008-2018, BİN DOLAR)

	Kazakistan	Özbekistan	Türkmenistan	Kırgızistan	Tacikistan	Afganistan	Pakistan
2008	890.568	337.130	662.932	191.350	176.448	136.982	155.065
2010	818.900	282.666	1.139.825	129.202	143.890	259.791	248.147
2014	977.487	603.013	2.231.246	421.431	277.384	186.185	259.317
2015	750.027	488.579	1.857.842	294.701	162.783	161.492	289.059
2016	623.715	533.018	1.241.469	308.932	151.621	145.590	346.896
2017	746.244	680.104	1.037.979	343.599	155.862	172.300	352.166
2018*	597.579	769.548	387.408	322.896	142.607	115.187	373.586

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.
* Aralık verileri dahil değildir.

İkili ilişkiler bağlamında değerlendirildiğinde Türkiye'nin 2018'de bölge ülkeleri arasında en çok ihracat yaptığı ülkeler Özbe-

kistan ve Kazakistan olmuştur. Özbekistan'a yapılan ihracat bölgeye yapılan toplam ihracatın yüzde 28'ini oluştururken Kazakistan'a yapılan ihracatın oranı yüzde 22'dir. Genel olarak değerlendirildiğinde geçen yıla göre ihracatta önemli bir değişiklik görülmemektedir. Bu durumun tek istisnası ise Türkmenistan'dır. Zira geçen yılın sonunda Türkmenistan'a yapılan ihracat bir milyar doların üzerinde görülürken bu sene Aralık itibarıyla bu rakam henüz 400 milyon doları geçmemiştir.

TABLO 2. ÜLKELERE GÖRE TÜRKİYE'NİN İTHALAT RAKAMLARI (2008-2018, BİN DOLAR)

	Kazakistan	Özbekistan	Türkmenistan	Kırgızistan	Tacikistan	Afganistan	Pakistan
2008	1.861.130	580.810	389.305	47.974	147.727	8.506	586.235
2010	1.392.528	861.373	386.342	30.900	283.689	5.098	749.931
2014	1.236.268	780.707	623.326	65.648	160.947	16.488	435.546
2015	1.109.831	711.555	557.355	76.857	203.760	11.889	310.544
2016	1.093.896	709.292	422.492	101.066	162.255	9.398	263.354
2017	1.463.158	823.274	403.552	143.794	197.767	8.830	323.116
2018*	1.235.002	636.189	230.663	42.908	170.652	9.928	279.641

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.
* Aralık verileri dahil değildir.

İkili ekonomik ilişkiler bağlamında değerlendirildiğinde 2018'de en çok ithalat yapılan iki ülke –ihracatta olduğu gibi– yine Kazakistan ve Özbekistan olmuştur. Kazakistan'dan yapılan ithalat, bölgeden yapılan toplam ithalatın yüzde 47'sini oluştururken Özbekistan için bu rakam yüzde 24'dür. Genel olarak değerlendirildiğinde ve Aralık verilerinin eksik olduğu göz önüne alındığında bölgeden yapılan ithalatta geçen yıla oranla büyük bir değişim göze çarpmamak-

tadır. Yalnızca Türkmenistan ve Kırgızistan'dan yapılan ithalatın bir önceki yıla oranla önemli miktarda azaldığı görülmektedir. İhracat ve ithalat rakamları birlikte düşünüldüğünde makale kapsamındaki ülkeler arasında Türkiye'nin en önemli ticari partnerlerinin Kazakistan ve Özbekistan olduğu söylenebilir.

KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Etnik ve dini bağların bulunduğu bölge ülkeleriyle kültürel ilişkiler de önem arz etmektedir. Bu kapsamda yapılan ülke ziyaretlerinde kültürel faaliyet ve geziler önemli bir yer tutmaktadır. Bunun yanı sıra TİKA ve TÜRKSOY gibi kuruluşlar üzerinden bölge ülkeleri arasındaki kültürel ilişkilerin derinleştirilmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir.

Bu kapsamda Türkiye'nin yumuşak gücünün en önemli aktörü olarak görülen TİKA'nın bölgedeki faaliyetleri öne çıkmaktadır. Örneğin TİKA'nın desteği ile X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nde gerçekleştirilmiştir. Sempozyumda Türk dünyasının çeşitli bölgelerinden araştırmacılar Türkçe üzerine 58 farklı oturumda 240 bildiri sunmuştur.[29] Benzer şekilde yine TİKA'nın önderliğinde Bursa'da "Üçüncü Türk Dünyası Ata Sporları Şenliği" düzenlenmiştir. Programa Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'dan yüzlerce sporcu ve sanatçı katılmıştır. Programda katılımcılar geleneksel spor müsabakalarının yanı sıra halk dansları gösterisi, konser ve çeşitli sanatsal faaliyetlerle izleyicilerle buluşmuştur.[30] Bu faaliyetlerin yanı sıra TİKA çalışma kapsamı ülkelerin hemen hepsinde eğitim, tecrübe aktarımı, sosyal yardım, çeşitli kültür, turizm

[29] "Dünyanın Seçkin Türkologları TİKA Katkılarıyla Eskişehir'de Buluştu", TİKA, 31 Ekim 2018.

[30] "TİKA'dan Ata Sporlarına Destek", TİKA, 23 Temmuz 2018.

ve sanat projeleri aracılığıyla kültürel ilişkileri geliştirmede önemli bir rol oynamaktadır.[31]

Bölge ülkeleriyle kültürel ilişkiler bağlamında 2018 içerisindeki bir diğer önemli organizasyon da (daha önce bahsedilen ve bu yıl üçüncüsü düzenlenen) Dünya Göçebe Oyunları'dır. Dünya genelinde 74 ülkeden bine yakın sporcunun katıldığı organizasyonda Türk dünyasının geleneksel sporları olan mangala, kemik fırlatma, ok atma, kartal ve şahinle avcılık vb. dallarda müsabakalar düzenlemiştir.[32]

Son olarak bölge ülkeleriyle Türkiye arasındaki kültürel ilişkileri geliştirmek amacıyla yıl boyunca TÜRKSOY bünyesinde çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda öncelikle Ocak'ta Kastamonu bu yılın "Türk Dünyası Kültür Başkenti" olarak seçilmiştir.[33] Yıl boyunca Kastamonu'da ve Türk dünyasının çeşitli bölgelerinde sergi, toplantı, konser ve anma etkinlikleri gibi kültürel faaliyetler düzenlenmiştir.

SONUÇ

Orta Asya bölgesi, dış ilişkileri geliştirmek ve geleneksel Batı odaklı dış politikaya alternatif oluşturabilmek için Türkiye'nin önündeki en güçlü seçeneklerden biridir. Zira bölge ülkeleriyle sahip olunan ortak tarihi, dini ve kültürel bağlar siyasi ve ekonomik ilişkiler kurma anlamında önemli bir avantaj yaratmaktadır. Bu ortak bağlara karşın Türkiye'nin bugüne kadar bölge ülkeleriyle güçlü ilişkiler geliştirebildiğini söylemek mümkün değildir. Ancak

[31] TİKA'nın bölge ülkelerindeki faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. http://www.tika.gov.tr/tr, (Erişim tarihi: 19 Şubat 2019).

[32] "Dünya Göçebe Oyunları Sona Erdi, Bir Sonraki Oyunlara Türkiye Ev Sahipliği Yapacak", Sputnik Türkiye, 9 Eylül 2018.

[33] "2018 Türk Dünyası Kültür Başkenti Kastamonu Tanıtıldı", TÜRKSOY, 24 Ocak 2018, https://www.turksoy.org/tr/news/2018/01/24/2018-turk-dunyasi-kultur-baskenti-kastamonu-tanitildi, (Erişim tarihi: 19 Aralık 2018).

Türkiye'nin gerek çok taraflı kuruluşlar aracılığıyla gerekse her sene düzenlediği ikili temaslar aracılığıyla bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalıştığı da görünmektedir. Geçen sene olduğu gibi bu sene de Türkiye özellikle ikili temaslar aracılığıyla Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan ile yakın ilişkiler kurma çabası içerisinde olmuştur.

Her ne kadar bu siyasi temaslarda güvenlikten kültürel faaliyetlere kadar çok geniş bir yelpazede ikili ilişkiler geliştirilmeye çalışılsa da görüşmelerin asıl odak noktasını ekonomik ilişkiler teşkil etmektedir. Hem Türkiye tarafı hem de bölge ülkelerinin temsilcileri Türkiye ile ekonomik ilişkilerin geliştirilebilmesi için hükümetlerinin azami bir gayret içerisinde olduğunu her defasında dile getirmektedir. Hatta bu kapsamda Kırgızistan ve Özbekistan örneklerinde de görüldüğü gibi en üst düzey liderlerin de katılım sağladığı iş forumları düzenlenmektedir. Ancak bu çabalara rağmen elde edilen dış ticaret verilerinin siyasi liderlerin umut ettikleri seviyelere uzak olduğu görülmektedir.

Siyasi ve ekonomik ilişkiler yoğun gayretlere rağmen umut edilen seviyelere ulaşamazken Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki kültürel ilişkiler her geçen yıl daha da derinleşerek gelişmektedir. Bu kapsamda TİKA ve TÜRKSOY gibi kuruluşlar her sene etnik ve dini bağlar zemininde kültürel faaliyetler gerçekleştirerek Türkiye ile bölge ülkelerinin toplumlarını birbirine yakınlaştırmaktadır. Bu gelişen kültürel bağlar ilerleyen yıllarda Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin de gelişmesine katkı sunacaktır.

KRONOLOJİ

9 Nisan	Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sooronbay Ceenbekov Türkiye'ye bir resmi ziyarette bulundu.
19 Nisan	Kazakistan Dışişleri Bakanı Kayrat Abdrahmanov Türkiye'ye çalışma ziyaretinde bulundu.

29 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan beraberindeki bir heyetle Özbekistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
18 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan İstanbul'da gerçekleştirilen İslam İşbirliği Teşkilatı İslam Konferansına katıldı.
1 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan Türk dünyası zirvesine katılmak için bulunduğu Kırgızistan'da Kırgız Cumhurbaşkanı Ceenbekov'la baş başa ve heyetler arası görüşmeler gerçekleştirdi.
2 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan Kırgızistan'ın Çolpon-Ata şehrinde yapılan Üçüncü Dünya Göçebe Oyunları'nın açılışına katıldı.
3 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan Kırgızistan'da Türk Dünyası Zirvesi'ne katıldı.
13 Eylül	Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Türkiye'ye çalışma ziyaretinde bulundu.
14 Eylül	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Pakistan'a çalışma ziyaretinde bulundu.
12 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan NATO zirvesine katıldı ve burada Afganistan konulu toplantıya iştirak etti.

TÜRKİYE'NİN UZAKDOĞU-ASYA POLİTİKASI 2018

M. CÜNEYT ÖZŞAHİN

Dr. Öğretim Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi

GİRİŞ

Türkiye'nin Asya-Pasifik politikası geçmiş yıllarda olduğu gibi 2018'de de büyük oranda ekonomi merkezli yürütülmüştür. Türkiye açısından Asya-Pasifik, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği (AB) ile yavaşlayan ilişkilere alternatif bir rota olarak değerlendirilmiştir. Özellikle kredi opsiyonları ve ihracat imkanlarının araştırıldığı Asya-Pasifik'te Türkiye ekonomik ilişkilerini derinleştirmeye yönelik çabalarını 2018'de de sürdürmüştür. Bu düzlemde Türkiye'nin başta Çin olmak üzere bölge ülkeleriyle geliştirdiği ilişkilerini Batı merkezli finansal kanallara çeşitlilik yaratmaya yönelik girişimler olarak okumak mümkündür.[1] Buna karşın başta

[1] Çin'in alternatif bir finans kaynağı olmasına yönelik birtakım değerlendirmeler için bkz. Arran Elcoate, "Little Brothers Together: Turkey Turns to China", *The Diplomat*, 18 Ağustos 2018; Aslı Işık, "Türkiye Yüzünü Çin'e Dönüyor", Deutsche Welle Türkçe, 10 Ağustos 2018.

Çin olmak üzere bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkileri değerlendirildiğinde Türkiye'nin ciddi bir dış ticaret açığıyla karşı karşıya olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim Türkiye ile seçili ülkeler arasındaki ithalat ve ihracat rakamları bu tespiti teyit etmektedir. Türkiye'nin 2018'de takip ettiği diplomatik yol haritasının söz konusu asimetrik ilişkiyi yeniden düzenleme gayesi güttüğü iddia edilebilir. Bununla birlikte kimi ülkelerle söz konusu ekonomi diplomasisinin tali bir düzeyde kalmak kaydıyla kültürel ve savunma sanayii iş birlikleri temelinde yürütülen çeşitli faaliyetler tarafından takip edildiğinin altı çizilmelidir. Bu çerçevede Türkiye'nin son yıllarda gözle görünür hale gelen savunma sanayii atılımı özellikle Güneydoğu Asya ülkeleriyle ilişkilerde önemli bir başlık niteliğindedir.

Bu makalede Türkiye'nin bölgesel örgütlerle kurduğu ilişkiler de değerlendirilecektir. Devletler üstü bu girişimlere eşlik eden devlet altı düzeyde iş adamı organizasyonları eliyle yürütülen temaslar Türkiye'nin Asya-Pasifik politikasında göze çarpan diğer kanallardır.[2] Bu makalede Asya-Pasifik ülkeleri Kuzeydoğu ve Güneydoğu Asya olarak iki farklı grup çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu çerçevede öncelikle ilgili coğrafyada muhkem örgütler çerçevesinde gerçekleşen temaslar ve ardından da Türkiye ile ilişkiler her ülke için münhasıran incelenmektedir. Bu doğrultuda gerek devletler düzeyinde resmi temaslar gerekse de devlet altı düzeyde atılan adımlar cari analize dahil edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Kuzeydoğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinin Türkiye ile ithalat ve

[2] Uluslararası ilişkilerde devlet dışı aktörlerin rolüne ilişkin değerlendirmeler 1970'lerle beraber yüksek sesle vurgulanmaya başlanmıştır. Bu minvalde çalışmalar için bkz. Richard W. Mansbach, Yale H. Ferguson ve Donald E. Lampert, *The Web of World Politics: Nonstate Actors in the Global System,* (PrenticeHall, Englewood Cliffs, NJ: 1976); Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, (Little, Brown, Boston: 1977), s. 25-26; Yaşanan sürecin daha kapsamlı bir tahlili küreselleşme ve yerelleşme olguları etrafında Rosenau tarafından yapılmıştır. Bkz. James Rosenau, *Along the Foreign-Domestic Frontier: Exploring Governance in a Turbulent World*, (Cambridge University Press, Cambridge: 1997), s. 99-117.

ihracat rakamları bu analiz ile değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Böylece çalışmanın ekonomi-politika teması ile uyumlu biçimde Asya Pasifik ülkeleriyle Türkiye arasında ekonomik ilişkilere yönelik panoramik bir değerlendirme sunulmaktadır.

DEVLET ÜSTÜ VE DEVLET ALTI DÜZEYDE TEMASLAR

Türkiye'nin Asya Pasifik politikasında bölge örgütleriyle ilişkilerinin önemli bir işlev üstlendiği ifade edilebilir. Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) bu örgütler arasında en dikkat çekeni olarak düşünülebilir. Türkiye'nin ASEAN ile ilişkileri son yıllarda ivme kazanmıştır. Nitekim Türkiye "sektörel ortak" olarak ilk defa 2017'de ASEAN'ın bir parçası olmuştur.[3] Mevlüt Çavuşoğlu 31 Temmuz-3 Ağustos arasında 51. ASEAN dışişleri bakanları buluşmasına katılarak mevkidaşlarıyla temaslarda bulunmuştur. Ayrıca yine konferans çerçevesinde ASEAN-Türkiye-Singapur üçlü toplantısı gerçekleşmiştir.[4] Ek olarak ilgili buluşmada Çavuşoğlu ASEAN ülkeleri dışında örgütle farklı kanallarla ilişkili kimi ülke dışişleri bakanlarıyla da görüşmelerde bulunmuştur. Sergey Lavrov ve Cevad Zarif bu isimler arasında zikredilebilir.[5] 2018'in önemli ikinci dikkat çeken diplomatik olayı MIKTA (Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye, Avustralya) ülkelerinin gerçekleştirdiği zirve diplomasisi olmuştur. Büyük çoğunluğu Asya-Pasifik ülkelerinden müteşekkil MIKTA ülkeleri temsilcileri geçmiş senelerde olduğu gibi 2018'de

[3] "Türkiye 'Sektörel Diyalog Ortağı' Olarak İlk Kez ASEAN Toplantısında", TRT Haber, 31 Temmuz 2018.

[4] Teoman Ertuğrul Tulun, "The Relevance of Turkey's Participation in the ASEAN Regional Forum", *Daily Sabah*, 16 Ağustos 2018.

[5] "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun 51. ASEAN Dışişleri Bakanları Toplantısına Katılmak Üzere Singapur'u Ziyareti, 31 Temmuz-3 Ağustos 2018", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 3 Ağustos 2018; Nazlı Yüzbaşıoğlu, "Çavuşoğlu ve Lavrov Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 2 Ağustos 2018.

de bir araya gelmiştir. Bu kapsamda 13. MIKTA Dışişleri Bakanları Toplantısı 27 Eylül 2018'de New York'ta gerçekleştirilmiştir. 2018'de MIKTA başkanlığını Endonezya üstlenmiştir.[6]

Yukarıda sıralanan bölgesel ve bölgeler arası temasların yanı sıra Asya-Pasifik bölgesiyle devlet altı düzeyde gerçekleştirilen kimi temaslardan da bahsedilebilir. Bu çerçevede Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin (TOBB) yürüttüğü ekonomi temalı temaslar önemli bir niteliği haizdir. Örneğin Şubat 2018'de TOBB ile Asya-Pasifik Ticaret ve Endüstri Odası'nın İstanbul'da gerçekleştirdiği toplantıda Asya-Pasifik'in ticari önemi ve Türkiye'nin rolü tartışmaya açılmıştır.[7] İlerleyen aylarda ise yine bu kapsamda 23-24 Kasım'da 32. Asya Pasifik Ticaret ve Endüstri Odaları Konfederasyonu toplantısı İstanbul'da gerçekleştirilmiştir.[8] 2018'de bu kapsamda değerlendirilebilecek bir diğer girişim Malezya ile iş ilişkilerini güçlendirmeyi hedef alan adımlar olmuştur. MÜSİAD'ın Malezya'da gerçekleştirdiği bir iş forumu toplantısında Türkiye-Malezya arasında bir mutabakat anlaşması imzalanmıştır. YTK Asya Pasifik Direktörü Süleyman Çelebi ve Büyükelçi Merve Kavakçı'nın katıldığı toplantıda taraflar arasında ekonomik ilişkilerin derinleştirilmesi öncelikli bir adım olarak kabul edilmiştir.[9] Yine Eylül 2018'de Türkiye İhracatçılar Merkezi (TİM) Başkanı İsmail Gülle ile Filipinler Büyükelçisi

[6] "MIKTA – Mexico, Indonesia, the Republic of Korea, Turkey, Australia", Australian Government Department of Foreign Affairs, https://dfat.gov.au/international-relations/international-organisations/mikta/Pages/mikta.aspx, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2018).

[7] "We Want to Show Turkey's Potential to the Asia-Pacific Business Community", TOBB, 5 Şubat 2018.

[8] "32nd the Confederation of Asia-Pacific Chambers of Commerce and Industry (CACCI)", Developing 8, http://developing8.org/event/32nd-the-confederation-of-asia-pacific-chambers-of-commerce-and-industrycacci, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2018); Ayrıca bkz. http://developing8.org/wp-content/uploads/2018/10/32nd-CACCI-Conference.pdf, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2018).

[9] "MÜSİAD ile Malezya Merkezli İş Adamları Derneği DPIM Arasında MoU Anlaşması", MÜSİAD, 27 Temmuz 2018.

Maria Rowena Mendoza Sanchez'in katılımıyla Ankara'da "ihracat pusulası" ismiyle gerçekleşen etkinliklerde ithalat ve ihracatın milyar dolar seviyesine taşıma hedefi vurgulanmıştır.[10]

2018'de Türkiye'nin Asya-Pasifik siyasetinin bölgenin görece zengin ekonomileri olan Kuzeydoğu Asya ülkeleri üzerinde yoğunlaştığı iddia edilebilir. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde başta ekonomi olmak üzere Asya-Pasifik'e yönelik politikanın içerisinde askeri iş birliği, diplomatik ortaklıklar ve kültürel girişimleri de barındıran geniş bir yelpazede yürütüldüğü ifade edilebilir. Kuşkusuz Türkiye'nin bölgeye yönelik siyasetinde iki farklı bölgesel kutup olarak Çin ve Japonya öncelikli bir pozisyona sahip olmuştur. Bunun yanı sıra Güney Kore bir diğer önemli ülke olarak öne çıkmaktadır.

KUZEYDOĞU ASYA ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLER: EKONOMİK GÖSTERGELER

Kuzeydoğu Asya içerisinde Çin, Japonya, Güney Kore, Tayvan ve Kuzey Kore gibi ülkeleri içerisine alan geniş bir coğrafyayı isimlendirmek için kullanılmaktadır. Çin ve Japonya Kuzeydoğu Asya'da bölgesel güçler olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca her iki ülke de önemli ekonomik güç merkezleri niteliğindedir. Bunun yanında Güney Kore yükselen bir güç ve bölgede etkisi giderek artan bir ülke niteliğini haizdir. Bölgede Çin ve Tayvan arasındaki sorunlar ise Tayvan açısından ikili ilişkiler geliştirme hususunda özgül bir güçlük olarak ortaya çıkarmaktadır. İthalat ve ihracat rakamları dikkate alındığında Türkiye'nin Güneydoğu Asya'ya nazaran Kuzeydoğu Asya ile daha güçlü ekonomik ilişkiler içerisinde olduğu görülmektedir.

[10] "İhracatçılar, Rotayı Filipinler'e Çevirdi", Haber 7, 13 Eylül 2018.

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN KUZEYDOĞU ASYA ÜLKELERİNDEN YAPTIĞI TOPLAM İTHALAT (2000-2017, MİLYON DOLAR)					
Yıl	Çin	Güney Kore	Kuzey Kore	Japonya	Tayvan
2000	1344.7314	1180.94216	9.47259	1620.56103	562.81344
2001	925.61983	759.4986	5.47514	1307.3724	316.3269
2002	1368.3167	900.418622	2.419875	1465.50654	521.98619
2003	2610.298	1312.442226	2.440046	1927.09626	752.65468
2004	4464.1396	2572.13778	5.276266	2683.45643	1205.9741
2005	6867.8559	3478.865289	3.843287	3107.25407	1525.6407
2006	9656.7407	3551.6303	2.802128	3215.14191	1647.7534
2007	13224.129	4368.697283	1.524292	3702.84878	1884.1045
2008	15658.21	4091.711184	51.923755	4026.76449	1683.904
2009	12676.573	3118.213745	2.220683	2781.97105	1342.4104
2010	17180.806	4764.056727	4.558843	3297.7962	1843.0327
2011	21693.336	6298.482762	3.615204	4263.73043	2025.3983
2012	21295.242	5660.093072	3.497928	3601.42744	2058.797
2013	24685.885	6088.317621	3.466611	3453.18967	1947.1106
2014	24918.224	7548.318576	1.125407	3199.91515	2011.2551
2015	24873.457	7057.422694	14.717718	3140.05671	1944.5584
2016	25441.433	6384.242202	6.3044	3943.6043	1597.3019
2017	23370.62	6608.873746	1.808365	4281.47223	1986.582

Kaynak: IMF

Türkiye'nin ithalat rakamlarına bakıldığında Çin, Güney Kore ve Japonya'nın öne çıktığı görülmektedir. Türkiye'nin ithalat hacminde inişli çıkışlı bir grafik sergilenmesine karşın Tablo 1'de 2000 ve 2017 dikkate alındığında ithalat miktarlarının pek çok ülke için yükseliş trendi içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bazı ülkelerde bu yükseliş trendi devasa boyutlardadır. Örneğin Çin ile ithalat 2000'de 1,34 milyar dolar iken 2007'de bu rakam 23,37 milyar dolara yükselmiştir. Güney Kore'den gerçekleşen ithalat 2000'de 1,18 milyar dolar

iken 2017'de bu rakam 6,61 milyar dolara çıkmıştır. Aynı şekilde Türkiye Japonya'dan 2000'de 1,62 milyar dolar ithalat yaparken bu rakam 2017'de 4,28 milyar dolara ulaşmıştır.

Grafik 1. Türkiye'nin Kuzeydoğu Asya Ülkelerinden Yaptığı Toplam İthalat (2018 Ocak-Kasım, Bin Dolar)

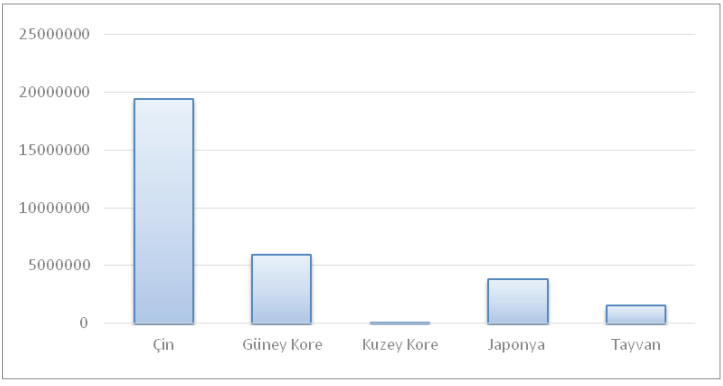

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin 2018 içinde Kuzeydoğu Asya ülkelerinden yaptığı ithalat rakamlarına bakıldığında en fazla ithalatın Çin'den gerçekleştirildiği, bu ülkeyi sırasıyla Güney Kore, Japonya ve Tayvan'ın izlediği görülmektedir. Kuzey Kore'de ise ithalat oldukça düşük seviyelerde seyretmektedir. Çin ile toplam ithalatın diğer ülkeleri uzak ara geride bıraktığı ve 2 milyar dolar düzeylerine yaklaştığı ifade edilebilir.

Grafik 2. Türkiye'nin Aylık İthalat Rakamları (2018 Ocak-Kasım, Bin Dolar)

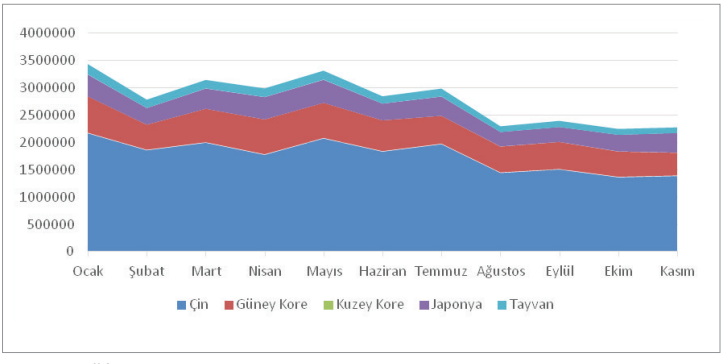

Kaynak: TÜİK

Grafik 2'de Türkiye'nin Kuzeydoğu Asya ülkeleriyle ithalatının 2018'in son altı ayında kademeli bir azalış trendine girdiği dikkat çekmektedir.

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN KUZEYDOĞU ASYA ÜLKELERİNDEN YAPTIĞI TOPLAM İTHALAT (2000-2017, MİLYON DOLAR)

Yıllar	Çin	Güney Kore	Kuzey Kore	Japonya	Tayvan
2000	96.010398	130.105904	2.13856	149.489056	69.01243
2001	199.37281	62.364456	1.244778	124.064598	67.45699
2002	268.22949	54.829934	1.602687	129.979685	230.32206
2003	504.6258	57.928027	1.496127	156.287904	130.15969
2004	391.58539	79.623159	1.337358	190.116694	162.54214
2005	549.76363	99.770845	1.152094	234.227399	77.58569
2006	693.03751	155.965841	1.201177	263.084344	80.030065
2007	1038.9601	152.285395	0.974802	246.837684	94.700738
2008	1437.2039	271.254336	0.281337	330.461943	97.447786
2009	1599.1394	234.822261	1.927147	232.846793	130.15668
2010	2269.1755	304.300609	0.665101	272.218627	137.05112
2011	2466.3161	528.506894	0.100009	296.413302	163.74037
2012	2833.2553	527.993444	0.240493	331.76165	119.46174
2013	3600.8653	460.050419	6.414039	409.235789	117.85826
2014	2861.0524	470.463752	5.736183	375.472022	132.86373
2015	2414.7904	568.635377	4.660705	334.814418	157.06725
2016	2328.044	518.774763	0.635134	354.380041	138.6943
2017	2936.2618	584.114967	0.07092	411.531046	204.4621

Kaynak: IMF

Tablo 2'ye bakıldığında 2000-2017 arasında Kuzeydoğu Asya ülkelerine yönelik ihracat rakamlarının iniş çıkışlara rağmen arttığı ifade edilebilir. 2017'ye ait ihracat rakamları dikkate alındığında en fazla mal satımının Çin'e yapıldığı, bu ülkeyi Güney Kore ve Japonya'nın takip ettiği görülmektedir.

Grafik 3. Türkiye'nin Kuzeydoğu Asya Ülkelerinden Yaptığı Toplam İhracat (2018 Ocak-Kasım, Bin Dolar)

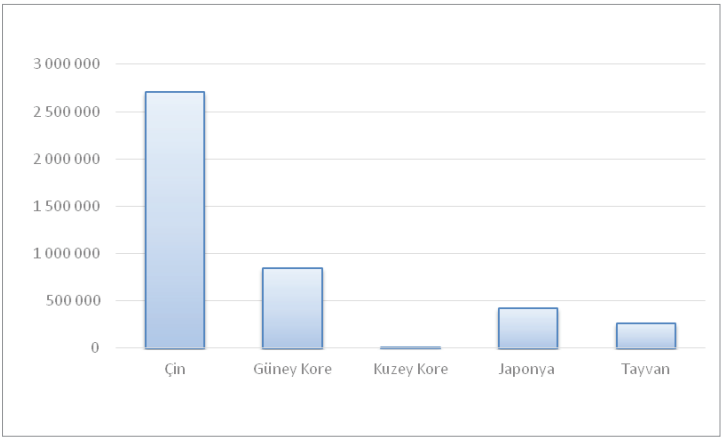

Kaynak: TÜİK

Grafik 3 üzerinden 2018'de Türkiye'nin bölge ülkelerine yaptığı ihracat rakamları incelendiğinde 2017'deki performansa benzer bir eğilimin sürdüğü görülmektedir. Bu doğrultuda 2018'de Türkiye'nin en çok dış satış yaptığı ülkeler sırasıyla Çin, Güney Kore, Japonya, Tayvan ve Kuzey Kore'dir.

Kuzeydoğu Asya ülkeleri için 2018 Ocak-Kasım döneminde ithalat rakamlarındaki iniş çıkışların tüm bölge ülkeleri için benzer bir eğilim sergilediği görülmektedir. Bu durum yakın coğrafyada yer alan ülkelerle benzer ihracat eğilimleri olduğuyla ilişkilendirilebilir. Genel itibarıyla Türkiye'nin bölge ülkelerine yönelik ihracat rakamlarının keskin olmayan iniş çıkışlar barındırdığı ifade edilebilir.

Grafik 4. Türkiye'nin Aylık İhracat Rakamları (2018 Ocak-Kasım, Bin Dolar)

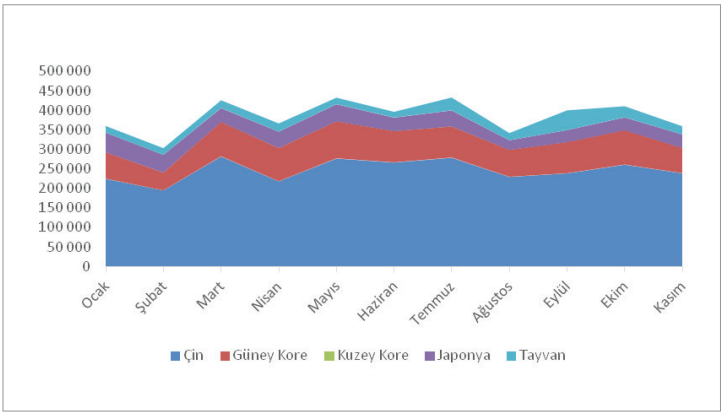

Kaynak: TÜİK

ÇİN İLE İLİŞKİLER

Çin-Türkiye yakınlaşması son yıllarda güçlenen ilişkilere paralel olarak 2018'de de sürdürülmüştür. Taraflar arasında farklı düzeylerde temaslar gerçekleştirilerek başta ekonomi olmak üzere sair konularda yoğun bir görüşme trafiği yaşanmıştır. Burada Pekin-Ankara ilişkilerine şekil veren kimi dinamiklerden bahsedilmesi önem taşımaktadır. Her şeyden önce Türkiye'nin Batı ile bozulan ilişkilerine Çin'in ekonomik bir alternatif olduğunun altı sıklıkla çizilmektedir.[11] Özellikle 2018'de yaşanan kur krizi sonrasında Çin'in Türkiye'nin destekçisi olduğuna yönelik değerlendirmeler bu kapsamda önem taşımaktadır.[12] Kuşkusuz söz konusu açıklamayı olumlayıcı mahiyette bir diğer gelişme de Enerji Bakanı Berat Albayrak'ın Çin Ticaret ve Endüstri Bankası'ndan 3,6 milyar dolarlık bir kredi alı-

[11] Arran Elcoate, "Little Brothers Together: Turkey Turns to China", *The Diplomat*, 18 Ağustos 2018, https://thediplomat.com/2018/08/little-brothers-together-turkey-turns-to-china, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2018); Aslı Işık, "Türkiye Yüzünü Çin'e Dönüyor", Deutsche Welle Türkçe, 10 Ağustos 2018.

[12] Matt Clinch, "China Backs Turkey to Overcome Its Economic Crisis", CNBC, 17 Ağustos 2018,

nacağı yönündeki açıklaması olmuştur.[13] Öte yandan Haziran'da Türkiye'nin Çin'den gaz projesi için 600 milyon liralık bir kredi aldığına da dikkat çekilmektedir.[14] 2018'de Ankara-Pekin ilişkileri adına en önemli gelişme Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Haziran'da gerçekleştirdiği Çin ziyareti olmuştur. Çavuşoğlu ziyaretinde Huawei başta olmak üzere Çin menşeli şirketleri de içerisine alan kapsamlı temaslar gerçekleştirmiştir.[15]

Çin ile ilişkilerde özellikle Kuşak ve Yol Projesi'nin taraflar arasındaki temaslarda öncelikli bir yere sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Konu hakkında açıklamalarda bulunan Çin'in Ankara Büyükelçisi Yu Hongyang Kuşak ve Yol Projesi ve Türkiye'nin kendi Orta Yol projesiyle beraber iki ülkenin iş birliği içerisinde tarihi İpek Yolu'nu yeniden canlandırabileceğini vurgulamıştır.[16] Yine bu çerçevede teyit niteliğinde bir açıklama Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'ndan gelmiştir. Ankara'da 249 büyükelçi ve iki maslahatgüzarın davet edildiği 10. Büyükelçiler Konferansı'nda Çavuşoğlu "Sayın Cumhurbaşkanımız Kuşak ve Yol Forumu'nun açılışına katılarak, ülkemizin bu projeye entegre olması için gerekli adımları attılar. Çin ile iş birliğimizi geliştirmeye devam edeceğiz" açıklamasında bulunmuştur.[17]

Kuşak ve Yol Projesi'nin yanı sıra Çin'in Türkiye'de üstlendiği yatırım projeleri de yıl içerisinde taraflar arasında gündeme gelmiş-

[13] "Chinese Bank to Lend $3.6 Billion to Turkey: Albayrak", *Hurriyet Daily News*, 27 Temmuz 2018.

[14] Wang Yanfei, "AIIB Extends First Loan to Turkey", *China Daily*, 28 Haziran 2018.

[15] "Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu Visited People's Republic of China", Turkish Ministery of Foreign Affairs, 15 Haziran 2018; "Turkey, China Pledge to Boost Trade Relations", *Hurriyet Daily News,* 15 Haziran 2018.

[16] "China Welcomes Turkey's 'Participation in Belt and Road Partnership'", *Hurriyet Daily News,* 28 Eylül 2018,

[17] Hüseyin Hayatsever, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Türkiye Dünyada Yatırım Yapmaya En Uygun Ülkelerdendir", Sputnik Türkiye, 13 Ağustos 2018.

tir. Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay, Çin Hükümeti Özel Temsilcisi Le Yucheng ve maiyetindekilerle görüşmelerde bulunmuştur. Temaslarda Çin ile iş birliğinin "teknoloji, ulaştırma, telekomünikasyon ve teknoloji yoğun sektörlerde" yoğunlaştırılmasının önemini vurgulayan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Oktay aynı zamanda "3. Nükleer Santral ve Kars-Edirne Hızlı Tren Projesi"ni tarafların iş birliği yapabileceği diğer alanlar olarak zikretmiştir.[18]

Çin ve Türkiye arasındaki temaslar diplomatik konuları da içerisine almıştır. Örneğin Çin Devlet Başkanı Cinping ile telefonda görüşen Cumhurbaşkanı Erdoğan ekonomik iş birliği imkanlarının yanı sıra Suriye'deki son gelişmeler hakkında fikir alışverişinde bulunmuştur. Söz konusu görüşmede her iki tarafın da Suriye'de toprak bütünlüğünün korunması ve krizin tırmanmaması yönünde açıklamalarda bulunduğu kaydedilmiştir.[19] Ayrıca Erdoğan ve Cinping 10. BRICS zirvesinde Güney Afrika'da yüz yüze görüşerek ekonomi, kültür ve güvenlik gibi hususları içeren geniş bir yelpazede istişarelerde bulunmuştur.[20] Yukarıda zikredilen ikili görüşmeler dışında heyetler arası birtakım görüşmeler de gerçekleşmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin Şanghay'da gerçekleştirdiği muhtelif konuların tartışıldığı Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığınca organize edilen "Türkiye ve Çin: Uzun Vadeli İş birliği Beklentileri" isimli toplantı zikredilebilir.[21]

[18] Mümin Altaş, "Oktay, Çin Hükümeti Özel Temsilcisi Le Yucheng'i Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 14 Eylül 2018.

[19] İlkay Güder, "Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Çin Devlet Başkanı Şi Telefonda Görüştü", Anadolu Ajansı, 19 Nisan 2018.

[20] Xiang Bo, Xi, "Erdogan Agree to Enhance China-Turkey Cooperation", Xinhau, 28 Temmuz 2018, http://www.xinhuanet.com/english/2018-07/27/c_137350545.htm, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2018).

[21] Fuat Kabakçı, "Şanghay'da 'Türkiye ve Çin: Uzun Vadeli İş Birliği Beklentileri' Paneli", Anadolu Ajansı, 28 Aralık 2018.

Çin-Türkiye ilişkilerinin bir boyutunu da askeri temaslar oluşturmaktadır. Taraflar arasında geçmiş yıllarda başlayan askeri iş birliği girişimleri[22] birtakım kesintilere uğramakla beraber 2018'de de sürdürülmüştür. 2018 içerisinde gerçekleştirilen en önemli temas Çin Halk Ordusunun (PLA) kuruluşuna yönelik düzenlenen seremonide gerçekleştirilmiştir. PLA'nın kuruluşunun 91. yıl dönümünde Çin'in Ankara Büyükelçiliği Askeri Ataşesi Cıng Çinsong, PLA ve Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) arasındaki askeri iş birliğinin mevcut durumu ve olanaklarına ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur.[23]

2018'de yukarıda bahsedilen ekonomi konulu askeri iş birliğini hedef alan temaslar dışında taraflar arasında ortak kültürel faaliyetlere de imza atılmıştır. 2018 Çin'de "Türkiye Turizm Yılı" ilan edilmiş ve Çin Halk Cumhuriyeti'nde yapılan etkinlikler kapsamında gerçekleştirilen açılış galasına Kültür ve Turizm Bakanı Numan Kurtulmuş da iştirak etmiştir. Çin ve Türkiye arasındaki turizm potansiyelinin büyüklüğüne değinen Kurtulmuş hedeflenen Çinli turist sayısını 500 bin olarak açıklamıştır.[24] Ayrıca 2018'de Çin'in özerk statülü bölgesi olan Hong Kong ile de ikili ilişkilerde birtakım adımlar atılmıştır. Bu çerçevede Hong Kong ve Türk Hava Yolları (THY) arasında "kod paylaşımı anlaşması" realize edilmiş, bu anlaşmayla hava yolu şirketlerinin ikili ilişkilerinin güçlendirilebileceğine vurgu yapılmıştır.[25]

[22] Bu konuda uzun süre gündemi meşgul eden ancak vazgeçilen Çin'den füze alımına ilişkin görüşmeler önemli bir tartışma başlığıdır. Konuyla ilgili bkz. Sinan Onuş, "Çin'den Füze Alımından Vazgeçilmesi Ne Anlama Geliyor?", BBC Türkçe, 16 Kasım 2015.

[23] Zuhal Demirci ve Tevfik Durul, "Çin'in Askeri Ataşesi Cıng: Erdoğan'ın Yeniden Seçilmesinden Memnuniyet Duyuyoruz", Anadolu Ajansı, 27 Ağustos 2018.

[24] Tevfik Durul, "Çin'de '2018 Türkiye Turizmi Yılı' Başladı", Anadolu Ajansı, 17 Nisan 2018.

[25] "THY ile Hong Kong Hava Yolları Arasında Kod Paylaşımı Anlaşması", *Hürriyet*, 29 Ekim 2018.

Ayrıca Tayvan ile sınırlı düzeyde de kalsa çeşitli faaliyetler yürütülmüştür. Bu kapsamda Ankara Üniversitesi'ne bağlı Asya-Pasifik Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi öncülüğünde "Türkiye'de Tayvan Çalışmaları" isimli organizasyon gerçekleştirilmiştir. Düzenlenen organizasyonda Taipei Ekonomi ve Kültür Misyonu Temsilcisi Cheng iki ülke arasında ekonomik iş birliğinin güçlendirilmesine vurgu yapmıştır.[26]

GÜNEY KORE İLE İLİŞKİLER

Çin ve Japonya ile benzer biçimde Türkiye'nin Güney Kore ile ilişkileri de büyük oranda ekonomi eksenli olmuştur. 2018'in bu konudaki en dikkat çekici gelişmelerinden biri 2 Mayıs'ta Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Seul ziyaretidir. Ziyaretin öncelikli gündem maddesi ise ticari ilişkilerin geliştirilmesi olmuştur. Middle East Observer'dan Ahmed Rashed'in haberine göre görüşmelerde savunma sanayiinde ortak yatırımlar meselesi gündeme getirilmiştir.[27] Söz konusu görüşmenin bir diğer özelliği de Erdoğan'ın 2012 sonrasındaki ilk üst düzey ziyareti gerçekleştirmiş olmasıydı. Ayrıca gezide MIKTA kapsamında ikili ilişkilerin geliştirilmesi de gündeme getirilmiştir.[28]

2012'de Serbest Ticaret Anlaşması (STA) ile başlayan Türkiye-Güney Kore ticari ilişkilerinde zaman içerisinde artış yaşanmıştır. Pek çok Güney Kore şirketi mega projeler olarak isimlendirilen yüksek bütçeli girişimlere ciddi yatırımlar gerçekleştirmiş-

[26] Ömer Faruk Yıldız ve Sümeyye Özer, "'Türkiye'den Tayvan'a Daha Fazla İhracat Bekliyoruz'", Anadolu Ajansı, 5 Nisan 2018.

[27] Ahmed Rashed, "Turkey Strengthens Its Position in the East, Erdoğan to South Korea after Uzbekistan", Middle East Observer, 2 Mayıs 2018, https://www.middleeastobserver.org/2018/05/02/turkey-strengthens-its-position-in-the-east-erdogan-to-south-korea-after-uzbekistan-41101, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2018).

[28] İlkay Güder ve Fuat Kabakçı, "Erdoğan-Moon Görüşmesine İlişkin Ortak Açıklama", Anadolu Ajansı, 2 Mayıs 2018; "Turkey's Erdogan and South Korea's Moon Agree to Boost Ties", TRT World, 2 Mayıs 2018.

tir. Başta havalimanı, köprü ve tünel projeleri olmak üzere pek çok altyapı yatırımında Güney Kore şirketleri önemli roller üstlenmiştir.[29] *Korea Times*'tan Mehmet Fatih Öztarsu taraflar arasında dillendirilen bir diğer konunun de Türkiye'nin nükleer enerji projelerinde Güney Kore ile gerçekleştirmeyi planladığı ortaklık olduğunun altını çizmiştir.[30] Ayrıca Öztarsu taraflar arasında siyaset ve ekonomi dışında kültürel birtakım temaslarda da bulunulduğuna ve Güney Kore'de Yunus Emre Enstitüsü'nün kurulmasına yönelik çabalara dikkat çekmiştir.[31]

Kore Yarımadası'nın kuzeyine yönelik Türkiye'nin politikası daha sınırlı olmuştur. Şüphesiz Kuzey Kore'nin tecrit edilmişliği bunda önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) yaptırım kararı gereği Türk hükümetince Kuzey Kore'ye yönelik alım ve satımlara denetim getirilmiştir. Ayrıca *Resmi Gazete*'de yayımlanan kararla birtakım kişilerin mal varlıkları da dondurulmuştur.[32] Bununla birlikte 2018'de gerçekleşen Kuzey ve Güney Kore arasındaki yumuşama Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır.[33]

JAPONYA İLE İLİŞKİLER

Türkiye'nin Kuzeydoğu Asya politikasında köklü tarihsel ve kültürel bağlara sahip olunan bir ülke olarak Japonya önemli bir

[29] "Turkey, South Korea Economic Ties Reap Benefits of Close Diplomatic Rapport", *Daily Sabah*, 21 Temmuz 2018.

[30] Mehmet Fatih Oztarsu, "Korea-Turkey Relations", *Korea Times*, 14 Mayıs 2018; Ayrıca benzer vurgular için bkz. İlkay Güder ve Fuat Kabakçı, "Erdoğan-Moon Görüşmesine İlişkin Ortak Açıklama", Anadolu Ajansı, 2 Mayıs 2018; "Turkey's Erdogan and South Korea's Moon Agree to Boost Ties".

[31] Oztarsu, "Korea-Turkey Relations".

[32] "39 Kuzey Koreli'nin Mal Varlığı Dondurulduğu", *Hürriyet*, 16 Mart 2018.

[33] Güder ve Kabakçı, "Erdoğan-Moon Görüşmesine İlişkin Ortak Açıklama"; "Turkey's Erdogan and South Korea's Moon Agree to Boost Ties".

başlık niteliğini haizdir. Taraflar arasında geçmiş yıllardaki sıcak ilişkiler 2018'de de hız kesmeksizin sürdürülmüştür. Bu çerçevede 4-6 Kasım arasında Mevlüt Çavuşoğlu mevkidaşı Taro Kano'nun daveti üzerine Tokyo'da temaslarda bulunmuştur.[34] Çavuşoğlu'nun görüşmesinin hemen ardından yaklaşık bir ay sonra G20 Zirvesi kapsamında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Japon Devlet Başkanı Şinzo Abe ile görüşmeler gerçekleştirmiştir.[35] Ayrıca Tokyo ziyareti kapsamında Çavuşoğlu ile de görüşen Abe yaklaşık üç senedir Suriye'de rehin tutulan Japon gazeteci Jumpei Yasuda'nın sağ salim evine dönmesine vesile olan başta Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Bakan Çavuşoğlu olmak üzere Türk hükümetine şükranlarını iletmiş ve "Türkiye ile ilişkileri her alanda, her seviyede ilerletmek istiyoruz"[36] temennisinde bulunmuştur.

Diğer yandan Japonya'ya yönelik politika bir bütün olarak değerlendirdiğinde ikili ilişkilerin büyük oranda ekonomi üzerinden yürütüldüğü dikkat çekmektedir. Japon İmparatoru Akihito'nun doğum gününde büyükelçilik rezidansında gerçekleştirilen faaliyette Japonya'nın Ankara Büyükelçisi Akio Miyajima karşılıklı ilişkilerin gücü ve derinliğine değinerek "Japonya-Türkiye İş Konseyi Ortak Toplantılarının yirmi dördüncüsünün"[37] düzenlendiğine vurgu yapmıştır. Ayrıca benzer biçimde Kasım içerisinde Sanayi ve Teknoloji Bakanı Mustafa

[34] "Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu Visited Japan, 4-6 November 2018", Turkish Ministery of Foreign Affairs, 6 Kasım 2018.

[35] Enes Kaplan, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Japonya Başbakanı Abe'yi Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 1 Aralık 2018.

[36] Fuat Kabakçı, "Japonya Başbakanı Abe: Türkiye ile İlişkileri Her Alanda İlerletmek İstiyoruz", Anadolu Ajansı, 6 Kasım 2018.

[37] "Japonya'nın Ankara Büyükelçisi Miyajima'dan Türkiye'ye Teşekkür: Dost Kara Günde Belli Olur", *Yeni Akit*, 27 Kasım 2018.

Varank ile Büyükelçi Akio Miyajima ekonomik ilişkilere dair fikir teatisinde bulunmuştur.[38]

Öte yandan ekonomik ilişkilerdeki en önemli gündem maddesi Japonya ile yapılması planlanan STA olmuştur. Bu çerçevede Aralık'ta Ankara'da Japon-Türk STA müzakereleri teması etrafında on ikinci tur görüşmeler gerçekleştirilmiştir.[39] Konuyla ilgili Nihat Zeybekci *Nikkei Asian Review*'e yaptığı açıklamada Japonya ve Türkiye arasındaki STA'nın 2019'da gerçekleştirilmesinin planlandığını deklare etmiştir. Ayrıca Zeybekci konuyla ilgili Japonya ile AB arasındaki anlaşmanın negatif etkilerinden kaçınmak için böylesi bir anlaşmanın gerekliliğini işaret etmiştir.[40] Ayrıca 2018'de Japonya-Türkiye ilişkilerinde her iki ülkenin bürokrasileri arasında kimi iş birlikleri de geliştirilebilmiştir. Bu çerçevede Aralık'ta taraflar arasında imzalanan afet yönetimine ilişkin iş birliği anlaşmasıyla iki ülkenin bilgi paylaşımı ve kurumsal ortaklıklar geliştirmesi amaçlanmıştır. Kurumsal düzlemde içerisinde AFAD'ın da yer aldığı "risk önleme" temalı birliktelik taraflar arasında iş birliğinin mahiyetini zenginleştirmektedir.[41] Ayrıca iki ülke arasında kültür ve turizm alanında da faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Kasım'da Tokyo'da temaslarda bulunan Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Akif Ersoy Topkapı ve Yıldız saraylarındaki eserlerin Japonya'da sergilenmesinin gündeme geldiğinden söz etmiştir.[42]

[38] "Japonya Büyükelçisi Akio Miyajima Sanayi ve Teknoloji Bakanı Sayın Mustafa Varank ile Görüşmüştür", Japon Büyükelçiliği Türkiye, 22 Kasım 2018.

[39] "Japonya-Türkiye Serbest Ticaret Anlaşması (STA) Müzakereleri On İkinci Tur Görüşmeleri", Japon Büyükelçiliği Türkiye, 21 Kasım 2018.

[40] Akihiro Sano, "Turkey's Economy Minister Seeks Japan Trade Pact This Year", *Nikkei Asian Review*, 9 Mart 2018, https://asia.nikkei.com/Politics/International-Relations/Turkey-s-economy-minister-seeks-Japan-trade-pact-this-year, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2018).

[41] "Cooperation between Turkey and Japan in Disaster Management to be Enhanced", AFAD, 28 Aralık 2018.

[42] "Bakan Ersoy'dan Uzak Doğu'ya 'Tanıtım' Çıkarması", *Habertürk*, 28 Kasım 2018.

GÜNEYDOĞU ASYA ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLER: EKONOMİK GÖSTERGELER

Güneydoğu Asya, Uzak Asya'nın en yoksul ülkelerini bünyesinde barındırdığı gibi dünyanın en müreffeh ülkelerini de içermektedir. Zira pek çoğu ihracata dayalı büyüme modellerini benimseyen Asya Kaplanları'nın (mesela Hong Kong ve Singapur)[43] yanı sıra Laos, Myanmar ve Kamboçya gibi en az gelişmiş ülkeler kapsamında değerlendirilen ülkeler de Güneydoğu Asya'nın bir parçasıdır.[44] Ayrıca Güneydoğu Asya ülkeleri içesinde Avustralya gibi bölgesel bir güç de yer almaktadır. Türkiye ve Avustralya'nın da içerisinde yer aldığı MIKTA önemli bir bölgeler arası örgüt niteliğindedir. Türkiye'nin Avustralya'nın yanı sıra Güneydoğu Asya'nın ihracat şampiyonu diğer ülkeleriyle de güçlü ekonomik ilişkiler geliştirdiği ifade edilebilir. Aşağıda Türkiye ile ilgili ülkelerin ithalat ve ihracat rakamlarının seyrine ilişkin bazı grafikler sunulmaktadır.

Grafik 5. Türkiye'nin Güneydoğu Asya Ülkelerinden Yaptığı Toplam İthalat (2018 Ocak-Kasım, Bin Dolar)

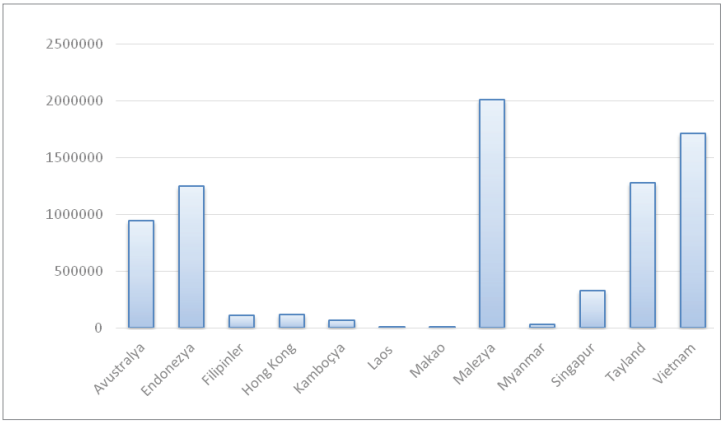

Kaynak: TÜİK

[43] Asya Kaplanları ve Doğu Asya'ya ilişkin bkz. P. J. Lloyd ve Donald MacLaren, "Openness and Growth in East Asia after the Asian Crisis", *Journal of Asian Economics*, Cilt: 11, Sayı: 1, (2000), s. 90–91.

[44] "About LDC'S", http://unohrlls.org/about-ldcs, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2018).

Grafik 5'te Türkiye'nin Güneydoğu Asya ülkeleriyle 2018 Ocak-Kasım dönemindeki toplam ithalatı sunulmaktadır. Söz konusu ülkelerden 2018'de yapılan dış alım rakamlarına bakıldığında ilk dört sırada Malezya, Vietnam, Tayland ve Endonezya'nın bulunduğu ve bu ülkeleri Avustralya'nın takip ettiği görülmektedir. Söz konusu ülkeleri bir sonraki adımda ise Singapur izlemektedir. Filipinler, Hong Kong ve Kamboçya ise Türkiye'nin yakın seviyede ithalat yaptığı ülkeler olarak dikkat çekmektedir. Türkiye'nin Myanmar, Laos ve Makao gibi ülkelerle dış alım hacmi ise çok düşük seviyelerdedir.

Grafik 6. Türkiye'nin Aylık İthalat Rakamları (2018 Ocak-Kasım, Bin Dolar)

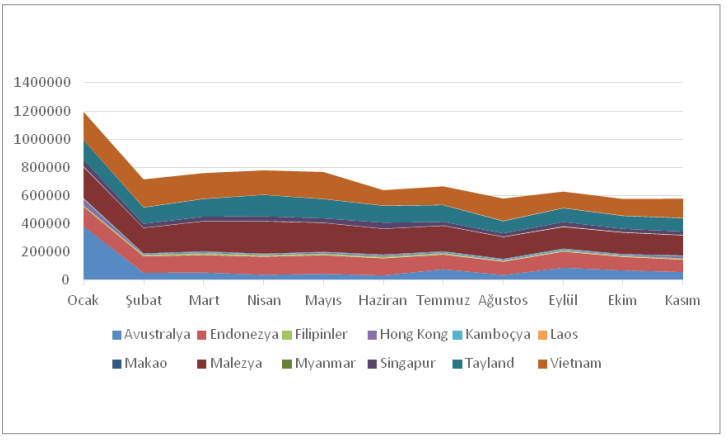

Kaynak: TÜİK

Güneydoğu Asya ülkelerinden yapılan ithalatın seyrine Grafik 6 üzerinden bakıldığında toplam ithalatın Şubat'ta düşüş gösterdiği ancak ilerleyen aylarda az da olsa toparlandığı gözlenmektedir. Ağustos'ta ise Güneydoğu Asya ülkelerinden yapılan ithalat ciddi boyutta azalma göstermiş ve takip eden aylarda yatay bir seyir izlemiştir. Grafikte Türkiye'nin bölge ülkelerinden yaptığı ithalatın her ülke için ortak bir trend arzettiği gözlemlenmektedir.

Grafik 7. Türkiye'nin Toplam İhracat Hacmi (2018 Ocak-Kasım, Bin Dolar)

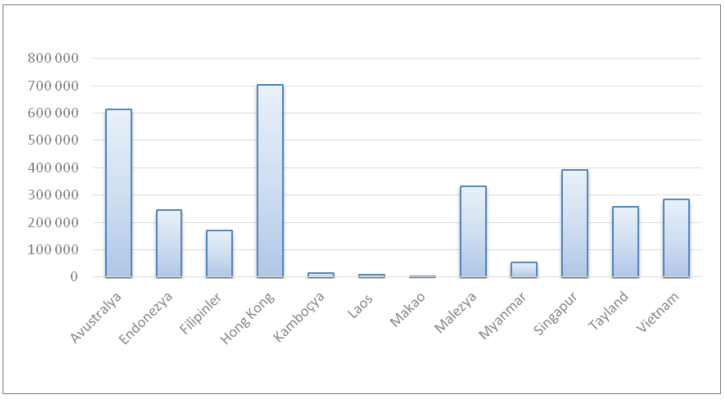

Kaynak: TÜİK

Grafik 7'de sunulduğu üzere Türkiye'nin Güneydoğu Asya ülkelerine yaptığı ihracatta Hong Kong ve Avustralya ilk sıralarda yer almakta, bu ülkeleri Singapur ve Vietnam izlemektedir. Endonezya ve Tayland ise birbirine yakın boyutlarda ihracat yapılan ülkelerdir. Güneydoğu Asya'nın diğer ülkeleri olan Kamboçya, Laos ve Makao'ya yönelik Türkiye'den yapılan ihracat miktarı ise neredeyse yok mesabesindedir.

Grafik 8. Türkiye'nin Aylık İhracat Rakamları (2018 Ocak-Kasım, Bin Dolar)

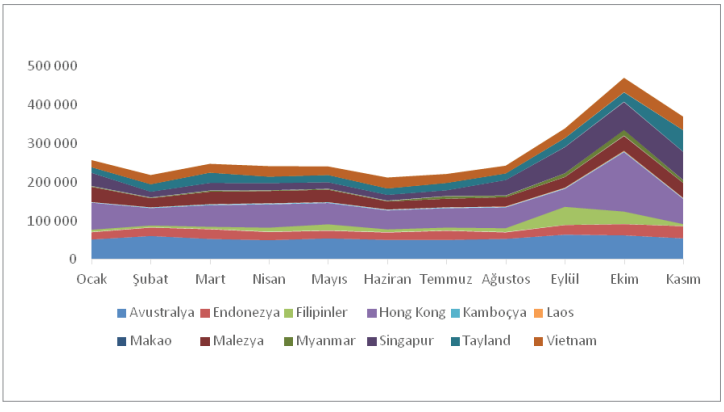

Kaynak: TÜİK

Grafik 8'de Güneydoğu Asya ülkelerine 2018'de yapılan toplam ihracatın ülkelere göre dağılımı gösterilmiştir. Türkiye'nin bölge ülkelerine yaptığı toplam ihracat Ocak-Ekim döneminde durağan bir seyir izlerken Ağustos'ta yükseliş trendine girmiş ve Ekim'de zirve yapmıştır. Ekim'in ardından ise düşüş eğilimi başlamıştır.

BELLİ BAŞLI GÜNEYDOĞU ASYA ÜLKELERİYLE TÜRKİYE'NİN TEMASLARI

Güneydoğu Asya ülkeleriyle temaslar 2018'de Kuzeydoğu Asya kadar yoğun olmasa da belirli bir ritmi koruyarak sürdürülmüştür. Söz konusu coğrafyayla 2018'deki ilişkiler ekonomik, askeri ve kültürel temellerde yürütülmüştür. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Kasım 2018'de çok sayıda Güneydoğu Asya ülkesini ziyaret etmiştir. 6-7 Kasım'da Brunei ziyaretinde Brunei sultanı Hasan Bulkiye ile görüşen Çavuşoğlu[45] 7-8 Kasım'da ise Laos'a ilk resmi ziyareti yapmış ve Türkiye'nin Viyentiyan Büyükelçiliğinin resmi açılışını gerçekleştirmiştir.[46] Ayrıca Mevlüt Çavuşoğlu ve Laoslu mevkidaşı Saleumxay Kommasith Türkiye ve Laos arasında "Diplomatik Vize Muafiyeti Anlaşması"na da imza atmıştır.[47] Güneydoğu Asya'da diplomatik bağları güçlendirmeye yönelik faaliyetler bahsedilenlerin dışında bölgenin diğer ülkeleriyle de devam ettirilmiştir. Örneğin TBMM Dışişleri Komisyonu Başkanı Volkan Bozkır ile Kamboçya Büyükelçisi Prak Sokhonn görüşmesinin ardından Kamboçya Türkiye'de bü-

[45] "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Brunei'yi Ziyareti, 6-7 Kasım 2018", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 7 Kasım 2018.

[46] "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Laos'u Ziyareti, 7-8 Kasım 2018", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 8 Kasım 2018.

[47] "Laos ile 'Diplomatik Vize Anlaşması' İmzalandı", İHA, 8 Kasım 2018.

yükelçilik açma kararı aldığını açıklamıştır.[48] Yeni kurulan ilişkilerin yanında birtakım ülkelerle iş birliği daha da kökleşmiş ve kültürel bir zemin kazanmıştır. Bu kapsamda değerlendirilebilecek ülkelerden biri Vietnam'dır. 2018'de Ankara Büyükelçisi Tran Quang Tuyen Vietnam-Türkiye diplomatik ilişkilerinin kırkıncı yılını kutlamaya yönelik Vietnam mutfağının da tanıtıldığı bir etkinlik düzenlemiştir.[49.]

Güneydoğu Asya ülkeleriyle ilişkilerde öncelik kazanan ve gündemde yer alan bir diğer önemli konu taraflar arasındaki ekonomik iş birliğinin güçlendirilmesi olmuştur. Bu çerçevede çeşitli Güneydoğu Asya ülkeleriyle temaslar gerçekleştirilmiştir. Mevlüt Çavuşoğlu 31 Temmuz-3 Ağustos arasında Singapur'da düzenlenen ASEAN toplantısında mevkidaşlarıyla temaslarda bulunmuştur. ASEAN-Türkiye-Singapur üçlü toplantısında taraflar bir araya gelmiştir.[50] Yine Singapur ile gerçekleştirilen kapsamlı STA sonrası Singapur Büyükelçisi Murat Lütem iki ülke ilişkilerinin "stratejik ortaklık seviyesinde" olduğunu ve Türkiye'nin Singapur üzerinden Asya'ya "açılabileceğini" dile getirmiştir.[51]

2018'de Malezya ile de ekonomik temellerde görüşmeler gerçekleştirerek ikili ilişkilerin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Malezya'nın Türkiye Büyükelçisi Merve Kavakçı Malezya-Türkiye ilişkilerinin güçlendirilmesi gereğini vurgularken Türkiye için "Malez-

[48] "Kamboçya'dan Türkiye'de Büyükelçilik Açma Kararı", China.com, 2 Kasım 2018, http://turkish.china.com/news/turkishnews/541/20181002/1391445.html, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2018).

[49] "Son Yıllarda Vietnam-Türkiye Diplomasisi Gelişiyor", *Milliyet*, 10 Aralık 2018.

[50] Teoman Ertuğrul Tulun, "The Relevance of Turkey's Participation in the ASEAN Regional Forum", *Daily Sabah,* 16 Ağustos 2018; "İlk 'ASEAN-Türkiye Üçlü Bakanlar Toplantısı' Singapur'da yapıldı", *Star*, 1 Ağustos 2018.

[51] Ahmet Furkan Mercan, "'Türkiye'nin En Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşması Singapur ile İmzalandı'", Anadolu Ajansı, 19 Ekim 2018.

ya'nın Asya ve Hindistan'a geçiş sunarken Türkiye'nin Malezya'ya Afrika'da yardım edebileceğinin"[52] altını çizmiştir.

Türkiye'nin Güneydoğu Asya'ya yönelik diplomatik girişimlerinde savunma sanayii de kıymetli bir yer edinmiştir. Özellikle Endonezya ve Filipinler ile bu minvalde birtakım görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Türkiye Sekizinci Uluslararası Endonezya Savunma Fuarı'na katılarak ANKA, Hürkuş, KORKUT ve T-129 ATAK helikopterinin de yer aldığı pek çok ürünü sergilemiştir. ASELSAN Genel Müdür Yardımcısı Mustafa Kaval Türkiye'nin sunduğu ürünlerin Endonezya'da beğeniyle karşılandığı ve birtakım anlaşmalar yapılabilme olasılığının altını çizmiştir.[53] Ayrıca Eylül'de taraflar ortak tank üretimi hedefi için bir araya gelerek görüşmelerde bulunmuştur.[54] Ulaşım ve lojistik hususlarında THY öncülüğünde adımlar atılmıştır. Ağustos'ta Endonezya'da havacılık şirketlerinin katılımıyla gerçekleştirilen atölye çalışmasında havacılık alanında yapılabilecek muhtemel iş birlikleri masaya yatırılmıştır.[55] Savunma sanayiine yönelik faaliyetler Endonezya ile sınırlı kalmamış, Türkiye ve Filipinler arasında da benzer iş birlikleri geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda Savunma Sanayii Başkanı İsmail Demir'in katılımıyla iki ülke arasında "Mutabakat Muhtırası" imzalanmıştır. Ayrıca söz konusu anlaşma kapsamında Türkiye'den ATAK helikopterlerinin alınması da gündeme gelmiştir.[56]

[52] Adem Şalvarcıoğlu, "Malaysia Looks for Stronger Economic Ties with Turkey", Anadolu Ageny, 17 Haziran 2018.

[53] "Türkiye'den Endonezya Çıkarması! Hayran Kaldılar", *Sabah*, 8 Kasım 2018.

[54] Prashanth Parameswaran, "What's Next for Indonesia-Turkey Defense Relations?", *The Diplomat*, 11 Eylül 2018, https://thediplomat.com/2018/09/whats-next-for-indonesia-turkey-defense-relations, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2018).

[55] Prashanth Parameswaran, "Indonesia-Turkey Military Cooperation in the Spotlight", *The Diplomat,* 18 Ağustos 2018, https://thediplomat.com/2018/08/indonesia-turkey-military-cooperation-in-the-spotlight, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2018).

[56] "Atak Helikopteri Şimdi de Filipinler'e İhraç Edilecek", *Takvim*, 18 Aralık 2018.

Türkiye'nin Güneydoğu Asya'ya yönelik faaliyetlerinin yalnızca askeri, diplomatik ve ekonomik olmadığı ifade etmek gerekir. Bu kapsamda Türkiye'nin Güneydoğu Asya'daki diğer faaliyetleri bölgedeki insan hakları ihllalerini önleme amacına matuftur. Bu kapsamda Myanmar örneği önem kazanmaktadır. Zira Türkiye 2018'de Myanmar'ın Arakan'da işlediği insan hakları ihlallerini BM'ye taşımıştır. Bu kapsamda Türkiye'nin BM Daimi Temsilcisi Feridun Sinirlioğlu yapılan insanlık dışı uygulamaları sert bir dille eleştirerek uluslararası toplumu harekete geçmeye davet etmiştir.[57]

SONUÇ

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde Türkiye'nin Asya-Pasifik ile ilişkilerinin ekonomi politik zaviyesinden okunması mümkündür. Türkiye'nin ABD ve AB ile gerileyen ilişkilerinde yeni bir açılım arayışı olarak ekonomik darboğazın aşılması ve finans kaynaklarının çeşitlenmesinde Asya-Pasifik alternatif bir rota olarak düşünülmüştür. Bu kapsamda bölgesel düzeyde ikili diplomatik temaslarla ve devletler altı düzeyde iş adamı organizasyonları yoluyla Asya-Pasifik ülkeleriyle temaslar gerçekleştirilmektedir. Başta ASEAN olmak üzere Türkiye'nin bölgesel örgütlerle kurmaya çalıştığı iş birliklerini Asya-Pasifik'e daha fazla nüfuz etme gayesinin emaresi olarak okumak doğru olacaktır. Öncelikli hedefler arasında bölge ülkeleriyle Türkiye arasındaki ticaret açığını kapatmak ve alternatif finans kaynaklarını keşfetmek olduğu dikkat çekmektedir. Bu amaçla bir taraftan bölgede yeni diplomatik ilişkiler kurulmaya çalışılmakta diğer taraftan cari ilişkileri tahkim etmeye yönelik adımlar atılmaktadır. Bu kapsamda Güneydoğu Asya ülkeleri içerisinden Malezya ve Endenozya gibi Müslüman nüfusun yoğun olduğu ülkelerle tarihsel derinliğe sahip bağların korunma-

[57] "Türkiye'nin Gündeme Taşıdığı Myanmar Kararına BM'de Büyük Destek", Anadolu Ajansı, 17 Kasım 2018.

sının yanı sıra Kamboçya ve Vietnam gibi ülkelerle de yeni ilişkiler tesis etmeye yönelik çabalar dikkat çekmektedir.

Öte yandan Türkiye'nin savunma sanayiinde attığı adımlar ve silah sanayiinin bir ihracat kalemi haline gelmesi Asya-Pasifik ile ilişkilerde önemli bir başlık olma potansiyeline sahiptir. Bu doğrultuda savunma sanayii ihracına yönelik girişimlerin de uzun vadede Türkiye'nin dış ticaret açığını kapatmaya matuf bir nitelik taşıdığının iddia edilmesi yanlış olmayacaktır. Filipinler ve Endonezya ile bu kapsamda ortaya çıkan alışveriş potansiyeli ve gerçekleştirilmeye çalışılan iş birlikleri dikkat çekicidir. Tüm bunların yanında Türkiye'nin Arakan'da yaşanan insan hakları ihlallerini uluslararası toplumun gündemine taşımaya gayret gösterdiği ifade edilebilir. Kuzeydoğu Asya ile ilişkilerin de Güneydoğu Asya'ya göre çok daha derinlikli ve yoğunluk barındıran bir mahiyete sahip olduğu söylenebilir. Çin ve Japonya ise Türkiye'nin kıtada en köklü ilişkilere sahip olduğu ülkelerdir. Çin son yıllarda Türkiye açısından önemli bir finans merkezi haline gelmiştir. Japonya ise Türkiye'ye yatırım yapması beklenen bir ekonomik dev olarak düşünülmüştür. Özetle 2018'de de Asya Kıtası'nın ekonomik motoru niteliğindeki üç ülke Çin, Japonya ve Güney Kore ile Türkiye arasında güçlü ilişkiler dikkat çekmektedir. Bunun dışında 2018'e pek çok Güneydoğu Asya ülkesiyle yeni ilişkiler tesis etme veya mevcut ilişkileri geliştirmeye yönelik faaliyetlerin damgasını vurduğu ifade edilebilir.

KRONOLOJİ

5 Şubat	TOBB ile Asya-Pasifik Ticaret ve Endüstri Odası'nın İstanbul'da gerçekleştirdiği toplantıda Asya-Pasifik'in artan ticari önemi ve Türkiye'nin oynayabileceği rol tartışıldı.
16 Mart	BMGK'nin yaptırım kararı gereği Türk hükümetince Kuzey Kore ile ticarette alım ve satımlara denetim getirildi. Ayrıca 39 Kuzey Kore vatandaşının mal varlıkları dondurulduu.

5 Nisan	Ankara Üniversitesi'ne bağlı Asya-Pasifik Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi öncülüğünde Türkiye'de Tayvan Çalışmaları isimli bir organizasyon gerçekleştirildi.
17 Nisan	Kültür ve Turizm Bakanı Numan Kurtulmuş Çin'de gerçekleştirilen "Türkiye Turizm Yılı"nı kutlama etkinliklerine iştirak etti.
2 Mayıs	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Güney Kore ziyaretinde Devlet Başkanı Moon Jae-in ile görüşmeler gerçekleştirdi.
14-15 Haziran	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Çin Halk Cumhuriyetini ziyaret ederek diplomatik temaslarda bulundu.
27 Temmuz	MÜSİAD ile Malezyalı iş adamları arasında bir iş formu gerçekleştirildi. Forum sonrasında taraflar arasında karşılıklı anlayış anlaşması imzalandı
28 Temmuz	Devlet Başkanları Erdoğan ve Cinping 10. BRICS zirvesinde Güney Afrika'da bir araya geldi.
31 Temmuz	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Singapur'da gerçekleşen ASEAN konferansına katıldı.
1 Ağustos	ASEAN toplantısı bünyesinde Türkiye ve Singapur toplantısı gerçekleştirildi.
13 Ağustos	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu 10. Büyükelçiler Konferansı'nda Kuşak ve Yol Projesi'ne yönelik Türkiye'nin girişimlerini katılımcılara aktardı.
13 Eylül	Türkiye İhracatcılar Meclisi Filipinlere yönelik bir ziyaret gerçekleştirerek Filipinli iş adamlarıyla bir araya geldi.
14 Eylül	Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay Çin hükümeti yetkilileriyle bir araya gelerek ekonomik iş birliklerini de içerisine alan konularda temaslarda bulundu.
27 Eylül	13. MIKTA Dışişleri Bakanları Toplantısı Mevlüt Çavuşoğlu'nun katılımıyla New York'ta düzenlendi.
4-6 Kasım	Mevlüt Çavuşoğlu Japonya Dışişleri Bakanı Taro Kano'nun daveti üzerine Tokyo'da görüşmelerde bulundu.
6-7 Kasım	Mevlüt Çavuşoğlu Brunei Sultanı Hasan Bulkiye ile görüştü.
8 Kasım	Mevlüt Çavuşoğlu ve Laoslu mevkidaşı Türkiye ve Laos arasında Diplomatik Vize Muafiyeti Anlaşması'na imza attı.

17 Kasım	Türkiye, Myanmar'da gerçekleşen insan hakları ihlallerine yönelik BM nezdinde girişimlerde bulundu.
22 Kasım	Sanayi ve Teknoloji Bakanı Mustafa Varank ile Japon Büyükelçisi Akio Miyajima görüşmelerde bulundu.
23-24 Kasım	32. Asya Pasifik Ticaret ve Endüstri Odaları Konfederasyonu Toplantısı İstanbul'da gerçekleşti.
27 Kasım	Japonya İmparatoru Akihito'nun doğum günü resepsiyonu elçilik rezidansında Türk ve Japonlardan müteşekkil geniş bir topluluğun katılımıyla kutlandı.
1 Aralık	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Japon Devlet Başkanı Şinzo Abe ile G20 zirvesinde bir araya geldi.
10 Aralık	Vietnam-Türkiye diplomatik ilişkilerinin kırkıncı yılını kutlamaya yönelik Vietnamlı ve Türk yetkililerin katılımıyla Ankara'da bir etkinlik düzenlendi.
18 Aralık	Filipinler Savunma Bakanlığıyla savunma alanında mutabakat muhtırası imzalandı.
28 Aralık	Japonya ve Türkiye arasında afet yönetimine ilişkin iş birliği anlaşması imzalandı. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı girişimiyle Şanghay'da "Türkiye ve Çin: Uzun Vadeli İşbirliği Beklentileri" isimli bir panel gerçekleştirildi.

TÜRKİYE'NİN LATİN AMERİKA POLİTİKASI 2018

MUSTAFA YETİM

Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

Son yıllarda Türkiye dış politikasında önemli yer edinmeye başlayan Latin Amerika-Türkiye ilişkilerinde 2018'de de kayda değer gelişmeler yaşanmıştır. Bu bağlamda Türkiye-Latin Amerika ilişkilerini 2018'de Venezuela ile gelişen siyasi ve ticari ilişkiler önemli oranda etkilemiştir. Türkiye'nin 2017'den itibaren daha yoğun şekilde ağırlık verdiği Venezuela ile kurumsallaşan ilişkilerin iki ülke arasındaki ticaret hacmini olumlu yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Venezuela'nın başta petrol ve altın olmak üzere önemli doğal kaynakları olduğu göz önüne alınırsa Türkiye'nin Latin Amerika'ya yöneliminde baskın olan ekonomik motivasyonların Karakas yöne-

timiyle ilişkilerde de hakim olduğu gözlemlenmektedir. Türkiye ve özellikle Venezuela'nın olumsuz etkilendiği ABD'nin bazı küresel siyasi ve ekonomik politikalarına yönelik eleştirel tutum da ikili ilişkilerin gelişmesine tesir etmektedir. Venezuela ile gelişen ilişkilerin yanı sıra Türkiye'nin 2018'de başta Paraguay olmak üzere Arjantin, Bolivya ve Brezilya gibi ülkelerle de bazı diplomatik temasları olmuştur. Bu görüşmelerde karşılıklı büyükelçiliklerin açılması ve serbest ticaret anlaşmalarının (STA) imzalanması gibi ekonomik ve siyasi kurumsallaşma yönündeki adımlar gündeme gelmiştir.

TÜRKİYE-LATİN AMERİKA İLİŞKİLERİ: GENEL DEĞERLENDİRME

Tarihsel açıdan Türkler ve Latin Amerika halkları arasındaki ilişkiler Osmanlı devletinin son dönemlerine dayandırılmasına rağmen bölge ülkeleriyle Türkiye arasındaki ikili ilişkiler 1990'ların ortasında kurumsal nitelik kazanmaya başlamıştır. Söz konusu ilişkiler Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) döneminde yoğunlaşmış ve 2006'da revize edilen "Latin Amerika ve Karayiplere Açılım Stratejisi" ile belirli hedefleri olan uzun vadeli programa dönüşmüştür. Bu uzun vadeli programın temel dayanaklarını da bölge ülkeleriyle öncelikle siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri geliştirme ve sonrasında bu ilişkilere kurumsal nitelik kazandırma oluşturmuştur. Bu temel doğrultusunda 2018'de önemli gelişmeler yaşanmıştır. 2018'de üst düzey diplomatik temaslar ve Türkiye'nin bölgeyle ilişkileri açısından Ankara-Karakas hattı dikkat çekmektedir. Bilindiği gibi dünya petrol rezervinin yüzde 20'sini elinde bulunduran ve bu çerçevede dünya sıralamasında birinci sırada yer alan Venezuela, ABD karşıtı tutumu nedeniyle bölgede ve uluslararası alanda önemli oranda yalnızlaştırılmış ülke durumundadır. Diğer taraftan son dönemde Türkiye ve ABD arasında yaşanan gerginlikler nedeniyle Ankara-Washington arasındaki ilişkilerde de önemli kırılma-

lar meydana gelmektedir. Bu nedenle iki ülke arasında 2017'den itibaren yoğunlaşan ve kurumsallaşan diplomatik ilişkilerin arkasındaki en önemli faktörlerden biri ABD'nin küresel politikalarına eleştirel yaklaşımdır.[1]

Bu faktörün yanı sıra Türkiye'nin enerjiye ihtiyaç duyan, Venezuela'nın da enerji zengini bir ülke olması Ankara'yı Karakas'a yakınlaştıran temel ekonomik faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Venezuela'nın sadece siyasi olarak değil Amerikan yaptırımları nedeniyle ekonomik açıdan da izole edildiği düşünüldüğünde Karakas için Ankara dünya pazarına ulaşabilmek ve söz konusu yaptırımların etkisini hafifletebilmek için kritik ticari ortak olmaktadır. Bilindiği üzere Venezuela ABD yaptırımları nedeniyle uluslararası alanda Rusya, Çin, İran ve Hindistan gibi sınırlı sayıda ülkeyle diplomatik-ticari ilişkiler geliştirebilmekte ve ülke içerisinde yüksek enflasyondan işsizliğe kadar çok önemli ekonomik sorunlarla başa çıkmaya çalışmaktadır. Diğer taraftan ABD Başkanı Donald Trump'ın 2015'te P5+1 (ABD, Çin, Rusya, Fransa, İngiltere ve Almanya) ve İran arasında imzalanan nükleer anlaşmadan çekildiğini ve bu ülkeye ekonomik ve siyasi yaptırımları tekrar başlatacağını duyurması[2] Türkiye'nin enerji ihtiyacını karşılamada bazı problemleri beraberinde getirmektedir. Türkiye yaptırımlar konusunda geçici süreliğine muaf tutulan sekiz ülke arasında yer almasına rağmen söz konusu gelişmelerden olumsuz etkilenmektedir.[3] İran'ın Türkiye'nin önemli enerji tedarikçilerinden biri olduğu düşünül-

[1] Hüsamettin Aslan, "'Türkiye-Venezuela İlişkileri Sömürü Düzenini Rahatsız Ediyor'", Anadolu Ajansı, 10 Aralık 2018; Mehmet Özkan, "Türkiye-Venezuela İlişkilerinde Tarihi Fırsatlar", Anadolu Ajansı, 5 Aralık 2018.

[2] "ABD'nin İran'a Yaptırımları Yeniden Yürürlükte: Şimdi Ne Olacak?", BBC Türkçe, 5 Kasım 2018.

[3] "ABD İran'a Yaptırımların Tümünü Yeniden Yürürlüğe Koyuyor, 8 Ülke Muaf", BBC Türkçe, 2 Kasım 2018.

düğünde Venezuela'nın Latin Amerika yöneliminde son yıllarda ön plana çıkmasının bir diğer önemli boyutu daha iyi anlaşılmaktadır.

Bu genel çerçeve neticesinde iki ülke arasında 2018'de pek çok üst düzey temas gerçekleşmiştir. Venezuela Bolivar Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nicolas Maduro ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan telefon ve video konferans yöntemlerinin yanı sıra karşılıklı resmi ziyaretlerle dört defa resmi görüşme yapılmıştır. Bu görüşmelerde küresel sorunlara ilişkin fikir teatisinin yanı sıra iki ülke arasında gelişen siyasi ilişkiler ve bunun ticari ve kültürel ilişkilere yansımaları tartışılmıştır.[4] Diğer taraftan Türkiye sadece Venezuela ile değil 2018'de Latin Amerika ülkelerinden Brezilya, Arjantin, Bolivya ve özellikle Paraguay ile kayda değer diplomatik temaslar gerçekleştirmiştir. 2018'de Paraguay ile Dışişleri Bakanlığı ve Cumhurbaşkanlığı düzeyinde iki önemli temas kuran Türkiye, 23 Eylül'de Paraguay'ın başkenti Asuncion'da Türkiye'nin büyükelçilik açtığını duyurmuştur. Bu şekilde bölge ülkeleriyle diplomatik kurumsallaşma yönünde önemli bir adım daha atılarak Latin Amerika'daki büyükelçilik sayısı on dörde çıkarılmıştır.[5]

Ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve kurumsallaştırılması çerçevesinde ise Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK)[6] ve Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı'nın (TİKA) yanı sıra[7] 2019'u Latin Amerika ve Asya-Pasifik Yılı ilan eden Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) de 2018'de bölgede aktif varlık gös-

[4] Çağıl Kasapoğlu, "Türkiye ve Venezuela Neden Yakınlaştı?", BBC Türkçe, 3 Aralık 2018.

[5] "Türkiye'den Latin Amerika ve Karayipler Çıkarması: Türkiye Paraguay'da Büyükelçilik Açıyor", Sputnik Türkiye, 23 Eylül 2018; "Paraguay ile Karşılıklı Büyükelçiliklerin Açılması Kararı Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 23 Eylül 2018.

[6] "Türkiye Venezuela İş Konseyi, Maduro ile İş Dünyasını Buluşturdu", DEİK, https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-turkiye-venezuela-is-konseyi-maduro-ile-is-dunyasini-bulusturdu, (Erişim tarihi: 9 Kasım 2018).

[7] "TİKA, Latin Amerika'da 10 Yılda 172 Proje ve Faaliyet Gerçekleştirdi", *Habertürk,* 30 Kasım 2018.

termeye başlamıştır. Bu bağlamda MÜSİAD Venezuela, Meksika ve Kolombiya'da şubeler açmıştır.[8] Kültürel ilişkiler boyutunda da son yıllarda Türk dizileri Latin Amerika'da yoğun bir şekilde izlenmekte ve Türkiye Otelciler Birliği'ne (TÜROB) göre bu durum bölgeden Türkiye'ye turist akışını artırmaktadır.[9] Yine kültürel alanda Yunus Emre Enstitüsü'nün (YEE) bölgedeki öğrencilere burs sağlama konusunda Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın (YTB), Latin Amerika'da etkili olmaya çalışan Fetullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) eğitim faaliyetlerini engellemek amacıyla Türkiye Maarif Vakfı'nın (TMV) Latin Amerika'da etkili olduğu görülmektedir.[10] Dahası bölge ülkeleriyle Türkiye'deki üniversiteler arasında akademik iş birliğini geliştirmek amacıyla yürütülen çalışmalarda da 2018'de önemli gelişmeler yaşanmış ve Ankara Üniversitesi ile Venezuela Bolivarcı Üniversitesi arasında Akademik İşbirliği Protokolü imzalanmıştır.[11]

VENEZUELA MERKEZLİ LATİN AMERİKA YÖNELİMİ

2018'de Venezuela ve Türkiye arasındaki ilk üst düzey temas 17 Mayıs'ta Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Venezuela Cumhurbaşkanı Maduro arasında yapılan video konferans yoluyla olmuştur. İki lider beş gün sonra Venezuela'da 20 Mayıs'ta gerçekleştirilen seçimler neticesinde Maduro'nun yeniden Venezuela cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine telefon görüşmesi gerçekleştirmiş ve Erdoğan Maduro'yu tebrik etmiştir. 25 Haziran'da da bu defa Venezuela Cumhurbaşka-

[8] "MÜSİAD'dan Latin Amerika Açılımı", *Hürriyet,* 27 Kasım 2018.

[9] Şeyma Nazlı Gürbüz, "Turkey Seeks to Further Boost Latin America Ties with Erdoğan's Upcoming Visit", *Daily Sabah,* 27 Kasım 2018.

[10] "Venezuela'daki İki FETÖ Okulu, Türkiye Maarif Vakfına Devredildi", NTV, 30 Kasım 2018; Özkan, "Türkiye-Venezuela İlişkilerinde Tarihi Fırsatlar".

[11] "Venezuela-Türkiye İş Forumu Karakas'da Gerçekleşti", DEİK, https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-venezuela-turkiye-is-forumu-karakas-da-gerceklesti, (Erişim tarihi: 9 Kasım 2018).

nı Maduro, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayarak yeniden cumhurbaşkanı seçilmesini tebrik etmiştir. Bu telefon görüşmelerinde iki lider ayrıca ikili ilişkileri ve küresel konuları ele almıştır. 2018'de iki lider ilk yüz yüze görüşmesini 9 Temmuz'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın göreve başlama töreninde gerçekleştirmiştir. İkili ilişkilerin ulaştığı boyutu göstermesi açısından önemli olan bu gelişme sırasında Venezuela Cumhurbaşkanı Maduro "Erdoğan'ın törenine katılmaktan onur"[12] duyduğunu belirtmiştir. Türkiye ise Venezuela'ya olan güçlü desteğini 5 Ağustos'ta Karakas'ta düzenlenen askeri törene yönelik ve öncelikle Venezuela Cumhurbaşkanı Maduro'yu hedef alan saldırıyı şiddetle kınayarak göstermiştir. 21-22 Eylül'de bu defa dışişleri düzeyinde bir temas gerçekleşmiştir. Venezuela'ya resmi ziyaret düzenleyen Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Venezuela Dışişleri Bakanı Jorge Arreaza ile bir araya gelmiştir. Bu ziyaret sırasında Çavuşoğlu, Venezuela Cumhurbaşkanı Maduro tarafından kabul edilmiş ve ayrıca Cumhurbaşkanı Yardımcısı Delcy Rodriguez ile de ikili görüşmelerde bulunmuştur.[13]

İki ülke arasındaki en kritik görüşme ise Aralık'ta gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan Arjantin'in başkenti Buenos Aires'te 30 Kasım-1 Aralık arasında düzenlenen G20 zirvesine katıldıktan[14] sonra Paraguay ve Venezuela'yı ziyaret etmiştir.[15] Cumhurbaşkanı düzeyindeki ilk ziyaret olma özelliğini taşıyan Paraguay ve Venezuela ziyaretleri kapsamında Cumhurbaşkanı Erdoğan 3 Aralık'ta Karakas'a gitmiştir.[16] Burada ilk olarak Simon Bolivar Anıt Mezarı'nı

[12] "Venezuela Devlet Başkanı Maduro: Erdoğan'ın Törenine Katılmaktan Onur Duydum", CNN Türk, 10 Temmuz 2018.

[13] "Çavuşoğlu, Venezuela Devlet Başkanı Maduro ile Görüştü", *Habertürk,* 22 Eylül 2018; "Sayın Bakanımızın Venezuela Ziyareti Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 19 Eylül 2018.

[14] "Arjantin", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 29 Kasım 2018.

[15] "Paraguay", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2 Aralık 2018.

[16] "Venezuela", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 3 Aralık 2018.

ziyaret eden Cumhurbaşkanı Erdoğan, Venezuela Cumhurbaşkanı Maduro tarafından resmi törenle karşılanmıştır. İstiklal Marşı'nın asker ve çocuklar tarafından Türkçe okunduğu tören esnasında Venezuela Cumhurbaşkanı Maduro yerdeki Türk bayrağını alarak Cumhurbaşkanı Erdoğan'a önemli bir jest yapmıştır.[17] Söz konusu diplomatik ve kültürel jestler bununla da kalmamış ikilinin Miraflores Sarayı'ndaki görüşmesinde Maduro, Erdoğan'a Venezuela halkı için manevi değeri yüksek olan El Libertador Nişanı'nı ve Simon Bolivar kılıcının replikasını takdim etmiştir.[18] Bu ziyaret sırasında Türkiye-Venezuela İş Forumu'nun açılışına da katılan iki lider deniz taşımacılığı, eğitim, çifte vergilendirmenin önlenmesi ve madencilik gibi pek çok alanda iş birliğini öngören on anlaşma imzalamıştır. İki lider jestlerle dolu ve ABD Başkanı Trump'ı eleştiren konuşmalarında ikili siyasi ve ticari ilişkilerin yoğunlaşmasından duydukları memnuniyeti dile getirmiş ve gelişen ilişkiler neticesinde 2017'de 154 milyon dolar olan ticaret hacminin bu yılın ilk on ayında 1 milyar doları geçtiğine dikkat çekmiştir.[19]

Latin Amerika'ya yönelik diğer önemli ziyaret 2 Aralık'ta Paraguay'a gerçekleştirilmiştir. Bu görüşme kapsamında Cumhurbaşkanı Erdoğan, Paraguay Devlet Başkanı Mario Abdo Benitez ile Lopez Sarayı'nda ikili ilişkileri ele almıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'a Devlet Nişanı'nın takdim edildiği bu ziyaret sonrasında iki lider ortak basın açıklaması yapmıştır.[20] Bölge ülkeleriyle diğer önemli

[17] "Turkey Determined to Enhance Ties with Venezuela: Erdoğan", *Hurriyet Daily News,* 4 Aralık 2018.

[18] Aslan, "'Türkiye-Venezuela İlişkileri Sömürü Düzenini Rahatsız Ediyor'".

[19] "Cumhurbaşkanı Erdoğan Venezuela'da: Ziyaretimle Birlikte Yeni Bir Safhaya Geçiyoruz", BBC Türkçe, 4 Aralık 2018; "Venezuela-Türkiye İş Forumu Karakas'da Gerçekleşti", DEİK, https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-venezuela-turkiye-is-forumu-karakas-da-gerceklesti, (Erişim tarihi: 9 Kasım 2018).

[20] "Cumhurbaşkanı Erdoğan Paraguay'da", *Hürriyet,* 2 Aralık 2018: "Paraguay", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2 Aralık 2018.

temas 9 Temmuz'da Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Bolivya Dışişleri Bakanı Fernando Huanacuni Mamani ile Ankara'da görüşmesi ile olmuştur. Diplomatik ilişkiler kapsamında değinebileceğimiz son gelişme Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İslam İşbirliği Teşkilatı Zirve Dönem Başkanı sıfatıyla davet edildiği ve 25-27 Temmuz tarihleri arasında düzenlenen BRICS zirvesi olmuştur. Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'nın üyeleri olduğu bu zirve sırasında Cumhurbaşkanı Erdoğan diğer BRICS ülkelerinin yanı sıra Brezilya Devlet Başkanı Michel Temer ile de ikili görüşme gerçekleştirmiştir.[21]

İTHALAT TEMELLİ YÜKSELEN TİCARET HACMİ[22]

2018'de Türkiye'nin ticari ilişkilerinde Venezuela ön plana çıkan bir ülke olmakla birlikte bölge ülkeleriyle ticaret hacminde genel bir artışın olduğu gözlemlenmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi DEİK'in Latin Amerika ülkeleriyle gerçekleştirdiği forum, panel ve özellikle iş konseylerinin söz konusu artışta önemli payı olduğu söylenebilmektedir. Yine bölgede eğitimden sağlığa, tarımdan altyapıya bölge ülkeleri ve Türkiye arasındaki ticaretin gelişmesine engel olabilecek unsurlara yönelik önemli çalışmalar yapan TİKA'nın son on yıl içerisinde Latin Amerika'da 172 projeyi hayata geçirdiği ifade edilmektedir. Bu iki kurumun yanı sıra MÜSİAD da 2018 itibarıyla bölgede aktif olma yönünde tutum sergilemektedir.[23] Ekonomik kurumsallaşmanın önemli ayağını oluşturan bölge ülke-

[21] "Cumhurbaşkanı Erdoğan: BRICS Ülkeleri Liderleri ile İkili Görüşmelerimiz Olacak", Bloomberg, 25 Temmuz 2018.

[22] Bu bölümün yazımı sırasında 2018'in Kasım ve Aralık istatistikleri açıklanmadığından ekonomik verilerin metodolojik çerçevede daha uyumlu olması amacı ile 2014, 2015, 2016 ve 2017 içerisindeki dış ticaret istatistikleri birinci ve onuncu aylar arasındaki (Ocak-Ekim) verilerle sınırlandırılmıştır.

[23] "TİKA, Latin Amerika'da 10 Yılda 172 Proje ve Faaliyet Gerçekleştirdi", *Habertürk,* 30 Kasım 2018.

leriyle STA'ların imzalanması kapsamında da Türkiye'nin 2018'de girişimleri olmuş ve 5-9 Şubat'ta Venezuela ile bu kapsamda ikinci tur görüşmeler gerçekleştirilmiştir.[24] Ayrıca petrol, elmas ve demir gibi pek çok açıdan doğal kaynak zengini olan Venezuela ile altın ticareti de ikili ilişkilerde önemli yer tutmaya başlamıştır.[25]

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN MERCOSUR ÜLKELERİNE İHRACATI (2011-2018, MİLYON DOLAR)

Ülke	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Brezilya	884	1.003	937,6	683	407,5	274,2	314,8	391,7
Arjantin	214.1	317	318,2	123.5	99.2	103,2	129	152,6
Venezuela	84,2	156,2	76	44	14.7	15,4	35,1	90,9
Uruguay	30	46	44,1	38.6	40,4	29,5	33,1	36.,7
Paraguay	25,9	12,1	20,8	28,4	14.3	15	23.7	33,2
Toplam	1.238	1.534	1.397	917.5	576	437,3	535,5	705,1

Kaynak: TÜİK

Bu gelişmeler neticesinde 2018'in ilk on ayında Türkiye'nin ticari ilişkilerinde çok önemli paya sahip olan Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR) ülkeleriyle dış ticaret hacmi 2017'nin ilk on ayına kıyasla yüzde 50 oranında artış göstermiştir. Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere 2017'de 3 milyar 583 milyon dolar olan dış ticaret hacmi 1 milyar 776 milyon dolar artarak 5 milyar 359 milyon dolara ulaşmıştır. Bu durum son iki yılda MERCOSUR ile Türkiye dış ticaret hacminin artış trendini koruduğunu da kanıtlamaktadır. Bu durumun temel dinamiği de ithalat hacmindeki artıştır. 2017'ye kıyasla ithalat hacmindeki artışın 1 milyar 606 milyon dolar oldu-

[24] "Şubat", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 23 Eylül 2018.

[25] "Venezuela'dan Türkiye'ye Altın Ihracı", TGRT Haber, 9 Aralık 2018.

ğu göz önüne alınırsa MERCOSUR ülkeleriyle ticaret hacmindeki artışın yüzde 90'ının ithalat kaynaklı olduğu görülmektedir. Yani 2017'ye kıyasla MERCOSUR ülkeleriyle iharacat hacmi sadece 170 milyon dolar artış göstermiştir. Tabii ki söz konusu ülkeler ile ticaret hacminin artışı olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Diğer taraftan bu artışın daha sağlıklı ve kalıcı olabilmesi açısından ithalat-ihracat dengesinin de dikkate alınması gerekmektedir.

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN MERCOSUR ÜLKELERİNDEN İTHALATI (2011-2018, MİLYON DOLAR)

Ülke	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Brezilya	2.074	1.770	1.409	1.325	1.474	1.503	1.932	2.830
Arjantin	490,6	368	394	245,3	186,5	273,6	382,1	305,7
Venezuela	153,3	198	194	108,1	97,2	51,5	111,6	984,5
Uruguay	230,8	98	109	36,5	113,1	196,5	327,7	426,4
Paraguay	229,4	150	281	332,2	119,2	259,6	294,9	107,1
Toplam	3.171	2.584	2.387	2.047	1.990	2.284	3.048	4.654

Kaynak: TÜİK

Tablo 2'den anlaşılacağı üzere MERCOSUR ile gerçekleşen dış ticaret hacminde Brezilya başat pozisyonunu sürdürmektedir. MERCOSUR ile dış ticaret hacminin yüzde 60'ının Brezilya ile olduğu düşünüldüğünde iki ülke arasındaki ilişkilerin önemi ve geldiği nokta daha kolay farkedilebilir. 2017'de 2 milyar 246 milyon dolar olan Türkiye ve Brezilya arasındaki dış ticaret hacmi 2018'de yüzde 43 artarak 3 milyar 221 milyon dolar olmuştur. MERCOSUR genelinde olduğu gibi Brezilya-Türkiye arasındaki ticaret hacminin de yaklaşık yüzde 87'sini ithalat hacmi oluşturmaktadır. Tablo 1 ve 2'ye dikkatle bakıldığında Venezuela ile ticaret

hacminin çok ciddi bir artış sergilediği görülmektedir. 2017'de 146,6 milyon dolar olan Venezuela ve Türkiye arasındaki ticaret hacmi yaklaşık 2018'de 6,3 kat artarak 1 milyar 74 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu artışın Brezilya ve toplamda MERCOSUR ülkelerinde görüldüğü üzere yaklaşık yüzde 91'i Venezuela ile radikal şekilde artan ithalat hacmiyle alakalıdır.

Venezuela ile son iki yıldır yaşanan olumlu yakınlaşmanın neticesinde iki ülke arasındaki ticaret hacmi artmasına rağmen ihracat payının düşük seyretmesi Türkiye'nin mal ve hizmetlerini bu ülkeye yeterince satamadığını göstermektedir.

2018'de Türkiye'nin ihracatını artırırken ithalatını azalttığı iki ülke Paraguay ve Arjantin olmuştur. Paraguay ile ithalat hacmi 2017'ye kıyasla 188 milyon dolar düşerek 2018'de 107 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Arjantin ile 2017'de 382 milyon dolar olan ithalat hacmi 77 milyon dolar düşerek 305 milyon dolar seviyesine gelmiştir. Bölgenin diğer önemli ülkesi Uruguay ile ticaret hacmi ise 2017'de 361

TABLO 3. TÜRKİYE-ORTA AMERİKA-KARAYİP ÜLKELERİ DIŞ TİCARET HACMİ (2009-2018, MİLYON DOLAR)

Yıl	İthalat	İhracat
2009	475	597
2010	622	598
2011	903	629
2012	1.064	770
2013	1.362	1.004
2014	921	789,4
2015	892	676,7
2016	794,8	697,3
2017	763,1	967
2018	696,7	1.200

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı

milyon dolar iken 102 milyon dolar artışla 2018'de 463 milyon dolara ulaşmıştır. Uruguay ile ticaret hacminin de yüzde 92'sini ithalat hacmi oluşturmaktadır. Dolayısıyla MERCOSUR ile dış ticaret hacmindeki yükseliş trendi devam etmesine rağmen ikili ticari ilişkilerdeki ithalat merkezli temel özellik varlığını sürdürmektedir.

2018'de ihracata bağlı artış nedeniyle Türkiye'nin dış ticaret hacminin 2017'ye kıyasla arttığı ülkeler Orta Amerika ve Karayip ülkeleridir. Bu çerçevede Tablo 3'ten de anlaşıldığı üzere bölgedeki ülkelerle dış ticaret hacmi 2017'de 1 milyar 730 milyon dolar iken yaklaşık yüzde 10'luk bir artışla 2018'de 1 milyar 897 milyon dolar olmuştur. Bu ilişkilerde Türkiye lehine olan durum ise söz konusu artışın ithalat hacmi düşerken ihracat hacminin yükselmesidir. Böylece 2017'ye kıyasla Orta Amerika ve Karayip ülkeleriyle ithalat hacminde 2018'de 67 milyon dolarlık bir düşüş yaşanırken ihracat hacminde 233 milyon dolarlık bir artış görülmüştür. Bu şekilde geçen yıldan itibaren gelişmeye başlayan ihracat temelli ilişki 2018'de de varlığını artırarak sürdürmüştür.

TABLO 4. TÜRKİYE-KÜBA DIŞ TİCARET HACMİ (2009-2018, MİLYON DOLAR)

Yıl	İthalat	İhracat
2009	1,6	10,5
2010	1,6	15,2
2011	2,8	9,5
2012	6,3	10,1
2013	16,3	14
2014	13,4	12,2
2015	15,2	8,1
2016	12	5,4
2017	10,8	15,5
2018	10,3	26,9

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı

Tablo 4'ten de anlaşılacağı üzere 2018'de Türkiye-Küba ticaret ilişkileri diğer senelerdeki gibi normal seyrinde önemli bir değişiklik yaşanmadan devam etmiştir. 2017'de 26,3 milyon dolar olan dış ticaret hacmi 2018'de 10,9 milyon dolar artarak 37,2 milyon dolar olmuştur. Bu artıştaki asıl neden 11,4 milyon dolar değerindeki ihracat artışıdır. Bu rakamlar Türkiye'nin Latin Amerika bölgesiyle ticaret hacminde önemli yer tutmamasına rağmen Küba ile dış ticaret ilişkilerinin ihracat merkezli olduğu söylenebilir.

TABLO 5. MEKSİKA-TÜRKİYE DIŞ TİCARET HACMİ (2009-2018, MİLYON DOLAR)

Yıl	İthalat	İhracat
2009	335,2	93,3
2010	494,6	145,5
2011	699,4	145,2
2012	867,2	206,1
2013	1.000	239
2014	770	232
2015	748,7	289,4
2016	678,2	360,1
2017	607,1	365,4
2018	557,3	484

Kaynak: TÜİK

2018'de Türkiye'nin dış ticaret hacmini artırdığı bir diğer ülke Meksika olmuştur. Tablo 5'ten anlaşılacağı üzere bu kapsamda iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2017'de 972 milyon dolar iken 69 milyon dolarlık artışla bu rakam 2018'de 1 milyar 41 milyon dolara ulaşmıştır. Tabloya bakıldığında bu artıştaki temel payın ihracat kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Böylece 2017'ye kıyasla Meksika ile ithalat hacminde 50 milyon dolarlık bir kayıp yaşanırken ihracatta 119 milyon dolarlık bir artış görülmüştür.

TABLO 6. ŞİLİ-TÜRKİYE DIŞ TİCARET HACMİ (2009-2018, MİLYON DOLAR)		
Yıl	İthalat	İhracat
2009	134,7	37,4
2010	311,7	81,2
2011	474,3	130,6
2012	466,2	174,3
2013	406	219
2014	306,8	169,5
2015	234,6	153,2
2016	204,6	180,6
2017	222,1	218,2
2018	343,9	316,6

Kaynak: TÜİK

Bölgenin diğer önemli ülkesi Şili ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi 2017'ye kıyasla 2018'de yüzde 50 oranında artış göstermiştir. Tablo 6'dan anlaşılacağı üzere 2017'de 440 milyon dolar olan dış ticaret hacmi 2018'de 660 milyon dolara ulaşmıştır. Bu artışın 122 milyon dolarlık kısmını ithalat ve 98 milyon dolarlık kısmını da ihracattaki yükseliş oluşturmaktadır.

Tablo 7'den anlaşıldığı üzere And Milletler Topluluğu (Comunidad Andina) üyelerinden Ekvator ile dış ticaret hacminde 2017'ye kıyasla 9,4 milyon dolarlık bir kayıp yaşanmış ve böylece 2017'de 120,6 milyon dolar olan ticaret hacmi 111,2 milyon dolara gerilemiştir. Bu kaybın temel nedeni ise Ekvator ile Türkiye arasındaki ithalat hacminde yaşanan 23 milyon dolarlık düşüştür. İki ülke arasındaki ihracat 13,7 milyon dolar artmasına rağmen bu durum toplam ticaret hacmindeki genel düşüşü engelleyememiştir.

TABLO 7. EKVATOR-TÜRKİYE DIŞ TİCARET HACMİ (2009-2018, MİLYON DOLAR)		
Yıl	İthalat	İhracat
2009	77,4	16,4
2010	68,2	29,5
2011	102,9	50,1
2012	105,6	51,3
2013	98,1	79,2
2014	78	70
2015	72,7	33,1
2016	86,8	32,1
2017	88,9	31,7
2018	65,8	45,4

Kaynak: TÜİK

SONUÇ

Tablo 8 ve 9'dan anlaşıldığı üzere 2017'de 7 milyar 509 milyon dolar olan Latin Amerika ülkeleriyle Türkiye arasındaki ticaret hacmi 2018'de yaklaşık yüzde 35 artarak 10 milyar 115 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu şekilde 2017'de 2 milyar 34 milyon dolar olan ihracat hacmi 2018'de 2 milyar 641 milyon dolara, 5 milyar 475 milyon dolar olan ithalat hacmi de 7 milyar 474 milyon dolara ulaşmıştır. Görüldüğü üzere Türkiye ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki ticari ilişkiler ekonomik-siyasi kurumsallaşmanın da katkısıyla 2018'de 10 milyar doları aşarak önemli bir seviyeye ulaşmıştır. Bu durum ikili ilişkilerin sadece üst düzey diplomatik görüşmelerle sınırlı kalmadığını göstermektedir. Aslında bu görüşmelerin temel amaç olan ekonomik ilişkilerdeki engelleri kaldırma ve bölgeyle Türkiye arasındaki ticari potansiyeli ortaya çıkarmak için düzenlendiği anlaşılmaktadır.

TABLO 8. TÜRKİYE'NİN LATİN AMERİKA ÜLKELERİNE İHRACATI (2008-2018, MİLYON DOLAR)											
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Orta Amerika ve Karayipler	829	597	598	629	770	1.004	789,4	676,7	697,3	967	1.200
Güney Amerika	901	678	1.237	1.840	2.192	2.130	1.594	1.119	898.9	1.067	1.441

Kaynak: TÜİK

TABLO 9. TÜRKİYE'NİN LATİN AMERİKA ÜLKELERİNDEN İTHALATI (2008-2018, MİLYON DOLAR)											
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Orta Amerika ve Karayipler	560	476	623	903	1.064	1.362	921	892	794,8	763,1	696,7
Güney Amerika	3.260	2.286	2.942	4.500	4.080	3.667	3.164	3.024	3.357	4.712	6.778

Kaynak: TÜİK

Bu olumlu gelişmelere rağmen önceki yıllara benzer şekilde 2018'de de bölgeyle ekonomik ilişkiler ve ticaret hacminin yüzde 74'ünü ithalat hacmi oluşturmaktadır. Dolayısıyla ülke bazında dikkat çekilen ithalat merkezli artışın Latin Amerika ülkeleriyle toplam ticaret hacminde de benzer olduğu anlaşılmaktadır. Tablolardan çıkarılabilecek diğer önemli sonuç Türkiye'nin Latin Amerika ülkeleriyle ticaretinde Güney Amerika bölgesinin ağırlığını sürdürmesidir. Latin Amerika'ya yönelik dış ticaretin yaklaşık yüzde 81'i Güney Amerika ülkeleriyle gerçekleşmektedir. Burada Güney Amerika'nın en etkili ekonomik bütünleşme oluşumlarından olan MERCOSUR'un önemli paya sahip olduğunun tekrar altı çizilmelidir. Sonuç olarak 2018'de Türkiye ile Latin Amerika arasındaki ticaret hacminde MERCOSUR'un payı yüzde 53 ve Güney Amerika bölgesi ülkelerinin payı da yüzde 65 oranında gerçekleşmiştir.

KRONOLOJİ

17 Mayıs	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Venezuela Cumhurbaşkanı Nicolas Maduro video konferans yoluyla görüşme gerçekleştirdi.
25 Haziran	Venezuela Cumhurbaşkanı Maduro, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayarak yeniden cumhurbaşkanı seçilmesini tebrik etti.
9 Temmuz	Venezuela Cumhurbaşkanı Maduro, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın göreve başlama törenine katılmak üzere Ankara'ya geldi.
	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve Bolivya Dışişleri Bakanı Fernando Huanacuni Mamani Ankara'da bir görüşme gerçekleşti.
21-22 Eylül	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Venezuela'ya resmi ziyaret düzenleyerek Venezuela Dışişleri Bakanı Jorge Arreaza ile görüştü.
23 Eylül	Paraguay'ın başkenti Asuncion'da Türkiye büyükelçiliği açıldı.
30 Kasım-1 Aralık	Cumhurbaşkanı Erdoğan ve heyeti Arjantin'in başkenti Buenos Aires'de düzenlenen G20 liderler zirvesine katıldı.
2 Aralık	Cumhurbaşkanı Erdoğan Paraguay'a Türkiye'nin Cumhurbaşkanlığı düzeyindeki ilk ziyaretini gerçekleştirdi. Erdoğan, Paraguay Devlet Başkanı Mario Abdo Benitez ile görüştü.
3 Aralık	Cumhurbaşkanlığı düzeyindeki ilk ziyaret olma özelliğini taşıyan Venezuela ziyareti kapsamında Cumhurbaşkanı Erdoğan Karakas'ta Venezuela Cumhurbaşkanı Maduro ile görüştü.

DEĞİŞEN DÜNYANIN YENİ MÜCADELE ALANI DOĞU AKDENİZ

GÖKHAN GÖKÇE

Gazeteci, TRT World

GİRİŞ

Liberal dünya düzeninin hızla değiştiği ve çoklu iş birlikleri ya da çoklu krizlerin yaşandığı günümüzde Suriye krizi, Ukrayna gerilimi, Brexit çıkmazı, ticaret savaşları ve terörle mücadele konuları gündemin üst sıralarında yer almaktadır. Doğu Akdeniz de siyasi, ekonomik ve güvenlik konularında kritik bir dönemden geçmektedir.

Bölgenin yıllardır devam eden hareketli gündeminde gelinen noktada İsrail, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Yunanistan ve İtalya Doğu Akdeniz doğal gazının Avrupa'ya deniz altından yapılacak boru hattıyla gönderilmesi için iş birliği anlaşması imzalamıştır. Bu hamleyle birlikte bölgenin gelecekte bugün olduğundan daha büyük bir rekabet sahasına dönüşmesine kesin gözüyle bakılmaktadır.

"East-Med" adlı boru hattı projesinin finansmanı için bir yıllık bir süreye ihtiyaç duyulmakta, boru döşeme işleminin de beş yıl sürmesi planlanmaktadır. Yaklaşık 20 milyar metreküplük kapasiteye sahip olacak hattın inşası için gerekli yatırım miktarı 25 milyar dolar olarak hesaplanmaktadır.[1] Leviathan ve Afrodit sahalarından Kıbrıs'a 200 kilometrelik kısım için yaklaşık 3 milyar dolar, Kıbrıs'tan Girit'e 700 kilometrelik kısım için yaklaşık 10,5 milyar dolar, Girit'ten Yunanistan'a 400 kilometrelik kısım için yaklaşık 6 milyar dolar, Yunanistan içinde de 600 kilometrelik (kara) kısım için de yaklaşık 6 milyar dolarlık maliyet öngörülmektedir. Yani toplamda Doğu Akdeniz Projesi'nin maliyeti henüz İtalya piyasasına ulaşmadan 25 milyar dolar civarında olacaktır.[2]

Bu kadar büyük bir maliyet ve doğal gaz kapasitesi bölgedeki dengelerini her zamankinden daha fazla değiştirecektir. Üstelik söz konusu anlaşmaya taraf ülkeler düşünüldüğünde bu etkinin daha da artacağı öngörülmektedir. 2010'da ABD Jeolojik Araştırmalar Enstitüsü'nün yayımladığı rapora göre Doğu Akdeniz'de 3 trilyon 450 milyar metreküp doğal gaz rezervi ve 1,7 milyar varil petrol ve hidrokarbon olduğu tahmin edilmektedir.[3] Bu rakamlar bölgede suların neden hızla ısındığının yanıtı niteliğindedir.

GKRY 2007'de tek taraflı olarak ilan ettiği münhasır ekonomik bölgeyi (MEB) on iki parsele bölerek Amerikan Noble, İtalyan ENI ve Fransız Total şirketlerine araştırma izni vermiştir. Araştırma izni verilen uluslararası şirketlere zaman içinde Qatar Petrolium ve Exxon Mobil de eklenmiştir. Kendini Kıbrıs'ın tek temsilcisi olarak konumlandıran GKRY'nin bu kararları mevcut statüye aykırı bir

[1] Cemal Aslan, "Doğu Akdeniz (EastMed) Boru Hattı Projesi", *Kıbrıs Volkan*, 19 Eylül 2018.

[2] Aslan, "Doğu Akdeniz (EastMed) Boru Hattı Projesi".

[3] "Natural Gas Potential Assessed in Eastern Mediterranean", U.S. Geological Survey, 8 Nisan 2010, http://www.usgs.gov/newsroom/article.asp?ID=2435, (Erişim tarihi: 19 Şubat 2019).

durum oluşturmuştur. GKRY Ada'nın yönetimi konusunda tek taraflı karar alma ve tek başına uluslararası anlaşmalar yapma yetkisi olmamasına rağmen Mısır ve İsrail ile münhasır ekonomik bölge belirleme ve ruhsatlandırma yaparak enerji arama faaliyetlerine başlanmasına yönelik çalışmalarını sürdürmektedir.

GKRY'nin 2007'de tek taraflı olarak MEB ilan etmesi Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin yaklaşık 572 yıllık enerji ihtiyacını, Avrupa'nın da otuz yıllık doğal gaz ihtiyacını karşılayabilecek doğal gaz rezervleri üzerinde oynanan büyük oyunun başlangıcı kabul edilebilir.[4] Bu doğrultuda Yunanistan ve GKRY; Mısır ve İsrail'in Türkiye karşıtlığını, Lübnan ve Libya'nın da ihmalini fırsata çevirmeye çalışmaktadır.

Bu enerji oyunları sürerken Türkiye'nin MEB alanları konusundaki hakları da bir kez daha gündeme gelmiştir. Türkiye, GKRY'nin Doğu Akdeniz'de Yunanistan ile birlikte yürüttüğü sondaj faaliyetlerini yakından takip etmektedir. Bu faaliyetlerle birlikte başta GKRY ve Yunanistan olmak üzere bölge devletleri ve bölge dışı aktörlerin Doğu Akdeniz politikaları Türkiye için tehditler içermektedir.[5]

Doğu Akdeniz'de yeni hidrokarbon kaynaklarının keşfiyle Kıbrıs sorununda da gerilimin arttığını söylemek mümkündür.[6] GKRY'nin aldığı ferdi kararlar Kıbrıslı Türklerin haklarının yok sayılması sorununu da gündeme getirmektedir. Rum yönetiminin bu tutumu Ada'daki sorun çözülmeden AB üyesi olmalarına kadar uzanmaktadır. Bu da Doğu Akdeniz'de bugün yaşanan sorun-

[4] Cihat Yaycı, "Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye", *Bilge Strateji,* Cilt: 4, Sayı: 6, (Bahar 2012), s. 11.

[5] Soyalp Tamçelik ve Emre Kurt, "Türkiye'nin Münhasır Ekonomik Bölge Algısı ve Yakın Tehdit Alanı Kıbrıs", ed. Hasret Çomak, *Uluslararası Güvenlik Kongresi Bildiriler Kitabı* (Cilt 3), (Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Kocaeli: 2014).

[6] Sertaç Hami Başeren, "Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Sınırlandırması Sorunu: Tarafların Görüşü, Uluslararası Hukuk Kurallarına Göre Çözüm ve Sondaj Krizi", *Doğu Akdeniz'de Hukuk ve Siyaset*, ed. Sertaç Hami Başeren, (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara: 2013), s. 254.

da AB'nin de taraf olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Nitekim Doğu Akdeniz'deki çatışmadan bahsederken gelecek on yılda belki daha da uzun bir süre dünyada gerilim merkezi olabilecek çok katmanlı ve girift bir sorundan söz edilmektedir.

Bu makalede MEB tanımı, MEB ile kıta sahanlığı ilişkisi, Doğu Akdeniz'de Türkiye'yi sıkıştırma girişimleri ve bu durumun Kıbrıs sorunu ile ilişkisi, bölge dışı aktörlerin Doğu Akdeniz'e ilgisi ve Ankara'nın muhtemel tehditlere karşı aldığı/alacağı önlemler konu edilmektedir.

MÜNHASIR EKONOMİK BÖLGE KAVRAMI

Münhasır ekonomik bölge (MEB) kavramı Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne (BMDHS) göre karasularının ölçülmeye başlandığı esas hattan itibaren 200 deniz milinin ötesine uzanmayan ve kıyı devlete deniz yatağı, üzerindeki sular ve bunların toprak altındaki alanlarında birtakım hak ve yetkiler tanıyan alan olarak tanımlanmaktadır.[7]

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de Suriye sınırının denize ulaştığı noktadan Deveboynu Burnu'na kadar uzanan Anadolu kıyıları önünde geniş bir kıta sahanlığı ve MEB alanı bulunmaktadır. Kıta sahanlığı kıyı devletinin deniz altındaki jeolojik doğal uzantısıdır. Hukuki açıdan kıta sahanlığı jeolojik kıta sahanlığına ilaveten kıta yamacını ve kıta yüksekliğiyle birlikte bütün kıta kenarını kapsamaktadır. 1982 BMDHS'nin 76. maddesi jeolojik doğal uzantıya dayalı bu kavramı olduğu gibi muhafaza etmiş, kıta sahanlığı ve MEB kavramlarının birlikteliğini sağlamak için ilaveten mesafe ölçütüyle desteklemiştir.[8] Denize kıyısı olan devletler "ab inito" ve

[7] "Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi", UNICANKARA, www.unicankara.org.tr/doc_pdf/denizhukuku.pdf, (Erişim tarihi: 19 Şubat 2019).

[8] Malcolm D. Evans, *Relevant Circumstances and Maritime Delimitation*, (Oxford University Press, Oxford: 1988), s. 53.

"ipso facto" kıta sahanlığına sahiptir. Kıyı devleti ilan etmeksizin ve kullanması gerekmeksizin kıta sahanlığına ilişkin hukuk kuralları yürürlüğe girdiği andan itibaren kıyılarında kıta sahanlığına sahiptir. Bu çerçevede Türkiye'nin de kıyısı bulunan denizlerde ve tabii ki Doğu Akdeniz'de kıta sahanlığı vardır. Kıta sahanlığı kıyı devletine deniz yatağı ve altındaki toprak kitlesi içindeki mevcut zenginlikler üzerinde münhasır haklar verir.

MEB kıyı devletinin esas hatlarından itibaren 200 mil mesafeye kadar ilan ederek tesis edebileceği bir deniz yetki alanıdır. Türkiye Doğu Akdeniz'de MEB ilan etmemiştir. MEB kıyı devletine 200 mil içinde kıta sahanlığının verdiği hakların hepsini vermektedir. Buna ek olarak bu mesafe içinde su kitlesindeki hakları da kapsamaktadır. Bu yanıyla kıta sahanlığı gibi MEB de kıyı devletine egemen haklar tanımaktadır. Bir devletin deniz alanında deniz yetki alanlarının kıyı devletine verdiği haklarla ilgili ruhsatlar vermesi ilgili alanlar üzerinde üstü örtülü bir biçimde hak iddia ettiği anlamına gelmektedir. Doğu Akdeniz'deki gelişmeler uluslararası hukuk açısından farklı olsalar da MEB'in adeta karasularına dönüşebileceğinin işaretlerini vermektedir. Bununla beraber kıta sahanlığı ve MEB kıyı devletinin bir parçası değildir. Bu alanlar üzerinde kıyı devletinin hakları sınırlı olduğu için bunlar "deniz yetki alanları" olarak adlandırılmaktadır.[9]

BMDHS teorik olarak önemli düzenlemeler getirse de devletlerin pratikteki bazı uygulamalarına çözüm sunamadığı ve bu durumun sorunlar yarattığı ya da var olan krizleri derinleştirdiği, Kıbrıs sorunu ve GKRY'nin uygulamalarında kendini açıkça ortaya koymaktadır. Bu nedenle GKRY'nin Doğu Akdeniz'de var olduğu düşünülen potansiyel hidrokarbon yataklarını kullanmak için harekete geçmesi Türkiye'nin tepkisine neden olmuştur.

[9] Başeren, *Doğu Akdeniz'de Hukuk ve Siyaset*, s. 257.

DOĞU AKDENİZ DENİZ YETKİ ALANLARI SORUNU

Tarih boyunca önemli medeniyetlerin yaşadığı ve kontrolü için mücadele verdiği Akdeniz bugün gerek bölgesel gerekse küresel güçler için önemi daha da artmış bir coğrafya niteliğindedir. Çünkü Akdeniz Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında yer alan, tarihte önemli medeniyetlere ev sahipliği yapan, farklı etnik ve dini grupları barındıran bir bölgedir. Ayrıca Akdeniz'in özellikle de Doğu Akdeniz'in önemi bununla da sınırlı değildir. Akdeniz ispatlanmış dünya petrol rezervlerinin yüzde 57'sini,[10] doğal gaz rezervlerinin de yüzde 41'ini[11] barındıran Ortadoğu'ya komşudur. Bununla birlikte devletlerin ihtiyaç duyduğu enerji transferinin önemli bir kısmı ve dünya ticaretinin büyük bölümü Hint Okyanusu'ndan Atlas Okyanusu'na çıkışı sağlayan Süveyş Kanalı ve Cebelitarık Boğazı'nın bulunduğu Akdeniz'den geçerek gerçekleşmektedir. Asya ve Afrika kıtaları arasında yer alan Türkiye, Suriye, Lübnan, İsrail, Filistin, KKTC, GKRY, Yunanistan ve İngiltere ile çevrili olan Doğu Akdeniz gerek bölgesel gerekse küresel güçlerin göz ardı edemeyeceği jeopolitik bir öneme sahiptir.

Türkiye açısından bakıldığında Doğu Akdeniz'deki yetki alanları uyuşmazlığı ikiye ayrılmaktadır: Birincisi GKRY ile Yunanistan'ın, Türkiye'yi Doğu Akdeniz'de Antalya körfezi açıklarında dar bir deniz alanına hapsetmek istemesidir. İkincisi GKRY'nin deniz yetki alanlarını sınırlandırma, Kıbrıs'ı tek başına temsil etme ve Ada'nın doğal kaynakları üzerinde tek başına tasarruf hakkı kullanma girişimleridir. Doğu Akdeniz'de Yunanistan ve GKRY'nin inisiyatifinde yaşanan gelişmeler iki devletin bölgede sahip olabilecekleri kıta sahanlığı/MEB alanlarını Türkiye gibi adaları bulunmayan kıyı

[10] "Petrol", Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol, (Erişim tarihi: 19 Şubat 2019).

[11] "Doğalgaz", Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz, (Erişim tarihi: 19 Şubat 2019).

devletleri aleyhine olacak şekilde büyük bir yüz ölçümüne ulaştırmak istediklerini göstermektedir. GKRY ve Yunanistan'ın uluslararası hukuka aykırı olarak Doğu Akdeniz'de MEB ilan etme, arama ve sondaj faaliyetleri başlatmak için üçüncü taraflarla yaptıkları sözleşmeler doğal olarak Türkiye ve KKTC tarafından reddedilmiştir. Çünkü uluslararası deniz hukukuna göre kapalı ya da yarı kapalı denizlere kıyısı olan ülkeler haklarını kullanıp yükümlülüklerini yerine getirirken iş birliği yapmak mecburiyetindedir.[12] Yarı kapalı bir deniz olan Doğu Akdeniz'de kıta sahanlığı ya da MEB sınırlandırmaları ancak bütün ilgili ülkeler arasında ve tarafların hak ve çıkarlarını gözetecek şekilde yapılacak düzenlemelerle mümkün olabilecektir.[13] Türkiye'nin Akdeniz'deki kıta sahanlığının dış sınırı uluslararası hukuka göre ilgili kıyı devletleriyle bütün ilgili ya da özel koşulları dikkate alan hakkaniyet ilkelerine dayalı anlaşmalarla belirlenecektir.[14] Ancak tüm bu girişimler GKRY ve Yunanistan'ı haksız taleplerinden vazgeçirmemiştir. Aksine GKRY ve Yunanistan üçüncü kıyı devletleriyle anlaşmalar yaparak çizmek istedikleri sınırları ve sahip olmadıkları yetkileri Türkiye ve KKTC'ye kabul ettirmeye çalışmaktadır. GKRY bu çerçevede Mısır, Lübnan ve İsrail ile MEB sınırlandırma anlaşmaları yapmıştır. Ayrıca ilan ettiği MEB sahasında petrol araştırılması ve çıkarılması için ihaleler açarak ruhsatlar vermiştir.

[12] T.C. Dışişleri Bakanlığının 4 Ekim 2005 tarih ve 2005/TurkunoDT/16390 sayılı Notası. Para: 5.

[13] "Güney Kıbrıs Rum Yönetimi´nin Doğu Akdeniz´deki Ülkelerle Deniz Yetki Alanlarını İlgilendiren İkili Anlaşmalar Yapma Gayretlerini Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 7 Mart2013; Dışişleri Bakanlığının 23 Temmuz 2007'deki notasında "Doğu Akdeniz gibi yarı kapalı denizlerde deniz sınırlandırmasının tüm ilgili tarafların rızasına dayalı, karşılıklı çıkarlara saygı gösteren anlaşmalarla gerçekleştirilmesi yerleşik bir uluslararası hukuk kuralıdır" cümlesine yer verilmiştir. Bkz. Digitallibrary, https://digitallibrary.un.org/record/604095/files/A_61_1011_S_2007_456-EN.pdf, (Erişim tarihi: 19 Şubat 2019).

[14] Letter Dated 5 September 2012 from the Permanent Represantative of Turkey to the United Nations Addressed to the Secretary General, UN. Doc. A/66/899, para. 4.

GKRY ve Yunanistan'ın haksız taleplerinin Türkiye'nin bölgedeki kıta sahanlığı alanlarını ihlal ettiği ortadadır. Bununla birlikte GKRY ve Yunanistan'ın açtığı ihalelere girerek Türkiye'nin kıta sahanlığına tecavüz eden alanlarda faaliyet gösteren aktörler de Türkiye'nin haklarını ihlal etmektedir.

Rumlarla anlaşma yapan devletler ve Türkiye'nin kıta sahanlığı dışında GKRY tasarruflarına dayanarak "sözde" GKRY MEB'inde faaliyet gösteren taraflar da Kıbrıs Türklerinin haklarını ihlal etmektedir.[15]

GKRY'NİN "ÇOK ORTAKLI" GASP POLİTİKASI

GKRY ile Türkiye arasındaki deniz yetki alanlarını kapsayan sorun 2003'e uzanmaktadır. Bu bağlamda Rum yönetiminin 2003'te Mısır ile yaptığı MEB anlaşması krizin işaret fişeği olmuştur. Bu anlaşmayla Türkiye'nin güneybatı bölgesine düşen Türk kıta sahanlığı ihlal edilmiştir. Türkiye konuya atfen itirazını Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne (BMGK) "Turkuno 2004" notasıyla iletmiş ve tescil ettirmiştir. Bu nota yapılan sınırlandırma anlaşmasının meşruiyetinin Türkiye açısından sorunlu olduğunu ortaya çıkarmıştır. GKRY ise bu doğrultudaki çabasını sürdürerek aynı girişimi 2007'de Lübnan ile tekrarlamıştır. Ancak Lübnan, GKRY ile yaptığı MEB anlaşmasını kendi Parlamentosunda onaylamamıştır. Lübnan'ın bu tutumunda Türkiye'nin başarılı dışişleri politikasının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bunların yanı sıra Şubat 2007'de GKRY ilan ettiği "sözde" on bir işletme blokunu ruhsatlandırmak için duyuruda bulunmuştur. GKRY ve İsrail 2010'da MEB anlaşması imzalamış, Türkiye de bu anlaşmaları tanımadığını deklare etmiştir. Ancak Rumların "gasp politikası" için girişimleri durmamıştır. GKRY Doğu Akdeniz'de on üç blokla ruhsat bölgesi ilan etmiş ve uluslararası şirketleri bu parsellere

[15] Başeren, *Doğu Akdeniz'de Hukuk ve Siyaset*, s. 260.

çekmiştir. İtalyan ENI şirketi 2, 3, 6, 8, 9 ve 11. parsellerde, ABD merkezli Noble Enerji 12. parselde, ABD merkezli Exxon Mobil ve Katar Petrolleri 10. parselde, İsrail merkezli Delek Grup 12. parselde ve Fransız Total 11. parselde yetkilendirilmiştir.[16]

Doğu Akdeniz'de GKRY'nin başını çektiği bu "gasp politikası" İsrail-Filistin ve Lübnan-İsrail anlaşmazlıklarında da görülmektedir. Lübnan, GKRY ile 2007'de MEB anlaşması imzalamıştır. Ancak Türkiye'nin gösterdiği tepki bu anlaşmanın yürürlüğe girmesini engellemiştir. Beyrut yönetimi 2013'ten bu yana beş kez ertelenen ve nihayetinde 2017'de sonuçlandırılan ihale sürecinde ENI/Total/Novatek firmalarına ruhsatlandırma izni verildiğini, 4 ve 9. bloklarda 2019'da sondaja başlanacağını duyurmuştur.[17] Bu durum İsrail ve Lübnan arasındaki ihtilafı alevlendirmiştir. Esasında Lübnan ve İsrail arasında deniz alanlarındaki ihtilafın nedeni GKRY'nin İsrail ile 2010'da yaptığı sınırlandırma anlaşması sonrasında Lübnan'ın 840 kilometrekare alanının ihlal edilmesidir. Lübnan bu ihlal karşısında söz konusu anlaşmayı tanımadığını duyurmuş ve konuyu 2011'de BMGK'ye götürerek coğrafi koordinatlarını tescil ettirmiştir. [18] Lübnan yönetimi, İsrail'in belirlediği MEB'de kalan ve zengin doğal gaz kaynağına sahip olan Leviathan üzerinde hak iddia etmektedir.[19] Doğu Akdeniz'in önemli devletlerinden olan İsrail bölgede 12 mil karasularına sahiptir.[20] Bunun yanı sıra bölgeye ilişkin deniz derinliğinin izin verdiği genişliğe kadar doğal kaynak-

[16] Tamçelik ve Kurt, "Türkiye'nin Münhasır Ekonomik Bölge Algısı ve Yakın Tehdit Alanı Kıbrıs", s. 33

[17] Emete Gözügüzelli, "Doğu Akdeniz'de Enerjinin Hukuksal Boyutu", *Yeni Şafak*, 20 Mart 2018.

[18] Gözügelli, "Doğu Akdeniz'de Enerjinin Hukuksal Boyutu".

[19] Tamçelik ve Kurt, "Türkiye'nin Münhasır Ekonomik Bölge Algısı ve Yakın Tehdit Alanı Kıbrıs", s. 9

[20] Tamçelik ve Kurt, "Türkiye'nin Münhasır Ekonomik Bölge Algısı ve Yakın Tehdit Alanı Kıbrıs".

ların işletilmesine ilişkin bir kararı da söz konusudur.[21] İsrail-Filistin, Lübnan-İsrail, GKRY-Türkiye, GKRY-KKTC ve Suriye'de Rusya'nın etkinliği göz önüne alındığında bölgedeki istikrarsız yapı apaçık ortaya çıkmaktadır. Bu istikrarsız yapının enerji güvenliğini sağlamada sıkıntıların yaşanmasına neden olduğu da artık açıkça görülmeye başlanmıştır.

Şubat sonlarında İtalyan enerji şirketi ENI'ye ait SAIPEM 12000 adlı sondaj gemisi daha önce Türk savaş gemilerinin "girmeyin" uyarısında bulunduğu bölgeye ilerlemek için bir daha şansını denemiştir. Türk donanmasına ait bir gemi İtalyan gemisine telsizle "Rotanızı hemen değiştirin aksi halde şiddetle karşılık verilecek" uyarısında bulunmuştur. Bir diğer Türk gemisi de doğrudan sondaj gemisine doğru yol almıştır. ENI'ye ait sondaj gemisi rotasını hemen aksi yönde değiştirmiş ve Limasol Limanı açıklarına çekilmiştir.[22] Ankara ve KKTC'den yapılan bütün uyarılara rağmen GKRY'nin tavrının değişmemesi ve Türk deniz sahasında araştırma yapmak isteyen ENI şirketine ait geminin savaş gemileri tarafından engellenmesi sıkıntıların endişe verici boyutlara çıkabileceğinin göstergesi olmuştur.

ABD ve Avrupa ise kendi enerji güvenliğini artırma adına GKRY'nin uluslararası hukuka aykırı olarak deniz alanlarını genişletme stratejisine göz yummakta ve daha farklı enerji güzergahları üzerinde planlarını sürdürmektedir. Bunlardan biri de 2018 sonlarına doğru İsrail-Yunanistan-GKRY-İtalya arasında imzalanan East-Med projesidir.

[21] Tamçelik ve Kurt, "Türkiye'nin Münhasır Ekonomik Bölge Algısı ve Yakın Tehdit Alanı Kıbrıs".

[22] "KKTC Açıklarında Doğalgaz Krizi, Türk Savaş Gemileri SAIPEM 12000'ü Engelledi", Enerji Portalı, 24 Şubat 2018, www.enerjiportali.com/kktc-aciklarinda-dogalgaz-krizi-turk-savas-gemileri-saipem-12000u-engelledi, (Erişim tarihi: 19 Şubat 2019).

East-Med projesine göre İsrail'in Leviathan sahasından başlayan boru hattı GKRY'nin Afrodit sahasından geçerek Kıbrıs Adası'na ulaşacaktır. Ardından 700 kilometrelik bir boru hattıyla Girit Adası'na bağlanması planlanan hat oradan Yunanistan aracılığıyla İtalya'ya uzanacaktır. Ortalama 6 milyar dolarlık bir maliyeti olması planlanan projenin hayata geçirilmesi Rumlar için elzem olsa da deniz tabanından geçirilecek boru hatlarının maliyetinin çok daha fazla olacağı öngörülmektedir.[23]

Diğer yandan tarafların bu girişimini Doğu Akdeniz'de bir "güç maksimizasyonu" olarak yorumlamak da mümkündür. Türkiye ile ilişkilerinin birçok nedenle bozulmasının ardından İsrail'in GKRY ve Yunanistan ile artan siyasi, askeri ve ekonomik yakınlaşması taraflar arasında bir "ittifak" oluşumunu gündeme getirmektedir. İsrail bölgede yeni bir güç dengesi oluşturmak ve kendine yönelediğini düşündüğü tehdidi dengelemek için GKRY ve Yunanistan'ı yeni bölgesel partnerleri olarak seçmiştir.[24]

YUNANİSTAN'IN YAKLAŞIMI

Doğu Akdeniz'de Yunanistan ve özellikle de GKRY'nin inisiyatifiyle yaşanan gelişmeler bu ikilinin bölgede sahip olabilecekleri MEB alanlarını başta Türkiye ve Mısır olmak üzere adaları bulunmayan diğer kıtasal kıyı devletleri aleyhine en büyük yüzölçümüne ulaştırmak istedikleri gözlemlenmektedir. Bu amaçla GKRY ve Yunanistan başta Rodos, Meis ve Kıbrıs olmak üzere adaların coğrafi konumlarını ve deniz yetki alanları sınırlandırmasındaki "ortay hatlar" metodunu suistimal etmektedir. İkili Anadolu ile söz konusu adalar arasındaki "ortay hatlar"ı sırasıyla Türkiye-Yunanistan ve

[23] Aslan, "Doğu Akdeniz (EastMed) Boru Hattı Projesi".

[24] Simon Henderson, "Energy Discoveries in the Eastern Mediterranean: Source for Cooperation or Fuel for Tension? The Case of Israel", *The German Marshall Fund of the United States, Policy Brief,* (Haziran 2012), s. 9.

Türkiye-Kıbrıs deniz yetki alanları sınırı haline dönüştürmeye çalışmaktadır.[25] Bu bağlamda ilk tehlike GKRY'nin MEB politikasını takip eden Yunanistan'ın Meis, Girit, Kaşot ve Kerpe'yi birleştiren hattı esas alarak Mısır ile MEB belirleme çabasına girmesidir.[26] Bu durumun gerçekleşmesi halinde Türkiye ile Mısır arasında yapılacak MEB anlaşmasından Türkiye'nin hissesine düşen 145 bin kilometrekarelik alanın 71 bin kilometrekaresi Yunanistan'ın MEB'i haline gelecektir. İptal edilmesine rağmen Mısır ile anlaşma yapan GKRY de Türkiye'den 41 bin kilometrekarelik bir alanı kontrol edecektir. Bu durumda Türkiye Ege Denizi'nde olduğu gibi Akdeniz'de de oldukça dar bir sahil şeridine hapsedilme riskiyle karşı karşıya kalacaktır.[27]

Bu stratejinin farkında olan Türkiye hem sahadaki sondaj faaliyetleri hem de arama gemileriyle etkinliğini sürdürürken donanmasını da bölgede eskiye oranla daha sık dolaştırmaya başlamıştır. Buna karşın 2018'in sonlarına doğru Yunanistan devreye girerek Türkiye'ye yönelik arka arkaya provokatif eylemler gerçekleştirmiştir. Yunanistan donanmasına ait bir fırkateyn Doğu Akdeniz'de sismik araştırmalar yapan Barbaros Hayreddin Paşa gemisini taciz etmiştir. Taciz Türkiye'nin sert tepkisiyle karşılaşmış, Türk savaş gemileri ve hava unsurları Barbaros gemisini yakın korumaya almıştır. Dışişleri Bakanlığı da sert uyarılarda bulunmuştur. Yunanistan'ın bunda tek amacı aslında Türkiye'nin deniz egemenlik alanını daraltmaktır. Başka bir deyişle Türkiye'nin Akdeniz'deki uluslararası hukuktan kaynaklanan deniz yatağı ve altındaki zenginlikleri arama, çıkarma ve kullanma hakkını ipotek altına almaya çalışmakta-

[25] Başeren, *Doğu Akdeniz'de Hukuk ve Siyaset*, s. 274.

[26] Sertaç Hami Başeren, "Doğu Akdeniz'de Gerilim", TÜDAV, http://tudav.org/calismalar/deniz-alanlari/munhasir-ekonomik-bolge/dogu-akdeniz-serhat-h-baseren, (Erişim tarihi: 19 Şubat 2019).

[27] Tamçelik ve Kurt, "Türkiye'nin Münhasır Ekonomik Bölge Algısı ve Yakın Tehdit Alanı Kıbrıs", s. 19.

dır. Böyle bir engellemeye hakkı olmadığı halde Yunanistan'ın bu cüretkar davranışının arkasında Türkiye'nin söz konusu alandaki egemenliğini reddetme çabası yatmaktadır. Benzer bir tavrı uzun yıllardır Ege'de karasuları ve hava sahası konularında da sergileyen Yunanistan ret teşebbüslerini ısrarlı şekilde sürdürürse uluslararası platformlarda Türkiye'nin deniz egemenlik alanını tartışmalı hale getirerek Doğu Akdeniz'deki enerji denkleminden çıkartabileceğini düşünmektedir.[28]

Suriye'deki kaosa ABD ve Rusya'nın müdahil oluşunun sebebinin yalnızca DEAŞ ile mücadele veya İran'ın bölgedeki faaliyetlerini kontrol etmek olmadığı artık çok net biçimde görülmektedir. Suriye krizi esasen Doğu Akdeniz'deki büyük enerji mücadelesine paralel şekillenmektedir. Bilhassa Rus donanmasının bu bölgedeki mevcudiyetinin Suriye krizi bitse dahi devam edeceği ve enerji mücadelesinde aktif rol oynayacağı anlaşılmaktadır.[29]

RUSYA'NIN SURİYE POLİTİKASININ DOĞU AKDENİZ'E ETKİSİ

Doğu Akdeniz'de bölge ülkelerinin yanı sıra denklemde aktif şekilde yer almak isteyen ülkelerin sayısı da artmaya başlamıştır. Tarihsel olarak bölgede yer alan ABD son dönemde gündeme "küre ittifakı" olarak geçen fotoğrafla farklı ittifaklarla Ortadoğu'da varlığını sürdürdüğünün görüntüsünü vermiştir. Ancak ABD'nin Suriye'deki "politikasızlığı" ve "Türkiye'ye karşı aldığı müttefiklik dışı tutum" nedeniyle Rusya bölgede etkinliğini giderek artırmıştır.

Çarlık döneminden bu yana Akdeniz'e inmeyi amaçlayan Rusya özellikle 1971'de Suriye ile vardığı anlaşma sonucunda Tartus'u donanma üssü olarak kullanmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin

[28] Çağrı Erhan, "Türkiye'nin Akdeniz'deki Egemenlik Hakları", *Türkiye*, 21 Ekim 2018.

[29] Erhan, "Türkiye'nin Akdeniz'deki Egemenlik Hakları".

dağılmasının ardından Rusya Federasyonu, Suriye ile olan ilişkisini korumuş ve 2005'te imzaladığı anlaşmayla Tartus Limanı'nın kullanım süresini uzatmıştır.[30] Doğu Akdeniz'in stratejik önemi bu bölgeyi Rusya için vazgeçilmez kılmaktadır. Zira bölgenin stratejik öneminin yanı sıra aşağıdaki sıralanan faktörler bölgeyi Rusya için kritik hale getirmektedir:

- ABD ve AB'nin artan etkinliği
- Avrupa'nın Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak için tasarladığı projeler
- Doğu Akdeniz'in sahip olduğu enerji potansiyeli
- Doğu Akdeniz'in ABD önderliğindeki NATO'nun denetiminde olması
- Arap isyanları ile bölgede Rusya sempatizanı rejimlerin devrilmesi
- Rusya'nın Akdeniz'deki tek üssü olan Tartus'un akıbetinin Esed rejiminin geleceğine bağlı olması[31]

Doğu Akdeniz'in kendisi için taşıdığı ehemmiyet nedeniyle Rusya Suriye'de Esed rejimine destek vermekte, Tartus Üssü'nü modernize etmekte, Akdeniz'de daha etkin olabilmek için –uçak gemisi dahil– donanmasını bölgeye kaydırmakta ve tatbikatlar düzenlemektedir. Hatta Rusya, GKRY ile sıcak ilişkiler kurarak üs edinmeye çalışmaktadır.[32] Bu bağlamda Suriye'deki Tartus limanı Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki söz hakkını koruyabilmesi için büyük önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra hidrokarbon arama çalışmalarında da yerini almak isteyen Rusya GAZPROM aracılığıyla

[30] Christopher Harmer, "Russian Naval Base Tartus, Washington", *Instute for The Study of War*, (2012), s. 2-3.

[31] Tamçelik ve Kurt, "Türkiye'nin Münhasır Ekonomik Bölge Algısı ve Yakın Tehdit Alanı Kıbrıs", s. 14.

[32] Ömer Bilge, "Rusya Rumlardan Kıbrıs'ta Üs İstedi", *Hürriyet*, 19 Ağustos 2013.

İsrail ile anlaşma zemini aramayı da sürdürmektedir.[33] Ayrıca Rusya'nın GAZPROM ile GKRY'nin belirlediği MEB'lerde doğal gaz aramayı tasarladığı da belirtilmektedir.[34]

Dünya enerji sektöründe önemli bir yeri olan Moskova yönetiminin önümüzdeki yıllarda kendisine alternatif olabilecek Doğu Akdeniz'deki varlığı bununla da sınırlı değildir. 4 Eylül 2018'de Kıbrıs açıklarında yapılan geniş çaplı tatbikat Rusya'nın Doğu Akdeniz konusundaki kararlığını gözler önüne sermiştir. Rusya bu tatbikatta ilk kez çoklu nota vererek bölge ülkelerine fiziki varlığını göstermiştir.[35]

Diğer yandan Rusya Doğu Akdeniz'deki varlığını çeşitlendirmenin de yollarını aramaktadır. Bu çerçevede Mısır ile imzalanan askeri-teknik ve askeri-siyasal anlaşmalar ikili diyaloğu kuvvetlendirmektedir.[36] Ocak 2018'de Mısır'a uçuş yasağının kaldırılması da iki ülke ilişkilerinin ilerleme sağlandığını gösteren bir başka gelişme olarak kayıtlara geçmiştir. Mısır ile ilişkilerin ilerletilmesi Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki enerji politikalarını uygulamasını kolaylaştıracaktır. Ancak İsrail ile süregelen çıkar çatışması Rusya'nın Doğu Akdeniz stratejisini olumsuz etkilemektedir.[37] Öyle ki Rus enerji şirketi Novatek Lübnan'da, ENI ve Total ile birlikte rezerv arama çalışmaları için konsorsiyum kurmuş fakat İsrail ile Lübnan ara-

[33] "Gazprom ile İsrail'den LNG İşbirliği", enerjienstitusu.de, 27 Şubat 2013, http://enerjienstitusu.de/2013/02/27/gazprom-israil-ile-lng-isbirligi-yapti, (Erişim tarihi: 19 Şubat 2019).

[34] "Gazprom, Kıbrıs'ta Doğalgaz Aramaktan Vazgeçmiyor", Haberrus, 3 Mart 2012, https://haberrus.com/economics/2012/03/02/gazprom-kibrista-dogalgaz-aramaktan-vazgecmiyor.html, (Erişim tarihi: 19 Şubat 2019).

[35] Gökhan Karakaş, "Doğu Akdeniz'de Tehlikeli Satranç", *Milliyet*, 6 Eylül 2018.

[36] Anton Mardasov, "Mısır'la Rusya Arasında Askeri Iş Birliği Artıyor", Al Monitor, 26 Nisan 2018.

[37] Tutku Dilaver, "Doğu Akdeniz Enerjisi: Fırsat mı? Tehlike mi?, Avrasya İncelemeleri Merkezi, https://avim.org.tr/tr/Analiz/DOGU-AKDENIZ-ENERJISI-FIRSAT-MI-TEHLIKE-MI, (Erişim tarihi: 19 Şubat 2019).

sındaki kıta sahanlığı anlaşmazlığı gerekçe gösterilerek Tel Aviv tarafından bu çalışmalara izin verilmeyeceği ilan edilmiştir. Bu konu Doğu Akdeniz'de elde edilecek pay noktasında İsrail ile Rusya arasındaki muhtemel sorunlar listesinde olacaktır.

Doğu Akdeniz'e kıyıdaş ülkeler ve ikili ilişkileri, ABD, AB ve Rusya başta olmak üzere bölge dışı aktörlerin oluşturduğu "girift" ilişkiler ağında Türkiye Doğu Akdeniz'deki haklarını korumak için hem uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarını koruma hem de sahada ve denizlerde "sert gücü"nü kullanarak "çoklu ittifaklar" oluşturmaya yönelik bir politika izlemektedir.

TÜRKİYE'NİN SEÇENEKLERİ VE VAZGEÇİLMEZLERİ

Önümüzdeki yıllarda gündemi oldukça meşgul edecek olan Doğu Akdeniz enerji mücadelesinde Türkiye'nin attığı ve gelecekte atabileceği birçok adım bulunmaktadır. Türkiye bir yandan sismik araştırma gemileriyle deniz egemenlik alanında sürekli bayrak göstererek bölgedeki egemenliğini tartışmaya açtırmazken diğer yandan da KKTC ile yaptığı kıta sahanlığı paylaşım anlaşmasıyla haklarını hukuki zemine oturtmaktadır.

Burada Türkiye açısından iki önemli ve hayati argüman bulunmaktadır: Birincisi Akdeniz'de en uzun sahili bulunan Türkiye dikkate alınmadan GKRY'nin MEB ilan etmesi kabul edilemez bir durumdur. Burada GKRY'nin Türkiye tarafından meşru devlet olarak tanınmaması iki taraflı anlaşmayı engellemektedir. Daha da ötesi Türkiye devlet olmayan bir unsurun MEB ilanını geçerli saymamaktadır. Ancak uluslararası toplum tarafından meşru Kıbrıs temsilcisi sayıldığı için ABD, AB ve BM tarafından GKRY'nin MEB ilanı ve bu bölgeyi kullanma hakkı olduğu belirtilmektedir.[38] Bununla be-

[38] Serdar Erdurmaz, "Doğu Akdeniz'de GKRY'nin Münhasır Ekonomik Bölge İlanı, Petrol Aramaları ve Türkiye", TÜRKSAM, http://turksam.org/dogu-akdeniz-de-gkry-nin-munhasir-ekonomik-bolge-ilani-petrol-aramalari-ve-turkiye, (Erişim tarihi: 19 Şubat 2019).

raber söz konusu aktörler Türkiye'nin hassasiyetlerinin de dikkate alınmasını ve kriz yaratan davranışlardan kaçınılmasını istemektedir. Bir diğer husus GKRY'nin tek başına Rumlara menfaat sağlayacak girişimlerde bulunduğu bölgelerde KKTC'nin de hakkı olduğu konusunda Türkiye'nin ısrarcı olacağıdır.[39] Türkiye zaten Doğu Akdeniz'deki yetki alanlarının paylaşılması hususunun kabul edilemez olduğunu 2004 Turkuno DT/4739 (Mart 2004), 2005 Turkuno DT/16390 (Ekim 2005) ve UN.Doc. A/61/1011/-S/2007/456 (Temmuz 2007) sayılı notalarda açıkça ifade etmiştir. Bundan sonra Türkiye, BM nezdinde GKRY'nin MEB'inin tescilinde kendi çekincelerinin dikkate alınarak düzenlenmesini sağlamaya çalışırken Doğu Akdeniz'deki deniz hak ve menfaatlerini koruyucu varlığını sürdürmeye eskisinden daha fazla önem vermek zorundadır. Bunun dışında Türkiye'nin kendi menfaat alanları içinde her türlü deniz araştırma, sondaj ve düzenleme gibi çalışmalarını kesintisiz ve inatla sürdürmesine ihtiyaç vardır.[40]

GKRY'nin ilan ettiği 1, 2, 3, 8, 9, 12, 13 numaralı parseller KKTC deniz yetki alanlarıyla çakışmaktadır. Bu parseller KKTC Ekonomi ve Enerji Bakanlığı ile TPAO arasında 2011'de yapılan kar payı esaslı ruhsatlandırma anlaşması neticesinde belirlenen yedi saha (A, B, C, D, E, F, G) ve yirmi yedi coğrafi koordinat neticesinde oluşturulmuştur. Nitekim GKRY'nin mevcut uygulamaları KKTC'nin haklarını ihlal etmektedir. Rum yönetiminin ihaleye açtığı alanların yüz ölçümü 55 bin kilometrekareye ulaşmaktadır. Bu alanlar üzerinde KKTC'nin de hakları bulunmaktadır. GKRY'nin ExxonMobil ya da diğer şirketlerle yaptığı anlaşmalar ilan edilen bu "sözde" MEB alanları içinde bulunduğu, söz konusu MEB'lerin

[39] Letter Dated 5 September 2012 from the Permanent Represantative of Turkey to the United Nations Addressed to the Secretary General, UN. Doc. A/66/899, para. 4.

[40] Erdurmaz, "Doğu Akdeniz'de GKRY'nin Münhasır Ekonomik Bölge İlanı, Petrol Aramaları ve Türkiye".

Türkiye'nin kıta sahanlığını ihlal ettiği ve Kıbrıslı Türklerin çıkarları gözetilmediğinden söz konusu girişimler uluslararası hukuka aykırıdır.[41]

Bu noktada Türkiye'nin yapabilecekleri "siyasi-ekonomik" ve "hukuki" olarak iki grupta toplanabilir. Ancak bunları destekleyecek ve gerekli görüldüğü takdirde kullanılabilecek "sert güç" de mutlaka dikkate alınmalıdır. Siyasi-ekonomik olarak Türkiye'nin atabileceği önemli adımlardan biri sismik arama çalışmalarını sondaj faaliyeti aşamasına geçirmektir. Türkiye hem tek başına hem de Karadeniz'de yaptığı gibi uluslararası ortaklarla konsorsiyum oluşturarak açık deniz sondajı yapmaya başlamalıdır. Kendi kıta sahanlığında yapacağı bu faaliyet için var olandan başka bir zemine ihtiyaç bulunmamaktadır. Sondaj alanı hem Kıbrıs Adası çevresi hem de Kıbrıs ve Girit adaları arasındaki bölge olarak tespit edilebilir. Ayrıca Türkiye'nin arama ve sondaj faaliyetlerine uluslararası ortak bulmakta bir zorluk çekmeyeceği öngörülebilir.[42]

DOĞU AKDENİZ'DE MEB İLAN EDİLEBİLİR Mİ?

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de GKRY'nin Yunanistan ve İsrail ile çok taraflı olarak yürüttüğü "gasp politikası"na karşı hukuken atabileceği en önemli adım Akdeniz'de MEB ilan etmesi olacaktır. Böylece kıta sahanlığının sağladığına ilave olarak ekonomik haklar güvence altına alınacak ve GKRY, Yunanistan, İsrail ve Mısır gibi yönetimlerin oldubittileri de bozulacaktır.

Üç tarafı denizlerle çevrili ve Doğu Akdeniz'de en uzun kıyı şeridine sahip ülke olmasına rağmen Türkiye yalnızca Karadeniz'de MEB ilan etmiştir. 5 Aralık 1986 tarihli ve 86-11246 sayılı kararnamenin "Türk Münhasır Ekonomik Bölgesi Hakkında Karar" adlı ekine göre Türkiye, Karadeniz'de karasularının ölçülmeye başlandı-

[41] Gözügüzelli, "Doğu Akdeniz'de Enerjinin Hukuksal Boyutu".

[42] Erhan, "Türkiye'nin Akdeniz'deki Egemenlik Hakları".

ğı esas hatlardan itibaren 200 deniz mili genişliğinde uzanan alanı hakkaniyet ilkesi ve diğer devletlerin seyrüsefer, uçaklarının geçişi, deniz altına kablo ve boru hattı döşeme haklarını tanıyarak MEB ilan etme kararı almıştır.[43]

Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile 1978'de imzaladığı kıta sahanlığının sınırlandırılması anlaşması Sovyetler'in dağılmasına rağmen Türkiye'nin Karadeniz'deki çıkarları değişmeyecek şekilde yenilenmiştir. Sovyetler Birliği ile yapılan anlaşma sonucu belirlenen MEB'ler Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Gürcistan ile yapılan anlaşmalarla teyit edilmiştir. Türkiye 1997'de Bulgaristan ile de bir anlaşma yaparak Karadeniz'deki MEB'lerini hakkaniyet ilkesi çerçevesinde belirlemiştir.

Söz konusu hamleler şu anda Doğu Akdeniz'de de yapılmalıdır. Esasen Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki stratejisi şu sorunun cevabına göre şekillenebilir: Kıbrıslı Rumların, Türklerin eşit egemenlik haklarını tanıyarak yeni bir ortaklık devleti kurmaya niyetleri var mı? Buna inanmak için Rumların olumlu adımı bulunduğunu söylemek mümkün değil. Üstelik ne AB ne de ABD'den bu yönde bir telkin bulunmaktadır.[44] Esasen bu ihtimal Kıbrıs sorunu çözülmeden GKRY'nin tüm adayı temsilen AB üyesi yapılmasıyla ortadan kalkmıştır. Hal böyle olunca Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikası birleşik Kıbrıs tasavvuruna göre değil bağımsız KKTC'nin varlığını devam ettireceği gerçekliği üzerinden yürütülmelidir. Net olan bir diğer husus da Doğu Akdeniz'de daha önce görülmeyen aktörlerin giderek kalıcı hale gelmeye başlamasıdır. Bunların başında da Suriye'deki kazanımlarının ardından Rusya gelmektedir.

[43] "5.12.1986 Tarihli ve 86-11264 Sayılı Kararnamenin Eki Türk Münhasır Ekonomik Bölgesi Hakkında Karar", *Resmi Gazete*, www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/19314.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/19314.pdf, (Erişim tarihi: 19 Şubat 2019).

[44] Erhan, "Türkiye'nin Akdeniz'deki Egemenlik Hakları".

Bu arada GKRY'nin MEB politikası çerçevesinde gerek bölge devletleri gerekse Fransa ve AB gibi diğer aktörlerle siyasi, askeri ve ekonomik ilişkilerini güçlendirmesi Türkiye'nin güney sınırlarını ve ekonomik çıkarlarını ciddi ölçüde tehdit etmektedir. Yunanistan'ın da GKRY örneğinden hareketle MEB ilan etmek için fırsat kollaması ve bunu gerçekleştirmesi halinde Türkiye'nin toplam 145 bin kilometrekare olması gereken MEB'i 33 bin kilometrekareye kadar düşecek ve Akdeniz'de çok dar bir alana sahip olacaktır.[45]

Öte yandan Doğu Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerden İsrail, Mısır, Suriye ve Lübnan düşünüldüğünde Türkiye'nin bunlarla MEB anlaşması yapması ise bugünkü şartlarda ve söz konusu tarafların üçüncü taraflarla ilişkileri göz önüne alındığında zor görünmektedir.

Ancak Türkiye Doğu Akdeniz'de ilan edeceği MEB ile bu bölgelerdeki arama ve sondaj faaliyetleri için uluslararası ortaklıklar kurmayı rahatlıkla başarabilir. Hatta Doğu Akdeniz'de varlığını sürdürmek isteyen ve bu nedenle Suriye'de Tartus Deniz Üssü'nün yanı sıra askeri varlığını da artıran Rusya yahut Rus enerji şirketleriyle iş birliği için ortak payda rahatlıkla bulunabilir. Böylesi bir ortaklık Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak için enerji nakil alanlarını çeşitlendirmek amacıyla GKRY ile iş birliğine gidebileceği izlenimi veren AB'nin konuyu tekrar düşünmesine neden olabilir. Ancak Türkiye ile Rusya'nın Suriye krizinde bugüne kadar gösterdiği "uyumlu" ilişkinin Doğu Akdeniz'de de oluşabilmesi için ABD'nin Suriye'den asker çekme kararı sonrasında Ankara ile Moskova arasındaki terörle mücadele görüşmelerinde tarafların "asgari müştereği" yakalaması gerekmektedir.

[45] Tamçelik ve Kurt, "Türkiye'nin Münhasır Ekonomik Bölge Algısı ve Yakın Tehdit Alanı Kıbrıs", s. 26.

DOĞU AKDENİZ'DE TÜRK ASKERİ VARLIĞI

Türkiye'nin atması gereken bir diğer adım da bölgedeki caydırıcılığını koruyabilmek için Doğu Akdeniz'deki askeri varlığını artırmaktır. Bölgede GKRY, İsrail ve Yunanistan arasındaki askeri yakınlaşmanın oluşturduğu tehdit düzeyinin asgari seviyeye çekilebilmesi için Türkiye'nin güçlü bir donanmaya ihtiyacı vardır. Güçlü donanmaya sahip bir Türkiye'nin siyasi olarak da güçlü durması başta GKRY olmak üzere Yunanistan ve diğer devletlerin Doğu Akdeniz'deki manevra kabiliyetini sınırlandırabilecek bir etkendir. Bu bağlamda Türkiye maliyetli olmasına rağmen donanmasını güçlendirmelidir.[46]

Bunun yanı sıra Türkiye, KKTC'deki askerlerini çözüm için pazarlık konusu haline getirmemelidir. Zira KKTC, Türkiye'nin güney bölgelerinin korunması için hayati bir öneme sahiptir. Buna karşın AB, Kıbrıs'ta çözüme ulaşmak için Türk askerinin KKTC'den çekilmesini istemektedir. Dolayısıyla KKTC'deki askeri varlığına son vermesi Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki hakimiyetini azaltabilir ve ülke güvenliğini zaafa düşürebilir. Bu nedenle Türkiye'nin KKTC'deki askeri varlığı kesinlikle devam etmelidir.

Doğu Akdeniz'in en büyük sahil şeridine sahip ve bölgesinin en güçlü devletlerinden biri olan Türkiye'nin, GKRY'nin politikaları karşısında aldığı önlemleri sahaya yansıtması ve uzun vadeli planlamalar yapması büyük önem taşımaktadır. Başta 2023 hedefleri olmak üzere Türkiye'nin uzun vadeli planlarını gerçekleştirmesi için Doğu Akdeniz'de ulusal menfaatlerini azami düzeyde gözetecek şekilde oyun kurucu konumunda olması gerekmektedir.

SONUÇ

Doğu Akdeniz'deki yetki alanlarının sınırlandırılmasında yaşanan sorunların hukuki boyutu bulunmakla birlikte esas olan çıka-

[46] Tamçelik ve Kurt, "Türkiye'nin Münhasır Ekonomik Bölge Algısı ve Yakın Tehdit Alanı Kıbrıs", s. 28.

cak petrol ve doğal gaz rezervinin paylaşımındaki siyasal krizler gibi görünmektedir. Küresel güçler ve bölge ülkeleri paylarını artırma mücadelesi verirken bunun bir sonraki dönemin hegemonunu belirleyecek bir durum yaratabileceğini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Yani bölgede ABD destekli iş birlikleri ile Rusya ya da Çin'in etkisinin doğrudan ya da enerji şirketleri aracılığıyla artması için mücadelenin sertleşmesi kaçınılmazdır.

Böylesi bir ortamda Türkiye hem çok yönlü dış politikasını hem de diplomasi ve uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarını kullanmak için zorlu bir dönemle karşı karşıya gelecektir. Ancak GKRY'nin Yunanistan, İsrail, Mısır ve uluslararası şirketlerin desteğiyle attığı tek taraflı provokatif adımlara verilecek en etkili cevap Doğu Akdeniz'de MEB ilanı olacaktır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın defalarca açıkladığı ve Milli Güvenlik Kurulunda da karara bağlanan "Doğu Akdeniz'de Türkiye ve KKTC'nin haklarına zarar verecek hiçbir adımın kabul edilmeyeceği" açıklamasının hayata geçirilmesinin ilk basamağının bu olması kuvvetle muhtemeldir.

AÇIK OTURUM
2018'DE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

5 Aralık 2018

KATILIMCILAR:
Beril Dedeoğlu*, Prof. Dr., Galatasaray Üniversitesi
Çağrı Erhan, Prof. Dr., Altınbaş Üniversitesi
Serdar Karagöz, Gazeteci, TRT World
Kemal İnat, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi

MODERATÖR: Gökhan Gökçe, Gazeteci, TRT World

Gökhan Gökçe: Öncelikle söyleşimiz 2018'e dair *Türk Dış Politikası Yıllığı*'nda yayımlanacağı için genel bir bakış alalım. Beril Hoca'dan başlayalım. 2018'de Türk dış politikasında özellikle dış ilişkiler açısından hangi konular öne çıktı? Ama genel olarak Türk dış politikası 2018'i nasıl geçirdi?

* Açık oturumdan kısa bir süre sonra vefat eden Beril Dedeoğlu'nu rahmetle yad ediyoruz.

Beril Dedeoğlu: Tabii hafızalarımızda son aylardaki gelişmeler kalıyor ama 2018'in bütününe baktığımızda ilk öne çıkan tema ABD-Türkiye ilişkilerinde gerilim konularının pek bir değişiklik olmadan devam etmesi. Fakat aynı şekilde 2018 bir sonraki yıla ait müzakere edilebilir başlıklar da sundu; Kaşıkçı vakasında ya da Suriye'deki diğer gelişmelerde olduğu gibi. Önümüzdeki yıl iki devlet arasında müzakere etmenin yararlı olacağı başka başlıklar ortaya çıktı. Yani kategorik bir ayrışma yerine bazı konuların görüşülmesinin yararını kastediyorum. Ukrayna ve Kırım'daki gelişmelerin de buna izin verdiğini söylemek lazım. Suriye'de başka oyuncuların daha aktif hale gelmesiyle de ilgisi var. Yine enerji yollarının bu konuda tetikleyici bir rolü oldu. 2018 iki devlet arasındaki ilişkilerin doğrudan normalleştiğini göstermedi ama müzakere ortamlarına izin verdi. En azından Sayın Cumhurbaşkanı ile Trump'ın birkaç kez görüştüğünü hatırlayalım. Bu görüşmelerin hiçbiri olumsuz açıklamalarla kapanmadı. Bu durum ilişkilerin düzeldiğini göstermese bile normalleşme umudu açısından bir zemin yarattığını düşünüyorum.

İkinci önemli konu Rusya ile Türkiye arasındaki gelişmelerdir. İki devletin denge siyasetini sürdürmesi için 2018 uygun bir yıl oldu. Karşılıklı olarak taleplerin çok açık konuşulduğu ve kamuoyuyla paylaşıldığı bir durum söz konusuydu. Türkiye, Rusya'nın ne yapmak istediği konusunda hiçbir zaman herhangi bir belirsizlik yaşamadı. Bu konuda uzlaşılan/uzlaşılamayan noktalar var. Fakat iki taraf da yıl boyunca birbirini kışkırtmama, tahrik etmeme ve genel dünya dengeleri açısından birbirlerini kollayarak gitme şeklinde bir siyaset uyguladılar ki bu da Türkiye'nin elini oldukça rahatlattı.

Avrupa ile ilişkilerde ise 2018'in 2017'den biraz daha olumlu gittiğini söylemek mümkün. Çıktı elde etmek açısından elimizde somut bir durum yok ama farklı düzeylerde muhtelif başlıkların konuşulma imkanları doğdu. Avrupa'daki seçimlerin sona ermiş

olmasının da bu konuda etkisi oldu. Tam anlamıyla bir normalleşmeden söz etmesek bile en azından 2018'de Avrupa ile yeni ek sorunlar ortaya çıkmadı. Eskiden beri var olan sorunların devamı söz konusu oldu ki ben bunu yine de mevcut dünya siyasetinde olumlu bir gelişme olarak görüyorum. Avrupa devletlerinin kendi aralarında da uzlaşmaları yok, tek tek Türkiye'yle ilgili ön yargıları da yıkılmış değil. Pozitif de bakmıyorlar ama gelişmeler Türkiye ile konuşmanın gereğine işaret etti. İlk defa bu yıl Avrupalı bazı liderlerden Türkiye'nin jeopolitik önemine göndermeler yapıldığını duyduk. "Çok mu önemli diyeceksiniz? Biz Türkiye'nin hangi pozisyonda olduğunu biliyoruz zaten." Önemli olan karşılaştıkları sorunların Türkiye üzerinden çözümünün düşünülmüş olduğunun görülmesi. Bu hem enerji hatları hem göç meselesi hem Rusya'nın Avrupa'yı giderek korkutan politikalar uygulaması hem de Ortadoğu'da güvendikleri devletlerin bekledikleri şekilde hareket etmemesiyle ilgili. Böyle bir farkındalık yılı olduğunu düşünüyorum. Bunun 2019'a somut çıktıları olur mu? Bundan emin olmak çok kolay değilse bile bir önceki dönemdeki çok daha sert ayrışmanın bir miktar ortadan kalktığını söyleyebilirim.

Bununla birlikte Ortadoğu ile olan ilişkilerde 2018'in bir önceki yıla oranla daha zorlu geçtiği kanaatini taşıyorum. Her ne kadar Türkiye çeşitli operasyonlarla kendi sınır güvenliğini sağlama konusunda çok aktif davransa da Suriye'nin geleceği belirsizliğini koruduğu için bu durum diğer tüm Ortadoğu devletlerinde de her gün değişen ittifaklar doğurdu. İran yaptırımlarının tekrar gündeme gelmesi gerilimi artırdı. Suudi Arabistan'ın iç gelişmeleri yani yönetim istikrarsızlığı gibi bir dizi değişken Türkiye'nin Ortadoğu'da birçok konuya eş zamanlı konsantre olmasını gerektirdi. Çok fazla süreç var; Astana süreci, Cenevre süreci gibi. Bu süreçlerin kimisinde Türkiye var kimisinde yok. 2018 bunların hepsinin takip edilmesini gerektiren bir yıl oldu. Bu Türkiye'nin ilk defa belki de

bir önceki yıla oranla çok daha fazla sayıda oyuncuyla diyalog kurmasını, pazarlık yapmasını, takip etmesini gerektiren bir durum yarattı. Tabii bunların hepsi büyük devletlerin Ortadoğu politikasının belirsizliğiyle de çok yakından alakalı. Ama yerel oyuncular da var. Yani komşusu Irak, Suriye ve İran ile bu ülkelerdeki yerel oyuncuları görmezden gelme imkanına asla sahip olmadı Türkiye. Irak'ta Bağdat yönetimi ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) dengesini gözetmenin değeri yeniden hesaplandı. Benzer şekilde Suriye'de "Rejim kalacak mı, gidecek mi?" üzerinden yapılan tartışmalardan kalıcı olacağı varsayımını öne çıkarak bir öngörü geliştirildi. İran'ın kimlerle yakınlaşacağı test edilmeye çalışıldı. Yani Tahran'ın ne kadar geriletilebileceği meselesi gündeme geldi. Filistin-İsrail sorununda ABD'nin doğrudan taraf olması Türkiye'yi bu meseledeki tutumunda Amerikan karşıtı bir siyaseti savunur durumda bıraktı. Çünkü Trump İsrail'in tezlerine tamamen sahip çıktı. Halbuki önceki dönemlerde İsrail ve ABD'nin yakın ilişkilere sahip olsa da Washington'ın tavrı soruna çözüm bulma şeklindeydi. "Buluyorlar mıydı?" diyeceksiniz, tabii ki bir çözüm buldukları yoktu ama moderatör rolü vardı. Trump ile birlikte o rol tamamen ortadan kalktıktan sonra Türkiye iki taraflı çözümün arasına girebilecek oyuncuları arama sürecine girdi. Çünkü Türkiye de Filistin meselesine sahip çıkmış durumda.

Türkiye bu tür değişikliklerin yaşandığı 2018'de Rusya, Çin ya da bazı Avrupa devletlerinin ne yaptığını çok iyi takip etti ve bu konuda da yanılmadı. Burada tüm dünya gibi Türkiye de ABD'yi takip etmekte zorlandı. Bir söylenen diğerini tutmuyor, söylemle eylem uyuşmuyor, vaatler karşılığı olmuyordu. 2018 bu gibi sıkıntılarla geçti. Bunu kabul etmek lazım. Ama bu, ABD ile ilişkisi olan her devlet için geçerli bir öngörüsüzlük.

Son olarak da şunu söyleyeyim: Avrupa'da yükselen aşırı milliyetçilik ve siyasi parti formlarının değişmesi yani iktidardaki parti-

lerin de giderek daha milliyetçi kesimlerden olması çerçevesinden bakarsak Türkiye'nin bir sonraki evrede bu sürecin nasıl tamamlanacağını öngörmesi çok kolay bir şey değil. Fakat Türkiye'nin Avrupa'nın risklerini Avrupalılara hatırlatan bir politikası olduğunun da altını çizmek lazım. Yani bu hal ve gidişin ileride nelere yol açabileceğini en yüksek sesle her platformda söyleyen ülke pozisyonunda. "Dinliyorlar mı?" derseniz dinleyenlerin olması muhtemel. Çünkü Fransa'da yaşanan son gelişmeler bize bunu gösteriyor. Yükselen ırkçılık ve milliyetçiliğin tersindeki eğilimleri öne çıkartacak platformlara gerçekten ihtiyaç var. Dönüp de Türkiye'ye "Siz söylüyordunuz, gelin buyurun bizimle aynı şeyleri konuşun" demezler belki ama dış politika öncelikleri açısından Türkiye'nin tutumunun altını çizmek için belirttim.

Gökhan Gökçe: Yine Beril Hoca'ya sorayım: Fransa örneğini verdiniz. Bu örnekten yola çıkarak Fransa, İtalya gibi ülkelerdeki ekonomik kriz ve İngiltere'nin Brexit ile ayrılmasını da hesaba katarsak "Avrupa'da ortaya çıkan bu aşırı milliyetçilik ve karşısındaki aşırı sol dibe vurdu mu?" Henüz dibe vurmamışsa bile bu gidişat acaba merkezdeki kitlenin, halkların endişelerinden kaynaklanan bir "Durun" uyarısına neden olabilir mi önümüzdeki süreçte?

Beril Dedeoğlu: Ben "Durun" denecek duruma gelindiği kanaati taşımıyorum. Milliyetçiliğin artacağı kanaatindeyim. Çünkü ifade etme biçimlerine baktığımızda milliyetçi olduklarını fark etmediklerini anlıyorum. Yani bir ideal yoksunluğuyla sarıldıkları birtakım söylemlerin sosyal hayatta karşılığı var. Fransa'da örneğin akaryakıt fiyatlarının artışını bu şekilde protesto etmek gündelik yaşama ait bir protesto gibi görünüyor ama onun arkasındaki temel ideoloji "Great France" lafı. Yani Büyük Fransa ideali. Aynen Trump'ın söylediği gibi. Gençliğin ideallerinin olmadığını düşünürsek "Bu dünya neye inanacak, neyin peşinde koşacak, neden çalışıyor, ne için, kim için?" soruları Avrupa'da biraz anlamını kay-

bettiğinden ve uzun yıllar tehditsiz nesiller yetiştiği için henüz bunun en üst noktasına ulaştığı kanaatini taşımıyorum. İtalya'da yeni başladı, unutmayalım. Tabii genç yeni bakanlar bunu daha nereye kadar taşırlar onu bilemiyorum. Fakat arkasından bir sürü devleti sürüklemesi mümkün. Kuzey ülkelerinde de Rusya baskısıyla bunun körüklenme ihtimalinin yüksek olduğunu düşünüyorum. Bu durumun dalga dalga büyüyerek Avrupa'da izlerini göreceğiz. Siyasette de bir benzerini göreceğiz gibi bir hissiyatım içindeyim. Esas tedirginliğin de bu konuda hissedilmesi gerektiğini düşünüyorum.

Gökhan Gökçe: Almanya'yı buraya nasıl oturtursunuz? Mesela Merkel örneği özellikle.

Beril Dedeoğlu: Merkel şapkasını aldı ve gitmeye karar verdi. Almanya'da sanıyorum Merkel çizgisinden daha sağda eğilimler yükselecek ve daha ön yargılı, daha dışlayıcı olacak. Buradaki temel risk tabii ki Türkiye ile ilişkilerin daha sert, daha kapıları kapayıcı olması ihtimali. Örneğin vize serbestisi asla bu devletlerin gündemine gelmez. Ancak milliyetçi kesimler açısından bir avantaj var, karşılıklı yatırıma "evet" derler. Yani "Mal ve sermaye gitsin gelsin de insanlar gidip gelmesin" diyebilirler. Bu Türkiye'yi rahatsız eder. Fakat onlar açısından daha sakıncalı olan bir arada olduklarını öteki ilan etmeleri. Yani bugün Türkleri istemiyoruz, Suriyelileri istemiyoruz, Müslümanları istemiyoruz diyenler yarın Yahudileri istemiyoruz, Fransızları istemiyoruz, Cermenleri istemiyoruz diyecekler. İşte bu en tehlikeli olanı. Fransa'da Brexit süreci ile İngiltere'den kurtulduğunu düşünerek sevinenlerin çok yüksek oranda olduğunu düşünürsek bu sinyal çok kötü bir durumu haber veriyor. Bir arada yaşamanın getirdiği avantajları unutmuşlar. Maalesef benim görüşüm Avrupa'da bu trendin bir süre daha devam edeceği yönünde.

Gökhan Gökçe: Çağrı Hocam sizinle devam edelim. Beril Hoca başlıkları sıraladı. Siz 2018 Türk dış politikasını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Çağrı Erhan: 2018 her şeyden evvel Türkiye'nin bulunduğu bölgede gerilimin arttığı bir yıl oldu. Dolayısıyla bu bizim dış politikamıza da etki etti. 2018'e bakarsanız neredeyse her gün sınır komşumuz Suriye konusunda bir gelişme oldu. Zeytin Dalı Harekatı (ZDH), Cenevre, Soçi, Astana süreçleri, Tahran toplantısı, İstanbul'daki dörtlü forum gibi olağanın dışındaki durumlar Türk dış politikasının neredeyse değişmez gündem maddesi haline geldi.

Bir de doğrudan sınırdaş olmamızdan kaynaklanmayan ama komşularımızın kendi aralarında veya başkalarıyla olan sorunlarıyla da biz uğraşır hale geldik. Rusya-Ukrayna meselesi, İran'a yaptırımlar konusu gibi. Yine yakın coğrafyamızda Filistin-İsrail meselesinin geldiği aşama, Yemen'de yaşananlar, Katar'a uygulanan ekonomik abluka… Bütün bunlar Türk dış politikasının gündemine giderek artan ağırlıkta eklenen yeni maddelerdi.

Klasik gündem maddemiz nedir bizim? Herhalde bir numaraya ABD ile ilişkileri, ikiye de AB ile ilişkileri yerleştirirsiniz. Bir de Türk dış politikasının ana konuları olan Kıbrıs, Doğu Akdeniz, Ermeni meselesi, Kafkaslar ve Balkanlar konularını alt alta yazarsınız. Bunlarla alakalı periyodik olarak açıklama ve görüşmeler sürüyor. Bunların yanı sıra bir de ağırlığı artanlar var. Karadeniz'deki gelişmelerin yanına İran yaptırımları meselesi eklendi. Türk dış politikasının 2018'de nasıl cereyan ettiğini açıklayabilmek için çerçeveyi böyle çizmemiz lazım.

Tabii küresel seviyede daha önce olmadığı ölçüde ağırlaşan bir ABD-Çin ve ABD-Rusya gerilimi var. Trump'ın 2018 boyunca neredeyse en fazla didiştiği ülke Çin. Son olarak Aralık içerisinde kalktı dedi ki "Ben gümrük tarifeleriyle anılacağım, ek vergi de koyacağım ve Çin ile didişmeye devam edeceğim." Bunlar tabii dalgalanmalara sebep oluyor. Bu da bizim dış politikamızın klasik gündem maddeleri içerisinde yer almayan bir konunun 2018'de en üst düzeyde bizim de dillendirdiğimiz bir mesele haline gelmesine

neden oldu. O da uluslararası ticaretin serbest olması. Sayın Cumhurbaşkanı Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yaptığı konuşmada özellikle bu konuda bir eleştiri getirdi. Adını vermeden Amerika Birleşik Devletleri'ne "Serbest ticareti engellemeyin, ticaretin önüne engeller çıkartmayın" dedi. Bunu derken dünya çapındaki bu gelişmenin bizim ister istemez kendi ekonomimize de olumsuz tesirleri olduğunun bilinciyle hareket ettik.

2018 ekonomik açıdan da Türkiye'de hem dışarıdan yönlendirilen bir operasyonun hem de dışarıda meydana gelen gelişmelerin menfi yansımasının hissedildiği bir dönem oldu. Böyle olunca da dış politikada çok alışık olmadığımız ticaret serbestisi gibi konular da söylemimize girdi. En son G20 toplantısında da Türkiye'nin özellikle öncülük ettiği birtakım konuların toplantıların sonuç bildirgesinde yer aldığını gördük. Bunların hiçbiri de siyasi konular değil.

Şimdi hem küresel hem de bölgesel çerçeveyi ortaya koyduğumuzda 2018 Türk dış politikasının 15 Temmuz darbe girişiminden sonra ciddi anlamda mesafe katettiği ve görünürlüğünün en fazla arttığı yıl oldu. Yani 2016'nın ikinci yarısı ve 2017 büyük ölçüde darbe sonrası dönemin hassasiyetiyle hasar tespiti ve iç güvenlik çalışmalarıyla geçmişken hem gelen üst düzey ziyaretçiler hem başta Sayın Cumhurbaşkanımız olmak üzere devletin üst kademesinin gerçekleştirdiği ziyaretler, katılım sağlanan ve Türkiye'de yapılan uluslararası toplantılar nedeniyle 2018'in Türkiye'nin görünürlüğünü son derece artırdığı bir yıl olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye kendi iç politik konularının dışında öyle konularda aktif rol üstlendi ki bölgede kilit ülke olma konusunu perçinlemiş oldu. Nedir o? Bir defa lider ülke pozisyonunu yavaş yavaş güçlendirdi. İşte Kudüs'ün ABD tarafından başkent olarak tanınmasına BM'deki karşı çıkışın lider ülkelerinden biri ve aslında en önemlisi Türkiye'ydi. Genel Kurulun o kararı almasında öncü ülke rolü oy-

nadı. Keza Türkiye'nin Katar meselesinde takınmış olduğu tavır belki de Doha'nın Riyad tarafından yutulmasını engelledi. Uluslararası alanda diplomasiyi harekete geçiren, Katar'a koruma şemsiyesi oluşmasını sağlayan yine Türkiye'nin takip ettiği diplomasi oldu. Hatta tek ülkeydi o zaman. Her zaman müzakere masasında yer aldı. Bu müzakere masalarında da çözüm odaklı ülke olma vasfını yine 2018'de perçinledi.

Tabii şunu unutmamak lazım. Türkiye her zaman masaya bir çözüm önerisi getirdi. Diplomatik yollarla elde ettiği kazanımlar oldu ama şayet kendi müttefiklerini yahut ilgili tarafları ikna edemiyorsa ve hayati çıkar söz konusuysa tek başına hareket etmeyi de bildi. Mesela Zeytin Dalı Harekatı bu manada 2018'in en önemli olaylarından biri oldu. Operasyonun ele alınış biçimi, uygulanışı, bölgesel ve küresel çapta meşruiyetinin inşası çok önemli. Yani Türkiye 2018'de diplomasi ve uluslararası hukuku çok iyi kullanan ve atmış olduğu adımların meşruiyetini sorgulattırmadan kabul ettiren bir ülke konumuna geldi.

Gökhan Gökçe: Zeytin Dalı Harekatı'na ilişkin uluslararası kamuoyunda çok net ve sert ifadeler duymadık. Fakat içeriden "Afrin'e girmeyin" diyenler oldu…

Çağrı Erhan: İşte o diplomasi başarısı uluslararası hukuku kullanmayı bildiğimizin göstergesi. Yani Türkiye net bir şekilde bunu masaya koydu. Bu bir meşru müdafaa hareketidir, uluslararası hukuktan kaynaklanan gerekçelerle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin daha evvel almış olduğu Suriye'ye ilişkin kararlara atıflar yaparak bunu gerçekleştirdi Türkiye. Bu bakımdan da ben 2018'in Türk diplomasi hanesine pozitif yazılacağını düşünüyorum.

Diğer taraftan tabii krizler var. Onlara girmedim, biraz sonra gireceğim. Kaşıkçı cinayetinin uluslararası alanda karşılık bulması ve neredeyse bugün Amerika Birleşik Devletleri içerisinde bir ön soruşturmanın konusu haline gelişinin arkasında Türkiye'nin takip

ettiği soğukkanlı ve son derece başarılı kamu diplomasisi ve iletişim stratejisinin olduğunu unutmamak lazım. Burada hem Türk polisi hem İstihbarat hem İletişim Başkanlığı hem de Dışişleri Bakanlığı Sayın Cumhurbaşkanının koordinasyonuyla bu süreci çok iyi yönettiler. Bu da yine Türkiye'nin görünürlüğü ve güvenilir ülke olma vasfını perçinleyen bir hadise oldu. Türkiye'nin oradaki tavrı, adaletin yanında yer alışı, hiçbir şekilde olayın örtülmesine müsaade etmeyeceğini Batılı değerlere de atıf yaparak güçlü bir şekilde dillendirmesi şüphesiz dışarıda özellikle Batılı ülkelerde karşılık buldu.

2018 aynı zamanda Türkiye'nin en önemli müttefiki ABD ile krizin önce zirve yaptığı ardından yavaş yavaş yumuşadığı bir yıl oldu. Bizim tabii geçen yıllardan tevarüs ettiğimiz birtakım sorunlarımız var. 17-25 Aralık 2013'ten beri FETÖ elebaşının ABD'de tutuluyor olması ve iade edilmemesi ciddi bir konu. Ama bunun yanına geçen yıl Halkbank meselesi eklendi. Bunun yanına Kudüs ile ilgili sorun geldi. PYD'ye tırlar dolusu silah verildiği kanıtlarla ortaya konmasına rağmen geri adım atılmaması eklendi. Bunların yanına Amerikan Büyükelçiliğinin yaptığı birtakım açıklamalar, vizeyi neredeyse askıya alması, Türk vatandaşlarına vize vermemesi sorunu, akabinde iki bakan hakkında verilen karar ve Brunson meselesi. Hepsi iç içe girdi. Bunların bazısı çözüldü bazısı da çözülme aşamasına girdi.

2018'de ne var derseniz, 2017'de ne varsa aynısı var. PYD ve FETÖ en önemli iki sorun olarak duruyor. Tabii bir de 2019'a da taşıyacağımız sorunlar var. Mesela S-400, F-35 ve İran'a yaptırımlara ilişkin Türkiye'nin tutumunun ne olacağı meseleleri 2019'da da karşımıza çıkacak. ABD ile yaşadığımız sorunlara gelecek yıl bunlar da eklenecek.

Avrupa Birliği konusunda Beril Hocaya katılıyorum. Menfi müspet bir şey olmadı. Çünkü bir şey değişmedi. Yaprağın kıpırdamadığı bir yıl oldu AB ile ilişkilerde. Ama bizi de endişelendiren, aklı başında Avrupalıların da kendileri için endişelenmelerini

gerektiren ciddi siyasal olaylar yaşandı. Avrupa'da bu aşırı sağın yükselişi önemli bir sorun. Aşırı sağ yabancı, Müslüman ve Türk düşmanı demek. Ama kendi kendilerine de düşmanlar. Batı Avrupa'daki birtakım radikal sağcıların Doğu Avrupa'dan örneğin Polonya yahut Litvanya'dan gelenlere de benzeri ırkçı yaklaşımlar sergilediklerini yavaş yavaş görüyoruz. Dolayısıyla Avrupa Birliği ile ilişkilerde son zamanlarda ortaya çıkan Avrupa ordusu konusu Türkiye'de çok fazla gündeme gelmiyor ama ileriye dönük kafa yormamızı gerektiren belki 2019 boyunca konuşmamızı gerektiren bir mesele. Çünkü eğer bu Avrupa Birliği ordusu NATO'nun yerini alacak, önemini hafifletecekse, Türkiye AB üyesi olmadığı için ordu içerisindeki konumu ne olacak? Geçmişte biliyorsunuz böyle girişimler vardı. Avrupa güvenlik ve savunma politikası kapsamında Türkiye'yi ortak ülke olarak pozisyonlandırmışlardı. Fakat yalnız Türkiye değil, NATO üyesi olup AB üyesi olmayan ülkelerin neredeyse tamamı o şekilde konumlandırılmıştı. Fakat bugün bunun için kimse böyle bir şey önermiyor. Yarın öbür gün Avrupalı bazı müttefikler NATO'nun içerisinden tamamen çekilirlerse ne olacak Türkiye'nin durumu? Bunu da bence önümüzdeki dönemde çok tartışacağız.

2018'in Türk dış politikasındaki en dikkat çekici konularından biri de Rusya ile ilişkilerin geldiği durum. Rusya ile yaşadığımız jet krizinde neredeyse turizm, müteahhitlik hizmetleri kesildi, Türk vatandaşlarına vize verilmedi, oradakiler buraya gelemedi. Olabilecek her türlü kötü şey yaşandıktan sonra 2018 Türkiye-Rusya ilişkilerinde belki de son yirmi yılın en verimli dönemi olarak öne çıktı. TürkAkım projesi, nükleer santral konusundaki ilerleme, Suriye'de iş birliği, Afrin operasyonunda Rusya ile koordinasyon çerçevesinde hava sahasının kullanılması önemli konularda ortaklıklar tesis edildi. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Putin yıl içinde çeşitli sebeplerle defalarca yüz yüze görüştü. Bu görüşmelerde de ciddi konular ele alındı.

Gökhan Gökçe: İdlib'de varılan mutabakat Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Putin'in liderliğiyle çözüme ulaşan bir süreçti.

Çağrı Erhan: Evet. Türkiye'nin Ukrayna ile Rusya arasında kolaylaştırıcı rol üstlenmesine her iki tarafın da sıcak bakması ilişkilerde gelinen durumu gösteriyor. Diğer yandan bu durum ABD ile ilişkilerde işaretleri oluşturuyor "Neden hava savunma sistemini oradan alıyorsunuz?" gibi.

Gökhan Gökçe: Serdar Bey ile devam edelim. Türkiye ve ABD ilişkileri 2018'de Türk dış politikasında karşımıza çıkan en önemli sorun oldu. Türkiye Suriye'nin kuzeyinde kendisi için beka sorunu olarak gördüğü terör koridorunun oluşmaması için 15 Temmuz darbe girişiminden bu yana başlattığı girişimlerin meyvelerini 2018'de elde etti. Acaba ABD, Fırat'ın doğusuna atacağı adımlarda S-400 ya da F-35 konularını pazarlık unsuru haline getirir mi? 2019'un ilk yarısında son dönemde yaşandığı gibi tedrici de olsa gerginliğin gerilediğine dair işaretleri görebilir miyiz?

TÜRKİYE-ABD İLİŞKİSİ RESETLENMESİ GEREKEN BİR İLİŞKİ

Serdar Karagöz: 2018 esasında çok yeni, kendine has problemlerle başlamadı. 2017'den, 2016'dan gelen problemlerin devamıydı. Hatırlayalım, Aralık 2017'de vize krizi vardı, çözüldü. Yani o zamana kadar Türk-Amerikan ilişkilerinde çok yoğun gerilim olmuştu. İki ülke vize randevularını iptal etmişti. Türk vatandaşları Amerika Birleşik Devletleri'ne, Amerikan vatandaşları da Türkiye'ye vize başvurusu yapamıyordu. Bu Türk-Amerikan ilişkileri tarihinde az rastladığımız bir olay, yüksek dozlu bir gerilimdi. 2017 böyle kapanırken sorun 2018'e de taşınmıştı.

2018'de Türkiye-ABD ilişkilerinde Afrin operasyonuna bir tepki gelmedi. Fakat biz 2018 içerisinde yapılacak olan ABD ara seçimlerinde Türkiye'nin gündeme gelebileceğini bekliyorduk ki nitekim

Rahip Brunson krizi gündeme geldi. Bu daha ziyade Avrupa'da alışık olduğumuz bir durumdu. Avrupa'da seçim olduğu zaman Türkiye-Avrupa ilişkileri ya da Türkiye ile seçim sürecindeki ülke ile sorun yaşıyorduk. Avusturya, Almanya ve Hollanda bu durumun en net örnekleri. Arjantin'deki G20 zirvesinde Sayın Cumhurbaşkanı Erdoğan Hollanda başbakanıyla görüştü ve seçim dönemindeki krizler geride kaldı. Yeni bir sayfa açma noktasında uzlaşıldı.

Demek ki dünyada şöyle bir trend oldu: Bir yerde özellikle Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde seçim varsa ilişkiler rasyonalitesinin dışına çıkabiliyor. Biz bunu Kasım'da gördük. Rahip Brunson üzerinde sembolleşen yoğun bir kriz yaşadık. Seçimler biter bitmez kriz çözüldü ve Trump'tan Türkiye'ye yönelik çok olumlu mesajlar geldi. Eğer 2019'da seçim takvimlerini elimize aldığımızda Avrupa ve ABD'de seçim görmüyorsak ilişkiler belli bir rasyonalitede gidebilir. Dolayısıyla bizim ilişkilerin rasyonel zeminine bakmamız lazım.

ABD ile Türkiye ilişkisinde rasyonel zemininde iki uzlaşılmaz konu var; FETÖ ve YPG. Bu konular 2019'da da devam edecek. Bunların yanına başka konular eklenebilir ama seçim olmadığı ve ilişkiler kendi rasyonalitesinde gideceği için beklenti dahilinde bunlar halledilebilir, çözülebilir sorunlara dönüşebilirler. İran konusunda Türk-Amerikan taraflarının oturup bir yerde uzlaşabileceği çözümler üretilebilir. Aynı şekilde Türkiye'nin S-400 hamlesine karşı ABD'den gelen itiraz ve F-35 gibi konularda rasyonel zeminde kendilerine tartışma alanı bulabilirler. Fakat ülkelerin birbirlerine ekstra gümrük vergileri koyduğu, vizeleri askıya aldığı, birbirlerine karşı cezalandırıcı hamleler yaptığı irrasyonel zeminde olmayacağımızı düşünüyorum. 2019'da Türk-Amerikan ilişkilerinde bir yumuşama beklentisi içerisindeyim. ABD'nin YPG ile PKK'yı ayrıştırma çabası var. Bunu hissettiriyorlar ve bazı adımlar atacaklardır. Türkiye, ABD'nin de bir çözüm arayışı içerisinde olduğunu görü-

yor. Bu noktadaki gerilim devam edecek ama tırmanmayacaktır. FETÖ konusunda da Trump özelinde bazı adımlar atılma ihtimali olduğunu düşünüyorum.

Trump, FETÖ konusunda Amerikan devletinin yerleşik kurumlarının aksine bunun maliyetinin olduğunu düşünen bir isim. Fakat kendisi bu konuda hiçbir zaman adım atmaya muktedir olmadı. ABD'nin kendi içerisindeki yapısal problemlerden dolayı her zaman niyet ortaya koymasına rağmen FETÖ konusunda bugüne kadar adım atamadığını gördük. 2019'da farklı şeyler olabilir. Bunlardan bir tanesinin olması durumunda yani en azından FETÖ ile alakalı ABD'den Türkiye'yi tatmin edecek bir adımın atılması durumunda bile ilişkiler çok pozitif seyredebilir. Fakat bu beklentiyi inşa etmek için elimizde yeterince veri yok. Çünkü ABD'yi analiz etmekte güçlük çekiyoruz. Yani Trump'ın pozisyonu her zaman ABD'nin pozisyonu olmayabiliyor. Türkiye'ye karşı negatif bir ton takınmak gerektiğinde Trump belirleyici olabiliyor. Yani Türkiye'yi cezalandırmak istediğinde Amerikan devlet aklı bunu Trump eliyle çok rahat yapabilir. Trump Türkiye'ye bir jest yapmak istediğinde Amerikan devlet aklı başkanını da frenleyen bir mekanizma kurmuş durumda. Ben Türk-Amerikan ilişkilerinin doğasında bir gerilim olduğunu ve bunun devam edeceğini düşünüyorum. Doğasının dışında ekstra bir gerilim beklemiyorum.

ABD ile Türkiye 15 Temmuz'dan sonra çok gerilimli bir ilişkinin içerisine girmiş durumda. Türkiye 15 Temmuz konusunda ABD'nin tutumundan memnun değil ve meseleyi bir ulusal güvenlik meselesi olarak görüyor. Türk toplumunda artan anti-Amerikanizm de bir realite. Dolayısıyla her iki aktörün bu gerilimi nerede tutabileceğine bakmamız lazım. Ben ayarında tutulabileceğini düşünüyorum. Ama hızlı zehirlenmeye müsait, gerilimli ve çok yorgun bir ilişkimiz var. Türk-Amerikan ilişkileri çok yorulmuş, resetlenmesi gereken bir ilişki. Yani ABD'nin yeniden, sıfırdan bir

Türkiye politikası kurması gerekiyor. Tabii sıfırdan bir Türkiye politikası kurmak demek aynı zamanda Ortadoğu, Avrupa ve hatta Rusya politikasını sıfırdan inşa etmek demek. Bunların hepsi birbirine entegre. Çünkü ABD'nin özellikle Ortadoğu'ya ilişkin projeksiyonunda Türkiye'yi yeniden konumlandırması gerekiyor. Bunlar yapılmadığı sürece 2019 için de aynı şeyleri konuşuyor oluruz. Bu ilişki düzelmez, doğasında gerilim saklı çünkü.

2017'den bu yana süregelen gelişmelerde Türkiye'nin Suriye konusunda Türk dış politikası kayıtlarına geçirilmesi gereken ciddi adımları oldu. Birincisi tabii ki Afrin operasyonu. Hemen Ocak'ta başladı ve Türkiye orada askeri varlık gösterdi. Hem de ABD tarafından desteklenen YPG unsurlarına karşı varlık gösterdi. Burası ABD'nin olmadığı bir bölge ama onun açıktan desteklediği YPG unsurlarıyla Türk askeri karşı karşıya geldi ve Türkiye bu bölgeyi kontrol altına aldı. Son güvenlik tehdidi kalkmadığı sürece de oradan çıkmayacaktır. Onun haricinde İdlib'de bir mutabakat sağlandı. "2018'deki en pozitif Türk diplomasi hamlesi nedir?" diye sorulsa İdlib mutabakatı derim. Uluslararası ilişkilerde diplomasinin artık hükmünü yitirdiği, çok açık güç gösterileriyle sonuçlar alındığı bir ortamda iki ülke masaya oturarak bir hamle yaptılar ve bunun neticesinde milyonlarca insan göç etmekten, binlercesi de ölmekten kurtuldu. Herhalde uluslararası ilişkiler tarihi yazılırken "Demek ki diplomasi hala çalışıyormuş" denilebilir. İdlib mutabakatı iki aktörün diplomasiyi çalıştırarak sonuç alabilmesi açısından umut verici bir gelişme ve bir başarı hikayesi. Hemen peşinden zaten Fransa, Almanya, Türkiye ve Rusya'nın İstanbul'da gerçekleştirdiği Suriye zirvesini gördük. Berlin ve Paris neden dahil olmak istediler? Çünkü diplomasiyle hala bazı sonuçlar alınabileceğini gördüler. Şimdi ABD tabii süreçlerin dışında kaldığı için sürekli "Astana süreci bitmiştir" gibi Türkiye'nin içinde bulunduğu süreçleri hedef alan açıklamalar yapıyor.

Gökhan Gökçe: En son Jeffrey'den duyduk. "Fişini çekme zamanı gelmiştir" diyor bu sürecin.

Serdar Karagöz: Jeffrey, Astana sürecinin bittiğini, çözüm için tekrar Cenevre'ye Birleşmiş Milletler'e gidilmesi gerektiğini söyledi ama burada bir kıskançlık var. Türkiye'nin diplomasi alanındaki kazanımları Amerikalıları da rahatsız ediyor. Çünkü onlar açık güç gösterileriyle bazı kazanımlar elde ederken Türkiye uluslararası aktörleri bir araya getirip bazı kazanımlar elde edebiliyor. En azından trajedileri durdurma kabiliyetine sahip durumda. Fransa ve Almanya'nın Türkiye'ye gelip Suriye toplantısı yapması bu açıdan çok büyük önem arz ediyor. Bu da İdlib mutabakatının bir başarısı olarak değerlendirilmelidir.

2018'de yine uluslararası ilişkileri ilgilendiren en önemli konulardan biri de İstanbul'da Suudi Arabistan Başkonsolosluğunda ABD'deki en önemli gazetelerden biri olan *Washington Post*'un bir köşe yazarının vahşice öldürülmesi hadisesidir. Bir adli vaka değil uluslararası ilişkilerde bir dönüm noktası olarak değerlendirebileceğimiz bir durum. Çünkü birçok planı altüst etti bu işin ortaya çıkarılması. Türkiye istihbarat potansiyelini de ortaya koyarak konuyu aydınlattı, üstünün örtülmesini engelledi. Ortadoğu'da yeni bir sürecin başlangıcı oldu bu olay. 2019'da bu olayın etkilerini hem bölgede hem de ABD'de görebiliriz. Çünkü Amerikan medyası bu konuyu Trump'a karşı başlattığı kampanyada çok yoğun bir şekilde kullandı. İki yıl sonra Trump'ın bir seçimi olacak. Ben ikinci dönem seçimine kadar bu konunun sürekli gündemde tutulacağını düşünüyorum. Çünkü şu an itibarıyla ABD içerisindeki çeşitli kamu otoriteleri ve siyasi aktörler Trump tarafından yoğun bir şekilde desteklenen Suudi Arabistan Veliaht Prensinin bu işin azmettiricisi olduğu konusunda açıklamalar yapıyorlar. CIA'in konu hakkında verdiği brifingin ardından Amerikalı senatörler "Bu işin arkasında Prens Selman var" diye açıklama yapıyor. Bu söz konusu

hadisenin ABD için kolay kolay kapanmayacağını göstermektedir. Tabii ki Suudi Arabistan için de…

Çağrı Erhan: Suudi Arabistan'a silah satışı konusu askıya alınabilir mi bu yüzden?

Serdar Karagöz: Ben öyle bir şey beklemiyorum. Çünkü bu tarz durumlarda Kongre onayı gerekiyor. Amerikan Kongresi de lobilerin denetiminde. Bu noktada böyle bir karar alamaz. Fakat ABD içindeki bazı aktörler çok yoğun bir şekilde Suudi Arabistan'a çeşitli şekillerde baskı uygular. Bu baskılar Katar konusunda karşımızı çıkabilir.

Gökhan Gökçe: Kral Selman'ın Katar liderini davetini belki bu anlamda okumak gerekebilir. Washington yönetiminin yaptığı baskı sonucu Suudilerin bölgede "normalleşme" arayışı çerçevesinde böyle bir davet gerçekleşmiş olabilir. Silah satışlarının engellenmesi değilse de ABD baskısıyla Suudi Arabistan'ın kendine biraz daha çeki düzen vermesi durumunu görebiliriz.

Serdar Karagöz: Suudi Arabistan içerisinde de bir iktidar kavgası yaşanacaktır. Çünkü İngiltere, Avrupa ve Trump karşıtlarının baskısı var. Amerikan devleti içerisinde de bazı aktörlerin memnuniyetsizliği söz konusu. Suudi Arabistan içerisindeki memnuniyetsiz aktörler de devreye girecektir. Prens Selman için 2019'un kolay olmayacağını söyleyebiliriz. G20'de medyaya Putin ile yaptığı "çak" hareketi gibi stratejik pozlar verse de gelecek yılın kendisi için zor olacağını düşünüyorum.

Gökhan Gökçe: O şöyle okunabilir mi? Prens Selman ABD'ye "Sen beni yüz üstü bırakırsan, beni alacak olan var" diyor. Putin de büyük bir keyifle o hareketi yapıyor.

Beril Dedeoğlu: Tabii ki Putin'in söylediği şey tam da bu.

Serdar Karagöz: Ben Prens Selman'ın tecrübesizliğinin fotoğrafı olarak okudum bunu. Çünkü ABD böyle blöf yapılabilecek bir ülke değil. Kaldı ki onun gibi bir ayağı çukurda olan bir aktörün

böyle blöf yapmasının maliyeti çok büyük olur. Putin'in oyunu olabilir ama Prens Selman'ın böyle bir hareket yapması çok ahmakça oldu.

Beril Dedeoğlu: Putin zaten fırsatı değerlendirmiştir.

Serdar Karagöz: CIA'in senatörlerle toplantısı o "çak" hareketinden sonra geliyor. Trump'a net destek veren Cumhuriyetçi Parti'nin önemli senatörlerinden Lindsey Graham da bu hareketin hemen ardından açıklama yapıyor. Siz ABD'ye böyle bir blöf yaptığınızda iktidar ömrünüzü kısaltırsınız.

Gökhan Gökçe: Kasım'daki seçim öncesinde "Çok istesem 15 gün yerinde oturamazsın" açıklaması yapmıştı Trump. İngiltere'den bir başka veliahdın belli yollarla Suudi Arabistan'a girdiğini okuduk.

Serdar Karagöz: Burada da Türk dış politikası ve hatta küresel politikaya yön veren Türk istihbaratının başarısı oldu. Türk istihbaratından sonra Türkiye bu konuyu stratejik olarak ele aldı, doğru iletişim stratejisi gösterdi ve dünya kamuoyunu bu anlamda etkiledi. Bütün bunların neticesinde biz şu an bir hikayeyle karşı karşıyayız. Bunların hiçbirisi de olmayabilirdi. Yani biz oradaki hikayeyi aydınlatamayabilirdik veya yanlış ve kötü bir iletişim stratejisiyle tamamen olayı lokalize bir hale dönüştürebilirdik.

Çağrı Erhan: Bu mesele Türkiye'nin üzerine bile kalabilirdi ve yapmaya da çalıştılar açıkçası...

Serdar Karagöz: Eğer 2016'dan önce FETÖ'nün Türkiye'de iletişim kurumları, istihbarat ve poliste etkin olduğu bir dönemde olsaydı bu cinayetin sorumluluğu Türkiye hükümetine kalırdı. Türkiye, FETÖ'yü temizledikten sonra kolay operasyonlar yapılamaz bir ülke haline geldi. Artık Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı gibi hareakatları yapabilen, kendi ülkesinde operasyonlara maruz kalmayan bir ülkeye dönüştü Türkiye. Bunun dış politikaya da yansımaları olacaktır.

Avrupa'da istikrar sorunu benim de dikkatimi çekiyor. 2019 Avrupa'da bir istikrar sorunuyla karşı karşıya geleceğimiz bir yıl olabilir ekonomik olarak. 2018'de İtalya ile Avrupa Birliği arasındaki bütçe krizini gördük. Artık ekonomiler çok kötüye gidiyor. Fransa'da 2018'in son aylarına damgasını vuran Sarı Yelekliler hareketini gördük. Bu Avrupa'da eyleme dönük bir tepkinin biriktiğini de gösteriyor.

Gökhan Gökçe: Bir de daha önce hiç bu tarz eylemlere girmemiş bir kitlenin bu protestoları gerçekleştirmesi de ilginç bir durum.

Serdar Karagöz: Bir birikmişlik var. Bu birikmişlik devamında eylemselliği de getiriyor. Eylemsellik başka şeyleri tetikler, radikalizme götürür, merkezde olan insan sayısı azalır. İnsanlar daha fazla politize olur ve bundan sonra aşırı uçlar güçlenir, bölünürler. Siyasi partilerin tek başına iktidara gelme şansı azalır, çok partili zayıf koalisyonlar olur ve net bir liderlik sorunu ortaya çıkar. Bütün bunlar da iktidarların istikrarsızlaşması sonucunu ortaya çıkarır. 2018 bunun sinyallerini verdi. Önümüzdeki yılda da bu tür gelişmeleri görebiliriz.

Gökhan Gökçe: Kemal Hocam, Türkiye'nin PYD politikası, ABD'nin desteği ve bunların Türkiye-ABD ilişkilerine etkilerini nasıl değerlendirirsiniz?

Kemal İnat: Türk-Amerikan ilişkilerinin resetlenmesi ihtiyacından bahsetti Serdar Bey. Bu resetleme işini öncelikle ABD tarafının yapması gerektiğini düşünüyorum. PYD meselesi FETÖ konusuyla iç içe geçmiş durumda. "15 Temmuz ve 17-25 Aralık süreçlerini yaşamamış olsaydık Amerika Birleşik Devletleri PYD konusunda böyle bir politika izler miydi?" sorusunu sorduğumuzda "İzlemezdi" diye cevap veririm. Bu resetleme meselesi işte bu yüzden çok gerekli. Amerika Birleşik Devletleri eğer buna razı olursa Türk-Amerikan ilişkileri farklı bir düzlemde rayına oturacak ve normalle-

şecek belki iyi ilişkiler de söz konusu olacak. Temel sorun ABD'nin resetleme ve Türkiye ile ilişkilerini yeni bir düzleme oturtma konusunda hazır olmayışı ve böyle bir şeye yanaşmamasıdır. Amerikalılar Türkiye ile ilişkilerini nasıl tasavvur ediyorlar? İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gibi tasavvur ediyorlar. O dönemde Amerikalılar Türkiye ile ilişkilerini hiçbir zaman eşit taraflar olarak kurgulamadılar. O dönem Sovyetler Birliği tehdidi ya da taleplerinden kaçan bir Türkiye söz konusuydu. ABD ve NATO'nun desteğine muhtaç bir Türkiye söz konusuydu. Amerikalılar da bu şekilde yardıma muhtaç olan Türkiye'ye destek olmaya karar verdiklerinde Ankara ile ilişkilerini eşit taraflar arası bir ilişki olarak kurgulamadılar. Aksine Türkiye'nin iç ve dış siyasetini istedikleri gibi yönlendirecekleri bir ilişki olarak tasavvur ettiler.

Gökhan Gökçe: 12 Eylül 1980'de "Bizim çocuklar başardı" diyebildikleri bir hale getirdiler.

Kemal İnat: Ondan önceki darbelerde de Amerikalıların ya isteği ya desteği ya da onayı vardır. Bunlardan muhakkak bir tanesi söz konusudur. Böyle dengesiz bir şekilde başlayan Türkiye-ABD ilişkisi belki o zamanın uluslararası siyasal sisteminin ve güç dengelerinin doğası açısından gerçekçi olabilir. Amerikalıların kendilerinin dominant pozisyonda olduğu bu dengesiz ilişkiyi sürdürmek istemeleri de kendileri açısından anlaşılabilir. Fakat Türkiye tarafından baktığımızda bu kabul edilebilecek bir şey değil. O zaman belki Türkiye, ABD ile ittifak ilişkisine çok muhtaç olduğu için bunu üstü kapalı olarak kabul etmek zorunda kalmıştı. Artık Türkiye bunu kabul etmek, buna yanaşmak istemiyor. AK Parti iktidarı döneminde Türkiye hepimizin bildiği gibi hem iç hem de dış politikasında özellikle ekonomide elde ettiği başarılarla birlikte ABD ile münasebetlerini farklı bir şekilde, Türkiye'nin egemenliğine saygı duyulan bir ilişki olarak dizayn etmek istiyor.

Nasıl şimdiki ABD başkanı "Önce Amerika" diyorsa Türkiye ile ABD'nin çıkarlarının çakıştığı durumlarda Ankara doğal olarak kendi menfaatini önceleyen bir politika izlemek istiyor. Ortadoğu'da da Avrupa ile ilişkilerde de böyle. İşte sorun tam da bu. Türkiye'nin farklı bir ülke olduğunu, kabuğunun değiştiğini, ekonomik, askeri kapasitesinin 70'ler, 80'ler yahut 90'lardaki gibi olmadığını ve artık müttefikleriyle eşit ortaklık ilişkisi arzu ettiğini kabullenseler ve bunun üzerinden yeni bir ilişki dizayn etmeye çalışsalar o zaman hem ABD'nin hem de Türkiye'nin fayda sağladığı yeni bir ilişki tarzına geçilmiş olacak. Ama Amerikan devleti ve özellikle de Amerikan güvenlik bürokrasisi bunu kabullenmek istemiyor. Bunun en açık göstergesi zaten 15 Temmuz darbe girişimiydi. Eski alışkanlıkları devam ettirip Türkiye'de bir darbeye açıkça destek verdiler. Destek verdiler sözü belki de burada hafif kalıyor zira o darbenin kim tarafından planlandığına, uygulayıcı olarak görünen FETÖ'nün arkasında kimin olduğuna baktığımızda Amerikan güvenlik bürokrasisinin oynadığı rolün ortaya çıkarılmasının çok önemli olduğunu düşünüyorum.

Sözü edilen resetleme nasıl mümkün olacak? Amerikalılar için zor olan taraf bu. Bunun için Amerikan güvenlik bürokrasisi içerisinde Türkiye ile ilişkilerin bu şekilde zehirlenmesine sebep olan sorumluların bir şekilde ortaya çıkarılması ve Amerikan devletinin "Artık biz Türkiye'ye karşı bu müdahaleci, darbeci siyasetin arkasında değiliz" demesi gerekiyor. Türkiye açısından bu sorumlulara ne yapılacağı çok önemli değil aslında. Washington'ın "Ben bu politikanın arkasında değilim. Türkiye'ye karşı son beş-altı yıldır uygulanan, Türkiye'deki iktidarın değişik araçlarla yıpratılarak zorla değiştirilmesini hedefleyen, 15 Temmuz'da zirve yapan ve sonrasında da birtakım adımlarla sürdürülen politikalara artık destek vermiyorum. Türkiye'ye karşı siyasetimi eşit iki müttefik arası ilişki şeklinde yeniden dizayn etmek istiyorum" demesi gerekiyor.

Serdar Bey'in söylediği gibi Amerikan güvenlik bürokrasisi,Türkiye ile ilgili negatif bir şey söz konusu olduğunda Trump'a yaptırıyor. Fakat Trump pozitif bir adım atmak istediğinde müsaade etmiyor. Dolayısıyla belki sadece Trump'a kalsa söz konusu resetleme yapılacak. Ama güvenlik bürokrasisi Türkiye siyasetini şekillendirme imtiyazını kaybedeceği için buna yanaşmıyor ve Trump'ın da yeni bir Türkiye siyaseti geliştirmesine müsaade etmiyor.

Beril Dedeoğlu: Bir de ABD klasik müttefiklerinin tümünü neredeyse küstürmüş vaziyette. Dolayısıyla sadece Türkiye ile olan müttefiklik ilişkisi değil diğerlerinin de sorgulandığını unutmamak lazım. Macron'un Avrupa ordusu çıkışı boşuna değildi. Karşılıklı olarak attıkları mesajları hatırlamamız gerekir. Diplomasinin sınırları dışına çıkan bir üslupla birbirlerini suçladılar. ABD'nin müttefik ilişkisini umursayan bir siyaseti şu an söz konusu değil.

Çok hızlı radikal karar verir ABD. Yani derhal desteklediği bir grubu, devleti terk eder. Türk dış politikası açısından avantajımız bunun böyle hızlı ve radikal dönüşebiliyor olması. 2018'in ilk yarısında dünyanın birçok yerindeki devlet dışı aktörlerin açtığı alanlar üstünden siyaset yapıyordu. Yani kim hangi cepheyi kazandı, filan devlette kim iktidara geçti, Suriye'de hangi örgüt ne kadar yer aldı, ne kadar kaybetti, bu silahları nasıl kullandı gibi konular üzerinden siyaset yapıyordu. Ukrayna'da bile doğusundaki ayaklanmalar üstünden bir alan açma yönelimi vardı. Fakat 2018'in ikinci yarısından itibaren artık örgütler üstünden düşünülme imkanı kalmayan bir konjonktürdeyiz. Devletten devlete bir siyaset hakim. Türkiye PKK konusunu ABD ile konuşuyor. Kırım konusunu Rusya Kırımlılarla değil ABD ile konuşuyor. Devletler konuşmaya başladılar yani karşı karşıya geldiler demeye çalışıyorum. Dolayısıyla karşı karşıya gelmenin maliyeti muhtemelen bundan sonra ABD için de daha riskli. Çünkü örgütler üstünden gittiğinde Rusya ile ABD'nin

karşı karşıya gelme ihtimali azdır ve zımni bir anlaşmaları vardır. Ama bugün gelinen aşamada Amerikan bürokrasisi Rusya'dan daha fazla tedirgin olmuş vaziyette. Bu tedirginlik bazı zımni anlaşmaların giderek gerilime dönüştüğünü gösterecek. O zaman Rusya karşısında ABD'ye sadece İsrail-Suudi Arabistan ittifakı yetmeyecek. Bu durumda örgütlere olan desteğini azaltmak ya da örgütün hedefinin Türkiye olmamasını sağlamak durumunda kalacak.

Gökhan Gökçe: Rusya açısından konuşuyorsunuz.

Beril Dedeoğlu: Tabii ki… Konjonktür çok hızlı değiştiği için bunu söylüyorum. Trump bunu görüyor mu görmüyor mu bilmiyorum. Fakat gidişat ilişkileri bu noktaya getirmiş vaziyette. Böyle yapması lazım derken konjonktüre bakarak görüyoruz. Yoksa ABD'nin hayrı için söylediğimiz bir şey değil bu. Ama görebilirler mi göremezler mi onu bilmek mümkün değil.

Gökhan Gökçe: Kemal Hocam Türk-Amerikan müttefiklik ilişkisinin geldiği noktayı konuşuyordunuz…

Kemal İnat: Evet. ABD bu müttefiklik ilişkisini zaten davranışlarıyla son birkaç yıl içerisinde sorgular hale geldi ve sonucunda nereye vardığımız da belli. Yani NATO içerisindeki en önemli müttefiklerinden belki de en önemlisi olan Türkiye'yi kaybetme noktasına geldi. Türkiye güvenlik konularında Rusya ile daha yakın çalışmaya başladı. S-400'ler meselesinde girilen iş birliğinin yanında Suriye gibi bölgenin en önemli güvenlik sorununda Türkiye Rusya ile çalışıp yol alabiliyor ama ABD ile bir adım atamıyoruz. Şimdi Amerikan siyaseti açısından bakarsak ABD hala dünyanın süper gücü, Batı ittifakının lideri. Türkiye'nin NATO'dan bu kadar uzaklaştırılması ve Rusya'ya bu kadar yakınlaşması Amerikan siyasetinin açık başarısızlığı değil mi? NATO'nun açıkça başarısızlığı aslında. Bu yüzden o sorgulamayı ABD'de bazı kesimler yapıyorlar. Türkiye ise kendi güvenlik çıkarlarının gereğini yapıyor. Yani NATO'ya bağlı kalmadan güvenlik sorunları konusunda doğru adımları at-

maya çalışıyor. Bunlardan bir tanesi de Fırat'ın doğusundaki PKK varlığı. Önce Fırat'ın batısında atılması gerekli adımları 2018'de başarılı bir şekilde Zeytin Dalı Harekatı ile attı. Şimdi sıra Fırat'ın doğusuna geldi.

Yine güvenliğimiz açısından İdlib meselesi var. Yani oraya bir saldırı gerçekleşmiş olsaydı, oradaki güvenlik riski Türkiye'ye gelebilecek yüz binlerce mülteciden daha büyük sorun oluşturacaktı. Anlaşma olmasaydı oraya yönelik bir saldırı Rusya ile Türkiye'yi doğrudan karşı karşıya getirebilecek bir gelişme potansiyeli taşırdı. Bunları çözdükten sonra şimdi Türkiye, Menbiç ve Fırat'ın doğusuna odaklanacak. ABD şuna karar vermek zorunda; bu bölgedeki Kürtlere yönelik siyasetinde Barzani yahut KDP/KYP gibi meşru aktörlerle mi iş birliği yapacak yoksa PKK/PYD üzerinden mi politikasını şekillendirecek? Bunları Türkiye gibi müttefiklerini rahatsız etmeden mi yapacak yoksa son dönemde yaptığı gibi PKK'yı öne çıkarıp PYD-YPG gibi değişik ülkelerdeki türevleri üzerinden mi bölge siyasetini şekillendirmeye çalışacak? Karar vermeli diyorum ama aslında ABD'deki o bahsettiğim güvenlik bürokrasisi PKK/YPG üzerinden iş birlikleri oluşturmaya ve Türkiye gibi müttefiklerini de çok rahatsız etmeye karar vermişler ve bunu uyguluyorlar.

Serdar Karagöz: Çünkü dönemiyorlar. Yani bürokrasinin yatırım yaptığı bir konudan vazgeçmesi zaman alıyor. Siyasetçi Trump bu anlamda daha pragmatik bakabilir. Siyasetçiler yatırım yapmamışlar. Fakat Amerikan bürokrasisi gerçekten PKK ve FETÖ'ye yatırım yapmış. Dolayısıyla Türkiye'nin ABD ile ilişkisini yeniden tanımladığını ama ABD'nin bu tanımlamayı henüz yapamadığını düşünüyorum. Yaşadığımız krizi de sağlıklı bir kriz olarak görüyorum. Yani hiçbir kriz olmasa biz ABD'den bağımsızlaşamayız. Esasında 15 Temmuz'dan sonra Türkiye dış politikasını ve kendisini bağımsızlaştırmaya çalışıyor. Bu sancılar da normal sancılar. Hiçbir kopuş, bağımsızlaşma kendiliğinden olmaz. Yaşadığımız krizler de

son derece sağlıklı, olması gereken krizlerdir. Bu krizler olmadan zaten ABD de Türkiye de pozisyonunu değiştiremez.

Türkiye'yi zincire vuran yaklaşımlar değişiyor. Türkiye zincirlerinden sıyrılıyor. Dolayısıyla Türk-Amerikan ilişkilerinde kriz olmasın, aman işte yumuşak gidelim gibi yaklaşımları çok gerçekçi bulmuyorum. Çünkü bunlar Türkiye'nin iddiasıyla ters düşüyor. Türkiye bu iddiayı sürdürdüğü sürece kriz olacak. Önemli olan krizlerin yönetilebilmesi. FETÖ ve PKK kriz olarak karşımızda olacak ama Türk-Amerikan ilişkilerinde Türkiye bunu ne kadar, nereye kadar yönetebiliyor, yönetme potansiyeli ne? Bunlara yoğunlaşmamız gerekiyor. Kriz olmasın diyorsak yapmamız gereken tek şey var. FETÖ ile alakalı iddialarımızdan vazgeçeceğiz. "Elebaşı orada kalsın, siz de burada YPG adı altında PKK'dan ayrı olduğunu söylediğiniz bir yapı kuruyorsunuz, bir yapıya destek veriyorsunuz, o da çok güzel DEAŞ ile mücadele ediyor. Biz de buna göz yumuyoruz" dediğimiz an kriz falan kalmaz hiçbir şekilde. Kriz kalmaz ama Türkiye bağımsızlık iddiasını sürdürdüğü sürece böyle bir şey söyleyemez.

Beril Dedeoğlu: Kısa vadeli olarak kriz falan kalmaz ama buradaki temel sorun şu ki ABD'nin Suriye'nin geleceğiyle ilgili tasarımı hakkında bir fikrimiz yok. Buradaki PKK/PYD unsurları gerçekten İran'ı durdurmak için mi, bölgede var olmak için mi ya da Türkiye'ye karşı baskı oluşturmak için mi emin değiliz. Rusya çok net bir şekilde merkezi rejimin yanında olduğunu söylüyor. Desteklediği bir dizi unsurun rejime yapışmasını sağlamaya çalışıyor. İran'ın da orada çok fazla etkili olmasını istemiyor. Etkisini devam ettirsin ama çok etkili olmasın istiyor. Şimdi bu modeli biz buradan oturduğumuz yerden görebiliyoruz. ABD'nin desteklediği kesimleri Esed rejimiyle ileride masaya oturtmak gibi bir derdi var mı? Esed'in bunlara ayrıcalıklı bir pozisyon vermesini mi istiyor yoksa sadece "Ben kullandım şimdi al senin olsun" mu diyor? Türkiye'nin

bu kadar reaksiyon göstermesinin en önemli sebebi bunun aynı zamanda Türkiye'ye de baskı oluşturmasından kaynaklanıyor.

Birini bırakır, diğerine baskı oluşturur. Mesele bu baskıyı oluşturmaya ihtiyaç duymasıyla ilgili ve bunun nedenini anlatmıyorlar. Yani niye Almanya'yı sıkıştırmaya çalışıyor, Kanada ile kavga ediyor? Sebebi ne bunların? Kendini nasıl bir dünya tasarımına hazırlıyor? Gerçek düşmanın kim; Çin mi, Rusya mı? Dolayısıyla hiçbir devlet onu konumlandırıp balans sağlayacak bir ittifak ilişkisine de güvenemiyor. Çünkü bugün acaba buraya yanaşırsak Amerikan gücünü dengeler mi diyen her devlet bir bakıyorsunuz ki ABD tarafından baskılanıyor. Bu bir belirsizlik siyaseti. Ben de aynı kanaatteyim. Bu sebepten söz konusu vaziyet öyle ya da böyle Türk-Amerikan ilişkilerinde gerilim noktası bulmakta hiç zorlanmayacağımız anlamına geliyor.

İRAN YAPTIRIMLARI TÜRKİYE'Yİ DOĞRUDAN ETKİLİYOR

Gökhan Gökçe: İran konusunu netleştirmek istiyorum. Çünkü Kaşıkçı cinayeti, YPG, FETÖ ve Avrupa'daki sorunları konuştuk. Türkiye şu anda ABD'nin İran'a uyguladığı yaptırımlardan muaf fakat bu altı ay süresince geçerli. Beril Hocanın da söylediği ABD'nin YPG'yi İran'ın önünü kesmek için mi desteklediği sorusuyla da birlikte düşünelim. 2018'de Türkiye İran'a yönelik Amerikan ambargosuna karşı nasıl bir politika uyguladı da karşılığında bu muafiyeti aldı? Önümüzdeki süreçte bölgedeki dengeler acaba nasıl değişir?

Çağrı Erhan: Türkiye önümüzdeki dönemde de bu muafiyetin devam etmesini arzu ediyor. Daha da önemlisi yaptırımların kalkmasını istiyor ve bu konuda yalnız değil. Avrupa Birliği içinden de birçok ülke benzer bir tutum içerisinde. Fakat açıktan da bu ambargoyu delmeye kimse, hele şirketler asla kalkışamaz. AB ülkelerindeki hükümetler eleştirse bile şirketler daha yaptırımlar ilan edilmeden

oradaki yatırımlarına son verdiklerini açıkladılar. Türkiye'nin İran ile ekonomik ilişkilerine baktığımız zaman bu yaptırımların devamı halinde Türk ekonomisinin ciddi anlamda yara alabileceğini görüyoruz. Yani bir defa şunu açık bir şekilde ortaya koyalım. Neredeyse 79'daki devrimden beri ABD İran'a defalarca yaptırım uygulamış fakat bu rejimi devirememiş. Eğer bu yaptırımlar rejimi devirmeye dönük ise her seferinde "Efendim bu seferki daha evvelkilere benzemiyor, çok ağır sonuçları olacak" falan deniyor. Bir şey de olduğu yok. Dolayısıyla yaptırımlarla İran'da rejim değiştirmenin mümkün olmadığını herhalde ABD de anlamış olmalı. Bunun İran'a zararı büyük, onu da kabullenmeliyiz. Fakat İran'ın nükleer anlaşmadan sonra tekrar ticaret yapmak üzere mutabık kaldığı muhataplarına da zararı büyük. Mesela yeni uçak anlaşmalarını Avrupalılarla yaptı. Otomobil fabrikaları açılması yönünde Avrupalılarla anlaşmıştı.

Türkiye'ye baktığınız zaman yılda yaklaşık bir buçuk-iki milyon İranlı turist geliyor. Şimdi İran hava yolu şirketleri doğrudan uçuş yapamayacak. Bu turistler nasıl taşınacak? SWIFT sistemine bağlı yasaklar yüzünden ticarette banka transferleri olamayacak. Biz devlet olarak İran'dan petrol ithal etmiyoruz. Bir özel firma rafineri için ithal ediyor. Orada da belli bir miktarın altına düşürülmüş olduğunu gördük. Ancak ona müsaade etti Amerikalılar. ABD'nin yaptırım tehdidi o kadar etkili ki kolay kolay kimse de zaten oradan mal taşımayı göze alamıyor. Dünyanın diğer başka yerlerinde ve özellikle ABD ile ilişkileri var ise hangi şirket olursa olsun yaptırımlara karşı koyamıyor.

Aslında büyük bir tehdit var ortada. Öyle olduğu için Türkiye müzakereler yoluyla yaptırımlar sonrasında da pozisyonunu devam ettirmek için gerekli çabayı gösterecek. Bakın mesela gözden kaçan bir şey var. Turizm deyip geçiyoruz. Fakat sağlık turizmi kapsamında İran'dan Türkiye'ye hastalar geliyor. Türk Hava Yolları'nın (THY) da İran'a sefer yapmaması yönünde baskı yapılıyor. Ayrıca

Türkiye'de on binlerce İranlı öğrenci var. Bunların gelişleri gidişleri nasıl olacak. THY'nin İran'ın birçok şehrine seferleri var. Şimdi hem bu seferler kalkacak hem de para transferi zorlaşacak. Dolayısıyla Türkiye'nin bu yaptırımlardan ciddi anlamda etkilenme ihtimali var. Bu sebeple Türkiye bunun ekonomisine zarar verici bir faaliyet olduğunu, İran'a olduğu kadar neredeyse kendine de zararı verdiğini söyleyerek diplomatik müzakerelerde kendi çıkarlarını savunmalı.

Gökhan Gökçe: Kemal İnat'a sormak istiyorum. Türkiye, ABD'nin söz konusu baskılarıyla İran'a yönelik yaptırımlar konusundaki muhalif tutumu arasındaki dengeyi nasıl sağlayacak?

Kemal İnat: Türkiye zaten çıkarları çatıştığında kendi menfaatlerini tercih ettiği için ABD ile sorunlar yaşıyor. Burada Türkiye'nin çıkarları aslında diğer komşularıyla olduğu gibi İran ile de ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini gerektiriyor. 30 milyar dolar ticaret hacmi hedefi vardı hatırlarsanız, her iki ülkenin liderleri bunu söylüyorlardı. Bir ara yaptırımlar döneminde ticaret hacmi 22 milyar dolara kadar yükseldi. Onun da bir kısmı Türkiye'nin belli hizmetlerin bedelini altınla ödemesinden kaynaklanıyordu. Ama 16 milyar dolar civarında gerçek ticaretimiz vardı. Daha sonra bu rakam aşağı inmeye başladı. Geçen yıl 10,7 milyar dolar civarında gerçekleşti. Bu yıl yaptırımların etkisini göstermeye başlamasıyla yeniden 10 milyar doların altına inecek gibi gözüküyor.

ABD'nin Ortadoğu bölgesine yönelik güç politikaları Türkiye'ye hep zarar veriyor. 1991 Irak Savaşı'nın Türkiye'ye ekonomik maliyeti en az 30 milyar dolar olmuştu. 2003 savaşının ekonomik zararları da hakeza. Bu savaşların bölgede yol açtığı otorite boşluğunun Türkiye açısından doğurduğu güvenlik riskleri de başka bir mesele. İran yaptırımları da Türkiye'ye ciddi ekonomik zararlar verecek potansiyele sahip. Türkiye'nin ABD ile şu anda yaşadığı sorunların önemli kısmının kaynağını da Washington'ın Tahran'a

karşı ilk yaptırım dönemlerinde Ankara'nın takındığı tavırda aramak gerekir aslında. Az önce dile getirdiğim o eski tarz dengesiz ilişkiye alışmış olan Amerikalılar, Ankara'nın 2009-2010 döneminde Tahran ile kendi çıkarları doğrultusunda ilişkilerini geliştirmesini anlamak istemediler. Türkiye 2010'daki Güvenlik Konseyi kararına, daha önce Tahran anlaşmasını Brezilya ile birlikte imzaladığı için "hayır" oyu kullandı. Orada Türk-Amerikan ilişkileri biraz koptu diyebiliriz. Daha sonra bu kopuş derinleşti. Halkbank krizi ve sonrasında 17-25 Aralık'tan 15 Temmuz darbe girişimine kadar bunu uzatabiliriz.

İran yaptırımları konusundaki açıklamalarında Sayın Cumhurbaşkanı doğru bulmadığını ve uymayacaklarını söyledi. Türkiye'nin diğer yedi ülkeyle birlikte muaf olması yaptırımları kabul ettiği anlamına gelmiyor. Tıpkı muaf sekiz ülke arasında yer alan ve yaptırımları kabul etmediğini açıklayan Çin gibi. Ancak Türkiye'nin Avrupa ülkeleri ya da Çin kadar yaptırımlara uymadığı zaman karşılaşacağı sorunları giderebilecek güçte bir ülke olmadığını da ifade etmemiz gerekir. Bunu zaten Halkbank meselesinde gördük. 2011/2012'de de Türkiye'nin ilgili bakanları "Bu yaptırımlar tek taraflı Amerikan yaptırımlarıdır, biz Güvenlik Konseyi kararıyla alınan yaptırımlara uyarız ama Amerikan tek taraflı yaptırımlarına uymayacağız, bunlar bizim çıkarlarımıza aykırıdır. Türkiye, İran ile ticaretini sürdürecektir" dediler. Amerikalılar ondan sonra Halkbank davası üzerinden Türkiye'ye ceza vermeye çalıştılar. Bunu sadece bize yapmıyorlar. Dünya şirketlerine de hukuka aykırı bir şekilde ceza kesiyorlar.

Serdar Karagöz: Yaptırımlar aynı zamanda yeni göç dalgası demek. İran'daki 700 bin Afgan ülkeyi terk ediyor. İran'ı ekonomik sebeplerden dolayı terk edecek pek çok İranlı da var. Bu göç dalgası da herhalde doğuya değil batıya doğru olacaktır. 2019'da Türkiye'nin uğraşacağı konulardan biri de bu olacaktır.

Gökhan Gökçe: Avrupa'da radikal akımların, aşırı sağ ve aşırı solun yükseldiğini gördük. Bununla beraber aşırı sağdaki yükselişle beraber bir süredir İslamofobide de artış ve Türkiye karşıtlığı söz konusu. Sizce Türkiye'nin Avrupa'da artan İslamofobiye karşı uyguladığı politikalar yeterli midir? Hangi mekanizmalar devreye sokularak İslamofobik, ırkçı, yabancı düşmanı akım veya politikalar en azından törpülenebilir hale gelir sizce?

Beril Dedeoğlu: Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerindeki dezavantajlı durum sadece doğma büyüme Avrupalıların birtakım ön yargı ve fobiler geliştirmesinden kaynaklanmıyor. Aynı zamanda Türkiye'den kopup gitmiş kişilerin Avrupa'da yarattığı diasporanın da çok önemli bir etkisi var. Bu kişiler Türkiye hakkında referans kaynağı şeklinde bir muamele görüyor. Böylece kamuoylarının etkilenmesi daha kolay oluyor. 2018'de bunun altyapısı konusunda Türkiye biraz kıpırdandı ama yeterli olduğu kanaatinde değilim. Biz iktidarlara ya da aşırı partilere bakıyoruz ama onun dışında da bir dizi siyasi parti ve sivil toplum kuruluşları var. Onlar halihazırda İslamofobik ayrımcı davranışları kınayan çevreler. Onlarla diyaloğu her düzeyde geliştirmek gerekir. Bu alanın boş bırakılmaması lazım. Üstelik bu alanlar daha önce FETÖ'cüler tarafından ele geçirilmişti. Şimdi oranın yeniden kazanılması, eski dostlukların yeniden canlandırılması lazım.

İkincisi "İslamofobikler ve ırkçılar bizi zaten sevmiyorlar, bunlarla hiç görüşülmez" diye de bir şey yok. Tam tersi modern diplomasi karşıtınla görüşmektir. Yüksek sesle karşı karşıya gelmekten kaçınmamak gerektiği kanaatindeyim. Türkiye, Avrupa'daki bazı ülkeleri unuttu. Örneğin İspanya ile çok yakın ilişkileri vardı. Bunlar ön plana çıkartılabilir. İtalya özellikle Akdeniz konusunda son derece hayati bir öneme sahiptir. İtalya ile ilişkilerin yeniden geliştirilmesi bu yüzden son derece önemlidir. Yani böyle illa Al-

manya veya Fransa'ya bakmamız gerekmiyor. Avrupa'da kamuoyu oluşturmak için daha küçük ülkelerle de ilişkilerin yeniden inşa edilmesi, yaraların sarılması gerekir. Bulgaristan ve Romanya'yı da unutmamak lazım. Biz Avrupa dediğimizde hep üç büyük ülkeye bakıyoruz. Alanı nerede boş bırakırsak oranın Avrupa'daki Türkiye karşıtı Türkiye kökenliler tarafından doldurulduğunu unutmayalım. Yani bu son derece hayati bir mesele. Kamuoylarının algılarını bir seferde değiştirmek kolay değildir. Ben Avrupa ile sorunların yerine yeni projelerin konuşulmasından yanayım. Birtakım sorunlar olabilir ama "Birlikte ne yapabiliriz?" yaklaşımında olmalıyız. Avrupalı muhataplarımızla konuşulması gereken konunun bu olduğunu düşünüyorum. "Birlikte Avrupa için, ikili iş birlikleri için ne yapabiliriz?" Bu temanın 2018'in sonlarında biraz gündeme geldiğini söylemekte yarar var. 2019'un yatırımı bu olmalı. Çünkü sürekli sorun konuşuyoruz ve o bizim yerimizde saymamıza neden oluyor. Çünkü Avrupa Birliği ülkeleri açısından çok temel bir konu var; "Anlaşırsak bunlar yine üyelik için bastıracaklar" şeklinde. Bazı şeyleri işi oraya getirmeyecek şekilde maalesef geriden gelerek yapmak durumundayız. Birlikte ne yapabileceğimizi konuşmalıyız.

En tepeden siyaset konuşmak yerine başa dönüp zeminden gitmemiz lazım. 2018'in ikinci yarısında belki bunu yapılabilecek bir ortam vardı. Fakat Türkiye Ortadoğu-ABD didişmesiyle o kadar uğraşmak zorunda kaldı ki bu konuda çok efor sarf edemedi. Ama Trump fobisinin Avrupa'daki yaygınlığının sözünü ettiğim türden ilişkileri kurmaya yardımcı olacağını düşünüyorum. Yani Avrupalıların da Trump karşıtlığı bizdeki gibi. Bir ortak kesen var, Rusya korkuları var. Sayın Erdoğan Putin ile sorunları görüşebiliyor ama yayılmacı bir Rusya, Türkiye açısından da temkinle izlenen bir şey. Şimdi bu ortak kesenler diyaloğu kolaylaştırır. Sanıyorum 2019 Avrupa projeksiyonu için söylenebilecek en temel şey bu. Belki beş-altı yıl öncesine dönüp tekrar zeminden başlamak gerekiyor. Yani en

yukarıya söylüyorsunuz, o zaten bir şey ifade etmiyor. Merkel ile bile konuşulduğunda "Ben sizi anlıyorum ama Alman halkını nasıl ikna edeceğim" diyor. Öyle dedikten sonra yapacak bir şey yok. O zaman demek ki Merkel'i değil Alman halkını ikna etmek gerekiyor. Kast ettiğim şey bu.

TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ: JET KRİZİNDEN İŞ BİRLİĞİNE

Gökhan Gökçe: Rusya ile ilişkilerde nerden başladık, nereye geldik? Türkiye-Rusya ilişkileri jet krizinden sonra inanılmaz bir düşüşe geçmiş hatta neredeyse sıfırlanmıştı. Cumhurbaşkanı Erdoğan liderliğinde atılan adımlarla hızlı bir onarım sürecinin ardından iki ülke ilişkileri belki hiç olmadığı kadar somut ve olumlu. Nasıl başardık bunu? Hep bir laf vardır; "Rusya'ya kolay kolay güvenilmez, Rusya'yla birlikte olunmaz" denir. Bunu nasıl dengeledi Türkiye? Özellikle bu ikili ilişkiyi nasıl geliştirebiliriz? Suriye özelinde Washignton'ın ayak diremesini de göz önünde bulundurursak Ankara-Moskova ilişkileri hangi frekansta ilerler sizce?

Kemal İnat: Önce nasıl başardık kısmına cevap vermeye çalışayım. Türkiye'nin zaten hem Rusya hem de ABD ile iyi ilişki geliştirme arzusu söz konusu. Çünkü Türkiye'nin 2023 diye tanımlanan birtakım hedefleri söz konusu. Bu hedeflerin en önemlisi de Türkiye'nin dünya ekonomik sıralamasında ilk on arasına girmesi yani ekonomisinin büyümesidir. Başta Sayın Cumhurbaşkanı olmak üzere Türkiye yönetimi de biliyor ki bu ilk on sıralamasına girme hedefi ekonomik iş birliğiyle mümkün olur. Bütün aktörlerle –başta ABD ve Rusya olmak üzere– ekonomik iş birliğini geliştirmekle olur. ABD tarafını az öne konuştuk. Maalesef, Türkiye'nin iyi ilişkiler içerisinde olma arzusuna olumlu bir tepkileri söz konusu olmadı. Amerikan güvenlik bürokrasisi ve onun arkasındaki bazı lobilerin eski tarz ilişkiyi devam ettirme arzuları ve bu çerçevede

Türkiye siyasetine çok ağır müdahaleleri bu iyi ilişkiyi kurma konusunda başarılı olmamıza müsaade etmedi. Ama Rusya tarafına baktığımızda yaşadığımız jet krizine rağmen Moskova'nın daha sonraki dönemde verdiği tepkilerin oldukça rasyonel olduğunu görüyoruz. Mesela Türkiye'de bir Rus büyükelçi öldürüldü. Rusya bunun ikili ilişkilere yönelik bir provokasyon olduğunu fark etti ve bu konuda Türkiye ile iş birliği yolunu tercih etti. Suriye meselesinde aslında ABD ile Türkiye en başında aynı saftaydılar. Rusya ise karşı saftaydı. Türkiye, Rusya ile son iki sene içerisinde çıkarları farklılaşmasına rağmen kurduğu diyaloğu İdlib'de çok başarılı bir şekilde yürütebilmiştir. Bunun başta Suriye ve İdlib halkı olmak üzere bütün bölgeye ciddi faydaları olmuştur. Rusya'yı Türkiye'nin iş birliği ve sorunların diplomatik çözümü konusundaki arzusuna olumlu karşılık veren bir aktör olarak görüyoruz. Bu sayede Türkiye, Rusya ile ilişkilerini geliştirebiliyor.

Yine de Türkiye-Rusya ilişkilerinin her alanda iyi olduğunu söyleyemeyiz. Suriye'de Türkiye-Rusya iş birliğini bekleyen bazı riskler söz konusudur. ABD'nin PKK/PYD konusundaki tavrının Türkiye'yi çok rahatsız ettiğini görüyoruz. Rusya'nın tavrı ise ABD kadar rahatsız edici değil ama o konuda da bir muğlaklık var. PYD, ABD sponsorluğunda Fırat'ın doğusunda Suriye'nin en önemli enerji kaynaklarını ve üç barajı kontrol etmektedir. Suriye'nin en önemli kaynakları nedir? Şam açısından baktığımızda petrol ve sudur. Bunların büyük ölçüde PYD ve ona destek veren ABD tarafından kontrol edildiğini görüyoruz. Türkiye bu durumdan çok rahatsız. Petrol ve su açısından baktığımızda ise Rusya'nın rahatsız olması gerekir. Şam'da Rusya'nın desteklediği bir rejim var ve masada her şey çözüldüğü zaman Suriye'nin yeniden inşası gündeme gelecek. Suriye'nin yeniden inşasını Rusya kendi cebinden ödemeye niyetli değil. Çünkü yüzlerce milyar dolarlık maliyeti olacak bir yeniden

inşadan bahsediyoruz. Bu konuda enerji kaynaklarının, Suriye petrol bölgelerinin kontrolü çok önemli olacak.

Serdar Karagöz: Bu noktada ABD bir anda YPG'yi bırakabilir. Bir anda değilse bile çok zorlanarak bıraktığında ne olur? Rusya bu boşluğu doldurur. YPG'nin ABD güdümünden çıktığında bağımsız bir yapı olarak kalacağını düşünmek hata olur. Çok hızlı bir şekilde Rusya Federasyonu'nun güdümüne gireceğini düşünüyorum. Rusya da bu ihtimali hep düşündüğü için hiçbir zaman YPG konusunda Türkiye'nin istediği tavrı gösteremez.

Kemal İnat: Rusya şu anda tercih yapma noktasında. YPG/PKK da şunu biliyor ki ABD bildiğimiz havuç ve sopa politikası çerçevesinde bazen Türkiye'ye ya da bölgenin diğer ülkelerine kendisinin hoşlanmayacağı bir taviz verebilir. O yüzden YPG/PKK Rusya'ya da göz kırpıyor. Rusya da bunu bildiği için YPG ile ilişkilerini koparmıyor. Hatta Rusya'nın PKK'yı terör örgütü olarak tanımadığını görüyoruz.

Serdar Karagöz: YPG'nin Moskova'da ofis açmasına müsaade etmesiyle gündeme gelmişti.

Kemal İnat: Evet. Bence Rusya çok önemli bir dönüm noktasına geldi. Şu anda Türkiye ile belki tarihinde olmadığı kadar iyi bir ilişki kurmuş ve iş birliği geliştirmiş durumda. Bu iş birliği sadece enerji, ekonomi değil S-400 meselesinde olduğu gibi aynı zamanda güvenlik alanına da yansıyor. Türkiye ile ilişkilerini bu kadar iyileştirmişken PKK/PYD konusunda Rusya'nın karar vermesi gerekiyor. PKK/PYD'nin ABD ile muhtemel ayrılığında söz konusu örgütü kontrol etmek yahut Türkiye ile kurduğu iş birliğini daha da geliştirmek Rusya'nın önündeki iki şık. Rusya için Türkiye ile Fırat'ın doğusu konusunda iş birliği yapmanın faydalı olacağını ama bunun için de PKK/PYD konusunda Türkiye'nin hassasiyetine uygun davranması gerektiğini düşünüyorum.

Gökhan Gökçe: Suriye'nin gelecekteki yapılanması açısından baktığımızda stratejik noktaların elinde olması için Rusya'nın Türkiye ile iş birliği yapması gerekir. Ne dersiniz Serdar Karagöz? Putin liderliğindeki Rusya'nın şimdiye kadar birçok alanda bu rasyonaliteyi sergilediğini gördük. Fakat bundan sonra da sergileyeceği anlamına da gelmiyor. Fırat'ın doğusu konusunda, Türkiye ile ilişkilerde Rusya'dan nasıl bir politika beklenebilir?

Serdar Karagöz: Mevcut durumda ABD güdümündeki YPG, Rusya için dost unsur değil. Rusya, YPG'nin orada ABD tarafından desteklenmesini ve düzenli bir orduya dönüşmesini sadece İran ve Suriye için değil kendisi için de bir tedbir olarak algılıyor. Çünkü Rusya, Suriye'nin batısındaki konumuyla Akdeniz'in doğusuna yerleşmiş durumda. Oradan çıkacak gibi de durmuyor. Uzun zamandan beri sürdürdüğü sıcak denizlere inme politikasını yoğun askeri gücünü kullanarak gerçekleştirmiş oldu. Bundan sonra Rusya Suriyelidir, Suriye'den çıkmaz. ABD de YPG'yi belki en başında gerçekten DEAŞ ile mücadele kapsamında desteklerken bölgedeki aktörleri de YPG gibi bir unsurla bir şekilde rahatsız edebilme düşüncesiyle bu örgüte verdiği rolleri artırdı. ABD bu gibi yapıları büyüttükten sonra onlarla kriz yaşama potansiyeli yüksek bir ülke.

Bu noktada Rusya ya YPG'yi kontrol edebilme arayışına içerisine girecek ya da YPG'yi bölgede tamamen etkisizleştirecek adımlar atacaktır. Rusya şu an her iki ihtimali de masada tutuyor. Moskova yönetimi YPG'ye karşı çok agresif bir politika izlemese de bir tehdit olarak algılamaktadır.

Rusya-Türkiye ilişkilerine baktığımızda ekonomik bir karşılıklı bağımlılık süreci başladığını söyleyebilir. Özellikle Rus gazının Türkiye üzerinden geçerek Avrupa'ya gidiyor olması karşılıklı bağımlılığını artırıyor. Bu ekonomik bağımlılık beraberinde siyasi dengeyi de getirir. Türkiye'nin politikasını ABD'den bağımsızlaştırma çabalarını Rusya görüyor. Bu yüzden büyükelçisinin bir Türk

polisi tarafından suikasta uğramasını soğukkanlılıkla karşılıyor. Bu önemli bir gösterge çünkü Rusya böylesi durumlarda soğukkanlılığı koruyamayabilirdi.

Rusya bütün bunları esasında Türkiye'nin bağımsızlaşma sancılarının bir uzantısı olarak kodlamış ki bu konuda Türkiye'nin işini kolaylaştırıyor. Başka hikayeler de olabilirdi. Yani Putin'in bir istihbarat subayı geçmişi olmadığını, bu stratejik oyunları göremediğini düşünelim. Ayrıca o süreçlerde Rus halkında Türkiye'ye karşı muazzam bir antipati de oluşmuştu. Özellikle jetin düşürülme sürecinde ülke içinde de Putin'e bir tepki oluşmuştu. Biliyorsunuz, Antalya Rus turistlerle meşhurdur. Milyonlarca Rus gelir tatilini yapar. Büyük bir sempati beslenir. Ama jet krizi döneminde Rusya'da milliyetçi duygular kabardı ve büyük bir antipati oluştu. Putin bunun da önüne geçti. Bu içeriden gelen tepkiyi de yönetmeyi başardı ve bütün bunları Türkiye'nin ABD'den bağımsızlaşma sancıları olarak kodladı. Türkiye'de bir operasyon yapılmak istendiğinin farkında olduğunu ifade etti. Şu an gelinen noktada muhtemelen küresel siyasette Putin ve Erdoğan kadar görüşen başka bir ikili yok. Bu sıkı diyalog çok önemli konularda işlerliğini sürdürüyor. Ben bu iyiye gidişin 2019'da da devam edeceğini düşünüyorum. Şunu da söylemek gerekir ki Türk-Amerikan ve Türk-Rus ilişkileri birbirinin alternatifi değil aksine tamamlayıcısıdır. Türk-Amerikan ilişkileri kötü olursa Türk-Rus ilişkileri iyi olur şeklinde bir denklem yoktur. Her iki ilişkinin de iyi olması durumunda Türk-Rus ve Türk-Amerikan ilişkileri sağlıklı gider.

Türkiye çok yönlü dış politika izleme ve gerilimli ilişkiler çerçevesinde diplomasi yürütme kabiliyetine sahip bir ülkedir. Gerilimli Türk-Amerikan ilişkileri Türkiye ile ABD'nin müttefikliğini tartışmalı kılmıştır? Kağıt üzerinde müttefik yazsa da gerçeği yansıtmamaktadır. Türkiye böyle gerilimli durumlarda hayatta kalmayı, ilişkileri devam ettirmeyi öğrenmiştir. Türkiye'nin Avrupa ülkele-

riyle yaşadığı gerilim ve krizin haddi hesabı yoktur ama ilişkiler devam etmektedir. Ankara, Moskova ile yaşadığı büyük gerilimlerle bir şekilde başa çıkmıştır. Türk diplomasisi açısından bu durum muazzam bir tecrübenin oluşması anlamına geliyor. Yani Türkiye son on yılda dış politikası bağımsızlaşırken gerilimli ilişkileri devam ettirme konusunda da büyük bir kabiliyet kazanmış durumdadır. Önümüzdeki süreçlerde dünyanın daha da gerilimli bir hal alacağını düşündüğümüzde bu kabiliyeti çok önemli buluyorum. Çünkü gerilimleri yönetebilen, sükunetini kaybetmeden ilişkileri devam ettirebilen ülkeler kendi çıkarlarını daha iyi koruyabilecekler. Gerilim halinde panikleyen, strateji üretemeyen ve ilişkisini devam ettiremeyen ülkeler de çıkarlarını korumakta çok zorlanacaklar.

KATKIDA BULUNANLAR

BURHANETTİN DURAN | Prof. Dr., İbn Haldun Üniversitesi, SETA Genel Koordinatörü

KEMAL İNAT | Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü, SETA Genel Koordinatör Yardımcısı

BİLGEHAN ÖZTÜRK | Araştırma Asistanı, SETA Güvenlik Araştırmaları Direktörlüğü

DİLEK KÜTÜK | Araştırma Asistanı, SETA Dış Politika Araştırmaları Direktörlüğü

ENES BAYRAKLI | Dr. Öğr. Üyesi, Türk-Alman Üniversitesi, SETA Brüksel Koordinatörü

ENES DEŞİLMEK | Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GÖKHAN GÖKÇE | Gazeteci, TRT World

HAYDAR ORUÇ | Doktora Adayı, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

İSMAİL NUMAN TELCİ | Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

KILIÇ BUĞRA KANAT | Araştırma Direktörü, SETA Washington D.C.

M. CÜNEYT ÖZŞAHİN | Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi

MEHMET RAKİPOĞLU | Doktora Adayı, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

MEHMET UĞUR EKİNCİ | Araştırmacı, SETA Dış Politika Araştırmaları Direktörlüğü

MUSTAFA CANER | Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

MUSTAFA ŞEYHMUS KÜPELİ | Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

MUSTAFA YETİM | Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

OĞUZ GÜNGÖRMEZ | Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

RAMAZAN ERDAĞ | Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü

RECEP TAYYİP GÜRLER | Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

TALHA İSMAİL DUMAN | Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

TAMER KAŞIKCI | Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Türk Dış Politikası Yıllığı yeni sayısıyla karşınızda. Bu sayıda da birbirinden zengin makaleleri içinde barındıran kitabımız Türk dış politikasının nabzını tutmaya devam ediyor. Eserimiz alanında en yetkin akademisyenlerin katkılarıyla Türkiye'nin 2018'de izlediği dış politika doğrultusunu resmetmekle kalmıyor, *Türk Dış Politikası Yıllığı*'nın yaşıyla mütenasip Türkiye'nin son on yıllık dış politika karnesini de okuyuculara sunuyor.

Kitapta Türkiye'nin dünyanın tüm coğrafyalarıyla olan siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel ilişkileri bilimsel yöntemler ışığında rafine bir şekilde okuyucuya aktarılıyor. Türkiye'nin dış politikada yaşadığı meydan okumalar ve başarılar objektif bir bakışla ortaya konuluyor. Küresel konjonktürle birlikte Türkiye'nin kendi bölgesindeki süreklilikler ve kırılmalar bütün boyutlarıyla ele alınıyor.

Türünün en istikrarlı örneği olan eserimiz Türk dış politikasına meraklı okuyucular ve akademisyenlerin başvuru kaynağı olma özelliğini sürdürüyor.

SETA

SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
www.setav.org | info@setav.org

9 786057 544292